सत्यार्थप्रकाश दा पञ्जाबी अनुवाद।

ओमपरमात्मनेनमः।

ਸਤ੍ਯਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਵੇਦਾਦੀ ਵਿਵਿਧ ਸਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਯੁਕਤ

ਕ੍ਰਿਤ

ਸ਼੍ਰੀਮਤਪਰਮਹੰਸ ਪਰਿਵ੍ਰਾਜਕਾਚਾਰਯ ਸ਼੍ਰੀ
ਸ੍ਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ।

ਜਿਸਦਾ

ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਲਾਲਾ ਆਤਮਾਰਾਮ ਜੀ ਪੂਰਵ ਮੰਤ੍ਰੀ
ਜ਼ਥਾ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਆਰਯ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਸਭਾ ਪੰਜਾਬ ਨੇ
ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ

ਅਰ

ਵੈਦਰਾਜ ਧਰਮਦੇਵ ਕਵਿਭੂਸ਼ਣ ਵੈਦਰਤਨ
ਮਾਲਿਕ ਆਯੁਰਵੈਦਿਕ ਰਾਜਿੰਦ੍ਰ ਔਸ਼ਧਾਲਯ ਗੁਮਟੀਬਾਜ਼ਾਰ
ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਸ਼ੁੱਧ ਕੀਤਾ

ਅਤੇ

ਲਾਲਾ ਬੋਸਾਰਾਮ ਪੁਸਤਕਾਧਜ਼ਖਛ ਆਰਯ
ਸਮਾਜ ਲਾਹੌਰ ਵੱਛੋਵਾਲੀ ਨੇ

ਸੇਵਕ ਸਟੀਮ ਪ੍ਰੈਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮਾਸ੍ਟਰ ਆਤਮਾਰਾਮ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ
ਵਿਚ ਛਪਵਾਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਦਯਾਨੰਦ ਸੰਵਤ ੩੦।

ਜੀਵਾਰ ੨੫੦੦] ਸੰਨ ੧੯੧੨ ਈਃ ਮੁੱਲ ੧॥)

ਨਿਵੇਦਨ।

ਏਹ ਪੁਸਤਕ ਪਹਿਲੇ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਮਾਸਟਰ ਆਤਮਾਰਾਮ ਜੀ ਪੂਰਵ ਮੰਤ੍ਰੀ ਆਰਯ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਧੀ ਸਭਾ ਪੰਜਾਬ ਲਾਹੌਰ ਵਰਤਮਾਨ ਇੰਨਸਪੈਕਟਰ ਆਫ਼ ਸਕੂਲਜ਼ ਬਰੋਦਾ ਸਟੇਟ ਨੇ ਆਰਯਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਗੁਰੁਮੁਖੀ ਵਿਚ ਉਲਥਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਰ ਉਸਨੂੰ ਛਪੇ ਹੋਏ ੧੪ ਬਰਸ ਬੀਤਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਹੁਨ ਏਹ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਰ ਇਸਦੀ ਇਕ ਕਾਪੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ ਤਦ ਮੈਂ ਨੇ ਬੜੇ ਪਰਿਸ਼੍ਰਮ ਨਾਲ ਅਨੁਵਾਦਕ ਤਥਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਤੋਂ ਏਸਦਾ ਕਾਪੀਰਾਈਟ (ਛਪਾਉਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ) ਲੀਤਾ ਤਾਂ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੇ ਦਿਖਾਉਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਹਨ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਕਈ ਜਗਹ ਪੰਗਤੀਆਂ ਭੀ ਰਹ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਰ ਹੋਰ ਇਹ ਕਿ ਸ਼ਲੋਕ ਭੀ ਸਾਰੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਅਖਛਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੇ ਹਨ ਜਿਸਦਾ ਕਿ ਗੁਰੁਮੁਖੀ ਜਾਨਨ ਵਾਲੇਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਭੀ ਲਾਭ ਨਹੀਂ। ਤਦ ਮੈਂ ਨੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਅੱਤ ਤਕ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਾਯਾ ਜਾਵੇ ਫੇਰ ਪੰਡਿਤ ਦੀ ਖ਼ੋਜ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਵੈਦਰਾਜ ਪੰਡਿਤ ਧਰਮਦੇਵ ਕਵਿਭੂਸ਼ਣ ਵੈਦਰਤਨ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਪੰਡਿਤ ਕਿਹੜਾ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਆਰਯ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਭੀ ਜਾਨਕਾਰ ਹਨ ਹੀ ਕਿਉਂ ਜੋ ਆਰਯ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਸਭਾ ਦੇ ਕਈ ਬਰਸ ਤਕ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਰਹ ਚੁਕੇ ਹਨ ਬਲਕਿ ਉਨਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਅਰ ਗੁਰੁਮੁਖੀ ਦੀ ਯੋਗਜਤਾ ਭੀ ਸਲਾਹਨ ਯੋਗ ਹੈ ਏਹ ਵਿਚਾਰਕੇ ਉਨਹਾਂ ਅਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਨਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਰ ਬੜੇ ਪਰਿਸ਼੍ਰਮ ਅਰ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਇੱਕ ਸਾਲ ਤਕ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਮੁੜਕੇ ਅਸਲ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਸ਼ੋਧਨੇ ਅਰ ਛਪਾਨੇ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾਹੈ ਅਰ ਸਭਨਾਂ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੁਮੁਖੀ ਵਿਚ ਕਰਦਿਤਾਹੈ ਤਾਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਨਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕੜੀ ਮੇਹਨਤ ਦਾ ਫਲ ਅੱਜ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਮਨੇ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਪੰਡਿਤ ਧਰਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਉੱਨਾ ਹੀ ਥੋੜਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਆਪ ਲੋਗਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਦੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਅਰ ਕਿਤਾਬ ਬਿਕ੍ਰੀ ਕਰਾਉਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਾਂ ਗਾ ਸਾਡਾ ਪਰਿਸ਼੍ਰਮ ਸਫ਼ਲ ਹੋਇਆ। ਓਮ ਸ਼ਮ।

ਵੈਦਿਕ ਧਰਮ ਦਾ ਸੇਵਕ

ਬੋਸਾਰਾਮ

ਪੁਸਤਕਾਧਯਖ਼ਛ ਆਰਯਸਮਾਜ
ਲਾਹੌਰ (ਵੱਛੋਵਾਲੀ)

ਲਾਹੌਰ
੨੩ ਨਵੰਬਰ ੧੯੧੨

दयानन्द सरस्वती
(जिला उदयपुर)

ओ३म्

सत्यमेव जयते नानृतम् ।

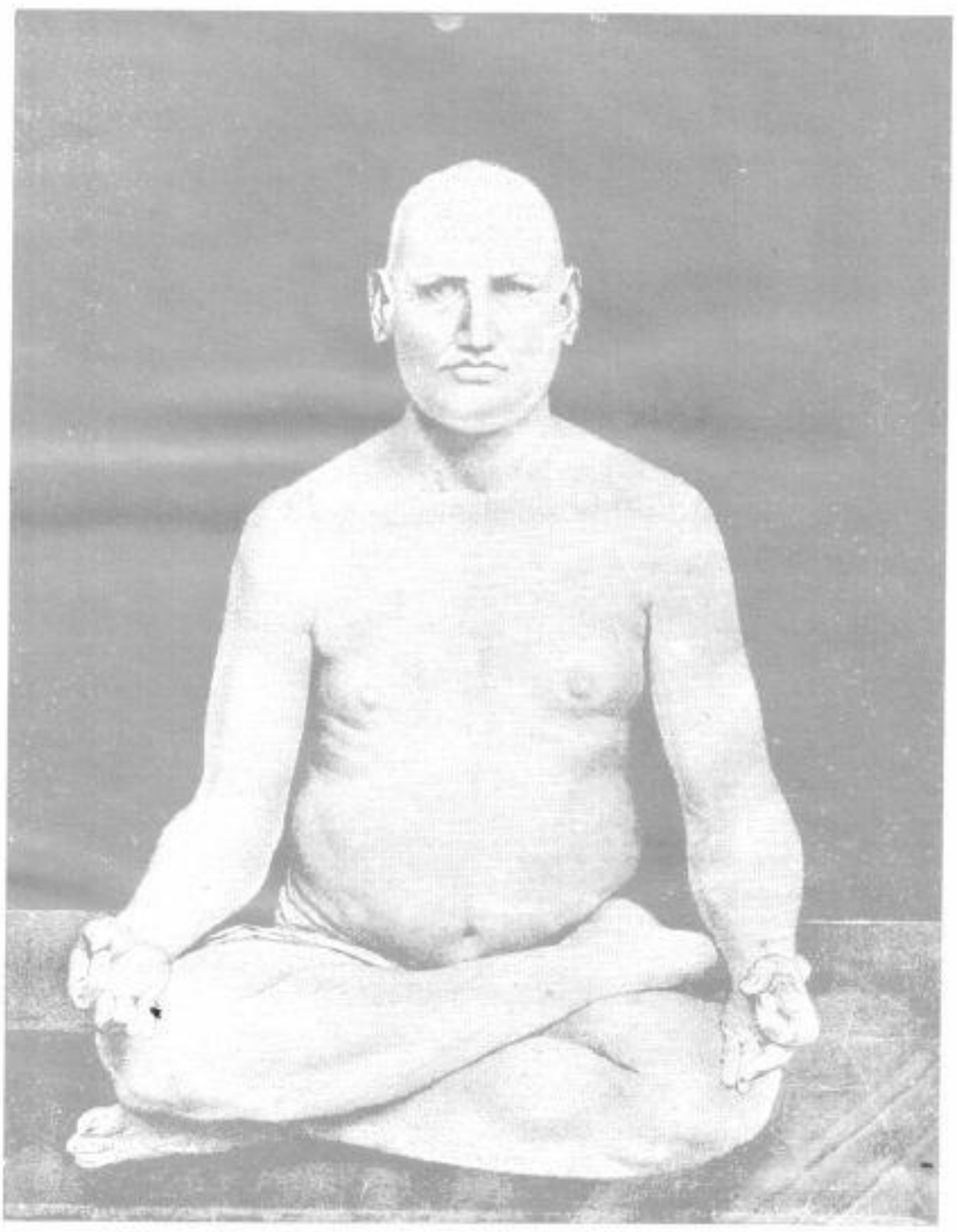

आर्य्यसमाजस्य प्रवर्त्तको दयानन्दर्षिः

The I. A. School, Calcutta.

ਓਮ ਪਰਮਾਤਮਨੇ ਨਮਃ।

ਸਤ੍ਯਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਸੂਚੀਪਤ੍ਰ।

ਵਿਸ਼ਯ	ਸਫਾ
ਭੂਮਿਕਾ	੧
ਪਹਿਲਾ ਸਮੁੱਲਾਸ।	
ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ	੧
ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਸਮੀਖਛਾ	੨੨
ਦੂਸਰਾ ਸਮੁੱਲਾਸ।	
ਬਾਲਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਖਛਾ	੨੫
ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤਾਦਿ ਨਿਸ਼ੇਧ	੨੯
ਜਨਮਪਤ੍ਰ ਸੂਰਯਾਦਿਗ੍ਰਹਸਮੀਖਛਾ	੨੯
ਤੀਜਾ ਸਮੁੱਲਾਸ।	
ਪੜ੍ਹਨਪੜ੍ਹਾਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਯ	੩੯
ਗੁਰੁਮੰਤ੍ਰ ਵਿਆਖਿਆ	੩੯
ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਸਿਖਛਾ	੩੯
ਸੰਧਿਆਅਗਨੀਹੋਤ੍ਰ ਉਪ੍ਦੇਸ਼	੪੦
ਯੱਗਪਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ	੪੧
ਹੋਮਫਲ ਦਾ ਨਿਰਣਯ	੪੨
ਜਨੇਊ ਸਮੀਖਛਾ	੪੩
ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਉਪਦੇਸ਼	੪੪
ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਕ੍ਰਿਤਜ੍ਞਵਰਣਨ	੪੫
ਪੰਜਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪਰੀਖਛਾ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਾਨਾ	੫੪
ਪੜ੍ਹਨੇ ਪੜ੍ਹਾਨੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਵਿਧੀ	੬੭
ਗ੍ਰੀਬਪ੍ਰਮਾਣ ਅਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਸ਼ਯ	੭੨

ਵਿਸ਼ਯ	ਸਫਾ
ਇਸਤ੍ਰੀ ਸ਼ੂਦ੍ ਪੜ੍ਹਾਨ ਦੀ ਵਿਧੀ	੭੬
ਚੌਥਾ ਸਮੁੱਲਾਸ।	
ਸਮਾਵਰਤਨ ਵਿਸ਼ਯ	੮੧
ਦੂਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ	੮੨
ਵਿਆਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਪਰੀਖਛਾ	੮੩
ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ ਵਿਆਹਨਿਸ਼ੇਧ	੮੫
ਗੁਣਕਰਮਾਨੁਸਾਰਵਰਣਵਿਵਸਥਾ	੯੧
ਵਿਆਹ ਦੇ ਲਖਛਣ	੯੯
ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਵ੍ਯਵਹਾਰ	੧੦੧
ਪੰਜਮਹਾਯੱਗ	੧੦੭
ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦਾ ਅਨਾਦਰ	੧੧੪
ਸਵੇਰੇ ਉਠਨਾ ਧਰਮ ਕਰਮ	੧੧੬
ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦੇ ਲਖਛਣ	੧੧੮
ਗ੍ਰਿਹਸਥਧਰਮ	੧੧੯
ਪੰਡਿਤ ਲਖਛਣ	੧੨੨
ਮੂਰਖਲਖਛਣ	੧੨੩
ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਰਮ ਵਰਣਨ	੧੨੪
ਪੁਨਰਵਿਵਾਹ ਨਿਯੋਗ ਵਿਸ਼ਯ	੧੨੬
ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ	੧੪੦
ਪੰਜਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ।	
ਬਾਨਪ੍ਰਸਥਾਸ਼੍ਰਮ ਵਿਧੀ	੧੪੨
ਸੰਨ੍ਯਾਸਾਸ਼੍ਰਮ ਵਿਧੀ	੧੪੪

ਵਿਸ਼ਯ　　ਸਫਾ

ਛਠਾ ਸਮੁੱਲਾਸ।

ਰਾਜਧਰਮ ਵਿਸ਼ਯ ੧੬੦
ਤਿੰਨਾਂ ਸਭਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ੧੬੦
ਰਾਜ ਦੇ ਲਖਛਣ ੧੬੩
ਦੰਡ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ੧੬੪
ਰਾਜਕਰਤਵ੍ਯ ੧੬੫
ਅਠਾਰਾਂ ਠਰਕ ਨਿਸ਼ੇਧ ੧੬੭
ਮੰਤ੍ਰੀਦੂਤਾਦਿਰਾਜਪੁਰੁਸ਼ਾਂਦੇ ਲ੦ ੧੬੯
ਮੰਤ੍ਰੀਆਦੀਦਾ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਲਾਨਾ ੧੭੦
ਕਿਲੇ ਥਨਾਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ੧੭੧
ਯੱਧ ਕਰਨੇ ਦਾ ਢੰਗ ੧੭੩
ਰਾਜ ਪ੍ਰਜਾਰਖਛਣ ਵਿਧੀ ੧੭੫
ਗਾਉਂਦੇ ਅਧਿਪਤਿ ਆਦਿਵਰਣ ੧੭੭
ਕਰ ਗ੍ਰਹਣ ਪ੍ਰਕਾਰ ੧੭੯
ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ੧੮੦
ਆਸਨ ਆਦੀ ਛ: ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ੧੮੧
ਰਾਜਾ ਦੇ ਮਿਤ੍ਰ ਉਦਾਸੀਨ ਸ਼ਤ੍ਰੁਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤਾਵ, ਦੁਸ਼ਮੰਨ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ੧੮੪
ਵ੍ਯਾਪਾਰਾਦੀ ਰਾਜਭਾਗ ਕਥਨ ੧੮੮
ਅਠਾਰਾਂ ਵਿਵਾਦ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਧਰਮਸੇ ਨਿਆਯਕਰਨਾ ੧੮੦
ਗੁਆਹ ਕਰਤਵ੍ਯ ਉਪਦੇਸ਼ ੧੮੨
ਝੂਠੀ ਗੁਆਹੀ ਦਾ ਦੰਡ ੧੮੩
ਚੋਰਆਦੀ ਨੂੰ ਦੰਡਾਦੀ ਵਿਆ੦ ੧੮੪

ਸਤਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ।

ਈਸ਼੍ਵਰ ਵਿਸ਼ਯ ੨੦੧
ਈਸ਼੍ਵਰ ਵਿਸ਼ਯਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਉੱਤਰ ੨੦੬
ਈਸ਼੍ਵਰ ਉਸਤਤੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਉਪਾਸਨਾ ੨੦੮
ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ੨੧੫
ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਹਸਤੀ ੨੧੭
ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਨਿਸ਼ੇਧ ੨੧੮
ਜੀਵ ਦੀ ਸ੍ਵਤੰਤ੍ਰਤਾ ਗੁਣ ਕਰਮ ਸ੍ਵਭਾਵ ੨੨੦
ਜੀਵ ਅਰਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਭੇਦ ਵਰ: ੨੨੪
ਈਸ਼੍ਵਰਦਾ ਸਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਕ: ੨੩੨
ਵੇਦਵਿਸ਼ਯ ਵਿਚਾਰ ੨੩੩

ਅੱਠਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ।

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਤਪੱਤੀ ਆਦਿਵਿਸ਼ਯ ੨੪੧
ਈਸ਼੍ਵਰ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ੨੪੧
ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਨਾਸਤਿਕ ਦਾਖੰਡਨ ੨੫੨
ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਦਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਸਥਾਨਆਦਿਦਾਨਿਰਣਯ ੨੬੨
ਆਰਯ, ਮਲੇਛ ਆਦਿ ਵਿਆ: ੨੬੫
ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਜਗਦਾਧਾਰ ਹੋਨਾ ੨੬੭

ਨਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ।

ਵਿਦਿਆ ਅਵਿਦਿਆ ਵਿਸ਼ਯ ੨੭੪
ਬੰਧਮੋਖਛ ਵਿਸ਼ਯ ੨੭੯

ਦਸਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ।

ਆਚਾਰ ਅਨਾਚਾਰ ਵਿਸ਼ਯ ੩੦੫
ਭਖਛਅਭਖਛਨ ਵਿਸ਼ਯ ੩੧੬

ਪੂਰਵਾਰਧ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ

ਉੱਤਰਾਰਧः।

ਵਿਸ਼ਯ	ਸਫਾ

ਯਾਰਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ।

ਅਨੁਭੂਮਿਕਾ	੩੨੪
ਆਰਯਾਵਰਤਦੇਸ਼ਦੇ ਮਤਪਤਾਤਰਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਵਿਸ਼ਯ	੩੨੬
ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਖੰਡਨ	੩੨੯
ਵਾਮਮਾਰਗ ਖੰਡਨ	੩੩੫
ਅਦ੍ਵੈਤਵਾਦ ਸਮੀਖਛਾ	੩੪੨
ਭਸਮਰੁਦ੍ਰਾਖਛਤਿਲਕਾਦਿਖੰਡਨ	੩੫੬
ਵੈਸ਼ਨਵਮਤ ਸਮੀਖਛਾ	੩੬੧
ਮਰੜੀਪੂਜਾ ਸਮੀਖਛਾ	੩੬੬
ਪੰਚਾਯਤਨਪੂਜਾ ਸਮੀਖਛਾ	੩੭੭
ਗਯਾਸ੍ਰਾੱਧ ਸਮੀਖਛਾ	੩੮੦
ਜਗੱਨਾਥ ਤੀਰਥ ਸਮੀਖਛਾ	੩੮੧
ਰਾਮੇਸ਼੍ਵਰ ਸਮੀਖਛਾ	੩੮੨
ਕਾਲਿਯਾਕੰਤ ਸੋਮਨਾਥਾਦਿ ਸਃ	੩੮੪
ਦ੍ਵਾਰਕਾ ਜ੍ਵਾਲਾਮਖੀਸਮੀਖਛਾ	੩੮੬
ਹਰਦ੍ਵਾਰ ਬਦ੍ਰੀਨਾਰਾਯਣਾਦਿ ਸਮੀਖਛਾ	੩੮੭
ਗੀਗਾ ਸਨਾਨ ਸਮੀਖਛਾ	੩੮੭
ਨਾਮਸਮਰਣ ਤੀਰਥ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ	੩੯੧
ਗੁਰੂਮਹਾਤਮ ਸਮੀਖਛਾ	੩੯੩
ਅਠਾਰਾਂ ਪੁਰਾਣ ਸਮੀਖਛਾ	੩੯੪
ਸ਼ਿਵ ਪੁਰਾਣ ਸਮੀਖਛਾ	੩੯੬

ਵਿਸ਼ਯ	ਸਫਾ
ਭਾਗਵਤ ਸਮੀਖਛਾ	੩੯੮
ਸੂਰਯਾਦੀ ਗ੍ਰਹਪੂਜਾ ਸਮੀਖਛਾ	੪੦੬
ਊਰਧ੍ਵਦੇਹ ਦੇ ਦਾਨਾਦੀਸਮੀਖਛਾ	੪੦੯
ਏਕਾਦਸ਼ੀਬ੍ਰਤਦਾਨਾਦੀਸਮੀਖਛਾ	੪੧੫
ਮਾਰਨ ਮੋਹਨੋਚਾਟਨ ਵਾਮਮਾਰਗ ਸਮੀਖਛਾ	੪੨੧
ਸ਼ੈਵਮਤ ਸਮੀਖਛਾ	੪੨੩
ਸ਼ਾਕਤ ਵੈਸ਼ਨਵਮਤ ਸਮੀਖਛਾ	੪੨੩
ਕਬੀਰਪੰਥ ਸਮੀਖਛਾ	੪੨੯
ਨਾਨਕਪੰਥ ਸਮੀਖਛਾ	੪੩੦
ਦਾਦੂ ਰਾਮਸਨੇਹੀ ਆਦੀ ਪੰਥ ਸਮੀਖਛਾ	੪੩੪
ਗੋਕਲੀਯਗੋਸ੍ਵਾਮੀਮਤ ਸਮੀਖਛਾ	੪੩੮
ਸ੍ਵਾਮੀਨਾਰਾਯਣ ਮਤ ਸਮੀਖਛਾ	੪੪੭
ਮਾਧਵ, ਲਿੰਗਾਂਕਿਤ, ਬ੍ਰਾਹਮ, ਸਮਾਜਾਦੀ ਸਮੀਖਛਾ	੪੫੩
ਤੰਤ੍ਰਾਦੀ ਵਿਸ਼ਯਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਉੱਤਰ	੪੬੨
ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਸੰਨਜਾਸੀ ਸਮੀਖਛਾ	੪੬੯
ਆਰਯਾਵਰਤੀਯ ਰਾਜਵੰਸ਼ਾਵਲੀ	੪੭੫

ਬਾਰਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ।

ਅਨੁਭੂਮਿਕਾ	੪੮੦
ਨਾਸਤਿਕਮਤਸਮੀਖਛਾ	੪੮੨
ਚਾਰਵਾਕਮਤਸਮੀਖਛਾ	੪੮੨
ਚਾਰਵਾਕਆਦੀ ਨਾਸਤਿਕ ਭੇਦ	੪੮੦

ਵਿਸ਼ਯ	ਸਫ਼ਾ
ਬੌੱਧ ਸੌਗਤਮਤ ਸਮੀਖਛਾ	੪੯੫
ਸਪਤਭੰਗੀ ਸਯਾਦਵਾਦੀ	੪੯੯
ਜੈਨ ਬੌੱਧ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਨਾ	੫੦੧
ਆਸਤਿਕ ਨਾਸਤਿਕ ਸੰਵਾਦ	੫੦੬
ਜਗਤਦੇ ਅਨਾਦੀਪਨਦੀ ਸਃ	੫੧੦
ਜੈਨ ਮਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਦਾ ਪਰਿਮਾਣ	੫੧੧
ਜੀਵ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਜੜ੍ਹ ਪੁਦਗਲਾਂ ਦਾ ਪਾਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਜਨ	੫੧੨
ਜੈਨਧਰਮ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਦੀ ਸਮੀਖਛਾ	੫੧੬
ਜੈਨਮਤ ਮੁਕਤੀ ਸਮੀਖਛਾ	੫੪੧
ਜੈਨਸਾਧੂਲਖਛਣ ਸਮੀਖਛਾ	੫੪੪
ਜੈਨ ਤੀਰਥੰਕਰ(੨੪)ਵਰ੍ਯਾਖ੍ਯਾ	੫੫੨
ਜੈਨਮਤ ਵਿਚ ਜੰਬੂਦੀਪ ਆਦਿ ਵਰ੍ਯਾਖ੍ਯਾ	੫੫੫

ਤੇਰਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ।

ਅਨੁਭੂਮਿਕਾ	੫੬੩
ਈਸਾਈ ਮਤ ਸਮੀਖਛਾ	੫੬੫
ਤੌਰੇਤ ਯਾਤ੍ਰਾਦੀ ਪੁਸਤਕ	੫੮੫
ਲਯ ਵਿਵਸਥਾ ਪੁਸਤਕ	੫੮੦
ਗਣਨਾ ਪੁਸਤਕ	੫੮੩
ਸਮੁਏਲ ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ	੫੮੩
ਰਾਜਾ ਦੀ ਪੁਸਤਕ	੫੮੪
ਕਾਲਬ੍ਰਿੱਤ ਦੀ ਪਹਲੀ ਪੁਸਤਕ	੫੮੪
ਏਯੂਬ ਦੀ ਪੁਸਤਕ	੫੮੫
ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੁਸਤਕ	੫੮੬
ਮੱਤੀ ਰਚਿਤ ਇੰਜੀਲ	੫੮੬
ਮਾਰਕ ਰਚਿਤ ਇੰਜੀਲ	੬੧੪
ਲੂਕ ਰਚਿਤ ਇੰਜੀਲ	੬੧੪
ਯੋਹਨ ਰਚਿਤ ਸੁਸਮਾਚਾਰ	੬੧੫
ਯੋਹਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਵਾਕਯ	੬੧੭

ਚੌਦਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ।

ਅਨੁਭੂਮਿਕਾ	੬੩੧
ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਸਮੀਖਛਾ	੬੩੩
ਸ੍ਵਮੰਤਵ੍ਯਾਮੰਤਵ੍ਯ ਵਿਸ਼ਯ	੭੧੧

ਚੱਤਰਾਧ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ।

——:o:——

ओ३म्
दयानन्द मठ, दीनानगर
(ज़िला गुरदासपुर)

ओ३म् सच्चिदानंदेश्वराय नमो नमः।

भूमिका

जिस वेले मैने एह ग्रंथ "सत्यार्थ प्रकाश" बणाइआ सी ओस वेले अर ओस तों पहिले संसक्रित विच गॱल बात करने, पठन पाठन विच संसक्रित ही बोलणे अर जनम भूमी दी भाशा गुजराती होण दे कारण मैनूं एस भाशा दा चंगी तरां नाल गिआन ना सी, एस कारण भाशा अशुध बन गई सी। हुण भाशा बोलण अते लिखण दा अभिआस हो गिआ है। एस लई एस ग्रंथ दी भाशा विआकरण दे अनुसार शुध करके दूजी वार छपवाइआ है। किते किते शबद वाक रचना दा भेद होइआ है, सो करना उचित सी, किउंकि एसदे भेद कीते बिना भाशा दी परिपाटी सुधरनी औखी सी, परंतु अरथ दा भेद नहीं कीता गिआ, प्रतज्ञत विशेश तां लिखिआ गिआ है, हां जो पहिले छापे विच किते किते भुल रही सी उह कढके शुध कर ठीक कर दिॱती गई है॥

इह ग्रंथ चौदां (१४) समॱलास अरथात चौदां भागां विच रचिआ गिआ है, एस विच दस समॱलास पूरवारध अर चार उॱतरारध विॱच बणे हन, परंतु अंत दे दो समॱलास अर पशचात अपने सिॱधांत किसे कारण करके पूथम नहीं छप सके सन, हुण ओह भी छपवा दिते हन॥

(१) पहिले समॱलास विच ईशूर दे ओंकार आदीनामां दी विआखिआ॥

(२) दूजे समुॱलास विॱच मैंताानां दी सिखिआ ॥
(३) तीजे समुॱलास विॱच ब्रूहमचरय, पठन पाठन विवसथा, सत असत ग्रीथां दे नाउुं अर पड़न दी रीती ॥
(४) चौथे समुॱलास विॱच विआह अर ग्रिहसथ आशूम दा विवहार॥
(५) पंजवें समुॱलास विॱच बानप्रसथ अर सैंनिआस आशूमदी विधी।
(६) छीवें समुॱलास विॱच राज धरम ॥
(७) सतवें समुॱलास विॱच वेद अर ईशूर दा विशय ॥
(८) अॱठवें समुॱलास विॱच जगत दी उुतपॱती, सथिती अर प्रलय ।
(९) नौवें समुॱलास विॱच विदिआ, अविदिआ बंध, अर मुकती दी विआखिआ ॥
(१०) दसवें समुॱलास विॱच आचार,अनाचार,अर भखछ,अभखछ विशय॥
(११) यारवें समुॱलास विॱच आरयावरत दे मत मतांतरां दा खंडन मंडन विशय ॥
(१२) बाहरवें समुॱलास विच चारवाक, बौध, अर जैन मतदा विशय ॥
(१३) तेरवें समुॱलास विॱच ईसाई मत दा विशय ॥
(१४) चौदवें समुॱलास विॱच मुसलमानां दे मत दा विशय ॥

अर चौदां समुॱलासां दे अंत विॱच आरयां दे सनातन वेद विॱच कथन कीते होऐ मत दी विशेश विआखिआ लिखी है जिसनूं मैं बी यथावत मंनदा हां ॥

मेरा ऐस ग्रीथ दे बणाउुन दा मुख प्रयोजन सत सत अरथ दा प्रकाश करना है अरथात जो सत है उुसनूं सत अर जो मिथिआ है उुसनूं मिथिआ ही प्रतीपादन करना सत अरथ दा प्रकाश समझिआ है, ओह सत नहीं कहाउुंदा जो सत दी थां असत, अर असत दी थां सत दा प्रकाश कीता जावे, किंतू जो पदारथ जेहा है ओसनूं तेहा ही कहिना लिखना अर मंनणा सत कहांउुदा है, जो मनुॱश पखछपाती हुंदा है ओह अपणे असत नूं भी सत, अर दूजे विरोधी मत वाले दे सत नूं बी असॱत सिॱध करन विच प्रविरत हुंदा है, ऐस लई ओह सत मत नूं प्रापत नहीं होसकदा, ऐसलई विदवान आपत पुरशां दा ऐही मुख कंम है, कि उुपदेश वा लेख दुआरा सभ मनुशां दे सामणे सत असत दा सरूप समरपत कर देन, पिछों ओह आपे आपणा हित अहित समझके सतआरथ दा गरहण, अर मिथिआ अरथ दा तिआग करके सदा आनंद विॱच रहन ॥

ਮਨੁਸ਼ ਦਾ ਆਤਮਾ ਸਤ ਅਸਤ ਦਾ ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਤਥਾਪੀ ਅਪਨੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਦੀ ਸਿੱਧੀ,ਹਠ ਦੁਰਾਗ੍ਰਹ, ਅਰ ਅਵਿਦਿਆ ਆਦੀ ਦੋਸ਼ਾਂ ਕਰਕੇ ਸਤ ਨੂੰ ਛਡ ਅਸਤ ਵਿਚ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਅਜੇਹੀ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਰਖੀ ਅਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਨ ਦੁਖਾਣਾ ਵਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਾਨੀ ਕਰਨਾ ਤਾਤਪਰਯ ਹੈ, ਕਿੰਤੂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁਸ਼ ਜਾਤੀ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਅਰ ਉਪਕਾਰ ਹੋਵੇ, ਸਤ ਅਸਤ ਨੂੰ ਸਬ ਲੋਕ ਜਾਣਕੇ ਸਤ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਅਰ ਅਸਤ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬੀ ਮਨੁਸ਼ਜਾਤੀ ਦੀ ਉਨਤੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਹੈ॥

ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਿਦੇ ਕਿਦੇ ਭੁਲ ਚੁਕ ਨਾਲ ਅਥਵਾ ਸੋਧਨ ਤਥਾ ਛਾਪਣ ਵਿਚ ਭੁਲ ਚੁਕ ਰਹ ਜਾਏ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਨੇ ਜਨਾਨੇ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਓਹ ਸਤ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ,ਅਰ ਜੋ ਕੋਈ ਪਖਛਪਾਤ ਨਾਲ ਉਲ਼ਟੀ ਸ਼ੰਕਾ ਵਾ ਖੰਡਨ ਮੰਡਨ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਉਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਹਾਂ ਜੋ ਓਹ ਮਨੁਸ਼ਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਹੋਕੇ ਕੁਝ ਜਣਾਵੇਗਾ ਉਸਨੂੰ ਸਤ ਸਤ ਸਮਝਨੇ ਪਰ ਉਸਦਾ ਮਤ ਗ੍ਰਹਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਯਦਪੀ ਅਜ ਕਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਰਇਕ ਮਤ ਵਿਚ ਹਨ ਓਹ ਪਖਛਪਾਤ ਛਡ ਸਰਵਤੰਤ੍ਰ ਸਿੱਧਾਂਤ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਜੋ ਬਾਤਾਂ ਸਬ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸਭ ਵਿਚ ਸਤ ਹਨ ਉਨਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ, ਅਰ ਜੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਥੀਂ ਵਿਰੁਧ ਬਾਤਾਂ ਹਨ,ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਵਰਤਨ ਵਰਤਾਨ ਤਾਂ ਜਗਤ ਦਾ ਪੂਰਣ ਹਿਤ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਥੀਂ ਅਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ ਵਧਕੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੁੱਖਦੀ ਬ੍ਰਿਧੀ ਅਰ ਸੁਖ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਏਸ ਹਾਨੀ ਨੇ ਜੋ ਕਿ ਸ੍ਵਾਰਥੀ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੈ ਸਭ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਡੁਬਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੇਹੜਾ ਸਰਵ ਜਨਕ ਹਿਤ ਸਾਮਨੇ ਰਖਕੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਸ੍ਵਾਰਥੀ ਲੋਗ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਹੋਕੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਘਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ

ਸਤਯਮੇਵਜਯਤਿਨਾਨ੍ਰੁਤੰਸਤਯੇਨਪੰਥਾਵਿਤਤੋਦੇਵ ਯਾਨਃ

ਅਰਥਾਤ ਸਦਾ ਸਤ ਦੀ ਜਿਤ ਅਸਤ ਦੀ ਹਾਰ ਹੁੰਦੀ ਅਰ ਸਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਵਿਸਤਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,ਏਸ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਆਪਤ ਲੋਗ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਦਾਸੀਨ ਹੋਕੇ ਕਦੀ ਸਤ ਦੇ ਅਰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਥੀਂ ਨਹੀਂ ਹਟਦੇ, ਏਹ ਪੂਰਾ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ–

ਯੱਤਦਗ੍ਰੇ ਵਿਸ਼ਮਿਵ ਪਰਿਣਾਮੇ ਅਮ੍ਰਿਤੋਪਮਮ ॥

ਏਹ ਗੀਤਾ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ, ਏਸਦਾ ਮਤਲਬ ਏਹ ਹੈ,ਕਿ ਜੋ ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਅਰ ਧਰਮਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਕਰਮ ਹਨ ਓਹ ਪਹਿਲੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਦੇ ਤੁਲਅਰ ਪਿਛੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਜੇਹੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਮੈਂਨੇ ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਰਚਿਆ ਹੈ, ਸੁਣਨ ਵਾ ਪੜਨ ਵਾਲੇ ਬੀ ਪਹਿਲੋਂ ਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਦੇਖਕੇ ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸਤ ਸਤ ਤਾਤਪਰਯ ਜਾਣਕੇ ਜੋ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇ ਕਰਨ, ਏਸ ਵਿਚ ਏਹ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਜੋ ਸਭ ਮਤਾਂ ਵਿਚ ਸਤ ਸਤ ਬਾਤਾਂ ਹਨ ਓਹ ਓਹ ਸਭ ਵਿਚ ਅਵਿਰੁੱਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ੍ਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਜੋ ਜੋ ਮਤ ਮਤਾਂਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਮਿਥਿਆ ਬਾਤਾਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਏਸ ਵਿਚ ਏਹ ਭੀ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਰਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮਤ ਮਤਾਂਤ੍ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਪਤ ਵਾ ਪ੍ਰਗਟ ਬੁਰੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਵਿਦਵਾਨ ਅਵਿਦਵਾਨ ਸਭ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਨਾਲ ਸਭ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੋਕੇ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਕੇ ਇਕ ਸਤ ਮਤ ਵਿਚ ਹੋਨ। ਯਦਪੀ ਮੈਂ ਆਰਯਾਵਰਤ ਦੇਸ ਵਿਚ ਜੰਮਿਆਂ ਅਰ ਰਹਨਾਂ ਹਾਂ ਤਥਾਪੀ ਜਿਹਾ ਏਸ ਦੇਸ ਦੇ ਮਤਮਤਾਂਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਝੂਠੀ ਬਾਤਾਂ ਦਾ ਪਖਛਪਾਤ ਨਾ ਕਰਕੇਠੀਕ ਠੀਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਤਿਹਾ ਹੀ ਦੂਜੇ ਦੇਸ ਵਾਲੇ ਵਾ ਮਤ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ ਵਰਤਨਾਂ ਹਾਂ, ਜੇਹਾ ਸ੍ਵਦੇਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਨੁਸ਼ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਵਰਤਨਾਂ ਹਾਂ ਤੇਹਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ ਤਥਾ ਸਭ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਵਰਤਣਾਂ ਜੋਗ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਭੀ ਜੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦਾ ਪਖਛਪਾਤੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜਿਸਤਰਾਂ ਅਜ ਕਲ ਅਪਣੇ ਮਤ ਦੀ ਉਸਤਤ ਮੰਡਨ ਅਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਅਰ ਦੂਜੇਮਤ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ, ਹਾਨੀ ਅਰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਮੈਂ ਭੀ ਹੁੰਦਾ,ਪਰੰਤੂ ਅਜੇਹੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਮਨੁਸ਼ਪਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ ਕਿਉਂ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਪਸੂ ਬਲਵਾਂਨ ਹੋਕੇ ਨਿਰਬਲਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਂਦੇ ਅਰ ਮਾਰ ਭੀ ਸੁਟਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਮਨੁਸ਼ ਸਰੀਰ ਪਾਕੇ ਓਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਓਹ ਮਨੁਸ਼ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹਨ,ਅਰ ਜੋ ਬਲਵਾਨ ਹੋਕੇ ਨਿਰਬਲਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਓਹੋ ਮਨੁਸ਼ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜੋ ਸ੍ਵਾਰਥਵਸ਼ ਹੋਕੇ ਪਰਾਈ ਹਾਨੀ ਹੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਜਾਣੋਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਭੀ ਵਡਾ ਭਰਾ ਹੈ। ਹੁਨ ਆਰਯਾਵਰਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕਰ ਯਾਰਾਂ ੧੧ ਸਮੁੱਲਾਸਾਂਤਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਨਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਸਤ ਮਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਓਹ ਵੇਦ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਸਰਵਥਾ ਮੰਤਵਯ ਹੈ, ਅਰ ਜੋ ਨਵੀਨ ਪੁਰਾਣ ਤੰਤ੍ਰ ਆਦੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਆਖੀਆਂ

ਹੋਈਆਂ ਬਾਤਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਓਹ ਤਿਆਗਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ, ਜੋ ਬਾਹਰਵੇਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਚਾਰਵਾਕ ਦਾ ਦਿਖਾਯਾ ਹੋਇਆ ਮਤ ਯਦਪੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੁਰਦਾ ਜਿਹਾ ਹੈ, ਅਰ ਏਹ ਚਾਰਵਾਕ ਬੁਧ ਜੈਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸੰਬੰਧ ਅਨੀਸ਼ੁਰਵਾਦ ਆਦੀ ਵਿਚ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਏਹ ਚਾਰਵਾਕ ਸਭ ਥੀਂ ਵਡਾ ਨਾਸਤਕ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਦਾ ਰੋਕਨਾ ਆਵਸ਼ਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਝੂਠੀ ਬਾਤ ਨਾਂ ਰੋਕੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਨਰਥ ਚਲਜਾਨ, ਚਾਰ ਵਾਕ ਦਾ ਜੋ ਮਤ ਹੈ ਤਥਾ ਬੁਧ ਅਰ ਜੈਨ ਦਾ ਮਤ ਹੈ, ਓਹ ਥੀ ਬਾਹਰਵੇਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਸੰਖੇਪ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਰ ਬੌਧਾਂ ਤਥਾ ਜੈਨੀਆਂ ਦਾ ਭੀ ਚਾਰਵਾਕ ਦੇ ਮਤ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੈ, ਅਰ ਕੁਝ ਥੋੜਾ ਜੇਹਾ ਵਿਰੋਧ ਭੀ ਹੈ, ਅਰ ਜੈਨ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਚਾਰਵਾਕ ਅਰ ਬੌਧਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਥੋੜੀਆਂ ਜਹੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਵਿਚ ਭੇਦ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਜੈਨੀਆਂ ਦੀ ਭਿਨਸ਼ਾਖਾ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਓਹ ਭੇਦ ਬਾਹਰਵੇਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਯਥਾਯੋਗ ਓਥੇ ਹੀ ਸਮਝ ਲੈਣਾਂ, ਜੋ ਏਸਦਾ ਭੇਦ ਹੈ, ਸੋ ਸੋ ਬਾਹਰਵੇਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਬੋਧ ਅਰ ਜੈਨਮਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਯ ਥੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੌਧਾਂ ਦੇ ਦੀਪ ਵੈਸ ਆਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਬੌਧ-ਮਤ ਸੰਗ੍ਰਹ, ਸਰਵ ਦਰਸ਼ਨ ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿਚ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਏਥੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅਰ ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਨਿਮਨ ਲਿਖਿਤ ਸਿੱਧਾਤਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੪ ਚਾਰ ਮੂਲ ਸੂਤ੍ਰ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ (੧) ਆਵਸ਼ਕਸੂਤ੍ਰ (੨) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਵਸ਼ਕਸੂਤ੍ਰ (੩) ਦਸਵੈਕਾਲਿਕਸੂਤ੍ਰ ਅਰ (੪) ਪਾਖਛਿਕਸੂਤ੍ਰ ॥ ੧੧ ਯਾਰਾਂ ਅੰਗ। ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ (੧) ਆਚਾਰਾਂਗਸੂਤ੍ਰ (੨) ਸੁਗਡਾਂਗਸੂਤ੍ਰ (੩) ਥਾਣਾਂਗਸੂਤ੍ਰ (੪) ਸਮਵਾਯਾਂਗਸੂਤ੍ਰ (੫) ਭਗਵਤੀਸੂਤ੍ਰ (੬) ਗਿਆਤਾ ਧਰਮਕਥਾਸੂਤ੍ਰ (੭) ਉਪਾਸਕਦਸ਼ਾਸੂਤ੍ਰ (੮) ਅੰਤਗੜਦਸ਼ਾਸੂਤ੍ਰ (੯) ਅਨੁ-ਤੱਰੋਵਵਾਈਸੂਤ੍ਰ (੧੦) ਵਿਪਾਕਸੂਤ੍ਰ ਅਰ (੧੧) ਪ੍ਰਸ਼੍ਨਵਿਆਕਰਣਸੂਤ੍ਰ ॥

੧੨ ਬਾਰਹ ਉਪਾਂਗ ਹਨ, ਜਿਸਤਰਾਂ (੧) ਉਪਵਾਈ ਸੂਤ੍ਰ (੨) ਰਾਯਪਸੇਨੀਸੂਤ੍ਰ (੩) ਜੀਵਾਭਿਗਮਸੂਤ੍ਰ (੪) ਪੱਨਵਣਾਂਸੂਤ੍ਰ (੫) ਜੰਬੂਦ੍ਵੀਪ ਪੱਨਤੀਸੂਤ੍ਰ (੬) ਚੰਦਪੱਨਤੀਸੂਤ੍ਰ (੭) ਸੂਰਪੱਨਤੀਸੂਤ੍ਰ (੮) ਨਿਰੀਯਾਵਲੀ ਸੂਤ੍ਰ (੯) ਕਪਜਯਾਸੂਤ੍ਰ (੧੦) ਕਪਬੜੀਸਯਾਸੂਤ੍ਰ (੧੧) ਪੁੱਪੀਯਾਸੂਤ੍ਰ ਅਰ (੧੨) ਪੁਪਚੂਲੀਆਸੂਤ੍ਰ।

ਪੰਜ ਕਲਪ ਸੂਤ੍ਰ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ (੧) ਉੱਤਰਾਧੈਨਸੂਤ੍ਰ (੨) ਨਿਸ਼ੀਥ ਸੂਤ੍ਰ (੩) ਕਲਪਸੂਤ੍ਰ (੪) ਵਿਵਹਾਰਸੂਤ੍ਰ (੫) ਜਤੀਕਲਸੂਤ੍ਰ ॥

੬ ਛੀ ਛੇਦ ਹਨ, ਜਿਸਤਰਾਂ (੧) ਮਹਾਨਿਸ਼ੀਥਬ੍ਰਿਹਦਵਾਚਨਾਸੂਤ੍ਰ

(੨) ਮਹਾਨਿਸ਼ੀਥ ਲਘੁਵਾਚਨਾਂ ਸੂਤ੍ਰ (੩) ਮਧਜਮਵਾਚਨਾਂ ਸੂਤ੍ਰ (੪) ਪਿੰਡ-ਨਿਰੁਕਤੀਸੂਤ੍ਰ (੫) ਓਘਨਿਰੁਕਤੀਸੂਤ੍ਰ (੬) ਪਰਯੁਸ਼ਣਾਸੂਤ੍ਰ ॥

੧੦ ਦਸ ਪਯਨਾਸੂਤ੍ਰ ਹਨ,ਜਿਸਤਰਾਂ (੧) ਚਤੁੱਸਰਣਸੂਤ੍ਰ (੨) ਪੱਚਖਾਂਣ ਸੂਤ੍ਰ (੩) ਤਦੁਲਵੈਯਾਲਿਕਸੂਤ੍ਰ (੪) ਭਗਤੀਪਰੀਗਿਆਨਸੂਤ੍ਰ (੫) ਮਹਾ ਪ੍ਰਤਜਾਖਿਆਨਸੂਤ੍ਰ (੬) ਚੰਦਾਵਿਜਯਸੂਤ੍ਰ (੭) ਗਣੀਵਿਜੈਸੂਤ੍ਰ (੮) ਮਰਣ ਸਮਾਧੀਸੂਤ੍ਰ (੯) ਦੇਵੇਂਦ੍ਰਸ੍ਤਵਨਸੂਤ੍ਰ (੧੦) ਸੰਸਾਰਸੂਤ੍ਰ ਤਥਾਨੰਦੀਸੂਤ੍ਰ, ਯੋਗੋਧੱਾਰਸੂਤ੍ਰ ਭੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ॥

ਪੰਜਅੰਗ ਹਨ (੧) ਪੂਰਵ ਸਭ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਟੀਕਾ (੨) ਨਿਰੁਕਤੀ [੩] ਚਰਣੀ [੪] ਭਾਸ਼ ਏਹ ਚਾਰ ਅਵੈਵ ਅਰ ਸਭ ਮੂਲ ਮਿਲਕੇ ਪੰਜਅੰਗ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ ॥

ਇਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਢੂੰਢੀਏ ਅਵੈਵਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਅਰ ਇਨਾਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਭੀ ਅਨੇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਜੈਨੀ ਲੋਗ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਇਨਾਂ ਦੇ ਮਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਬਾਹਰਵੇਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਦੇਖ ਲੌ, ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਪੁਨਰੁਕਤੀ ਦੋਸ਼ ਹਨ, ਅਰ ਇਨਾਂ ਦਾ ਏਹ ਭੀ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਅਪਣਾ ਗ੍ਰੰਥ ਦੂਜੇ ਮਤ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਵਾ ਛਾਪੇ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਉਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਏਹ ਬਾਤ ਉਨਾਂ ਦੀ ਮਿਥਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸਨੂੰ ਕੋਈ ਮੰਨੇ ਕੋਈ ਨਾਂ ਮੰਨੇ ਏਸ ਕਰਕੇ ਓਹ ਗ੍ਰੰਥ ਜੈਨਮਤ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦਾ, ਹਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾਂ ਮੰਨੇ ਅਰ ਨਾਂ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਜੈਨੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤਾਂ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨ ਦੇ ਅਯੋਗ ਹੋਸਕਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਜੇਹਾ ਕੋਈ ਗ੍ਰੰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭੀ ਜੈਨੀ ਨਾਂ ਮੰਨਦਾ ਹੋਵੇ,ਏਸ ਲਈ ਜੋ ਜਿਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਬੰਧੀ ਖੰਡਨ ਮੰਡਨ ਭੀ ਉਸੇਦੇ ਵਾਸਤੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਿਨੇ ਅਜੇਹੇ ਭੀ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਜਾਂਣਦੇ ਹੋਨ ਤਾਂ ਭੀ ਸਭਾ ਵਾ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਮੁੱਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਜੈਨ ਲੋਗ ਅਪਨੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਛਪਾ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਮਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਂਦੇ ਨਾਂ ਸੁਣਾਂਦੇ ਅਰ ਨਾਂ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇਹੀਆਂ ਅਜੇਹੀਆਂ ਅਨਹੋਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਭੀ ਉਤ੍ਰ ਜੈਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ, ਝੂਠ ਬਾਤ ਨੂੰ ਛਡ ਦੇਨਾਂ ਹੀ ਉਤ੍ਰ ਹੈ ॥

ਤੇਹਰਵੇਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਮਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਏਹ ਲੋਗ ਬਾਇਬਲ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਧਰਮਪੁਸਤਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਲ ਬਾਤ ਉੱਸੇਤੇਹਰਵੇਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਦੇਖੋ ॥

ਚੌਦਵੇਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮਤ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਏਹ ਲੋਗ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਮਤ ਦਾ ਮੂਲ ਪੁਸਤਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਲ ਬਾਤ ਚੌਦਵੇਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਦੇਖੋ ॥

ਏਸਤੋਂ ਅਗੇ ਵੈਦਕ ਮਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕੋਈ ਏਸ ਗ੍ਰੰਥਕਰਤਾ ਦੇ ਤਾਤਪਰਯ ਥੀਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮਨਸ਼ਾ ਨਾਲ ਦੇਖੇਗਾ, ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਭੀ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਮਲੂਮ ਨਾਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਕ੍ਯ ਦੇਅਰਥਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਿਚ ਚਾਰ ਕਾਰਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥

(੧) ਆਕਾਂਖਛਾ (੨) ਯੋਗ੍ਯਤਾ (੩)ਆਸੱਤੀ (੪) ਤਾਤਪਰਯ, ਸਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਹੂੰ ਬਾਤਾਂ ਉਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਕੇ ਜੋ ਪੁਰਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਉਸਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਯਥਾਯੋਗ੍ਯ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,"ਆਕਾਂਖਛਾ" ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਵਕਤਾ ਦੀ, ਅਰ ਵਾਕ ਦੇ ਪਦਾਂ ਦੀ ਆਕਾਂਖਛਾ ਪਰਸਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, "ਯੋਗ੍ਯਤਾ"ਉਹ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਹੋ ਸਕੇ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਨੀ ਨਾਲ ਸਿੰਚਣਾ, "ਆਸੱਤੀ" ਜਿਸ ਪਦ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੋਵੇ ਉਸੇ ਦੇ ਸਮੀਪ ਪਦ ਨੂੰ ਬੋਲਣਾਂ ਵਾ ਲਿਖਣਾਂ "ਤਾਤਪਰਯ" ਜਿਸਦੇ ਵਾਸਤੇ ਵਕਤਾ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਉੱਚਾਰਣ ਵਾ ਲੇਖਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਉਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵਚਨ ਵਾ ਲੇਖ ਨੂੰ ਯੁਕਤਕਰਨਾ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਠੀ ਜਿੱਦੀ ਮਨੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਵਕਤਾ ਦੇ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਤੋਂ ਵਿਰੁਧ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਮਤਾਂਵਾਲੇ ਲੋਗ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਤ ਦੇ ਆਗ੍ਰਹ (ਜਿਦ) ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚ ਫਸਕੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਪੁਰਾਣ, ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ, ਬਾਇਬਲ, ਅਰ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਪਹਲੋਂ ਹੀ ਬੁਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਨਾਂ ਦੇਖਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਅਰ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਤਥਾ ਹੋਰ ਸਭ ਮਨੁਸ਼ ਜਾਤੀ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥ ਨੂੰ ਕਰਨਾਂ ਯੋਗ ਹੈ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਹੀ ਦੋਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਮਨੁਸ਼ ਲੋਗ ਸਤ ਅਸਤ ਮਤ ਦਾ ਨਿਰਣਯ ਕਰ ਸਕਨ, ਅਰ ਸਤ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਤਥਾ ਅਸਤ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਕਰਾਉਨ ਵਿਚ ਸਮਰਥ ਹੋਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਮਨੁਸ਼ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਬਹਕਾਕੇ ਵਿਰੋਧ ਬੁੱਧੀ ਕਰਾਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਬਨਾ ਲੜਾ ਮਾਰਨਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰ ਹੈ ॥

ਯੱਦਪਿ ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਅਵਿਦਵਾਨ ਲੋਗ ਉਲਟਾ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਗੇ, ਤਥਾਪੀ ਬੁਧਵਾਨ ਲੋਗ ਯਥਾਯੋਗ ਏਸਦਾ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਸਮਝਨਗੇ, ਏਸ ਲਈ ਮੈਂ ਅਪਨੇ ਪਰੀਸ਼੍ਰਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਸਮਝਦਾ ਅਰ ਅਪਨਾ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ

ਚੌਦਵੇਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮਤ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਏਹ ਲੋਗ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਮਤ ਦਾ ਮੂਲ ਪੁਸਤਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਲ ਬਾਤ ਚੌਦਵੇਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਦੇਖੋ॥

ਏਸਤੋਂ ਅਗੇ ਵੈਦਕ ਮਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕੋਈ ਏਸ ਗ੍ਰੰਥਕਰਤਾ ਦੇ ਤਾਤਪਰਯ ਥੀਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮਨਸ਼ਾ ਨਾਲ ਦੇਖੇਗਾ, ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਭੀ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਮਲੂਮ ਨਾਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਕ੍ਯ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਿਚ ਚਾਰ ਕਾਰਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥

(੧) ਆਕਾਂਖਛਾ (੨) ਯੋਗ੍ਯਤਾ (੩)ਆਸੱਤੀ (੪) ਤਾਤਪਰਯ, ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਹੁੰ ਬਾਤਾਂ ਉਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਕੇ ਜੋ ਪੁਰਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਉਸਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਯਥਾਯੋਗ੍ਯ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,"ਅਕਾਂਖਛਾ" ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਵਕਤਾ ਦੀ, ਅਰ ਵਾਕ ਦੇ ਪਦਾਂ ਦੀ ਆਕਾਂਖਛਾ ਪਰਸਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, "ਯੋਗ੍ਯਤਾ"ਉਹ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਹੋ ਸਕੇ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਨੀ ਨਾਲ ਸਿੰਚਣਾ,"ਆਸੱਤੀ" ਜਿਸ ਪਦ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੋਵੇ ਉਸੇ ਦੇ ਸਮੀਪ ਪਦ ਨੂੰ ਬੋਲਣਾਂ ਵਾ ਲਿਖਣਾਂ "ਤਾਤਪਰਯ" ਜਿਸਦੇ ਵਾਸਤੇ ਵਕਤਾ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਉੱਚਾਰਣ ਵਾ ਲੇਖਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਉਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵਚਨ ਵਾ ਲੇਖ ਨੂੰ ਯੁਕਤਕਰਨਾ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਠੀ ਜਿੱਦੀ ਮਨੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਵਕਤਾ ਦੇ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਤੋਂ ਵਿਰੁਧ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਮਤਾਂਵਾਲੇ ਲੋਗ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਤ ਦੇ ਆਗ੍ਰਹ (ਜਿਦ) ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚ ਫਸਕੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਪੁਰਾਣ, ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ, ਬਾਇਬਲ, ਅਰ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਪਹਲੋਂ ਹੀ ਬੁਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਨਾਂ ਦੇਖਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਅਰ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਤ੍ਯਾਗ ਤਥਾ ਹੋਰ ਸਭ ਮਨੁਸ਼ ਜਾਤੀ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥ ਨੂੰ ਕਰਨਾਂ ਯੋਗ ਹੈ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਹੀ ਦੋਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਮਨੁਸ਼ ਲੋਗ ਸਤ ਅਸਤ ਮਤ ਦਾ ਨਿਰਣਯ ਕਰ ਸਕਨ, ਅਰ ਸਤ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਤਥਾ ਅਸਤ ਦਾ ਤ੍ਯਾਗ ਕਰਨ ਕਰਾਉਨ ਵਿਚ ਸਮਰਥ ਹੋਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਮਨੁਸ਼ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਬਹਕਾਕੇ ਵਿਰੋਧ ਬੁੱਧੀ ਕਰਾਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਬਨਾ ਲੜਾ ਮਾਰਨਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰ ਹੈ॥

ਯੱਦਪਿ ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਅਵਿਦਵਾਨ ਲੋਗ ਉਲਟਾ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਗੇ, ਤਥਾਪੀ ਬੁਧਵਾਨ ਲੋਗ ਯਥਾਯੋਗ ਏਸਦਾ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਸਮਝਨਗੇ, ਏਸ ਲਈ ਮੈਂ ਅਪਨੇ ਪਰੀਸ਼੍ਰਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਸਮਝਦਾ ਅਰ ਅਪਨਾ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ

ਸਭ ਸਜਨਾਂ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਧਰਦਾ ਹਾਂ ਏਸਨੂੰ ਦੇਖ ਦਿਖਾਕੇ ਮੇਰੀ ਮੇਹਨਤ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ, ਅਰ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਖਛਪਾਤ ਨ ਕਰਕੇ ਸਤ ਅਰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਮੇਰਾ ਵਾ ਸਭ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਮੁਖ ਕਰਤੱਵਕਰਮ ਹੈ,ਸਰਵਾਤਮਾ, ਸਰਵ ਅੰਤ੍ਰਯਾਮੀ, ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਪਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਏਸ ਆਸ਼ਾ ਨੂੰ ਫਲਾਵੇ ਅਰ ਚਿਰਸਥਾਈ ਕਰੇ ॥

ਅਲਮਿਤਿ ਵਿਸਤਰੇਣ ਬੁੱਧਿਮਦਵਰਸ਼ਿਰੋ ਮਣਿਸ਼ੁ

॥ ਇਤਿ ਭੂਮਿਕਾ ॥

ਸਵਾਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਉਦੇ
ਪੁਰ,ਭਾਦ੍ਰਪਦ ਸ਼ੁਕਲਪਖਛ
ਸੰਵਤ ੧੯੩੯

(ਸ੍ਵਾਮੀ) ਦਯਾਨੰਦ ਸਰਸ੍ਵਤੀ

ਓਮ ਸੱਚਿਦਾਨੰਦੇਸ਼ੂਰਾਯ ਨਮੋ ਨਮਃ।

ਸਤ੍ਯਾਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਪ੍ਰਥਮ ਸਮੁੱਲਾਸ।

ਓਮ ਸ਼ੱਨੋ ਮਿੱਤ੍ਰਃ ਸ਼ੰ ਵਰੁਣਃ ਸ਼ੱਨੋ ਭਵਤ੍ਵਰਯਮਾ। ਸ਼ੱਨ ਇੰਦ੍ਰੋ ਬ੍ਰਿਹਸਪਤਿਃ ਸ਼ੱਨੋ ਵਿਸ਼ਣੁਰੁਰੁਕ੍ਰਮਃ॥ ਨਮੋ ਬ੍ਰਹਮਣੇ ਨਮਸ੍ਤੇ ਵਾਯੋ ਤ੍ਵਮੇਵ ਪ੍ਰਤਜ਼ਖੰ ਬ੍ਰਹਮਾਸਿ। ਤ੍ਵਮੇਵ ਪ੍ਰਤਜ਼ਖੰ ਬ੍ਰਹਮ ਬਦਿਸ਼ਜ਼ਾਮਿ ਰਿਤੰ ਬਦਿਸ਼ਜ਼ਾਮਿ ਸਤੰ ਬਦਿਸ਼ਜ਼ਾਮਿ ਤਨਮਾਮਵਤੁ ਤਦ੍ਵਕ੍ਤਾਰਮਵਤੁ। ਅਵਤੁ ਮਾਮਵਤੁ ਵਕ੍ਤਾਰਮ। ਓਂ ਸ਼ਾਂਤਿਃਸ਼ਾਂਤਿਃਸ਼ਾਂਤਿਃ।੧।

ਅਰਥ (ਓਮ) ਏਹ ਓਂਕਾਰ ਸ਼ਬਦ ਪਰਮੇਸ਼ੂਰ ਦਾ ਸਬਥੀਂ ਉਤਮ ਨਾਮ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਏਸ ਵਿਚ ਅ (ਅ) ਉ (ਉ) ਅਰ ਮ (ਮ) ਤਿੰਨ ਅੱਖਰ ਮਿਲਕੇ ਇਕ ਓਮ ਸਮੁਦਾਯ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਏਸ ਇਕ ਨਾਮ ਥੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ੂਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨਾਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅਕਾਰਥੀਂ ਵਿਰਾਟ, ਅਗਨੀ, ਅਰ ਵਿਸ਼ੂ ਆਦੀ, ਉਕਾਰ ਥੀਂ ਹਿਰਨਯਗਰਭ, ਵਾਯੁ ਅਰ ਤੈਜਸ ਆਦੀ, ਮਕਾਰ ਥੀਂ ਈਸ਼ੂਰ, ਆਦਿਤਯ ਅਰ ਪ੍ਰਾਗਯ ਆਦੀ ਨਾਮਾਂ ਦਾ ਵਾਚਕ ਅਰ ਗ੍ਰਾਹਕ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਅਜੇਹਾ ਹੀ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਪਸ਼ਟ ਵਿਆਖਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਏਹ ਸਭ ਨਾਮ ਪਰਮੇਸ਼ੂਰ ਹੀ ਦੇ ਹਨ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪਰਮੇਸ਼ੂਰ ਥੀਂ ਭਿੰਨ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਵਾਚਕ ਵਿਰਾਟ ਆਦੀ ਨਾਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਆਦੀ ਭੂਤ, ਇੰਦ੍ਰ ਆਦੀ ਦੇਵਤਾ, ਅਰ ਵੈਦਕ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਸੁੰਢ ਆਦੀ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਭੀ ਏਹ ਨਾਮ ਹਨ ਵਾ ਨਹੀਂ ? (ਉੱਤਰ) ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭੀ ਹਨ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕੇਵਲ ਦੇਵਾਂ

ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮਾਂ ਕਰਕੇ ਕਰਦੇ ਹੋ ਵਾ ਨਹੀਂ ? (ਉੱਤਰ) ਤੁਹਾਡੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ? (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਦੇਵ ਸਭ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਰ ਓਹ ਉੱਤਮ ਭੀ ਹਨ, ਏਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਨਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। (ਉੱਤਰ) ਕੀ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਅਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਰ ਉਸਥੀਂ ਕੋਈ ਉੱਤਮਭੀ ਹੈ,ਫੇਰ ਏਹ ਨਾਮ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਭੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਜਦ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਅਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਰ ਉਸਦੇ ਤੁੱਲ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸਥੀਂ ਉੱਤਮ ਕੋਈ ਕਿਉਂ ਕਰ ਹੋ ਸਕੇਗਾ, ਏਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡਾ ਏਹ ਕਹਣਾ ਸੱਤ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਏਸ ਕਹਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ ਭੀ ਆਉਂਦੇਹਨ ਜਿਸਤਰਾਂ "ਉਪਸਥਿਤੰ ਪਰਿਤਜਜਜਾ-ਨੁਪਸਥਿਤੰ ਯਾਚਤ ਇਤਿ ਵਾਧਿਤਨਜਾਯ:"। ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਭੋਜਨ ਦਾ ਪਦਾਰਥ ਰਖਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਭੋਜਨ ਕਰੋ ਅਰ ਓਹ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਭੋਜਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਏਧਰ ਓਧਰ ਭੌਂਦਾ ਫਿਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਧੀਮਾਨ ਨਹੀਂ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਪਸਥਿਤ ਨਾਮ ਕੋਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਅਨੁਪਸਥਿਤ ਅਰਥਾਤ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਮੇਹਨਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਓਹ ਪੁਰਸ਼ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਨਹੀਂ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕਥਨ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰਾਟ ਆਦੀ ਨਾਮਾਂ ਦੇ ਜੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਿੱਧ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਅਰ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਆਦੀ ਉਪਸਥਿਤ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗਨ ਕਰਕੇ ਅਨਹੋਣੇ ਅਰ ਅਨੁਪਸਥਿਤ ਦੇਵ ਆਦੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਣ ਵਿੱਚ ਮੇਹਨਤ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਏਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਾ ਯੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਏਹ ਕਹੋ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਹੈ ਉੱਥੇ ਉਸੇ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ ਯੋਗਜ ਹੈ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ "ਹੇ ਭ੍ਰਿਤਜ ਤ੍ਵੰ ਸੈਂਧਵਮਾਨਯ"। ਅਰਥਾਤ ਹੇ ਨੌਕਰ ਤੂੰ ਸੇਂਧਵਨੂੰ ਲੈਆ। ਤਦ ਉਸਨੂੰ ਸਮਯ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਸੈਂਧਵ ਨਾਮ ਦੋਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਘੋੜੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਲੂਣ ਦਾ, ਜੇ ਅਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਜਾਨਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਅਰ ਭੋਜਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲੂਣ ਨੂੰ ਲਿਆਉਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ, ਅਰ ਜੋ ਚੱਲਨ ਦੇ ਸਮਯ ਲੂਣ ਅਰ ਭੋਜਨ ਦੇ ਸਮਯ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਲੈ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਉਸ ਉੱਤੇ ਗੁੱਸਾ ਕਰਕੇ ਕਹੇਗਾ, ਕਿ ਤੂੰ ਨਿਰਬੁੱਧੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ, ਚੱਲਣ ਦੇ ਸਮਯ ਲੂਣ ਅਰ ਭੋਜਨ ਦੇ ਸਮਯ ਘੋੜੇ ਦੇ ਲਿਆਵਣ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸੀ ? ਤੂੰ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੇ ਜਾਨਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਿਸ ਸਮਯ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਿਆਵਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਉਸੇ ਨੂੰ ਲਿਆਉਂਦਾ, ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਜਰੂਰੀ ਸੀ, ਓਹ ਤੂੰਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਏਸ ਲਈ ਤੂੰ ਮੂਰਖ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਚਲਿਆ ਜਾ ਏਸ ਥੀਂ ਕੀ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਜਿਸਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇ ਉੱਥੇ ਉਸੇ ਅਰਥ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ

ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਅਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਨਾ ਅਰ ਕਰਨਾ ਭੀ ਚਾਹੀਏ ॥

ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਅਰਥ।

ਓਮ ਖਮਬ੍ਰਹ੍ਮ ॥ ੧ ॥ ਯਜੁਰਵੇਦ ਅ੦ ੪੦ ਮੰਤ੍ਰ ੧੭ ॥

ਵੇਖੋ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ੨ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਵਿਚ ਓਮ ਆਦੀ ਪਰਮੇਸ੍ਵਰ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ ॥

ਓਮਿਤਜੇਤਦਖਛਰਮੁਦਗੀਥਮੁਪਾਸੀਤ ॥੨॥

ਛਾਂਦੋਗ੍ਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ। ਮੰਤ੍ਰ ੧ ॥

ਓਮਿਤਜੇ ਤਦਖਛਰਮਿਦਗੁਅੰ ਸਰਵੰਤਸਯੋਪਵ੍ਯਾਖ੍ਯਾ-ਨਮ ॥ ੩ ॥ ਮਾਂਡੂਕ੍ਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਮੰ ਤ੍ਰ ੧ ॥

ਸਰਵੇ ਵੇਦਾ ਯਤਪਦਮਾਮਨੰਤਿ ਤਪਾਗੁਅੰਸਿ ਸਰਵਾਣਿ ਚ ਯਦਵਦੰਤਿ ॥ ਯਦਿੱਛੰਤੋ ਬ੍ਰਹ੍ਮਚਰਯੰ ਚਰੰਤਿ ਤੱਤੇ ਪਦੰ ਸੰਗ੍ਰਹੇਣਬ੍ਰਵੀਮਯੋਮਿਤਜੇਤਤ।੪। ਕਠੋਪਨਿਸ਼ਦਥਲ੍ਲੀ ੨ਮੰਤ੍ਰ ੧੫

ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਿਤਾਰੰ ਸਰਵੇਸ਼ਾਮਣੀਯਾਂਸਮਣੋਰਪਿ।
ਰੁਕ੍ਮਾਭੰ ਸ੍ਵਪ੍ਨਧੀਗਮਯੰ ਵਿਦ੍ਯਾੱਤੰ ਪੁਰੁਸ਼ੰ ਪਰਮ ॥੫॥
ਏਤਮੇਕੇ ਵਦੰਤਜਗ੍ਨਿੰ ਮਨੁਮਨਯੇ ਪ੍ਰਜਾਪਤਿਮ।
ਇੰਦ੍ਰਮੇਕੇ ਪਰੇ ਪ੍ਰਾਣਮਪਰੇ ਬ੍ਰਹ੍ਮ ਸ਼ਾਸ਼੍ਵਤਮ ॥ ੬ ॥

ਮਨੁਸਿਮ੍ਰਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੧੨। ਸ਼ਲੋਕ ੧੨੨। ੧੨੩।

ਸ ਬ੍ਰਹ੍ਮਾ ਸ ਵਿਸ਼ਨੁਃ ਸ ਰੁਦ੍ਰਸ੍ਤ ਸ਼ਿਵਸ੍ਤੋਅਖਛ ਪ੍ਪ੍ਰ ਸ੍ਤ
ਪਰਮਃ ਸ੍ਵਰਾਟ। ਸ ਇੰਦ੍ਰਸ੍ਤਕਾਲਾਗ੍ਨਿਸ੍ਤਚੰਦ੍ਰਮਾਃ ॥੭॥

ਕੈਵਲ੍ਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ। ਮੰਤ੍ਰ ੮॥

ਇੰਦ੍ਰ ਮਿਤ੍ਰ ਵਰੁਣਮਗ੍ਨਿਮਾਹੁਰਥੋ ਦਿਵ੍ਯਸ੍ਤ ਸੁਪਰਣੋ

ਗਰੁਤ੍ਮਾਨ। ਏਕੰ ਸਦਵਿਪ੍ਰਾ ਬਹੁਧਾ ਵਦੰਤਯਗ੍ਨਿੰ ਯਮੰ ਮਾਤਰਿਸ਼੍ਵਾਨਮਾਹੁੰਃ ॥ ੮ ॥

ਰਿਗਵੇਦ ਮੰਡਲ ੧। ਅਨੁਵਾਕ ੨੨। ਸੂਕਤ ੧੬੪। ਮੰਤ੍ਰ ੪੬ ॥

ਭੂਰਸਿ ਭੂਮਿਰਸਜਦਿਤਿਰਸਿ ਵਿਸ਼੍ਵਧਾਯਾ ਵਿਸ਼੍ਵਸਜ ਭੁਵਨਸਜ ਧਰਤ੍ਰੀ। ਪ੍ਰਿਥਵੀਂ ਯੱਛ ਪ੍ਰਿਥਵੀਂ ਦ੍ਰਿਗੁਅੰਹ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀਂ ਮਾਹਿਗੁਅੰਸੀਃ ॥ ੯ ॥ ਯਜੁਃ ਅਃ ੧੩। ਮੰਤ੍ਰ ੧੮॥

ਇੰਦ੍ਰੋਮਹ੍ਨਾ ਰੋਦਸੀ ਪਪ੍ਰਥੱਛਵ ਇੰਦ੍ਰਃ ਸੂਰਯਮਰੋਚਯਤ। ਇੰਦ੍ਰੇਹ ਵਿਸ਼੍ਵਾਭੁਵਨਾਨਿ ਯੇਮਿਰਇੰਦ੍ਰੇਹਸ਼੍ਵਾਨਾਸਇੰਦ੍ਰਃ ।੧੦। ਸਾਮਵੇਦਪ੍ਰਪਾਃ੭ ਅਨੁਃ ੩ ਸੂਕਤ ੮ ਅਸ਼ਟਕ ੧੬ ਖੰਡ ੨। ਸੂਕਤ ੩ ਮੰਤ੍ਰ ੨।

ਪ੍ਰਾਂਣਾਯ ਨਮੋ ਯਸਜ ਸਰਵਮਿਦੰ ਵਸ਼ੇ।
ਯੋ ਭੂਤਃ ਸਰਵਸਜੇਸ਼੍ਵਰੋ ਯਸਮਿੰਤਸਰਵੰ ਪ੍ਰਤਿਸ਼੍ਠਿਤਮ ॥

੧੧ ॥ ਅਥਰਵਵੇਦ ਕਾਂਡ ੧੧। ਅਃ ੨। ਸੂਃ ੪। ਮੰਤ੍ਰ ੧ ॥

ਅਰਥ–ਏਥੇ ਇਨਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਤਾਤਪਰਯ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਅਜੇਹੇ ਅਜੇਹੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂਵਿੱਚ ਓਂਕਾਰ ਆਦੀ ਨਾਮਾਂਥੀਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਲਿਖ ਆਏ ਤਥਾ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਾਮ ਅਨਰਥਕ ਨਹੀਂ ਜਿਸਤਰਾਂ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬ ਆਦੀ ਦੇ ਧਨਪਤੀ ਆਦੀ ਨਾਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਏਸਤੋਂ ਏਹ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਦੇ ਗੁਣ ਵਾਲੇ, ਕਿਦੇ ਕਰਮ ਵਾਲੇ, ਅਰ ਕਿਦੇ ਸੁਭਾਵਵਾਲੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਵਾਚਕ ਹਨ ॥

ਓਮ ਆਦੀ ਨਾਮ ਸਾਰਥਕ ਹਨ, ਜਿਸਤਰਾਂ (ਓਮਖੰ ੦) 'ਅਵਤੀਤਯੋਮ, ਆਕਾਸ਼ਮਿਵ ਵਯਾਪਕਤ੍ਵਾਤ ਖਮ ਸਰਵੇਭਯੋ ਬ੍ਰਿਹਤ੍ਵਾਦ ਬ੍ਰਹਮ' । ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਕਰਕੇ (ਓਮ)ਅਕਾਸ਼ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਵਿਆਪਕ ਹੋਨ ਕਰਕੇ (ਖੰ) ਅਰ ਸਭ ਥੀਂ ਵਡਾ ਹੋਨ ਕਰਕੇ (ਬ੍ਰਹਮ) ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ॥ ੧ ॥ (ਓਮ) ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਅਰ ਜੋ ਕਦੇ ਨਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਸੇ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨੀ ਯੋਗ ਹੈ ਅਰ ਹੋਰ ਦੀ ਨਹੀਂ ॥ ੨ ॥ (ਓਮਿਤਯੇਤ੦) ਸਭ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਰ ਨਿਜ ਨਾਮ ਓਮ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਸਭ

ਗੌਣਿਕ ਨਾਮ ਹਨ॥੩॥ ਸਰਵੇਵੇਦਾ०) ਕਿਉਂ ਜੋ ਸਭ ਵੇਦ ਸਭ ਧਰਮ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ ਰੂਪੀ ਤਪਸਿਆ ਜਿਸਦਾ ਕਥਨ ਅਰ ਮਾਨ ਕਰਦੇ ਅਰ ਜਿਸਦੀਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਆਸ਼੍ਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਸਦਾ ਨਾਮ" ਓਮ" ਹੈ ॥ ੪ ॥ (ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਿਤਾ०) ਜੋ ਸਭ ਨੂੰ ਸ਼ਿਖਛਾ ਦੇਨੇਹਾਰਾ ਸੂਖਛਮ ਥੀਂ ਸੂਖਛਮ ਸ੍ਵਪ੍ਰਕਾਸ਼ਸਰੂਪ ਸਮਾਧੀ ਵਿੱਚ ਲਗੀ ਹੋਈ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਜਾਨਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਪੁਰਖ਼ ਜਾਨਨਾ ਚਹੀਏ ॥ ੫॥ ਅਰ ਸ੍ਵਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਨ ਕਰਕੇ "ਅਗਨੀ" ਵਿਗਿਆਨ ਸ੍ਵਰੂਪ ਹੋਨ ਕਰਕੇ "ਮਨੂ"ਸਭ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰਨੇ ਅਰ ਪਰਮ ਐਸ਼੍ਵਰਯਵਾਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ "ਇੰਦ੍ਰ" ਸਭਦਾ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਣ ਹੋਨ ਕਰਕੇ 'ਪ੍ਰਾਣ' ਅਰ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਆਪਕ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ "ਬ੍ਰਹਮ" ॥ ੬ ॥ (ਸਬ੍ਰਹ੍ਮਾਸਵਿਸ਼ਣੁਃ ०) ਸਬ ਜਗਤ ਦੇ ਬਣਾਨ ਕਰਕੇ "ਬ੍ਰਹਮਾ" ਸਭ ਥਾਂ ਵਿਆਪਕ ਹੋਨੇ ਕਰਕੇ "ਵਿਸ਼ਨੁ" ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੈਕੇ ਰੁਲਾਨ ਕਰਕੇ "ਰੁਦ੍ਰ" ਮੰਗਲਮਯ ਅਰ ਸਭਦਾ ਕਲਿਆਣਕਰਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ "ਸ਼ਿਵ" "ਯਃ ਸਰਵਮਸ਼ੁਤੇ ਨਖਛਰਤਿ ਨ ਵਿਨਸ਼ਯਤਿ ਤਦਖਛਰਮ" "ਯਃ ਸ੍ਵਯੰ ਰਾਜਤੇ ਸ ਸ੍ਵਰਾਟ, ਯੱ ਅਗ੍ਨਿਰਿਵਕਾਲਃ ਕਲਯਿਤਾ ਪ੍ਰਲਯਕਰਤਾ ਸਕਾਲਾਗ੍ਨਿਰੀਸ਼੍ਵਰਃ" (ਅਖਛਰ) ਜੋ ਸਭ ਥਾਂ ਵਿਆਪਕ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ (ਸ੍ਵਰਾਟ) ਸ੍ਵਯੰਪ੍ਰਕਾਸ਼ਸ੍ਵਰੂਪ ਅਰ (ਕਾਲਾਗ੍ਨਿ०) ਪ੍ਰਲਯ ਵਿੱਚ ਸਭਦਾ ਕਾਲ ਅਰ ਕਾਲਦਾ ਭੀ ਕਾਲ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਕਾਲਾਗਨੀਹੈ ॥ ੭ ॥ (ਇੰਦ੍ਰੋਮਿਤ੍ਰੈਃ) ਜੋ ਇਕ ਅਦ੍ਵਤੀਯ ਸਤ ਬ੍ਰਹਮ ਵਸਤੁ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਇੰਦ੍ਰ ਆਦੀ ਸਭ ਨਾਮਹਨ। "ਦਜੁਸ਼ੁ ਸ਼ੁੱਧੇਸ਼ੁ ਪਦਾਰਥੇਸ਼ੁ ਭਵੋਦਿਵਜਃ" "ਸ਼ੋਭਨਾਨਿ ਪਰਣਾਨਿ ਪਾਲਨਾਨਿ ਪੂਰਣਾਨਿ ਕਰਮਾਣਿ ਵਾ ਯਸਜ ਸਃ" "ਯੋ ਗੁਰਵਾਤ੍ਮਾ ਸ ਗਰੁਤ੍ਮਾਨ" "ਯੋ ਮਾਤਰਿਸ਼੍ਵਾ ਵਾਯੁਰਿਵ ਬਲਵਾਨ ਸ ਮਾਤਰਿਸ਼੍ਵਾ" (ਦਿਵਜ) ਜੋ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਆਦੀ ਦਿੱਵ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ (ਸੁਪਰਣ) ਜਿਸਦੇ ਉਤੱਮ ਪਾਲਣ ਅਰ ਪੂਰਣ ਕਰਮ ਹਨ (ਗਰੁਤਮਾਨ) ਜਿਸਦਾ ਆਤਮਾ ਅਰਥਾਤ ਸਰੂਪ ਮਹਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਹਵਾ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਅਨੰਤ ਬਲਵਾਨ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਿੱਵ ਸੁਪਰਣ, ਗਰੁਤਮਾਨ ਅਰਮਾਤਰਿਸ਼੍ਵਾ ਏਹ ਨਾਮ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਨਾਮਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਅੱਗੇ ਲਿਖਾਂਗੇ ॥ ੮ ॥ (ਭੂਮਿਰਸਿ०) "ਭਵੰਤਿ ਭੂਤਾਨਿ ਯਸਜਾਂ ਸਾ ਭੂਮਿਃ" ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਭੂਤ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਏਸ ਲਈ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਭੂਮੀ' ਹੈ। ਬਾਕੀ ਨਾਮਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਅੱਗੇ ਲਿਖਾਂਗੇ ॥ ੯ ॥ (ਇੰਦ੍ਰੋਮਹ੍ਨਾ०) ਏਸ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਇੰਦ੍ਰ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਹੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਏਹ ਪ੍ਰਮਾਣਲਿਖਿਆ ਹੈ ॥ ੧੦ ॥ (ਪ੍ਰਾਣਾਯ०) ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਵਸ਼ ਸਭ ਸ਼ਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਵਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਜਗਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ॥ ੧੧ ॥ ਇਤਿਆਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੇ ਠੀਕ ਠੀਕ ਅਰਥਾਂਦੇ ਜਾਨਨ ਥੀਂ ਇੱਨਾਂ ਨਾਮਾਂ ਕਰਕੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰਹੀ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਓਮ ਅਰ ਅਗਨੀ ਆਦੀਨਾਮਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਅਰਥ ਥੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੀ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਤਰਾਂ ਕਿ ਵਿਆਕਰਣ, ਨਿਰੁਕਤ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੂਤ੍ਰ ਆਦੀ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆਨਾਂ ਥੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ ਸਭਨੂੰ ਯੋਗਜ ਹੈ, ਪਰਤੂ "ਓਮ" ਏਹ ਤਾਂ ਨਿਰਾਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਅਰ ਅਗਨੀ ਆਦੀ ਨਾਮਾਂ ਥੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਗ੍ਰਹਣ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਰਣ ਅਰਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਿਯਮ ਕਾਰਕ ਹੈ। ਏਸ ਤੋਂ ਕੀ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਸਤੁੱਤੀ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ, ਉਪਾਸਨਾ, ਸਰਵੱਗ, ਵਿਆਪਕ, ਸ਼ੁਧ, ਸਨਾਤਨ ਅਰਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਤਾ ਆਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਲਿਖੇ ਹਨ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮਾਂ ਥੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਜਿੱਥੇ ਜਿਥੇ ਅਜੇਹੇ ਪ੍ਰਕਰਣਹਨ ਕਿਃ—

ਤਤੋ ਵਿਰਾਡਜਾਯਤ ਵਿਰਾਜੋ ਅਧਿਪੂਰੁਸ਼ਃ।
ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰਾਦ੍ਵਾਯੁਸ਼੍ਚ ਪ੍ਰਾਣਸ਼੍ਚ ਮੁਖਾਦਗ੍ਨਿਰਜਾਯਤ।
ਤੇਨ ਦੇਵਾ ਅਯਜੰਤ। ਪਸ਼੍ਚਾਦਭੂਮਿਮਥੋਪੁਰਃ। ਯਜੁ ਅਃ ੩੧।

ਤਸਮਾਦ੍ਵਾ ਏਤਸਮਾਦਾਤਮਨ ਆਕਾਸ਼ਃ ਸੰਭੂਤਃ। ਆਕਾਸ਼ਾਦ੍ਵਾਯੁਃ। ਵਾਯੋਰਗ੍ਨਿਃ। ਅਗ੍ਨੇਰਾਪਃ। ਪਦਭਜਃ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ। ਪ੍ਰਿਥਿਵਜਾ ਓਸ਼ਧਯਃ ਓਸ਼ਧਿਭਜੋਅੰਨਮਅੰਨਾ ਦ੍ਰੇਤਃ। ਰੇਤਸਃ ਪੁਰੁਸ਼ਃ। ਸ ਵਾ ਏਸ਼ ਪੁਰੁਸ਼ੋਅੰਨਰਸਮਯਃ।

ਏਹ ਤੈਤ੍ਰੀਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ ਅਜੇਹੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਰਾਟ, ਪੁਰਸ਼, ਦੇਵ, ਆਕਾਸ਼, ਵਾਯੂ, ਅਗਨੀ, ਜਲ, ਭੂਮੀ ਆਦੀ ਨਾਮ ਲੌਕਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਉਤਪੱਤੀ, ਸਥਿਤੀ, ਪ੍ਰਲਯ, ਅਲਪੱਗ, ਜੜ, ਦ੍ਰਿਸ਼ ਆਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਭੀ ਲਿਖੇ ਹੋਨ ਉੱਥੇ ਉੱਥੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਉਤਪਤੀ ਆਦੀ ਵਿਹਾਰਾਂਥੀਂ ਪ੍ਰਿਥਕ ਹੈ ਅਰ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪੱਤੀ ਆਦੀ ਵਿਹਾਰਹਨ ਏਸ ਲਈ ਏਥੇ ਵਿਰਾਟ ਆਦੀ ਨਾਮਾਂ ਥੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਨਾ ਹੋਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਜਿਥੇ ੨ ਸਰਵਗ ਆਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੋਨ ਉੱਥੇ ਉੱਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਰ ਜਿਥੇ ੨ ਇਛਿਆ, ਦ੍ਵੇਸ਼, ਪ੍ਰਯਤਨ, ਸੁਖ, ਦੁਖ, ਅਰ ਅਲਪੱਗ ਆਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੋਨ ਉਥੇ ੨ ਜੀਵ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਤਰਾਂ

ਸਭ ਥਾਂ ਸਮਝਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿਉਂ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਏਸ ਲਈ ਵਿਰਾਟ ਆਦੀ ਨਾਮ ਅਰ ਜਨਮ ਆਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਥੀ ਜਗਤ ਦੇ ਜੜ ਅਰ ਜੀਵ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਰਾਟ ਆਦੀ ਨਾਮਾਂ ਥੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜਾਨੋ।

ਓਮ ਦਾ ਅਰਥ।

(ਵਿ) ਉਪਸਰਗ ਪੂਰਵਕ (ਰਾਜ੍ਦੀਪਤੌ) ਏਸ ਧਾਂਤੁਥੀਂ ਕ੍ਵਿਪ ਪ੍ਰਤੈ ਕਰ ਨ ਨਾਲ ਵਿਰਾਟ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਯੋ ਵਿਵਧੈ ਨਾਮ' ਚਰਾਚਰੰ ਜਗਦ੍ਰਾਜਯਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਯਤਿ ਸ ਵਿਰਾਟ" ਵਿਵਿਧ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜਗਤਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰੇ ਏਸ ਲਈ ਵਿਰਾਟ ਨਾਮ ਥੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਅੰਚੁ ਗਤਿ ਪੂਜਨਯੋਃ) 'ਅਗ' 'ਅ ਗਿ' 'ਇਣ' ਗਤੀ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਧਾਤੂ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥੀਂ 'ਅਗਨੀ') ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਗਤੇਸਤ੍ਰਯੋਰਥਾਃ" ਗਯਾਨੰ ਗਮਨੰ ਪ੍ਰਾਪਤਿਸ਼੍ਚੇਤਿ, ਪੂਜਨੰ ਨਾਮ ਸਤਕਾਰਃ "ਯੋ ਅੰਚਤਿ ਅਚਯਤ ਅਗਤਯੈਗਤਯੈਤਿ ਸੋਅਯਮਗ੍ਨਿਃ" ਜੋ ਗਿਆਨ ਸ੍ਵਰੂਪ, ਸਰਵੱਗ, ਜਾਨਨੇ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨੇ ਅਰ ਪੂਜਾ ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਅਗਨੀ' ਹੈ (ਵਿਸ਼ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਨੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਵਿਸ਼੍' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਵਿਸ਼ੰਤਿ ਪ੍ਰਵਿਸ਼੍ਯਨਿ ਸਰਵਾਣ੍ਯਾਕਾਸ਼ਾਦੀਨਿ ਭੂਤਾਨਿ ਯਸਿ੍ਮਨ ਯੋ ਵਾ ਅਕਾਸ਼ਾਦਿਸ਼ੁ ਸਰਵੇਸ਼ੁ ਭੂਤੇਸ਼ੁ ਪ੍ਰਵਿਸ਼੍ਟਃ ਸ ਵਿਸ਼੍ਣੁ ਈਸ਼੍ਵਰਃ" ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਕਾਸ਼ ਆ ਦੀ ਸਬ ਭੂਤ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਥਵਾ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੋਕੇ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਸ਼੍ਣੁ ਹੈ ਇਤਿਆਦੀ ਨਾਮਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਆਕਾਰ ਮਾਤ੍ਰ ਥੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਜਜੋਤਿਰ ਵੈ ਹਿਰਣ੍ਯੰ ਤੇਜੋ ਵੈ ਹਿਰਣ੍ਯਮਿਤਯੈ ਤਰੇਯੇ ਸ਼ਤਪਥੇ ਚ ਬ੍ਰਾਹ੍ਮਣੇ" "ਯੋ ਹਿਰਣ੍ਯਾਨਾਂ ਸੂਰਯਾਦੀਨਾਂ ਤੇਜਸਾਂ ਗਰਭ ਉਤ੍ਪੱਤਿਨਿਮਿੱਤਮਧਿਕਰੰਣੰ ਸ ਹਿਰਣ੍ਯਗਰਭਃ" ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੂਰਯ ਆਦੀ ਤੇਜ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਉਤਪੰਨ ਹੋਕੇ ਜਿਸਦੇਆਧਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਥਵਾ ਜੋ ਸੂਰਯ ਆਦੀ ਤੇਜ ਸ੍ਵਰੂਪ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਗਰਭ ਨਾਮ ਉਤਪੱਤੀ ਅਰ ਠਹਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਹਿਰਨ੍ਯਗਰਭ' ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਯਜੁਰਵੇਦ ਦੇ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈਃ—

ਹਿਰਣ੍ਯਸਰਭਃ ਸਮਵਰਤਤਾਗ੍ਰੇ ਭੂਤਸਯ ਜਾਤਃ ਪਤਿਰੇ ਕ ਆਸੀਤ। ਸ ਦਾਧਾਰ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀਂ ਦ੍ਯਾਮੁਤੇਮਾਂ ਕ ਸਮੈ

ਸਭ ਥਾਂ ਸਮਝਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕ੍ਯੋਂ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਏਸ ਲ਼ਈ ਵਿਰਾਟ ਆਦੀ ਨਾਮ ਅਰ ਜਨਮ ਆਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਥੀ ਜਗਤ ਦੇ ਜੜ ਅਰ ਜੀਵ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕ੍ਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਾਰ ਵਿਰਾਟ ਆਦੀ ਨਾਮਾਂ ਥੀਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜਾਨੋ।

ਓਮ ਦਾ ਅਰਥ।

(ਵਿ) ਉਪਸਰਗ ਪੁਰਵਕ (ਰਾਜ੍ਦੀਪਤੌ) ਏਸ ਧਾਂਤੁਥੀਂ ਕ੍ਵਿਪ ਪ੍ਰਤੈ ਕਰ ਨ ਨਾਲ ਵਿਰਾਟ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਯੋ ਵਿਵਧੈ ਨਾਮ ਚਰਾਚਰੰ ਜਗਦ੍ਰਾਜਯਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਯਤਿ ਸ ਵਿਰਾਟ" ਵਿਵਿਧ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜਗਤਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰੇ ਏਸ ਲਈ ਵਿਰਾਟ ਨਾਮ ਥੀਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਅੰਚੁ ਗਤਿ ਪੂਜਨਯੋਃ) 'ਅਗ' 'ਅ ਗਿ' 'ਇਣ' ਗਤੀ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਧਾਤੂ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥੀਂ 'ਅਗਨੀ') ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਗਤੇਸਤ੍ਰਯੋਰਥਾਃ" ਗਯਾਨੰ ਗਮਨੰ ਪ੍ਰਾਪਤਿਸ਼੍ਚੇਤਿ, ਪੂਜਨੰ ਨਾਮ ਸਤਕਾਰਃ "ਯੋ ਅੰਚਤਿ ਅਚਯਤ ਅਗਤਯੰਗਤਯੇਤਿ ਸੋਅਯਮਗ੍ਨਿਃ" ਜੋ ਗਿਆਨ ਸ੍ਵਰੂਪ, ਸਰਵੱਗ, ਜਾਨਨੇ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨੇ ਅਰ ਪੂਜਾ ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਅਗਨੀ' ਹੈ (ਵਿਸ਼ਪ੍ਵੇਸ਼ਨੇ) ਏਸ ਧਾਤੁ ਥੀਂ 'ਵਿਸ਼੍ਣੁ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਵਿਸ਼ੰਤਿ ਪ੍ਰਵਿਸ਼੍ਯਨਿ ਸਰਵਾਣ੍ਯਾਕਾਸ਼ਾਦੀਨਿ ਭੂਤਾਨਿ ਯਸਿਨ ਯੋ ਵਾ ਅਕਾਸ਼ਾਦਿਸੁ ਸਰਵੇਸੁ ਭੂਤੇਸੁ ਪ੍ਰਵਿਸ਼੍ਟਃ ਸ ਵਿਸ਼੍ਣੁ ਈਸ਼੍ਵਰਃ" ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਕਾਸ਼ ਆ ਦੀ ਸਬ ਭੂਤ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਥਵਾ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੋਕੇ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਸ਼੍ਣੁ ਹੈ ਇਤ੍ਯਾਦੀ ਨਾਮਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਆਕਾਰ ਮਾਤ੍ਰ ਥੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਸਜੋਤਿਰ ਵੈ ਹਿਰਣ੍ਯੰ ਤੇਜੋ ਵੈ ਹਿਰਣ੍ਯਮਿਤਯੈ ਤਰੇਯੇ ਸ਼ਤਪਥੇ ਚ ਬ੍ਰਾਹ੍ਮਣੇ" "ਯੋ ਹਿਰਣ੍ਯਾਨਾਂ ਸੂਰਯਾਦੀਨਾਂ ਤੇਜਸਾਂ ਗਰਭ ਉਤਪੱਤਿਨਿਮਿੱਤਮਧਿਕਰਣੰ ਸ ਹਿਰਣ੍ਯਗਰਭਃ" ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੂਰਯ ਆਦੀ ਤੇਜ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਉਤਪੰਨ ਹੋਕੇ ਜਿਸਦੇਆਧਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਥਵਾ ਜੋ ਸੂਰਯ ਆਦੀ ਤੇਜ ਸ੍ਵਰੂਪ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਗਰਭ ਨਾਮ ਉਤਪੱਤੀ ਅਰ ਠਹਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਹਿਰਨ੍ਯਗਰਭ' ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਯਜੁਰਵੇਦ ਦੇ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈਃ—

ਹਿਰਣ੍ਯਸਰਭਃ ਸਮਵਰਤਤਾਗ੍ਰੇ ਭੂਤਸਯ ਜਾਤਃ ਪਤਿਰੇਕ ਆਸੀਤ। ਸ ਦਾਧਾਰ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀਂ ਦ੍ਯਾਮੁਤੇਮਾਂ ਕਸ੍ਮੈ

ਹਨ ਉਸ ਤਰਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਜੜ ਪਦਾਰਥ ਵਾ ਜੀਵ ਦੇ ਨਹੀਂ ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਸਤ ਹੈ ਉਸਦੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਭੀ ਸਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਏਸ ਲਈ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗਜ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੀ ਦੀ ਉਸਤੁਤੀ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਅਰ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨ। ਉਸ ਥੀਂ ਭਿੰਨ ਕਦੀ ਨਾ ਕਰਨ ਕਿਉਂ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂ, ਮਹਾਦੇਵ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਪਹਿ ਲੇ ਮਹਾਸ਼ੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ, ਦੈਤ, ਦਾਨਵ ਆਦੀ ਨਿਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਮਨੁਸ਼ ਅਰ ਅਨਜ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਨੇ ਭੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਸ਼੍ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸੇਦੀ ਉਸਤੁਤੀ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਅਰ ਉਪਾਸਨਾ ਕੀਤੀ ਉਸ ਥੀਂ ਭਿੰਨ ਦੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨੀ ਯੋਗ ਹੈ ਏਸਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਮੁਕਤੀ ਅਰ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਮਿਤ੍ਰ ਆਦੀ ਨਾਮਾਂ ਥੀਂ ਸਖਾ, ਅਰ ਇੰਦ੍ ਆਦੀ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਹਾਰ ਵੇਖਣ ਥੀਂ ਉਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ (ਉਤਰ)ਏਥੇ ਉਨਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਜੋ ਮਨੁਸ਼ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਿਤ੍ਰ ਹੈ ਉਹੋ ਹੋਰਦਾ ਵੈਰੀ ਅਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਉਦਾਸੀਨ ਭੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਮੁਖ ਅਰਥ ਵਿਚ ਸਖਾ ਆਦੀ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦਾ ਕਿੰਤੂ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸਭ ਜਗਤ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਿਤ੍ਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਅਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਉਦਾਸੀਨਹੈ ਏਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਕੋਈਭੀ ਜੀਵ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰਦਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦਾ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਗ੍ਰਹਣ ਏਥੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਹਾਂ ਗੌਣ ਅਰਥ ਵਿਚ ਮਿਤ੍ਰ ਆਦੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਥੀਂ ਚੰਗੇ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਵਿਮਿਦਾ ਸਨੇਹਨੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ ਔਣਾਦਿਕ 'ਕ੍ਰ' ਪ੍ਰਤੈ ਦੇ ਹੋਣ ਥੀਂ "ਮਿਤ੍ਰ" ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ "ਮੇਦ੍ਯਤਿਸ੍ਨੇਹਯਤਿ ਸ੍ਨੇਹਯਤੇ ਵਾ ਸ ਮਿਤ੍ਰ:" ਜੋ ਸਭ ਨੂੰ ਸਨੇਹ ਕਰਕੇ ਅਰ ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤੀ ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ ਮਿਤ੍ਰ ਹੈ (ਵ੍ਰਿਵ ਦਰਣੇ ਵਰਈਪਸਾਯਾਮ) ਇਨਾਂ ਧਾਤੂਆਂ ਥੀਂ ਉਨਾਦੀ 'ਉਨਨ' ਪ੍ਰਤੈ ਹੋਣ ਥੀਂ 'ਵਰੁਣ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯ: ਸਰਵਾਨ ਸ਼ਿਸ਼੍ਟਾਨ ਮੁਮੁਖਛੁਨਧਰਮਾਤਮਨੋ ਵ੍ਰਿਣੋਤਯਥਵਾ ਯ: ਸ਼ਿਸ਼੍ਟੈਰਮੁਮੁਖਛੁ ਭਿਰਧਰਮਾਤਮਭਿਰ-ਦ੍ਰਿਯਤੇ ਵਾਰਯਤੇ ਵਾ ਸ ਵਰੁਣ: ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ:' ਜੋ ਆਤਮਯੋਗੀ, ਵਿਦਵਾਨ, ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਰ ਧਰਮਾਤਮਾਓਂ ਕਾ ਸ੍ਵੀਕਾਰ ਕਰਤਾ ਅਥਵਾ ਜੋ ਚੰਗੇ, ਮੁਮੁਖਛੁ ਅਰ ਧਰਮਾਤਮਾ ਥੀਂ ਗ੍ਰਹਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਓਹ ਈਸ਼੍ਵਰ 'ਵਰੁਣ' ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅਥਵਾ 'ਵਰੁਣੋ ਨਾਮ ਵਰ: ਸ਼੍ਰੇਸ਼੍ਠ:' ਜਿਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸਭ ਥੀਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਨਾਮ 'ਵਰੁਣ' ਹੈ (ਰਿ ਗਤਿਪ੍ਰਾਪਣਯੋ:) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਯਤ' ਪ੍ਰਤੈ ਕਰਨੇ ਥੀਂ 'ਅਰਯ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰ 'ਅਰਯ' ਪੂਰਵਕ (ਮਾਛ ਮਾਨੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ ਕਨਨ ਪ੍ਰਤੈ ਹੋਣ ਥੀਂ 'ਅਰਯਮਾ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯੋ ਅਰਯਾਨ ਸ੍ਵਾਮਿਨੋ ਨਜਾਯਾ-

ਧੀਸ਼ਾਨ ਮਿਮੀਤੇ ਮਾਨਜਾਨ ਕਰੋਤਿ ਸੋ ਅਰਯਮਾ' ਜੋ ਸਤ ਨਿਆਯ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮਾਨ,ਅਰ ਪਾਪ ਤਥਾ ਪੁੰਨ ਕਰਨਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਪ ਅਰਪੁੰਨ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਵਤ ਸੱਤ ਸੱਤ ਨਿਯਮ ਕਰਤਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ "ਅਰਯਮਾ'ਹੈ। (ਇਦਿ ਪਰਮੈਸ਼ੁਰਯੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਰਨ' ਪ੍ਰਤੈ ਕਰਨ ਨਾਲ 'ਇੰਦ੍ਰ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'ਯਇੰਦਤਿ ਪਰਮੈਸ਼ੁਰਯਵਾਨਭਵਤਿ ਸ ਇੰਦ੍ਰਃ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰਃ' ਜੋ ਸੰਪੂਰਣ ਐਸ਼ੁਰਯ ਯੁਕਤ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ' ਇੰਦ੍ਰ ' ਹੈ । ' ਬ੍ਰਿਹਤ ' ਸ਼ਬਦ ਪੂਰਵਕ (ਪਾ ਰਖਛਣੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਛਤੀ' ਪ੍ਰਤੈ 'ਬ੍ਰਿਹਤ' ਦੇ ਤਕਾਰ ਦਾ ਲੋਪ ਅਰ ਸੁਡਾਗਮ ਹੋਨ ਕਰਕੇ 'ਬ੍ਰਿਹਸਪਤੀ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । 'ਯ ਬਿਹਤਾ-ਮਾਕਾਸ਼ਾਦੀਨਾਂ ਪਤਿਃ ਸ੍ਵਾਮੀ ਪਾਲਯਿਤਾ ਸ ਬ੍ਰਿਹਸਪਤਿਃ' ਜੋ ਵੱਡੇਆਂ ਤੋਂ ਭੀ ਵੱਡਾ ਅਰ ਵੱਡੇ ਆਕਾਸ਼ਾਦੀ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡਾਂ ਦਾ ਸ੍ਵਾਮੀ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਓਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ 'ਬ੍ਰਿਹਸਪਤੀ' ਹੈ। (ਵਿਸ਼ਲ੍ਰੂ ਵਜਾਪ੍ਰੋ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਨੂ' ਪ੍ਰਤੈ ਹੋਕੇ 'ਵਿਸ਼ਨੂ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਵੇਵੇਸ਼ਟਿ ਵਜਾਪ੍ਰੋਤਿ ਚਰਾਚਰੰ ਜਗਤ ਸ ਵਿਸ਼ਨੁਃ' ਚਰ ਅਰ ਅਚਰ ਰੂਪ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾਦਾ ਨਾਮ 'ਵਿਸ਼ਨੂ' ਹੈ। 'ਉਰੁਰਮਹਾਨ ਕ੍ਰਮਃ ਪਰਾਕ੍ਰਮੋ ਯਸਯ ਸ ਉਰੁਕ੍ਰਮਃ' ਅਨੰਤ ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਯੁਕਤ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਉਰੁਕ੍ਰਮ' ਹੈ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ (ਉਰੁਕ੍ਰਮਃ) ਮਹਾ ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਯੁਕਤ(ਮਿਤ੍ਰ) ਸਭਦਾ ਸੁਹ੍ਰਿਦ ਅਵਿਰੋਧੀ ਹੈ (ਸ਼ਮ) ਸੁਖ ਕਾਰਕ ਓਹ [ਵਰੁਣਃ] ਸਰਵ ਉਤਮ ਓਹ [ਸ਼ਮ]ਸੁਖ ਸਰੂਪ ਓਹ (ਅਰਯਮਾ) ਨਿਆਯਾਧੀਸ਼ (ਸ਼ਮ) ਸੁਖ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਓਹ(ਇੰਦ੍ਰਃ)ਜੋ ਸਕਲ ਐਸ਼ੁਰਯਵਾਨ ਅਰ (ਸ਼ਮ) ਸਕਲ ਐਸ਼ੁ-ਰਯਦਾਯਕ ਓਹ (ਬ੍ਰਿਹਸਪਤਿਃ) ਸਭ ਦਾ ਅਧਿਸ਼ਠਾਤਾ ਓਹ (ਸ਼ਮ) ਵਿਦਿਆ ਦਾਤਾ ਅਰ (ਵਿਸ਼ਨੁ) ਜੋ ਸਭ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੈ ਓਹ (ਨਃ) ਸਾਡਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਭਵਤੁ) ਹੋਵੇ। (ਵਾਯੋਤੇ ਬ੍ਰਹਮਣੇ ਨਮੋ ਅਸਤੁ) (ਬ੍ਰਿਹ ਬ੍ਰਿਹਿ ਬ੍ਰਿਧੌ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਤੂਆਂ ਥੀਂ "ਬ੍ਰਹਮ" ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜੋ ਸਭਦੇ ਉਪਰ ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਸਭ ਥੀਂ ਵੱਡਾ ਅਨੰਤਬਲਯੁਕਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਓਸ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਹੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ(ਤ੍ਵਮੇਵ ਪ੍ਰਤਯਖਛ-ਮਬ੍ਰਹਮਾਸਿ)ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਅੰਤ੍ਰਯਾਮੀ ਰੂਪ ਥੀਂ ਪ੍ਰਤਖਛ ਬ੍ਰਹਮ ਹੋ(ਤ੍ਵਾਮੇਵ ਪ੍ਰਤਯਖਛੰ-ਬ੍ਰਹਮ ਵਦਿਸ਼ਯਾਮਿ) ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਤਯਖਛ ਬ੍ਰਹਮ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੋਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ (ਰਿਤੰਵਦਿਸ਼ਯਾਮਿ) ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਵੇਦ ਵਿੱਚ ਕਹੀ ਯਥਾਰਥ ਆਗਿਆ ਹੈ ਉੱਸੇ ਦਾ ਮੈਂ ਸਭ ਦੇ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਰ ਆਚਰਣ ਭੀ ਕਰਾਂਗਾ (ਸਤੰਵਦਿਸ਼ਯਾਮਿ) ਸਚ ਬੋਲਾਂ, ਸਚ ਮੱਨਾਂ, ਅਰ ਸਚ ਹੀ ਕਰਾਂਗਾ (ਤਨਮਾਮਵਤੁ) ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਰਖਿਆ ਕਰੋ

(ਤਦ੍ਕ੍ਰਾਰਮਵਤ੍ਤੁ) ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਆਪਤ ਸਤਵਕਤਾ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰੋ ਕਿ ਜਿਸ ਥੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਆਗਿਆ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਸਥਿਰ ਹੋਕੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਦੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਓਹੀ ਧਰਮ ਅਰ ਜੋ ਉਸ ਥੀਂ ਵਿਰੁੱਧ ਓਹੀ ਅਧਰਮ ਹੈ। 'ਅਵਤ੍ਤੁ ਮਾਮਵਤ੍ਤੁ ਵਕ੍ਤਾਰਮ' ਏਹ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਪਾਠ ਵਧੀਕ ਅਰਥ ਦੇ ਲਈਹੈ ਜਿਸ ਤਰਾਂ'ਕਸ਼ਿਤ ਕੰਚਿਤ ਪ੍ਰਤਿ ਵਦਤਿ ਤ੍ਵੰ ਗ੍ਰਾਮੰ ਗੱਛ ਗੱਛ' ਏਸ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਉੱਚਾਰਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੂੰ ਝਬਦੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਜਾ ਅਜੇਹਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਏਥੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਜਰੂਰ ਰਖਿਆ ਕਰੋ ਅਰਥਾਤ ਧਰਮ ਥੀਂ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਰ ਅਧਰਮ ਥੀਂ ਘ੍ਰਿਣਾ ਸਦਾ ਕਰਾਂ ਅਜੇਹੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਕਰੋ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਬਹੁਤ ਉਪਕਾਰ ਮੰਨਾਂਗਾ "ਓਮ ਸ਼ਾਂਤਿਃ ਸ਼ਾਂਤਿਃ ਸ਼ਾਂਤਿਃ" ਏਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਾਠ ਦਾ ਏਹ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ, ਕਿ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤਾਪ ਅਰਥਾਤ ਏਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦੁਖ ਹਨ, ਇਕ 'ਅਧਿਆਤਮਿਕ'ਜੋ ਆਤਮਾਸ਼ਰੀਰ ਵਿੱਚ ਅਵਿਦਿਆ, ਰਾਗ, ਦ੍ਵੇਸ਼, ਮੂਰਖਤਾ ਅਰ ਬੁਖਾਰ, ਪੀੜਾ ਆਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜਾ 'ਅਧਿਭੌਤਿਕ' ਜੋ ਵੈਰੀ, ਬਘਿਆੜ ਅਰ ਸਪ ਆਦੀ ਥੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੀਜਾ 'ਅਧਿਦੈਵਿਕ' ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਅਤੀਵਰਸ਼ਾ, ਅਤੀਸਰਦੀ, ਅਤੀਗਰਮੀ, ਮਨ ਅਰ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਦੀ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਥੀਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਕਲਿਆਣ ਕਾਰਕ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਰਖੋ ਕਿਉਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਕਲਿਆਣ ਸਰੂਪ, ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਕਰਤਾ, ਅਰ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਚੱਲਨ ਵਾਲੇ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਕਲਿਆਣਦੇ ਦਾਤਾ ਹੋ।ਏਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂਆਪ ਅਪਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਸਭਜੀਵਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਵੋ ਕਿ ਜਿਸਥੀਂ ਸਭ ਜੀਵ ਧਰਮ ਦਾ ਆਚਰਣ ਅਰ ਅਧਰਮ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਪਰਮਾਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨ ਅਰ ਦੁੱਖਾਂ ਥੀਂ ਪਰੇ ਰਹਨ। "ਸੂਰਯ ਆਤ੍ਮਾ ਜਗਤ੍ਤਸ੍ਥੁਸ਼ਸ੍ਚ" ਏਸ ਯਜੁਰਵੇਦ ਦੇ ਵਚਨੰ ਥੀਂ ਜੋ ਜਗਤ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਣੀ ਚੇਤਨ ਅਰ ਜੰਗਮ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਚਲਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ 'ਤਸ੍ਥੁਸ਼ਃ' ਅਪ੍ਰਾਣੀ ਅਰਥਾਤ ਸਥਾਵਰ ਜੜ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਿਥ੍ਵੀ ਆਦੀ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਆਤਮਾ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਅਰ ਸੁਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਸਭਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਥੀਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸੂਰਯ ਹੈ। (ਅਤਸਾਤਤ੍ਯਗਮਨੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਆਤ੍ਮਾ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'ਯੋ ਅਤਤਿ ਵ੍ਯਾਪ੍ਨੋਤਿ ਸ ਆਤ੍ਮਾ' ਜੋ ਸਭ ਜੀਵ ਆਦੀ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਵ੍ਯਾਪਕ ਹੋਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਪਰਸ਼੍ਵਾਸਾਦ੍ਵਾਤ੍ਮਾਚ ਯ ਆਤ੍ਮਭ੍ਯੋ ਜੀਵੇਭ੍ਯਃ ਸੂਖਛ੍ਮੇ ਭ੍ਯਃਪਰੋਅਤਿ ਸੂਖਛ੍ਮਃ ਸ ਪਰਮਾਤ੍ਮਾ' ਜੋ ਸਭ ਜੀਵ ਆਦੀ ਥੀਂ ਉੱਤਮ ਅਰ ਜੀਵ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤਥਾ ਆਕਾਸ਼ਥੀਂ ਭੀ ਅਤੀਸੂਖਛਮ ਅਰ ਸਭ ਜੀਵਾਂਦਾ ਅੰਤਰ-

यामी आत्मा है इस लिए ईश्वर का नाम 'परमात्मा' है। सामर्थ वाले का नाम ईश्वर है। 'य ईश्वरेशु समर्थेशु परमः श्रेश्रूःस परमेश्वरः' जो ईश्वरां अर्थात् समर्थां विँच समर्थ जिसदे तुँल कोई भी ना होवे उसदा नाउं 'परमेश्वर' है। (शुङ अभिशवे, शूङ प्राणिगर्भविमोचने) इनां धातुआं थीं 'सविता' शब्द सिँध हुंदा है। 'अभिशवः प्राणिगर्भ विमोचनं चोत्पादनं यश्वराचरं जगत सुनोति सूते वोत्पादयति स सविता परमेश्वरः' जो सभ जगत दी उत्पत्ती करदा है इस लिए परमेश्वर दा नाम 'सविता' है। 'दिवु क्रीड़ा विजिगीशा व्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमद स्वपनकांतिगतिशु' इस धातु थीं 'देव' शब्द सिँध हुंदा है (क्रीड़ा) जो सभ जगत नुं क्रीड़ा कराणे (विजिगीशा) धरम उँते चँलण वालिआं नुं जिताउन दी इँछिआ युक्त (व्यवहार) सारिआं नुं चेशटा दे साधन उपसाधनां दा देन वाला (द्युति) आप प्रकाश सरूप सारिआं दा प्रकाश करनवाला (स्तुति) प्रशंशा दे योग(मोद)आप आनँद सरूप अर दूजिआं नुं आनँद देन वाला (मद) मद दे मतवालिआं दा मद तोड़न वाला (स्वपन) सभ दे सौण दे वासते रात अर परलै दा करन वाला (कांति) कामना दे योग अर (गति) गिआन सरूप है इस लिए उस परमेश्वर दा नाम 'देव' है अथवा 'यो दीव्यति क्रीड़ति सदेवः' जो अपने सरूप विच आनँद नाल आप ही क्रीड़ा करे अथवा किसे दी सहाइता दे बगैर क्रीड़ा दी निआईं सहज सुभाउ नाल सभ जगत नुं बनाउंदा वा सभ क्रीड़ा दा आधार है। 'विजिगीशते स देवः' जो सभ दा जिँतन वाला आप अजेय अर्थात जिसनुं कोई वी ना जिँत सके। व्यवहारयति सदेवः जो न्याय, अरन्याय रूप विहारां दा जाणन वाला अर उपदेश करनवाला। 'यश्वराचरं जगद्दयो तयति' जो सारिआं दा प्रकाशक। 'यः सतुयते सदेवः' जो सब मनुशां नुं उस तती दे योग अर निंदिआ दे योग ना होवे। 'यो मोदयति सादेवः' जो आप आनँद सरूप अर दूजिआं नुं आनँद कराउंदा जिसनुं दुख दा लेश वी ना होवे। 'यो मादयति स देवः' जो सदा प्रसँन शोक तों रहित अर दूजिआं नुं प्रसँन करने अर दुँखां थीं पृथक रखन वाला 'य स्वापयति स देवः' जो प्रलै दे समे प्रकृती विच सारिआं जीवां नुं सुआंदा। 'यः कामयते कामयतेवा स देवः' जिसदे सभ सत कँम अर जिसदी प्रापती दी कामना चँगे मनुश करदे हन तथा—'यो गच्छति गमयति वा स देवः' जो सभ विच विआपक अर जानण दे योग है इस लई उस परमेश्वर

ਦਾ ਨਾਮ 'ਦੇਵ' ਹੈ [ਕੁਵਿਅੱਛਾਦਨੇ] ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਕੁਵੇਰ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯਃਸਰਵੰ ਕੁਵਤਿਸ੍ਵਜਾਪਤਜਾਛਾਦਯਤਿ ਸ ਕੁਵੇਰੋ ਜਗਦੀਸ਼੍ਵਰਃ' ਜੋ ਅਪਨੀ ਵਿਆਪਤੀ ਨਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਢੱਕੇ, ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਕੁਵੇਰ' ਹੈ [ਪ੍ਰਥ ਵਿਸ੍ਤਾਰੇ]ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯਃ ਪ੍ਰਥਤੇ ਸਰਵਜਗਦ੍ਵਿਸਤ੍ਰਿਣਾਤਿ ਸ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ' ਜੋ ਸਭ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਜਗਤ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ' ਹੈ। [ਜਲ ਘਾਤਨੇ] ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਜਲ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਜਲਤਿ ਘਾਤਯਤਿਦੁਸ਼੍ਟਾਂਨ ਮੰਘਾਤਯਤਿ ਅਵਜ੍ਰਕੁਪਰਮਾਣਵਾਦੀਨ ਤਦ ਬ੍ਰਹ੍ਮ ਜਲਮ' ਜੋ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਤਾੜਨ ਅਰ ਅਵਯਕਤ ਤਥਾ ਪਰਮਾਣੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸੰਯੋਗ ਵਾ ਵਿਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਲ ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। [ਕਾਸ਼੍ਰੀਦੀਪਤੌ] ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਆਕਾਸ਼'ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯਃ ਸਰਵਤਃ ਸਰਵੰਜਗਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਯਤਿ ਸ ਆਕਾਸ਼ਃ' ਜੋ ਸਾਰਿਆਂ ਪਾਸਿਆਂ ਵਲੋਂ ਜਗਤ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ 'ਆਕਾਸ਼' ਹੈ। [ਅਦ ਭਖਛਣੇ] ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਅੱਨ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਦਜਤੇ ਅੱਤਿ ਚ ਭੂਤਾਨਿ ਤਸਮਾਦੈਨੰ ਤਦੁਚਜਤੇ ॥੧॥ ਅਹਮਨਮਹ-ਮਨਮਹਮਨਮ । ਅਹਮਨਾਦੋਹਮਨਾਦੋਹਮਨਾਦਃ ॥ ੨ ॥ ਤੈਤਰੀਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ। ਅਨੁਵਾਕ ੨ । ੧੦ ॥ ਅੱਤਾ ਚਰਾਚਰਗ੍ਰਹਣਾਤ ॥ ਵੇਦਾਂਤਦਰਸ਼ਨੇ। ਅਧਜਾਯ ੧ । ਪਾ੦ ੨ । ਸੂਤ੍ਰ ੯ ॥

ਜੋ ਸਭ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਰਖਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਚਰਾਚਰ ਜਗਤ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੇ 'ਅੱਨ' 'ਅੱਨਾਦ' ਅਰ 'ਅੱਤਾ' ਨਾਮ ਹਨ। ਅਰ ਜੋ ਏਸ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਪਾਠ ਹੈ ਸੋ ਆਦਰ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹੈ। ਜੀਕਨ ਗੁੱਲਰ ਦੇ ਫਲ ਵਿੱਚ ਕੀੜੇ ਉਤਪੰਨ ਹੋਕੇ ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਅਰ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਕਨ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਜਗਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। [ਵਸ ਨਿਵਾਸੇ] ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਵਸੁ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਵਸੰਤਿ ਭੂਤਾਨਿ ਯਸਿ-ਨੱਥਵਾ ਯਃ ਸਰਵੇਸ਼ੁ ਵਸਤਿ ਸ ਵਸੁਰੀਸ਼੍ਵਰ' ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਆਕਾਸ਼ ਆਦੀ ਭੂਤ ਵਸਦੇ ਹਨ ਅਰ ਜੋ ਸਭ ਵਿੱਚ ਵਾਸ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਵਸੁ' ਹੈ (ਰੁਦਿਰ ਅਸ਼੍ਰੁਵਿਮੋਚਨੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਣਿਚ' ਪ੍ਰਤੈ ਹੋਣ ਥੀਂ 'ਰੁਦ੍' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯੋ ਰੋਦਯਤਜ-ਨਜਾਯਕਾਰਿਣੋ ਜਨਾਨ ਸ ਰੁਦ੍ਰਃ'ਜੋ ਦੁਸ਼ਟ ਕਰਮ ਕਰਨ ਹਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੁਆਂ ਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਰੁਦ੍' ਹੈ। 'ਯਨਮਨਸਾ ਧਜਾਯਤਿ ਤਦ੍ਵਾਚਾਵਦਤਿ ਯਦ੍ਵਾਚਾ ਵਦਤਿ ਤਤ ਕਰਮਣਾ ਕਰੋਤਿ ਤਦਭਿਸੰਪਦਜਤੇ ॥

ਏਹ ਯਜੁਰਵੇਦ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ। ਜੀਵ ਜਿਸਦਾ ਮਨ ਨਾਲ

ਧਿਆਨ ਕਰਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਓਸਨੂੰ ਕਰਮ ਨਾਲ ਕਰਦਾ,ਜਿਸਨੂੰ ਕਰਮ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਉਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਥੀਂ ਕੀ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੋ ਜੀਵ ਜਿਹਾ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਿਹਾ ਹੀ ਫਲ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਦੁਸ਼ਟ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਈਸ਼ੁਰ ਦੀ ਨਜਾਯ ਰੂਪ ਵਿਵਸਥਾ ਥੀਂ ਦੁਖ ਰੂਪ ਫਲ ਪਾਂਦੇ ਤਦ ਰੋਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਈਸ਼ੁਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੁਆਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਰੁਦ੍' ਹੈ ॥

ਆਪੋ ਨਾਰਾਇਤਿਪ੍ਰੋਕ੍ਤਾਆਪੋ ਵੈ ਨਰਸੂਨਵਃ।ਤਾਂ ਯਦਸਯਾਯਨੰ ਪੂਰਵੰ ਤੇਨ ਨਾਰਾਯਣਃ ਸਮ੍ਰਿਤਃ ॥ ਮਨੁਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੧। ਸ਼ਲੋਕ ੧੦।

ਜਲ ਅਰ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾਰਾ ਹੈ ਉਹਐਨ ਅਰਥਾਤ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਹਨ ਜਿਸਦੇ ਏਸ ਲਈ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਨਾਰਾਯਣ' ਹੈ। (ਚਦਿ ਆਹਲਾਦੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਚੰਦ੍' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯਸ਼ਚੰਦਤਿ ਚੰਦਯਤਿ ਵਾ ਸ ਚੰਦ੍ਰਃ' ਜੋ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ ਅਰ ਸਭਨੂੰ ਆਨੰਦ ਦੇਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਈਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਚੰਦ੍' ਹੈ (ਮਗਿ) ਗਤਜਰਥਕ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਮੰਗਲੇਰਲਚ' ਇਸ ਸੂਤ੍ਰ ਨਾਲ 'ਮੰਗਲ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯੋ ਮੰਗਤਿ ਮੰਗਯਤਿ ਵਾ ਸ ਮੰਗਲਃ' ਜੋ ਆਪ ਮੰਗਲ ਸਰੂਪ ਅਰ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਮੰਗਲ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਮੰਗਲ' ਹੈ। [ਬੁਧ ਅਵਗਮਨੇ] ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਬੁਧ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯੋ ਬੁਧਯਤੇ ਬੋਧਯਤਿ ਵਾ ਸ ਬੁਧਃ'ਜੋ ਆਪ ਬੋਧਸਰੂਪ ਅਰ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਬੋਧ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਬੁਧ' ਹੈ । 'ਬ੍ਰਿਹਸਪਤੀ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। (ਈਸ਼ੁਚਿਰ ਪੂਤੀਭਾਵੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਸ਼ੁਕ੍ਰ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ 'ਯਃ ਸ਼ੁਚਯਤਿ ਸ਼ੋਚਯਤਿ ਵਾ ਸ ਸ਼ੁਕ੍ਰਃ' ਜੋ ਅਤਯੰਤ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਰ ਜਿਸਦੇ ਸੰਗ ਨਾਲ ਜੀਵ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਈਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸ਼ੁਕ੍ਰ' ਹੈ। (ਚਰ ਗਤਿਭਖਛਣਯੋਃ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਸ਼ਨੈਸ' ਅੱਵੈ ਉਪਪਦ ਹੋਨ ਥੀਂ 'ਸ਼ਨੈਸਚਰ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ।'ਯਃ ਸ਼ਨੈਸ਼ਚਰਤਿ ਸ ਸ਼ਨੈਸ਼ਚਰਃ' ਜੋ ਸਭ ਵਿੱਚ ਸਹਜ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧੀਰਯਵਾਨ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸ਼ਨੈਸ਼ਚਰ' ਹੈ। (ਰਹਤਆਗੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਰਾਹੁ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯੋ ਰਹਤਿ ਪਰਿਤਜਜਤਿ ਦੁਸ਼ਟਾਨ ਰਾਹਯਤਿ ਭਜਾਜਯਤਿ ਵਾ ਸਰਾਹੁਰੀਸ਼ੁਰਃ' ਜੋ ਏਕਾਂਤ ਸਰੂਪ ਜਿਸਦੇ ਸਰੂਪਵਿੱਚ ਦੂਜਾਪਦਾਰਥਸੰਯੁਕਤ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਨ ਅਰ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਨ ਹਾਰਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ'ਰਾਹੁ'ਹੈ।(ਕਿਤਨਿਵਾਸੇ ਰੋਗਾਪਨਯਨੇਚ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਕੇਤੁ'ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯਃ ਕੇਤਯਤਿ ਚਿਕਿਤਸਤਿ ਵਾ ਸਕੇਤੁਰੀਸ਼ੁਰਃ' ਜੋ ਸਭ ਜਗਤ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਸਭ ਰੋਗਾਂ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਅਰ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰਨ

ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਰੋਗਾਂ ਥੀਂ ਛੁਡਾਂਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ 'ਕੇਤੁ' ਹੈ।(ਯਜ ਦੇਵਪੂਜਾਸੰਗਤਿਕਰਣਦਾਨੇਸ਼ੁ)ਏਸਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਯਜਞ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯਜਞੋ ਵੈ ਵਿਸ਼ਨੁਃ' ਏਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ। 'ਯੋ ਯਜਤਿ ਵਿਦ੍ਵਦਭਿਰਿਜਯਤੇ ਵਾ ਸ ਯਜਞਃ' ਜੋ ਸਭ ਜਗਤ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸੰਯੁਕਤ ਕਰਦਾ ਅਰ ਸਭ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਪੂਜਯ ਹੈ ਅਰ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਥੀਂ ਲੈਕੇ ਸਭਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀਆਂ ਦਾ ਪੂਜਨੀਯ ਸੀ ਅਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਯਜਞ' ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਓਹ ਸਭ ਥਾਂ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। (ਹੁ ਦਾਨਾਦਨਯੋਃ ਆਦਾਨੇ ਚੇਤਸੇਕੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਹੋਤਾ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਯੋਜੁਹੋਤਿ ਸ ਹੋਤਾ' ਜੋ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਨੇ ਯੋਗ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਦੇਨ ਵਾਲਾ ਅਰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨੇ ਯੋਗਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਏਸ ਥੀਂ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਹੋਤਾ' ਹੈ। (ਬੰਧ ਬੰਧਨੇ) ਏਸ ਥੀਂ 'ਬੰਧੁ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯਃ ਸ੍ਮਸਮਿਨ ਚਰਾਚਰੰ ਜਗਦ ਬਧਨਾਤਿ ਬੰਧੁਵਦ ਧਰਮਾਤਮਾਨੰ ਸੁਖਾਯਸਹਾਯੋਵਾਵਰਤਤੇ ਸ ਬੰਧੁਃ' ਜਿਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਲੋਕ ਲੋਕਾਂਤ੍ ਨਿਯੱਮਾਂ ਨਾਲ ਬੱਨ੍ਹ ਰਖੇ ਅਰ ਸੱਕੇ ਭਰਾਦੀ ਨਿਆਈਂ ਸਹਾਇਕ ਹੈ ਇੱਸੇ ਕਰਕੇ ਅਪਣੀ ਅਪਣੀ ਪਰਿਧੀ ਵਾ ਨਿਯਮ ਦਾ ਉਲੰਘਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜੀਕਨ ਭਰਾਭਰਾਵਾਂਦਾ ਸਹਯਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਕਨਪਰਮੇਸ਼ੁਰਭੀ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਆਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਧਾਰਣ, ਰਖਛਣ, ਅਰ ਸੁਖ ਦੇਨ ਕਰਕੇ 'ਬੰਧੁ' ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਹੈ। (ਪਾ ਰਖਛਣੇ) ਏਸ ਧਾਤੁ ਥੀਂ 'ਪਿਤਾ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਯਃ ਪਾਤਿ ਸਰਵਾਨ ਸਪਿਤਾ' ਜੋ ਸਭ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਜੀਕਨ ਪਿਉ ਅਪਨੀ ਉਲਾਦ ਉੱਤੇ ਸਦਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਹੋਕੇ ਉਨਾਂ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਚਾਂਹਦਾ ਹੈ ਉਕਨ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਚਾਂਹਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਪਿਤਾ' ਹੈ 'ਯਃ ਪਿਤ੍ਰਣਾਂ ਪਿਤਾ ਸ ਪਿਤਾਮਹਃ' ਜੋ ਪਿਤਾ ਦਾ ਭੀ ਪਿਤਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਪਿਤਾਮਹ' ਹੈ 'ਯਃ ਪਿਤਾਮਹਾਨਾਂ ਪਿਤਾ ਸ ਪ੍ਰਪਿਤਾਮਹਃ' ਜੋ ਪਿਉਆਂ ਦੇ ਵਡਿਆਂ ਦਾ ਪਿਉ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਪ੍ਰਪਿਤਾਮਹ' ਹੈ। 'ਯੋ ਮਿਮੀਤੇ ਮਾਨਯਤਿ ਸਰਵਾਂਜੀਵਾਨ ਸ ਮਾਤਾ' ਜੀਕਣ ਪੂਰਣ ਕ੍ਰਿਪਾ ਵਾਲੀ ਜਨਨੀ ਅਪਣੀ ਉਲਾਦ ਦਾ ਸੁਖ ਅਰ ਉੱਨਤੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਕਣ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਭੀ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਮਾਤਾ'ਹੈ। (ਚਰ ਗਤਿਭਖਛਣਯੋਃ) ਆਙ ਪੂਰਵਕ ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਆਚਾਰਯ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯ ਆਚਾਰੰ ਗ੍ਰਾਹਯਤਿ ਸਰਵਾ ਵਿਦਜਾ ਵਾ ਬੋਧਯਤਿ ਸ ਆਚਾਰਯ ਈਸ਼੍ਵਰਃ' ਜੋ ਸਤ ਆਚਾਰ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਾਣੇ ਹਾਰਾ, ਅਰ ਸਭ ਵਿਦਜਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਹੇਤੂ ਹੋਕੇ ਸਭ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਆਚਾਰਯ' ਹੈ (ਗ੍ਰਿ ਸ਼ਬਦੇ)

ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਗੁਰੂ' ਸ਼ਬਦ ਬਣਿਆ ਹੈ। 'ਯੋ ਧਰਮਜਾਨ ਸ਼ਬਦਾਨ ਗ੍ਰਿਣਾਤਜੁ-ਪਦਿਸ਼ਤਿ ਸ ਗੁਰੁ:' ॥

ਸ ਪੂਰਵੇਸ਼ਾਮਪਿ ਗੁਰੁ: ਕਾਲੇਨਾਨਵੱਛੇਦਾਤ।

ਯੋਗਸੂਤ੍ਰ ਸਮਾਧਿਪਾਦੇ ਸੂਤ੍ਰ ੨੬ ॥

ਜੋ ਸਤ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਕ, ਸਕਲ ਵਿਦਿਆ ਯੁਕਤ, ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਅਗਨੀ, ਵਾਯੁ, ਆਦਿਤ, ਅੰਗਿਰਾ ਅਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਆਦੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜਿਸਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰੂ' ਹੈ (ਅਜ ਗਤਿਖਛੇਪਣਯੋ:, ਜਨੀਪ੍ਰਾਦੁਰਭਾਵੇ) ਇਨਾਂ ਧਾਤੂਆਂ ਥੀਂ 'ਅਜ' ਸ਼ਬਦ ਬਣਦਾ ਹੈ। 'ਯੋ ਅਜਤਿ ਸ੍ਰਿਸ਼੍ਟਿੰਪ੍ਰਤਿ ਸਰਵਾਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਜਾਦੀਨ ਪਦਾਰਥਾਨ ਪ੍ਰਖਿਛਪਤਿ ਜਾਨਾਤਿ ਵਾ ਕਦਾਚਿਤ ਨ ਜਾਯਤੇ ਸੋ ਅਜ:' ਜੋ ਸਭ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਦੇ ਅਵੈਵ ਆਕਾਸ਼ ਆਦੀ ਭੂਤ ਪਰਮਾਣੂਆਂ ਨੂੰ ਯਥਾਯੋਗ ਮਿਲਾਂਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰਕੇ ਜਨਮ ਦੇਂਦਾ ਅਰ ਆਪ ਕਦੀ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਈਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਅਜ' ਹੈ। (ਵ੍ਰਿਹਿਵ੍ਰਿਧੌ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਬ੍ਰਹਮਾ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯੋ ਅਖਿਲੰ ਜਗੱਨਿਰਮਾਣੇਨ ਵ੍ਰਿਹਤਿ ਵਰਧਯਤਿ ਸਬ੍ਰਹਮਾ' ਜੋ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਨੂੰ ਰਚਕੇ ਉਸਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ ਬ੍ਰਹਮਾ ਹੈ। 'ਸਤਜੰ ਗਜਾਨਮਨੰਤੰ ਬ੍ਰਹਮ' ਏਹ ਤੈਤਰੀਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ। 'ਸੰਤਿਤਿ ਸੰਤਸ੍ਵੇਸ਼ੁ ਸਤਸੁ ਸਾਧੂ ਤਤਸਤਜੰ ਯੰਜਾਨਾਤਿ ਚਰਾਚਰੰਜਗ-ਤੱਜਵਾਨਮ। ਨ ਵਿਦਜਤੇ ਅੰਤੋ ਅਵਧਿਮਰਯਾਦਾ ਯਸਜ ਤਦਨੰਤਮ।ਸਰਵੇਭਜੋ ਬ੍ਰਿਹਤਤ੍ਵਾਦ ਬ੍ਰਹਮ' ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਹੋਨ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਤਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਧੂ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ ਸਤਜ ਹੈ। ਜੋ ਚਰਾਚਰ ਜਗਤਦਾ ਜਾਨਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਜਵਾਨ' ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅੰਤ ਅਵਧੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਰਥਾਤ ਇਨਾਂ ਲੰਬਾ, ਚੌੜਾ, ਛੋਟਾ ਵਡਾ ਹੈ ਅਜੇਹਾ ਮਾਪ ਨਹੀਂ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਅਨੰਤ' ਹੈ। (ਡੁਦਾਵਦਾਨੇ)ਆਙ ਪੂਰਵਕ ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਆਦੀ' ਸ਼ਬਦ ਅਰ ਨਵ ਪੂਰਵਕ ਅਨਾਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯਸਮਾਤ ਪੂਰਵੰ ਨਾਸ੍ਵਿ ਪਰੰ ਚਾਸ੍ਵਿ ਸ ਆਦਿ-ਰਿਤਜੁਚਜਤੇ, ਨ ਵਿਦਜਤੇ ਆਦਿ: ਕਾਰਣੰ ਯਸਜ ਸੋ ਅਨਾਦਿਰੀਸ਼ੁਰ:' ਜਿਸ ਦੇ ਪਰਵ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਅਰ ਪਰੇ ਹੋਣ ਓਸਨੂੰ ਆਦਿ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦਾ ਆਦੀ ਕਾਰਣ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ ਅਨਾਦੀ ਹੈ। (ਟੁਨਦਿ ਸਮ੍ਰਿੱਧੌ) ਆਙ ਪੂਰਵਕ ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਆਨੰਦ' ਸ਼ਬਦ ਬਨਦਾ ਹੈ। 'ਆਨੰਦੰਤਿ ਸਰਵੇ ਮੁਕ੍ਰਾ ਯਸਮਿਨ ਯਦ੍ਵਾ ਯ: ਸਰਵਾਂਜੀਵਾ-

ਨਾਨੰਦਯਤਿ ਸ ਆਨੰਦਃ' ਜੋ ਆਨੰਦਸਰੂਪ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭ ਮੁਕਤ ਜੀਵ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਅਰ ਜੋ ਸਭ ਧਰਮਾਤਮਾ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਯੁਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਈਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਆਨੰਦ' ਹੈ (ਅਸਭੂਵਿ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਸਤ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯਦਸ੍ਮਿ ਤ੍ਰਿਸ਼ੁ ਕਾਲੇਸ਼ੁ ਨ ਵਧਯਤੇ ਤਤਸਦ ਬ੍ਰਹ੍ਮ' ਜੋ ਸਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਅਰਥਾਤ ਭੂਤ, ਭਵਿਸ਼ੱਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਅਰਥਾਤ ਇਨਾਂ ਕਾਲਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸਦਾ ਬਾਧ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ 'ਸਤ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। (ਚਿਤੀ ਸੰਜਵਾਨੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਚਿਤ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯਸ਼ਚੇਤਯਤਿ ਚੇਤਯਤਿ ਸੰਜਵਾਯਤਿ ਸਰਵਾਨ ਸੱਜਨਾਨ ਯੋਗਿਨਸ੍ਚਿਤਪਰੰ ਬ੍ਰਹ੍ਮ' ਜੋ ਚੇਤਨ ਸਰੂਪ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਨੇ, ਅਰ ਸੱਤ ਅਸੱਤ ਦਾ ਜਾਣਨ ਹਾਰਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਓਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਚਿਤ' ਹੈ। ਇਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ'ਸੱਚਿਦਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਕਹਿੰਦੇਹਨ 'ਯੋ ਨਿਤਜ ਧ੍ਰੁਵ ਅਚਲੋ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਸ ਨਿਤਜਃ' ਜੋ ਨਿਸ਼ਚਲ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ ਸੋ ਨਿੱਤ ਸ਼ੋਬਦਵਾਚੀ ਈਸ਼ੁਰ ਹੈ। (ਸ਼ੁਧ ਸ਼ੁਧੌ) ਏਸ ਥੀਂ 'ਸ਼ੁਧ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾਹੈ।'ਯਃਸ਼ੁੱਧਤਿਸਰਵਾਨਸ਼ੋਧਯਤਿਵਾ ਸ ਸ਼ੁਧ ਈਸ਼ੁਰਃ'ਜੋ ਆਪ ਪਵਿਤ੍ਰਸਭ ਅਸ਼ੁੱਧੀਆਂ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਅਰ ਸਭ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਈਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸ਼ੁੱਧ' ਹੈ। (ਬੁਧ ਅਵਗਮਨੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਕ੍ਰ' ਪ੍ਰਤੈ ਹੋਣੇ ਕਰਕੇ 'ਬੁਧ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯੋ ਬੁੱਧਵਾਨ ਸਦੈਵ ਸਵਾਤਾ ਅਸਤਿ ਸ ਬੁਧੋਜਗਦੀਸ਼ੁਰਃ' ਜੋ ਸਦਾ ਸਭਨੂੰ ਜਾਣਨ ਹਾਰਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਈਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ ਬੁੱਧ ਹੈ। (ਮੁਚਲ੍ਰੀਮੋਚਨੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਮੁਕਤ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯੋ ਮੁੰਚਤਿ ਮੋਚਯਤਿ ਵਾ ਮੁਮੁਖਛੁਨ ਸ ਮੁਕਤੋ ਜਗਦੀਸ਼ੁਰਃ' ਜੋ ਸਦਾ ਅਸ਼ੁਧੀਆਂ ਥੀਂ ਅਲਗ ਅਰ ਸਭਨਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਲੇਸ਼ ਥੀਂ ਛੁਡਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਮੁਕਤ' ਹੈ। 'ਅਤ ਏਵ ਨਿਤਜ ਸ਼ੁੱਧਬੁੱਧ ਮੁਕਤਸ੍ਵਭਾਵੋ ਜਗਦੀਸ਼ੁਰਃ' ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਥੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਨਿੱਤ, ਸ਼ੁੱਧ, ਬੁੱਧ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਨਿਰ ਅਰ ਆਞ ਪੁਰਵਕ (ਡੁਕ੍ਰਿਵ ਕਰਣੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਨਿਰਾਕਾਰ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'ਨਿਰਗਤਃ ਆਕਾਰਾਤ ਸ ਨਿਰਾਕਾਰਃ' ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਕਲ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਅਰ ਨਾ ਕਦੀ ਸ਼ਰੀਰ ਧਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਏਸਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਨਿਰਾਕਾਰ' ਹੈ। (ਮ੍ਰਜੁ ਵਜਕਤਿਮ੍ਰਖਛਣ ਕਾਂਤਿਗਤਿਸ਼ੁ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਅੰਜਨ' ਸ਼ਬਦ ਅਰ ਨਿਰ ਉਪਸਰਗ ਦੇ ਯੋਗ ਨਾਲ 'ਨਿਰੰਜਨ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਅੰਜਨੰ ਵਜਕਤਿ ਰਮ੍ਰਖਛਣੰ ਕੁਕਾਮਇੰ ਦ੍ਰਯੋਃ ਪ੍ਰਾਪ੍ਤਿਸ਼ੇਤਜਸਮਾਦਜੋ ਨਿਰਗਤਃਪ੍ਰਿਥਗਭੂਤਃ ਸ ਨਿਰੰਜਨਃ' ਜੋ ਵਜਕੀ ਅਰਥਾਤ ਆਕ੍ਰਿਤੀ, ਮਲੇਛੱਾਚਾਰ, ਦੁਸ਼ਟ ਕਾਮਨਾ, ਅਰ ਚਖਛੁ ਆਦੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਪਥ ਥੀਂ ਪ੍ਰਿਥਕ ਹੈ ਏਸ ਲਈ

ਈਸ਼੍ਵਰਦਾ ਨਾਮ 'ਨਿਰੰਜਨ' ਹੈ। (ਗਣ ਸੰਖਜਾਨੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਗਣੇਸ਼' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਏਹਦੇ ਅੱਗੇ 'ਈਸ਼' ਵਾ 'ਪਤੀ' ਸ਼ਬਦ ਰੱਖਣ ਨਾਲ 'ਗਣੇਸ਼' ਅਰ 'ਗਣਪਤੀ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧਹੁੰਦੇ ਹਨ। 'ਯੇਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਜਾਦਯੋ ਜੜਾ ਜੀਵਸ਼ੁਗਣਜੰਤੇ ਸੰਖਜਾਯੰਤੇ ਤੇਸ਼ਾਮੀਸ਼ਃ ਸ੍ਵਾਮੀ ਪਤਿਃ ਪਾਲਕੋ ਵਾ' ਜੋ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਆਦੀ ਜੜ ਅਰ ਸਭ ਜੀਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸ੍ਵਾਮੀ ਵਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਓਸ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗਣੇਸ਼' ਯਾ 'ਗਣਪਤੀ' ਹੈ। 'ਯੋ ਵਿਸ਼੍ਵਮੀਸ਼ਟੇ ਸ ਵਿਸ਼੍ਵੇ-ਸ਼੍ਵਰਃ' ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਓਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਸ਼੍ਵੇਸ਼੍ਵਰ ਹੈ। 'ਯਃ ਕੂਟੇ ਅਨੇਕਵਿਧਵਜਵਹਾਰੇ ਸ੍ਵਸ੍ਵਰੂਪੇਣੈਵ ਤਿਸ਼ਠਤਿ ਸ ਕੂਟਸਥਃ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰਃ' ਜੋ ਸਭ ਵਿਹਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ, ਅਰ ਸਭ ਵਿਹਾਰਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੋਕੇ ਭੀ ਕਿਸੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦਾ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਕੂਟਸਥ' ਹੈ। ਜਿਨੇ ਦੇਵ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਲਿਖੇ ਹਨ ਉਨੇ ਹੀ 'ਦੇਵੀ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਭੀ ਹਨ। ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂਲਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਹਨ ਜੀਕਣ 'ਬ੍ਰਹ-ਚਿਤਿਰੀਸ਼੍ਵਰਸ਼੍ਚੇਤਿ' ਜਦ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੋਵੇਗਾ ਤਦ 'ਦੇਵ' ਜਦ ਚਿਤੀ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਦ 'ਦੇਵੀ' ਏਸ ਲਈ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਦੇਵੀ' ਹੈ। (ਸਕਲ੍ਰਿ ਸ਼ਕਤੌ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਸ਼ਕਤੀ' ਸ਼ਬਦ ਬਣਦਾ ਹੈ। 'ਯਃ ਸਰਵੰਜਗਤ ਕਰਤੁੰ ਸ਼ਕਨੋਤਿ ਸਾ ਸ਼ਕ੍ਤਿਃ' ਜੋ ਸਭ ਜਗਤ ਦੇ ਬਣਾਨ ਵਿਚ ਸਮਰਥ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਓਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸ਼ਕਤੀ' ਹੈ (ਸ਼੍ਰਿਵ ਸ਼ੇਵਾਯਾਮ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਸ਼੍ਰੀ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯਃ ਸ਼੍ਰੀਯਤੇ ਸੇਵਯਤੇ ਸਰਵੇਣ ਜਗਤਾ ਵਿਦ੍ਵਦਭਿਰਯੋਗਿਭਿਸ਼ੁ ਸ ਸ਼੍ਰੀਰੀਸ਼੍ਵਰਃ' ਜਿਸਦਾ ਸੇਵਨ ਸਭ ਜਗਤ ਵਿਦਵਾਨ ਅਰ ਯੋਗੀ ਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਏਸਥੀਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸ਼੍ਰੀ' ਹੈ (ਲਖਛ ਦਰਸ਼ਨਾਂਕਨਯੋਃ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਲਖਛਮੀ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯੋਲਖਛਯਤਿ ਪਸ਼ਯਤਜੰਕਤਿਚਿਨਹਯਤਿ ਚਰਾਚਰੰ ਜਗਦਥਵਾ ਵੇਦੈਰਾਪ੍ਤੈਰਯੋ-ਗਿਭਿਸ਼ੁਯੋਲਖਛਯਤੇ ਸ ਲਖਛਮੀਃ ਸਰਵਪ੍ਰਿਯੇਸ਼੍ਵਰਃ' ਜੋ ਸਭ ਚਰਾਚਰ ਜਗਤ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਚਿਨ੍ਹ ਵਾਲਾ ਅਰਥਾਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਣਾਂਦਾ ਜੀਕਣ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਨੱਕ, ਅਰ ਦ੍ਰਖਤ ਦੇ ਪਤ੍ਰ, ਫੁੱਲ, ਫਲ ਜੜ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਕਾਲਾ, ਲਾਲ, ਚਿੱਟਾ, ਮਿੱਟੀ, ਪੱਥਰ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਸੂਰਯ ਆਦੀ ਚਿਨ੍ਹ ਬਣਾਂਦਾ ਤਥਾ ਸਭ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਸਭ ਸ਼ੋਭਾ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਅਰ ਜੋ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਾ ਧਰਮ ਉਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਯੋਗੀਆਂ ਦਾ ਲਖਛ ਅਰਥਾਤ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਲਖਛਮੀ' ਹੈ (ਸ੍ਰਿਗਤੌ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਸਰਸ' ਓਸ ਥੀਂ 'ਮਤੁਪ' ਅਰ 'ਙੀਪ' ਪ੍ਰਤੈ ਹੋਣੇ ਕਰਕੇ (ਸਰਸ੍ਵਤੀ) ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਸਰੋ ਵਿਵਧੰ ਗਜਾਨੰ ਵਿਦਜਤੇ ਯਸਜਾਂ ਚਿਤੌ ਸਾ ਸਰਸ੍ਵਤੀ' ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਬਦ, ਅਰਥ, ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਯੋਗ

ਦਾ ਗਿਆਨ ਯਥਾਵਤ ਹੋਵੇ ਏਸ ਥੀਂ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸਰਸ੍ਵਤੀ' ਹੈ। 'ਸਰਵਾਃਸ਼ਕਤਯਃ ਵਿਦਨੰਤੇ ਯਸਿਮਨ ਸ ਸਰਵ ਸ਼ਕਿਮਾਨੀਸ਼੍ਵਰਃ' ਜੋ ਅਪਣੇ ਕਾਰਯ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਇਛਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਪਣੇ ਹੀ ਸਮਰਥ ਨਾਲ ਅਪਣੇ ਸਭ ਕੰਮ ਪੂਰੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ' ਹੈ (ਲੀਵਪ੍ਰਾਪਣੇ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਨਿਆਯ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਪ੍ਰਮਾਣੈਰਰਥਪਰੀਖਛਨੰਨਯਾਯਃ' ਏਹ ਥਚਨ ਨਿਆਇ ਸੂਤ੍ਰਾਂ ਉਤੇ ਵਾਤਸਾਯਣ ਮੁਨੀ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਯਦਾ ਹੈ। 'ਪਖਛਪਾਤ ਰਾਹਿਤਯਾਚਰਨੰਨਯਾਯਃ' ਜੋ ਪ੍ਰਤਯਖਛ ਆਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਛਾ ਥੀਂ ਸਤ ਸਤ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇ ਤਥਾ ਪਖਛਪਾਤ ਰਹਿਤ ਧਰਮ ਰੂਪੀ ਆਚਰਣ ਹੈ ਉਹ ਨਿਆਯ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਨਯਾਯ ਕਰਤੁੰਸ਼ੀਲਮਸਯ ਸ ਨਯਾਯਕਾਰੀਸ਼੍ਵਰਃ' ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਆਯ ਅਰਥਾਤ ਪਖਛਪਾਤ ਰਹਿਤ ਧਰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਨਿਆਯਕਾਰੀ' ਹੈ। (ਦਯਦਾਨ ਗਤਿਰਖਛਨਹਿੰਸਾਦਾਨੇਸ਼ੁ) ਏਸ ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਦਯਾ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਦਯਤੇ ਦਦਾਤਿ ਜਾਨਾਤਿ ਗੱਛਤਿ ਰਖਛਤਿਹਿਨਸ੍ਤਿ ਯਯਾ ਸਾ ਦਯਾ ਬਹ੍ਵੀਦਯਾ ਵਿਦਨਤੇ ਯਸਯ ਸ ਦਯਾਲੁਃ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰਃ' ਜੋ ਅਭੈ ਦਾ ਦਾਤਾ ਸਤ ਅਸਤ ਸਰਵ ਵਿਦਿਆਂ ਦੇ ਜਾਨਣੇ ਸਭ ਸਜਣਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨੇ ਅਰ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਯੋਗ ਦੰਡ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਦਯਾਲੂ' ਹੈ। 'ਦ੍ਵਯੋਰਭਾਵੋ ਦ੍ਵਿਤਾ ਦ੍ਵਾਭਜਾਮਿਤੰ ਦ੍ਵੀਤੰ ਵਾਸੈਵ ਤਦੇਵ ਵਾ ਦ੍ਵੈਤਮ ਨ ਵਿਦਨਤੇਦ੍ਵੈਤੰ ਦ੍ਵਿਤੀਯੇਸ਼੍ਵਰ ਭਾਵੋ ਯਸਿਮੰਸ੍ਤਦਦ੍ਵੈਤਮ' ਅਰਥਾਤ 'ਸਜਾਤੀਯਵਿਜਾਤੀਯਸ੍ਵਗਤਭੇਦਸ਼ੂਨਯਬ੍ਰਹਮ' ਦੋ ਦਾ ਹੋਣਾ ਵਾ ਦੋਹਾਂ ਥੀਂ ਯੁਕਤ ਹੋਣਾ ਉਹ ਦ੍ਵਿਤਾ ਵਾ ਦ੍ਵੀਤ ਅਥਵਾ ਦ੍ਵੈਤ ਏਸ ਥੀਂ ਜੋ ਰਹਿਤ ਹੈ ਸਜਾਤੀਯ, ਜੀਕਣ ਮਨੁਸ਼ ਦਾ ਸਜਾਤੀਯ ਦੂਜਾ ਮਨੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਜਾਤੀਯ ਜੀਕਣ ਮਨੁਸ਼ ਥੀਂ ਭਿੰਨ ਜਾਤੀ ਵਾਲਾ ਦ੍ਰਖਤ ਪੱਥਰ ਆਦੀ ਸ੍ਵਗਤ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਜੀਕਣ ਅੱਖ, ਨਕ, ਕੰਨ, ਆਦੀ ਅਵੈਵਾਂ ਦਾ ਭੇਦ ਹੈ ਉਕਣ ਦੂਜੇ ਸਜਾਤੀਈਸ਼੍ਵਰ, ਵਿਜਾਤੀਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਅਪਣੇ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਤੱਤ੍ਵਾਂਤਰ ਵਸਤੂਆਂ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਇਕ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਅਦ੍ਵੈਤ ਹੈ। 'ਗਣਨੰਤੇ ਯੇਤੇ ਗੁਣਾ ਵਾ ਯੈਰਗਣਯੰਤਿ ਤੇ ਗੁਣਾਃ ਯੋ ਗੁਣੇਭਯੋ ਨਿਰਗਤਃ ਸ ਨਿਰਗੁਣ ਈਸ਼੍ਵਰਃ' ਜਿੰਨੇ ਸਤ, ਰਜ, ਤਮ, ਰੂਪ, ਰਸ, ਸਪਰਸ਼, ਗੰਧ, ਆਦੀ ਜੜ ਦੇ ਗੁਣ ਅਵਿਦਿਆ, ਅਲਪੱਗਤਾ, ਰਾਗ, ਦ੍ਵੇਸ਼ ਆਦਿ ਅਵਿਦਿਆ ਆਦੀ ਕਲੇਸ਼ ਜੀਵ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ ਉਨਾਂ ਥੀਂ ਜੋ ਪਰੇ ਹੈ ਏਸ ਵਿਚ 'ਅਸ਼ਬਦਮਸਪਰਸ਼ਮਰੂਪਮਵਯਮ' ਇਤਆਦੀ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਬਦ, ਸਪਰਸ਼, ਰੂਪ, ਆਦੀ ਗੁਣ ਰਹਿਤ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਰਗੁਣ ਹੈ 'ਯੋ ਗੁਣੈਃ ਸਹਵਰਤਤੇ ਸ ਸਗੁਣਃ' ਜੋ ਸਭ

ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਰਵ ਸੁਖ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਅਨੰਤ ਬਲ ਆਦੀ ਗੁਣਾਂ ਥੀਂ ਯੁਕਤ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸਗੁਣ' ਹੈ। ਜੀਕਣ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਗੰਧ ਆਦੀ ਗੁਣਾਂ ਥੀਂ ਸਗੁਣ, ਅਰ ਇਛਿਆ ਆਦੀ ਗੁਣਾਂ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਿਰਗੁਣ ਹੈ ਉਕਣ ਜਗਤ ਅਰ ਜੀਵ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਥੀਂ ਪਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ 'ਨਿਰਗੁਣ' ਅਰ ਸਰਵੱਗ ਆਦੀ ਗੁਣਾਂ ਥੀਂ ਸਹਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਸਗੁਣ' ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਅਜੇਹਾ ਕੋਈ ਭੀ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਸਗੁਣਤਾ ਅਰ ਨਿਰਗੁਣਤਾ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਹੋਵੇ ਜੀਕਣ ਚੇਤਨ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਥੀਂ ਵਖਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਥ ਪਦਾਰਥ ਨਿਰਗੁਣ, ਅਰ ਅਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਗੁਣ, ਉਕਣ ਜੜ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਨਿਰਗੁਣ ਅਰ ਇਛਿਆ ਆਦੀ ਅਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਗੁਣ, ਈਕਣ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵਿਚ ਵੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਏ। 'ਅੰਤਰਯੰਤੁ ਸ਼ੀਲੰ ਯਸਯ ਸੋ ਅਯਮੰਤਰਯਾਮੀ' ਜੋ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਰ ਅਪ੍ਰਾਣੀ ਰੂਪ ਜਗਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਆਪਕ ਹੋਕੇ ਸਭ ਦਾ ਨਿਯਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਓਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਅੰਤ੍ਰਯਾਮੀ' ਹੈ। 'ਜੋ ਧਰਮੰ-ਰਾਜਤੇ ਸ ਧਰਮਰਾਜਃ' ਜੋ ਧਰਮ ਹੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਅਰ ਅਧਰਮ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਧਰਮ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਓਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਧਰਮਰਾਜ' ਹੈ (ਯਮੁਉਪਰਮੇ) ਏਸ ਧਾਤੁ ਥੀਂ 'ਯਮ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯਃ ਸਰਵਾਨ ਪ੍ਰਾਣਿਨੋ ਨਿਯੱਛਤਿ ਸ ਯਮਃ' ਜੋ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕਰਮ ਫਲ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦਾ, ਅਰ ਸਭ ਅਨਜਾ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਥੀਂ ਪਰੇ ਰੈਹੰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਯਮ' ਹੈ (ਭਜ ਸੇਵਾਯਾਮ) ਏਸ ਧਾਤੁ ਥੀਂ 'ਭਗ' ਏਸ ਥੀਂ 'ਮਤੁਪ' ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਭਗਵਾਨ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਭਗਃ ਸਕਲੈਸ਼੍ਵਰਯੰ ਸੇਵਨੰ ਵਾ ਵਿਦ੍ਯਤੇ ਯਸਯ ਸ ਭਗਵਾਨ' ਜੋ ਸੰਪੂਰਣ ਐਸ਼੍ਵਰਯ ਕਰਕੇ ਯੁਕਤ ਭਜਣੇ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਓਸ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਭਗਵਾਨ' ਹੈ। (ਮਨ ਗਜਾਨੇ) ਏਸ ਧਾਤੁ ਥੀਂ 'ਮਨੂ' ਸ਼ਬਦ ਬਣਦਾ ਹੈ। 'ਯੋ ਮਨਜਤੇ ਸ ਮਨੁਃ' ਜੋ ਮਨੂ ਅਰਥਾਤ ਵਿਗਿਆਨਸ਼ੀਲ ਅਰ ਮੰਨਣੇ ਯੋਗ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਓਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਮਨੂ' ਹੈ। (ਪ੍ਰਿਪਾਲਨਪੂਰਣਯੋਃ) ਏਸ ਧਾਤੁ ਥੀਂ ਪੁਰਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਸਿਧ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਯਃ ਸ੍ਵਯਾਪਤਯਾ ਚਰਾਚਰੰ ਜਗਤ ਪ੍ਰਿਣਾਤਿ ਪੂਰਯਤਿ ਵਾ ਸ ਪੁਰਸ਼ਃ' ਜੋ ਸਭ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪੂਰਣ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਓਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਪੁਰਸ਼'ਹੈ(ਡੁਭ੍ਰਿਞ ਧਾਰਣਪੋ-ਸ਼ਣਯੋਃ) 'ਵਿਸ਼ੁ' ਪੂਰਵਕ ਏਸ ਧਾਤੁ ਥੀਂ ਵਿਸ਼੍ਵਭਰ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯੋ ਵਿਸ਼੍ਵੰ ਵਿਭਰਤਿ ਧਰਤਿ ਪੁਸ਼ਣਾਤਿ ਵਾ ਸ ਵਿਸ਼੍ਵਭਰੋ ਜਗਦੀਸ਼੍ਵਰਃ'. ਜੋ ਜਗਤ ਦਾ ਧਾਰਣ ਅਰ ਪਾਲਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਓਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਵਿਸ਼੍ਵੰਭਰ' ਹੈ। (ਕਲ ਸੰਖਜਾਨੇ) ਏਸ ਧਾਤੁ ਥੀਂ 'ਕਾਲ' ਸ਼ਬਦ ਬਣਿਆ ਹੈ।

'ਕਲਯਤਿ ਸੰਖਯਾਤਿ ਸਰਬਾਨ ਪਦਾਰਵਾਨ ਸ ਕਾਲ:' ਜੋ ਜਗਤ ਦੇ ਸਭ ਪਦਾਰਥ ਅਰ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਸੰਖਯਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਕਾਲ' ਹੈ। (ਸ਼ਿਸ਼ਲ੍ਰਿਸ਼ੇਸ਼ਣੇ) ਏਸ ਧਾਤੁ ਥੀਂ 'ਸ਼ੇਸ਼' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯ: ਸ਼ਿਸ਼ਯਤੇ ਸ ਸ਼ੇਸ਼:' ਜੋ ਉਤਪੱਤੀ ਅਰ ਪਰਲੈ ਥੀਂ ਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਬਚ ਰਹਿਆ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸ਼ੇਸ਼' ਹੈ। (ਆਪਲ੍ਰਿਵਜ਼ਾਪ੍ਤੇ) ਏਸ ਧਾਤੁ ਥੀਂ ਆਪਤ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯ: ਸਰਵਾਨ ਧਰਮਾਤਮਨ: ਆਪ੍ਨੋਤਿ ਵਾ ਸਰਵੈਰਧਰਮਾਤਮਭਿਰਾਪ੍ਯਤੇ ਛਲਾਦਿਰਹਿਤ: ਸ ਆਪ੍ਤ:' ਜੋ ਸ਼ਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਕਲ ਵਿਦਿਆ ਯੁਕਤ, ਸਭ ਧਰਮਾਤਮਾ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਅਰ ਧਤਮਾਤਮਾ ਲੋਕਾਂ ਥੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਯੋਗ ਛਲ, ਕਪਟ ਆਦੀ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ 'ਆਪਤ' ਹੈ।(ਡੁਕ੍ਰਿਞ੍ਕਰਣੇ) 'ਸਮ' ਪੂਰਵਕ ਏਸ ਧਾਤੁ ਥੀਂ'ਸ਼ੰਕਰ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਯ: ਸ਼ੰਕ-ਲ੍ਯਾਣੰ ਸੁਖੰ ਕਰੋਤਿ ਸ ਸ਼ੰਕਰ:' ਜੋ ਕਲ੍ਯਾਣ ਅਰਥਾਤ ਸੁਖਦਾ ਕਰਣ ਹਾਰਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸ਼ੰਕਰ' ਹੈ 'ਮਹਤ' ਸ਼ਬਦ ਪੂਰਵਕ 'ਦੇਵ' ਸ਼ਬਦ ਥੀਂ 'ਮਹਾਦੇਵ' ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯੋ ਮਹਤਾਂ ਦੇਵ: ਸ ਮਹਾਦੇਵ:' ਜੋ ਮਹਾਨਦੇਵਾਂ ਦਾ ਦੇਵ ਅਰਥਾਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸੂਰਯ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਮਹਾਦੇਵ' ਹੈ। (ਪ੍ਰੀਞ ਤਰਪਣੇਕਾਂਤੋਚ) ਏਸ ਧਾਤੁ ਥੀਂ 'ਪ੍ਰੇਯ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯ: ਪ੍ਰੀਣਾਤਿ ਪ੍ਰੀਯਤੇ ਵਾ ਸ ਪ੍ਰੇਯ:' ਜੋ ਸਭ ਧਰਮਾਤਮਾ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਜਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਦਾ ਅਰ ਸਭ ਨੂੰ ਕਾਮਨਾ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਪ੍ਰੇਯ' ਹੈ।(ਭੂ ਸੱਤਾਯਾਮ) 'ਸ੍ਵਯੰ' ਪੂਰਵਕ ਏਸ ਧਾਤੁ ਥੀਂ 'ਸ੍ਵਯੰਭਵ' ਸ਼ਬਦ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯ: ਸ੍ਵਯੰ ਭਵਤਿ ਸ ਸ੍ਵਯੰਭੂਰੀਸ਼੍ਵਰ:' ਜੋ ਅਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਕਿਸੇ ਥੀਂ ਕਦੀ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸ੍ਵਯੰਭੂ' ਹੈ। (ਕੁਸ਼ਬਦੇ) ਏਸ ਧਾਤੁ ਥੀਂ 'ਕਵੀ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਯ: ਕੌਤਿ ਸ਼ਬਦਯਤਿ ਸਰਵਾ ਵਿਦ੍ਯਾ: ਸ ਕਵਿਰੀਸ਼੍ਵਰ:' ਜੋ ਵੇਦ ਦੁਆਰਾ ਸਭ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਅਰ ਵੇੱਤਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ 'ਕਵੀ' ਹੈ। (ਸ਼ਿਵੁ ਕਲ੍ਯਾਣੇ) ਏਸ ਧਾਤੁ ਥੀਂ 'ਸ਼ਿਵ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਬਹੁਲਮੇਤਤਨਿ-ਦਰਸ਼ਨਮ' ਏਸ ਥੀਂ ਸ਼ਿਤ ਸਾਧੁ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਲ੍ਯਾਣ ਸਰੂਪ ਅਰ ਕਲ੍ਯਾਣਤਾ ਦਾ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰਦਾ ਨਾਮ'ਸ਼ਿਵ'ਹੈ।

ਏਹ ੧੦੦ ਸੌ ਨਾਮ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਨਾਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਅਸੰਖ ਨਾਮ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਕਣ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਅਨੰਤ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ, ਹਨ ਉਕਣ ਉਸਦੇ ਅਨੰਤ ਨਾਮ ਵੀ ਹਨ। ਉਨਾਂ ਵਿਚੋਂ

ਪ੍ਰਤਜੇਕ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਅਰ ਸੁਭਾਵ, ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਨਾਮ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਏਹ ਮੇਰੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਨਾਮ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਦੇ ਸਾਮਣੇ ਬੂੰਦ ਦੀ ਨਿਆਂਈ ਹਨ ਕਿਉਂ ਜੋ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਸੰਖ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ, ਵਿਖਿਆਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਨਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ ਨਾਲ ਬੋਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਰ ਹੋਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜੋ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੀਕਣ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਾਨ ਵਾਲੇ ਆਦਿ, ਮੱਧ, ਅਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਊਕਣ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾ ਕੀਤਾ। (ਉਤ੍ਰ) ਈਕਣ ਸਾਨੂੰ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਆਦਿ ਮੱਧ ਅਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਦਿ ਮੱਧ ਤਥਾ ਅੰਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਕੁਝ ਲੇਖ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਅਮੰਗਲ ਹੀ ਰਹਵੇਗਾ ਏਸ ਲਈ

'ਮੰਗਲਾਚਰਣੰ ਸ਼ਿਸ਼੍ਟਾਚਾਰਾਤਫਲਦਰਸ਼ਨਾ ਛਤਿਤਸ੍ਚੇਤਿ'

ਏਹ ਸਾਂਖਜ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਦਾਸੂਤ੍ਰਹੈ ਏਸਦਾ ਏਹ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯਹੈ ਕਿ ਜੋ ਨਿਆਇ ਪਖਛਪਾਤ ਰਹਿਤ, ਸਤ ਵੇਦ ਵਿਚ ਕਹੇ ਹੋਏ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਉਸੇ ਦਾ ਯਥਾਵਤ ਸਭ ਥਾਂ ਅਰ ਸਦਾ ਆਚਰਣ ਕਰਨਾ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅਰੰਭ ਥੀਂ ਲੈਕੇ ਸਮਾਪਤੀ ਤੀਕਰ ਸਤਜਾਚਾਰ ਦਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਹੈ। ਨਾਕਿ ਕਿਦੇ ਮੰਗਲ ਅਰ ਕਿਦੇ ਅਮੰਗਲ ਲਿਖਣਾ ਵੇਖੋ ਮਹਾਸ਼ਯ ਮਹਾਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਲੇਖ ਨੂੰ :—

ਯਾਨਜਨਵਦਜਾਨਿ ਕਰਮਾਣਿ ਤਾਨਿ ਸੇਵਿਤਵਜਾਨਿ ਨੋਇਤਰਾਣਿ ।

ਤੈਤਿਰੀਯੋਪਨਿਸ਼ਦ ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੭ ਅਨੁਵਾਕ ੧੧ ।

ਏਹ ਤੈਤ੍ਰੀਯੋਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਬਚਨ ਹੈ ਹੇ ਸੰਤਾਨੋ ਜੋ ਆਨੰਦਨੀਯ ਅਰਥਾਤ ਧਰਮ ਯੁਕਤ ਕਰਮ ਹਨ ਉਹੋ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਹਨ ਅਧਰਮ ਯੁਕਤਨਹੀਂ ਏਸ ਲਈ ਜੋ ਨਵਿਆਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂਵਿਚ 'ਸ੍ਰੀਗਣੇਸ਼ਾਯਨਮਃ' 'ਸੀਤਾਰਾਮਾਭਜਾਂਨਮਃ' ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਭਜਾਂਨਮਃ' 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਚਰਣਾਰਵਿਦਾਭਜਾਂ ਨਮਃ' ਹਨੂਮਤੇ ਨਮਃ' 'ਦੁਰਗਾਯੈ ਨਮਃ' 'ਵਟੁਕਾਯ ਨਮਃ' 'ਭੈਰਵਾਯਨਮਃ' 'ਸ਼ਿਭਾਯ ਨਮਃ' 'ਸਰਸ੍ਵਤਜੈ ਨਮਃ' 'ਨਾਰਾਯਣਾਯ ਨਮਃ' ਇਤਿਆਦੀਲੇਖ ਵੇਖਣਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਧੀਮਾਨ ਲੋਗ ਵੇਦ ਅਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਥੀਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਿਥਿਆ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਵੇਦ ਅਰ ਰਿਸ਼ੀਆਂਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ

ਕਿਤੇ ਅਜੇਹਾ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਅਉਂਦਾ ਅਰ ਆਰਸ਼ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ 'ਓਮ' ਤਥਾ 'ਅਥ' ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ :—

ਅਥ ਸ਼ਬਦਾਨੁਸ਼ਾਸਨਮ ਅਥੇਤਜਯੰ ਸ਼ਬਦੋ ਅਧਿਕਾਰਾਰਥਃ ਪ੍ਰਯੁਜਜਤੇ। ਇਤਿ ਵਜਾਕਰਣਮਹਾਭਾਸ਼ਜੇ

'ਅਥਾਤੋ ਧਰਮ ਜਿਜਞਾਸਾ' ਅਥੇਤਜਾਨੰਤਰਯੇ ਵੇਦਾ ਧਜਯਨਾਨੰਤਰਮ। ਇਤਿ ਪੂਰਵਮੀਮਾਂਸਾਯਾਮ।

'ਅਥਾਤੋਧਰਮਵਜਾਖਜਾਸਜਾਮਃ' ਅਥੇਤਿ ਧਰਮ ਕਥਨਾਨੰਤਰੰ ਧਰਮਲਖਛਣੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੇਣ ਵਜਾਖਜਾਸਜਾਮਃਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨੇ' ॥

'ਅਥ ਯੋਗਾਨੁਸ਼ਾਸਨਮ'

ਅਥੇਤਜਯਮਧਿਕਾਰਾਰਥਃ। ਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ।

'ਅਥਤ੍ਰਿਵਿਧਦੁਃਖਾਤਜੰਤ ਨਿਵ੍ਰਿਤਿਰਤਜੰਤਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥਃ'

ਸਾਂਸਾਰਿਕਵਿਸ਼ਯਭੋਗਾਨੰਤਰਤ੍ਰਿਵਿਧਦੁਃਖਾਤਜੰਤਨਿਵ੍ਰਿਤਜਰਥਃ ਪੂਯਤ੍ਰਨਃ ਕਰਤਵ ਜਃ। ਸਾਂਖ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ।

'ਅਥਾਤੋਬ੍ਰਹਮਜਿਜਞਾਸਾ'। ਵੇਦਾਂਤ ਸੂਤ੍ਰ।

'ਓਮਿਤਜੇ ਤਦਖਛਰਮੁਦਗੀਥਮੁਪਾਸੀਤ'।

ਛਾਂਦੋਗਜੋਪਨਿਸ਼ਦ ਬਚਨ।

'ਓਮਿਤਜੇਤਦਖਛਰਮਿਦ ਗੁਅੰ ਸਰਵੰ ਤਸਜੋਪਵਜਾਖਜਾਨਮ'। ਇਦੰਚ ਮਾਂਡੂਕਜੋਪਨਿਸ਼ਦ ਵਚਨਮ।

ਈਕਣ ਹੀ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ, 'ਓਮ' ਅਰ 'ਅਥ' ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਹਨ ਉਕਣ ਹੀ (ਅਗ੍ਨਿ, ਇਟ, ਅਗ੍ਨਿ,ਯੇਤ੍ਰਿਸ਼ਪ੍ਰਃਪਰਿਯੰਤਿ) ਏਹ ਸ਼ਬਦ ਚੌਹਾਂ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਲਿਖ ਹਨ 'ਸ਼੍ਰੀ' ਗਣੇਸ਼ਾਯ ਨਮਃ' ਇਤਿਆਦੀ ਸ਼ਬਦ ਕਿਦੇ ਨਹੀ ਅਰ ਜੋ ਵੈਦਿਕ ਲੋਕ ਵੇਦ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ 'ਹਰੀਓਮ' ਲਿਖਦੇ ਅਰ ਪੜਦੇ ਹਨ ਏਹ ਪੁਰਾਣਕ ਅਰ ਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਿਥਿਆ ਕਲਪਣਾ ਤੋਂ ਸਿਖੇ ਹਨ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ 'ਹਰੀ' ਸ਼ਬਦ ਆਦਿ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ। ਏਸ ਲਈ 'ਓਮ' ਵਾ 'ਅਥ' ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਏ। ਏਹ ਕਿੰਚਿਤ ਮਾਤ੍ਰ ਈਸ਼੍ਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਏਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ॥

ਇਤਿ ਸ਼੍ਰੀਮਦ੍ਦਯਾਨੰਦਸਰਸ੍ਵਤੀ ਸੁਆਮੀ ਕ੍ਰਿਤੇ ਸਤਜਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼ੇ
ਸੁਭਾਸ਼ਾਵਿਭੂਸ਼ਿਤ ਈਸ਼ਰਨਾਮ ਵਿਸ਼ਯੇ
ਪ੍ਰਥਮਃ ਸਮੁਲਾਸਃਸੰਪੁਰਣਃ।

ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਸੁਆਮੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸਤਜਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼
ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭੂਸ਼ਿਤ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦਾ ਈਸ਼੍ਵਰ
ਨਾਮ ਵਿਸ਼ਯਕ ਪ੍ਰਥਮ ਸਮੁੱਲਾਸ
ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਦੂਜਾ ਸਮੁੱਲਾਸ।

ਮਾਤ੍ਰੀਮਾਨਪਿਤ੍ਰੀਮਾਨਾਚਾਰਯਵਾਨ ਪੁਰੁਸ਼ੋ ਵੇਦ।

ਇਹ ਸ਼ਤਪਥ ਬ੍ਰਾਹ੍ਮਣ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ, ਸਚਮੁਚ ਜਦ ਤਿੱਨ ਉੱਤਮ ਸਿਖਜਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਮਾਂ ਦੂਜਾ ਪਿਉ ਤੇ ਤੀਜਾ ਗੁਰੂ ਹੋਵੇ ਤਦਹੀ ਮਨੁੱਸ਼ ਗਜਾਨਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕੁਲ ਧੰਨ ਉਹ ਸੰਤਾਨ ਵਡੀ ਭਾਗਵਾਨ ਹੈ ਜਿਹਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਧਰਮ ਤੇ ਚਲਨ ਵਾਲੇ ਅਰ ਵਿਦਜਾਵਾਨ ਹੋਂਨ ਸੰਤਾਂਨ ਨੂੰ ਜਿੱਨਾਂ ਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਰ ਉਪਕਾਰ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਉਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ, ਜਿੱਨਾਂ ਮਾਂ ਬਾਲ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੀ ਅਰ ਉਨਾਂ ਦਾ ਹਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਇਸੇ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਉਪਰਲੇ ਵਚਨ ਵਿਚ ਮਾਤ੍ਰੀਮਾਨ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਹਦੀ ਧਰਮ ਤੇ ਚਲਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਹੋਵੇ ਉਹਨੂੰ ਮਾਤ੍ਰੀਮਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਧੰਨ ਉਹ ਮਾਂ ਹੈ ਜੇਹੜੀ ਗਰਭਾਧਾਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਜਦ ਤੀਕਰ ਪੂਰੀ ਵਿਦਜਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤੀਕਣ ਉਹ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇ ॥

ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੂੰ ਅਤਿ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਗਰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗਰਭ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੇ ਨਸ਼ੇ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਬਦਬੋ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਰੁੱਖੀਆਂ ਅਤੇ ਬੁਧ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੇਹ ਨੂੰ ਅਰੋਗ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਰ ਬਲ ਬੁਧਿ ਜੋਰ ਦੇ ਵਧਾਨ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਖਾਣ ਨਾਲ ਮਨੁਸ਼ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਉ ਵਾਲਾ ਹੋਕੇ ਸਭਤਾ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਚੀਜਾਂ ਅਰਥਾਤ ਘਿਉ, ਦੁਧ, ਮਿੱਠਾ, ਅੱਨ, ਅਨਾਜ ਆਦੀ ਉੱਤਮ ਚੀਜਾਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਰਹਿਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਰਜਸ, ਵੀਰਯ, ਸਭਨਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਗੁਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਰਿਤੁ ਗਮਨ ਦੀ ਇਸ ਵਿਧੀ ਤੇ ਚਲਨ ਅਰਥਾਤ ਰਜੋਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨਥੀਂ ਸੋਲਵੇਂ ਦਿਨ ਤੋੜੀ ਰਿਤੂ ਦਾਨ ਦੇਣਦਾ ਸਮਾ ਹੈ ਉਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਛਡ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਏ ਬਾਕੀ ਰਹੇ ਬਾਰਾਂ ਦਿਨ, ਉਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕਾਦਸ਼ੀ (ਯਾਹਰਵੀਂ) ਤ੍ਰਯੋਦਸ਼ੀ (ਤੇਹਰਵੀਂ) ਰਾਤ ਨੂੰ ਭੀ ਛਡ ਦੇਵੇ, ਬਾਕੀ ਰਹ ਗਈਆਂ ਦਸ ਰਾਤਾਂ, ਉਨਾਂ ਵਿਚ ਗਰਭਾਧਾਨ ਕਰਨਾ ਉੱਤਮ ਹੈ ਰਜੋਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਦਿਨ ਥੀਂ ਸੋਲਵੀਂ ਰਾਤ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸਮਾਗਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਦ ਤੀਕਰ ਫੇਰ ਰਿਤੂ ਦਾਨ ਦਾ ਸਮਾ ਨ ਆਵੇ ਤਦ ਤੀਕਨ ਅਰ ਗਰਭ ਠਹਿਰ ਜਾਣਦੇ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਵਰ੍ਹੇ ਤਾਈਂ ਜਾਂ ਜਦ ਤੀਕਰ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਅਰੋਗ ਅਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਅਰ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਸਮਾਗਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਚਰਕ ਸ਼ੁਸ਼ਰੁਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਭੋਜਨ ਛਾਦਨ ਦੀ ਵਿਧਿ ਲਿਖੀ ਹੈ ਅਰ 'ਮਨੂਸਿਮ੍ਰਿਤੀ' ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੀ ਰੀਤੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰਨ ਅਰ ਵਰਤਨ,ਗਰਭ ਠਹਿਰ ਜਾਨਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀਨੂੰ ਵਡੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਭੋਜਨ ਛਾਦਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਰ ਇਹ ਗਲ ਯਾਦ ਰਖਨ ਕਿ ਗਰਭ ਠਹਿਰਨ ਤੇ ਇਕ ਵਰ੍ਹਾ ਪਿਛੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਸੰਗ ਨ ਕਰਨ, ਬੁਧੀ ਬਲ ਰੂਪ ਅਰੋਗਤਾ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਆਦੀ ਦੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਖਾਂਦੀ ਪੀਂਦੀ ਰਹੇ ਜਦ ਤੀਕਨ ਬੱਚੇ ਦਾ ਜਨਮ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥

ਜਦ ਬੱਚਾ ਜੰਮੇਂ ਤਦ ਚੰਗੇ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਸਨਾਨ ਕਰਾਨ ਅਰ ਨਾੜੂ ਕੱਟਨ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲੇ ਘਿਉ ਆਦੀ ਦਾ ਹੋਮ ਕਰਨ, ਅਰ ਪ੍ਰਸੂਤਾ ਦੇ ਸਨਾਨ ਅਰ ਭੋਜਨ ਦਾ ਵੀ ਜੈਹਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੈਹਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬਾਲਕ ਅਰ ਪ੍ਰਸੂਤਾ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਹੌਲੀਹੌਲੀ ਅਰੋਗ ਅਰ ਪੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਜਾਏ, ਅਜੇਹੇ ਪਦਾਰਥ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਜਾਂ ਦਾਈ ਖਾਵੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਵੀ ਉੱਤਮ ਗੁਣ ਆ ਜਾਨ । ਪ੍ਰਸੂਤਾ ਦਾ ਦੁੱਧ ਛੀ ਦਿਨ ਤਾਈਂ ਬਾਲ ਨੂੰ ਪਿਲਾਨ, ਫੇਰ ਦਾਈ ਪਿਆਇਆ ਕਰੇ ਪਰ ਦਾਈ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਪਦਾਰਥ ਬਾਲਕ ਦੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਖਵਾਂਦੇ ਰਹਿਨ, ਜੇਹੜਾ ਗਰੀਬੀ ਕਰਕੇ ਦਾਈ ਨੂੰ ਨ ਰਖ ਸਕੇ ਉਹ ਗਊ ਜਾਂ ਬਕਰੀ ਦੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਉੱਤਮ ਦਵਾਈਆਂ ਜੇਹੜੀਆਂ ਬੁਧੀ ਬਲ ਦੇਨ ਵਾਲੀਆਂ ਤੇ ਅਰੋਗਤਾ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਨ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਧ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਭਿਉਂ ਕੇ ਉਬਾਲਾ ਦੇਕੇ ਦੁਧ ਜਿੰਨਾਂ ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਪਿਵਾਨ, ਬਾਲ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਬਾਲ ਤੇ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਜਗਾ ਵਿਚ ਜਿਥੋਂਦੀ ਹਵਾ ਸ਼ੁਧ ਹੋਵੇ ਉਥੇ ਰੱਖਨ,ਸੁਗੰਧਦੇ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਥਾ ਸੋਹਣੀਆਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਚੀਜਾਂ ਵੀ ਰੱਖਨ ਅਰ ਓਸਜਗਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਾਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਦੀ ਹਵਾ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋਵੇ, ਜਿਥੇ ਦਾਈ,ਗਊ,ਬਕਰੀ ਆਦੀ ਦਾ ਦੁੱਧ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੇ ਉਥੇ ਜੇਹਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਨ ਉਹ ਕਰਨ,ਕਿਉਂ ਜੋ ਪ੍ਰਸੂਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਲਕ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪ੍ਰਸੂਤ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਸੂਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੁਧ ਨ ਪਿਆਵੇ ਦੁਧ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਥਣ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਓਸ ਦੁਆਈ ਨੂੰ ਲਗਾਂਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੁਧ ਨ ਨਿਕਲੇ ਏਸ ਤਰਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮੁੜਕੇ ਜੁਆਨ ਹੋਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਪੁਰਸ਼ ਬ੍ਰਹਮ-

ਚਰਯ ਰਖਕੇ ਬੀਰਯ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਰੱਖੇ ਏਸ ਵਿਧੀ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਚਲਨਗੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਉੱਤਮ ਸੰਤਾਨ ਹੋਵੇਗੀ ਅਰ ਉਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ, ਬਲ ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਵਧਦਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨਾਂਦੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੰਤਾਨ ਉੱਤਮ ਬਲ, ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਰ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਵਾਲੀ ਤੇ ਧਰਮ ਤੇ ਚਲਨ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਯੋਨੀਸੰਕੋਚਨ ਸ਼ੋਧਨ, ਅਰ ਪੁਰਸ਼ ਬੀਰਯ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਰਖੇ (ਅਰਥਾਤ ਦੋਨੋਂ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਰਹਨ) ਤਾਂ ਫੇਰ ਜਿੰਨੀ ਸੰਤਾਨ ਉਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹੋਵੇਗੀ ਉਹ ਸਭ ਉੱਤਮ ਹੋਵੇਗੀ ॥

ਬਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਸਦਾ ਉੱਤਮ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦਿੰਦੀ ਰਹੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਨ ਸਭਤਾ ਵਾਲੇ ਹੋਨ ਅਰ ਕਿਸੇ ਅੰਗ ਨਾਲ ਭੈੜਾ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰ ਸਕਨ ਜਦ ਬਾਲਕ ਬੋਲਨ ਲਗੇ ਤਦ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਅਜੇਹਾ ਉਪਾਯ ਕਰੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹਦੀ ਜੁਬਾਂਨ ਕੋਮਲ ਸ਼ਾਫ਼ਸਾਫ਼ਬੋਲ ਸੱਕੇ ਜਿਸ ਵਰਣ(ਅਖਰ) ਦਾ ਜੋ ਸਥਾਨ ਅਰ ਪ੍ਰਯਤਨ ਹੋਵੇ ਉਹਦਾ ਖਯਾਲ ਰਖਨ ਜਿਸ ਤਰਾਂ 'ਪ' ਇਹਦਾ ਹੋਠਸਥਾਨ ਅਰ ਸਪ੍ਰਿਸ਼੍ਟ ਪ੍ਰਯਤਨ ਹੈ ਦੋਹਾਂਨੂੰ ਹੋਠਾਂ ਮੇਲਕੇ ਬੋਲਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਹ੍ਰਸ੍ਵ, ਦੀਰਘ, ਪਲੁਤ,ਅਖਰਾਂਦਾ ਠੀਕਠੀਕ ਬੋਲਣਾਸਿਖਾਂਨਮਧੁਰ.ਗੰਭੀਰ.ਸੁੰਦਰਸਵਰ,ਅੱਖਰ, ਮਾਤ੍ਰਾ, ਵਾਕ੍ਯ, ਸੰਘਤਾ, ਅਵਸਾਨ, ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ ਆਵਨ, ਜਦ ਬਾਲਕ ਕੁਝ ਕੁਝ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਲੱਗੇ ਤਦ ਸੁੰਦਰ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਵਡੇ ਛੋਟੇ ਮਾਨਦੇ ਯੋਗ ਪਿਉ, ਮਾਂ, ਰਾਜਾ, ਵਿਦਵਾਨ ਆਦੀ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਵਰਤਣ ਅਰ ਉਨਾਂਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠਣ ਉਠਣ ਦੀ ਬੀ ਖਯਾਲ ਕਰਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਦੇ ਬੀ ਉਹ ਅਯੋਗ ਵਰਤਾਰਾ ਨ ਕਰਨ, ਅਰ ਸਭਥਾਂ ਉਨਾਂਦੀ ਇੱਜਤ ਹੋਵੇ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਸੰਤਾਨ ਇੰਦ੍ਰੀਯਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤ ਸੱਕੇ ਵਿਦ੍ਯਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੇ, ਅਰ ਸਤ ਸੰਗ ਵਿੱਚ ਰੁੱਚੀ ਕਰੇ, ਅਜੇਹਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹਨ, ਵਿਅਰਥ ਖੇਡਣਾ, ਰੋਣਾ, ਹਸਣਾ, ਲੜਨਾ, ਹਰਸ਼ ਸ਼ੋਕ, ਕਿਸੇ ਚੀਜ ਵਿੱਚ ਮਮਤਾ ਰਖਣੀ, ਅਤੇ ਈਰਸ਼ਾ, ਦ੍ਵੈਸ਼ ਨਾ ਕਰਨ, ਪੇਸ਼ਾਬ ਵਾਲੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਨੂੰ ਹਥ ਦੇ ਛੁਹਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਮਲਨ ਨਾਲੇ ਬੀਰਯ ਛਿਨਦਾ ਹੈ ਨਪੁੰਸਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਬਦਬੋ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਓਸ ਇੰਦ੍ਰੀ ਨੂੰ ਨ ਹੱਥ ਲਾਨ ॥ ਸਦਾ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ, ਸੂਰਵੀਰਤਾ, ਅਤੇ ਧੀਰਯ ਕਰਨਾ, ਹਸਮੁਖ ਰਹਿਣਾ, ਇਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋਵੇ ਕਰਾਂਦੇ ਰਹਨ ਜਦ ਪੰਜਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ, ਕੁੜੀ ਹੋਵੇ ਤਦ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਅਖਰਾਂ ਦਾ ਅਭ੍ਯਾਸ ਕਰਾਉਨ, ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਵੀ, ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੇ ਓਹ ਮੰਤ੍ਰ, ਸ਼ਲੋਕ, ਸੂਤ੍ਰ ਗੱਦ ਪੱਦ ਵੀ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਕੰਠ ਕਰਾਉਣ, ਜਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅੱਛੀ ਸਿਖਛਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਵਿਦ੍ਯਾ, ਧਰਮ, ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ, ਮਾਂ, ਪਿਉ, ਗੁਰੂ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤਿਥੀ. ਰਾਜਾ, ਪ੍ਰਜਾ, ਕੁਟੰਬ, ਭਰਾ, ਭੈਣ, ਨੌਕਰ, ਚਾਕਰ ਦੇ

ना़ल वरत्ाारा करन दी विधी होवे, जिस करके मैंत्ान किसी ठॅग दे थहकान विॅच ना़ आवे, अते जे ऐ विदजा़ धरम दे विरुध भ्रम जा़ल विच फसान वा़लीआं गॅलां होन उनां दा वी उ्पदेश़ करन, जिसकरके भूत, प्रेत आदी झूठीआं बा़तां नूं न मंनन ॥

गुरेःप्रेतसज शिश़जसतु पित्रिमेधं समाचरन ।
प्रेतहारैः सर्मं तत्र दश़रात्रेण शुॅधजति ॥ मनु० अः ५ श़लोकर्६५

अरथ–जद गुरु मर जा़वे तद मोई होई देह जिहदा नाउं प्रेत है उहनूं दाह करन वा़ला शिॅश़ प्रेतहार अरथात मुरदे नूं उठा़ण वा़लिआं दे नाल दसवें दिन शुॅध हुंदा है जद उस श़रीर दा दाह होचुकिआ तद उसदा नाउं भूत हुंदा है अरथात उह अमके ना उं वा़ला पुरश़ सीगा जिनिआं ने जनम पाइआ अते हुण नहीं रहे उह सारे भूतसत्व हैगे ने, इसे करके उनुं दा नाउं भूत है एस तरुं दा ब्रहमां तों लैके अज तीकण दे विदवानां दा सिधांत है पर जिहनूं श़ंका, कुसंग अते खोटे संसकार लगे होए ने उहनूं डर अते श़ंका रूपी भूत प्रेत,श़ाकनी,डाकनी,आदी बथेरे भ्रम जा़ल दुखदिंदे रहिंदे हन, विचार के वेख लओ कि जद कोई प्राणी मरजांदा है तद उहदा जीव पाप पुंन दे वस होके परमेशुर दी वजवसथा थीं सुख दुख दे फलभोगण दे अरथ होर जनम धारण करदा है भला कोई वी एस अविनाशी परमेशुर दी वजवसथा नूं मिटा सकदा है ? अगजानी लोग वैदक श़ासत्र जां पदारथ विदजा दे पड़ुन सुनण अते विचार थीं रहित होण दे कारण सत्संग, बुखार आदी श़रीर दे अते पागलपन आदी मन दे रोगां दा नाउं भूत प्रेत आदी रख लैंदे हन, दुआ दारू दा खाणा अर पथ आदी उचित विहार नूं छडके उह ठग, पखंडी, महापुरख, खोटे करमां दे करन वा़ले, सुआरथी, भैंगी, चमार, शुद्र, मलेछ आदी ते वी वसाह करके अनेक प्रकार दे फोंग, छल, कपट विच फसदे जुठ खांदे, डोरा धागा, आदी झूठे मंत्र जैत्र बंनुदे बंनुवांदे फिरदे हन आपणे धन दा नाश़,संत्ान दी दुरदश़ा अर रोगां नूं वधाके दुख पांदे हन, जद अॅखां दे अॅनुे अते गीछदे पूरे उनां डैड़ी बुध वा़लिआं पापीआं अते सुआरथीआं कोल जांके पुॅछदे ने कि महाराज एस मूंडे,कुड़ी, इसत्री अर पुरश़ नूं न जाणीऐ की होगिआ है ? तद उह बोलदे हन कि इहदे श़रीर विच वडा भूत, प्रेत, भैरो, श़ीतला आदी देवी आगई है, जद तीकण तुसीं इहदा उपाय न करोंगे

ਤਦ ਤੀਕਣ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹਟਨਗੇ ਅਤੇਪ੍ਰਾਣ ਵੀ ਲੈ ਲੈਨਗੇ ਜੇ ਤੁਸੀਮਲੀਦਾ ਜਾਂ ਐਨੀ ਭੇਟ ਦਿਉ ਤਦ ਅਸੀਂ ਮੰਤ੍ਰ, ਜਪ, ਪੁਰਸ਼ਚਰਣ ਨਾਲ ਝਾੜਕੇ ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਕਢ ਦੇਈਏ, ਤਦ ਉਹ ਅੱਨੇ ਅਰ ਉਨਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਬੋਲਦੇ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਭਾਵੇਂ ਸਾਡਾ ਸਭ ਕੁਝ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਇਹਨੂੰ ਚੰਗਾ ਕਰ ਦਿਓ, ਤਦ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਦੀ ਗਲ ਬਣ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਠੱਗ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਚੰਗੀ ਗਲ ਲਿਆਓ ਤਾਂ ਐਨੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ, ਐਨੀ ਦੱਖਣਾ, ਦਿਉਤੇ ਦੀ ਭੇਟ, ਅਤੇ ਗ੍ਰਹ ਦਾਨ ਕਰਾਓ, ਛੈਣੇ, ਮ੍ਰਿਦੰਗ, ਢੋਲ, ਥਾਲੀ ਲੈਕੇ ਉਹਦੇ ਸਾਮਣੇ ਬਜਾਉਂਦੇ ਗਾਉਂਦੇ ਨੇ, ਅਤੇ ਉਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪਖੰਡੀ ਸੁਦਾਈ ਬਣਕੇਨਚਦਾ ਕੁਦਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ 'ਮੈਂਤਾਂ ਇਹਦਾ ਪ੍ਰਾਣ ਹੀ ਲੈਲਾਂਗਾ' ਤਦ ਉਹ ਅੱਨੇ ਉਸ ਭੰਗੀ ਚਮਾਰ ਆਦੀ ਨੀਚ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਡਿਗਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਮਰਜੀ ਚਾਹੋ ਲੈ ਲਓ ਪਰ ਇਨੂੰ ਬਚਾਓ, ਤਦ ਤਾਂ ਉਹ ਠਗ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਨੂੰਮਾਨ ਹਾਂ, ਲਿਆਓ ਪੱਕੀ ਮਠਿਆਈ, ਤੇਲ, ਸੰਧੂਰ, ਸਵਾ ਮਣ ਦਾ ਰੋਟ ਅਤੇ ਲਾਲ ਲੰਗੋਟ, ਮੈਂਤਾਂ ਦੇਵੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਭੈਰੋ ਹਾਂ, ਲਿਆਓ ਪੰਜ ਬੋਤਲਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ, ਨਾਲੇ ਬੀਹ ਮੁਰਗੀਆਂ, ਪੰਜ ਬਕਰੇ ਮਠਿਆਈ ਅਤੇ ਕਪੜੇ, ਜਦ ਓਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਲੈ ਲਓ, ਤਦ ਤਾਂ ਉਹ ਪਾਗਲ ਬਹੁਤ ਨੱਚਣ ਕੁੱਦਣ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਬੁਧਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਦੀ ਥਾਂ 'ਪੰਜ ਛਿਤ੍' ਡਾਂਗਾਂ, ਚਪੇੜਾਂ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਠੋਕਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਦੇ ਹਨੂਮਾਨ, ਦੇਵੀ ਅਤੇ ਭੈਰੋਂ ਤੁਰਤ ਹੀ ਰਾਜੀ ਹੋਕੇ ਨੱਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹਤਾਂ ਉਨਾਂ ਨੇ ਨਿਰੀ ਪੁਰੀ ਲੁਟਣ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਠੱਗੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ॥

ਜਦ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰਹ ਦੇ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰਹ ਦੇ ਰੂਪ ਝੂਠੇ ਜੋਤਸ਼ੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਹੇ ਮਹਾਰਾਜ ! ਇਹਨੂੰ ਕੀ ਹੈ ? ਤਦ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹਦੇ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਸੂਰਯ ਆਦੀ ਕ੍ਰੂਰ ਗ੍ਰਹ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪਾਠ, ਪੂਜਾ, ਦਾਨ ਕਰਾਓ ਤਾਂ ਇਹਨੂੰ ਸੁਖ ਹੋਜਾਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵਡੀ ਪੀੜਾ ਪਾਕੇ ਮਰ ਵੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਅਸ਼ੁਰਯ ਨਹੀਂ ॥

(ਉੱਤਰ)ਭਲਾ ਜੋਤਸ਼ੀ ਜੀ ਦੱਸੋ ਤਾਂ, ਜੇਹੀ ਇਹ ਜਮੀਨ ਜੜ ਹੈ ਓਹੋ ਜੇਹੇ ਹੀ ਸੂਰਯ ਆਦੀ ਲੋਕ ਹੈਨ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਉਹ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਚਾਂਨਣਾ ਦੇਣ ਥੋਂ ਵਧੀਕ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਇਹ ਚੇਤਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿ ਗੁੱਸੇ ਹੋਕੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਸੁਖ ਦੇ ਸਕਨ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਇਹ ਜੇਹੜੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਜਾ ਸੁਖੀ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਏਹ ਵੀ ਗ੍ਰਹਾਂ ਦਾ ਫਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) ਨਹੀਂ, ਏਹ ਤਾਂ ਸਭ ਪਾਪਾਂ ਪੁੰਨਾਂ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ॥

(प्रश्न) तां फेर जोतश शासत्र झूठा होइआ जां नां ?

(उत्तर) नहीं जो उहदे विच अंक, बीज, रेखा, गणित विदजा है उह सब सॱची, बाकी जेहड़ी फल दी लीला है उह सारी झूठी ॥

(प्रश्न) अछा इह जेहड़ी जनमपॱत्री है एह वी निशफल है ?

(उत्तर) आहो एह जनमपॱत्री नहीं एहदा नाउं तां सोग पत्री रखना चाहीदा है किउं जो जद संतान दा जनम हुंदा है तद सब किसे नूं आनंद हुंदा है पर उह आनंद उनी देर तीकण ही रहिंदा है जद तीकण जनमपॱत्री बणके न आवे अते गृहां दा फल न सुणिआ जावे, जद पोहत जनमपॱत्री बनाण नूं कहिंदा है तद उहदे मां पिउ पोहत नूं कहिंदे हन महाराज तुसां ने वडी चंगी जनमपॱत्री बनाई जे उह दौलत वाला हुंदा है तद तां बहुत सारीआं लाल पीलीआं लीकां पाके चित्र मित्र कर लिआउंदा है, जे विचारा गरीब होवे तां सिॱधी सादी जनमपॱत्री बणाके सुणान नूं आ जांदा है, तद बालक दे मां, पिउ जोतशी होरां दे सामणे बैहके कहिंदे हन, एहदी जनमपॱत्री चंगी तां है? जोतशी कहिंदा है जेही है तेही सुणादेना, इहदेजनम गृह तां बहुत चंगे अते मित्र गृह वी बहुत चंगे हन। अर इनां दा फल इह है कि इह धन वाला अते इॱजत अबरो वाला होवेगा, जेहड़ी सभा विच जाके बैठेगा सबदे उपर इसदा तेज पवेगा, शरीर वीं अरोग, अते राज दरबारों मान पावेगा, एहो जेहीआं गॱलां सुणाके उहदे मां पिउ आदी कहिंदे हन वाह वाह जोतशी जी तुसीं वडे चंगेहो, जोतशी जी समझदे हन इनां गॱलां नाल तां कंम सिॱध नहीं हुंदा, तद जोतशी कहिंदा है कि इह गृह तां बहुत चंगे हैन पर एह गृह क्रूर अरथात फलाणे फलाणे गृह दे योग नाल अॱठां वरिआ विच इहदा मित्रजू योग है, एस नूं सुणदे ही मां, पिउ आदी पुत्र दे जनम दे आनंद नूं छॱडके सोग दे सागर विच डुबके जोतशी जी नूं कहिंदे हन कि महाराज जी हुण असीं की करीए ? तद जोतशी जी कहिंदे हन उपाय करो गिृहसथी पुछदे हन की उपाय करीए, जोतशी जी लंबीआं चौड़ीआं बातां बणाके कहिंदे हन कि इह इह दान करो गृह दे मंत्र दा जप कराओ, अते नित ब्राहमणां नूं भोजन कराओगे तां अनुमान है कि नवां गृहां दे बिघन हट जानगे, अनुमान दा शबद एस लई कह दिॱता कि जे मर जावेगा तां कहवांगे, असीं की कर सकने हां, परमातमा उपर तां कोई नहीं, असां ने बहुत सारा जतन कीता अते तुसां ने कराइआ,

ਉਹਦੇ ਕਰਮ ਹੀ ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਸੀਗੇ, ਅਰ ਜੇ ਬਚ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਡਿਠ ਸਾਡੇ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇਉਤਾ, ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਬਚਾ ਦਿਤਾ, ਏਥੇ ਏਹ ਗਲ ਕਹਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਨਾਂ ਦੇ ਜਪ ਪਾਠ ਕੀਤਿਆਂ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੂਨੇ ਤੀਉਨੇ ਰੁਪਏ ਉਨਾਂ ਠੱਗਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਲੈਣੇ ਚੀਹੀਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਬਚ ਜਾਏ ਤਾਂ ਬੀ ਲੈ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂ ਜੋ ਜੀਕਣ ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਕਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹਦੇ ਕਰਮ ਅਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਨੇਮ ਤੋੜਨ ਦਾ ਸਮਰਥ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਉਕਣ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਵੀ ਆਖਣ ਕਿ ਇਹ ਅਪਣੇ ਕਰਮ ਅਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਨੇਮ ਨਾਲ ਬਚਿਆ ਹੈ ਤੁਹਾਡੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਅਰ ਤੀਜੇ ਜੇਹੜੇ ਗੁਰੂ ਆਦੀ ਵੀ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਕਰਾਕੇ ਆਪ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਓਹੋ ਉਤਰ ਦੇ ਣਾ ਜੇਹੜਾ ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ॥

ਹੁਣ ਰਹਗਈ ਸ਼ੀਤਲਾ, ਅਤੇ ਮੰਤ੍ਰ, ਤੰਤ੍ਰ, ਜੰਤ੍ਰ ਆਦੀ ਇਹ ਵੀ ਅਜੇਹੀ ਠੱਗ ਲੀਲਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਡੋਰਾ ਯਾ ਜੰਤ੍ਰ ਬਨਾ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਉਤਾ ਅਰ ਪੀਰ ਉਸ ਮੰਤ੍ਰ ਜੰਤ੍ਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਬਿਘਨ ਹੋਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਉਨਾਂਨੂੰ ਵੀ ਓਹੋ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਤੁਸੀ ਮੌਤ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਨੇਮ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦੇ ਫਲ ਥੀਂ ਵੀ ਬਚਾਂਸਕਦੇਓ? ਤੁਹਾਡੇ ਏਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰਨ ਥੋਂ ਵੀ ਕਿਨੇ ਹੀ ਬਾਲ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ,ਤੁਹਾਡੇ ਘਰਦੇ ਵੀ ਮਰਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮਰਨ ਥੋਂ ਬਚਾ ਲਓਗੇ ? ਤਦ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹ ਸਕਦੇ ਅਰ ਉਹ ਧੂਰਤ ਜਾਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਐਥੇ ਸਾਡੀ ਦਾਲ ਗਲ ਚੁੱਕੀ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਇਨਾਂ ਸਭ ਝੂਠੇ ਵਿਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਧਰਮ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦਾ ਉਪਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਪਟਨੂੰ ਛਡਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਯਾ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਤਮ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਰਤ ਕੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰਨਾ ਉਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਉਹ ਜਗਤ ਦਾ ਉਪਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀ ਛਡਨਾ ਚਾਹੀਏ ਅਰ ਜਿੰਨੀ ਲੀਲਾ ਰਸੈਣ ਬਨਾਉਨਦੀ,ਮਾਰਸੁਟਣ ਦੀ,ਮੋਹ ਲੈਣ ਦੀ,ਉਜਾੜ ਦੇਣਦੀ,ਵਸ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈਗੀਏ, ਉਨਾਂਨੂੰ ਥੀ ਠਗ ਬਾਜੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਏਹੋ ਜਹੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਹਿਦੇ ਵਿਚ ਪਾਨ ਕਿ ਜਿਸਕਰਕੇ ਅਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਕਿਸੇ ਦੇ ਬਕਾਣ ਨਾਲ ਦੁਖਨਾ ਪਾਵੇ, ਅਰਇਹ ਥੀਸਮਝਾਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀਟਯ ਦੀ ਰਖਜਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਨੰਦ, ਅਤੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝਾਨ ਕਿ'ਭਈ ਵੇਖੋ ਤਾ ਜਿਹਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਬੀਰਯ ਚੰਗੀਤਰਾਂਨਾਲ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹਦ ਦੇਹ ਅਰੋਗ ਰਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਬਲ ਪਰਾਕ੍ਰਮ,ਵਧਣ ਨਾਲ ਵਡਾ ਸੁਖ ਹੁੰਦਾ ,ਹੈਬੀਰਯਦੀ ਰਖਜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਹਰੀਤੀ ਹੈ,ਕਿ ਇਸ਼ਕ ਮੁਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ

ਬਾਤਾਂ ਨਾ ਸੁਣਨ, ਭੈੜੇ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਨਾ ਕਰਨ,ਗੰਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਵਲ ਮਨ ਨਾ ਦੇਨ, ਜਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਤੱਕਨ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਨਾਨੀ ਕੋਲ ਅਕਲਿਆਂ ਨਾਂ ਬੈਠਨ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਰਨ, ਉਹਨੂੰ ਜਫੀਆਂ ਨ ਪਾਨ, ਏਹੋ ਜੇਹੀਆਂ ਬੁਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਲੋਗ ਚੰਗੀ ਸਿਖਜਾ ਅਤੇ ਪੂਰੀਵਿੱਦਜਾ ਨੂੰ ਪਾਪਤ ਹੋਂਨ, (ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਵੇਖ ਲਓ) ਕਿ ਜਿਹਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿੱਚ ਬੀਰਯ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਹਿਜੜਾ ਅਤੇ ਭੈੜੇ ਲੱਛਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾਹੈ,ਅਰ ਜਿਹਨੂੰ ਧਾਂਤ ਦੇ ਡਿਗੱਣ ਦਾ ਰੋਗ ਹੋਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਹਡੀਆਂ ਗਿਣ ਲਓ, ਤੇਜ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਦਾ, ਬੁੱਧ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਦਿਲ ਡਿਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਧੀਰਯ, ਬਲ ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਆਦੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮਨੁਸ਼ ਹੀ ਨਸ਼ ਹੋਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਤੁਸੀ ਸਿਖਜਾ ਦੇ ਲੈਣ ਅਤੇ ਵਿਦਜਾ ਦੇ ਪੜਨ ਅਰ ਵੀਰਯ ਦੀ ਰਖਜਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਏਸ ਵੇਲੇ ਭੁੱਲੋਗੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਏਸ ਜਨਮ ਵਿਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਅਮੋਲ ਸਮਾ ਨਹੀਂ ਲਭੇਗਾ, ਜਦ ਤਕ ਅਸੀਂ ਲੋਗ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੀਉਨੇ ਹਾਂ, ਤਦ ਤਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਵਿੱਦਜਾ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਬਲ ਵਧਾਂਦੇ ਰਹੋ, ਏਹੋ ਜੇਹੀਆਂ ਹੋਰ ਹੋਰ ਸਿਖਿਆ ਭੀ ਮਾਂ ਪਿਉ ਕਰਨ ਏਸ ਕਰਕੇ ਹੀ 'ਮਾਤ੍ਰੀਮਾਨ ਪਿਤ੍ਰੀਮਾਨ' ਉਪਰਲੇ ਬਚਨ ਵਿੱਚ ਲਿਖਯਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਤਕ ਬਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂ, ਛੇਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਅੱਠਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਤਕ ਪਿਉ ਸਿਖਜਾ ਦੇਵੇ, ਅਰ ਨੌਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਦ੍ਵਿਜ ਅਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਉਪਨੈਨ ਕਰਕੇ ਆਰਯ ਕੁਲ ਵਿੱਚ ਅਰਥਾਤ ਜਿੱਥੇ ਪੂਰਾ ਵਿਦਜਾਵਾਨ ਅਰ ਪੂਰੀ ਵਿਦਜਾ ਵਾਲੀਯਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਸਿੱਖਜਾ ਅਤੇ ਵਿੱਦਜਾ ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਂਨ ਓਥੇ ਮੁੰਡੇ ਅਰ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜਦੇਨ, ਅਰ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਆਦੀ ਵਰਣ ਉਪਨੈਨ ਦੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੀ ਵਿੱਦਜਾ ਪੜ੍ਹਾਉਨ ਦੇ ਲਈ ਗੁਰੂਕੁਲ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦੇਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਂਨ ਵਿਦਵਾਂਨ ਸੱਭਤਾ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਸਿਖਜਾ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੇਹੜੇ ਪੜ੍ਹਾਉਨ ਵਿਚ ਸੰਤਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਂਡ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਕਿੰਤੂ ਤਾੜਨਾਈ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਬਾਤ ਵਿਚ ਵ੍ਯਾਕਰਣ ਮਹਾਭਾਸ਼ਜ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ॥

ਸਾਮ੍ਨੈਃ ਪਾਣਿਭਿਰਘ੍ਨੰਤਿ ਗੁਰਵੋ ਨ ਵਿਸ਼ੇਖਿਛਤੈਃ॥
ਲਾਲਨਾਸ਼੍ਰਯਿਣੋ ਦੋਸ਼ਾਸ੍ਤਾੜਨਾਸ਼੍ਰਯਿਣੋ ਗੁਣਾਃ॥ ਅਃ ੮। ੧। ੮॥

(ਅਰਥ) ਜੇਹੜੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸੰਤਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਾੜਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਸਚਮੁਚ ਅਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨੀ ਹੱਥੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਲਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਜਿਹੜੇ ਸੰਤਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਡ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਅਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸਾਂ ਨੂੰ ਜਹਰ ਪਲਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਸ਼ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਲਾਡ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਤਾਂਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਮੱਛਰਦੇ ਤਥਾ

ਤਾੜਨ ਨਾਲ ਗੁਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸੰਤਾਨ ਅਰ ਸ਼ਿਸ਼ ਲੋਗ ਭੀ ਤਾੜਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਅਤੇ ਲਾਡ ਤੋਂ ਅਪ੍ਰਸੰਨ ਸਦਾ ਰਹਿਆ ਕਰਨ, ਪਰੰਤੂ ਮਾਂ, ਪਿਉ ਭਥਾ ਗੁਰੂ ਲੋਗ ਈਰਖ਼ਾ ਦਵੇਸ਼ਨਾਲ ਤਾੜਨਾ ਨਾ ਕਰਨ ਕਿੰਤੂ ਉਪਰੋਂ ਡਰਾਉਨ ਅਰ ਅੰਦਰੋਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਖਨ,ਜਿਸਦੁਰਾਂ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂਦੀ ਸਿੱਖ ਮਤ ਕੀਤੀ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਚੋਰੀ, ਜਾਰੀ, ਆਲਸ, ਪ੍ਰਮਾਦ, ਨਸ਼ਾ, ਝੂਠ ਬੋਲਨਾ, ਹਿੰਸਾ ਕ੍ਰੂਰਤਾ, ਈਰਖ਼ਾ, ਦ੍ਵੇਸ਼, ਮੋਹ ਆਦੀ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਛੱਡਨ ਅਤੇ ਸਤ੍ਰਿਆਚਾਰ ਦੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਿਖਛਾ ਕਰਨ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਜਿਹੜੇ ਪੁਰਖ਼ ਦੇ ਸਾਮਣੇ ਇਕਵਾਰ ਚੋਰੀ, ਜਾਰੀ, ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਆਦੀ ਕਰਮ ਕੀਤਾ ਉਹਦਾ ਮਾਨ ਉਹਦੇ ਸਾਮਣੇ ਮਰਦੇ ਦਮ ਤੀਕਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਝੂਠੀ ਪ੍ਰਤਿਗਜਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜੇਹੀਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਓਹੋ ਜੇਹੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਜਿਹਦੇ ਨਾਲ ਜਹੀ ਪ੍ਰੱਤਿਗਜਾ ਕਰਨੀ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਤੇਹੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀਏ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਹਜਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫਲਾਣੇ ਵੇਲੇ ਮਿਲਾਂਗਾ ਯਾ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਫਲਾਣੇ ਵੇਲੇ ਮਿਲਣਾ "ਅਥਵਾ ਫਲਾਣੀ ਚੀਜ਼ ਫਲਾਣੇਵੇਲੇਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿਆਂਗਾ" ਏਸ ਨੂੰ ਜੇਹਾ ਕਹੈ ਤੇਹਾ ਪੂਰਾ ਕਰੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਓਸਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕੋਈ ਭੀ ਨਾ ਕਰੇਗਾ, ਏਸ ਲਈ ਸਦਾ ਸੱਚ ਬੋਲੇ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰਤਿਗਜਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਭਨੂੰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇਨੂੰ ਘਮੰਡ ਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਛਲ, ਕਪਟ, ਵਾ ਕ੍ਰਿਤਘਨਤਾ ਤੋਂ ਆਪਨਾ ਹੀ ਜੀ ਦੁਖ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਕੀ ਕਹੀ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਕਪਟ ਉਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਬਾਹਰ ਹੋਰ ਰਖਕੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮੋਹ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਅਰ ਦੂਜੇ ਦੀ ਹਾਨੀ ਦਾ ਖਜਾਲ ਨਾ ਕਰਕੇ ਅਪਨੇ ਮਤਲਬ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰ ਲਵੇ, ਕ੍ਰਿਤਘਨਤਾ ਉਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਉਪਕਾਰ ਨੂੰ ਨ ਮੰਨਣਾ,ਕ੍ਰੋਧ ਆਦੀ ਦੋਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕੌੜੇ ਬੋਲ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਸ਼ੀਤਲ ਅਰ ਮਿੱਠਾ ਵਚਨ ਹੀ ਬੋਲਣਾ ਅਰ ਬਹੁਤ ਬਕਵਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਜਿੱਨਾ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਓਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਧ ਨ ਬੋਲੇ, ਵਡਿਆਂ ਦਾ ਮਾਨ ਕਰੇ, ਉਨਾਂ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਕੇ ਉਚੇ ਆਸਣ ਤੇ ਬਠਾਵੇ,ਪਹਿਲੇ ਨਮਸਤੇ ਕਰੇ,ਉਨਾਂ ਦੇ ਸਾਮਣੇ ਉਚੇ ਆਸਣ ਉਤੇ ਨ ਬੈਠੇ, ਸਭਾ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਅਜੇਹੇ ਥਾਂ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਜਿਥੇ ਅਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨ ਉਠਾਵੇ,ਵੈਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨ ਕਰੇ,ਵਡਿਆਈ ਪਾਂਦਾ ਹੋਯਾ ਭੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਣ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਯਾਗ ਕਰਦਾ ਜਾਵੇ, ਸੱਜਨਾ ਦਾ ਸੰਗ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਤ੍ਯਾਗ,ਅਪਣੇ ਮਾਂ,ਪਿਉ,ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਤਨ ਮਨ ਅਰ ਧਨ ਆਦੀ ਉਤਮ ਉਤਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ॥

ਯਾਨਜ਼ਸਮਾਕਞ੍ਚਂ ਸੁਚਰਿਤਾਨਿ ਤਾਨਿ ਤ੍ਵਯੋਪਾਸ੍ਯਾਨਿ ਨੋ ਇਤਰਾਣਿ॥
ਤੈਤ੍ਤਿਰੀਯਃ ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੭ ਅਨੁਵਾਕ ੧੧ ॥

ऐस वचन दा ऐह मतबल है कि मां पिउ अर गुरु अपणी सैंतान अर शिशां नूं सदा सॱचा उपदेश करन अर ऐह वी कह देन कि जेहड़े जेहड़े साडे धरम दे कैंम हन उनां उनां दा ग्रहण करो, जेहड़े साड्डे खोटे कैंम होन उनां दा तिआग कर दिता करो, जेहड़ीआं जेहड़ीआं गॱलां सॱचीआं जाणन उनां उनां दा प्रकाश अते प्रचार करन, किसे पाखंडी दुशटाचारी मनुश दा वसाह न करन, अर जेहड़े जेहड़े उतम करम लई मां, पिउ, अर गुरु आगिआ देन उस उस दा जेहा चाहीऐ तेहा पालण करन, मां पिउ ने जेहड़े धरम विदजा, चैंगे आचमन दे शलॱक, निघंटू, निरुकत, अशटाधजाई अथवा होर होर सूत्र यां वेद मंत्र कैंठ कराऐ होन उनां उनांदा फेर अरथ विदजारथीआं नूं समझा देन, जिस तरां नाल प्रथम समॱलास विच परमेशूर दा वजाखजान कीताहै उसनूं मंनके परमेशूरदी उपासना करन,जिस प्रकार देह अरोग रहे, विदजा अर बलदी प्रापती होवे, उसे प्रकार भोजन छादन अर विहार करन करान, अरथात जिंनी भूख होवे उस तॱों कुश घट खान, शराब, मांस, आदी पीन खांन तॱों वरजे रहन, अगिआत डूंघे पाणी विच न जान,किउं जो जलदे जीवजैंतु यां होर किसे पदारथ थीं दुख अर जे तरना न जानदा होवे तद डूब ही जा सकदा है ॥

'नाविजवातेजलाशये' ऐह मनू जी महाराज दा वचन है, नू जाने होऐ पाणी विच वड़के सनान आदी न करन ॥

दृशिपूतं नजसेतपादं वसत्रपूतं जलं पिवेत ।
सतजपूतां वदेद्राचं मनः पूतं समाचरेत ॥

मनूसिमृती अधिआय ६ । शलॱक ४६ ॥

अरथ–हेठा नजर करके उचे नीवें थां नूं वेखके चले, कपड़े नाल छाणके पाणी पीवे, सॱच नाल पवित्र करके वचन बोले, मन नाल विचार के कैंम करे ॥

माता शत्रुः पिता वैरी येन बालॱ न पाठितः ।
न शोभते सभामधजे हंसमधजे वको यथा ॥

चाणकजनीति अधिआय २ । शलॱक ११ ॥

अरथ–ऊह मां पिउ अपणी सैंतानां दे पूरे वैरी हन जिनां ने उनां नूं विदजा दी प्रापती न कराई, ओह विदवानां दी सभा विच निरादरी अते कुशोभा पांदे हन,जेहा बगला हंसां दे विच पाउंदा है, ऐहे मां पिउ दा करन योग परम धरम अते कीरती दा कैंम है,

ਕਿ ਅਪਣੀ ਸੰਤਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਨਾਲ ਵਿਦਜਾ ਧਰਮ ਸੱਭਤਾ ਦੇਣੀ ਅਰ ਉਤਮ ਸ਼ਿਖਛਾ ਵਾਲਾ ਕਰਨਾ ॥

ਏਹ ਬਾਲ ਸ਼ਿਖਛਾ ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੁੱਧੀਵਾਨ ਲੋਗ ਬਹੁਤ ਸਮਝ ਲੈਨਗੇ ॥

ਇਤਿਸ਼੍ਰੀਮਦ੍ਦਯਾਨੰਦਸਰਸ੍ਵਤੀਸੁਆਮੀਕ੍ਰਿਤੇ ਸਤ੍ਯਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼ੇ
ਸੁਭਾਸ਼ਾਵਿਭੂਸ਼ਿਤੇ ਬਾਲਸ਼ਿਖਛਾਵਿਸ਼ਯੇ ਦ੍ਵਿਤੀਯः
ਸਮੁੱਲਾਸः ਸੰਪੂਰਣः ॥ ੨ ॥

ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਸੁਆਮੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸਤ੍ਯਾਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭੂਸ਼ਿਤ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦਾ ਬਾਲ ਸ਼ਿਖਛਾ
ਵਿਸ਼ਯਕ ਦੂਸਰਾ ਸਮੁੱਲਾਸ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ॥ ੨ ॥

ਤੀਜਾ ਸਮੁੱਲਾਸ।

ਹੁਣ ਤੀਜੇ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਵਿਦਯਾ, ਉੱਤਮ ਸ਼ਿਖਛਾ, ਉੱਤਮ ਗੁਣ, ਉੱਤਮ ਕਰਮ ਅਰ ਉੱਤਮ ਸੁਭਾਵ ਰੂਪੀ ਗਹਿਣੇ ਪਾਣੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਗੁਰੂ ਅਰ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦਾ ਮੁਖ ਕਰਮ ਹੈ। ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ, ਮਾਨਕ, ਮੋਤੀ, ਮੂੰਗਾ ਆਦੀ ਰਤਨਾਂ ਨਾਲ ਜੜੇ ਹੋਏ ਗਹਿਣੇ ਪਾਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਸ਼ ਦਾ ਆਤਮਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸਜਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਗਹਿਣੇ ਪਾਉਨ ਕਰਕੇ ਨਿਰਾ ਦੇਹ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ, ਵਿਸ਼ਯਾਸ਼ਕਤੀ ਅਰ ਚੋਰ ਆਦੀ ਤਥਾ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਹਿਣਿਆਂ ਕਰਕੇ ਬਾਲਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ॥

ਵਿਦਜਾਵਿਲਾਸਮਨਸੋਧ੍ਰਿਤਸ਼ੀਲਸ਼ਿਖਛਾਃ।
ਸਤ੍ਜਬ੍ਰੂਤਾਰਹਿਤਮਾਨਮਲਾਪਹਾਰਃ।
ਸੰਸਾਰਦੁਃਖਦਲਨੇਨ ਸੁਭੂਸ਼ਿਤਾ ਯੇ।
ਧਨਜਾ ਨਰਾ ਵਿਹਿਤਕਰਮਤਰੋਪਕਾਰਾਃ॥

ਜਿਨਾਂਦਾ ਮਨ ਵਿਦਜਾਦੇ ਵਿਲਾਸ ਵਿਚਲਗਜਾ ਰਹਿੰਦਾ ਅਰ ਸੁੰਦਰਸ਼ੀਲ, ਸੁਭਾਉ ਵਾਲਾ, ਸਤ ਭਾਸ਼ਣ ਆਦੀ ਨਿਯਮਪਾਲਨ ਵਾਲਾ,ਅਰਜੇਹੜੇਅਭਿਮਾਨ, ਅਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਥੀਂ ਰਹਿਤ,ਹੋਰਨਾਂਦੀ ਮਲੀਨਤਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਵਾਲੇ ਸੱਚੇਉੱਪਦੇਸ਼ ਅਰ ਵਿਦਜਾ ਦਾਨ ਥੀਂ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਸੁਭੂਸ਼ਿਤ ਹਨ, ਵੇਦੋਕਤ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਪਰਾਏ ਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰ ਦੇ ਹਨ ਅਜੇਹੇ ਨਰ ਅਰ ਨਾਰੀ ਧੰਨ ਹਨ। ਜਦ ਸੰਤਾਨ ਅੱਠਾਂ ਵਰੇਹਾਂ ਦੀ ਹੋਵੇ ਤਦ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਅਰ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਭੇਜਦੇਂਨ ਜੇਹੜੇ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲੇ ਅਰ ਪੜ੍ਹਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੁਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਹੋਨ ਉਨਾਂ ਥੋਂ ਸ਼ਿਖਛਾ ਨਾ ਕਰਾਨ ਕਿੰਤੂ ਜੇਹੜੇ ਪੂਰੀ ਵਿਦਿਆ ਵਾਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਨ ਉਹੋ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਂਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਖਛਾ ਦੇਨ ਦੇ ਯੋਗਜ ਹਨ । ਦ੍ਵਿਜ ਅਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲੜਕਿਆਂ ਦਾ ਯਗਜੋਪਵੀਤ(ਜਨੇਊ) ਲਵਕੀਆਂ ਦਾ ਭੀ ਯਥਾਯੋਗ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਯਥੋਕਤ ਆਚਾਰਯ ਕੁਲ ਅਰਥਾਤ ਅਪਣੀ ਅਪਣੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦੇਨ ਵਿਦਜਾ ਪੜ੍ਹਾਨੇ ਦੀ ਜਗਾ ਅਕੱਲੀ ਥਾਂ ਵਿਚ ਹੋਨੀ ਚਾਹੀਏ

ਅਰ ਉਹ ਲੜਕੇ ਅਰ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੋ ਕੋਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਥੀਂ ਦੂਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਏ। ਜੇਹੜੀਆਂ ਉਥੇ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲੇ ਅਰ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਹੋਨ ਉਹ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਸਭ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਅਰ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਸਭ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਨ। ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਂ ਵਰੇਹਾਂ ਦਾ ਲੜਕਾ ਅਰ ਲੜਕਿਆਂ ਦੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਂ ਵਰੇਹਾਂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਭੀ ਨਾ ਜਾਣੇ ਪਾਵੇ। ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਤੀਕਨ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਯਾ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰਿਣੀ ਰਹਨ ਤਦ ਤੀਕਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਯਾ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪਿੰਡਾ ਛੁਹਾਣਾ, ਦੁਹਾਂ ਦਾ ਇਕੱਲੀ ਜਗਾ ਵਿਚ ਬੈਠਣਾ, ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨੀ, ਇਸ਼ਕ, ਮੁਸ਼ਕ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਖੇਡ ਕਰਨਾ, ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਅਰ ਸੰਗ ਕਰਨਾ, ਇਨਾਂ ਅੱਠਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੈਥੁਨਾਂ ਥੀਂ ਬਚੇ ਰਹਿਨ, ਅਰ ਅਧਿਆਪਕ ਲੋਗ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਂ ਬਾਤਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉੱਤਮ ਵਿਦਯਾ, ਸ਼ਿਖਛਾ, ਸ਼ੀਲ ਸੁਭਾਉ ਸ਼ਰੀਰ ਅਰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਬਲ ਵਾਲੇ ਹੋਕੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਨਿਤ ਵਧਾ ਸੱਕਨ ਦੋਹਾਂ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾਂਥੀਂ ਇਕ ਯੋਜਨ ਅਰਥਾਤ ਚਾਰ ਕੋਹ ਦੂਰ ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਨਗਰ ਰਹਵੇ ਸਭਣਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜੇਹੇ ਕਪੜੇ, ਖਾਨ ਪੀਨ ਦੀਆਂ ਚੀਜਾਂ, ਆਸਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਜਾਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਗਰੀਬ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੋਵੇ ਸਭਨੂੰ ਤਪੱਸਜਾਵਾਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ ਉਨਾਂ ਦੇ ਮਾਂ,ਪਿਉ,ਅਪਣੀਆਂ ਸੰਤਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਸੰਤਾਨ ਅਪਣੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲ ਸੱਕਨ ਅਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਪਤ੍ਰੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕਰ ਸੱਕਨ,ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਨਿਰੀ ਪੁਰੀ ਵਿਦਯਾ ਵਧਾਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਰੱਖਨ ਜਦ ਟੁਰਨ ਫਿਰਨ ਜਾਨ ਤਦ ਉਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਰਹਿਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਚੇਸ਼ਟਾ ਨਾ ਕਰ ਸੱਕਨ ਅਰ ਆਲਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਦ ਨਾ ਕਰਨ॥

ਕਨਯਾਨਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨੰ ਚ ਕੁਮਾਰਾਣਾਂ ਚ ਰਖਛਣਮ॥
ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੭। ਸ਼ਲੋਕ ੧੫੨॥

ਇਸਦਾ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਵਿਚ ਰਾਜ ਅਤੇ ਜਾਤੀਦਾ ਨਿਯਮ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਪੰਜਵੇਂ ਯਾ ਅਠਵੇਂ ਵਰਹੇ ਥੀਂ ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ ਅਪਣੇ ਲੜਕੇ ਅਰ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਨਾ ਰਖ ਸੱਕੇ, ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਜਰੂਰ ਭੇਜ ਦੇਨ, ਜੋਹੜੇ ਨਾ ਭੇਜਨ ਉਹ ਦੰਡ ਦੇ ਭਾਗੀ ਹੋਂਨ ਪਹਿਲੇ ਲੜਕਿਆਂ ਦਾ ਜਨੇਊ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਦੂਜਾ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਆਚਾਰਯ ਕੁਲ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਹੋਵੇ ਪਿਉ ਮਾਂ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਅਪਣੇ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਅਰਥ ਸਮੇਤ ਗਾਯਤ੍ਰੀ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇਨ ਉਹ ਮੰਤ੍ਰ ਏਹ ਹੈ॥

ਓਮ ਭੂਰਭੁਵਃ ਸ੍ਵਃ। ਤਤਸਵਿਤੁਰਵਰੇਣਯੰ ਭਰਗੋ ਦੇਵਸਯ ਧੀਮਹਿ।
ਧਿਯੋ ਯੋ ਨਃ ਪ੍ਰਚੋਦਯਾਤ॥ ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧਯਾਯ ੩੬। ਮੰਤ੍ਰ ੩॥

ਏਸ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਜੇਹੜਾ ਪਹਿਲੇ (ਓਮ) ਹੈ ਉਸਦਾ ਅਰਥ ਪਹਿਲੇ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉੱਥੋਂ ਜਾਂਣ ਲੈਣਾ। ਹੁਣ ਤਿਨ ਮਹਾਂ ਵਯਾਹ੍ਰਿਤੀ ਆਂਦੇ ਅਰਥ ਸੰਖਛੇਪ ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਕਲ ਜਗਤਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਾਣ ਥੀਂ ਭੀ ਪਿਆਰਾ ਅਰ ਸ੍ਵਯੰਭੂ ਹੈ ਓਸਨੂੰ ਭੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਕਲ ਦੁੱਖਾਂ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਜਿਸਦੇ ਸੰਗ ਥੀਂ ਜੀਵ ਸਭ ਦੁੱਖਾਂ ਥੀਂ ਛੁਟਜਾਂਦੇ ਹਨ ਏਸ ਲਈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਭੁਵਹ ਹੈ। ਜੋ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੋਕੇ ਸਭ ਦਾ ਧਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਥੀਂ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸੁਅਹ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਜਗਤ ਦਾ ਉਤਪਾਦਕ ਅਰ ਸਭ ਐਸ਼੍ਵਰਯ ਦਾ ਦਾਤਾ ਹੈ (ਦੇਵਸਯ) ਜੋ ਸਰਵ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਦੇਨਹਾਰਾ ਅਰ ਜਿਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਦੀ ਕਾਮਨਾ ਸਭ ਕਰਦੇ ਹੈਂਨ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਜੇਹੜਾ (ਵਰੇਣਯਮ) ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਅਤੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ (ਭਰਗਃ) ਸ਼ੁਧ ਸ੍ਵਰੂਪ ਅਰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਚੈਤਨ ਬ੍ਰਹਮ ਸ੍ਵਰੂਪ ਹੈ (ਤਤ) ਉਸੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਲੋਗ (ਧੀਮਹੀ) ਧਾਰਣ ਕਰੀਏ। ਕਿਸ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਦੇ ਲਈ ਕਿ (ਯਃ) ਜੇਹੜਾ ਸਵਿਤਾ ਦੇਵ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਹੈ ਓਹ (ਨਃ) ਸਾਡੀਆਂ (ਧਿਯਃ) ਬੁਧੀਆਂ ਨੂੰ (ਪ੍ਰਚੋਦਯਾਤ) ਪ੍ਰੇਰੇ ਅਰਥਾਤ ਖੋਟਿਆਂ ਕੰਮਾਂ ਥੀਂ ਛੁਡਾਕੇ ਅਛਿਆਂ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਵੇ। ਹੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਲੋਗੋ ਜੋ ਸਭ ਸਮਰੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਸੱਚਿਦਾਨੰਦ, ਅਨੰਤਸਰੂਪ ਨਿੱਤ ਸ਼ੁੱਧ, ਨਿੱਤ ਬੁੱਧ, ਨਿਤ ਮੁਕਤ ਸੁਭਾਉ ਵਾਲਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਾਗਰ, ਠੀਕ ਠੀਕ ਨਿਆਯਦਾ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਜਨਮ ਮਰਣ ਆਦੀ ਕਲੇਸ਼ ਰਹਿਤ, ਆਕਾਰ ਰਹਿਤ, ਸਭ ਦੇ ਘਟ ਘਟ ਦੀ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ, ਸਭ ਦਾ ਧਰਤਾ, ਪਿਤਾ ਉਤਪਾਦਕ, ਅੱਨ ਆਦੀ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਜਹਾਂਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸਕਲ ਐਸ਼੍ਵਰਯ ਵਾਲਾ ਜਗਤ ਦਾ ਬਨਾਣ ਵਾਲਾ, ਸ਼ੁੱਧਸਰੂਪ ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਜੋ ਸ਼ੁਧ ਚੇਤਨ ਸਰੂਪ ਹੈ ਉਸੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਧਾਰਣ ਕਰੀਏ ਏਸ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਦੇ ਲਈ ਕਿ ਓਹ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਸਾਡੇ ਆਤਮਾ ਅਰ ਬੁੱਧਾਂ ਦਾ ਅੰਤ੍ਰਯਾਮੀ ਸਰੂਪ, ਸਾਨੂੰ ਖੋਟੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਅਧਰਮ ਮਾਰਗ ਥੀਂ ਹਟਾਕੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਸਤ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਚਲਾਵੇ ਉਸਨੂੰ ਛਡਕੇ ਦੂਜਾ ਕਿਸੇਵਸਤੂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਲੋਗ ਧਿਆਨ ਨਾ ਕਰੀਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਂ ਕੋਈ ਉਸਦੇ ਤੁਲ ਅਰ ਨਾ ਉਸਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹੈ ਓਹੋ ਸਾਡਾ ਪਿਤਾ, ਰਾਜਾ, ਨਿਆਇਕਾਰੀ, ਅਰ ਸਭ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਦੇਣ ਹਾਰਾ ਹੈ॥

ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗਾਯਤ੍ਰੀ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸੰਧਯਾ ਉਪਾਸਨਾ ਆਦੀ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਆਚਮਨ, ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਆਦੀ ਜੋ ਕ੍ਰਿਆ ਹਨ ਸਿਖਾ ਦੇਨ।

ਪਹਿਲੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਬਾਹਿਰ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਅਰ ਅਰੋਗਤਾ ਆਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਏਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ॥

ਅਦਭਿਰਗਾਤ੍ਰਾਣਿ ਸ਼ੁਧਯੰਤਿ ਮਨਃ ਸਤ੍ਯੇਨ ਸ਼ੁਧ੍ਯਤਿ। ਵਿਦ੍ਯਾ ਤਪੋ ਭ੍ਯਾਂ ਭੂਤਾਤ੍ਮਾ ਬੁੱਧਿਰ੍ਗ੍ਯਾਨੇਨ ਸ਼ੁਧ੍ਯਤਿ। ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੫ ਸ਼ਲੋਕ ੧੦੯॥

ਇਹ ਮਨੁਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਸ਼ਲੋਕ ਹੈ ਜਲ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਅਵੈਵ, ਸੱਤ੍ਯ ਆਚਰਣ ਕਰਕੇ ਮਨ, ਵਿਦ੍ਯਾ ਅਰ ਤਪ ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਬੀ ਸਹਿਕੇ ਧਰਮ ਦੇ ਹੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜੀਵਾਤ੍ਮਾ, ਗਿਆਨ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਿਥਵੀਥੀਂ ਲੈਕੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਪਰਯੰਤ ਪਦਾਰਥਾਂਦੇ ਵਿਵੇਕ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਇਸ਼ਨਾਨ ਭੋਜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਜਰੂਰ ਕਰਨਾ, ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਏਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣ:—

ਯੋਗਾਂਗਾਨੁਸ਼੍ਠਾਨਾਦਸ਼ੁਧਿ ਖ੍ਹਛ੍ਯੇ ਗ੍ਯਾਨਾਦੀਪ੍ਤਿਰਾ ਵਿਵੇਕਖ੍ਹ੍ਯਾਤੇਃ॥
ਯੋਗਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸਾਧਨਪਾਦੇ ਸੂਤ੍ਰ ੨੮॥

ਏਹ ਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦਾ ਸੂਤ੍ਰ ਹੈ ਜਦ ਮਨੁਸ਼ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਛਿਨ ਛਿਨ ਵਿਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅਸ਼ੁਧੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਅਰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਤੀਕਣ ਮੁਕਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੁਦ ਤੀਕਣ ਉਸਦੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬਰਾਬਰ ਵ੍ਰਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥

ਦਹ੍ਯੰਤੇ ਧ੍ਮਾਯਮਾਨਾਨਾਂ ਧਾਤ੍ਵੂਨਾਂ ਹਿ ਯਥਾ ਮਲਾਃ।
ਤਥੇਂਦ੍ਰਿਯਾਣਾਂ ਦਹ੍ਯੰਤੇ ਦੋਸ਼ਾਃ ਪ੍ਰਾਣਸ੍ਯ ਨਿਗ੍ਰਹਾਤ॥
ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੬ ਸ਼ਲੋਕ ੭੧॥

ਏਹ ਮਨੁ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਸ਼ਲੋਕ ਹੈ ਜਿਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਅੱਗ ਵਿਚ ਤਪਾਣ ਕਰਕੇ ਸੋਨੇ ਆਦੀ ਧਾਤੂ ਮੈਲ ਨਸ਼ਟ ਹੋਕੇ ਸ਼ੁਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਰਕੇ ਮਨ ਆਦੀ ਇੰਦ੍ਰਿਯਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਖਛੀਣ ਹੋਕੇ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦੀ ਵਿਧੀ :—

ਪ੍ਰਛਰ੍ਦਨਵਿਧਾਰਣਾਭ੍ਯਾਂ ਵਾ ਪ੍ਰਾਣਸ੍ਯ॥ ਯੋਗਦਃ ਸਮਾਧਿਪਾਦ ਸੂਤ੍ਰ ੩੪॥

ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਬੜੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਕੈ ਆਵਨ ਨਾਲ ਅੰਨ ਜਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਨੂੰ ਜੋਰ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਕਢਕੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਯਥਾਸ਼ਕਤੀ ਰੋਕ ਦੇਵੇ, ਜਦ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਚਾਹੇ ਤਦ ਮੂਲ ਇੰਦ੍ਰੇ (ਗੁਦਾ) ਨੂੰ ਉਪਰ ਖਿਚ ਕੇ ਰਖੇ ਤਦ ਤੀਕਣ ਪ੍ਰਾਣ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਾਣ ਬਾਹਰ ਵਧੀਕ ਠਹਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਘਬਰਾਣਲਗੇ ਤਦ ਹੌਲੀਹੌਲੀ ਅੰਦਰ ਹਵਾ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਕਰਦਾ ਜਾਵੇ ਜਿੰਨੀ ਸਾਮਰਥ ਅਰ ਇਛਿਆ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਮਨ ਵਿਚ (ਓਮ) ਏਸਦਾ ਜਪ ਕਰਦਾ ਜਾਵੇ, ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਤਮਾ ਅਰ ਮਨ ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਰ ਸਥਿਰ ਹੁੰਦੇ

हन, इक 'वाहयविशय' है अरथात बाहर ही वधीक रोकणां, दूजा 'आभ्यंतर' अरथात अंदर जिनां प्राण रोकिआ जावे उनां रोके, तीजा 'सतंभ बिरती' अरथात इकोही वार जिथे दा तिथे प्राण नूं यथाशकती रोक देना, चौथा 'वाहजाभ्यंतराखछेपी' अरथात जद प्राण अंदर नूं बाहर निकलन लगे तद उसदे विरुध नूं निकलन ना देन दे वासते बाहर थीं अंदर लवे, अर जद बाहर थीं अंदर आवण लगे वश अंदर थीं बाहर दे वल प्राण नूं धका देके रोकदा जावे, इसे तरां इक दूजे दे विरुध क्रिआ करन तां दोहां दी गती रुक के प्राण अपने बस विच होण करके मन अर इंद्रे वी अपने अधीन हो जांदे हन पुरशारथ वधन नाल बुधी तीब्र सूखछम रूप होजांदी है कि जेहड़ी बहुत कठन अर सूखछम विशे नूं वी जलदी ग्रहण कर लैंदी है, ऐस दे करन नाल मनुश दे शरीर विच वीरय बिरधी नूं प्राप्त होके सथिर बल पराक्रम वधेगा। यतेंद्रता होवेगी सभ शासत्रां नूं थोड़े ही काल विच समझके उपसथित कर लवेगा, इसत्री वी इसे प्रकार योगाभ्यास करे, भोजन छादन, बैठणे, उठने, बोलने, चलने वडे छोटे नाल यथायोग विहार करन दा उपदेश करन, संधया उपासना नूं ब्रहम यग वी कहिंदे हन (आचमन) पानी नूं भली विच लैके उसदे मूल अर विचकार होठ लाके आचमन करे कि उह जल कंठदे हेठां हिरदे तीकण पुजे, उसतों घट वध नहीं। आचमन दे करन नाल कंठदी कफ अर, पित्त थोड़ी जेही दूर होजांदी है, फेर 'मारजन' अरथात गभली अते उसदे नालदी उंगल दे अगले पासे वलों अंखां आदी अंगां उते जलदे छिटे देवे, ऐसदे करन नाल आलस दूर हुंदा है, जे आलस ना होवे अर जल वी ना मिले तां ना करे, फेर समंत्रक प्राणायाम, मनसा परीक्रमण, उपसथान, उसतों पिछे परमेशूर दी उसतुति, प्रारथना अर उपासना दी रीती सिखान, फेर अघमरशण अरथात पाप करन दी इछिआ वी कदी ना करे। एह संधिआ उपासना अकॅली जगा विच इकागर चित नाल करे॥

अपांसमीपे नियतो नैत्यकं विधिमास्थितः। सावित्रीमप्यधीयीत गत्वारण्यं समाहितः॥ मनुसमृती अधयाय २ शलोक १०४।

अरथ—जंगल विच अरथात अकॅली जगा विच जाके सावधान होके जल दे नेड़े बैठके नित करम नूं करदा होइआ सावित्री अरथात गायत्री मंत्र दा उचारण अरथ गिआन अर उसदे अनुसार अपने

ਚਾਲਚਲਨ ਨੂੰ ਕਰੇ, ਪਰੰਤੂ ਏਹ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਰਨਾ ਉੱਤਮ ਹੈ, ਦੂਜਾ 'ਦੇਵਯੱਗ' ਜੋਹੜਾ ਅਗਨੀਹੋਤ੍ਰ ਅਰ ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਗ ਸੇਵਾ ਆਦੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੰਧਿਆ ਅਰ ਅਗਨੀਹੋਤ੍ਰ ਸਾਂਝ ਸਵੇਰੇ ਦੋਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕਰੇ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੇ ਦੋ ਹੀ ਸੰਧੀ ਵੇਲੇ ਹੰਨ ਹੋਰ ਨਹੀਂ, ਘਟ ਤੇ ਘਟ ਇਕ ਘੰਟਾ ਧਿਆਨ ਜਰੂਰ ਕਰੇ, ਜਿਸ ਤੁਰਾਂ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾ ਕੇ ਯੋਗੀ ਲੋਗ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਸੇ ਤੁਰਾਂ ਸੰਧਿਆ ਉਪਾਸਨਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਕਰੇ ਤਥਾ ਸੂਰਯ ਚੜ੍ਹਨ ਥੀਂ ਪਿਛੇ ਅਰ ਸੂਰਯ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਅਗਨੀ ਹੋਤ੍ਰ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਸਮਾ ਹੈ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ ਧਾਂਤ ਯਾ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਇਕ ਕੁੰਡ ਜੋਹੜਾ ਉੱਪਰ ਵਲ ਬਾਰਾਂ ਜਾਂ ਸੋਲਾਂ ਉਂਗਲ ਚੌਰਸ ਉਨਾਂ ਹੀ ਡੂੰਹਗਾ ਅਰ ਹੇਠਾਂ ਤਿਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਉਂਗਲ ਅੰਦਾਜ ਦਾ ਹੋਵੇ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਣਾਵੇ ॥ (੧)

ਅਰਥਾਤ ਉੱਪਰ ਜਿੰਨਾ ਚੌੜਾ ਹੋਵੇ ਓਸ ਦਾ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਹੇਠਾਂ ਚੌੜਾ ਰਹਵੇ ਉਸ ਵਿਚ ਚੰਦਨ ਛਿਛੜੇ ਜਾਂ ਅੰਬ ਆਦੀ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਲਕੜੀਆਂ ਦੇ ਛੈਡੇ ਏਸ ਕੁੰਡ ਦੇ ਅੰਦਾਜ ਵੱਡੇ ਛੋਟੇ ਕਰਕੇ ਓਸ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਉਸਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅੱਗਰਖਕੇ ਫੇਰ ਓਸ ਉੱਤੇ ਸਮਿਧਾ ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਇੰਧਨ ਰਖ ਦੇਵੇ, ਇਕ ਪ੍ਰੋਖਛਣੀ ਪਾਤ੍ਰ (੨) ਅਜੇਹਾ ਅਰ ਤੀਜਾ ਪ੍ਰਣੀਤਾ ਪਾਤ੍ਰ (੩) ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਅਰ ਇਕ ਏਸ (੪) ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਆਜਯਸਥਾਲੀ ਅਰਥਾਤ ਘਿਉ ਰੱਖਣ ਦੀ ਥਾਲੀ ਅਰ ਚਮਚਾ (੫) ਅਜੇਹਾ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ, ਜਾਂ ਕਾਤ੍ ਦਾ ਬਣਵਾ ਲਵੇ। ਪ੍ਰਣੀਤਾ ਅਰ ਪ੍ਰੋਖਛਣੀ ਵਿਚ ਜਲ, ਤਥਾ ਘਿਉ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਘਿਉ ਰਖਕੇ ਘਿਉ ਨੂੰ ਤਪਾ ਲਵੇ, ਪ੍ਰਣੀਤਾ ਜਲ ਰਖਨੇ ਵਾਸਤੇ ਅਰ ਪ੍ਰੋਖਛਣੀ ਏਸਵਾਸਤੇ ਹੈ ਕਿ ਓਸ ਨਾਲ ਹੱਥ ਧੋਨ ਵਾਸਤੇ ਪਾਨੀ ਲੈਣ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਫੇਰ ਓਸ ਘਿਉ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖ ਲਵੇ ਫੇਰ ਮੰਤ੍ ਪੜਕੇ ਹੋਮ ਕਰੇ ॥

ਓਮ ਭੂਰਗ੍ਨੇ ਪ੍ਰਾਣਾਯਸ੍ਵਾਹਾ । ਭੁਵਰਵਾਯਵੇ-
ਅਪਾਨਾਯ ਸ੍ਵਾਹਾ । ਸ੍ਵਰਾਦਿਤ੍ਯਾਯ ਵ੍ਯਾਨਾਯ
ਸ੍ਵਾਹਾ । ਭੂਰਭੁਵਃ ਸ੍ਵਰਗ੍ਨਿਵਾਯਵਾਦਿਤ੍ਯੇਭ੍ਯਃ
ਪ੍ਰਾਣਾਪਾਨਵ੍ਯਾਨੇਭ੍ਯਃ ਸ੍ਵਾਹਾ ॥

ਇਤਿਆਦੀ ਅਗਨੀਹੋਤ੍ਰ ਦੇ ਇਕ ਇਕ ਮੰਤ੍ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਇਕ ਇਕ ਆਹੁਤੀ ਦੇਵੇ, ਅਰ ਜੈ ਵਧੀਕ ਆਹੁਤੀ ਦੇਣੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ

ਵਿਸ੍ਵਾਨਿ ਦੇਵ ਸਵਿਤਰ੍ਦੁਰਿਤਾਨਿ ਪਰਾਸੁਵ।

ਯਦਭਦ੍ਰੰ ਤੰਨ ਆਸੁਵ ॥ ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧਯਾਯ ੩੦ । ੩ ॥

ਏਸ ਮੰਤ੍ਰ ਅਰ ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਗਾਯਤ੍ਰੀ ਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਆਹੁਤੀ ਦੇਵੇ, ਉਮਭੂਃ ਅਰ ਪ੍ਰਾਣਹ ਆਦੀ ਏਹ ਸਭ ਨਾਂਉਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਹੈਂਨ ਇਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ "ਸ੍ਵਾਹਾ" ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹਾ ਗਿਆਨ ਆਤਮਾਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਉਹੋ ਜੇਹਾ ਹੀ ਜਬਾਨ ਨਾਲ ਬੋਲੇ ਓਸ ਤੋਂ ਉਲਟਾ ਨਹੀਂ, ਅਰ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸੁਖ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਏਸ ਸਭ ਜਗਤ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਰਚੇ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂਨੂੰ ਬੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਹੋਮ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੀ ਉਪਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) ਸਭ ਲੋਗ ਜਾਣਦੇ ਹੈਨ ਕਿ ਦੁਰਗੰਧ ਵਾਲੀ ਹਵਾ ਅਤੇ ਜਲ ਥੀਂ ਰੋਗ, ਰੋਗ ਥੀਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖ, ਅਰ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲੀ ਹਵਾ ਤਥਾ ਜਲ ਥੀਂ ਅਰੋਗਤਾ, ਅਰ ਰੋਗ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਨ ਥੀਂ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਚੰਦਨ ਆਦੀ ਰਗੜਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲਗਾਵੇ ਜਾਂ ਘਿਉ ਆਦੀ ਖਾਂਣ ਨੂੰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਉਪਕਾਰ ਹੋਵੇ, ਅੱਗ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਐਂਵੇਂ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਬੁਧਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ॥

(ਉੱਤਰ) ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪਦਾਰਥ ਵਿਦਯਾ ਜਾਣਦੇ ਤਾਂ ਕਦੀ ਅਜੇਹੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਦ੍ਰੱਵਯਦਾ ਅਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਵੇਖੋ ! ਜਿਸਥਾਂ ਹੋਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਗਹਿ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਨੱਕ ਸੁਗੰਧੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਦੁਰਗੰਧ ਨੂੰ ਵੀ । ਇੱਨੀ ਬਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਸਮਝਲੋ ਕਿ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਪਦਾਰਥ ਸੂਖਛਮ ਹੋਕੇ ਖਿੰਡਣ ਕਰਕੇ ਹਵਾ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਦੁਰਗੰਧ ਨੂੰ ਹਟਾਂਦਾ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਦ ਏਹੋ ਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਕੇਸਰ ਕਸਤੂਰੀ ਸੁਗੰਧਵਾਲੇ ਫੁਲ ਅਰ ਅਤਰ ਆਦੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਹਵਾ ਖਸ਼ਬੋਦਾਰ ਹੋਕੇ ਸੁਖ ਦੇ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ॥

(ਉੱਤਰ) ਉਸ ਖਸ਼ਬੋ ਦੀ ਓਹ ਸਾਮਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਘਰਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢਕੇ ਸ਼ੁੱਧ ਹਵਾ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਵਾੜ ਸੱਕੇ ਕਿਉਂ ਕਿ ਓਸ ਵਿਚ ਛਿੱਨ ਭਿੱਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਰ ਏਹ ਤਾਂ ਅੱਗ ਦੀ ਹੀ ਸਾਮਰਥ ਹੈ ਕਿ ਓਸ ਹਵਾ ਅਰ ਦੁਰਗੰਧ ਵਾਲ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਛਿੱਨ ਭਿੱਨ ਅਰ ਹਲਕਾ ਕਰਕੇ ਬਾਹਿਰ ਕੱਢਕੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹਵਾ ਨੂੰ ਵਾੜ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਤਾਂ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਹੋਮ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਵਖਿਆਨ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹੋਮ ਕਰਨ ਦੇ ਲਾਭ ਮਲੂਮ ਹੋ ਜਾਨ ਅਰ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਕੰਠ ਰਹਿਨ,

ਵੇਦ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਪਠਨ ਪਾਠਨ ਅਰ ਰਖਛਾ ਵੀ ਹੋਵੇ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕੀ ਏਸ ਹੋਮ ਕਰਨਦੇ ਬਿਨਾ ਪਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) ਆਹੋ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਸਨੁੱਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਥੀਂ ਜਿੱਨੀ ਦੁਰਗੀਧ ਉਤਪੱਨ ਹੋਕੇ ਹਵਾ ਅਰ ਜਲ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਰੋਗ ਉਤਪੱਤੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੋਨ ਥੀਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉੱਨਾਹੀ ਪਾਪ ਓਸ ਮਨੁੱਸ਼ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਲਈ ਓਸ ਪਾਪ ਦੇ ਹਟਾਨ ਵਾਸਤੇ ਉੱਨੀ ਸੁਗੀਧ ਜਾਂ ਓਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹਵਾ ਅਰ ਜਲ ਵਿਚ ਪਹੁਚਾਣੀ ਚਾਹੀਏ, ਅਰ ਖੁਆਨ ਪਿਆਨ ਥੀਂ ਉੱਸੇ ਇੱਕੋ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਸੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਨਾ ਘਿਉ ਅਰ ਸੁਗੰਧ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥ ਇੱਕ ਮਨੁੱਸ਼ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਉੱਨੇ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਹੋਮ ਥੀਂ ਲੱਖਾਂ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦਾ ਉਪਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਲੋਗ ਘਿਉ ਆਦੀ ਚੰਗੇ ਪਦਾਰਥ ਨਾ ਖਾਨ, ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਅਰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਬਲ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਨ ਹੋ ਸੱਕੇ, ਏਸ ਲਈ ਚੰਗੇ ਪਦਾਰਥ ਖਵਾਨੇ ਪਿਆਨੇ ਵੀ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਓਸ ਤੋਂ ਹੋਮ ਵਧੀਕ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤਹੈ,ਏਸ ਲਈ ਹੋਮ ਕਰਨਾਜਰੂਰੀਹੈ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਇਕ ਇਕ ਮਨੁੱਸ਼ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀਆਂ ੨ ਆਹੁਤੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਰ ਇਕ ਇਕ ਆਹੁਤੀ ਦਾ ਕਿੱਨਾ ਅੰਦਾਜਾ ਹੈ ? ॥

(ਉੱਤਰ)ਇਕ ਇਕ ਮਨੁੱਸ਼ ਨੂੰ ਸੋਲਾਂ ਆਹੁਤੀਆਂ, ਅਰ ਛੀ ਛੀ ਮਾਸੇ ਘਿਉ ਆਦੀ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਆਹੁਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ ਘਟੋ ਘਟ ਚਾਹੀਏ ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਏਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਰਯਾਵਰਤ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਮਹਾਸ਼ਯ ਰਿਸ਼ੀ, ਮਹਾਰਿਸ਼ੀ, ਰਾਜੇ, ਮਹਾਰਾਜੇ ਲੋਗ ਬਹੁਤ ਹੋਮ ਕਰਦੇ ਅਰ ਕਰਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਦ ਤੀਕਣ ਹੋਮ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਰਹਿਆ ਤਦ ਤੀਕਨ ਆਰਯਾਵਰਤ ਦੇਸ਼ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਰ ਸੁਖਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ, ਹੁਣ ਭੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਹੋਜਾਵੇ, ਏਹ ਦੋ 'ਯਗ' ਹਨ ਇਕ 'ਬ੍ਰਹਮਯੱਗ' ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨਾਂ ਪੜ੍ਹਾਨਾ, ਸੰਧਯਾ ਉਪਾਸਨਾ, ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਉਸਤਤਿ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ, ਅਰ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਦੂਜਾ– 'ਦੇਵਯੱਗ' ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਗਨੀਹੋਤ੍ਰ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਅਸ਼੍ਵਮੇਧ ਤੀਕਣ ਯੱਗ ਕਰਨੇ ਅਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਰ ਉਨਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿਚ ਇਕ ਤਾਂ 'ਬ੍ਰਹਮਯੱਗ' ਅਰ ਦੂਜਾ ਅਗਨੀਹੋਤ੍ਰ ਦਾ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥

'ਬ੍ਰਾਹਮਣਸਤ੍ਰਯਾਣਾਂ ਵਰਣਾਨਾਮੁਪਨਯਨੰ ਕਰਤ੍ਤੁਮਰਹਤਿ। ਰਾਜਨਯੋ ਦ੍ਰਯਸਯ ਵੈਸ਼ਯੋਵੈਸ਼ਯਸਯੈਵੇਤਿ । ਸ਼ੂਦ੍ਰਮਪਿ ਕੁਲਗੁਣਸੰਪੱਨੰ ਮੰਤ੍ਰਵਰਜ-
ਮਨੁਪਨੀਤਮਧਯਾਪਯੇਦਿਤ੍ਯੇਕੇ।

ਏਹ ਸੁਸ਼੍ਰੁਤ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੂਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅਧਯਾਯ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤਿੰਨਾਂ ਵਰਣਾਂ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ,ਖਛਤ੍ਰੀ ਅਰ ਵੈਸ਼ਦਾ,ਖਛਤ੍ਰੀ(ਦੋਹਾਂ

ਵਰਣਾਂ) ਅਰਥਾਤ ਖਛਤ੍ਰੀ ਅਰ ਵੈਸ਼ ਦਾ, ਅਰ ਵੈਸ਼ (ਇਕੋ ਵਰਣ) ਅਰਥਾਤ ਵੈਸ਼ ਦਾ ਜਨੇਊ ਕਰਾਕੇ ਪੜ੍ਹਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਕੁਲੀਨ, ਚੰਗੇ ਲਖਛਣਾਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰਮੰਤ੍ਰ ਸੰਹਿਤਾਛਡਕੇਸਭ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹਾਵੇ। ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਪੜ੍ਹੇ ਪਰੰਤੂ ਉਸਦਾ ਜਨੇਊ ਨਾ ਕਰੇ, ਏਹ ਮਤ ਅਨੇਕ ਆਚਾਰਯਾਂ ਦਾ ਹੈ ਛੇਵੇਂ ਪੰਜਵੇਂ ਯਾ ਅਠਵੇਂ ਵਰੇ ਬੀਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਅਰ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦੇਨ, ਅਰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਨਿਯਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦੇਨ॥

ਸ਼ਟਤ੍ਰਿੰਸ਼ਦਾਬਦਿਕੰ ਚਰਯੰ ਗੁਰੌ ਤ੍ਰੈਵੇਦਿਕੰ ਬ੍ਰਤਮ। ਤਦਰਧਿਕੰ
ਪਾਦਿਕੰ ਵਾ ਗ੍ਰਹਣਾਂਤਿਕਮੇਵ ਵਾ॥ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੩ ਸ਼ਲੋਕ ੧

ਅਰਥ—ਅਠਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਅਗੇ ਛੱਤੀਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਤੀਕਨ ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਇਕ ਵੇਦ ਦੇ ਸਾਂਗੋਪਾਂਗ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਮਿਲਾਕੇ ੩੬ ਛੱਤੀ, ਅਰ ਅਠ ਮਿਲਾਕੇ ੪੪ ਚੁਤਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਤੀਕਨ, ਅਥਵਾ ੧੮ ਅਠਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇਆਂ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮਚਰ੍ਯ ਕਰੇ, ਅਰ ਅੱਠ ਪਹਿਲੇ ਮਿਲਾਕੇ ੨੬ ਛੱਬੀ ਵਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਤੀਕਨ ਯਾ ਘਟੋ ਘਟ ਨੌ ਵਰਿਆਂ ਦਾ ਅਰ ਅੱਠ ਪਹਿਲੇ ਮਿਲਾਕੇ ਸਤਾਰਾਂ ਵਰਿਆਂ ਤੀਕਨ ਤਥਾ ਜਦ ਤੀਕਨ ਪੂਰੀ ਵਿਦ੍ਯਾ ਗ੍ਰਹਣ ਨ ਕਰ ਸਕੇ ਤਦ ਤੀਕਨ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਰੱਖੇ॥

ਪੁਰੁਸ਼ੋ ਵਾਵ ਯਜ੍ਞਸ੍ਤਸ੍ਯ ਯਾਨਿ ਚਤੁਰ੍ਵਿਂਸ਼ਤਿਵਰ੍ਸ਼ਾਣਿ ਤਤ੍ਪ੍ਰਾਤਃ ਸਵਨੰ। ਚਤੁਰ੍ਵਿਂਸ਼ਤਯਕ੍ਸ਼ਰਾ ਗਾਯਤ੍ਰੀ ਗਾਯਤ੍ਰੰ ਪ੍ਰਾਤਃ ਸਵਨੰ ਤਦ੍ਅਸ੍ਯ ਵਸਵੋ ਅਨੁਯਂਤਾਃ ਪ੍ਰਾਣਾ ਵਾਵ ਵਸਵ ਏਤੇ ਹੀਦਗ੍ਰੰ ਸਰ੍ਵੰ-ਵ੍ਯਾਸ੍ਯਂਤਿ। ੧॥ ਤੈਰੇਦੇਤਸ੍ਮਿਨ੍ਨ ਵਯਸਿ ਕਿੰਚਿਦੁਪਤਪੇਤ੍ ਸ ਬ੍ਰੂਯਾਤ੍ਪ੍ਰਾਣਾ ਵਸ੍ਵ ਇਦੰ ਮੇ ਪ੍ਰਾਤਃ ਸਵਨੰਮਾਧ੍ਯਂਦਿਨਗ੍ਰੰ ਸਵਨਮਨੁਸੰਤਨ੍ਤੇਤਿ ਮਾਹੰ-ਪ੍ਰਾਣਾਨਾਂ ਵਸ੍ਤੂਨਾਂ ਮਧ੍ਯੇ ਯਜ੍ਞਵੋ ਵਿਲੋਪਸੀਯੇਤਯੁੱਧੈਵ ਤਤ ਏਤਜ੍ਜਗਦੇਹ ਭਵਤਿ ॥ ੨ ॥ ਅਥ ਯਾਨਿ ਚਤੁਸ੍ਚਤ੍ਵਾਰਿਗੁਅੰਸ਼ਦ੍ਵਰ੍ਸ਼ਾਣਿ ਤਨਮਾਧ੍ਯਂਦਿਨਗ੍ਰੰਅਸ੍ਵਨੰ ਚਤੁਸ੍ਚਤ੍ਵਾਰਿਗੁਅੰਸ਼ਦਖਛਰਾ ਤ੍ਰਿਸ੍ਟੁਪਤ੍ਤ੍ਰੈਸ਼ਟੁਭੰ ਮਾਧ੍ਯਂਦਿਨਗ੍ਰੰ ਸਵਨੰ ਤਦਸ੍ਯ ਰੁਦ੍ਰਾ ਅਨੁਯਂਤਾਃ ਪ੍ਰਾਣਾ ਵਾਵ ਰੁਦ੍ਰਾ ਏਤੇਹੀਦਗ੍ਰੰ ਸਰ੍ਵਗ੍ਰੰ ਰੋਦਯੰਤਿ ॥੩॥ ਤੈਰੇਦੇਤਸ੍ਮਿਨ੍ਨਯਸਿ ਕਿੰਚਿਦੁਪਤਪੇਤ੍ ਸ ਬ੍ਰੂਯਾਤ੍ਪ੍ਰਾਣਾ ਰੁਦ੍ਰਾ ਇਦੰ ਮੇ ਮਾਧ੍ਯਂਦਿਨਗ੍ਰੰ ਸਵਨੰ ਤ੍ਰਿਤੀਯਸਵਨਮਨੁਸੰਤਨ੍ਤੇਤਿ ਮਾਹੰ ਪ੍ਰਾਣਾਨਾਗ੍ਰੰ ਰੁਦ੍ਰਾਣਾਂ ਮਧ੍ਯੇ ਯਜ੍ਞਵੋ ਵਿਲੋਪਸੀਯੇਤਯੁਧੈਵ ਤਤ ਏਤਜ੍ਜਗਦੇ ਹ ਭਵਤਿ ॥ ੪ ॥ ਅਥ ਯਾਨਯਸ਼ਟਾਚਤ੍ਵਾਰਿਗੁਅੰਸ਼ਦਵਰ੍ਸ਼ਾਣਿ ਤੱਤ੍ਰਿਤੀਯਸਵਨਮਸ਼ਟਾਚਤ੍ਵਾਰਿ-ਗੁਅੰਸ਼ਦਖਛਰਾ ਜਗਤੀ ਜਾਗਤੰ ਤ੍ਰਿਤੀਯ ਸਵਨ ਤਦਸ੍ਯਾਦਿਤ੍ਯਾ ਅਨੁਯਂਤਾਃ ਪ੍ਰਾਣਾਵਾਵਾਦਿਤ੍ਯਾ ਏਤੇ ਹੀਦਗ੍ਰੰ ਸਰ੍ਵਮਾਦਦਤੇ ॥੫॥ ਤੈ ਚੇਦੇਤ੍ਰਸ੍ਮਿਨ੍ਵ-

ਯਸਿ ਕਿੰਚਦੁਪਤਪੇਤ ਸ ਬ੍ਰਹਮਾਤ ਪ੍ਰਾਣਾ ਅਗਦਿਤ੍ਰਜਾ। ਇਦੰ ਮੇ ਤ੍ਰਿਤੀਯ ਸਵਨਮਾਯੁਰਨੁਸੰਤਨੁਤੇਤਿ ਮਾਹੰ ਪ੍ਰਾਣਾਨਾਮਾਦਿਤਜਾਨਾਂ ਮਧਜੇ ਯਜਵੋ ਵਿਲੋ-ਸੀਯੇਤਜੁੱਧੈਵ ਤਤ ਏਤਜਗਦੋ ਹੈਵ ਭਵਤਿ ॥ ੬ ॥

ਏਹ ਛਾਂਦੋਗਜੋਪਨਿਸ਼ਦ ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੩ ਖੰਡ ੧੬ ॥ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ।

ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਤਿੰਨਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾਹੈ ਕਨਿਸ਼ਟ, ਮੱਧਮ ਅਰ ਉੱਤਮ ਓਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ(ਪਹਿਲਾ)ਕਨਿਸ਼ਟ ਜੋਹੜਾਪੁਰਸ਼ ਅੰਨ ਰਸ ਥੀਂ ਬਣੀ ਹੋਈਦੇਹਾਂ ਅਰ ਉਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਡਾਢੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਥੀਂ ਯੁਕਤਿ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਜਰੂਰ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ੨੪ ਚਵੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੀਕਨ ਜਤੋਂ੍ਰੀ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਰੱਖਕੇ ਵੇਦ ਵਿਦਜਾ ਅਰ ਸੁਸ਼ਿਖਛਾ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੇ, ਅਰ ਵਿਆਹ ਹੋਜਾਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਲੰਪਟ ਨਾ ਹੋਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸ਼ਰੀਰਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣ ਬਲਵਾਨ ਹੋਕੇ ਸਭ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵਾਸ ਕਰਾਨੇ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਨੂੰ ਵਿਦਜਾ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਲਗਾਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਅਰ ਏਹੋ ਹੀ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਰੇ, ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਏਹ ਨਿਸ਼ਚੇ ਰੱਖੇ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਠੀਕ ਠੀਕ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਰੱਖਾਂਗਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸ਼ਰੀਰ, ਅਰ ਆਤਮਾ ਅਰੋਗ ਅਤੇ ਬਲਵਾਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਰ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵਸਾਣ ਵਾਲੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹੋਨਗੇ। ਹੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਲੋਗੋ! ਤੁਸੀਂ ਏਸ ਤਰਾਂਨਾਲ ਸੁਖਾਂਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰੋ, ਜੇ ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਦਾ ਲੋਪ ਨਾ ਕਰਾਂਗਾ ਅਰ ਚਵੀ ਵਰ੍ਹਿਆ ਤੇ ਪਿਛੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਕਰਾਂਗਾ ਤਾਂ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਰੋਗਾਂ ਬਚਿਆ ਰਹਾਂਗਾ, ਅਰ ਉਮਰ ਵੀ ਮੇਰੀ ਸੱਤਰ ਜਾਂ ਅੱਸੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ (ਦੂਜਾ ਮੱਧਮ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ) ਜੋਹੜਾ ਮਨੁੱਸ਼ ਚੁਤਾਲੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੀਕਨ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਰਹਿਕੇ ਵੇਦ ਦਾ ਅਭ੍ਯਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਾਣ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਅੰਤਹਕਰਣ, ਅਰ ਆਤਮਾ, ਬਲ ਯੁਕਤ ਹੋਕੇ ਸਭ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਰੁਆਣ ਵਾਲੇ, ਅਰ ਚੰਗੇ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਮੈਂ ਏਸ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ'ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕੁਝ ਤਪਸਜਾ ਕਰਾਂਗਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਰੁਦ੍ਰ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਾਣ ਯੁਕਤ ਏਹ ਮੱਧਮ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਪੂਰਾ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਹੇ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਲੋਗੋ! ਤੁਸੀਂ ਏਸ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਨੂੰ ਵਧਾਂਦੇ ਜਾਓ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਏਸ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਦਾ ਲੋਪਨਾ ਕਰਕੇ ਯੱਗ ਸਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂਕੁਲ ਥੀਂ ਰੋਗ ਰਹਿਤ ਮੁੜਕੇ ਅਉਨਾਂ ਹਾਂ, ਅਰ ਜਿਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਏਹ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕੀਤਾ ਕਰੋ ॥

(ਤੀਜਾ ਉਤਮ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ) ਏਹ ੪੮ ਅਠਤਾਲੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਤੀਜੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਜਗਤੀ ਛੰਦ ਵਿਚ ਅਠਤਾਲੀ ਅੱਖਛਰਹਨ ਉਸੇਤਰਾਂ ਏਸ ਵਿਚ ਅਠਤਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਹਨ,ਜੋਹੜਾ ਏਸ ਸਮੇ ਤੀ-

कन यथावत ब्रहमचरय करदा है उसदे प्राण उसदे अनुकूल होके सकल विदजा दा गृहण करदे हन। गुरू अर मां पिउ अपणी संतान नूं पहिली उमर विच विदजा अर गुण गृहण दे वासतं तपॱसीथनादे होए उसे गलदा उपदेश करदे रहिन कि जिस तरां ब्रहमचारी अपणे आप अखंडित ब्रहमचरय दे सेवन दुआरा पूरे अरथात४०० चार सौ वरिआं तीकण उमर नूं वधांदे हन, उसे तरां तुसीं वी वधाओ, किउं कि जहड़े मनुॱश एस ब्रहमचरय नूं प्रापत होके लोप नहीं करदे उह सभ प्रकार दे रोगां थीं रहित होके धरम, अरथ, काम अते मुकती नूं प्रापत हुंदे हन॥

चतसॱ अवसथाः शरीरसज ब्रिॱधिरयौवनं संपूरणता किंचित-परिहाणिशॱेति। आशॱोडशादब्रिॱधिः। आपंचविंशतेरयौवनम। आचत्वारिंशतः संपूरणता। ततः किंचितपरिहाणिशॱेति। पंचविंशे ततो वरशे पुमान नारी तु शॱोडशे। समत्वागतवीरयौ तौ जानीयातकुशलो भिशक॥

एह सुशुत गृंथ दे सूत्र सथान ३५ अधजाय दा वचन है, एस शरीर दीआं चार अवसथा हन टिक (ब्रिधी) जेहड़ी सोहल वें वरे थी लैके पंजीवें वरे तीकण दी अवसथा है एस विच सभ धातू शरीर दे वधदे हन। दूजी (यौवन) जेहड़ी पंजीवें वरे दे अंत, अर छथीवें वरे दे अरंभ विच यौवन अवसथा दा अरंभ हुंदा है॥

तीजी (संपूरणता) जेहड़ी पंजीवें वरे तों लैके चालीवें वरे तीकन सभ धातूआं दी पुशटी हुंदी है चौथी (किंचित परीहानी) जद सारे शरीर दे सकल धातू पुशट होके पूरणता नू प्रापत हुंदे हन उसतों पिछों जेहड़ा धातू वधदा है ओह शरीर विच नहीं रहिंदा किंतू सुपने अर परसे दुआरा बाहर निकल जांदा है, उहो ही चाहलीवां वरा उतम समा विआह दा है, परंतू सभ तों उतम तां अठतालीवें वरे विच विआह करना है॥

(प्रशन) की एह ब्रहमचरय दा निअम इसत्रीअर पुरश दुहां लई इको जेहा ही है?

(उतर) नहीं जे पंजी वरे तीकन पुरश ब्रहमचरय करे तां सोलां वरिआं तीकन कंनिआं, जे पुरश तीहां वरिआं तीकन ब्रहमचारी रहे तां इसत्री सतारां वरिआं तीकन, जे मरद छॱती वरिआं तीकन ब्रहमचारी रहे, तां इसत्री अठारां वरिआं तीकन, जे मरद चाली वरिआं तीकन ब्रहमचारी रहे, तां इसत्री वीहां वरिआं तीकन, जे

ਮਰਦ ਚੁਤਾਲੀ ਵਰਿਹਾਂ ਤੀਕਨ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬਾਈਆਂ ਵਰਿਹਾਂ ਤੀਕਨ, ਜੇ ਮਰਦ ਅਠਤਾਲੀ ਵਰਿਹਾਂ ਤੀਕਨ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਚਹ੍ਹੀਆਂ ਵਰਿਹਾਂ ਤੀਕਨ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਰੱਖੇ, ਅਠਤਾਲੀਵੇਂ ਵਰਿਹੇ ਥੀਂ ਅੱਗੇ ਮਰਦ ਨੂੰ, ਅਰ ਚੌਵੀ ਵਰਿਹੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਚਰਯ ਨਾਂ ਰਖਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਪਰੰਤੂ ਏਹ ਨਿਯਮ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜੇਹੜ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਉਹ ਮਰਨ ਤੀਕਨ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਰਹਿਨ ਤਾਂ ਵਡੀ ਚੰਗੀ ਬਾਤ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਏਹ ਕੰਮ ਪੂਰਣ ਵਿਦ੍ਯਾ ਵਾਲੇ, ਜਿਤੇਂਦ੍ਰੀ ਅਰ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਯੋਗੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਰ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਹੈ, ਏਹ ਵਡਾ ਅਉਖਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਮ ਦ ਵੇਗ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਸ ਵਿਚ ਰਖਣਾ ॥

ਰਿਤੰ ਚ ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯਪ੍ਰਵਚਨੇ ਚ। ਸਤ੍ਯੰ ਚ ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯਪ੍ਰਵਚਨੇ ਚ॥
ਤਪਸ਼੍ਚ ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯਪ੍ਰਵਚਨੇ ਚ । ਦਮਸ਼੍ਚ ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯਪ੍ਰਵਚਨੇ ਚ ॥
ਸ਼ਮਸ਼੍ਚ ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯਪ੍ਰਵਨੇ ਚ । ਅਗ੍ਨਯਸ਼੍ਚ ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯਪ੍ਰਵਚਨੇ ਚ ॥
ਅਗ੍ਨਿਹੋਤ੍ਰੇਚ ਸ੍ਵਾਧਯਾਪ੍ਰਚਨੇਚ। ਅਤਿਥਯਸ਼੍ਚ ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯਪ੍ਰਵਚਨੇ ਚ॥
ਮਾਨੁਸ਼ੀ ਚ ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯਪ੍ਰਵਚਨੇਚ। ਪ੍ਰਜਾ ਚ ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯਪ੍ਰਵਚਨੇ ਚ ॥
ਪ੍ਰਜਨਸ਼੍ਚ ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯਪ੍ਰਵਚਨੇ ਚ। ਪ੍ਰਜਾਤਿਸ਼੍ਚ ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯਪ੍ਰਵਚਨੇ ਚ॥
ਤੈਤ੍ਤ੍ਰੀਯੋਪਨਿਸ਼ਦ ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੭ । ਅਨੁਵਾਕ ੯ ॥

ਏਹ ਤੈਤ੍ਤ੍ਰੀਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦੇ ਵਚਨ ਹਨ,ਏਹ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਿਯਮ ਹੱਨ, ਯਥਾਰਥ ਆਚਰਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੜ੍ਹਨ ਅਰ ਪੜ੍ਹਾਨ, ਸਤ ਆਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਤ ਵਿਦ੍ਯਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ, ਤਪੱਸੀ ਅਰਥਾਤ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਅਰ ਪੜ੍ਹਾਨ, ਵਾਹਜ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਰੇ ਆਚਰਣਾਂ ਥੀਂ ਰੋਕ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ, ਅਰ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਜਾਨ, ਮਨ ਦੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੋਸ਼ਾਂ ਥੀਂ ਹਟਾਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਜਾਨ, ਅਗਨੀ ਅਰ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਵਿਦ੍ਯਾ ਨੂੰ ਜਾਨਦੇ ਹੋਏ ਪੜ੍ਹਦੇ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਜਾਂਨ, ਅਗਨੀਹੋਤ੍ਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੜ੍ਹਨ ਅਰ ਪੜ੍ਹਾਨ, ਅਤਿਥੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੜ੍ਹਨ ਅਰ ਪੜ੍ਹਾਨ, ਮਨੁੱਸ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੜ੍ਹਦੇ ਅਰ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਰਹਿਨ, ਸੰਤਾਨ ਅਰ ਰਾਜ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੜ੍ਹਦੇ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਜਾਨ, ਬੀਰਯ ਦੀ ਰੱਖਛਾ ਅਰ ਬ੍ਰਿੱਧੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੜ੍ਹਦੇ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਰਹਿਨ, ਅਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਅਰ ਸ਼ਿਸ਼ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੜ੍ਹਦੇ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਰਹਿਨ ॥

ਯਮਾਨ ਸੇਵੇਤ ਸਤਤੰ ਨ ਨਿਯਮਾਨ ਕੇਵਲਾਨ ਬੁਧਃ। ਯਮਾਨਪਤਤਯ-
ਕੁਰਵਾਣੋ ਨਿਯਮਾਨ ਕੇਵਲਾਨ ਭਜਨ ।ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੪। ੨੦੪ ॥

ਯਮ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰਦੇ ਹਨ :-

ਤਤ੍ਰਾਹਿੰਸਾਸਤ੍ਯਾਸਤੇਯ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯਾਪਰਿਗ੍ਰਹਾ ਯਮਾਃ ॥
ਯੋਗਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸਾਧਨੋਂ ਪਾਦੇ ਸੂਤ੍ਰ ੩੦ ॥

(ਅਹਿੰਸਾ) ਵੈਰਦਾ ਤਿਆਗ (ਸਤ)ਸਤਮੰਨਣਾਂ,ਸਚ ਬੋਲਨਾਂ,ਅਰ ਸ ਹੀ ਕਰਨਾ। (ਅਸਤੇਯ,) ਮਨ, ਵਚਨ, ਅਰ ਕਰਮ ਥੀਂ ਚੋਰੀ ਦਾ ਤ੍ਯਾਗ (ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ) ਉਪਸਥ ਇੰਦ੍ਰੀ ਦਾ ਸੰਯਮ ਕਰਨਾ (ਅਪਰੀਗ੍ਰਹ) ਅਤ੍ਯੰਤ ਲਾਲਚ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਮਮਤਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣਾ ਇਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪਾਲਨ ਸਦਾ ਕਰਨ, ਅਕੱਲੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪਾਲਨ ਅਰਥਾਤ :—

ਸ਼ੌਚਸੰਤੋਸ਼ ਤਪਃ ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯੇਸ਼੍ਵਰਪ੍ਰਣਿਧਾਨਾਨਿ ਨਿਯਮਾਃ ॥
ਯੋਗਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸਾਧਨਪਾਦੇ ਸੂਤ੍ਰ ੩੨ ॥

(ਸ਼ੌਚ) ਅਸ਼ਨਾਨ ਆਦੀ ਦ੍ਵਾਰਾ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ। (ਸੰਤੋਸ਼) ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਉੱਦਮ ਨਾਂ ਕਰਨਾ ਸੰਤੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਜਿੱਨਾ ਹੋ ਸੱਕੇ ਉੱਨਾ ਕਰਨਾ, ਹਾਨੀ ਲਾਭ ਵਿਚ ਹਰਸ਼ ਯਾ ਸ਼ੋਕਨਾ ਕਰਨਾ (ਤਪ)ਕਸ਼ਟ ਪਾਕੇ ਵੀ ਧਰਮ ਯੁਕਤ ਕੱਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦਿਆਂ ਜਾਂਣਾ। (ਸ੍ਵਾਧਿਆਇ) ਪੜ੍ਹਨਾ, ਪੜ੍ਹਾਨਾ (ਈਸ਼੍ਵਰ ਪ੍ਰਣੀਧਾਨ) ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥੀਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਅਰਪਤ-ਰੱਖਣਾ, ਏਹ ਪੰਜ ਨਿਯਮ ਕਹਾਂਵਦੇ ਹੱਨ, ਯਮਾਂ ਦੇ ਬਗੈਰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਇਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿੰਤੂ ਇਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕੀਤਾ ਕਰੇ! ਜੋ ਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਛਡਕੇ ਕੇਵਲ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉੱਨਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿੰਤੂ ਅਧੋਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਭਿਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ॥

ਕਾਮਾਤ੍ਮਤਾ ਨ ਪ੍ਰਸ਼ਸ੍ਤਾ ਨ ਚੈਵੇਹਾਸ੍ਤ੍ਯਕਾਮਤਾ। ਕਾਮ੍ਯੋ ਹਿ ਵੇਦਾਧਿਗਮਃ
ਕਰ੍ਮਯੋਗਸ਼੍ਚ ਵੈਦਿਕਃ ॥ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੨ ॥ ਸ਼ਲੋਕ ੨ ॥

(ਅਰਥ) ਅਤ੍ਯੰਤ ਕਾਮਨਾ ਨਿਸ਼ਕ ਮਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਕਾਮਨਾ ਨਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਅਰ ਵੇਦਕਤ ਕਰਮ ਆਦੀ ਉੱਤਮ ਕਰਮ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਨਾ ਹੋ ਸੱਕਨ ॥

ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯੇਨ ਬ੍ਰਤੈਰਹੋਮੈਸ੍ਤ੍ਰੈਵਿਦ੍ਯੇਨੇਜ੍ਯਯਾਸੁਤੈਃ। ਮਹਾਯਜ੍ਞੈਸ਼੍ਚ ਯਜ੍ਞੈਸ਼੍ਚ
ਬ੍ਰਾਹ੍ਮੀਯੰ ਕ੍ਰਿਯਤੇਤਨੁਃ ॥ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ। ੨। ਸ਼ਲੋਕ। ੨੮ ॥

(ਅਰਥ) ਸਕਲ ਵਿਦ੍ਯਾ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪੜ੍ਹਾਣੇ, ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ, ਸਤ ਭਾਸ਼ਣ ਆਦੀ ਨਿਯਮ ਪਾਲਨੇ, ਅਗਨੀਹੋਤ੍ਰ ਆਦੀ ਹੋਮ, ਸੱਤ੍ਯ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਅਸੱਤ੍ਯ ਦਾ ਤ੍ਯਾਗ, ਅਰ ਸਤ ਵਿਦ੍ਯਾ ਦਾ ਦਾਨ ਦੇਨੇ, ਵੇਦ ਵਿਖੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਕਰਮ, ਉਪਾਸਨਾ, ਗਿਆਨ, ਵਿਦ੍ਯਾ ਦੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨੇ, ਅਮਾਵ-ਸਿਆ ਅਰ ਪੂਰਣਮਾਸੀ ਵਿਚ ਯੱਗ ਕਰਨੇ, ਚੰਗੀ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਨ ਕਰਨੇ, ਬ੍ਰਹਮ, ਦੇਵ, ਪਿਤ੍ਰੀ, ਵੈਸ਼੍ਵਦੇਵ ਅਰ ਅਤਿਥੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਰੂਪੀ ਪੰਚਹਾਂਯੱਗ

ਕਰਨੇ, ਅਰ ਅਗਨਿਸ਼ੋਮ ਆਦੀ ਤਥਾ ਸ਼ਿਲਪ ਵਿਦਜਾ ਵਿਗਜਾਨ ਆਦੀ ਯੱਗਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਥੀਂ ਏਹ ਸ਼ਰੀਰ ਬ੍ਰਾਹਮੀ ਅਰਥਾਤ ਵੇਦ ਅਰ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਰੂਪ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਬਨਦਾ ਹੈ, ਇੱਨੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬਗੈਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸ਼ਰੀਰ ਨਹੀਂ ਬਨ ਸਕਦਾ ॥

ਇੰਦ੍ਰਿਯਾਣਾਂ ਵਿਚਿਰਤਾਂ ਵਿਸ਼ਯੇਸ਼੍ਵਪਹਾਰਿਸ਼ੁ । ਸੰਯਮੇ ਯਤ੍ਨਮਾਤਿਸ਼੍ਠੇਦ੍ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਯੰਤੇਵ ਵਾਜਿਨਾਮ ॥ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੨ । ੮੮ ॥

(ਅਰਥ) ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਰਥੀ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮ ਵਿਚ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਮਨ ਅਰ ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਖੋਟਿਆਂ ਕੱਮਾਂ ਵਿਚ ਅਰਥਾਤ ਖਿੱਚਨ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਲਜਾਨ ਵਾਲੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਰੋਕਨ ਦਾ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਯਤਨ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ :–

ਇੰਦ੍ਰਿਯਾਣਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗੇਨ ਦੋਸ਼ਮ੍ਰਿਛਤਜੇਸੰਸ਼ਯਮ । ਸੰਨਿਯਮਜ ਤੁ ਤਾਨਜੇਵ ਤਤਃ ਸਿੱਧਿੰ ਨਿਯੱਛਤਿ ॥ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ । ੨ । ੧੩ ॥

(ਅਰਥ) ਜੀਵਾਤਮਾ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵਸ ਹੋਕੇ ਨਿਸਚੇ ਕਰਕੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜਦ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਵਸ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਦੇ ਹੀ ਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥

ਵੇਦਾਸਤਜਾਗਸ਼੍ਚ ਯਜਵਸ਼੍ਚ ਨਿਯਮਾਸ਼੍ਚ ਤਪਾਂਸਿ ਚ । ਨ ਵਿਪ੍ਰਦੁਸ਼੍ਟਭਾਵਸਜ ਸਿੱਧਿੰ ਗੱਛੰਤਿ ਕਰਹਿਚਿਤ ॥ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੨ ਸ਼ਲੋਕ ੧੭ ।

ਜੋ ਹੜਾ ਖੋਟੇ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਾ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਦਾਸ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਵੇਦ, ਤ੍ਯਾਗ ਯਜਵ, ਨੇਮ ਅਰ ਤਪ, ਤਥਾ ਹੋਰ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਦੀ ਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਨ ਦੇਂਦੇ ॥

ਵੇਦੋਪਕਰਣੇ ਚੈਵ ਸ੍ਵਾਧਜਾਯੇ ਚੈਵ ਨੈਤ੍ਯਕੇ। ਨਾਨੁਰੋਧੋ ਅਸਤ੍ਯਜਨਧਜਾਯੇ ਹੋਮਮੰਤ੍ਰੇਸ਼ੁ ਚੈਵ ਹਿ ॥ ੧ ॥ ਨੈਤ੍ਯਕੇ ਨਾਸਤ੍ਯਜਨਧਜਾਯੇ ਬ੍ਰਹਮਸਤ੍ਰੇ ਹਿ ਤਤਸਮ੍ਰਿਤਮ । ਬ੍ਰਹ੍ਮਾਹੁਤਿਹੁਤੰ ਪੁਣ੍ਯਮਨਧਜਾਯਵਸ਼ਟਕ੍ਰਿਤਮ ॥ ੨ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੨ ਸ਼ਲੋਕ ੧੦੫–੧੦੬ ।

ਵੇਦ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨੇ, ਸੰਧਿਆ ਉਪਾਸਨਾ ਆਦੀ ਪੰਜਮਹਾਂਯੱਗ ਦੇ ਕਰਨੇ, ਅਰ ਹੋਮ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਕਦੀ ਨਾਗਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਤ ਕਰਮ ਵਿਚ ਨਾਗਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸਾਹ ਸਦਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਦੀ ਰੁਕਦਾ ਨਹੀਂ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਨਿਤ ਕਰਮ ਰੋਜ ਰੋਜ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਏ, ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਵੀ ਛਡਨੇ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਗੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਵੀ ਅਗਨੀ ਹੋਤ੍ਰ ਆਦੀ ਉੱਤਮ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਪੁੰਨ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਝੂਠ ਬੋਲਨ ਵਿਚ ਸਦਾ ਪਾਪ ਅਰ ਸਤ ਬੋਲਨ ਵਿਚ ਸਦਾ ਪੁੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਖੋਟੇ ਕੰਮ

ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਦਾ ਅਨਧਿਆਯ (ਨਾਗਾ) ਅਰ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਦਾ (ਸ੍ਵਾਧਿਆਯ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥

ਅਭਿਵਾਦਨਸ਼ੀਲਸਯ ਨਿਤਯੰਵ੍ਰੱਧੋਪਸੇਵਿਨਃ। ਚਤ੍ਵਾਰਿ ਤਸਯ ਵਰਧੰਤ ਆਯੁਰਵਿਦਯਾਯਸ਼ੋਬਲਮ॥ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੨ ਸ਼ਲੋਕ ੧੨੧॥

ਜੇਹੜਾ ਸਦਾ ਨਮ੍ਰਤਾਵਾਨ,ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲਾ ਵਿਦਵਾਂਨ,ਅਰ ਵਡਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਆਯੁ, ਵਿਦਯਾ, ਕੀਰਤਿ, ਅਰ ਬਲ, ਏਹ ਚਾਰ ਸਦਾ ਵਧਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਜੇਹੜੇ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਉਨਾਂ ਦੀ ਆਯੁ ਆਦੀ ਚਾਰ ਨਹੀਂ ਵਧਦੇ॥

ਅਹਿੰਸਯੈਵ ਭੂਤਾਨਾਂ ਕਾਰਯੰ ਸ਼੍ਰੇਯੋਅਨੁਸ਼ਾਸਨਮ। ਵਾਕ ਚੈਵ ਮਧੁਰਾ ਸ਼ਲਖਛਣਾ ਪ੍ਰਯੋਜਯਾ ਧਰਮਮਿੱਛਤਾ॥ ੧॥ ਯਸਯ ਵਾਙਮਨਸੇ ਸ਼ੁੱਧੇ ਸਮਯੱਗੁਪਤੇਚ ਸਰਵਦਾ। ਸ ਵੈ ਸਰਵਮਵਾਪ੍ਨੋਤਿ ਵੇਦਾਂਤੋਪਗਤੰ ਫਲਮ॥੨

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੨ ਸ਼ਲੋਕ ੧੫੯–੧੬੦॥

ਵਿਦਵਾਨ, ਅਰ ਵਿਦਯਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਯੋਗਯ ਹੈ ਕਿ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਛਡਕੇ ਸਭ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ, ਅਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਨ ਵਾਲੇ ਸਦਾ ਮਿੱਠੀ, ਸੁਸ਼ੀਲਤਾ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਬੋਲਨ, ਜੇਹੜਾ ਧਰਮ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਚਾਹਵੇ ਉਹ ਸਦਾ ਸਚੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਚਲੇ, ਅਰ ਸੱਚ ਦਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਸ਼ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਰ ਮਨ ਸ਼ੁੱਧ ਤਥਾ ਸਦਾ ਕਾਬੂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਭ ਵੇਦਾਂਤ ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਰੂਪੀ ਫਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥

ਸੰਮਾਨਾਦ ਬ੍ਰਾਹਮਣੋ ਨਿਤਯਮੁਦ੍ਵਿਜੇਤ ਵਿਸ਼ਾਦਿਵ। ਅਮ੍ਰਿਤਸਯੇਵ ਚਾਕਾਂ-ਖੱਛੇਦਵਮਾਨਸਯ ਸਰਵਦਾ॥ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੨ ਸ਼ਲੋਕ ੧੬੨॥

ਉਹੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੰਪੂਰਣ ਵੇਦ, ਅਰ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨੂੰ ਜਾਨਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨ ਤੋਂ ਜੈਹਰ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਸਦਾ ਡਰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਅਪਮਾਨ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗਨ ਸਦਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ॥

ਅਨੇਨ ਕ੍ਰਮਯੋਗੇਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਾਤਮਾ ਦ੍ਵਿਜਃ ਸ਼ਨੈਃ। ਗੁਰੌ ਵਸਨ ਸੰਚਿਨੁ-ਯਾਦਬ੍ਰਹਮਾਧਿਗਮਿਕੰ ਤਪਃ॥ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੨ ਸ਼ਲੋਕ ੧੬੪॥

ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੰਞੂ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਦ੍ਵਿਜ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਕੁਆਰਾ, ਅਰ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰਣੀ ਕੰਨਿਆਂ, ਸਹਿਜ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਵੇਦ ਅਰਥ ਦੇ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਉੱਤਮ ਤਪ ਨੂੰ ਵਧਾਂਦੇ ਜਾਨ॥

ਯੋਅਨਧੀਤਯ ਦ੍ਵਿਜੋ ਵੇਦਮਨਯਤ੍ਰ ਕੁਰੁਤੇ ਸ਼੍ਰਮਮ।
ਸ ਜੀਵੱਨੇਵ ਸ਼ੂਦ੍ਰਤਮਾਸ਼ੁ ਗੱਛਤਿ ਸਾਨ੍ਵਯਃ॥
ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੨। ਸ਼ਲੋਕ ੧੬੮।

ਜੇਹੜਾ ਵੇਦ ਨੂੰ ਨ ਪੜ੍ਹਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਲਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਪਣੇ ਪੁਤ ਪੋਤੇ ਸਮੇਤ ਸ਼ੂਦ੍ ਭਾਵ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥

ਵਰਜਯੇਨਮਧੁ ਮਾਂਸੈ ਚ ਗੀਧੈ ਮਾਲਯੈ ਰਸਾਨ ਇਸਤ੍ਰਯਃ ।
ਸ਼ੁਕ੍ਤਨਿ ਯਾਨਿ ਸਰਵਾਣਿ ਪ੍ਰਾਣਿਨਾਂ ਚੈਵ ਹਿੰਸਨਮ ॥ ੧ ॥
ਅਭ੍ਯੰਗਮੰਜਨੰ ਚਾਖਛਲੋਰੁਪਾਨੱਛਤ੍ਰਧਾਰਣਮ ।
ਕਾਮੰ ਕ੍ਰੋਧੰ ਚ ਲੋਭੰ ਚ ਨਰਤਨੰ ਗੀਤਵਾਦਨਮ ॥ ੨ ॥
ਦ੍ਯੂਤੰ ਚ ਜਨਵਾਦੰ ਚ ਪਰਿਵਾਦੰ ਤਥਾਨ੍ਰੁਤਮ ।
ਇਸਤ੍ਰੀਣਾਂ ਚ ਪ੍ਰੇਖਛਣਾਲੰਭਮੁਪਘਾਤੰ ਪਰਸਯ ਚ ॥ ੩ ॥
ਏਕਃ ਸ਼ਯੀਤ ਸਰਵਤ੍ਰ ਨ ਰੇਤਃ ਸਕੰਦਯੇਤ੍ਕ੍ਵਚਿਤ ।
ਕਾਮਾਤਹਿ ਸਕੰਦਯਨ੍ਰੇਤੋ ਹਿਨਸ੍ਤਿ ਬ੍ਰਤਮਾਤਮਨਃ ॥ ੪ ॥
ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੨ ਸ਼ਲੋਕ ੧੭੭ ਤੇ ੧੮੦ ਤਕ ॥

ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਅਰ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰਣੀ, ਸ਼ਰਾਬ, ਮਾਂਸ, ਖਸ਼ਬੋ, ਫੁਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਲਾ, ਸ਼ਾਦੂ ਚੀਜਾਂ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਰ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਸੰਗ, ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਖਟਿਆਈ, ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ, ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਮਲਣਾਂ॥੧॥ਜਰੂਰਤ ਤੋਂ ਵਗੈਰ ਪਸ਼ਾਬ ਵਾਲੀ ਥਾਉਂ ਨੂੰ ਹਥ ਲਾਨਾ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰਮਾ ਪਾਨਾ, ਜੁੱਤੀ ਪਾਣੀ ਅਰ ਛਤ੍ਰੀ ਲਗਾਨੀ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ,ਡ੍ਹੈ, ਸੋਗ,ਈਰਖ਼ਾ, ਦ੍ਵੇਸ਼,ਨਚਨਾ, ਗਾਉਨਾ, ਅਰ ਬਾਜਾ ਬਜਾਣਾ ॥੨॥ ਜੂਆ ਖੇਲਨਾ, ਐਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ, ਨਿੰਦਿਆ, ਝੂਠ ਬੋਲਨਾ, ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ, ਸਪਰਸ਼ਨ,ਦੂਜੇ ਦੀ ਹਾਨੀ ਕਰਨੀ,ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਛਡਦੇਨ ॥੩॥ ਸਦਾ ਇਕੱਲੇ ਸੌਣ, ਵੀਰਯ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਾ ਡਿਗਣ ਦੇਨ । ਜੇਹੜਾ ਕਾਮਨਾ ਕਰਕੇਵੀਰਯਨੂੰ ਵਗਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣੋ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਪਣੇ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯਬ੍ਰਤ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ॥ ੪ ॥

ਵੇਦਮਨੂਚ੍ਯਾਚਾਰ੍ਯੋਅੰਤੇ ਵਾਸਿਨਮਨੁਸ਼ਾਸ੍ਤਿ । ਸਤ੍ਯੰਵਦ।ਧਰ੍ਮੰਚਰ। ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯਾਨ੍ਮਾ ਪ੍ਰਮਦਃ। ਆਚਾਰ੍ਯਾਯ ਪ੍ਰਿਯੰ ਧਨਮਾਹ੍ਰੁਤ੍ਯ ਪ੍ਰਜਾਤੰਤ੍ਰੁਮਾ ਵ੍ਯਵ੍ਯੱਛੇਤ੍ਸੀਃ । ਸਤ੍ਯਾਨਨ ਪ੍ਰਮਦਿਤਵ੍ਯਮ। ਧਰ੍ਮਾਨਨਪ੍ਰਮਦਿਤਵ੍ਯਮ। ਕੁਸ਼ਲਾਨਨਪ੍ਰਮਦਿਤਵ੍ਯਮ । ਭ੍ਰੂਤ੍ਯੈਨ ਪ੍ਰਮਦਿਤਵ੍ਯਮ ।ਸ੍ਵਾਧ੍ਯਾਯਪ੍ਰਵਚ-ਨਾਭ੍ਯਾਂ ਨ ਪ੍ਰਮਦਿਤਵ੍ਯਮ । ਦੇਵਪਿਤ੍ਰ੍ਯਕਰ੍ਯਾਭ੍ਯਾਂ ਨ ਪ੍ਰਮਦਿਤਵ੍ਯਮ । ਮਾਤ੍ਰੁਦੇਵੋ ਭਵ ।ਪਿਤ੍ਰੁਦੇਵੋਭਵ। ਆਚਾਰ੍ਯਦੇਵੋਭਵ । ਅਤਿਥਿਦੇਵੋਭਵ । ਯਾਨਯਨਵਦ੍ਯਾਨਿਕਰ੍ਮਾਣਿ ਤਾਨਿ ਸੇਵਿਤਵ੍ਯਾਨਿ ਨੋ ਇਤਰਾਣਿ । ਯਾਨ੍ਯਸ੍ਮਾਕ੍ਸੁਚਰਿਤਾਨਿ ਤਾਨਿ ਤ੍ਵਯੋਪਾਸ੍ਯਾਨਿ ਨੋ ਇਤਰਾਣਿ। ਯੇਕੇਚਾ-ਸ੍ਮਚ੍ਛ੍ਰੇਯਾਂਸੋ ਬ੍ਰਾਹ੍ਮਣਾਸ੍ਤੇਸ਼ਾਂ ਤ੍ਵਯਾਸਨੇਨ ਪ੍ਰਸ਼੍ਵਸਿਤਵ੍ਯਮ । ਸ਼ਰ੍ਧਯਾ

ਦੇਯਮ। ਅਸ਼ੱਧਯਾਦੇਯਮ। ਸ਼੍ਰਿਯਾਦੇਯਮ। ਹ੍ਰਿਯਾਦੇਯਮਾਭਿਯਾਦੇਯਮ। ਸੰਵਿਦਾ-ਦੇਯਮ। ਅਥ ਯਦਿ ਤੇ ਕਰ੍ਮਵਿਚਿਕਿਤਸਾ ਵਾ ਵ੍ਰਿਤ੍ਤਵਿਚਿਕਿਤਸਾ ਵਾ ਸ੍ਯਾਤ। ਯੇ ਤਤ੍ ਬ੍ਰਾਹ੍ਮਣਾਃ ਸੱਮ-ਮਰ੍ਸ਼ਿਨੋ ਯੁਕ੍ਤਾ ਅਯੁਕ੍ਤਾ ਅਲੂਖਾ ਧਰ੍ਮਕਾਮਾਃ ਸ੍ਯੁ-ਰ੍ਯਥਾ ਤੇ ਤਤ੍ ਵ੍ਰਤੇਰਨ। ਤਥਾ ਤਤ੍ ਵ੍ਰਤੇਥਾਃ। ਏਸ਼ਆਦੇਸ਼ਏਸ਼ਉਪਦੇਸ਼ ਏਸ਼ਾ ਵੇਦੋਪਨਿਸ਼ਤ ਏਤਦਨੁਸ਼ਾਸਨਮ । ਏਵਮੁਪਾਸਿਤਵ੍ਯਮ। ਏਵਮੁ ਚੈਤਦੁ-ਪਾਸ੍ਯਮ॥ ਤੈਤ੍ਤੀਯਸੰਹਿਤਾ ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੭ ਅਨੁਵਾਕ ੧੧ ਕੰਡਿਕਾ।੧।੨।੩।੪॥

ਗੁਰੂ ਅਪਨੇ ਸ਼ਿਸ਼, ਅਰ ਸ਼ਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇ ਕਿਤੂੰ ਸਦਾ ਸੱਚ ਬੋਲ, ਧਰਮ ਤੇ ਚਲ, ਆਲਸ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹਾ, ਪੂਰਾ ਬ੍ਰਹਮ-ਚਰ੍ਯ ਰੱਖਕੇ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਦ੍ਯਾਨੂੰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰ,ਅਰ ਗੁਰੂਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਧਨ ਦੇਕੇ ਫਿਰ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਕਰ, ਆਲਸ ਕਰਕੇ ਸੱਚਨੂੰ ਕਦੀ ਨਾਂ ਛੱਡ, ਆਲਸ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਦਾ ਤ੍ਯਾਗ ਨਾ ਕਰ, ਆਲਸ ਕਰਕੇ ਦੇਹ ਦੀ ਅਰੋਗਤਾ ਅਰ ਚਤੁਰਤਾਈਨੂੰ ਨਾ ਛੱਡ ਆਲਸ ਨਾਲ ਉਤਮ ਦੀ ਖ੍ਯਾਤੀਨੂੰ ਨਾ ਛੱਡ ਆਲਸ ਵਿਚ ਪੈਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ,ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਾ ਛੱਡ। ਦੇਵ,ਵਿਦ੍ਵਾਨ,ਅਰ ਮਾਂ,ਪਿਉ ਆਦੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਆਲਸ ਨ ਕਰਨਾ,ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਦਾ ਸਤਕਾਰ ਕਰੇਂ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਮਾਂ,ਪਿਉ,ਗੁਰੂ,ਅਰ ਅਤਿਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਦਾ ਕੀਤਾ ਕਰ, ਜੇਹੜੇ ਨਿੰਦ੍ਯ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮ, ਸੱਤ ਭਾਸ਼ਣ ਆਦੀ ਹਨ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਕਰ, ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਝੂਠ ਕਦੀ ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਕਰ, ਜੇਹੜੇ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮ ਹਨ ਉਨਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰ, ਅਰ ਜੇਹੜੇ ਸਾਡੇ ਪਾਪ ਦੇ ਕਰਮ ਹਨ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਾ ਕਰੀਂ, ਜੇਹੜੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਉੱਤਮ ਵਿਦ੍ਯਾ ਵਾਲੇ ਧਰਮਾਤਮਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਨ ਉਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਬੈਠ, ਅਰ ਉਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼੍ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਕਰ, ਸ਼੍ਰੱਧਾ ਨਾਲ ਦੇਣਾ ਸ਼੍ਰੱਧਾਨਾ ਹੋਇ ਤਾਂ ਵੀ ਦੇਣਾ, ਸ਼ੋਭਾ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਦੇਣਾ, ਲਜਿਆ ਦੇ ਮਾਰੇ ਦੇਣਾ, ਡਰਨਾਲ ਦੇਨ ਅਰ ਪ੍ਰਤਿਗਜਾ ਕਰਕੇ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਏ ਜਦ ਕਦੀ ਤੈਨੂੰ ਕਰਮ ਜਾਂ ਸ਼ੀਲ,ਤਥਾ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸੰਸ਼ਯ ਉਤਪੱਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਿਹੜੇ ਵਿਚਾਰ, ਸ਼ੀਲ, ਪਖਛਪਾਤ ਤੋਂ ਰਹਤ, ਯੋਗੀ, ਅਯੋਗੀ, ਸਡਾ ਦਿਲ ਵਾਲੇ, ਧਰਮ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਨਵਾਲੇ ਧਰਮਾਤ੍ਮਾ ਜਨ ਹੋਂਨ, ਉਹ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਵਰਤਨ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਤੂੰ ਵੀ ਉਸ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਕਰ, ਏਹੋ ਆਦੇਸ਼ ਆਗਜਾ, ਏਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਏਹੀ ਵੇਦ ਦੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਗੱਲ, ਅਰ ਏਹੀ ਸ਼ਿਖਛਾ ਹੈ, ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਰਤਨਾਂ, ਅਰ ਆਪਣੇ ਚਾਲ ਚਲਨ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ! ॥

ਅਕਾਮਸ੍ਯ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਾਚਿਦ੍ ਦ੍ਰਿਸ਼੍ਯਤੇ ਨੇਹ ਕਰ੍ਹਿਚਿਤ। ਯਦ੍ਯੱਪਿ ਕੁਰੁਤੇ ਕਿੰਚਿਤ੍ ਤੱਤਤ੍ਕਾਮ੍ਯਸ੍ਯਚੇਸ਼੍ਟਿਤਮ ॥ ਮਨੁਸ੍ਮ੍ਰਿਤੀ। ੨। ੪ ॥

ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਏ ਕਿ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਮਨੁੱਸ਼ ਵਿੱਚ ਅੱਖ

ਦਾ ਮੀਟਨਾ ਖੋਲਣਾ ਵੀ ਕਦੀ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਏਸ ਤੋਂ ਏਹ ਸਿੱਧ ਹੋਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਸ਼ ਜੋ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਹ ਚੇਸ਼ਟਾਕਾਮਨਾ ਦੇ ਬਗੈਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ॥

ਆਚਾਰਃ ਪਰਮੋ ਧਰਮਃ ਸ਼੍ਰੁਤੁਕੁਃ ਸਮਾਰਤ ਏਵ ਚ। ਤਸਮਾਦਸਮਿਨਸਦਾ ਯੁਕਤੋ ਨਿਤਯੰ ਸਮਾਦਾਤਮਵਾਨ ਦ੍ਵਿਜਃ ॥ ੧ ॥ ਆਚਾਰਾਦ੍ਵਿਚ੍ਯੁਤੋ ਵਿਪ੍ਰੋ ਨ ਵੇਦਫਲਮਸ਼ਨੁਤੇ। ਆਚਾਰੇਣ ਤੁ ਸੰਯੁਕਤਾ ਸੰਪੂਰਣਫਲਭਾਗ ਭਵੇਤ ॥

ਮੱਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ। ਅਧਯਾਯ। ੧। ੧੦੮। ੧੦੯ ॥

ਕਹਿਣ, ਸੁਣਨ, ਸੁਣਾਨ, ਪੜ੍ਹਨ, ਪੜ੍ਹਾਨ ਦਾ ਫਲ ਏਹੋ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵੇਦ, ਅਰ ਵੇਦ ਅਨਕੂਲ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਆਚਰਣ ਕਰਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਓਸ ਧਰਮਾਚਾਰ ਵਿਚ ਸਦਾ ਯੁਕਤ ਰਹਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਹੜਾ ਧਰਮ ਦੇ ਆਚਰਣ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੈ ਓਹ ਵੇਦ ਵਿੱਚ ਕਹੇ ਹੋਏ ਧਰਮ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੁਖ ਰੂਪੀ ਫਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਵਿਦਜਾ ਪੜ੍ਹਕੇ ਧਰਮ ਦਾ ਆਚਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸੰਪੂਰਣ ਸੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥

ਯੋਅਵਮਨਯੇਤ ਤੇ ਮੂਲੇ ਹੇਤੁਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਸ਼੍ਰਯਾਦ ਦ੍ਵਿਜਃਸ ਸਾਧੁਭਿਰਵਹਿਸ਼ਕਾਰਯੋ ਨਾਸਤਿਕੋ ਵੇਦ ਨਿੰਦਕਃ ॥ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ। ੨। ੧੧ ॥

ਜੇਹੜਾ ਵੇਦ ਅਰ ਵੇਦ ਅਨਕੂਲ ਆਪਤ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਨਾਏ ਹੋਏ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਦਾਹੈ, ਓਸ ਵੇਦ ਨਿੰਦਕ ਨਾਸਤਿਕ ਨੂੰ ਜਾਤੀ ਪੰਕਤੀ ਅਰ ਦੇਸ਼ ਥੀਂ ਬਾਹਿਰ ਕਰ ਦੇਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥

ਵੇਦਃ ਸਮ੍ਰਿਤਿਃ ਸਦਾਚਾਰਃ ਸ੍ਵਯਸਜ ਚ ਪ੍ਰਿਯਮਾਤਮਨਃ। ਏਤੱਚਤੁਰਵਿਧੰ ਪ੍ਰਾਹੁਃ ਸਾਖਛਾਤਧਰਮਸਜ ਲਖਛਣਮ ॥ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ। ੨। ੧੨ ॥

ਵੇਦ ਅਰ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਰਥਾਤ ਵੇਦਅਨਕੂਲ ਆਪਤ ਵਾਕ, ਮਨੁ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਸਤ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਚਾਰ ਸਨਾਤਨ, (ਅਰਥਾਤ ਵੇਦ ਦ੍ਵਾਰਾ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ) ਕਰਮ ਅਰ ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸਨੂੰ ਆਤਮਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਿ ਸੱਤ ਭਾਸ਼ਣ ਹੈ, ਏਹ ਚਾਰ ਧਰਮ ਦੇ ਲੱਖਛਣ ਹਨ; ਅਰਥਾਤ ਇਨਾਂ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਅਧਰਮ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਪਖਛਪਾਤ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਨਿਆਯ ਅਤੇ ਸੱਤਦਾ ਗ੍ਰਹਣ, ਅਰ ਅਸੱਤ ਸਰਵਥਾ ਪਰੀਤਜਾਗ ਰੂਪੀ ਆਚਰਣ ਹੈ ਓਸਦਾ ਨਾਉਂ ਧਰਮ, ਅਰ ਏਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਜੋ ਪਖਛਪਾਤ ਸਹਿਤ ਅਨਿਆਯਾਚਰਣ, ਸੱਤ ਦਾ ਤਿਆਗ, ਅਰ ਅਸੱਤ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਰੂਪੀ ਕਰਮ ਹੈ ਉਸੇ ਨੂੰ ਅਧਰਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ॥

ਅਰਥਕਾਮੇਸ਼੍ਵਸਕ੍ਤਾਨਾਂ ਧਰਮਗਜਾਨੰ ਵਿਧੀਯਤੇ। ਧਰਮੰ ਜਿਗਜਾਸ ਮਾਨਾਨਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣੰ ਪਰਮੰ ਸ਼੍ਰੁਤਿਃ ॥ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤਿ। ੨। ੧੩ ॥

ਜੇਹੜੇ ਪੁਰਸ਼ (ਅਰਥ) ਸ੍ਵਰਣ ਆਦੀ ਰਤਨ ਅਰ (ਕਾਮ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਧਨ ਆਦੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸਦੇ ਹਨ, ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਗਿਆਨ

प्राप्त होता है। जैसे धर्म के ज्ञान की इच्छा करने वाला वेद द्वारा धर्म का निश्चय करने क्योंकि धर्म अधर्म का निश्चय बगैर वेदके ठीक ठीक नहीं होता॥

इस प्रकार गुरू अपने शिष्यको उपदेश करे, और विशेष करके राजा और क्षत्री,वैश्य अौर उत्तम शूद्रों को भी विद्याका अभ्यास जरूर कराना, क्योंकि जैसे ब्राह्मण होते हैं वैसे ही केवल विद्या का अभ्यास करते, और क्षत्री आदि नां करते तो विद्या,धर्म राज और धन आदी की वृद्धी कदी नहीं हो सकती,क्योंकि ब्राह्मण तो केवल पढ़ने पढ़ाने नाल क्षत्री आदी तों जीविका को प्राप्त होके जीवन धारण कर सकते हैं, उनां के इस प्रकार जीविका के अधीन होके आज्ञा दाता होने, और क्षत्रीओं के जैसा चाहीऐ प्रीक्षा करने वाला, और डिंड देने वाला ना होने सें ब्राह्मण आदी सब वरण पाखंड विच ही फस जांदे हैं, जद क्षत्री आदी विद्वान होते हैं तद ब्राह्मण आदी वधीक विद्या का अभ्यास करते, और धर्म पथ विच चलते हैं, और उनां क्षत्री आदी विद्वानां के सामने पाखंड और झूठा विव्हार वी नहीं कर सकते, और जद, क्षत्री आदी अविद्वान होते हैं तां उह जैसा आपने मन विच आउंदा है उहो जैसा ही करते करांदे हैं, इस लई ब्राह्मण वी अपना कल्याण चाहन तां क्षत्री आदी नूं वेद आदी सत शास्त्रों दा अभ्यास वधीक जतन नाल करान,क्योंकि क्षत्री आदी ही विद्या, धर्म, राज, और धन दी वृद्धी करन हारे हैं, उह कदी भिक्षा मंगके नहीं खांदे इस वास्ते विद्या विचार विच पक्षपाती वी नहीं हो सकते। जद सबनां वरणां विच विद्या सुशिक्षा होंदी है तद कोई वी पाखंड रूपी अधर्म युक्त मिथिआ विहार न नहीं चला सकदा, एस तों को सिद्ध होइआ कि क्षत्रीआदी नूं नियम विच चलाने वाले ब्राह्मण,अत सन्यासी,तथा ब्राह्मण अर सन्यासी नूं चंगी तरां नियम विच चलाने वाले क्षत्री आदी होते हैं, इस लई सब वरणां दे इसत्री पुरशां विच विद्या अते धर्म दा प्रचार जरूर होना चाहीऐ,हुन जो जो पढ़ना पढ़ाना होवे उस उस दी चंगी तरां नाल परीक्षा होनी योग है॥

परीक्षा पंज प्रकार नाल होंदी है पहली जो जो ईश्वर दे गुण, करम सुभाउ, अर वेदां दे अनुकूल होवे उह उह सत्त, अर उस तों विरुद्ध असत्त है। दूजी जो जो सृश्टी क्रम दे अनुकूल, उह उह सत्त,

ਅਰ ਜੋ ਜੋ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕ੍ਰਮ ਥੀਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਅਸੱਤ ਹੈ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਕਹੇ ਕਿ ਥਗੌਰ ਮਾਂ, ਪਿਉ ਦੇ ਮੇਲ ਦੇ ਮੁੰਡਾ ਉਤਪੱਨ ਹੋਇਆ, ਅਜੇਹਾ ਕਥਨ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਅਸੱਤ ਹੈ, ਤੀਜੀ ਆਪਤ ਅਰਥਾਤ ਜੇਹੜੇ ਧਰਮ ਤੇ ਚੱਲਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਸਤ੍ਵ ਦੀ, ਨਿਸ਼ਕਪਟੀਆਂ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹਨ ਉਹ ਉਹ ਮੰਨਣੇ ਯੋਗ, ਅਰ ਜੋ ਜੋ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ਸੋ ਸੋ ਮੰਨਣੇ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਚੌਥੀ ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਵਿਦ੍ਯਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ, ਅਰਥਾਤ ਜੇਹਾ ਅਪਨੇ ਨੂੰ ਸੁਖ ਪਿਆਰਾ ਅਰ ਦੁਖ ਪਿਆਰਾ ਨਹੀਂ ਏਹੋ ਜੇਹਾ ਸਭ ਵਾਸਤੇ ਸਮਝ ਲੈਨਾ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਖ ਯਾ ਸੁਖ ਦੇਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਅਪ੍ਰਸੱਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੱਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਰ ਪੰਜਵੀਂ ਅੱਠ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਤੱਖਛ, ਅਨੁਮਾਨ, ਉਪਮਾਨ, ਸ਼ਬਦ, ਐਤਿਹਜ਼, ਅਰਥਾਪੱਤੀ, ਸੰਭਵ ਅਰ ਅਭਾਵ, ਇਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖਛ ਦੇ ਲਖਛਣ ਆਦੀ ਵਿਚ ਜੋ ਜੋ ਸੂਤ੍ਰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਾਂਗੇ ਉਹ ਉਹ ਸਭ ਨਿਆਯ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਰ ਦੂਜੇ ਅਧਿਆਯ ਦੇ ਜਾਣੋਂ ॥

ਇੰਦ੍ਰਿਯਾਰਥਸੰਨਿਕਰਸ਼ੋਤਪੰਨੰ ਗਯਾਨਮਵ੍ਯਪਦੇਸ਼ਯਮਵ੍ਯਭਿ-
ਚਾਰਿਵ੍ਯਵਸਾਯਾਤ੍ਮਕਮਪ੍ਰਤ੍ਯਖਛਮ ॥
ਨ੍ਯਾਯਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ॥ ਅਧ੍ਯਾਯ੧।ਆਹ੍ਨਿਕ੧।ਸੂਤ੍ਰ ੪॥

ਜੋ ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰ, ਤ੍ਵਚਾ, ਚਖਛੂ, ਜਿਹਵਾ ਅਰ ਘ੍ਰਾਣ ਦਾ ਸ਼ਬਦ, ਸਪਰਸ਼, ਰੂਪ, ਰਸ ਅਰ ਗੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਥਗੌਰ ਰੋਕ ਟੋਕ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਨ ਦਾ, ਅਰ ਮਨ ਦੇ ਨਾਲ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਜੋ ਗਿਆਨ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖਛ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਜੋ ਨਾਮ ਨਾਮੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰਤਖਛ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਤੂੰ ਜਲ ਲੈਆ" ਉਹ ਲਿਆਇ ਕੇ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਰਖਕੇ ਬੋਲਿਆ ਕਿ "ਏਹ ਜਲ ਹੈ" ਪਰੰਤੂ ਉਥ 'ਜਲ' ਇਨਾਂ ਦੋ ਅਖਛਰਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਕਰਕੇ ਲਿਆਵਨ ਯਾ ਮੰਗਾਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, *ਕਿੰਤੂ ਜਿਸ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਨਾਉਂ ਜਲ ਹੈ ਉਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਤੱਖਛ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਥੀਂ ਗਿਆਨ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਯ ਹੈ। 'ਅਵ੍ਯਭਚਾਰੀ' ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਰਾਤ ਵਿਚ ਥੰਮ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਮਨੁੱਸ* ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਲੀਤਾ, ਜਦ ਦਿਨ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਪੁਰਸ਼ ਗਿਆਨ ਨਸ਼ਟ ਹੋਕੇ ਥੰਮ ਗਿਆਨ ਰਹਿਆ। ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਵਿਨਾਸ਼ੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਨਾਉਂ ਭਜਭਚਾਰੀ ਹੈ, ਸੋ ਪ੍ਰਤੱਖਛ ਨਹੀਂ ਕਹਾਂਵਦਾ। "ਵ੍ਯਵਸਾਯਾਤ੍ਮਕ' ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੂਰ ਥੀਂ ਨਦੀ ਦੀ ਰੇਤ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਕਹਿਆ ਕਿ "ਉਥੇ ਕਪੜੇ ਸੁਕ ਰਹੇ ਹਨ" ਜਲ ਹੈ ਯਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਹੈ "ਉਹ ਦੇਵਦੱਤ ਖਲੋਤਾ ਹੈ ਯਾ ਯਗਦੱਤ"

ਜਦ ਤੀਕਨ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤੀਕਨ ਉਹ ਪ੍ਰਤੱਖਛ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਤੁ ਜੇਹੜਾ ਅਵਜਪਦੇਸ਼ਜ, ਅਵਜਭਚਾਰੀ, ਅਰ ਨਿਸ਼ਚੇ ਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਹੈ ਉਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖਛ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਦੂਜਾ ਅਨੁਮਾਨ ।

ਅਥ ਤਤਪੂਰਵਕੰ ਤ੍ਰਿਵਿਧਮਨੁਮਾਨੰ ਪੂਰਵਵੱਛੇਸ਼ਵਤਸਾਮਾਨਜਤੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੰ ਚ ॥ ਨਜਾਯਦਰਸ਼ਨ ਅਧਜਾਯ ੧ । ਆ० ੧ । ਸੂਃ ੫ ॥

ਜੋ ਪ੍ਰਤਖਛ ਪੂਰਵਕ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ ਉਹ ਅਨੁਮਾਨ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਅਸਥਾਨ ਅਰ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਪੂਰਣ ਪਦਾਰਥ ਯਾਂ ਓਸਦਾ ਕੋਈ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤਖਛ ਹੋਇਆ ਅਰ ਫਿਰ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਕਿਸੇ ਸਹਚਾਰੀ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਤਖਛ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਵੈਵੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਹੋਨ ਦਾ ਨਾਉਂ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਪਿਉ ਦਾ, ਪਰਬਤ ਆਦੀ ਵਿਚ ਧੂੰਏ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਅੱਗਦਾ, ਜਗਤ ਵਿਚ ਸੁਖ ਦੁਖ ਵੇਖਕੇ ਪੂਰਵ ਜਨਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਹ ਅਨੁਮਾਨ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ "ਪੂਰਵਵਤ" ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਬਦਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਬਰਸ਼ਾ, ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪਤੀ, ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਵਿਦਯਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਵਿਦਯਾ ਹੋਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਤ੍ਯਾਦੀ ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਕਾਰਣ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਕਾਰਯ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ ਉਹ ਪੂਰਵਵਤ, ਦੂਜਾ'ਸ਼ੇਸ਼ਵਤ' ਅਰਥਾਤ ਜਿਥੇ ਕਾਰਯ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਕਾਰਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਨਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਾ ਵਾਧਾ ਵੇਖਕੇ ਉਪਰ ਹੋਈ ਵਰਸ਼ਾ ਦਾ, ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਪਿਉ ਦਾ,ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਅਨਾਦੀ ਕਾਰਣ ਦਾ, ਤਥਾ ਕਰਤਾ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ, ਅਰ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਦੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ੇਸ਼ਵਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ॥

ਤੀਜਾ–'ਸਾਮਾਨਜ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ' ਜੋ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਾਰਯ ਕਾਰਣ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰੰਤੂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸਾਧਰਮ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਰੱਖੇ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਚਲੇ ਬਗੈਰ ਦੂਜੇ ਅਸਥਾਨਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ,ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਭੀ ਹੋਰ ਜਗਹ ਵਿਚ ਜਾਨਾ ਬਗੈਰ ਚਲਨੇ ਦੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦਾ ॥

ਅਨੁਮਾਨ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਏਹ ਹੈ ਕਿ "ਅਨੁ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਤਜਖਛਸਜ ਪਸ਼ਚਾਨਮੀਯਤੇ ਜਵਾਯਤੇ ਯੇਨ ਤਦਨੁਮਾਨਮ" ਜੋ ਪ੍ਰਤਖਛ ਦੇ ਪਸ਼ਚਾਤ ਉਤਪੰਨ ਹੋਵੇ,ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਧੂੰਏ ਦੇ ਪ੍ਰਤਖਛ ਵੇਖੇ ਬਗੈਰ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅੱਗ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦਾ । ਤੀਜਾ–'ਉਪਮਾਨ'

ਪ੍ਰਸਿੱਧਸਾਧਰਮਜਾਤਸਾ-ਧਜਸਾਧਨਮੁਪਮਾਨਮਾਨਜਾਃ ਅਨੁ ੧ਅਃ੧ ਸੂਃ ੬

ਜੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਾ ਪ੍ਰਤਖਛ ਸਾਧਰਮ ਕਰਕੇ ਸਾਧਜ (ਅਰਥਾਤ ਸਿੱਧ ਕਰਨੇ ਯੋਗ) ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਉਪਮਾਨ

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ॥ 'ਉਪਮੀਯਤੇ ਯੇਨ ਤਦੁਪਮਾਨਮ' ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਦੇਵਦੱਤ ਜੇਹੇ ਵਿਸ਼ਨੂਮਿਤ੍ਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ, ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ, ਉਸਨੂੰ ਮਾਲਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਏਹ ਦੇਵਦੱਤ ਹੈ ਉਹੋ ਜੇਹਾ ਹੀ ਓਹ ਵਿਸ਼ਨੂਮਿਤ੍ਰ ਹੈ, ਯਾਂ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਦੀ ਏਹ ਗਊ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਦੀ ਨੀਲ ਗਊ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਉਹ ਉਥੇ ਗਿਆ ਅਰ ਦੇਵਦੱਤ ਵਤਗਾ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਲੀਤਾ ਕਿ ਏਹ ਵਿਸ਼ਨੂਮਿਤ੍ਰ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਲੈ ਆਇਆ, ਅਥਵਾ ਕਿਸੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਿਸ ਪਸ਼ੂ ਨੂੰ ਗਊ ਦੇ ਤੁੱਲ ਡਿੱਠਾ ਉਸਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਲੀਤਾ ਕਿ ਇਸੇਦਾ ਨਾਉਂ ਨੀਲ ਗਊ ਹੈ। ਚੌਥਾ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਣ :—

ਆਪਤੋਪਦੇਸ਼ਃ ਸ਼ਬਦਃ ॥ ਨਜਾਯਸ਼ਾਤ੍ਰ! ਅਃ ੧। ਆਃ। ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੭ ॥

ਜੋ ਆਪਤ ਅਰਥਾਤ ਪੂਰਣ ਵਿਦਵਾਨ, ਧਰਮਾਤਮਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਪਿਆਰਾ, ਸੱਤਵਾਦੀ, ਪੁਰਸ਼ਾਰਥੀ ਜਿਤੇਂਦ੍ਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਜਾਨਦਾ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ਹੋਵੇ ਉੱਸੇ ਕਥਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਅਰਥ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਅਰਥਾਤ ਜਿੱਨੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਪਰਯੰਤ ਪਦਾਰਥ ਹਨ ਉਨਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਅਜੇਹੇ ਪੁਰਸ਼ ਅਰ ਪੂਰਣ ਆਪਤ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੇਦ ਹਨ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜਾਣੋ। ਪੰਜਵਾਂ ਐਤਿਹਯ :—

ਨ ਚਤੁਸ਼ਟਵਮੈਤਿਹਯਾਰਥਾਪੱਤਿਸੰਭਵਾਭਾਵਪ੍ਰਾਮਾਣਯਾਤ॥
ਨਯਾਯਸ਼ਾਸਤ੍ਰ॥ ਅਧਯਾਯ ੨। ਆਹ੍ਨਿਕ ੨। ਸੂਤ੍ਰ ੧ ॥

ਜੋਇਤਿ ਹ ਅਰਥਾਤ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਐਤਿਹਯ ਹੈ। ਛੀਵਾਂ-ਅਰਥਾਪੱਤੀ:-

'ਅਰਥਾਦਾਪਦਯਤੇ ਸਾ ਅਰਥਾਪੱਤਿਃ' 'ਕੇਨਚਿਦੁਚਯਤੇ' ਸਤਸੁ ਘਨੇਸ਼ੁ ਵ੍ਰਿਸ਼ਟਿਃ ਸਤਿ ਕਾਰਣੇ ਕਾਰਯੰ ਭਵਤੀਤਿ ਕਿਮਤ੍ਰ ਪ੍ਰਸਜਯੇਤ, ਅਸਤਸੁ ਘਨੇਸ਼ੁ ਵ੍ਰਿਸ਼ਟਿਰਸਤਿ ਕਾਰਣੇ ਚ ਕਾਰਯੰ ਨ ਭਵਤਿ' ॥

ਜਿਸਤਰਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਹਿਆ ਕਿ 'ਬੱਦਲਾਂਦੇ ਹੋਨ ਥੀਂ ਵਰਸ਼ਾ ਅਰ ਕਾਰਣ ਦੇ ਹੋਨ ਥੀਂ ਕਾਰਯ ਉਤਪੱਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ' ਏਸ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕਹੇ ਏਹ ਦੂਜੀ ਬਾਤ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਗੈਰ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਵਰਸ਼ਾ, ਅਰ ਬਗੈਰ ਕਾਰਣ ਦੇ ਕਾਰਯ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਤਵਾਂ ਸੰਭਵ:—

'ਸੰਭਵਤਿ ਯਸਮਿਨ ਸ ਸੰਭਵਃ' ਕੋਈ ਕਹੇ ਕਿ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੇ ਬਗੈਰ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤ ਹੋਈ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੁਰਦੇ ਜਵਾਏ, ਪਹਾੜ ਉਠਾਏ, ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਵਿਚ ਪੱਥਰ ਤਰਾਏ, ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕੀਤੇ, ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹੋਇਆ,

ਮਨੁੱਸ਼ ਦੇ ਸਿੰਗ ਲੱਗੇ, ਅਰ ਸੰਢ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਅਰ ਪੁੱਤ੍ਰੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਏਸ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਭ ਅਸੰਭਵ ਅਰਥਾਤ ਅਨਹੋਨੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਏਹ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕ੍ਰਮ ਥੀਂ ਵਿਰੁਧ ਹਨ, ਜੋਹੜੀ ਬਾਤ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕ੍ਰਮ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ ਉਹ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਅੱਠਵਾਂ ਅਭਾਵ:-

'ਭਵੰਤਿ ਯਸ੍ਮਿਨ ਸੋਅਭਾਵ:' ਜਿਸਤਰਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਹਾਥੀ ਲੈਆ' ਉਸਨੇ ਉੱਥੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਅਭਾਵ ਵੇਖਕੇ ਜਿੱਥੇ ਹਾਥੀਸੀ ਉੱਥੋ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਏ। ਅੱਠ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ। ਇਨਾਂ ਵਿ ਚੋਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਐਤਿਹਜ, ਅਰ ਅਨੁਮਾਨ ਵਿਚ ਅਰਥਾਪੱਤੀ, ਸੰਭਵ ਵਿਚ ਅਭਾਵ ਦੀ ਗਿਨਤੀ ਕਰੀਏਤ ਚਾਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਰਹਿਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੀਰਖਛਾ ਨਾਲ ਮਨੁਸ਼ ਸੱਤ ਅਸੱਤ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਸਕਦਾ ਹੈ, ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ॥

ਧਰਮਵਿਸ਼ੇਸ਼ਪ੍ਰਸੂਤਾਦਦ੍ਰਵ੍ਯਗੁਣਕਰ੍ਮਸਾਮਾਨ੍ਯਵਿਸ਼ੇਸ਼ਸਮਵਾਯਾਨਾਂ ਪਦਾਰਥਾਨਾਂ ਸਾਧਰ੍ਮ੍ਯਵੈਧਰ੍ਮ੍ਯਾਭ੍ਯਾਂ ਤਤ੍ਤ੍ਵਜ੍ਞਾਨਾਨ੍ਨਿ:ਸ਼੍ਰੇਯਸਮ।
ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ॥ ਅਧ੍ਯਾਯ ੧। ਆ੦ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੪॥

ਜਦ ਮਨੁੱਸ਼ ਧਰਮ ਦੇ ਯਥਾਯੋਗ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਕੇ 'ਸਾਧਰਮ੍ਯ' ਅਰਥਾਤ ਜੋਹੜੇ ਜੁੱਲ ਧਰਮ ਹਨ ਜਿਸਤਰਾਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਜੜ, ਅਰ ਜਲ ਵੀ ਜੜ, 'ਵੈਧਰਮ੍ਯ' ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨਿੱਗਰ ਅਰ ਜਲ ਕੋਮਲ ਇੱਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦ੍ਰਵ੍ਯ, ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸਾਮਾਨ੍ਯ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰ ਸਮਵਾਯ ਇਨਾਂ ਛਿਆਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਅਰਥਾਤ ਸਰੂਪ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਸ ਕਰਕੇ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥

ਪ੍ਰਿਥਿਵ੍ਯਾਪਸ੍ਤੇਜੋ ਵਾਯੁਰਾਕਾਸ਼ੰ ਕਾਲੋ ਦਿਗਾਤ੍ਮਾ ਮਨ ਇਤਿ ਦ੍ਰਵ੍ਯਾਣਿ॥
ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ। ਅਧ੍ਯਾਯ ੧। ਆ੦ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੫।

ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਜਲ, ਤੇਜ ਵਾਯੁ, ਆਕਾਸ਼, ਕਾਲ, ਦਿਸ਼ਾ, ਆਤਮਾ, ਅਰ ਮਨ, ਏਹ ਨੌ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਹਨ॥

ਕ੍ਰਿਯਾਗੁਣਵਤ੍ਸਮਵਾਯਿਕਾਰਣਮਿਤਿ ਦ੍ਰਵ੍ਯਲਕ੍ਸ਼ਣਮ॥
ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ॥ ਅਧ੍ਯਾਯ ੧। ਆ੦ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੧੫॥

'ਕ੍ਰਿਯਾਸ਼੍ਚ ਗੁਣਾਸ਼੍ਚ ਵਿਦ੍ਯਨ੍ਤੇ ਯਸ੍ਮਿਨਤਤ ਕ੍ਰਿਯਾਗੁਣਵਤ' ਜਿਸ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਯਾ, ਗੁਣ, ਅਰ ਕੇਵਲ ਗੁਣ ਵੀ ਰਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਜਲ, ਤੇਜ, ਵਾਯੁ, ਮਨ ਅਰ ਆਤਮਾ, ਏਹ ਛੀ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਕ੍ਰਿਯਾ ਅਰ ਗੁਣ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਤਥਾ ਆਕਾਸ਼, ਕਾਲ ਅਰ ਦਿਸ਼ਾ, ਏਹ ਤਿੰਨ ਕ੍ਰਿਯਾ ਰਹਿਤ ਗੁਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। (ਸਮਵਾਯਿ) ਸਮਵੇਤੁੰ ਸ਼ੀਲੰ ਯਸ੍ਯ ਤਤ ਸਮਵਾਯਿ, ਪ੍ਰਾਗਵ੍ਰਿੱਤਿਤ੍ਵੰ ਕਾਰਣੰ ਸਮਵਾਯਿ ਚ ਤਤਕਾਰਣੰ ਚ ਸਮਵਾਯਿਕਾਰਣਮ''ਲਕ੍ਸ਼ਯਤੇ ਯੇਨ ਤਲ੍ਲਕ੍ਸ਼ਣਮ' ਜੋ ਮਿਲਨੇ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਯੁਕਤ, ਕਾਰਯਤੋਂ

ਪਹਿਲੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਰਹਿਨ ਵਾਲਾ ਜੋ ਕਾਰਣ ਹੋਵੇ ਉਸੇਨੂੰ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਥੀਂ ਲਖਛ ਜਾਨਿਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸਤਰਾਂ ਅੱਖ ਥੀਂ ਰੂਪ ਜਾਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਲਖਛਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ॥

ਰੂਪਰਸਗੰਧਸਪਰਸ਼ਵਤੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ॥ ਵੈਃ। ਅਃ ੨। ਆ੦ ੧ ਸੂਤ੍ਰ ੧ ॥

ਰੂਪ, ਰਸ, ਗੰਧ, ਸਪਰਸ਼ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਰੂਪ, ਰਸ, ਅਰ ਸਪਰਸ਼, ਅਗਨੀ, ਜਲ ਅਰ ਵਾਯੂ ਦੇ ਯੋਗ ਕਰਕੇ ਹਨ ॥

ਵਜਵਸਥਿਤਃ ਪ੍ਰਿਥਵ੍ਯਾਂਗੰਧਃ ॥ ਵੈਃ। ਅਃ ੨। ਆਃ ੨। ਸੂਃ ੨ ॥

ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਚ ਗੰਧ ਗੁਣ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਜਲ ਵਿਚ ਰਸ, ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਰੂਪ, ਵਾਯੂ ਵਿਚ ਸਪਰਸ਼, ਅਰ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ॥

ਰੂਪਰਸਸਪਰਸ਼ਵਤ੍ਯ ਆਪੋਦ੍ਰਵ੍ਯਾਃ ਸਨਿਗਧਾਃ। ਵੈਃ ਅਃ ੨। ਆ੦੨॥ ਸੂਤ੍ਰ ੨ ॥

ਰੂਪ, ਰਸ, ਅਰ ਸਪਰਸ਼ਵਾਨ ਦ੍ਰਵੀਭੂਤ ਅਰ ਕੋਮਲ ਜਲ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਨਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਦਾ ਸੁਭਾਵਕ ਗੁਣ ਰਸ ਹੈ, ਤਥਾ ਰੂਪ, ਸਪਰਸ਼ ਅਗਨੀ ਅਰ ਵਾਯੂ ਦੇ ਯੋਗ ਕਰਕੇ ਹਨ ॥

ਅਪਸੁ ਸ਼ੀਤਤਾ ॥ ਵੈਸ਼ਸ਼ਿਕ ਦਰਸ਼ਨ। ਅਧ੍ਯਾਯ ੨। ਆ੦ ੨। ਸੂਤ੍ਰ ੫॥

ਅਰ ਜਲ ਵਿਚ ਸ਼ੀਤਲਤਾ ਗੁਣ ਵੀ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ ॥

ਤੇਜੋ ਰੂਪਸਪਰਸ਼ਵਤ। ਵੈਸ਼ਸ਼ਿਕ ਦਰਸ਼ਨ। ਅਧ੍ਯਾਯ ੨। ਆ੦੨। ਸੂਤ੍ਰ ੩।

ਜੋ ਰੂਪ ਅਰ ਸਪਰਸ਼ ਵਾਲਾ ਹੈ ਓਹ ਤੇਜ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਏਸ ਵਿਚ ਰੂਪ, ਸੁਭਾਵਕ, ਅਤੁ ਸਪਰਸ਼ ਵਾਯੂ ਦੇ ਯੋਗ ਕਰਕੇ ਹੈ ॥

ਸਪਰਸ਼ਵਾਨ ਵਾਯੁਃ ॥ ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਦਰਸ਼ਨ। ਅਃ ੨ ਆ੦ ੧ । ਸੂਤ੍ਰ ੪ ॥

ਸਪਰਸ਼ ਗੁਣ ਵਾਲਾ ਵਾਯੂ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਏਸ ਵਿਚ ਵੀ ਗਰਮੀ, ਸਰਦੀ, ਤੇਜ ਅਰ ਜਲ ਦੇ ਯੋਗ ਕਰਕੇ ਰਹਿਦੀ ਹੈ ॥

ਤ ਅਕਾਸ਼ੇ ਨ ਵਿਦ੍ਯਨੇਤੇ । ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਦਰਸ਼ਨ। ਅਃ੨। ਆ੦ ੧ ਸੂਤ੍ਰ ੫॥

ਰੂਪ, ਰਸ, ਗੰਧ ਅਰ ਸਪਰਸ਼ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿਤੂ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਆਕਾਸ਼ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ ॥

ਨਿਸ਼ਕ੍ਰਮਣੰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਨਮਿਤਜਾਕਾਸ਼ਸ੍ਯ ਲਿੰਗਮ। ਵੈਃਅਃ ੨ ।ਆ੦੧।ਸੂਤ੍ਰ ੨੦

ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਰ ਨਿਕਲਨਾ ਹੁੰਦਾਹੈ ਓਹ ਆਕਾਸ਼ ਦਾ ਲਿੰਗ ਹੈ

ਕਾਰਯਾਂਤਰਾਪ੍ਰਾਦੁਰਭਾਵੋਂਚ ਸ਼ਬਦਃਸਪਰ ਸ਼ਵਤਾਮਗੁਣਃ । ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ-ਦਰਸ਼ਨ।ਅਧ੍ਯਾਯ ੨। ਆ੦ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੨੫ ॥

ਹੋਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਆਦੀ ਕਾਰਯਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ,ਏਸ ਲਈਸ਼ਬਦ, ਸਪਰਸ਼ ਗੁਣ ਵਾਲੀ ਭੂਮੀ ਆਦੀ ਦਾ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿੰਤੂ ਸ਼ਬਦ ਆਕਾਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਗੁਣਹੈ॥ ਅਪਰਸਮਿਨਪਰੰ ਯੁਗਪੱਚਿਰੰ ਖਛਿਪ੍ਰਮਿਤਿ ਕਾਲਲਿੰਗਾਨਿ।

ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਦਰਸ਼ਨ। ਅਧ੍ਯਾਯ ੨। ਆ੦ ੨। ਸੂਤ੍ਰ ੬ ॥

ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਪਰ ਪਰ (ਯੁਗਪਤ) ਇਕਵਾਰ (ਚਿਰਮ) ਦੇਰੀ, (ਖਛਿਪ੍) ਜਲਦੀ ਇਤਿਆਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ॥

ਨਿਤਯੇਸ਼ੂਕ-ਵਾਦਨਿਤਯੇਸ਼ੁ ਭਾਵਾਤਕਾਰਣੇ ਕਾਲਾਖਯੇਤਿ।

ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ। ਅਧਯਾਯ ੨। ਆ० ੨। ਸੂਤ੍ਰ ੯॥

ਜੋ ਨਿੱਤ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਅਨਿੱਤ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਏਸ ਥੀਂ ਕਾਰਣ ਵਿਚ ਹੀ ਕਾਲ ਸੰਗ੍ਯਾ ਹੈ॥

ਇਤ ਇਦਮਿਤਿ ਯਤਸਤੱਦਿਸ਼ੱਤ ਲਿੰਗਮ। ਵੈਃ। ਅ०੨।ਆ०੨। ਸੂਃ੧੦॥

ਏਥੋਂ ਏਹ ਪੂਰਵ, ਦੱਖਣ, ਪੱਛਮ, ਉੱਤਰ, ਉੱਪਰ, ਹੇਠਾਂ ਜਿਸਦੇ ਵਿਚ ਏਹ ਵਿਹਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ॥

ਆਦਿਤ੍ਯਸੰਯੋਗਾਦ ਭੂਤਪੂਰਵਾਦ ਭਵਿਸ਼ਯਤੋ ਭੂਤੱਚ ਪ੍ਰਾਚੀ॥

ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ। ਅਧਯਾਯ ੨। ਆਃ ੨। ਸੂਤ੍ਰ ੧੪॥

ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਵਲ ਸੂਰਯ ਦਾ ਸੰਯੋਗ ਹੋਇਆ, ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਵ ਦਿਸ਼ਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਜਿਥੇ ਅਸਤ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਪਸ਼ਚਿਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪੂਰਵ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਮਨੁਸ਼ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੱਖਛਣ ਅਰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਉੱਤਰ ਦਿਸ਼ਾ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ॥

ਏਤੇਨ ਦਿਗੀਤਰਾਲਾਨਿ ਵ੍ਯਾਖ੍ਯਾਤਾਨਿ। ਵੈਃ ਅਃ ੨ ਆਃ ੨ ਸੂਤ੍ਰ ੧੯॥

ਪੂਰਵ ਦਖਛਣ ਦੀ ਵਿਚਲੀ ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਗਨੇਯੀ, ਦਖਛੈਣ ਪਸ਼ਚਿਮ ਦੀ ਵਿਚਲੀ ਨੂੰ ਨੈਰਿਤੀ, ਪਸ਼ਚਿਮ ਉੱਤਰ ਦੀ ਵਿਚਲੀ ਨੂੰ ਵਾਯਵੀ, ਅਰ ਉੱਤਰ ਪੂਰਵ ਦੀ ਵਿਚਲੀ ਨੂੰ ਐਸ਼ਾਨੀ ਦਿਸ਼ਾ * ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ॥

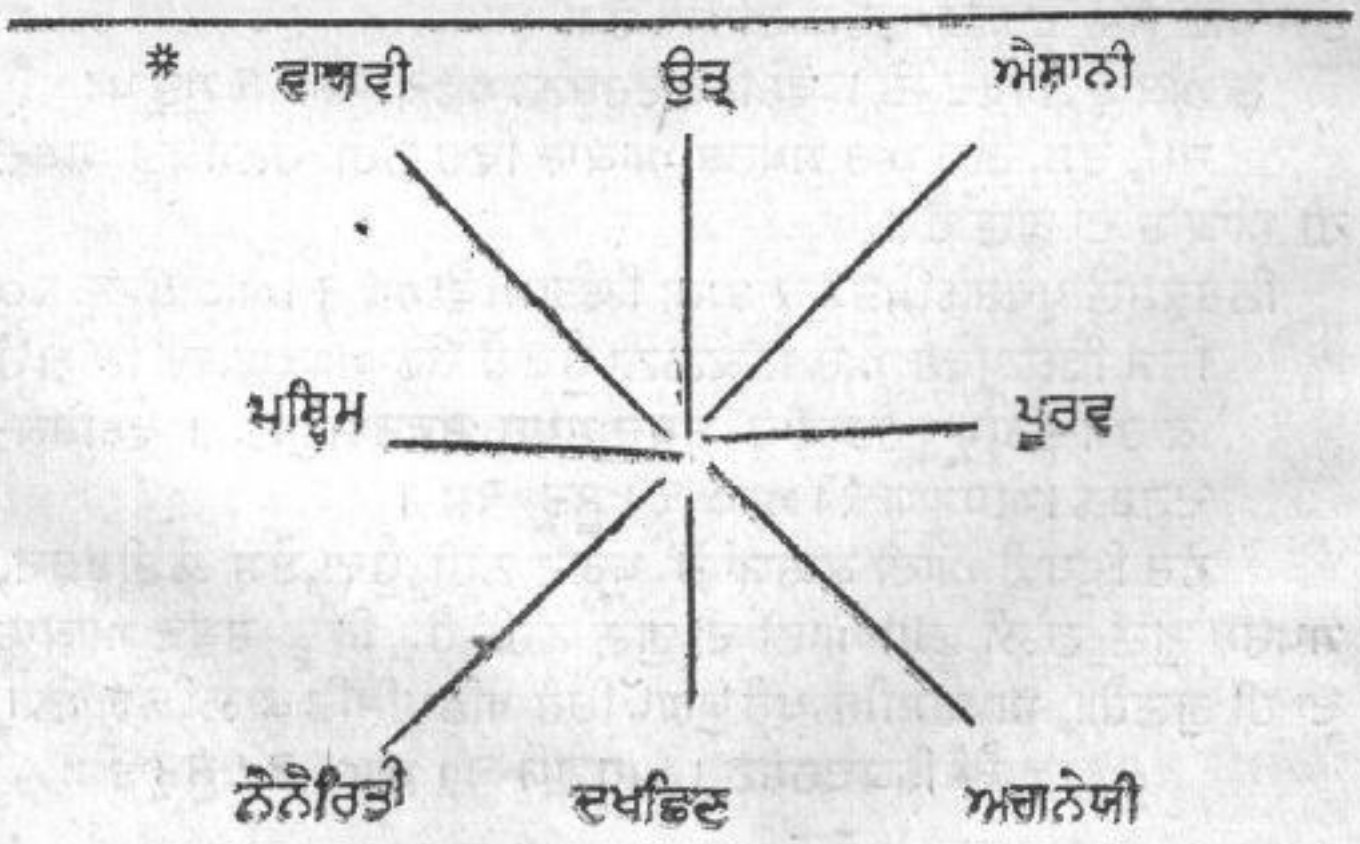

ਇੱਛਾਦ੍ਵੇਸ਼ਪ੍ਰਯਤਨਸੁਖਦੁਃਖਜ੍ਞਾਨਾਨਯਾਤਮਨੋ ਲਿਗਮਿਤਿ ॥
ਨਯਾਯਦਰਸ਼ਨ। ਅਧਯਾਯ ੧। ਸੂਃ ੧੦॥

ਜਿਸ ਵਿਚ ਇੱਛਾ, ਦ੍ਵੇਸ਼, ਪ੍ਰਯਤਨ, ਸੁਖ, ਦੁਃਖ, ਗਿਆਨ ਗੁਣ ਹੋਨ ਓਹ ਜੀਵਾਤਮਾ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ 'ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿਚ ਇੰਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ :-

ਪ੍ਰਾਣਾਪਾਨਨਿਮੇਸ਼ੋਨਮੇਸ਼ ਜੀਵਨਮਨੋਗਤੀਂਦ੍ਰਿਯਾਂਤਰਵਿਕਾਰਾਃ ਸੁਖ ਦੁਃਖੇੱਛਾਦ੍ਵੇਸ਼ਪ੍ਰਯਤਨਾਸ਼ਚਾਤਮਨੋਲਿੰਗਾਨਿ ।ਵੈਃ ਅਃ ੩ ਆਃ ੨ ਸੂਃ ੪ ॥

(ਪ੍ਰਾਣ) ਬਾਹਰੋਂ ਹਵਾ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈਣਾ। (ਅਪਾਨ) ਅੰਦਰੋਂ ਹਵਾ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢਣਾ। (ਨਿਮੇਸ਼) ਅਖ ਨੂੰ ਮੀਟਣਾ। (ਉਨਮੇਸ਼) ਅੱਖ ਨੂੰ ਖੋਲਨਾ (ਜੀਵਨ) ਪ੍ਰਾਣ ਦਾ ਧਾਰਣ ਕਰਨਾ, (ਮਨਃ) ਮਨਨ ਵਿਚਾਰ ਅਰਥਾਤ ਗਿਆਨ। (ਗਤੀ) ਇੱਛਾ ਪੂਰਵਕ ਗਮਨ ਕਰਨਾ, ਚਲਨਾ ਫਿਰਨਾ, (ਇੰਦ੍ਰਿਯ) ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਚਲਾਨਾ, ਉਨਾਂ ਦ੍ਵਾਰਾ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ, (ਅੰਤਰਵਿਕਾਰ) ਭੁਖ, ਤੇਹ, ਬੁਖ਼ਾਰ, ਪੀੜਾ ਆਦੀ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹੋਨਾ, ਸੁਖ, ਦੁਖ, ਇੱਛਾ, ਦ੍ਵੇਸ਼ ਅਰ ਪ੍ਰਯਤਨ, ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਏਹ ਸਭ ਆਤਮਾ ਦੇ ਲਿੰਗ ਅਰਥਾਤ ਕਰਮ ਅਰ ਗੁਣ ਹਨ ॥

ਯੁਗਪਜ੍ਜ੍ਞਾਨਾਨੁਤ੍ਪੱਤਿਰਮਨਸੋ ਲਿੰਗਮ।ਨਯਾਃ ਅਃ ੧ ਆਃ ੧। ਸੂਃ੧੬ ॥

ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਦੋ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ, ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਸਨੂੰ ਮਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਹ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਰ ਲਖਛਣ ਕਹਿਆ ਹੁਣ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਕਰਨੇ ਹਾਂ।

ਰੂਪਰਸਗੰਧਸਪਰਸ਼ਾਃ ਸੰਖ੍ਯਾਪਰਿਮਾਣਾਨਿ ਪ੍ਰਿਥਕਤ੍ਵੰ ਸੰਯੋਗਵਿਭਾਗੌ ਪਰਤ੍ਵਾਪਰਤ੍ਵੇ ਬੁੱਧਯਃਸੁਖਦੁਃਖੇੱਛਾਦ੍ਵੇਸ਼ੇ ਪ੍ਰਯਤਨਾਸ਼ਚ ਗੁਣਾਃ॥
ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਦਰਸ਼ਨ। ਅਧਯਾਯ ੧। ਆਃ ੧। ਸੂਃ ੬ ॥

ਰੂਪ, ਰਸ, ਗੰਧ, ਸਪਰਸ਼, ਸੰਖਿਆ (ਗਿਣਤੀ) ਪਰਿਮਾਣ (ਅੰਦਾਜ) ਪ੍ਰਿਥਕਤ੍ਵ (ਵਖਰਾ ਰਹਿਣਾ) ਸੰਯੋਗ,ਵਿਭਾਗ (ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਨਾ ਹੋਨਾ) ਪਰਤ੍ਵ (ਪਰੇਹੋਨਾ) ਅਪਰਤ੍ਵ (ਉਰੇ ਹੋਨਾ) । ਬੁਧੀ (ਗਿਆਨ) ਸੁਖ, ਦੁਖ, ਇੱਛਿਆ, ਦ੍ਵੇਸ਼, ਪ੍ਰਯਤਨ (ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ) ਗੁਰੁਤ੍ਵ (ਭਾਰੀਪਨ) ਦ੍ਰਵਤ੍ਵ (ਪਿਘਲਨਾ) ਸਨੇਹ, ਸੰਸਕਾਰ, ਧਰਮ, ਅਧਰਮ ਅਰ ਸ਼ਬਦ ਏਹ ੨੪ ਚੌਵੀ ਗੁਣ ਕਹਾਂਦੇ ਹਨ ॥

ਦ੍ਰਵ੍ਯਾਸ਼੍ਰਯਗੁਣਵਾਨ ਸੰਯੋਗਵਿਭਾਗੇਸ਼੍ਵਕਾਰਣਮਨਪੇਖ਼ਇ ਇਤਿ ਗੁਣਲਖਛਣਮ ॥ ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਅਧਯਾਯ ੧ ਆਃ ੨ ਸੂਃ੧੬॥

ਗੁਣ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਦੇ ਆਸ਼ਰੇ ਰਹੇ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗੁਣ ਦਾ ਧਾਰਣ ਨਾ ਕਰੇ, ਸੰਯੋਗ ਅਰ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਕਾਰਣ ਨ ਹੋਵੇ। ਅਨਪੇਖ਼ਛ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਮੁਥਾਜੀ ਨਾ ਕਰੇ ॥

ਸ੍ਰੋਤ੍ਰੋਪਲਬਧਿਰਬੁੱਧਿਨਿਰਗ੍ਰਾਹਜਃ
ਪ੍ਰਯੋਗੇਣਾਭਿਜ੍ਵਲਿਤ ਆਕਾਸ਼ਦੇਸ਼ਃਸ਼ਬਦਃ॥ਮਹਾਭਾਸ਼ਜ॥

ਜਿਸਦੀ ਕੰਨਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ, ਜੋ ਬੁੱਧੀ ਦ੍ਵਾਰਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨੇ ਯੋਗ, ਅਰ ਬੋਲਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ, ਤਥਾ ਆਕਾਸ਼ ਜਿਸਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਓਹ ਸ਼ਬਦ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੇਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਜਿਸਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੋਵੇ ਓਹ ਰੂਪ, ਜ਼ਬਾਨ ਕਰਕੇ ਜਿਸਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ (ਮਿਠਾਸਆਦੀ) ਓਹ ਰਸ, ਨੱਕ ਕਰਕੇ ਜਿਸਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੋਵੇ ਓਹ ਗੰਧ, ਤੁਚਾ ਕਰਕੇ ਜਿਸਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੋਵੇ ਓਹ ਸਪਰਸ਼, ਇਕ ਦੋ ਇਤਿਆਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਓਹ ਸੰਖਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤੋਲ ਅਰਥਾਤ ਹਲਕਾ ਭਾਰੀ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਪਰੀਮਾਣ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਪ੍ਰਿਥਕਤ੍ਵ ਹੈ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਨਾ ਸੰਯੋਗ ਹੈ, ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਦੇ ਅਨੇਕ ਟੁਕੜੇ ਹੋਨਾ ਵਿਭਾਗ ਹੈ, ਏਸ ਤੋਂ ਏਹ ਪਰੇ ਹੈ ਓਹ ਪਰ, ਉਸ ਤੋਂ ਏਹ ਉਰੇ ਹੈ ਓਹ ਅਪਰ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੱਛੇ ਬੁਰੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਬੁੱਧੀ, ਆਨੰਦ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸੁਖ, ਕਲੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਉਂ ਦੁਖ, ਇੱਛਿਆ ਦਾ ਨਾਉਂ ਰਾਗ, ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਨਾਉਂ ਦ੍ਵੇਸ਼, ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬਲ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਦਾ ਨਾਉਂ ਪ੍ਰਯਤਨ, ਭਾਰੀ ਹੋਨ ਦਾ ਨਾਉਂ ਗੁਰੁਤ੍ਵ, ਪਘਰ ਜਾਣ ਦਾ ਨਾਉਂ ਦ੍ਰਵਤ੍ਵ, ਪ੍ਰੀਤੀ ਅਰ ਚਿਕਨੇਪਨ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸਨੇਹ, ਦੂਜੇ ਦੇ ਯੋਗ ਕਰਕੇ ਵਾਸਨਾ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸੰਸਕਾਰ, ਨਿਆਯਦੇ ਆਚਰਣ ਅਰ ਕਠਿਨਤਾ ਆਦੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਧਰਮ, ਅਨਿਆਯ ਦੇ ਆਚਰਣ ਅਰ ਕਠਿਨਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਮਲਤਾ ਦਾ ਨਾਉਂ ਅਧਰਮ ਹੈ, ਏਹ ੨੪ ਚਹ੍ਵੀ ਗੁਣ ਹਨ॥

ਉਤਖਛੇਪਣਮਵਖਛੇਪਣਮਾਕੰਚਨੰ ਪ੍ਰਸਾਰਣੰ ਗਮਨਮਿਤਿਕਰਮਾਣਿ॥
ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ। ਅਧਜਾਯ ੧। ਆ੦ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੭॥

(ਉਤਖਛੇਪਣ) ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਨਾ, (ਅਵਖਛੇਪਣ) ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਨਾ, (ਆਕੁੰਚਨ) ਸੰਕੋਚ ਕਰਨਾ, (ਪ੍ਰਸਾਰਣ) ਫਲਾਨਾ, (ਗਮਨ) ਆਉਣਾ ਜਾਨਾ, ਭਉਨਾ ਆਦਿ ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਕਰਮ ਦਾ ਲੱਖਛਣ ਲਿਖਨ ਹਾਂ॥

ਏਕਦ੍ਰਵਜਮਗੁਣੰਸੰਯੋਗਵਿਭਾਗੇਸ਼੍ਵਨਪੇਖਛਕਾਰਣਮਿਤਿਕਰਮਲਖਛਣਮ
ਵੈਸ਼ਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ। ਅਧਜਾਯ ੧। ਆਃ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੧੭॥

'ਏਕੰਦ੍ਰਵਜਮਾਸ਼੍ਰਯ ਆਧਾਰੋ ਯਸਜ ਤਦੇਕਦ੍ਰਵਜੰ ਨ ਵਿਦਜਤੇ ਗੁਣੋਯਸਜ ਯਸਮਿਨਵਾਤਦ ਗੁਣੰ ਸੰਯੋਗੇਸ਼ੁ ਵਿਭਗੇਸ਼ੁ ਚਾਅਪੇਖਛਾਰਹਿਤੰ ਕਾਰਣੰ ਤਤਕਰਮ ਲਖਛਣਮ' ਅਥਵਾਯਤਕ੍ਰਿਯਤੇਤਤਕਰਮ, ਲਖਛਜਤੇਯੇਨ ਤੱਲਖਛਣਮ' ਕਰਮਣੋ ਲਖਛਣੰ ਕਰਮਲਖਛਣਮ' ਦ੍ਰਵਜ ਦੇ ਆਸ਼ਰੇਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਸੰਯੋਗ ਅਰ

ਵਿਭਾਗ ਹੋਨ ਵਿਚ ਅਪੇਖਛਾ ਰਹਿਤ ਜੋ ਕਾਰਣ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਕਰਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ॥

ਦ੍ਰਵ੍ਯਗੁਣ ਕਰਮਣਾਂ ਦ੍ਰਵ੍ਯੈ ਕਾਰਣੰ ਸਾਮਾਨ੍ਯਮ। ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ॥
ਅਧ੍ਯਾਯ ੧। ਆ੦ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੧੯ ॥

ਜੋ ਕਾਰਯ ਰੂਪੀ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਕਰਮ ਦਾ ਜੋ ਕਾਰਣ ਰੂਪੀ ਦ੍ਰੱਵ੍ਯਹੈ ਓਹ ਸਾਮਾਨ੍ਯ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਹੈ ॥

ਦ੍ਰਵ੍ਯਾਣਾਂ ਦ੍ਰਵ੍ਯੈ ਕਾਰਯੇ ਸਾਮਾਨ੍ਯਮ। ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ॥
ਅਧ੍ਯਾਯ ੧। ਆ੦ ੧। ਸੂ: ੨੩ ॥

ਦ੍ਰਵ੍ਯਾਂ ਦਾ ਜੋ ਕਾਰਯ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਹੈ ਓਹ ਕਾਰਯਪਨ ਕਰਕੇ ਸਭ ਕਾਰਯਾਂ ਵਿਚ ਸਾਮਾਨ੍ਯ ਹੈ ॥

ਦ੍ਰਵ੍ਯਤ੍ਵੰ ਗੁਣਤ੍ਵੰਕਰਮਾ੍ਚ ਸਾਮਾਨ੍ਯਾਨਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਸ਼੍ਚ। ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ।
ਅਧ੍ਯਾਯ ੧। ਆ੦ ੨। ਸੂ: ੫ ॥

ਦ੍ਰਵ੍ਯਾਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰੱਵ੍ਯਪਨ, ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਗੁਣਪਨ, ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਕਰਮ ਪਨ, ਏਹ ਸਭ ਸਾਮਾਨ੍ਯ ਅਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਦ੍ਰਵ੍ਯਾਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰਵ੍ਯਪਨ ਸਾਮਾਨ੍ਯ, ਅਰ ਗੁਣਪਨ, ਕਰਮਪਨ ਥੀਂ ਦ੍ਰਵ੍ਯਪਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਸਰਵਤ੍ਰ ਸਮਝੋ ॥

ਸਾਮਾਨ੍ਯਮੈਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਇਤਿਬੁਧ੍ਯਪੇਖਛਮ॥ ਵੈ: ਅਧ੍ਯਾਯ ੧।ਆ੦।੨।ਸੂ: ੩।

ਸਾਮਾਨ੍ਯ ਅਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਅਪੇਖਛਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸਤਰਾਂ ਮਨੁੱਸ਼ ਵ੍ਯਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਸ਼ਪਨ ਸਾਮਾਨ੍ਯ, ਅਰ ਪਸ਼ੂਪਨ ਥੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ, ਤਥਾ ਇਸਤ੍ਰੀਪਨ ਅਰ ਪੁਰਸ਼ਪਨ, ਇਨਾਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਪਨ, ਖਛਤ੍ਰੀਪਨ, ਵੈਸ਼ਪਨ, ਸ਼ੂਦ੍ਰਪਨ, ਥੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ । ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵ੍ਯਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਪਨ ਸਾਮਾਨ੍ਯ, ਅਰ ਖਛਤ੍ਰੀ ਆਦੀ ਥੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸੇਤਰਾਂ ਸਰਵਤ੍ਰ ਸਮਝੋ ॥

ਇਹੇਦਮਿਤਿਯਤ:ਕਾਰਯਕਾਰਣਯੋ:ਸਮਵਾਯ: ।ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ।
ਅਧ੍ਯਾਯ ੭। ਆ੦ ੨। ਸੂ: ੨੬ ॥

ਕਾਰਣ ਅਰਥਾਤ ਅਵੈਵਾਂ ਵਿਚ ਅਵੈਵੀ, ਕਾਰਯਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਆ ਕ੍ਰਿਆਵਾਨ, ਗੁਣ, ਗੁਣੀ, ਜਾਤੀ, ਵ੍ਯਕਤੀ, ਕਾਰਯ, ਕਾਰਣ, ਅਵੈਵ, ਅਵੈਵੀ, ਇਨਾਂ ਦਾ ਨਿੱਤ ਸੰਬੰਧ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸਮਵਾਯ ਸੰਬੰਧ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਦੂਜੇ ਦ੍ਰਵ੍ਯਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਸੰਯੋਗ ਅਰਥਾਤ ਅਨਿੱਤ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ॥

ਦ੍ਰਵ੍ਯਗੁਣਯੋ: ਸਜਾਤੀਯਾਰੰਭਕਤ੍ਵੰ ਸਾਧਰਮ੍ਯਮ। ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ ॥
ਅਧ੍ਯਾਯ ੧। ਆ੦ ੧। ਸੂ: ੯।

ਜੋ ਦ੍ਰੱਵਜ ਅਰਗੁਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਜਾਤੀ ਵਾਲਾ ਕਾਰਯ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਧਰਮਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ,ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਚ ਜੜ੍ਹਪਨ ਧਰਮ ਅਰ ਘਟ ਆਦੀ ਕਾਰਯੋਤਪਾਦਕਤ੍ਵ ਅਪਨੇ ਸਮਾਨ ਧਰਮ ਹੈ, ਉਸੈ ਤਰਾਂ ਜਲਦਾ ਜੜ੍ਹਪਨ ਅਰ ਬਰਫ ਆਦੀ ਅਪਨੇ ਸਮਾਨ ਕਾਰਯ ਦਾ ਆਰੰਭ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜਲ ਦਾ ਅਰ ਜਲ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਾ ਸਮਾਨ ਧਰਮ ਹੈ ਅਰਥਾਤ 'ਦ੍ਰਵ੍ਯਗੁਣਯੋਰਵਿਜਾਤੀਯਾਰੰਭਕਤ੍ਵੰ ਵੈਧਰਮ੍ਯਮ' ਏਸ ਤੋਂ ਏਹ ਵੀ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੋ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਅਰ ਗੁਣ ਦਾ ਵਿਰੁੱਧ ਧਰਮ ਅਰ ਕਾਰਯ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਵੈਧਰਮ੍ਯਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਚ ਨਿੱਗਰ ਪਨ,ਰੁਖਾਪਨ, ਗੰਧਪਨ ਧਰਮ ਜਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਅਰ ਜਲ ਦਾ ਵਗਨਾ, ਕੋਮਲਤਾ, ਅਰ ਰਸ ਗੁਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ॥

ਕਾਰਣਭਾਵਾਤ੍ਕਾਰਯਭਾਵਃ ॥ ਵੈਃ ਅਧ੍ਯਾ ੧। ਆਃ ੧ ਸੂਤ੍ਰ ੩ ॥
ਕਾਰਣ ਦੇ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕਾਰਯ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥
ਨ ਤ੍ਵਕਾਰਯਾਭਾਵਾਤ੍ਕਾਰਣਾਭਾਵਃ। ਵੈਃ ਅਧ੍ਯਾ੧ ਆਃ ੨ । ਸੂਤ੍ਰ ੨।
ਕਾਰਯ ਦੇ ਅਭਾਵ ਥੀਂ ਕਾਰਣ ਦਾ ਅਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ॥
ਕਾਰਣਾਭਾਵਾਤ੍ਕਾਰਯਾਭਾਵਃ ॥ ਵੈਃ ਅਧ੍ਯਾ ੧ ਆਃ੨।ਸੂਤ੍ਰ ੧ ।
ਕਾਰਣ ਦੇ ਨਾ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਕਾਰਯ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ॥
ਕਾਰਣਗੁਣਪੂਰ੍ਵਕਃ ਕਾਰਯਗੁਣੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਃ ॥
ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਅਧ੍ਯਾਯ ੨ । ਆਃ ੧ । ਸੂਃ ੨੪ ॥

ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਵਿਚ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਓਹੋ ਜੇਹੇ ਹੀ ਕਾਰਯ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰੀਮਾਣ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ :—

ਅਣੁਮਹਦਿਤਿ ਤਸਮਿਨ੍ਨਿਸ਼ੇਸ਼ਭਾਵਾਦ੍ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਕ੍ਵਾੱਚ ॥
ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਦਰਸ਼ਨ। ਅਧ੍ਯਾਯ ੭। ਆਃ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੧੧ ॥

(ਅਣੁ) ਸੂਖਛਮ। (ਮਹਤ) ਵਡਾ। ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਤ੍ਰਿਸਰੇਣੁ ਲੀਖ ਤੋ ਛੋਟਾ ਅਰ ਦ੍ਵਿਣੁਕ ਥੀਂ ਵਡਾ ਹੈ, ਤਥਾ ਪਹਾੜ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਅਰ ਦਰਖਤ ਕੋਲੋਂ ਵੱਡੇ ਹਨ ॥

ਸਦਿਤਿ ਯਤੋ ਦ੍ਰਵ੍ਯਗੁਣਕਰਮਸੁ ਸਾ ਸੱਤਾ ॥
ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਅਧ੍ਯਾਯ ੧। ਆਃ ੨। ਸੂਃ ੭ ॥

ਸੱਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਯੋਗ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਗੁਣ, ਅਰ ਕਰਮ, ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰਾਂ 'ਸਤ ਦ੍ਰਵ੍ਯਮ–ਸਨਗੁਣਃ–ਸਤ ਕਰਮ' ਸਤ ਦ੍ਰਵ੍ਯ (ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਹੈ) ਸਤ ਗੁਣ(ਗੁਣਹੈ)ਸੱਤ ਕਰਮ (ਕਰਮ ਹੈ) ਅਰਥਾਤ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਯੋਗ ਸਬਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥

ਭਾਵੇਨੁਵ੍ਰੱਤੇਰੇਵ ਹੇਤੁਤ੍ਵਾਤਸਾਮਾਨਜਮੇਵ ॥ਵੈਃ ਅਃ੧ ਆਃ੨ । ਸੂਤ੍ਰ ੪॥

ਜੋ ਸਭਦੇ ਨਾਲ ਅਨੁਵਰਤਮਾਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸੱਤਾ ਰੂਪ ਭਾਵ ਹੈ ਸੋ ਮਹਾ ਸਮਾਨਜ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਏਹ ਕ੍ਰਮ ਭਾਵ ਰੂਪ ਦ੍ਰਵ੍ਯਾਂ ਦਾ ਹੈ ਅਰ ਜੋ ਅਭਾਵ ਹੈ ਓਹ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥

ਕ੍ਰਿਯਾਗੁਣਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਭਾਵਾਤਪ੍ਰਾਗਸਤ। ਵੈਃ ਅਃ੯। ਅਃ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੧॥

ਕ੍ਰਿਆ ਅਰ ਗੁਣ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਿਮਿੱਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਾ ਸੀ ਜਿਸਤਰਾਂ ਘੜਾ, ਕਪੜਾ ਆਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਏਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਪ੍ਰਾਗਭਾਵ॥ ਦੂਸਾ—

ਸਦਸਤ॥ ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ॥ ਅਧਜਾਯ ੯। ਆ੦ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੨॥

ਜੋ ਹੋਕੇ ਨਾ ਰਹੇ ਜਿਸਤਰਾਂ ਘੜਾ ਉਤਪੰਨ ਹੋਕੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਜਾਵੇ ਏਹ ਪ੍ਰਧ੍ਵੰਸਾਭਾਵ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ॥ ਤੀਜਾ:—

ਸੱਚਾਸਤ॥ ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ ਅਧਜਾਯ ੯। ਆ੦ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੪॥

ਜੇਹੜਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਏਹ ਘੋੜਾ ਗਊ ਨਹੀਂ, ਅਰ ਗਊ ਘੋੜਾ ਨਹੀਂ, ਅਰਥਾਤ ਘੋੜੇ ਵਿਚ ਗਊ ਦਾ, ਅਰ ਗਊ ਵਿਚ ਘੋੜੇ ਦਾ ਅਭਾਵ ਅਰ ਗਉ ਵਿਚ ਗਊ, ਘੋੜੇ ਵਿਚ ਘੋੜੇ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਇਹ ਅਨਜੋਨਜਾਭਾਵ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਚੌਥਾ :—

ਯੱਚਾਨਜਦਸਦਤਸਤਦਸਤ। ਵੈਃ। ਅਃ ੯। ਆ੦ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੫।

ਜੇਹੜਾ ਉਪਰ ਕਹੇ ਤਿੱਨਾਂ ਅਭਾਵਾਂ ਥੀਂ ਭਿੱਨ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਤਜੰਤਾਭਾਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਮਨੁਸ਼ ਦੇ ਸਿੰਗ, ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਅਰ ਸੰਢ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ, ਇਤਆਦੀ॥ ਪੰਜਵਾਂ :—

ਨਾਸਤਿ ਘਟੋ ਗੇਹ ਇਤਿ ਸਤੋ ਘਟਸਜਗੇਹ ਸੰਸਰਗਪ੍ਰਤਿਸ਼ੇਧਃ।
ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ। ਅਧਜਾਯ। ੯। ਆ੦। ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੧੦॥

ਘਰ ਵਿਚ ਘੜਾ ਨਹੀਂ ਅਰਥਾਤ ਹੋਰ ਜਗਹ ਉਪਰ ਹੈ, ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਘੜੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਏਹ ਪੰਜ ਅਭਾਵ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

ਇੰਦ੍ਰਿਯਦੋਸ਼ਾਤਸੰਸਕਾਰਦੋਸ਼ੱਾਚਾਵਿਦਜਾ। ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ।
ਅਧਜਾਯ ੯। ਆ੦ ੨। ਸੂਤ੍ਰ ੧੧॥

ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਅਰ ਸੰਸਕਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਥੀਂ ਅਵਿਦਜਾ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ॥

ਤੱਦੁਸ਼ਟ ਗਜਾਨਮ। ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ। ਅਃ ੯। ਆ੦ ੨। ਸੂਤ੍ਰ ੧੧।
ਜੋ ਦੁਸ਼ਟ ਅਰਥਾਤ ਉਲਟਾ ਗਿਆਨਹੈਉਸਨੂੰ ਅਵਿਦਜਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
ਅਦੁਸ਼ਟੰ ਵਿਦਜਾ। ਵੈਸੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ। ਅਃ ੯। ਆ੦ ੨। ਸੂਤ੍ਰ ੧੨।
ਜੋ ਅਦੁਸ਼ਟ ਅਰਥਾਤ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਵਿਦਜਾ ਕਹਿੰਦੇਹਨ

ਪ੍ਰਿਥਿਵ੍ਯਾਦਿਰੂਪਰਸਗੀਧਸਪਰਸ਼ਾ ਦ੍ਰਵ੍ਯਾਨਿਤ੍ਯਾਨ੍ਯਾਦਨਿਤ੍ਯਾਸ਼ਚ
ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ। ਅਧ੍ਯਾਯ ੭। ਆ੦ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੨॥

ਏਤੇਨ ਨਿਤ੍ਯੇਸੁ ਨਿਤ੍ਯਤ੍ਵਮੁਕ੍ਤਮ। ਵੈਃ। ਅਃ ੭।ਆ੦ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੩॥

ਜੋ ਕਾਰਯ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ, ਰਸ, ਗੀਧ, ਸਪਰਸ਼ ਗੁਣ ਹਨ ਏਹ ਸਭ ਦ੍ਰੱਵਜਾਂ ਦੇ ਅਨਿੱਤ ਹੋਨ ਕਰਕ ਅਨਿੱਤ ਹਨ, ਅਰ ਜੋ ਕਾਰਣ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਆਦੀ ਨਿੱਤ ਦ੍ਰੱਵਜਾਂ ਵਿਚ ਗੀਧ ਆਦੀ ਗੁਣ ਹਨ ਉਹ ਨਿੱਤ ਹਨ॥

ਸਦਕਾਰਣਵੱਾਨਿਤ੍ਯਮ। ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ। ਅਃ ੪। ਆ੦ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੧॥

ਜੋ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਵੇ ਅਰ ਜਿਸਦਾ ਕਾਰਣ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਨਿਤ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ "ਸਤਕਾਰਣਥਦਨਿਤ੍ਯਮ"॥ ਜੋ ਕਾਰਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਯ ਰੂਪ ਗੁਣ ਹਨ ਉਹ ਨਿੱਤ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ॥

ਅਸਤੇਦੰ ਕਾਰਯੰ ਕਾਰਣ ਸੰਯੋਗਿ ਵਿਰੋਧਿ ਸਮਵਾਯਿ ਚੇਤਿ ਲੈਂਗਿਕਮ।
ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕਦਰਸ਼ਨ। ਅਧ੍ਯਾਯ ੯ ਆਃ ੨। ਸੂਤ੍ਰ ੧॥

ਏਸਦਾ ਏਹ ਕਾਰਯ ਯਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਇਤਿਆਦੀ ਸਮਵਾਯਿ, ਸੰਯੋਗੀ, ਏਕਾਰਥਸਮਵਾਯਿ ਅਰ ਵਿਰੋਧੀ, ਏਹ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਲੈਂਗਿਕ ਅਰਥਾਤ ਲਿੰਗ ਲਿੰਗੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਥੀਂ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਵਾਯਿ ਜਿਸਤਰਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਪਰਿਮਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। 'ਸੰਯੋਗੀ' ਜਿਸਤਰਾਂ ਸ਼ਰੀਰ ਤੁਚਾ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਇਤਿਆਦੀ ਦਾ ਨਿੱਤ ਸੰਯੋਗ ਹੈ। 'ਏਕਾਰਥਸਮਵਾਯਿ' ਇਕ ਅਰਥ ਵਿਚ ਦੁਹਾਂ ਦਾ ਰਹਿਨਾ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਕਾਰਯ ਰੂਪ ਸਪਰਸ਼ ਕਾਰਯ ਦਾ ਲਿੰਗ ਅਰਥਾਤ ਜਨਾਉਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, 'ਵਿਰੋਧ' ਜਿਸਤਰਾਂ ਹੋਈ ਬ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਨ ਵਾਲੀ ਬ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਲਿੰਗ ਹੈ। 'ਵਜ੍ਰਾਪਤੀ':—

ਨਿਯਤਧਰਮਸਾਹਿਤ੍ਯਮੁਭਯੋਰੇਕਤਰਸ੍ਯ ਵਾ ਵਜ੍ਰਾਪਤ੍ਤਿਃ। ਨਿਜ-
ਸ਼ਕ੍ਤਯੁਦ੍ਭਵਿਤ੍ਰਾਚਾਰਯਾਃ॥ ਆਧੇਯਸ਼ਕ੍ਤਿਯੋਗ ਇਤਿ ਪੰਚ
ਸ਼ਿਖਃ॥ ਸਾਂਖ੍ਯਃ॥ ਅਧ੍ਯਾਯ ੫। ਸੂਃ ੨੯–੩੧–੩੨॥

ਜੋ ਦੋਨੋਂ ਸਾਧ੍ਯ, ਸਾਧਨ ਅਰਥਾਤ ਸਿੱਧ ਕਰਨੇ ਯੋਗ੍ਯ ਅਰ ਜਿਸ ਥੀਂ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਉਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਅਥਵਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਧਰਮ ਦਾ ਜੋ ਸਹਿਚਾਰੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਵਿਆਪਤ੍ਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਧੂਆਂ ਅਰ ਅਗ ਸਹਿਚਾਰੀ ਹਨ, ਤਥਾ 'ਵਜ੍ਰਾਪਯ' ਜੋ ਧੂਆਂ ਹੈ ਉਹ ਅਗ ਦੀ ਨਿਜ ਸ਼ਕਤੀ ਥੀਂ ਉਤ੍ਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਜਦ ਉਹ ਦੇਸ਼ਾਂਤਰ ਵਿਚ ਦੂਰ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਵਗੈਰ ਅਗ ਦੇ ਯੋਗਦੇ ਵੀ ਆਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਵਜ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਅਗ ਦੇ ਛੇਦਨ, ਭੇਦਨ ਸਾਮਰਥ ਕਰਕੇ ਜਲ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥ ਧੂੰਮ ਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਮਹਤੱਤ੍ਵ ਆਦੀ

ਵਿਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਤਿਆਦੀ ਦੀ ਵਜਾਪਕਤਾ, ਬੁਧੀ ਆਦੀ ਵਿਚ ਵਜਾਪ੍ਤ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਨਾਉਂ ਵਜਾਪਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਅਧੇਯ ਰੂਪ, ਅਰ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਆਧਾਰ ਰੂਪ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਇਤਿਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਆਦੀ ਦ੍ਵਾਰਾ ਪਰੀਖਛਾ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਅਰ ਪੜ੍ਹਾਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵਿਦ੍ਯਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਬੋਧ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਜਿਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਨ ਉਸ ਉਸਦੀ ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਰੀਤ ਨਾਲ ਪਰੀਖਛਾ ਕਰ ਲੈਨ, ਜੋ ਸੱਚੇ ਨਿਕਲਨ ਉਹ ਉਹ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹਾਨ, ਜੋ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਇਨਾਂ ਪਰੀਖਛਾ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਨ ਉਨਾਂ ਉਨਾ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾ ਪੜ੍ਹਾਨ ਕਿਉਂਕਿ–

ਲਖਛਣਪ੍ਰਮਾਣਾਭ੍ਯਾਂ ਵਸ੍ਤੁਸਿੱਧਿ ॥

ਲਖਛਣ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਿ 'ਗੀਧਵਤੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ' ਜੋ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਹੈ ਉਹ ਗੀਧ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਅਜੇਹੇ ਲਖਛਣ ਅਰ ਪ੍ਰਤਖਛ ਆਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਨਾਂ ਕਰਕੇ ਸਭ ਸੱਤ ਅਸੱਤ ਅਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਯ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਏਸਦੇ ਵਗੈਰ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ॥

ਪਠਨ ਪਾਠਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ॥

ਹੁਨ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ–ਪਹਿਲੋਂ ਪਾਣਿਨੀ ਮੁਨੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਿਖਛਾ ਜੋ ਸੂਤ੍ਰ ਰੂਪ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਰੀਤਿ ਅਰਥਾਤ ਏਸ ਅਖਛਰ ਦਾ ਏਹ ਸਥਾਨ, ਏਹ ਪ੍ਰਯਤਨ, ਅਰ ਏਹ ਕਰਣ ਹੈ ਜੀਕਨ 'ਪ' ਦਾ ਹੱਠ ਸਥਾਨ, ਸ੍ਪ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਯਤਨ, ਅਰ ਪ੍ਰਾਣ ਤਥਾ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰਨੀ ਕਰਣ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਯਥਾਯੋਗ ਸਭ ਅਖਛਰਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ ਮਾਂ, ਪਿਉ, ਅਰ ਗੁਰੂ ਸਿਖਾਨ, ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵਿਆਕਰਣ ਅਰਥਾਤ ਪਹਿਲੋਂ ਅਸ਼ਟਾ-ਧਿਆਈ ਦੇ ਸੂਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਜੀਕਨ 'ਵ੍ਰਿਧਿਰਾਦੈਚ' ਫੇਰ ਪਦਛੇਦ ਜੀਕਨ 'ਬ੍ਰੁੱਧੀ, ਆਤ, ਐਚ, ਵਾ ਅਦੈਚ' ਫੇਰ ਸਮਾਸ 'ਅੱਚ, ਐੱਚ ਆਦੈੱਚ' ਅਰ ਅਰਥ ਜੀਕਨ 'ਅਦੈਚਾਂਬ੍ਰੁਧਿਸੰਜਞਾਕ੍ਰਿਯਤੇ' ਅਰਥਾਤ ਅ, ਐ, ਔ, ਦੀ ਬ੍ਰੁੱਧੀ ਸੰਗਿਆਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਤਃ ਪਰੋਯਸਮਾਤ੍ ਤਪਰਸਤਾਦਪਿਪਰਸਤ-ਪਰਃ' ਤਕਾਰ ਜਿਸ ਥੀਂ ਪਰੇ ਅਰ ਜੋ ਤਕਾਰ ਥੀਂ ਭੀ ਪਰੇ ਹੋਵੇ ਉਹ ਤਪਰ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਤੋਂ ਕੀ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੋ ਅਕਾਰ ਥੀਂ ਪਰੇ ਤ ਅਰ ਤ ਥੀਂ ਪਰੇ ਐਚ ਦੋਵੇਂ ਤਪਰ ਹਨ, ਤਪਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਹ੍ਰਸ੍ਵ ਅਰ ਪਲੁਤ ਦੀ ਬ੍ਰੁੱਧੀ ਸੰਗਿਆ ਨਾ ਹੋਈ ਉਦਾਹਰਣ (ਭਾਗਃ) ਏਥੇ 'ਭਵ' ਧਾਤੂ ਥੀ 'ਘਵ' ਪ੍ਰਤੈ ਦੇ ਪਰੇ ਘਵ ਦੀ ਇਤ ਸੰਗਿਆ ਹੋਕੇ ਲੋਪ ਹੋਗਿਆ, ਪਿਛੋਂ 'ਭਜ ਅ' ਏਥੇ ਜਕਾਰ ਦੇ ਪੂਰਵ ਭਕਾਰ ਉਤਰ ਅਕਾਰ ਨੂੰ ਬ੍ਰੁੱਧੀ ਸੰਗਜ ਕੇ ਅਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ 'ਭਾਵ' ਫੇਰ 'ਜ' ਨੂੰ ਗ ਹੋ ਅਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ

'ਭਾਗ' ਏਹ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਇਆ । ਅਧਜਾਯ' ਏਥੇ ਅਧੀ ਪੂਰਵਕ 'ਇਕ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਹ੍ਰਸ੍ਵ 'ਇ' ਦੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ 'ਘਵ' ਪ੍ਰਤੈ ਦੇ ਪਰੇ 'ਐ' ਬ੍ਰਿੱਧੀ ਅਰ ਉਸਨੂੰ 'ਆਯ' ਹੋ ਮਿਲਕੇ ਅਧਜਾਯ।'ਨਾਯਕ' ਏਥੇ 'ਨੀਵ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਦੀਰਘ ਈਕਾਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਣਵੁਲ ਪ੍ਰਤੈ ਦੇ ਪਰੇ 'ਐ'ਬ੍ਰਿੱਧੀ ਅਰ ਉਸਨੂੰ 'ਆਯ'ਹੋ ਮਿਲਕੇ 'ਨਾਯਕ:' ਅਰ 'ਸਤਾਵਕ:' ਏਥੇ 'ਸਤੁ' ਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਣਵੁਲ' ਪ੍ਰਤੈ ਹੋਕੇ ਹ੍ਰਸ੍ਵ ਉਕਾਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ 'ਔ' ਵ੍ਰਿੱਧੀ 'ਆਵ' ਆਦੇਸ਼ ਹੋਕੇ ਅਕਾਰ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ 'ਸਤਾਵਕ:' (ਕ੍ਰਿਵ) ਧਾਤੂ ਥੀਂ ਅਗੇ 'ਣਵੁਲ ਪ੍ਰਤਯਯ' 'ਲ ਦੀ' ਇਤ ਸੰਗਿਆ ਹੋਕੇ ਲੋਪ 'ਵੁ' ਦੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ 'ਅਕ' ਆਦੇਸ਼ ਅਰ 'ਰਿਕਾਰ' ਦੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ 'ਆਰ' ਬ੍ਰਿੱਧੀ ਹੋਕੇ 'ਕਾਰਕ' ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ॥

ਜੋ ਜੋ ਸੂਤ੍ਰ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਲਗਨ ਉਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰਯ ਸਭ ਦਸਿਆ ਜਾਵੇ, ਅਰ ਸਲੇਟ ਅਥਵਾ ਲਕੜੀ ਦੀ ਪੱਟੀ ਉਤੇ ਦਿਖਾ ਦਿਖਾਕੇ ਕੱਚਾ ਰੂਪ ਧਰਕੇ ਜੀਕਨ:—'ਭਵ' + ਘਵ + ਸੁ' ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਧਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਘਕਾਰਦਾਫੇਰ ਵ ਦਾ ਲੋਪ ਹੋਕੇ 'ਭਜ+ਅ+ਸੁ' ਏਸ ਤਰਾਂ ਰਿਹਾ ਫੇਰ 'ਅ'ਨੂੰ ਆਕਾਰ ਬ੍ਰਿੱਧੀ ਅਰ ਫੇਰ 'ਜ' ਦੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ 'ਗ' ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਭਾਗ+ਅ+ਸੁ' ਫੇਰ ਅਕਾਰ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਨ ਕਰਕੇ 'ਭਾਗ+ਸੁ' ਰਿਹਾ । ਹੁਣ ਉਕਾਰ ਦੀ ਇਤ ਸੰਗਿਆ 'ਸ' ਦੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ 'ਰੁ' ਹੋਕੇ ਫੇਰ ਉਕਾਰ ਦੀ ਇਤ ਸੰਗਿਆ ਲੋਪ ਹੋਜਾਨ ਕਰਕੇ ਪਸ਼ਚਾਤ 'ਭਾਗਰ' ਏਹ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ 'ਰੇਫ' ਦੇ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ (:) ਵਿਸਰਜਨੀਯ ਹੋਕੇ 'ਭਾਗ:' ਏਹ ਰੂਪ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਜਿਸ ਸੂਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਜੋ ਜੋ ਕਾਰਯ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹਾਕੇ ਅਰ ਲਿਖਵਾਕੇ ਕਾਰਯ ਕਰਾਂਦਾ ਜਾਵੇ, ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਪੱਕਾ ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਸ਼ਟਾਧਿਆਯੀ ਪੜ੍ਹਾਕੇ ਧਾਤੂ ਪਾਠ ਅਰਥ ਨਾਲ ਅਰ ਦਸ ਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਤਥਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਸਮੇਤ ਸੂਤ੍ਰ। ਦੇ ਉਤਸਰਗ ਅਰਥਾਤ ਸਮਾਨ ਸੂਤ੍ਰ ਜੀਕਨ:— 'ਕਰਮਣਜਣ' ਕਰਮ ਉਪਪਦ ਲਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਧਾਤੂ ਮਾਤ੍ਰ ਥੀਂ ਅਣ ਪ੍ਰਤੈ ਹੋਵੇ, ਜੀਕਨ 'ਕੁੰਭਕਾਰ:' ਪਿੱਛੋਂ ਅਪਵਾਦਸੂਤ੍ਰਜੀਕਨ:—ਆਤੋਨੁਪਸਰਗੇਕ:' ਉਪਸਰਗਭਿੰਨ ਕਰਮ ਉਪਪਦ ਲਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਕਾਰਾਂਤਧਾਤੂ ਥੀਂ 'ਕ'ਪ੍ਰਤੈ ਹੋਵੇਅਰਥਾਤ ਜੋ ਬਹੁ ਵਿਆਪਕ ਜਿਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਿ ਕਰਮ ਉਪਪਦ ਲਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਧਾਤੂਆਂ ਥੀਂ 'ਅਣ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਅਲਪ ਵਿਸ਼ੇ ਉਸੇ ਪਹਲੇ ਸੂਤ੍ਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਅਕਾਰਾਂਤ ਧਾਤੂ ਨੂੰ 'ਕ' ਪ੍ਰਤੈ ਨ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰ ਲੀਤਾ, ਜੀਕਨ ਉਤਸਰਗ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਅਪਵਾਦ ਸੂਤ੍ਰ ਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਊਕਨ ਅਪਵਾਦ ਸੂਤ੍ਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਉਤਸਰਗ ਸੂਤ੍ਰ ਦੀ ਪਰਵ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜੀਕਨ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਰਾਜਾ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਾਂਡਲਿਕ, ਹੋਰਨਾਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ-

ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਮਾਂਡਲਿਕ ਰਾਜਾ ਆਦੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਾਣਿਨੀ ਮਹਾਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਇਕ ਹਜਾਰ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਣ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ ਅਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਕਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਧਾਤੂ ਪਾਠ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਣਾਦਿਗਣ ਦੇ ਵਿਚ ਸਰਵ-ਸੁਬੰਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹਾਕੇ ਫਿਰ ਦੂਜੀ ਵਾਰਤਿਕਾ, ਸਮਾਧਾਨ, ਵਾਰਤਿਕ ਕਾਰਿਕਾ, ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਘਟਨਾ ਸਮੇਤ ਅਸ਼ਟਾਧਿਆਯੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਅਨੁਬ੍ਰਤੀ ਪੜ੍ਹਾਨ, ਏਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਮਹਾਭਾਸ਼ਯ ਪੜ੍ਹਾਨ, ਜੋ ਬੁੱਧੀਮਾਨ, ਪੁਰਸ਼ਾਰਥੀ, ਨਿਸ਼ਕਪਟੀ, ਵਿਦਿਆ ਬ੍ਰਿਧੀ ਦੇ ਚਾਹੁਨ ਵਾਲੇ ਨਿੱਤ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ ਤਾਂ ਡੇਢ ਵਰਹੇ ਵਿਚ ਅਸ਼ਟਾਧਿਆਯੀ ਅਰ ਡੇਢ ਵਰਹੇ ਵਿਚ ਮਹਾਭਾਸ਼ਯ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤਿੰਨਾ ਵਰੇਹਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਵੈਯਾਕਰਣ ਹੋਕੇ ਵੈਦਿਕ ਅਰ ਲੌਕਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਭਥਾ ਵਯਾਕਰਣ ਦ੍ਵਾਰਾ ਬੋਧ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਹੋਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਕਿੰਤੂ ਜਿੱਨਾ ਅਧਿਕ ਯਤਨ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉੱਨਾ ਯਤਨ ਹੋਰਨਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਅਰ ਜਿੱਨਾ ਬੋਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਤਿੰਨਾ ਵਰੇਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉੱਨਾ ਬੋਧ ਥੋਟੇ ਗ੍ਰੰਥ ਅਰਥਾਤ ਸਾਰਸ੍ਵਤ, ਚੰਦ੍ਰਿਕਾ, ਕੌਮੁਦੀ, ਮਨੋਰਮਾ ਆਦੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਹ ਵਰੇਹਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਮਹਾਸ਼ੇ ਮਹਾਰਿਸ਼ੀ ਲੋਗਾਂ ਨੇ ਸਹਜ ਨਾਲ ਮਹਾਨ ਵਿਸ਼ਯ ਅਪਨੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹੋ ਜੇਹਾ ਇਨਾਂ ਛੋਟੇ ਆਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਲਪਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਕੀਕਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮਹਾਰਿਸ਼ੀ ਲੋਗਾਂ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਸਕੇ ਉੱਥੋਂ ਤਿਕਨ ਮੌਖਾ ਅਰ ਜਿਸਦੇ ਗ੍ਰਹਣ ਵਿਚ ਸਮਯ ਥੋੜਾ ਲਗੇ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਛੋਟੇ ਆਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਲੋਗਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਅਜੇਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਬਨੇ ਉੱਥੋਂ ਤਕ ਕਠਿਨ ਰਚਨਾ ਕਰਨੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬੜੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਕੇ ਥੋੜਾ ਲਾਭ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਪਹਾੜ ਦਾ ਪੁਟਨਾ ਅਤੇ ਕੌਡੀ ਦਾ ਲਭਨਾ ਅਰ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਏਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹਾ ਇਕ ਟੁੱਬੀ ਲਾਨੀ ਅਤੇ ਵਡੇ ਮੁਲਵਾਲੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਲਭਣਾ ਵਿਆਕਰਣ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਯਾਸਕ ਮੁਨੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਿਘੰਟੂ ਅਰ ਨਿਰੁਕਤ, ਛੀਆਂ ਯਾਂ ਅੱਠਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਅਰਥ ਸਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਅਰ ਪੜ੍ਹਾਨ। ਦੂਜੇ ਨਾਸਤਿਕਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਅਮਰਕੋਸ਼ ਆਦੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਅਰਥ ਨਾ ਖੋਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪਿੰਗਲਾਚਾਰਯ ਕ੍ਰਿਤ 'ਛੰਦੋਗ੍ਰੰਥ' ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵੈਦਿਕ ਲੌਕਿਕ ਛੰਦਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਨਵੀਂ ਰਚਨਾ, ਅਰ ਸ਼ਲੋਕ ਬਨਾਨ ਦੀ ਰੀਤੀ ਭੀ ਠੀਕ ਠੀਕ ਸਿਖਨ, ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਅਰ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਭਥਾ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਨੂੰ ਚੌਹਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਬ੍ਰਿਤਰਤਨਾਕਰ ਆਦੀ

ਥੋੜੀ ਬੁਧੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬਨਾਏ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਵਰ੍ਹੇ ਨ ਖੋਨ। ਫੇਰ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ, ਬਾਲਮੀਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਅਰ ਮਹਾਭਾਰਤ ਦੇ ਉਦਯੋਗ ਪਰਵਾਂ-ਤਰਗਤ ਵਿਦੁਰਨੀਤੀ ਆਦੀ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਜਿਨਾਂ ਕਰਕੇ ਖੋਟੇ ਠਰਕ ਦੂਰ ਹੋਨ, ਅਰ ਉੱਤਮਤਾ, ਸੱਭਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਅਰਥਾਤ ਪਦਛੇਦ, ਪਦਾਰਥੋਕਤੀ, ਅਨ੍ਵਯ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਰ ਭਾਵਾਰਥ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲੇ ਦੱਸਨ ਅਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲੋਗ ਸਿੱਖਦੇ ਜਾਨ, ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੜ੍ਹ ਲੈਨ। ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੂਰਵਮੀਮਾਂਸਾ, ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਨਿਆਯ, ਯੋਗ, ਸਾਂਖ੍ਯ ਅਰ ਵੇਦਾਂਤ ਅਰਥਾਤ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਹੋਸਕੇ ਉਥੋਂ ਤਕ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਅਥਵਾ ਉੱਤਮ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸਰਲ ਵਿਆਖਿਆ ਸਹਿਤ ਛਿਆਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ, ਪੜ੍ਹਾਨ, ਪਰੰਤੂ ਵੇਦਾਂਤ ਸੂਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਈਸ਼, ਕੇਨ, ਕਠ, ਪ੍ਰਸ਼ਨ, ਮੁੰਡਕ, ਮਾਂਡੂਕ੍ਯ, ਐਤਰੇਯ, ਤੈਤਰੀਯ, ਛਾਂਦੋਗ੍ਯ ਅਰ ਬ੍ਰਿਹਦਾਰਣ੍ਯਕ ਇਨਾਂ ਦਸਾਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਛਿਆਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਭਾਸ਼੍ਯ ਟੀਕਾ ਸਹਿਤ ਸੂਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਵਰਿਹਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਨ ਅਰ ਪੜ੍ਹ ਲੈਨ। ਪਿਛੋਂ ਛਿਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਰਥਾਤ ਐਤਰੇਯ, ਸ਼ਤਪਥ, ਸਾਮ, ਅਰ ਗੋਪਥ. ਇਨਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਸਹਿਤ ਚੌਹਾਂ ਵੇਦਾਂਦੇ ਸ੍ਵਰ, ਸ਼ਬਦ, ਅਰਥ, ਸੰਬੰਧ ਤਥਾ ਕ੍ਰਿਆ ਸਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨਾ ਯੋਗ ਹੈ, ਏਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਹ ਹੈ :—

ਸਥਾਲੁਰਯੰ ਭਾਰਹਾਰਃ ਕਿਲਾਭੂਦਧੀਤ੍ਯ ਵੇਦੰ ਨ ਵਿਜਾਨਾਤਿ ਯੋਅਰਥਮ। ਯੋਅਰਥਜ੍ਞ ਇਤਸਕਲ ਭਦ੍ਰਮਸ਼ਨੁਤੇ ਨਾਕਮੇਤਿ ਜ੍ਞਾਨਵਿਧੂਤਪਾਪਮਾ ॥ ਨਿਰੁਕਤ। ੧। ੧੮॥

ਜੋਹੜਾ ਵੇਦ ਦੇ ਸ੍ਵਰ ਅਰ ਪਾਠ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਨਦਾ ਉਹ ਜਿਸਤਰਾਂ ਰੁੱਖ, ਡਾਲੀ, ਪੱਤੇ, ਫਲ, ਫੁੱਲ, ਅਰ ਹੋਰ ਪਸ਼ੂ, ਅਨਾਜ ਆਦੀ ਦਾ ਭਾਰ ਉਠਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਕਨ ਭਾਰਹਾਰ ਅਰਥਾਤ ਪਾਂਡੀ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਵੇਦ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਅਰ ਉਨਾਂ ਦਾ ਯਥਾਵਤ ਅਰਥ ਜਾਨਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸੰਪੂਰਣ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਧਰਮਾਚਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਸਰਵ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥

ਉਤ ਤ੍ਵਃ ਪਸ਼੍ਯੰਨ ਦਦਰਸ਼ ਵਾਚਮੁਤ ਤ੍ਵਃ ਸ਼੍ਰਿਣ੍ਵੰਨ

ਸ਼੍ਰੋਤਜ਼ੇਨਾਮ। ਉਤੋ ਤ੍ਵਸਮੈਤਨ੍ਵੰ੧ ਵਿਸਸ੍ਰੇਜਾਯੇਵ ਪਤਜ਼ਉਸ਼ਤੀ ਸੁਵਾਸ੍ਯਃ। ਰਿਗਵੇਦ। ਮੰਡਲ ੧੦। ਸੂ: ੭੧ ਮੰਤ੍ਰ ੪॥

ਜੋ ਅਵਿਦਵਾਨ ਹਨ ਉਹ ਸੁਨਦੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਸੁਨਦੇ । ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ। ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ ਅਰਥਾਤ ਅਵਿਦਵਾਨ ਲੋਗ ਏਸ ਵਿਦਿਆ ਬਾਣੀ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹ ਅਰਥ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਦੇ, ਕਿੰਤੂ ਜੇਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਜਾਨਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਉਸਦੇ ਵਾਸਤੇ ਵਿਦਿਆ, ਜੀਕਨ ਸੁੰਦਰ ਕਪੜੇ ਗਹਿਨੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਅਪਨੇ ਖਾਂਵਦ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਪਨੇ ਸ਼ਰੀਰ ਅਰ ਸਰੂਪ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਖਾਂਵਦ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਵਿਦਿਆ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਅਪਨੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ॥

ਰਿਚੋ ਅਖ੍ਛਰੇ ਪਰਮੇ ਬ੍ਯੋਮਨ ਯਸਮਿੰਦੇਵਾ ਅਧਿ ਵਿਸ੍ਵੇਨਿਸ਼ੇਦੁਃ।ਯਸਤੰਨ ਵੇਦਕਿਮ੍ਰਿਚਾ ਕ।ਰਿਸ਼ਜ਼ਤਿ ਯ ਇਤਦ੍ਵਿਦੁਸਤ ਇਮੇਸਮਾਸਤੇ। ਰਿ: ਮੰ: ੧ ਸੂ:੧੬੪ ਮੰ:੩੯।

ਜਿਸ ਵਿਆਪਕ, ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ, ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਵਿਚ ਸਬ ਵਿਦਵਾਨ ਅਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸੂਰਯ ਆਦੀ ਸਬ ਲੋਕ ਇਸਥਿਤ ਹਨ । ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਤਾਤਪਰਯ ਹੈ, ਉਸ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਦਾ ਉਹ ਰਿਗਵੇਦ ਆਦੀ ਥੀਂ ਕੀ ਕੁਝ ਸੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਜੇਹੜੇ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਧਰਮਾਤਮਾ ਯੋਗੀ ਹੋਕੇ ਉਸ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜਾਨਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਭ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਵਿਚ ਇਸਥਿਤ ਹੋਕੇ ਮੁਕਤੀ ਰੂਪੀ ਪਰਮਾਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਲਈ ਜੋ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਨਾ ਯਾ ਪੜ੍ਹਾਨਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਅਰਥ ਗਿਆਨ-ਸਹਿਤ ਚਾਹੀਏ । ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਭ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਆਯੁਰਵੇਦ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਚਰਕ ਸੁਸ਼੍ਰੁਤ ਆਦੀ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਕ੍ਰਿਤ ਵੈਦ੍ਯਕ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਰਥ, ਕ੍ਰਿਆ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਛੇਦਨ,ਭੇਦਨ,ਲੇਪ,ਚਿਕਿਤਸਾ, ਨਿਦਾਨ, ਔਸ਼ਧ, ਪਥ੍ਯ, ਸ਼ਰੀਰ, ਦੇਸ਼,ਕਾਲ, ਅਰ ਵਸਤੂ ਦੇ ਗੁਣ,ਗਿਆਨ ਪੂਰਵਕ ਚੌਹਾਂ ਵਰਿਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ, ਏਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਧਨੁਰਵੇਦ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਰਾਜ ਸੰਬੰਧੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਏਸ ਦੇ ਦੋ ਭੇਦ ਹਨ, ਇਕ ਨਿਜ ਰਾਜ ਪੁਰਸ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਅਰ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਜਾ ਸੰਬੰਧੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਰਾਜ ਕਾਰਯ ਵਿੱਚ ਸਭ ਸੇਨਾਂ ਦੇ ਅਧ੍ਯਖ੍ਛ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਅਸਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆ, ਨਾਨਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵ੍ਯੂਹਾਂ ਦਾ ਅਭ੍ਯਾਸ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸਨੂੰ ਅਜ ਕਲ ਕਵਾਇਦ

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਤ੍ਰੂਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਵਤ ਸਿੱਖਨ, ਅਰ ਜੋ ਜੋ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਪਾਲਨੇ ਅਰ ਬ੍ਰਿਧੀ ਕਰਨੇ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਕੇ ਨਿਆਯ ਪੂਰਵਕ ਸਭ ਪ੍ਰਜਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰੱਖਨ, ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਯੋਗ ਡੰਡ, ਸ੍ਰੇਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਪਾਲਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿਖ ਲੈਨ, ਏਸ ਰਾਜ ਵਿਦ੍ਯਾ ਨੂੰ ਦੋ ਦੋ ਵਰਿਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖਕੇ ਗੰਧਰਵਵੇਦ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਾਨਵਿਦਿਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਵਿਚ ਸੁਰ, ਰਾਗ, ਰਾਗਣੀ, ਸਮਯ, ਤਾਲ, ਗ੍ਰਾਮ, ਤਾਨ, ਵਾਦਿਤ੍ਰ, ਨ੍ਰਿਤ੍ਯ, ਗੀਤ, ਆਦੀ ਨੂੰ ਯਥਾਵਤ ਸਿੱਖਨ, ਪਰੰਤੂ ਮੁਖ ਕਰਕੇ ਸਾਮਵੇਦ ਦਾ ਗਾਉਨਾ, ਵਾਦਿਤ੍ਰ (ਵਾਜਾ) ਵਜਾਣੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਨ, ਅਰ ਨਾਰਦ ਸੰਹਿਤਾ ਆਦੀ ਜੋ ਜੋ ਆਰਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਭੜੂਏ, ਬੇਸਵਾ ਅਰ ਵਿਸ਼ਯਾਸਕਤੀ ਕਾਰਕ ਬਿਰਾਗੀਆਂ ਦੇ ਖੋਤੇ ਦੀ ਅਵਾਜ ਵਰਗੇ ਵਿਅਰਥ ਅਲਾਪ ਕਦੀ ਨਾ ਕਰਨ, 'ਅਰਥਵੇਦ' ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਿਲਪ ਵਿਦਿਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਪਦਾਰਥ ਗੁਣ, ਵਿਗਿਆਨ, ਕ੍ਰਿਆ, ਕੌਸ਼ਲ, ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਬਨਾਨਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਆਕਾਸ਼ ਤਕ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਯਥਾਵਤ ਸਿਖਕੇ ਅਰਥ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਐਸ਼ੁਰਯ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਸਿੱਖਕੇ ਦੋਹਾਂ ਵਰ੍ਹੇਆਂ ਵਿਚ ਜ੍ਯੋਤਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਸੂਰਯ ਸਿੱਧਾਂਤ ਆਦੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੀਜਗਣਿਤ, ਅੰਕ, ਭੂਗੋਲ, ਖਗੋਲ ਅਰ ਭੂਗਰਭਵਿਦਿਆ ਹੈ, ਏਸ ਨੂੰ ਯਥਾਵਤ ਸਿੱਖਨ ਤਿਸ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ, ਯੰਤ੍ਰ ਕਲਾ ਆਦੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਨ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਨੇ ਗ੍ਰੰਥ, ਨਖਛਤ੍ਰ, ਜਨਮਪਤ੍ਰ, ਰਾਸ, ਮਹੂਰਤ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਕਰਨਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠ ਸਮਝਕੇ ਕਦੀ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਅਰ ਪੜ੍ਹਾਨ, ਅਜੇਹਾ ਪ੍ਰਯਤਨ ਪੜ੍ਹਨ ਅਰ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲੇ ਕਰਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੀਹ ਯਾਂ ਇੱਕੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਾਰੀ ਵਿਦਿਆ ਉੱਤਮ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਮਨੁਸ਼ ਲੋਗ ਕ੍ਰਿਤਜ ਕ੍ਰਿਤਜ ਹੋਕੇ ਸਦਾ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਰਹਿਨ, ਜਿਨੀ ਵਿਦ੍ਯਾ ਏਸ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਵੀਹਾਂ ਯਾਂ ਇੱਕੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਉਨੀ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸੌ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦੀ ॥

ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਬਨਾਏ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਲਈ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਓਹ ਬੜੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਸਭਨਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਜਾਨਨ ਵਾਲੇ ਅਰ ਧਰਮਾਤਮਾ ਸਨ, ਅਰ ਅਨ ਰਿਸ਼ੀ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਥੋੜਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ ਅਰ ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਆਤਮਾ ਪਖਛਪਾਤ ਸਹਿਤ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਨਾਏ ਗ੍ਰੰਥ ਭੀ ਉਹੋ ਜੇਹੇ ਹਨ ॥

ਪੂਰਵ ਮੀਮਾਂਸਾ ਉਤੇ ਵਿਆਸ ਮੁਨੀ ਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਖਿਆ, ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਉਤੇ ਗੌਤਮ ਮੁਨੀ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਯ, ਨਿਆਯਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਉਤੇ ਵਾਤਸਾਯਣ ਮੁਨੀ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਯ, ਪਤੰਜਲੀ ਮੁਨੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸੂਤ੍ਰਾਂ ਉਤੇ ਵਿਆਸ ਮੁਨੀ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਯ, ਕਪਿਲਮੁਨੀ

ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਂਖਜਸੂਤ੍ਰ ਉਤੇ ਭਾਗੌਰੀ ਮੁਨੀ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਜ ਵਿਆਸਮੁਨੀ ਕ੍ਰਿਤ ਵੇਦ ਤ ਸੂਤ੍ਰ ਉਤੇ ਵਾਤ੍ਸਾਯਣ ਮੁਨੀ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਜ, ਅਥਵਾ ਬੌਧਾਯਨ ਮੁਨੀ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਜ ਬ੍ਰਿਤੀ ਸਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ, ਇਤਿਆਦੀ ਸੂਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਕਲਪ ਅੰਗ ਵਿਚ ਭੀ ਗਿਣਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਜੀਕਨ ਰਿਗ, ਯਜੁ, ਸਾਮ ਅਰ ਅਥਰਵ ਚਾਰ ਵੇਦ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕ੍ਰਿਤ ਹਨ, ਉਕਨ ਐਤ੍ਰੇਯ, ਸ਼ਤਪਥ,ਸਾਮ ਅਰ ਗੋਪਥ ਚਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਸ਼ਿਖਛਾ, ਕਲਪ, ਵਿਆਕਰਣ, ਨਿਘੰਟੂ, ਨਿਰੁਕਤ, ਛੰਦ ਅਰ ਜ੍ਯੋਤਿਸ਼, ਛੀ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਮੀਮਾਂਸਾ ਆਦੀ ਛੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਉਪਾਂਗ, ਆਯੁਰਵੇਦ, ਧਨੁਰਵੇਦ, ਗੰਧਰਵ੍ਵਵੇਦ ਅਰ ਅਰਥਵੇਦ, ਏਹ ਚਾਰ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਉਪਵੇਦ ਇਤਿਆਦੀ ਸਭ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਨਾਏ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ, ਇਨਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਜੋ ਜੋ ਵੇਦ ਵਿਰੁਧ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇ ਉਸ ਉਸ ਨੂੰ ਛਡ ਦੇਨਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੇਦ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕ੍ਰਿਤ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਨਿਰਭ੍ਰਾਂਤ ਸ੍ਵਤਃ ਪ੍ਰਮਾਣ ਅਰਥਾਤ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੇਦ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਦੀ ਸਭ ਗ੍ਰੰਥ ਪਰਤਃਪ੍ਰਮਾਣ, ਅਰਥਾਤ ਇਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੇਦ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਵੇਦ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਆਖਿਆ ਰਿਗਵੇਦਾਦੀ ਭਾਸ਼ਯਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਵੇਖਲੋ ਅਰ ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਭੀ ਅਗੇ ਲਿਖਾਂਗੇ ॥

ਹੁਣ ਜੇਹੜੇ ਤਿਆਗਨ ਦੇ ਯੋਗ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ ਉਨਾਂ ਦੀ ਗਿਨਤੀ ਸੰਖਛੇਪ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਾਂਗੇ ਓਹ ਓਹ ਜਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਸਮਝਨੇ ਚਾਹੀਏ । ਵਿਆਕਰਣ ਵਿਚ ਕਾਤੰਤ੍ਰ, ਸਾਰਸ੍ਵਤ, ਚੰਦ੍ਰਿਕਾ, ਮੁਗਧਬੋਧ, ਕੌਮੁਦੀ, ਸ਼ੇਖਰ, ਮਨੋਰਮਾ ਆਦੀ, ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਅਮਰਕੋਸ਼ ਆਦੀ, ਛੰਦੋਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਵ੍ਰਿਤਰਤਨਾਕਰ ਆਦੀ, ਸ਼ਿਖਛਾ ਵਿੱਚ 'ਅਥ ਸ਼ਿਖਛਾਂ ਪ੍ਰਵਖਛਜਾਮੀ ਪਾਣਿਨੀਯੰ ਮਤੰ ਯਥਾ' ਇਤਿਆਦੀ, ਜ੍ਯੋਤਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ੀਘ੍ਰਬੋਧ, ਮਹੂਰਤਚਿੰਤਾਮਣੀ ਆਦੀ, ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨਾਯਕਾਭੇਦ, ਕੁਵ੍ਲਯਾ-ਨੰਦ, ਰਘੁਵੰਸ਼,ਮਾਘ,ਕਿਰਾਤਭਾਰਜੁਨੀਯ ਆਦੀ,ਮੀਮਾਂਸਾ ਵਿੱਚ ਧਰਮਸਿੰਧੂ, ਬ੍ਰਤਾਰਕ ਆਦੀ, ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਵਿੱਚ ਤਰਕਸੰਗ੍ਰਹ ਆਦੀ, ਨਿਆਯ ਵਿਚ ਜਾਗਦੀਸ਼ੀ ਆਦੀ, ਯੋਗ ਵਿਚ ਹਠ ਯੋਗ ਪ੍ਰਦੀਪਕਾ ਆਦੀ, ਸਾਂਖਜ ਵਿਚ ਸਾਂਖਜਤਤ੍ਵਕੌਮੁਦੀ ਆਦੀ, ਵੇਦਾਂਤ ਵਿਚ ਯੋਗਵਾਸ਼ਿਸ਼ਠ, ਪੰਚਦਸ਼ੀ ਆਦੀ, ਵੈਦ੍ਯਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਰੰਗਧਰ ਆਦੀ, ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਨੂ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਮਲਾਟੀ ਸ਼ਲੋਕ, ਹੋਰ ਸਭ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਸਾਰੇ ਤੰਤ੍ਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣ, ਸਾਰੇ ਉਪਪੁਰਾਣ, ਤੁਲਸੀਦਾਸ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਮਾਇਣ, ਰੁਕਮਣੀਮੰਗਲ ਆਦੀ, ਹੋਰ ਸਭ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ, ਏਹ ਸਭ ਕਪੋਲ ਕਲਪਿਤ ਮਿਥਿਆ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਸਤਯ ਨਹੀਂ । (ਉੱਤਰ) ਥੋੜਾ ਸਤਯ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਏਸ ਦੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਅਸਤਯ ਭੀ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਜਿਸਤਰਾਂ ਅਛੀ

ਉੱਤਮ ਅੱਨ ਜਹਰ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਛੱਡਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਕਨ ਏਹ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ । (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪੁਰਾਣ, ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, (ਉੱਤਰ) ਹਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਪਰੰਤੂ ਸਤਨੂੰ ਝੂਠ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕੌਨ ਸਤ ਅਰ ਕੌਨ ਮਿਥਿਆ ਹੈ (ਉੱਤਰ) :—

'ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਨੀਤਿਹਾਸਾਨ ਪੁਰਾਣਾਨਿ ਕਲਪਾਨ ਗਾਥਾਨਾਰਾਸ਼ੰਸਿਰਿਤਿ'।

ਏਹ ਗ੍ਰਿਹਜਸੂਤ੍ਰਾਦੀ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ, ਜੋ ਐਤਰੇਯ, ਸ਼ਤਪਥ ਆਦੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ ਉਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੁਰਾਣ, ਕਲਪ ਗਾਥਾ ਅਰ ਨਾਰਾਸ਼ੰਸੀ ਪੰਜ ਨਾਉਂ ਹਨ, ਸ੍ਰੀਮਤਭਾਗਵਤ ਆਦੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਪੁਰਾਣ ਨਹੀਂ (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੋ ਤਿਆਗਨੇ ਯੋਗ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਤਜਹੈ ਉਸਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। (ਉੱਤਰ) ਜੋ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਤਜ ਹੈ ਸੋ ਸੋ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸਤਜ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਹੈ ਅਰ ਜੋ ਮਿਥਿਆ ਹੈ ਓਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਹੈ। ਵੇਦਾਦੀ ਸਤਜ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸ੍ਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਣ ਸਤਜ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿਥਿਆ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਤ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਮਿਥਿਆ ਵੀ ਉਸਦੇ ਗਲ ਲੱਗ ਜਾਵੇ, ਏਸ ਲਈ 'ਅਸਤਜਮਿਸ੍ਰੰ ਸਤਜੰ ਦੂਰਤਸਤਜਾਜਮਿਤਿ' ਅਸਤਜ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸਤਜ ਨੂੰ ਭੀ ਉੱਕਨ ਛੱਡ ਦੇਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਜੀਕਨ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਅੰਨ ਨੂੰ । (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਤੁਹਾਡਾ ਮਤ ਕੀ ਹੈ (ਉੱਤਰ) ਵੇਦ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਨੇ ਵੇਦ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਅਰ ਛੱਡਨ ਦੀ ਸ਼ਿਖਛਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਉਸ ਦਾ ਅਸੀਂ ਯਥਾਵਤ ਕਰਨਾ ਛੱਡਨਾ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਵੇਦ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਏਸ ਥੀਂ ਸਾਡਾ ਮਤ ਵੇਦ ਹੈ, ਈਕਨ ਮੰਨਕੇ ਸਭ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਰਯ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮਤ ਹੋਕੇ ਰਹਿਨਾ ਚਾਹੀਏ (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੀਕਨ ਸੱਤ ਅਸੱਤ ਦਾ ਅਰ ਦੂਜੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਹੈ ਉਸਤਰਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਛੀਆਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੈ, ਮੀਮਾਂਸਾ ਕਰਮ, ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਕਾਲ, ਨਿਆਯ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਯੋਗ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ, ਸਾਂਖਜ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਅਰ ਵੇਦਾਂਤ ਬ੍ਰਹਮ ਥੀਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਏਹ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ? (ਉੱਤਰ) ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਬਿਨਾ ਸਾਂਖਜ ਅਰ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ, ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਰੋਧ, ਅਵਿਰੋਧ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਰੋਧ ਕੇਹੜੀ ਜਗਹਿ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਅਥਵਾ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਜੋ ਅਨੇਕਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ

ਕਥਨ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਰੋਧ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਏਥੇ ਭੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਕ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇ ਹੈ। (ਉੱਤਰ) ਕੀ ਵਿਦਿਆ ਇਕ ਹੈ ਜਾਂ ਦੋ, ਇਕ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਹੈ ਭਾਂ ਵਯਾਕਰਣ ਵੈਦ੍ਯਕ ਜੋਤਸ਼ ਆਦੀ ਦਾ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ਯ ਕਿਉਂ ਹੈ, ਜੀਕਨ ਇਕ ਵਿਦ੍ਯਾ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਵਿਦ੍ਯਾ ਦੇ ਅਵੈਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ. ਉਕਨ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਛਿਆਂ ਅਵੈਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਇਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਭੀ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ, ਜੀਕਨ ਘੜੇ ਦੇ ਬਨਾਉਨ ਵਿਚ ਕਰਮ, ਸਮੇ, ਮਿੱਟੀ, ਵਿਚਾਰ, ਸੰਯੋਗ, ਵਿਯੋਗ ਆਦੀ ਦਾ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਗੁਣ, ਅਰ ਪ੍ਰਮਿਆਰ ਕਾਰਣ ਹਨ, ਉਕਨ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਜੋ ਕਰਮ ਕਾਰਣ ਹੈ ਉਸਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਮੀਮਾਂਸਾ ਵਿਚ, ਸਮੇ ਦੀ ਵਯਾਖਿਆ ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਵਿਚ, ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਿਆਯਵਿਦ, ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਯੋਗ ਵਿਚ, ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕ੍ਰਮ ਥੀਂ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸਾਂਖ੍ਯ ਵਿਚ, ਅਰ ਨਿਮਿੱਤ ਕਾਰਣ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਹੈ ਉਸਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੇਦਾਂਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਹੈ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਭੀ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ, ਜੀਕਨ ਵੈਦ੍ਯਕ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਨਿਦਾਨ, ਚਕਿਤਸਾ, ਔਸ਼ਧੀ ਦਾਨ, ਅਰ ਪੱਥਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਥਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਸਭਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਰੋਗ ਦੀ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਉਕਨ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਛੀ ਕਾਰਣ ਹਨ ਇਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਇਕ ਕਾਰਣ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਇਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਭੀ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ। ਏਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਕਹਾਂਗੇ। ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ ਦੇ ਵਿਘਨ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਡ ਦੇਨ, ਜੀਕਨ ਕੁਸੰਗ ਅਰਥਾਤ ਦੁਸ਼ਟ ਵਿਸ਼ਯੀ ਜਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ, ਦੁਸ਼ਟ ਵ੍ਯਸਨ, ਜੀਕਨ ਮਦ੍ਯਆਦੀ ਦਾ ਸੇਵਨ, ਅਰ ਬੇਸਦਾ ਗਮਨ ਆਦੀ, ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਅਰਥਾਤ ਪੰਜੋਵੇਂ ਵਰਹੇ ਥੀਂ ਪੈਹਲੋਂ ਪੁਰਸ਼ ਅਰ ਸੋਹਲਵੇਂ ਵਰਹੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਨਾ, ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਨਾ ਹੋਨਾ, ਰਾਜਾ, ਮਾਂ, ਪਿਉ, ਅਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਨਾ, ਅਤੀ ਭੋਜਨ ਕਰਨਾ, ਅਤੀ ਜਾਗਨਾ, ਪੜ੍ਹਨ, ਪੜ੍ਹਾਨ, ਪ੍ਰੀਖਛਾ ਲੈਨ, ਦੇਨ ਵਿਚ ਆਲਸ ਯਾ ਕਪਟ ਕਰਨਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਲਾਭ ਨਾ ਸਮਝਨਾ, ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਥੀਂ ਬਲ ਬੁੱਧੀ ਪਰਾਕ੍ਰਮ, ਅਰੋਗਜਤਾ, ਰਾਜ, ਧਨਦੀ ਬ੍ਰਿੱਧੀ ਨ ਮੰਨਨਾ, ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਛੱਡਕੇ ਹੋਰ ਪੱਥਰ ਆਦੀਜੜ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ, ਪੂਜਨ ਵਿਚ ਵਿਅਰਥ ਕਾਲ ਖੋਨਾ, ਮਾਂ, ਪਿਉ, ਅਤਿਥੀ ਅਰ ਆਚਾਰਯ, ਵਿਦਵਾਨ, ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਮੂਰਤੀ ਮੰਨਕੇ ਸੇਵਾ, ਸਤਸੰਗ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਵਰਣ ਆਸ਼੍ਰਮ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਊਰਧ ਪੁੰਡ੍ਰ, ਤ੍ਰਿਪੁੰਡ੍ਰ, ਤਿਲਕ, ਕੰਠੀ, ਮਾਲਾ ਧਾਰਣ ਕਰਨਾ,

ਏਕਾਦਸ਼ੀ, ਤ੍ਰਿਓਦਸ਼ੀ ਆਦੀ ਬ੍ਰਤ ਕਰਨੇ, ਕਾਸ਼ੀ ਆਦੀ ਤੀਰਥ, ਅਰ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਨਾਰਾਇਣ, ਸ਼ਿਵ, ਭਗਵਤੀ, ਗਣੇਸ਼ ਆਈ ਦੇ ਨ ਮ ਸਿਮਰਣ ਥੀਂ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਦੂਰ ਹੋਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਨਾ, ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਕਰਕੇ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਅਸ਼ੱਧਾ ਦਾ ਹੋਨਾ, ਵਿਦਿਆ ਧਰਮ ਜੋਗ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਦੇ ਬਗੈਰ ਝੂਠੇ ਪੁਰਾਣ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਭਾਗਵਤ ਆਦੀ ਦੀ ਕਥਾ ਆਦੀ ਥੀਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਮੰਨਨਾ ਲੋਭ ਕਰਕੇ ਧਨ ਆਦੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੋ ਜਾਨਥੀਂ ਵਿਦਿਆ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਾ ਰੱਖਨੀ ਇੱਧਰ ਉੱਧਰ ਐਵੇਂ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਫਿਰਨਾ, ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਝੂਠੇ ਵਿਹਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਸਕੇ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਅਰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਲਾਭ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਰੋਗੀ ਅਰ ਮੂਰਖ ਬਨੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਅਰ ਸ੍ਵਾਰਥੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਦੀ ਏਹੜੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ, ਸਤਸੰਗ ਥੀਂ ਹਟਾਕੇ ਅਰ ਅਪਨੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾਕੇ ਉਨਾਂ ਦਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਜੇ ਖਛਤ੍ਰੀ ਆਦੀ ਵਰਣ ਪੜ੍ਹਕੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋ ਜਾਨਗੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਖੰਡ ਜਾਲ ਥੀਂ ਛੁਟਕੇ ਅਰ ਸਾਡੇ ਛਲ ਨੂੰ ਜਾਣਕੇ ਸਾਡਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਨਗੇ, ਏਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਘਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਅਰ ਪ੍ਰਜਾ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਅਪਨੇ ਮੁੰਡੇ ਅਰ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਬਨਾਉਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਨਾਲ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਰਨ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਰ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਭੀ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹਨ ? ਜੇ ਏਹ ਪੜ੍ਹਨਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਕੀ ਕਰਾਂਗੇ ? ਅਰ ਇਨਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੀਕਨ ਏਹੁ ਨਿਸ਼ੇਧ ਹੈ :—

ਇਸਤ੍ਰੀ ਸ਼ੂਦ੍ਰੌ ਨਾਧੀਯਾਤਾਮਿਤਿ ਸ਼੍ਰੁਤੇਃ।

ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਰ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਏਹ ਸ਼੍ਰੁਤੀ ਹੈ। (ਉੱਤਰ) ਸਭ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਰ ਪੁਰਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਮਨੁਸ਼ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਪਵੋ ਖੂਹ ਵਿਚ ਅਰ ਇਹ ਸ਼੍ਰੁਤੀ ਤੁਹਾਡੀ ਮਨਘੜਤ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਮਾਣਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਭ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹਨ, ਸੁਣਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ :—

ਯਥੇਮਾਂ ਵਾਚੰ ਕਲ੍ਯਾਣੀਮਾਵਦਾਨਿ ਜਨੇਭ੍ਯਃ।
ਬ੍ਰਹ੍ਮਰਾਜਨ੍ਯਾਭ੍ਯਾਂ ਸ਼ੂਦ੍ਰਾਯ ਚਾਰ੍ਯਾਯ ਚ
ਸ੍ਵਾਯ ਚਾਰਣਾਯ ॥ ਯਜੁਰਵੇਦ। ਅਧ੍ਯਾਯ ੨੬। ਮੰਤ੍ਰ ੨।

ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ(ਯਥਾ) ਜੀਕਨ ਮੈਂ (ਜਨੇਭ੍ਯਃ) ਸਭ ਮਨੁਸ਼ ਦੇ ਵਾਸਤੇ (ਇਮਾਮ) ਏਸ (ਕਲ੍ਯਾਣੀ) ਕਲਿਆਣ ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰ ਅਰ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸੁਖ ਦੇ ਦੇਨਹਾਰੀ (ਵਾਚੰ) ਰਿਗਵੇਦ ਆਦੀ ਚੌਹਾਂ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ (ਆਵਦਾਨਿ) ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਕੀਤਾ ਕਰੋ, ਏਥੇ ਕੋਈ ਏਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ਕਿ ਜਨ ਸ਼ਬਦ ਥੀਂ ਦ੍ਵਿਜਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਆਦੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖਛਤ੍ਰੀ ਅਰ ਵੈਸ਼ ਹੀ ਨੂੰ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਰ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਆਦੀ ਵਰਣਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ। (ਉੱਤਰ) (ਬ੍ਰਹਮਰਾਜਨ੍ਯਾਭ੍ਯਾਮ) ਇਤ੍ਯਾਦੀ ਵੇਖੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਆਪ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖਛਤ੍ਰੀ, (ਅਰਯਾਯ) ਵੈਸ਼ (ਸ਼ੂਦ੍ਰਾਯ) ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਅਰ (ਸ੍ਵਾਯ) ਅਪਨੇ ਨੌਕਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਦੀ (ਅਰਣਾਯ) ਅਰ ਅਤੀ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਆਦੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਮਨੁੱਸ਼ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹਾ ਅਰ ਸੁਨ ਸੁਨਾਕੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵਧਾਕੇ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਅਰ ਬੁਰੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਦਾ ਤ੍ਯਾਗ ਕਰਕੇ ਦੁੱਖਾਂ ਥੀਂ ਛੁਟਕੇ ਆਨੰਦ ਨੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨ, ਕਹੋ ਤਾਂ ਹੁਨ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਮੰਨੀਏ ਯਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰਦੀਪਰਮੇਸ਼ੁਰਦੀ ਬਾਤ ਜਰੂਰ ਮੰਨਨੀ ਚਾਹੀਏ। ਹੁਨ ਭੀ ਜੇਹੜਾ ਏਸਨੂੰ ਨਾਮੰਨੇਗਾ ਉਹ ਨਾਸਤਿਕ ਕਹਾਵੇਗਾ, ਕਿਉਂ ਕਿ 'ਨਾਸ੍ਤਿਕੋ ਵੇਦ ਨਿੰਦਕਃ' ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਨਿੰਦਕ ਅਰ ਨਾ ਮੰਨਨ ਵਾਲਾ ਨਾਸਤਿਕ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸ਼ੂਦ੍ਰਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ? ਕੀ ਈਸ਼ੁਰ ਪਖਛਪਾਤੀ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਸੁਨਨ ਦਾ ਸ਼ੂਦ੍ਰਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਨਿਸ਼ੇਧ ਅਰ ਦ੍ਵਿਜਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਿਧੀ ਕਰੇ। ਜੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਮਰਜੀ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਆਦੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਨ ਸੁਨਾਨ ਦੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਜ਼ਬਾਨ ਅਰ ਕੰਨ ਦੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਕਿਉਂ ਬਨਾਉਂਦਾ ? ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ, ਪਾਨੀ, ਅੱਗ, ਹਵਾ,ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਸੂਰਜ ਅਰ ਅਨਾਜ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥ ਸਭ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਬਨਾਏ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਵੇਦ ਭੀ ਸਭ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਅਰ ਜਿਥੇ ਕਿਥੇ ਨਿਸ਼ੇਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਏਹ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ ਨਾਲ ਭੀ ਕੁਝ ਨਾ ਆਵੇ ਉਹ ਨਿਰਬੁੱਧੀ ਅਰ ਮੂਰਖ ਹੋਨ ਥੀਂ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੜ੍ਹਾਉਨਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ ਅਤ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ੇਧ ਕਰਦੇ ਹੋ ਓਹ ਤੁਹਾਡੀ ਮੂਰਖਤਾ ਸ੍ਵਾਰਥਪਨੇ ਅਰ ਨਿਰਬੁੱਧਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਵੇਖੋ ਵੇਦ ਵਿਚ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ :—

ब्रह्मचर्येण कन्या युवानं विंदते पतिम।

ਅਥਰ੍ਵਵੇਦ। ਕਾਂਡ ੧੧। ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੨੪ ਅਧ੍ਯਾਯ ੩। ਮੰਤ੍ਰ ੧੮।

ਜੀਕਨ ਮੁੰਡੇ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਸੇਵਨ ਕਰਕੇ ਪੂਰਣ ਵਿਦਿਆ ਅਰ ਸੁਸ਼ਿਖਛਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਮੁਟਿਆਰ ਲਿਖੀ ਪੜ੍ਹੀ, ਅਪਨੇ ਅਨੁਕੂਲ ਪਜਾਰੀ, ਅਪਨੇ ਵਾਛਣ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਕੁਆਰੀ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਸੇਵਨ ਕਟਕੇ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਪੂਰੀ ਵਿਦਿਆ ਅਰ ਉੱਤਮ ਸਿਖਜਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮੁਟਿਆਰ ਹੋਕੇ ਪੂਰੀ ਜੁਆਨੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਅਪਨੇ ਵਾਛਣ ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਪੂਰੇ ਜੁਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਅਰ ਵਿਦਜਾ ਗ੍ਰਹਣ ਜਰੂਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲੋਗ ਭੀ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ? (ਉੱਤਰ) ਜਰੂਰ ਵੇਖੋ ਸ਼ੌਤਸੂਤ੍ਰ ਆਦੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :—

ਇਮੰ ਮੰਤ੍ਰੰ ਪਤਨੀ ਪਠੇਤ।

ਅਰਥਾਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਯਗ ਵਿਚ ਏਸ ਮੰਤ੍ਰਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ, ਜੇ ਵੇਦ ਆਦੀਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਨਾ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਯੱਗ ਵਿਚ ਸੁਰ ਨਾਲ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ ਅਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਣ ਕੀਕਨ ਕਰ ਸਕੇ? ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵਿਚਭੂਸ਼ਣ ਰੂਪੀ ਗਾਰਗੀ ਆਦੀ ਵੇਦਾਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਪੂਰਣ ਵਿਦਜਾ ਵਾਲੀ ਹੋਈ ਸੀ,ਏਹ ਸ਼ਤਪਥ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਿਚ ਸਫਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਭਲਾ ਜੇ ਪੁਰਸ਼ਵਿਦਵਾਨ ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਨਪੜ੍ਹ. ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਦਵਾਨ ਅਰ ਪੁਰਸ਼ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਰੋਜ ਦਿਹਾੜੀ ਦੇਵਾਸੁਰ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮਚਿਆ ਰਹੇ, ਫੇਰ ਸੁਖ ਕਿਥੇ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਜੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਤਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਉ ਕਰ ਹੋ ਸਕਨ, ਤਥਾ ਰਾਜ ਕਾਰਜ ਨਜਾਯਾਧੀਸ਼ਪਨ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਦਾ ਕਾਰਯ ਜੇਹੜਾ ਖਾਵੰਦ ਦਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਖਾਵੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਖਣਾ, ਘਰਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿਨੇ, ਵਿਦਜਾ ਤੇਂ ਸ਼ਰੀਰ ਇਤਿਆਦੀ ਕੰਮ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਦੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦੇ, ਵੇਖੋ ਆਰਯਾਵਰਤ ਦੇ ਰਾਜ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਧਨੁਰਵੇਦ ਅਰ ਯੁੱਧ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਭੀ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਜਾਨਦੀਆਂ ਸਨ, ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਨਾ ਜਾਨਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਕੈਕੇਯੀ ਆਦੀ ਦਸ਼ਰਥ ਆਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਕੀਕਨ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਅਰ ਯੱਧ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਏਸ ਥੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਅਰ ਖਛਤ੍ਰਿਯਾ ਨੂੰ ਸਭ ਵਿਦਿਆ, ਵੈਸ਼ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਵਿਉਪਾਰ ਦੀ ਵਿਦਿਆ, ਅਰ ਸ਼ੂਦ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਰਸੋਈ ਬਨਾਨ ਆਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਜਰੂਰ ਸਿਖਨੀ ਚਾਹੀਏ, ਜੀਕਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਯਾਕਰਣ, ਧਰਮ ਅਰ ਅਪਨੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਵਿਦਜਾ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਜਰੂਰ ਪੜ੍ਹਨੀ ਚਾਹੀਏ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਵਯਾਕਰਣ, ਧਰਮ, ਵੈਦਕ, ਗਣਿਤ, ਸ਼ਿਲਪ ਵਿਦਜਾ ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਹੀ ਸਿਖਨੀ ਚਾਹੀਏ,

ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖੇ ਬਗੈਰ ਸਚ ਝੂਠ ਦਾ ਨਿਰਣਾ, ਪਤੀ ਆਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੁਕੂਲ ਵਰਤਨਾ, ਯਥਾਯੋਗ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਨਾ, ਵੱਡਾ ਕਰਨਾ, ਸੁਸ਼ਿਖਛਾ ਦੇਨੀ ਘਰਦੇ ਸਭ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਜੇਹਾ ਚਾਹੀਏ ਉਹੋ ਜੇਹਾ ਕਰਨਾ, ਵੈਦਕ ਵਿਦਿਆ ਕਰਕੇ ਦਵਾਈ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਖਾਨ ਪੀਨ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਨਾਨੀਆਂ, ਅਰ ਬਨਵ ਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰੋਗ ਕਦੀ ਨਾ ਆਵੈ, ਅਰ ਸਭ ਲੋਗ ਸਦਾ ਰਾਜ਼ੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਰਹਿਨ, ਸ਼ਿਲਪ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਜਾਨੇ ਬਗੈਰ ਘਰਦਾ ਬਨਵਾਨਾ, ਕਪੜੇ ਗਹਿਣੇ ਆਦੀ ਦਾ ਬਨਾਨਾ ਬਨਵਾਉਨਾ, ਗਣਿਤ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਬਗੈਰ ਸਭ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਸਮਝਨਾ, ਸਮਝਾਨਾ, ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਬਗੈਰ ਈਸ਼੍ਵਰ ਅਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਨਕੇ ਅਧਰਮ ਥੀਂ ਕਦੀ ਨਾ ਬਚ ਸਕੇ, ਏਸ ਲਈ ਉਹੋ ਹੀ ਧੰਨਵਾਦ ਦੇ ਯੋਗ, ਅਰ ਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਿਤ ਹਨ, ਜੋ ਅਪਨੀ ਸੰਤਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਉੱਤਮ ਸ਼ਿਖਛਾ, ਅਰ ਵਿਦਿਆ ਥੀਂ ਸ਼ਰੀਰ ਅਰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪੂਰਣ ਬਲ ਨੂੰ ਵਧਾਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸੰਤਾਨ ਮਾਂ, ਪਿਉ ਖਾਵੰਦ, ਸਸ, ਸੌਹਰਾ, ਰਾਜਾ, ਪ੍ਰਜਾ, ਗੁਆਂਢੀ, ਇਸ਼ਟ, ਮਿਤ੍ਰ, ਅਰ ਸੰਤਾਨ ਆਦੀ ਨਾਲ ਯਥਾ ਯੋਗ ਧਰਮ ਨਾਲ ਵਰਤਨ, ਏਸ ਖਜਾਨੇ ਦਾ ਖੈ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਏਸ ਨੂੰ ਜਿੱਨਾ ਖਰਚ ਕਰੋ ਉੱਨਾ ਹੀ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਸਭ ਖਜ਼ਾਨੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਨਾਲ ਘਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਦਾਯ-ਭਾਗੀ ਭੀ ਅਪਨਾ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਕੋਈ ਚੋਰ ਯਾ ਦਾਯਭਾਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਏਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਰਖਛਾ ਅਰ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ ਅਰ ਪ੍ਰਜਾ ਹੀ ਹੈਨ ॥

‘ਕਨਜ਼ਾਨਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨੰ ਚ ਕੁਮਾਰਾਣਾਂ ਚ ਰਖਛਣਮ’

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ। ਅਧਜ਼ਾਯ ੭। ਸ਼ਲੋਕ ੧੫੨ ॥

ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਯੋਗ ਹੈ ਸਭ ਮੁੰਡੇ ਅਰ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਕਹੇ ਹੋਏ ਸਮੇ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਪਹਲੇ ਕਹੇ ਹੋਏ ਸਮੇ ਤਕ, ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਵਿਦਵਾਨ ਕਰਾਨਾ ਜੇ ਕੋਈ ਏਸ ਆਗਿਆ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਾਂ, ਪਿਉ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਨਾ ਅਰਥਾਤ ਰਾਜਾ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਅੱਠ ਵਰਹੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੰਡਾ ਯਾ ਕੁੜੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਨਾ ਰਹਿਸੱਕਨ, ਕਿੰਤੂ ਗੁ_ਲ ਵਿਚ ਰਹਿਨ, ਜਦ ਤਕ ਸਮਾ ਵਰਤਨ ਦਾ ਸਮਾ ਨਾ ਆਵੇ ਤਦ ਤਕ ਵਿਆਹ ਨਾ ਹੋਨਾ ਪਾਵੇ ॥

ਸਰਵੇਸ਼ਾ ਮੇਵ ਦਾਨਾਨਾਂ ਬ੍ਰਹਮਦਾਨੰ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਜਤੇ।
ਵਾਰਯੱਨ ਗੋਮਹੀ ਵਾਸਸ ਤਿਲ ਕਾਂਚਨ ਸਰਪਿਸ਼ਾਮ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ। ਅਧਜ਼ਾਯ ੪। ਸ਼ਃ ੨੩੩ ॥

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਿੱਨੇ ਦਾਨ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਪਾਨੀ, ਅਨਾਜ, ਗਊ, ਜ਼ਮੀਨ, ਕਪੜੇ, ਤਿਲ, ਸੋਨਾ ਅਰ ਘਿਉ ਆਦੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵੇਦ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਦਾਨ ਛਾਢਾ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਜਿੱਨਾਂ ਥਨ ਮੱਕੇ ਉੱਨਾਂ ਯਤਨ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਬ੍ਰਿੱਧੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਕਰਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਯਥਾਯੋਗ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ, ਵਿਦਿਆ, ਅਰ ਵੇਦ ਵਿਚ ਕਹੇ ਹੋਏ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹੋ ਦੇਸ਼ ਭਾਗਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹੋ ਬ੍ਰਹਮ ਚਰਯ ਆਸ਼੍ਰਮ ਦੀ ਸ਼ਿਖਛਾ ਸੰਖਛੇਪ ਨਾਲ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ, ਏਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚੌਥੇ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਸਮਾਵਰਤਨ, ਅਤ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਦੀ ਸ਼ਿਖਛਾ ਲਿਖਾਂਗੇ ॥

ਇਤਿਸ਼੍ਰੀਮਦ੍ਦਯਾਨੰਦਸਰਸ੍ਵਤੀਸੁਆਮੀਕ੍ਰਿਤੇ ਸਤਜ਼ਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼ੇ
ਸੁਛਾਸ਼ਾਵਿਭੂਸ਼ਿਤ ਸ਼ਿਖਛਾਵਿਸ਼ਯੇ ਤ੍ਰਿਤੀਯਃ
ਸਮੁੱਲਾਸਃ ਸੰਪੂਰਣਃ ॥ ੨ ॥

ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਸੁਆਮੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸਤਜ਼ਾਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭੂਸ਼ਿਤ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਖਛਾ
ਵਿਸ਼ਯਕ ਤੀਸਰਾ ਸਮੁੱਲਾਸ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ॥ ੨ ॥

ਚੌਥਾ ਸਮੁੱਲਾਸ।

ਅਥ ਸਮਾਵਰਤਨਵਿਵਾਹਗ੍ਰਿਹਾਸ਼੍ਰਮਵਿਧਿੰਵਖਛਜ਼ਾਮਃ।

ਵੇਦਾਨਧੀਤਜ਼ ਵੇਦੌ ਵਾ ਵੇਦੰ ਵਾਪਿ ਯਥਾਕ੍ਰਮਮ:॥
ਅਵਿਪਲੁਤਬ੍ਰਹਮਚਰਯੋ ਗ੍ਰਿਹਸਥਾਮਾਵਿਸ਼ੇਤ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ। ਅਧਜ਼ਾਯ ੩। ਸ਼ਲੋਕ ੨॥

ਜਦ ਠੀਕ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਜ਼ਾ ਤੇ ਚਲ਼ਕੇ, ਚਾਰ, ਤਿੰਨ, ਦੋ ਯਾਂ ਇੱਕ ਵੇਦ ਨੂੰ ਅੰਗ, ਉਪਾਂਗ ਦੇ ਸਮੇਤ ਪੜ੍ਹ ਲਵੇ, ਤਦ ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਯਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜੇਹਦਾ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਖੰਡਿਤ ਨ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਗ੍ਰਿ ਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰੇ॥

ਤੰ ਪ੍ਰੀਤੰ ਸ੍ਵਧਰਮੇਣ ਬ੍ਰਹਮਦਾਯਹਰੰ ਪਿਤ੍ਰ:।
ਸ੍ਵਗਵਿਣੰ ਤਲਪ ਆਸੀਮਮਰਹਯੇਤਪ੍ਰਥਮੰਗਵਾ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ। ਅਧਜ਼ਾਯ ੩। ਸ਼ਲੋਕ ੩॥

ਜੇਹੜਾ ਵਿਦਜ਼ਾਰਥੀ ਅਪਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਧਰਮ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਅਪਨੀ ਰਖਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਿਤਾ ਯਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਧਨ ਲੈ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਓਹ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਮਾਲ਼ਾ ਪਾਏ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਦਾ ਗਊ ਦਾਨ ਨਾਲ ਆਦਰ ਕਰੇ, ਅਰ ਲੜਕੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਭੀ ਉਹੋ ਜੇਹੇ ਗੁਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਜ਼ਾਰਥੀ ਦਾ ਗਊ ਦਾਨ ਨਾਲ ਆਦਰ ਭਾਉ ਕਰੇ॥

ਗੁਰੂਣਾਨੁਮਤ: ਸਨਾਤ੍ਵਾ ਸਮਾਵ੍ਰਿਤੋ ਯਥਾਵਿਧਿ।
ਉਦ੍ਵਹੇਤ ਦ੍ਵਿਜੋ ਭਾਰਯਾਂ ਸਵਰਣਾ ਲਖਛਣਾਨ੍ਵਿਤਾਮ।

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ। ਅਧਜ਼ਾਯ ੩। ਸ਼ਲੋਕ ੪॥

ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖਛਤ੍ਰੀ, ਵੈਸ਼ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਜ਼ਾ ਲੈਕੇ ਅਤੇ ਸਨਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂਕੁਲ ਥੀਂ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਆਕੇ, ਅਪਨੇ ਵਰਣ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ॥

ਅਸਪਿੰਡਾ ਚ ਯਾ ਮਾਤੁਰਸਗੋਤ੍ਰਾ ਚ ਯਾ ਪਿਤ੍ਰ:।

ਸਾ ਪ੍ਰਸ਼ਸਤਾ ਦ੍ਵਿਜਾਤੀਨਾਂ ਦਾਰਕਰਮਣਿ ਮੈਥੁਨੇ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ। ਅਧਜਾਯ ੩। ਸ਼ਲੋਕ ੫॥

ਜੇਹਦੀ ਕੰਨਿਆਂ ਮਾਂ ਦੇ ਕੁਲ ਦੀ ਛੀ ਪੀੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਗੋਤ੍ਰ ਦੀ ਨ ਹੋਵੇ ਉਸ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ, ਇਹਦਾ ਸਬਬ ਏਹ ਹੈ ਕਿ :—

ਪਰੋਖਛਾਪ੍ਰਿਯਾ ਇਵ ਹਿ ਦੇਵਾ: ਪ੍ਰਤਯਛਦ੍ਵਿਸ਼ਾ॥

ਸ਼ਤਪਥ ਬ੍ਰਾਹਮਣ॥

ਇਹ ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜੇਹੀ ਉਸ ਚੀਜ ਵਿਚ ਜੇਹੜੀ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋਵੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੈਹੀ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨਜਰ ਆਉਨ ਵਾਲੀ ਚੀਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ,ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਸੁਨੇ ਹੋਨ, ਅਤੇ ਖਾਦੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਮਨ ਉਸੇ ਵਿਚ ਲਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿਸੇ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸੁਨਕੇ ਮਿਲਨ ਨੂੰ ਭਾਹਾ ਜੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਦੁਰੇਡੇ ਅਰਥਾਤ ਜੇਹੜੀ ਅਪਨੇ ਗੋਤ੍ਰ ਯਾਂ ਮਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਦੀ ਨ ਹੋਵੇ ਉਸੇ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਰਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ॥

ਨੇੜੇ ਅਤੇ ਦੂਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਚੇ ਫਲ ਏਹ ਹਨ :—

(੧) ਜੇਹੜੇ ਬਾਲਕ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਥੋਂ ਕੋਲ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕੱਠੇ ਖੇਲਦੇ, ਲੜਦੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਗੁਣ ਦੋਸ਼, ਸੁਭਾਵ, ਯਾਂ ਬਾਲਪਣੇ ਦੇ ਖੋਟੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਜੇਹੜੇ ਨੰਗੇ ਭੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨਾਂ ਦਾ ਜੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ॥

(੨) ਜਿਸਤਰਾਂ ਪਾਨੀ ਵਿਚ ਪਾਨੀ ਮਿਲਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਇਕ ਪਿਉ ਦੇ ਇਕ ਗੋਤ੍ਰ ਯਾਂ ਮਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਹੋਨ ਨਾਲ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਅਦਲ ਬਦਲ ਨਾ ਹੋਨ ਨਾਲ ਉੱਨਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ॥

(੩) ਜਿਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਮਿਸ਼ਰੀ ਜਾਂ ਸੁੰਢ ਆਦੀ ਦੁਆਈਆਂ ਦੇ ਪਾਨ ਨਾਲ ਉੱਤਮਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਵੱਖੋਵੱਖਰੇ ਗੋਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਮਰਦ ਤੀਮੀ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਵੱਖੋਵੱਖਰੇ ਕੁਲਾਂ ਦੇ ਹੋਨ ਵਿਆਹ ਹੋਨਾ ਉੱਤਮ ਹੈ॥

(੪) ਜਿਸਤਰਾਂ ਕੋਈ ਪੁਰਸ਼ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਰੋਗੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਜਾਨ ਕਰਕੇ ਹਵਾ ਅਤੇ ਖਾਨ ਪੀਨ ਦੇ ਬਦਲ ਜਾਨ ਥੀਂ ਚੰਗਾ ਹੋ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਹਿਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਹੋਨ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮਤਾ ਹੈ॥

(੫) ਨੇੜੇ ਸੰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦਾ ਮਲੂਮ ਹੋਨਾ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਬਖੇੜੇ ਦਾ ਹੋ ਜਾਨਾ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਹਿਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਅਰ ਦੁਰੇਡੇ ਵਿਆਹ ਹੋਨ ਵਿੱਚ ਦੂਰ ਦੂਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਡੋਰੀ ਲੰਬੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਨੇੜੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ॥

(੬) ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭੀ ਦੁਰੇਡੇ ਸੰਬੰਧ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਨੇੜੇ ਵਿਆਹ ਹੋਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਏਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਲਿਖਯਾ ਹੈ:-

ਦੁਹਿਤਾ ਦੁਰਹਿਤਾ ਦੂਰੇਹਿਤਾ ਦੋਰਾਧੇਰਵਾ॥

ਨਿਰੁਕਤ ੩।੪॥

ਕੰਨਿਆਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਦੁਹਿਤਾ ਏਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਦੂਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਚ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹਿਤਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨੇੜੇ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ।

(੭) ਲੜਕੀ ਦੇ ਪਿਉ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਗਰੀਬੀ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ,ਕਿਉਂ ਜੋ ਜਦ ਜਦ ਕੰਨਿਆਂ ਪਿਉ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਆਵੇਗੀ ਤਦ ਤਦ ਏਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨ ਕੁਝ ਦੇਨਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ॥

(੮) ਨੇੜੇ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਪੋ ਅਪਨੇ ਪਿਉ ਦੀ ਕੁਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਘਮੰਡ ਬਨਿਆ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਜਦ ਕਦੀ ਜਰਾ ਭੀ ਦੋਨੋਂ ਮੱਥੇ ਤੇ ਵਟ ਪਾਉਨਗੇ ਤਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਪਿਉਕੇ ਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਵੱਡੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਰ ਵਿਰੋਧ ਭੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਅਕਸਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਤਿੱਖਾ ਅਤੇ ਨਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਣਾਂ ਕਰਕੇ ਪਿਉ ਦੇ ਇੱਕ ਗੋਤ੍ਰ, ਮਾਂ ਦੀ ਛੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਅੱਛਾ ਨਹੀਂ॥

ਮਹਾਂਤਜਪਿ ਸਮ੍ਰਿੱਧਾਨਿ ਗੋਅਜਾਵਿਧਨਧਾਨਜਤਃ।
ਇਸਤ੍ਰੀਸੰਬੰਧੇਦਸ਼ੈਤਾਨਿਕੁਲਾਨਿਪਰਿਵਰਜਯੇਤ॥

ਮਨੁਃ ਅਃ ੩। ਸ਼ਲੋਕ ੬॥

ਭਾਵੇਂ ਕਿੱਨੇ ਧਨ, ਧਾਨਜ, ਗਊ, ਬੱਕਰੀ, ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ, ਰਾਜ, ਧਨ ਆਦੀ ਨਾਲ ਏਹ ਕੁਲਾਂ ਭਰਪੂਰ ਹੋਨ, ਤਦ ਵੀ ਵਿਆਹ, ਸੰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਦਸ ਕੁਲਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਨ॥

ਹੀਨਕ੍ਰਿਯੰ ਨਿਸ਼ਪੁਰਸ਼ੰ ਨਿਸ਼ਛੰਦੋ ਰੋਮਸ਼ਾਰਸ਼ਸਮ ।
ਖਛੱਯਾਮਯਾਵਜ਼ਪ ਸਮਾਰਿਸ਼੍ਟੀਕੁਸ਼ਠਕੁਲ ਨਿ ਚ॥

ਮਨੁ० ਅਃ३ । ਸ਼ਲੋਕ ੭ ॥

(੧) ਜੇਹੜੀ ਕੁਲ ਸਤ ਕ੍ਰਿਯਾ ਤੋਂ ਹੀਨ (੨) ਸਤ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ (੩) ਵੇਦ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜੀ ਹੋਈ (੪) ਸ਼ਰੀਰ ਉੱਤੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਵਾਲ ਹੋਨ, (੫) ਅਥਵਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂਨੂੰ ਬਵਾਸੀਰ (੬) ਤਪਦਿਕ(੭)ਦਮਾ (੮) ਛਿਡ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ (੯) ਮਿਰਗੀ (੧੦) ਸ਼ੇ੍ਵਤ ਅਤੇ ਗਲਿਤ ਕੋਹੜ ਹੋਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਲਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ, ਯਾਂ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੁਰਗੁਣ ਅਤੇ ਰੋਗ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਭੀ ਆਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਉੱਤਮ ਕੁਲ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਅਰ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ॥

ਨੋਦ੍ਵਹੇਤਕਪਿਲਾਂਕਨਜਾਂ ਨ ਅਧਿਕਾਂਗੀ ਨ ਰੋਗਿਣੀਮ।
ਨਾਲੋਮਿਕਾਂ ਨਾਤਿਲੋਮਾਂ ਨ ਵਾਚਾਟਨ ਪਿੰਗਲਾਮ ॥

ਮਨੁਃ ਅਃ ੩ ਸ਼ਲੋਕ ੮ ॥

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੰਨਿਆਂ ਨਾਲਵੀ ਵਿਆਹ ਨ ਕਰਨ,ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਏਹ ਔਗੁਣ ਹੋਂਨ ਜਿਹਦਾ ਪੀਲਾ ਪਿਲੱਤਨ ਰੰਗ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜੀ ਅਧਿਕਾਂਗੀ ਅਰਥਾਤ ਮਰਦ ਤੋਂ ਲੰਬੀ ਚੌੜੀ ਹੋਵੇ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਲ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ, ਬੀਮਾਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਹਦੇ ਪਿੰਡੇ ਉੱਤੇ ਮੁਢੋਂ ਵਾਲ ਹੀ ਨ ਹੋਨ, ਜਾਂ ਜਿਹਦੇ ਪਿੰਡੇ ਉੱਤੇ ਢੇਰ ਵਾਲ ਹੋਨ, ਜੇਹੜੀ ਬਕਬਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ ਅਰ ਜਿਸਦੀਆਂ ਭੂਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੋਨ ॥

ਨਰਖਛਬ੍ਰਿਖਛਨਦੀਨਾਮਨੀਂ ਨਾਂਤ੍ਯਪਰਵਤਨਾਮਿਕਾ।
ਨਪਖਛਜਰਿਪ੍ਰੇਸ਼ਯਨਾਮਨੀਂ ਨ ਚ ਭੀਸ਼ਣਨਾਮਿਕਾਮ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਃ ੩। ਸ਼ਃ ੯॥

ਰਿਕਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਅਸ਼੍ਵਨੀ, ਭਰਣੀ, ਰੋਹਣੀਦੇਈ, ਰੇਵਤੀਬਾਈ, ਚਿੱਤ੍ਰੀ ਆਦੀ ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਵਾਲੀ, ਤੁਲਸਿਆ, ਗੌਂਦਾ, ਗੁਲਾਬੀ, ਚੰਬਾ, ਚੰਬੇਲੀ ਆਦੀ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਵਾਲੀ, ਗੰਗਾ, ਯਮੁਨਾ ਆਦੀ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਵਾਲੀ, ਚੰਡਾਲੀ ਆਦੀ ਨੀਚ ਨਾਉਂ ਵਾਲੀ, ਬਿੰਧਿਆ ਹਿਮਾਲਿਆ, ਪਾਰਵਤੀ ਆਦੀ, ਪਰਵਤ ਦੇ ਨਾਉਂ ਵਾਲੀ ਕੋਕਿਲਾ, ਮੈਨਾ, ਆਦੀ ਪੰਛੀਆਂ

ਦੇ ਨਾਉਂ ਵਾਲੀ, ਨਾਗੀ, ਭੁਜੰਗਾ ਆਦੀ ਸੱਪਦੇ ਨਾਉਂ ਵਾਲੀ, ਮਾਧੋਦਾਸੀ, ਮੀਰਾਂਦਾਸੀ ਆਦੀ ਟਹਿਲਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂਉਂ ਵਾਲੀ, ਅਰ ਭੀਮਕੁਮਾਰੀ, ਵੰਡਿਕਾ, ਕਾਲੀ ਆਦੀ ਡਰਾਉਨੇ ਨਾਉਂ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ* ਚਾਹੀਏ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ਨਾਉਂ ਭੈੜੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਭੀ ਹਨ ॥

ਅਵਜ਼ਿਗਾਂਗੀ ਸੌਮਜ਼ਨਾਮਨੀਂ ਹੰਸਵਾਰਣਗਾਮਿਨੀਮ।
ਤਨੁਲੋਮਕੇਸ਼ ਦਸ਼ਨਾਂ ਮਿਦ੍ਵੰਗੀਮੁਦ੍ਵਹੇਤਇਸਤ੍ਰੀਯਮ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਃ ੩ ਸ਼ਃ ੧੦ ॥

ਜਿਹਦੇ ਸਰਲ ਸਿੱਧੇ ਅੰਗ ਹੋਨ ਚੰਗਾ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਜਿਹਦਾ ਨਾਉਂ ਹੋਵੇ ਅਰਥਾਤ ਯਸ਼ੋਦਾ, ਸੁਖਦਾ ਆਦੀ ਹੰਸ ਅਤੇ ਹਥਨੀ ਦੇ ਤੂੱਲ ਜਿਸਦੀ ਚਾਲ ਹੋਵੇ, ਬਰੀਕ ਜਿਸਦੇ ਵਾਲ, ਸਿਰਦੇ ਕੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੰਦ ਜਿਸਦੇ ਝੜੇ ਹੋਏ ਨ ਹੋਨ, ਅਰ ਜਿਸਦੇ ਸਭ ਅੰਗ ਕੋਮਲ ਹੋਨ, ਅਜੇਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਵਿਆਹ ਕਿਸ ਉਮ੦ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਿਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਨਾ ਅੱਛਾ ਹੈ ॥

(ਉੱਤਰ) ਸੋਲ੍ਹਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਚਵੀਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਤਕ ਕੰਨਿਆਂ, ਅਰ ਪੰਜੀਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ੪੮ (ਅਠਤਾਲੀਵੇਂ) ਵਰ੍ਹੇ ਤਕ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਵਿਆਹ ਹੋਨ ਦਾ ਸਮਾ ਉੱਤਮ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੇਹੜੀ ਸੋਲਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਕੰਨਿਆਂ, ਅਤੇ ਪੰਜੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਪੁਰਸ਼ ਵਿਆਹ ਕਰੇ ਉਹ ਨਿਕ੍ਰਿਸ਼ਟ, ਅਠਾਰਾਂ ਯਾਂ ਵੀਹਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਅਤੇ ਤੀਹ, ਪੈਂਤੀ, ਯਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮੱਧਮ, ਅਰ ਚੌਬੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਅਠਤਾਲੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਨਾ ਉੱਤਮ ਹੈ ॥

ਜੇਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਆਹ ਦੀ ਵਿਧੀ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਅਰ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਵਿਦ੍ਯਾ ਦਾ ਅਭ੍ਯਾਸ ਅਧਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਦੇਸ਼ ਸੁਖੀ, ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਦੇਸ਼ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਅਤੇ ਵਿਦ੍ਯਾ ਗ੍ਰਹਣ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ, ਅਰ ਜਿੱਥੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਦੇ ਅਯੋਗ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ

---

*ਨੋਟ—ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਤੀਕਨ ਭੈੜਾ ਨਾਉਂ ਵਟਾ ਨ ਲਵੇ ਤਦ ਤੀਕਨ ਵਿਆਹ ਨ ਕਰੇ ਮਨੂੰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਏਹ ਤਾਤਪਰਯ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਮਾਂ ਪਿਉ ਅਜੇਹੇ ਖੋਟੇ ਨਾਉਂ ਅਪਨੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਨ ਰਖਨ ਕਰਨ। (ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਤਾ)।

ਦੇਸ਼ ਦੁਖ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਵਿਦਯਾ ਪੜ੍ਹਲੈਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਭੀ ਵਿਆਹ ਦਾ ਕਰਨਾ ਸਭਗੱਲਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਬਿਗੜਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਬਿਗੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) :–

ਅਸ਼ਟਵਰਸ਼ਾ ਭਵੇਤ ਗੌਰੀ ਨਵਵਰਸ਼ਾ ਚ ਰੋਹਣੀ।
ਦਸਵਰਸ਼ਾ ਭਵੇਤਕਨਜ਼ਾ ਤਤਊਰਧ੍ਵੰ ਰਜਸ੍ਵਲਾ ॥੧॥
ਮਾਤਾ ਚੈਵ ਪਿਤਾ ਤਸਜ ਜਜੇਸ਼ਟੋ ਭ੍ਰਾਤਾ ਤਥੈਵ ਚ।
ਤ੍ਰਯਸਤੇਨਰਕੰ ਯਾਂਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਵਾ ਕਨਜਾਂ ਰਜਸ੍ਵਲਾਮ॥

ਏਹ ਸ਼ਲੋਕ ਪਰਾਸ਼ਰੀ ਅਰ ਸ਼ੀਘ੍ਰਬੋਧ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਰਥ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਕੰਨਜਾ ਦਾ ਅਠਵੇਂ ਵਰਹੇ ਗੌਰੀ, ਨੌਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਰੋਹਣੀ, ਦਸਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਅਰ ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੇ ਰਜਸ੍ਵਲਾ ਨਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਦਸਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਤਕ ਵਿਆਹੁਨ ਕਰਕੇ ਰਜਸ੍ਵਲਾ ਕੰਨਿਆ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਵਡਾ ਭਰਾ ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ॥　　(ਬ੍ਰਹਮੋਵਾਚ)

ਏਕਖਛਣਾਭਵੇਦ ਗੌਰੀ ਦ੍ਵਿਖਛਣੇਯੰਤੁ ਰੋਹਿਣੀ।
ਤ੍ਰਿਖਛਣਾ ਸਾ ਭਵੇਤਕਨਜਾਹਜਤਊਰਧ੍ਵੰਰਜਸ੍ਵਲਾ॥੧
ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤਥਾ ਭ੍ਰਾਤਾ ਮਾਤੁਲੋ ਭਗਿਨੀ ਸ੍ਵਕਾ।
ਸਰਵੇ ਤੇ ਨਰਕੰ ਯਾਂਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ੍ਵਾ ਕਨਜਾਂ ਰਜਸ੍ਵਲਾਮ॥੨

ਏਹ ਇੱਸੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਨਾਏ ਹੋਏ ਬ੍ਰਹਮਪੁਰਾਣ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ। (ਅਰਥ) ਜਿੱਨੇ ਸਮੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਇਕ ਪਲਟਾ ਖਾਵੇ ਉੱਨੇ ਸਮੇ ਨੂੰ ਖਛਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਕੰਨਜ ਜੱਮੇਤਦ ਇੱਕ ਖਛਣਵਿੱਚ ਗੌਰੀ, ਦੂਜੇ ਵਿਚਰੋਹਣੀ ਤੀਜੇ ਵਿਚ ਕੰਨਜਾ ਅਰ ਚੌਥੇ ਵਿਚ ਰਜਸ੍ਵਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਰਜਸ੍ਵਲਾ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਓਹਦੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਭਰਾ, ਮਾਂਮਾਂ ਅਤੇ ਭੈਣ ਸਭ ਨਰਕ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਅਰਥਾਤ ਮੰਨਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ॥

(ਉੱਤਰ) ਕਿਉਂ ਮੰਨਨਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ? ਭਲਾ ਜੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ ਮੰਨਨ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ੜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਭੀ ਮੰਨਨ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਵਾਹਵਾਹ ਪ੍ਰਾਸ਼ਰ ਅਤੇ ਕਾਸ਼ੀਨਾਥਦਾ ਭੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂਕਰਦੇ॥

(ਉੱਤਰ) ਵਾਹ ਜੀ ਵਾਹ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਬ੍ਰਹਮਾਜੀਦਾ ਵਚਨਨਹੀਂਮੰਨਦੇ? ਪਰਾਸ਼ਰ, ਕਾਸ਼ੀਨਾਥ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਵਡੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬ੍ਰਹਮਾਜੀ ਦੇ

ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭੀ ਪਰਾਸ਼ਰ, ਕਾਸ਼ੀਨਾਥ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਲੋਕ ਅਸੰਭਵ ਹੋਨ ਥੀਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਹਜ਼ਾਰ ਖਛਣ ਤਾਂ ਜੰਮਨ ਵੇਲੇ ਹੀ ਬੀਤ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾ ਫਿਰ ਵਿਆਹ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਕੁਝ ਫਲ ਭੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ॥

(ਉੱਤਰ) ਜੇ ਸਾਡੇ ਸ਼ਲੋਕ ਅਸੰਭਵ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਭੀ ਅਸੰਭਵ ਹੀ ਹਨ ਕਿਉਂ ਜੋ ਅੱਠਾਂ ਨਵਾਂ ਅਤੇ ਦਸਾਂ ਵਰੇਹਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਨਿਸ਼ਫਲ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਜਦ ਸੋਲਵੇਂ ਵਰੇ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਚੌਬੀਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਤਕ ਵਿਆਹ ਹੋਨ ਥੀਂ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਵੀਰਯ ਪੱਕਾ, ਸ਼ਰੀਰ ਬਲਵਾਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਗਰਭ ਆਸ਼ਾ ਪੂਰਾ, ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਵੀ ਬਲਵਾਨ ਹੋਨ ਥੀਂ *ਸੰਤਾਨਾਂ ਉੱਤਮ ਹੁੰਦੀਆਂ

* ਉਚਿਤ ਸਮੇ ਤੋਂ ਘਟ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਗਰਭਾਧਾਨ ਕਰਨ ਥੀਂ ਮੁਨੀਵਰ ਧਨਵੰਤ੍ਰੀ ਜੀ ਸ਼ੁਸ਼੍ਰੁਤ (ਗ੍ਰੰਥ) ਵਿਚ ਵਰਜਦੇ ਹਨ ॥

ਊਨਸ਼ੋਡਸ਼ਵਰਸ਼ਾਯਾਮਪ੍ਰਾਪਤਃ ਪੰਚਵਿੰਸ਼ਤਿਮ ॥
ਯਦਜਾਧੱਤੇਪੁਮਾਨ ਗਰਭੰ ਕੁੱਖਛਿਸਥਃ ਸ ਵਿਪਦਜਤੇ॥੧
ਜਾਤੋਵਾਨ ਚਿਰੰਜੀਵੇਤਜੀਵੇਦ੍ਵਾ ਦੁਰਬਲੇਂਦ੍ਰਿਯਃ॥ਤਸ-
ਮਾਦਤਜੰਤਬਾਲਾਯਾਂਗਰਭਾਧਾਨੰ ਨ ਕਾਰਯੇਤ ॥ ੨ ॥

ਸ਼ੁਸ਼੍ਰੁਤ ਸ਼ਾਰੀਰਸਥਾਨੇ ਅਧਜ਼ਾਯ ੧੦। ਸ਼ਲੋਕ ੪੭–੪੯ ॥

(ਅਰਥ) ਸੋਲਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਘਟ ਉਮਰ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਚ ਪੰਜੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਥੀਂ ਘਟ ਉਮਰ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਜੇ ਗਰਭ ਦਾ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਓਹ ਗਰਭ ਛਿਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਪੂਰੇਸਮੇ ਤਕ ਗਰਭ ਆਸ਼ੇ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਜੇ ਜਮ ਵੀ ਪਏ ਤਾਂ ਚਿਰ ਕਾਲ ਤਕ ਨਹੀਂ ਜੀਉਂਦਾ, ਜੇ ਜੀਉਂਦਾ ਵੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਦੁਰਬਲ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਚ ਗਰਭ ਦਾ ਸਥਾਪਨ ਨਾ ਕਰਨ ॥

ਅਜੇਹੇ ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਸਰਿਸ਼ਟਿ ਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਵੇਖਨ ਨਾਲ ਅਤਿ ਬੁੱਧ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਇਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸੋਲਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਥੋਂ ਘਟ ਉਮਰ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਪੰਜੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਥੋਂ ਘਟ ਉਮਰ ਵਾਲਾ ਮਰਦ ਕਦੇ ਗਰਭਾਧਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਥੀਂ ਉਲਟ ਜੇਹੜੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਦੁਖ ਪਾਂਦੇ ਹਨ ॥

ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਅੱਠਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਬੱਚਾ ਜਮਨਾ ਅਕਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਗੌਰੀ,ਰੋਹਣੀ ਨਾਮ ਰਖਨਾ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਕੰਨਿਆਂ ਗੌਰੀ ਅਰਥਾਤ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੀ ਨ ਹੋਵੇ ਕਿੰਤੂ ਕਾਲੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਗੌਰੀ ਰਖਨਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ,ਅਰ ਗੌਰੀ ਮਹਾਂਦੇਵ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਰੋਹਣੀ ਵਸੁਦੇਵ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀ,ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਪੁਰਾਣਕ ਲੋਗ ਮਾਤਾਦੇ ਤੁਲ ਮੰਨਿਦੇ ਹੋ, ਜਦ ਹੋਰ ਇਕ ਕੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਗੌਰੀ ਆਦੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਅਕਲ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਆ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਅਰ ਸਾਡੇ ਦੋਨੋਂ ਸ਼ਲੋਕ ਮਿਥਿਆ ਹੀ ਹਨ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅਸਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮੋਵਾਚ ਕਰਕੇ ਸ਼ਲੋਕ ਬਨਾ ਲੀਤੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਰਾਸ਼ਰ ਆਦੀ ਦਾ ਨਾਮ ਰਖਕੇ ਬਨਾ ਲੀਤੇ ਹਨ, ਏਸ ਲਈ ਇਨਾਂ ਸਭਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਛਡਕੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਾਲ ਸਭ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਕਰੋ ਦੇਖੋ ਮਨੂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ॥

ਤ੍ਰੀਣਿਵਰਸ਼ਾਣ੍ਯੁਦੀਖੇਤੁਦੀ ਕੁਮਾਰਯ੍ਰੁਤੁਮਤੀ ਸਤੀ।
ਊਰਧ੍ਵੰ ਤੁ ਕਾਲਾਦੇਤਸਮਾਦ੍ਵਿੰਦੇਤ ਸਦ੍ਰਿਸ਼ੰਪਤਿਮ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ । ਅਧਯਾਯ ੯ । ਸ਼ਲੋਕ ੯੦ ॥

ਰਜਸ੍ਵਲਾ ਹੋਨ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿੱਛੇ ਲੜਕੀ ਪਤੀ ਨੂੰ ਭਾਲੇ, ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਪਤੀ ਅਪਨੇ ਤੁਲ ਹੋਵੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰੇ, ਜਦ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਰਜਸ੍ਵਲਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ੩੬ ਵੇਰੀ ਰਜਸ੍ਵਲਾ ਹੋ ਲੈਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ॥

ਕਾਮਮਾਮਰਣਾਤ ਤਿਸ਼੍ਠੇਦ ਗ੍ਰੁਹੇ ਕੰਨਰਤੁਮਤਜ੍ਰਪਿ।
ਨ ਚੈਵੈਨਾਂ ਪ੍ਰਯੱਛੇਤੁ ਗੁਣਹੀਨਾਯਕਰਹਿਚਤ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੯ । ਸ਼ਲੋਕ ੯੯ ॥

ਭਾਵੇਂ ਲੜਕਾ ਲੜਕੀ ਮਰਨ ਤੀਕ ਕੁਆਰੇ ਰਹਿਨ ਪਰੰਤੂ ਅਸਦ੍ਰੱਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਨਾ ਮਿਲਨ ਉਨਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ॥

ਏਸ ਥੋਂ ਸਿਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਮੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਯਾਂ ਅਸਦ੍ਰੱਸ਼ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਵਿਆਹ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਯਾਂ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ॥

(ਉੱਤਰ) ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਿਆਹ ਹੋਨਾ ਉੱਤਮ ਹੈ, ਜੇ ਕਦੀ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਭਾਂ ਵੀ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਗੈਰ ਨਹੀਂ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹਹੋਨ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ ਬਹੁਤ ਘਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਸੰਤਾਨ ਵੀ ਉੱਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬਗੈਰ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਕੀਤੇ ਹੋਇਆਂ ਸਦਾ ਦਾ ਕਲੇਸ਼ ਹੀ ਬਨਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਡਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਭਾਂ ਮੁੰਡੇ ਅਤੇ ਕੰਨਿਆਂ ਦਾ ਹੈ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਰਹੇ ਭਾਂ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੁਖ ਅਤੇ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥

ਸੰਤੁਸ਼ਟੋ ਭਾਰਯਯਾ ਭਰਤਾ ਭਰਤ੍ਰਾ ਭਾਰਯਾ ਤਥੈਵ ਚ।
ਯਸਮਿੰਨੇਵ ਕੁਲੇ ਨਿਤ੍ਯੰ ਕਲ੍ਯਾਣੰ ਤਤ੍ਰ ਵੈ ਧ੍ਰੁਵਮ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ । ਅਧ੍ਯਾਯ ੩ । ਸ਼ਲੋਕ ੬੦ ॥

ਜੇਹੜੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਪੁਰੁਸ਼, ਅਰ ਪੁਰੁਸ਼ ਤੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਦਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਕੁਲ ਵਿਚ ਆਨੰਦ, ਧਨ, ਅਰ ਯਸ਼ ਠਹਰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜਿੱਥੇ ਝਗੜਾ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਦੁਖ, ਗਰੀਬੀ, ਅਰ ਨਿੰਦਿਆ ਡੇਰਾ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਜੇਹੀ ਸ੍ਵਯੰਬਰ ਦੀ ਰੀਤ ਆਰਯਾਵਰਤ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾ ਥੀਂ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਰੀਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਹੀ ਉੱਤਮ ਹੈ ॥

ਜਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁਨ, ਤਦ ਵਿੱਦ੍ਯਾ, ਨਰਮ ਸੁਭਾਵ, ਰੂਪ, ਉਮਰ, ਥਲ, ਕੁਲ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਅੰਦਾਜ ਠੀਕ ਠੀਕ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਠੀਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਲਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਠੀਕ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਅਰ ਨਾ ਹੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਥੀਂ ਸੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥

ਯੁਵਾ ਸੁਵਾਸਾਃ ਪਰਿਵੀਤ ਆਗਾਤ੍ਸ ਉ ਸ਼੍ਰੇਯਾਂਭਵਤਿ
ਜਾਯਮਾਨਃ। ਤੰ ਧੀਰਾਸਃ ਕਵਯ ਉੰਨਯੰਤਿ ਸਾਧਯੋ ਅ
ਮਨਸਾ ਦੇਵਯੰਤਃ॥ ੧ ॥ ਰਿਗਃ । ਮੰਡਲ ੩ । ਸੂਕਤ ੮ । ਮੰਤ੍ ੪ ॥

ਆਧੇਨਵੋ ਧੁਨਯੰਤਾਮਸ਼ਿਸ਼੍ਰੀਃ ਸ਼ਬਰਦ੍ਘਾਃ ਸ਼ਸ਼ਯਾ
ਅਪ੍ਦੁਗਧਾਃ। ਨਵ੍ਯਾਨਵ੍ਯਾ ਯੁਵਤਯੋ ਭਵੰਤੀ ਰਮੱਹ-

देवानामसुरत्वमेकम ।२। रिगः। मंः ३। सूकत ५५। मंत्र १६
पूर्वीरहं शरदः शश्रमाणा दोषावस्रोरुषसो जरयंतीः
मिनातिश्रियं जरिमातनूनामपयूनु पतनीर बि-
शटो जगामयुः ॥ ३ ॥ रिगः मंडल १। सूकत १२८ ।मंत्र १।

जेहड़े पुरुश ने चंगी तरां नालजींदू अरथात ब्रहचरज दा सेवन करके उॅतम शिखछा अते विदजा पाई होवे,सोहने कपड़े पाए होन अर पूरा जुआन होके विदजा पाकर गिहसथ आशम विच आउंदा है, ओह दूजा विदजा दा जनम पाइआ होइआ बहुत करके शोभा वाला अते मंगल दे करन वाला हुंदा है, उस नूं अछी तरां दे नाल सोच विचार करन वाले,अते मन करके विदजा दा वाधा चाहुन वाले अते धीरज-वाले विदवान लोग उसनूं उॅनती शील करके मान करदे हन। अर जेहड़े ब्रहमचरज अते विदजा, उतम शिखछा दे धारण कीते बिना अथवा बाल अवसथा विच विआह करदे हन ओह इसत्री पुरुश नशट होके विदवानां विच मान नूं नहीं पाउंदे॥ १ ॥

जेहड़ी गऊ किसे ने नहीं चोई उनां वरगी अरथात कुआरी बाल अवसथा तों रहत, सारे तरां दे उतम विहारां नूं पूराकरनवाली कुमार अवसथा लंघी होई नवीं शिखछा पाई होई अते भर जुआन मुटिआर इसत्रीआं उनां विदवानांवारी जिनां ने निजम पूरवक पूरा ब्रहमचरज कीता है, अदुती गिआनवान जिनां दी बुध उॅजल होवे, जुआन पतीआं नूं प्रापत करके गरभ धारण करन। कदे भुल केवी बाल अवसथाविॅच पुरश दा मन करके वी धिआन न करन, किउं कि एहो करम एस लोक अते परलोक दे सुख दा साधन है, बाल अवसथा दे विआह नाल जिॅनां पुरशां दा नाश हुंदा है उस तों वधीक इसत्री दा नाश हुंदा है॥ २ ॥

जिस तरां फुरती नाल अतजंत कंम काज करन वाले अते वीरज सिंचन दे समरथ भर जुआन पुरश उनां इसत्रीआं नूं जिहड़ीआं जुआनां नूं पिआरीआं हन प्रापत करके पूरे सौ वरहे दी या उसतों वधउमर नूं आनंद नाल भोगदे अर पुत्र पोते आदी दे नाल रले मिले रहिंदे हन उसे तरां इसत्रीपुरुश सदा वरतिआ करन। जिसतरां

ਸਰਦੀਦੀ ਰੁੱਤਾਂ ਜੇਹੜੀਆਂ ਪਹਲੋਂ ਲੰਘ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ ਬੁਢੇਪੇ ਨੂੰ ਲਿਆਉਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਦੇ ਵੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਅਤੇ ਦਿਨ ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਢੇਪਾ ਦੂਰ ਕਰਦਿੰਦਾ ਹੈ. ਉਸੇਤਰਾਂ ਮੈਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਯਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਕਰਕੇ ਵਿੱਦਯਾ, ਸ਼ਿਖਛਾ, ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੇ ਬਲ ਅਰ ਜੁਆਨੀ ਨੂੰ ਪਾਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਾਂ। ਏਸ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰਨਾ ਵੇਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ,ਅਰ ਕਦੀ ਵੀ ਸੁਖ ਦੇਨਵਾਲਾ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ॥ ੩ ॥

ਜਦ ਤਕ ਏਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਭ ਰਿਸ਼ੀ, ਮੁਨੀ, ਰਾਜਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਰਯ ਲੋਗ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਦੁਆਰਾ ਵਿਦਯਾ ਪੜ੍ਹਕੇ ਹੀ ਸ੍ਵੰਯਬਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤਦ ਤਕ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਦਾ ਉੱਨਤੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਦ ਥੀਂ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਦਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਵਿੱਦਯਾ ਦੇ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਪਰਾਧੀਨ ਅਰਥਾਤ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਿਆਹ ਹੋਨ ਲੱਗਾ ਤਦ ਥੀਂ ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਆਰਯਾਵਰਤ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਆਈ ਹੈ,ਏਸ ਕਰਕੇ ਏਸ ਦੁਸ਼ਟ ਕੰਮ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਸੱਜਨ ਲੋਗਉੱਪਰ ਲਿਖੀ ਰੀਤਨਾਲ ਸ੍ਵੰਯਬਰਵਿਆਹਕੀਤਾਕਰਨ ॥

ਸੋ ਵਿਆਹ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਵਰਣ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕਰਨ, ਅਰ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਵੀ ਗੁਣ, ਕਰਮ ਸਭਾਉ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕੀ ਜੇਹਦੀ ਮਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਪਿਉ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੋਵੇ ਓਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਯਾ ਜਿਸਦੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੂਜੇ ਵਰਣ ਦੇ ਹੋਨ ਕੀ ਉਨਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਕਦੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) ਹਾਂ ਛੇਰ ਸਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਰਹੇ ਹਨ, ਹੁਨ ਵੀ ਅਰ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਵੀ ਹੋਨਗੇ ਜਿਸਤਰਾਂ ਛਾਂਦੋਗ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਚ ਜਾਵਾਲ ਰਿਸ਼ੀ ਅਗਿਆਤ ਕੁਲ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼੍ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਖਛਤ੍ਰੀ ਵਰਣ ਅਰ ਮਾਤੰਗਰਿਸ਼ੀ ਚੰਡਾਲ ਕੁਲ ਥੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੋਏ ਸਨ ਹੁਨ ਵੀ ਜੇਹੜਾ ਉੱਤਮ ਵਿੱਦਯਾ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਸੁਭਾਉ ਵਾਲਾ ਹੈ ਓਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੋਨ ਦੇ ਯੋਗ, ਮੂਰਖ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਹੋਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਭਲਾ ਜੇਹੜਾ ਰਜ ਵੀਰਯ ਥੀਂ ਸ਼ਰੀਰ ਬਨਿਆ ਹੈ ਓਹ ਵਟਕੇ ਦੂਜੇ ਵਰਣ ਦੇ ਯੋਗ ਕੀਕਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

(ਉਤਰ)ਰਜ ਵੀਰਯ ਦੇ ਯੋਗ ਥੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾਕਿੰਤੂ।

ਸ੍ਵਾਧਜ੍ਯਾਯੇਨ ਜਪੈਰਹੋਮੈਸਤ੍ਰੈਵਿਦ੍ਯੇਨੇਜ੍ਯਯਾ ਸੁਤੈਃ।
ਮਹਾਯਜ੍ਞੈਸ਼੍ਚ ਯਜ੍ਞੈਸ਼੍ਚ ਬ੍ਰਾਹਮੀਯੰ ਕ੍ਰਿਯਤੇਤਨੁਃ।

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜ੍ਯਾਯ ੨ । ਸ਼ਲੋਕ ੨੯।

ਏਸ ਦਾ ਅਰਥ ਪਹਲੋਂ ਵੀ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ, ਹੁਨ ਐਥੇ ਵੀ ਸੰਖਛੇਪ ਨਾਲ ਕਰਨੇ ਹਾਂ, ਪੜ੍ਹਨੇ ਪੜ੍ਹਾਨੇ,ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੇ, ਕਰਾਨੇ,ਨਾਨਾ ਵਿਧ ਹੋਮ ਦਾ ਕਰਨਾ, ਸੰਪੂਰਣ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਸੰਬੰਧ ਅਤੇ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਉੱਚਾਰਣ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਨ, ਪੜ੍ਹਾਨ ਨਾਲ, ਪੂਰਣਮਾਸੀ ਇਸ਼ਟੀ ਆਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਪਹਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਕਰਨੇ, ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਨ ਕਰਨਾ ਬ੍ਰਹਮਯੱਗ, ਦੇਵਯੱਗ, ਪਿਤ੍ਰੀਯੱਗ, ਵੈਸ਼੍ਵਦੇਵ ਯੱਗ, ਅਰ ਅਤਿਥੀ ਯੱਗ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਪਹਲੋਂ ਆਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਅਗਨਿਸ਼ਟੋਮ ਆਦੀ ਯੱਗ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਗ, ਸਤਕਾਰ, ਸੱਚ ਬੋਲਨਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਆਦੀ ਸਤ ਕਰਮ, ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਣ* ਸ਼ਿਲਪ ਵਿੱਦਜਾ ਆਦੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਦੁਸ਼ਾਚਾਰ ਛੱਡਕੇ ਸੁਸ਼ਾਚਾਰ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਏਹ ਸ਼ਰੀਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਬਨਦਾ ਹੈ॥

ਕੀ ਏਸ ਸ਼ਲੋਕ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ? ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਕਿਉਂ ਰਜ ਵੀਰਯ ਦੇ ਯੋਗ ਥੀਂ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੋ? ਮੈਂ ਅਕੱਲਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਕਿੰਤੂ ਬਹੁਤੇ ਲੋਗ ਪਰੰਪਰਾ ਥੀਂ ਅਜੇਹਾ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਵੀ ਖੰਡਨ ਕਰੋਗੇ?

(ਉੱਤਰ) ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਤੁਹਾਡੀ ਉਲਟੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਖੰਡਨ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸਾਡੀ ਉਲਟੀ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਿੱਧੀ ਸਮਝ ਹੈ, ਏਸ ਵਿਚ ਕੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ?

(ਉੱਤਰ)ਏਹੋ ਪ੍ਰਮਾਣਹੈ ਕਿ ਜੇਹੜੀ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਂ ਸਤਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਸਨਾਤਨ ਵਿਹਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹੋ, ਅਰ ਅਸੀਂ ਵੇਦ ਤਥਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਥੀਂ ਹੁਨ ਤੀਕਨ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਾ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਵੇਖੋ ਜੇਹੜਾ ਪਿਉ ਚੰਗਾ ਉਸਦਾ ਪੁਤ ਮੰਦਾ, ਅਰ ਜੇਹਦਾ ਪੁੱਤ ਚੰਗਾ ਉਸਦਾ ਪਿਉ ਮੰਦਾ ਤਥਾ ਕਦੇ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਚੰਗੇ ਯਾਂ ਮੰਦੇ ਵੇਖਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ,ਏਸ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਲੋਗ ਭ੍ਰਮ ਜਾਲ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਹੋ। ਵੇਖੋ ਮਨੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਹੈ:—

ਯੇਨਾਸਜ ਪਿਤਰੋ ਯਾਤਾ ਯੇਨ ਯਾਤਾਃ ਪਿਤਾਮਹਾਃ।
ਤੇਨ ਯਾਯਾਤਸਤਾਂ ਮਾਰਗੰ ਤੇਨ ਗੱਛੰਨ ਰਿਸ਼ਯਤੇ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ। ਅਧਜਾਯ ੪। ਸ਼ਲੋਕ ੧੭੮॥

ਜਿਸ ਰਾਹ ਥੋਂ ਇਹਦੇ ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਚੱਲੇ ਹੋਨ ਉਸੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸੰਤਾਨ

---

*ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦੇ ਕੰਮ, ਅਤੇ ਕਲਾ ਦਾ ਬਨਾਨਾ, ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੀਂ ਕੰਮ ਲੈਨਾ॥

ਵੀ ਚਲਨ ਪਰੰਤੂ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚੱਲਨ ਵਾਲੇ ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਦੇ ਹੋਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚੱਲੇ, ਅਰ ਜੇ ਪਿਉ ਦਾਦਾ ਦੁਸ਼ਟ ਹੋਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਨ ਚੱਲਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਤਮ ਧਰਮਾਤਮਾ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਚੱਲਨ ਥੀਂ ਦੁਖ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ॥

ਏਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਯਾ ਨਹੀਂ ? ਹਾਂ ਹਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਅਰ ਵੇਖੋ ਜੋ ਜੜੀ ਪਰਮਸ਼ੁਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਵੇਦ ਦੀ ਬਾਤ ਹੈ ਓਹ ਸਨਾਤਨ, ਅਰ ਜੇਹੜੀ ਉਸ ਤੋਂ ਵਿਰੁਧ ਹੈ ਉਹ ਸਨਾਤਨ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂ ਮੰਨਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਯਾ ਨਹੀਂ ? ਜਰੂਰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਕੋਈ ਇਹ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਪੁਛਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਿਉ ਗਰੀਬ ਹੋਵੇ ਅਰ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ ਦੌਲਤ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਓਹ ਅਪਨੇ ਪਿਉ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਰੁਪਏ ਨ ਸੁਟ ਦੇਵੇ,ਕੀ ਜੇਹਦਾ ਪਿਉ ਅੱਨ੍ਹਾ ਹੋਵੇ ਓਹਦਾ ਪੁੱਤ ਵੀ ਅਪਨੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੋੜ ਸੁਟੇ, ਜੇਹਦਾ ਪਿਉ ਕੁਕਰਮੀ ਹੋਵੇ ਕੀ ਉਹਦਾ ਪੁੱਤ ਵੀ ਕੁਕਰਮ ਹੀ ਕਰੇ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਜੇਹੜੇ ਜੇਹੜੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਉੱਤਮ ਕਰਮ ਹੋਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਖੋਟੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦੇਨਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ॥

ਜੇਹੜਾ ਰਜ ਵੀਰਜ ਦੇ ਜੋਗ ਥੀਂ ਵਰਣ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿਵਸਥਾ ਮੰਨੇ ਅਤੇ ਗੁਣ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਯੋਗ ਥੀਂ ਨ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਜੇਹੜਾ ਅਪਨੇ ਵਰਣ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਨੀਚ ਚੰਡਾਲ ਅਥਵਾ ਕਿਰਾਨੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਓਸਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ? ਐਥੇ ਇਹੋ ਹੀ ਕਹੋਗੇ ਕਿ ਉਸਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਕੰਮ ਛਡ ਦਿਤੇ ਏਸ ਕਰਕੇ ਓਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਏਸ ਥੋਂ ਏਹ ਵੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਹੜੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਦੀ ਉੱਤਮ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਹੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਦੀ, ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਨੀਚ ਵੀ ਉੱਤਮ ਵਰਣ ਦੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਉ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਉੱਤਮ ਵਰਣ ਵਿਚ, ਅਤੇ ਜੇਹੜਾ ਉੱਤਮ ਵਰਣ ਵਾਲਾ ਹੋਕੇ ਨੀਚ ਕੰਮ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨੀਚ ਵਰਣ ਵਿਚ ਜਰੂਰ ਗਿਨਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) :—

ਬ੍ਰਾਹਮਣੋਸ੍ਯ ਮੁਖਮਾਸੀਦ੍ਬਾਹੂ ਰਾਜਨ੍ਯਃ ਕ੍ਰੁਤਃ।
ਊਰੂ ਤਦਸ੍ਯ ਯਦ੍ਵੈਸ਼੍ਯਃ ਪਦ੍ਭ੍ਯਾਂ ਸ਼ੂਦ੍ਰੋ ਅਜਾਯਤ॥

ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧ੍ਯਾਯ ੩੧ ਮੰਤ੍ਰ ੧੧

ਏਸ ਦਾ ਅਰਥ ਏਹ ਹੈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਮੁੰਹ ਥੀਂ, ਖੱਛਤ੍ਰੀ ਬਾਹਾਂ ਥੀਂ, ਵੈਸ਼ ਪੱਟਾਂ ਥੀਂ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਪੈਰਾਂ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਹਨ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਮੁੰਹ ਬਾਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ, ਬਾਹਾਂ ਮੁੰਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ,

ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਖੱਛਤ੍ਰੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਖੱਛਤ੍ਰੀ ਆਦੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦੇ ਹਨ ॥

(ਉੱਤਰ) ਏਸ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਅਰਥ ਜੋਹੜਾ ਤੁਸਾਂ ਕੀਤਾ ਓਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿਐਥੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਨਿਰਾਕਾਰ,ਵਿਆਪਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ * ਅਨੁਵ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਜਦ ਓਹ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮੁੰਹ ਆਦੀ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦੇ,ਜੇ ਮੁੰਹ ਆਦੀ ਅੰਗਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਵਿਆਪਕ ਨਹੀਂ ਅਰ ਜੋਹੜਾ ਵਿਆਪਕ ਨਹੀਂ ਉਹ ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਜਗਤ ਦੇਬਨਾਨ ਪਾਲਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਲੈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਪੁਨ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ, ਸਰਵੱਗ ਆਤਮਾ ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤਆਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ,ਏਸ ਲਈ ਏਸਦਾ ਏਹ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਜੋਹੜੇ ਪੂਰਣ ਵ੍ਯਾਪਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਮੁੰਹ ਵਾਂਗਣ ਸਬ ਦੇ ਵਿਚ ਮੁੱਖ (ਉੱਤਮ) ਹਨ ਓਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ,ਸ਼ਤਪਥ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗ੍ਰੰਥਦੇ ਲੇਖ'ਬਾਹੁਰ ਵੈ ਬਲੰ ਬਾਹੁਰ ਵੈਵੀਰਯਮ' ਅਨੁਸਾਰ ਬਲ,ਵੀਰਯ ਦਾ ਨਾਮ ਬਾਹੁ ਹੈ, ਓਹ ਜੋਹਦੇ ਵਿਚ ਵ੍ਯਾਪਕ ਹੋਵੇ ਸੋ ਖੱਛਤ੍ਰੀ,ਲਕ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਅਤੇ ਗੋਡਿਆਂਦੇ ਉਪਰਲੇਭਾਗਦਾ ਨਾਮ ਉਰੂ ਹੈ,ਜੋਹੜਾ ਸਬ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਰੂ ਦੇ ਬਲਨਾਲ ਜਾਵੇ ਆਵੇ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰੇ ਉਹ ਵੈਸ਼ਯ ਅਰ ਜੋਹੜਾ ਪੈਰ ਦੇ ਅਰਥਾਤ ਹੇਠਲੇ ਅੰਗ ਵਾਂਗੂੰ ਮੂਰਖਤਾ ਗੁਣ ਵਾਲਾਹੋਵੇ ਉਹ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਹੈ, ਇਕ ਹੋਰ ਜਗਾ ਵੀ ਸ਼ਤਪਥ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਦੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸੇ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਏ ੀ ਅਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੀਕਨ :—'ਯਸਮਾਦੇਤੇ ਮੁਖਮਾਸਤਸਮਾਨਮੁਖਤੋਹਯਸ੍ਰਿਜ੍ਯੰਤ ਇਤ੍ਯਾਦੀ'। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮੁੱਖ (ਸਰਦਾਰ) ਹਨ ਏਸ ਲਈ ਮੁਖ ਥੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ। ਇਹ ਗਲ ਭਾਂ ਬਰਾਬਰ ਘਟਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਮੁੰਹ ਸਬ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ। ਉਸ ਤਰਾਂ ਪੂਰੀ ਵਿਦ੍ਯਾ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਉ ਦੇ ਰੱਖਨ ਕਰਕੇ ਮਨੁਸ਼ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਜੋਹੜਾ ਉਤਮ ਹੈ ਓਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਮੁੰਹ ਆਦੀ ਅੰਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਭਾਂ ਮੁੰਹ ਥੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਨਾ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿ ਸੇਢ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਦੀ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਨਾ, ਅਰ ਜੇ ਮੁੰਹ ਆਦੀ ਅੰਗਾਂ ਥੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਦੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਭਾਂ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਵਾਂਗੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਦੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਜਰੂਰ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਮੁੰਹ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਗੋਲਮੋਲ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਉਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵੀ ਮੁੰਹ ਵਰਗੀ ਗੋਲਮੋਲ ਹੋਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਖਛਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਬਾਹਾਂ ਵਰਗੇ, ਵੈਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪੱਟ ਵਰਗੇ, ਅਰ ਸ਼ੂਦ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਪੈਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ

* ਓਹਦਾ ਵਰਣਨ ਪਿਛੋਂ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵਰਗੇ ਹੋਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਏਸ ਤਰਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਅਰ ਜੇ ਕੋਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁਛੇ ਕਿ ਜੇਹੜੇ ਜੇਹੜੇ ਮੂੰਹ ਆਦੀ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਸਨ ਉਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਦੀ ਹੋਨ ਦਿਓ, ਪਰੰਤੂ ਤੁਹਾਡਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸਭ ਲੋਕ ਗਰਭਾਸ਼ੇ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਮੂੰਹ ਆਦੀ ਵਿਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਨ ਹੋਏ, ਫੇਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਦੀ ਨਾਮ ਦਾ ਘਮੰਡ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਏਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡਾ ਕਹਿਆ ਹੋਇਆ ਅਰਥ ਵਿਅਰਥ ਹੈ, ਅਰ ਜੋ ਅਸਾਂ ਨੇ ਅਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਹੋਰ ਜਗਾ ਵੀ ਕਹਿਆ ਹੈ। ਜੀਕਨ :—

ਸ਼ੂਦ੍ਰੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣਤਾਮੇਤਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਸ਼ਚੈਤਿਸ਼ੂਦ੍ਰਤਾਮ।
ਖਛਤ੍ਰਿਯਾਜਾਤਮੇਵੰ ਤੁ ਵਿਦ੍ਯਾਦ੍ਵੈਸ਼੍ਯਾਤਥੈਵ ਚ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ। ਅਧਯਾਯ ੧੦। ਸ਼ਲੋਕ ੬੫ ॥

ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਕੁਲ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖਛਤ੍ਰੀ, ਅਤੇ ਵੈਸ਼ ਵਾਗੂੰ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਉ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਓਹ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖਛਤ੍ਰੀ ਅਰ ਵੈਸ਼ ਬਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਜੇਹੜਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਖਛਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਵੈਸ਼ ਕੁਲ ਵਿਚ ਜਨਮਿਆ ਹੋਵੇ ਅਰ ਉਸਦੇ ਗੁਣ ਕਰਮ ਸੁਭਾਉ, ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੋਨ ਤਾਂ ਓਹ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਬਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਜੇਹੜਾ ਖਛਤ੍ਰੀ ਵੈਸ਼ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਾ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੋਵੇ ਓਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਾ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਚੌਹਾਂ ਵਰਣਾਂ ਵਿਚ ਜੇਹੜੇ ਵਰਣ ਵਰਗੇ ਜੇਹੜੇ ਜੇਹੜੇ ਪੁਰਸ਼ ਯਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੋਨ ਓਹ ਉਸੇ ਵਰਣ ਵਿਚ ਗਿਨੇ ਜਾਨ ॥

ਧਰਮਚਰਯਯਾ ਜਘਨਜੋ ਵਰਣਃ ਪੂਰਵੰ ਪੂਰਵੰ
ਵਰਣਮਾਪ੍ਦਜਤੇ ਜਾਤਿਪਰਿਵ੍ਰੱਤੌ ॥ ੧ ॥
ਅਧਰਮਚਰਯਯਾਵੋ ਪੂਰ ਵਰਣੋ ਜਘਨਜੰ
ਜਘਨਜੰ ਵਰਣਮਾਪਦਜਤੇ ਜਾਤਿਪਰਿਵ੍ਰੱਤੌ॥੨॥

ਏਹ ਆਪਸਤੰਬ ਦੇ ਸੂਤ੍ਰ ਹਨ, ਧਰਮ ਉਪਰ ਚਲਨ ਨਾਲ ਨਿਚਲਾ ਵਰਣ ਅਪਨੇ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਉੱਤਮ ਵਰਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਉਹ ਉਸ ਵਰਣ ਵਿਚ ਜਾਵੇ ਜੇਹੜੇ ਜੇਹੜੇ ਵਰਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇ ॥ ੧ ॥

ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਅਧਰਮ ਉੱਤੇ ਚਲਨ ਨਾਲ ਉੱਚੇ ਵਰਣ ਵਾਲਾ

ਮਨੁਸ਼ ਅਪਨੇ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਵਰਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਉਸ ਵਰਣ ਵਿੱਚ ਗਿਨਿਆ ਜਾਵੇ ॥ ੧ ॥

ਜੀਕਨ ਪੁਰੁਸ਼ ਜੇਹੜੇ ਜੇਹੜੇ ਵਰਣਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਭੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸਮਝਨੀ ਚਾਹੀਏ, ਏਸ ਥੋਂ ਕੀ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋਨ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਵਰਣ ਆਪੋ ਆਪਨੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਉ ਰਖਦੇ ਹੋਏਸ਼ੁਧ ਬਨੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ,ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕੁਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਛਤ੍ਰੀ ਵੈਸ਼, ਅਤੇ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਵਰਗਾ ਨ ਰਹੇ, ਅਰਖਛਤ੍ਰੀ, ਵੈਸ਼ ਤਥਾ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਵਰਣ ਭੀ ਸ਼ੁਧ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਵਰਣ ਸ਼ੰਕਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਏਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵਰਣ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਯਾਂ ਅਯੋਗਤਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਮੁੰਡਾ ਯਾ ਕੁੜੀ ਹੋਵੇ ਅਰ ਓਹ ਦੂਜੇ ਵਰਣ ਵਿਚ ਜਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮਾਂ, ਪਿਉ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੌਨ ਕਰੇਗਾ, ਅਤੇ ਵੈਸ਼ ਛੇਦ ਭੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਏਸ ਦੀ ਕੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੋਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

(ਉੱਤਰ)ਨ ਕਿਸੇਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਭੰਗ,ਅਤੇ ਨ ਵੈਸ਼ ਛੇਦਨ ਹੋਵੇਗਾ,ਕਿਉਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਅਪਨੇ ਵਰਣ ਦੇ ਯੋਗ ਦੂਜੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ, ਵਿਦ੍ਯਾਸਭਾ ਅਤੇ ਰਾਜਸਭਾ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਥੀਂ ਮਿਲਨ ਗੇ ਏਸ ਲਈ ਕੁਝ ਭੀ ਗੜਬੜ ਨ ਹੋਵੇਗੀ।

ਏਹ ਗੁਣਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਸੋਲਵੇਂ ਅਤੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੰਜੀਵੇਂ ਵਰੇ ਦੀ ਪਰੀਖਛਾ ਵਿਚ ਨਿਯਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਇਸੇ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਣ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ, ਛਖਤ੍ਰੀ ਵਰਣ ਦਾ ਖਛਤ੍ਰਾਣੀ, ਵੈਸ਼ ਵਰਣਦਾ ਵੈਸ਼ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁਦ੍ਰ ਵਰਣਦਾ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਦੇ ਹੀ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਅਤੇ ਇਕਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੀ ਠੀਕ ਠੀਕ ਰਹੇਗੀ। ਇਨਾਂ ਚੌਹਾਂ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਅਤੇ ਗੁਣ ਏਹ ਹਨ :—

ਅਧਯਾਪਨਮਧਯਯਨੰ ਯਜਨੰ ਯਾਜਨੰ ਤਥਾ।
ਦਾਨੰ ਪ੍ਰਤਿਗ੍ਰਹਸ਼ੈਚੈਵ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਨਾਮਕਲਪਯਤ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੧। ਸ਼ਲੋਕ ੮੮ ।

ਸ਼ਮੋ ਦਮਸਤਪਃ ਸ਼ੌਚੰ ਖਛਾਂਤਿਰਾਰਜਵਮੇਵ ਚ। ਜਵਾਨੰ ਵਿਜਵਾਨਮਾਸਤਿਕਮੰ ਬ੍ਰਹਮਕਰਮ ਸ੍ਵਭਾਵਜਮ ॥੨॥

ਭਗਵਤ੍ਗੀਤਾ ਅਧਯਾਯ ੧੮। ਸ਼ਲੋਕ ੪੨।

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੜ੍ਹਾਨਾ, ਯੱਗ ਕਰਨਾ, ਯੱਗ ਕਰਾਨਾ, ਦਾਨ ਦੇਨਾ, ਦਾਨ ਲੈਨਾ,ਇਹ ਛੀ ਕਰਮ ਹਨ,ਪਰੰਤੂ ਮਨੁਜੀ ਦੇ ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਲੈਨਾ ਨੀਚ ਕਰਮ ਹੈ।

ਮਨ ਨਾਲ ਬੁਰੇ ਕੰਮ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਦੇ ਨ ਕਰਨੀ, ਅਰ ਉਸਨੂੰ ਅਧਰਮ ਵਿਚ ਕਦੇ ਨ ਜਾਨ ਦੇਨਾ, ਕੰਨਾਂ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਆਦੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਟੇ ਕੰਮਾਂ ਥੀਂ ਰੋਕ ਕੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਲਗਾਉਨਾ, ਸਦਾ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ,ਜਿਤੇਂਦ੍ਰੀ ਹੋਕੇ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਨਾ, ਸ਼ੌਚ ਅਰਥਾਤ

ਅਦਭਿਰਗਾਤ੍ਰਾਣੀ ਸ਼ੁਧ੍ਯਂਤਿ ਮਨਃ ਸਤ੍ਯੇਨ ਸ਼ੁਧ੍ਯਤਿ।
ਵਿਦ੍ਯਾਤਪੋਭ੍ਯਾਂਭੂਤਾਤ੍ਮਾ ਬੁੱਧਿਰ੍ਜ੍ਞਾਨੇਨ ਸ਼ੁਧ੍ਯਤਿ।

ਮਨੁਸਿਮ੍ਰੀਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੫। ਸ਼ਲੋਕ ੧੦੯।

ਪਾਨੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਦੇ ਅੰਗ, ਸੱਚ ਉਪਰ ਚਲਨ ਨਾਲ ਮਨ, ਵਿਦ੍ਯਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਤਮਾ, ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅੰਦਰਦੇ ਰਾਗ ਦ੍ਵੇਸ਼ ਆਦੀ ਦੋਸ਼,ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਮੈਲਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰਕਰਕੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰਖਨਾ ਅਰਥਾਤ ਸਚ ਝੂਠ ਦੇ ਵਿਵੇਕ ਨਾਲ,ਸੱਚ ਦੇ ਗ੍ਰਹਣ ਅਰ ਝੂਠਦੇ ਤ੍ਯਾਗਨ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਚਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਿੰਦਿਆ, ਉਸਤ੍ਤੀ, ਸੁਖ, ਦੁਖ, ਸਰਦੀ, ਗਰਮੀ, ਭੁਖ, ਤੇਹ, ਹਾਨੀ,ਲਾਭ, ਮਾਨ,ਅਪਮਾਨ ਆਦੀ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਗਮੀ ਛਡਕੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਰਖਨਾ, ਨਰਮੀ, ਨਿਰਅਭਿਮਾਨ, ਨਿਸ਼ਕਪਟਤਾ, ਸਰਲ ਸੁਭਾਵ ਰਖਨਾ ਕੁਟਿਲਤਾ ਆਦੀ ਦੋਸ਼ ਛਡ ਦੇਨੇ, ਸਭ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗ ਉਪਾਂਗ ਦੇ ਸਮੇਤ ਪੜ੍ਹਕੇ ਪੜ੍ਹਾਉਨ ਦਾ ਸਮਰਥ,ਵਿਵੇਕ ਸਚ ਦਾ ਨਿਰਣੇ,ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਜਹੀ ਹੋਵੇ ਅਰਥਾਤ ਜੜ ਨੂੰ ਜੜ ਚੇਤਨ ਨੂੰ ਚੇਤਨ ਜਾਨਨਾ, ਅਤੇ ਮੰਨਨਾ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਤੀਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਜਾਨਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜਿਹਾ ਚਾਹੀਏ ਤੇਹਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਨਾ, ਕਦੀ ਵੇਦ, ਈਸ਼੍ਵਰ, ਮੁਕਤੀ, ਪਿਛਲਾ ਅਗਲਾ ਜਨਮ, ਧਰਮ, ਵਿਦ੍ਯਾ, ਸਤਸੰਗ, ਮਾਂ,ਪਿਉ, ਆਚਾਰ੍ਯ, ਅਤੇ ਅਤਿਥੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਨ ਛੱਡਨਾ, ਅਰ ਨਿੰਦਿਆ ਕਦੀ ਨ ਕਰਨੀ, ਏਹ ਪੰਦ੍ਰਹ ਕਰਮ ਅਤੇ ਗੁਣ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਣ ਦੇ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਰੂਰ ਹੋਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ॥ ਖਛਤ੍ਰੀ:—

ਪ੍ਰਜਾਨਾਂ ਰਖ੍ਛਣੰ ਦਾਨਮਿਜ੍ਯਾਧ੍ਯਯਨਮੇਵ ਚ।
ਵਿਸ਼ਯੇਸ਼੍ਵਪ੍ਰਸਕ੍ਤਿਸ਼੍ਚ ਖਛਤ੍ਰਿਯਸ੍ਯ ਸਮਾਸਤਃ॥੧॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰੀਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੧ ਸ਼ਲੋਕ ੮੯।

ਸ਼ੌਰਯੰ ਤੇਜੋ ਧ੍ਰਿਤਿਰਦਾਖਛ੍ਯੰਯੁੱਧੇ ਚਾਪ੍ਯਪਲਯਨਮ ।
ਦਾਨਮੀਸ਼੍ਵਰਭਾਵਸ਼ਚ ਖਛਾਤ੍ਰੰ ਕਰਮ ਸ੍ਵਭਾਵਜਮ ॥੨॥

ਭਗਵਤਗੀਤਾ ਅਧ੍ਯਾਯ ੧੮ ਸ਼ਲੋਕ ੪੩ ॥

ਨਿਆਯ ਨਾਲ ਪ੍ਰਜਾਦੀ ਰਖਛਾ ਅਰਥਾਤ ਪਖਛਪਾਤ ਛਡ ਕੇ ਸ੍ਰੇਸ਼੍ਠਾਂ ਦਾ ਆਦਰ, ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕਰਨਾ, ਸਬ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬ ਦਾ ਪਾਲਨ, ਦਾਨ ਅਰਥਾਤ ਵਿਦ੍ਯਾ, ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਸੁਪਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਧਨ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਨਾ, ਅਗਨੀਹੋਤ੍ਰ ਆਦੀ ਯੱਗ ਕਰਨੇ, ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਨ ਫਸਕੇ ਜਿਤੇਂਦ੍ਰੀ ਰਹਕੇ ਸਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾਥੀਂ ਬਲਵਾਨ ਰਹਨਾ, ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਹਜਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਅਕੱਲੇ ਨੂੰ ਭੈ ਦਾ ਨ ਹੋਨਾ, ਸਦਾ ਤੇਜਸ੍ਵੀ ਅਰਥਾਤ ਦੀਨਤਾ ਰਹਿਤ, ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹਨਾ, ਧੀਰਯਵ ਨ ਹੋਨਾ, ਰਾਜ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਸਬ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਅਤੀਚਤੁਰ ਹੋਨਾ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਭੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਃਸ਼ੰਕ ਰਹਕੇ ਉਸਤੋਂ ਕਦੇ ਨ ਹਟਨਾ,ਨਾ ਨਠਨਾ ਅਰਥਾਤ ਏਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਕਿ ਜਿਸਥੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਜਿੱਤ ਹੋਵੇ, ਆਪ ਬਚੇ। ਜੇ ਭੱਜਨ ਥੀਂ ਯਾ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਦਾਉਖੇਡਨ ਨਾਲ ਜਿੱਤ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਓਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ, ਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਰਖਨਾ, ਪਖਛਪਾਤ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਸਬ ਨਾਲ ਯਥਾਯੋਗ ਵਰਤਨਾ, ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਦੇਨਾ, ਪ੍ਰਤਿਗ੍ਯਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ, ਉਹਨੂੰ ਕਦੇ ਭੰਗ ਨ ਹੋਨਦੇਨਾ, ਏਹ ਯਾਰਾਂ ਖਛੱਤ੍ਰੀ ਵਰਣ ਦੇ ਕਰਮ ਅਤੇ ਗੁਣ ਹਨ ॥ ਵੈਸ਼੍ਯਃ—

ਪਸ਼ੂਨਾਂ ਰਖਛਨੰ ਦਾਨਮਿਜ੍ਯਾਧ੍ਯਯਨਮੇਵ ਚ।
ਵਣਿਕਪਥੰ ਕੁਸੀਦੰ ਚ ਵੈਸ਼੍ਯਸ੍ਯ ਕ੍ਰਿਸ਼ਿਮੇਵ ਚ ॥

ਮਨੁਸਿਮ੍ਰੀਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੧। ਸ਼ਲੋਕ ੯੦ ॥

(੧) ਗਊ ਆਦੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਪਾਲਨਾ ਅਤੇ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ (੨)ਵਿਦ੍ਯਾ ਧਰਮ ਦੇ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਕਰਾਨ ਲਈ ਧਨ ਆਦੀ ਖਰਚ ਕਰਨਾ(੩)ਅਗਨੀ ਹੋਤ੍ਰ ਆਦੀ ਯੱਗਾਂ ਦਾ ਕਰਨਾ (੪) ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ (੫) ਸਬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵ੍ਯਾਪਾਰਾਂ ਦਾ ਕਰਨਾ (੬)ਸੌ ਰੁਪਏ ਪਿਛੇ ਚਾਰ, ਛੀ, ਅੱਠ,ਬਾਰਾਂ, ਸੋਲਾਂ ਯਾ ਵੀਹ ਆਨੇ ਤੋੜੀ ਵਿਆਜ ਦਾ ਲੈਨਾ, ਅਰ ਮੂਲ ਥੀਂ ਦੂਨਾ ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਰੁਪੈਯਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੌ ਵਰਹੇ ਵਿੱਚ ਭੀ ਦੋ ਰੁਪੱਏ ਥੋਂ ਵਧੀਕ ਨਾ ਲੈਨਾ ਨ ਦੇਨਾ (੭) ਖੇਤੀ ਕਰਨੀ,ਏਹ ਵੈਸ਼ ਦੇ ਗੁਣ ਕਰਮ ਹਨ ॥ ਸ਼ੂਦ੍ਰ:—

ਏਕਮੇਵ ਤੁ ਸ਼ੂਦ੍ਰਸ੍ਯ ਪ੍ਰਭੁਃ ਕਰਮ ਸਮਾਦਿਸ਼ਤ।
ਏਤੇਸ਼ਾਮੇਵ ਵਰਣਾਨਾਂ ਸ਼ੁਸ਼੍ਰੂਸ਼ਾਮਨਸੂਯਯਾ ॥ਮਨੂਃ੧।੯੧॥

ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਨਿੰਦਿਆ, ਈਰਖਾ, ਘਮੰਡ ਆਦੀ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖਛਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਵੈਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਯਥਾਵਤ ਕਰੇ, ਉਸਥੋਂ ਹੀ ਅਪਨਾ ਜੀਵਨ ਕਰੇ ਇਹੋ ਇਕ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਦਾ ਗੁਣ ਕਰਮ ਹੈ ॥

ਏਹ ਸੰਖਛੇਪ ਨਾਲ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਕਰਮ ਲਿਖੇ, ਜਿਹ ਪੁਰੁਸ਼ ਵਿਚ ਜੇਹੜੇ ਜੇਹੜੇ ਵਰਣ ਦੇ ਗੁਣ ਕਰਮ ਹੋਨ ਓਸਨੂੰ ਉਸ ਉਸ ਵਰਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਨਾ, ਅਜੇਹੀ ਵਿਵਸਥਾ ਰਖਨ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਬਨੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਕਿੰਉਜੋ ਉੱਤਮ ਵਰਣਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡੀ ਸੰਤਾਨ ਮੂਰਖਤਾ ਆਦੀ ਦੋਸ਼ਾਂਵਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਹੋਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਸੰਤਾਨ ਭੀ ਡਰਦੇ ਰਹਨਗੇ ਕਿ ਜੇ ਉਕਤ ਚਾਲ ਚਲਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨ ਹੋਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਬਨਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਅਰ ਨੀਚ ਵਰਣਾਂ ਦਾ ਉੱਤਮ ਵਰਣ ਵਿਚ ਹੋਨ ਵਾਸਤੇ ਉਤਸਾਹ ਵਧੇਗਾ ॥

ਵਿਦ੍ਯਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਦੇਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿੰਉਂਕਿ ਓਹ ਪੂਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਖਛਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਨ ਨਾਲ ਕਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਹਾਨੀ ਯਾਂ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਪਾਲਨੇ ਆਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਵੈਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿੰਉਂਕਿ ਓਹ ਏਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਅੱਛੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਸ਼ੂਦ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਵਿਦ੍ਯਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਮੂਰਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿੰਤੂ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਕੰਮ ਸਭ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਰਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਅਪਨੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾ ਰਖਨਾ ਰਾਜਾ ਆਦੀ ਸਭ੍ਯ* ਜਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ॥

ਵਿਆਹ ਦੇ ਲਖਛਣ।

ਬ੍ਰਾਹਮੋ ਦੈਵਸਤਥੈਵਾਰਸ਼ਃ ਪ੍ਰਾਜਾਪਤ੍ਯਸਤਥਾਸੁਰਃ।
ਗਾਂਧਰਵੋ ਰਾਖਛਸਸ਼ਚੈਵ ਪੈਸ਼ਾਚਸ਼੍ਚਾਸ਼ਟਮੋ ਅਧਮਃ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੩ ਸ਼ਲੋਕ ੨੧ ॥

*ਸਭ੍ਯਜਨ ਅਰਥਾਤ ਵਿਦ੍ਯਾਸਭਾ ਅਤੇ ਰਾਜਸਭਾ ਦੇ ਸਭਾਸਦ।

विआह अॅठप्रकार दा हुंदा है, इक ब्राहम, दूजा दैव, तीजा आरश, चॅथा प्राजापत्यज,पंजवां आसुर, छेवां गांधरव, सतवां राखछस, अठवां पिशाच ॥

इन्हां विआहां दी एह विवसथा है कि (१) वर कंनिआं दोऐ यथावत ब्रूहमचरज करके पूरे विदवान, धारमिक अते सुशील होनउन्हां दा इक दूजे दी प्रसंनता नाल विआह होना ब्राहम कहाउंदा है (२) वॅडा यग करके जॅग दा कंम करदिआं जुआई नूं गहने पाई होई धी दा देना दैव (३) वर थों कुझ लैके विआह होना आरश,† (४) दोहां दा विआह धरम दे वाधे वासते होना प्राजापत्यज (५) वर अते कंनिआं नूं कुझ देके विआह होना आसुर (६) निधम अते समे तों रहित किस कारण थीं वर कंनिआं दी इछिआ पूरवक इक दूजे नाल संजोग होना गांधरव (७) लड़ाई करके ज़बरदसती अरथात खोहके या कपट नाल कंनिआं नूं गरहण करना राखछस(८)सुती होई या शराब पीती होई पागल कुड़ी नाल ज़बरदसती संजोग करना पिशाच विआह कहाउंदा है ॥

इन्हां सभनां विआहां विॅचों ब्राहम विआह सभ तों उॅतम, दैव, आरश अते प्राजापत्यज मॅधजम, आसुर अर गांधरव निकृशट, राखछस अधम अते पिशाच महाभ्रशट है ॥

इस करके एहो निशचा रखनाचाहीदा है कि कुड़ी अते मुंडे दे विआह तों पहले इकॅली जगा मेल न होवे, किंउकि जुआनी दी अवसथा विच इसत्री पुरुश दा इकॅली जगा विॅच रहना दोश दा कारण है, परंतू जद कंनिआं या वर दे विआह दा समा होवे, अरथात जद इक वरहा यां छी महीने ब्रूहमचरज आशरम अते विदजा पूरी होन विच बाकी रहिंदे होन तद उन्हां कंनिआं अते कुआरिआं दा प्रतिबिंब अरथात जिहनूं फोटो आखदे हन, अथवा तसवीर उतार

†संसकार विधी दे १११ पंने ते सुआमीजी महाराज एस दे संबंध विच एह गॅल लिखदे हन कि इह गॅल झूठी है किउंकि अॅगे मनुसमृती विॅच निशेध कीता है, अते जुकती तों विरुॅध भीहै एसलई कुझ भी न देके दोहां दी मरजी नाल विआह होना आरश विआह है, एस तों मलूम हुंदा है कि ओथे असल लेख विॅच 'ना' दा शबद रह गिआ है ॥ (अनुवाद करता)

ਕੇ ਕੁੜੀਆਂਦੀ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਕੁਆਰੇ ਮੁੰਡੇਆਂ ਦੀ, ਲੜਕੇਆਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਭੇਜ ਦੇਨ, ਜਿਹਦੀ ਜਿਹਦੀ ਸ਼ਕਲ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਓਸ ਓਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਦਖਾਤ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਉਸ ਦਿਨ ਤਕ ਜੀਵਨ ਚਰਿੱਤ੍ਰ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲੇ ਮੰਗਾ ਕੇ ਵੇਖਨ, ਜਦ ਦੁਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ ਸੁਭਾਵ ਮਿਲ ਜਾਨ, ਤਦ ਜਿਹਦਾ ਜਿਹਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਨਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਨ ਉਸ ਉਸ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਤੇ ਕੰਨਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਕੰਨਿਆਂ ਅਤੇ ਵਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਦੇਨ ਅਰ ਕਹ ਦੇਨ ਕਿ ਏਸ ਵਿਚ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਸਲਾਹ ਹੋਵੇ ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਦਸ ਦੇਨਾ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦ ਨਿਸਚਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ *ਸਮਾ ਵਰਤਨ ਇਕ ਹੀ ਸਮੇ ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਜੇ ਓਹ ਦੋਨੋਂ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁਨ ਤਾਂ ਉਥੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੰਨਿਆਂ ਦੇ ਮਾਂ, ਪਿਉ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਜਦ ਓਹ ਸਾਮ੍ਹਨੇ ਹੋਨ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਯਾ ਕੰਨਿਆਂ ਦੇ ਮਾਂ, ਪਿਉ ਆਦੀ ਭਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਬਾਤ ਚੀਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਕਰਾਨ, ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਗੁਪਤ ਗਲ ਪੁੱਛਨ ਸੋ ਭੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਦੇਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ੋਤ੍ਰ ਕਰ ਲੈਨ, ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੋਜਾਵੇ ਤਦ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਨ ਪੀਨ ਦਾ ਉੱਤਮ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਜਿਹੜਾ ਪਹਲੇ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਅਤੇ ਵਿਦ੍ਯਾ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਰੂਪੀ ਤਪ ਅਤੇ ਕਸ਼ਟ ਨਾਲ ਲਿੱਸਾ ਹੋਗਿਆ ਹੈ ਓਹ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀ ਕਲਾ ਵਾਙਣ ਥੋੜੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਭਰਕੇ ਪੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਫੇਰ ਜਿਹੜੇ ਦਿਨ ਕੰਨਿਆਂ ਰਜ-ਸ੍ਵਲਾ ਹੋਕੇ ਜਦ ਨ੍ਹਾਯੋ ਲਵੇ ਤਦ ਵੇਦੀ ਅਤੇ ਮੰਡਪ ਰਚਕੇ ਅਨੇਕ ਸੁਗੰਧੀ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥ, ਅਤੇ ਘਿਉ ਆਦੀ ਦਾ ਹੋਮ, ਤਥਾ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਤੇ ਇਸ-ਤ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਯਥਾਯੋਗ ਸਤਕਾਰ ਕਰਨ ਫੇਰ ਜਿਹੜੇ ਦਿਨ ਵਿਭੂਦਾਨ ਦੇਨਾ ਯੋਗ ਸਮਝਨ ਉਸੇ ਦਿਨ 'ਸੰਸਕਾਰਵਿਧੀ, ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਵਿਧਿ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਯਾ ਦਸ ਬਜੇ ਵਡੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਹਥਲੇਵਾ ਅਤੇ ਵਿਆਹਵਿਧੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਅਕੱਲੀ ਜਗਾ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਨ, ਪੁਰੁਸ਼ ਵੀਰਯ ਸਥਾਪਨ, ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵੀਰਯ ਦੇ ਖਿੱਚਨ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਵਿਧੀ ਹੈ ਉਸੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਵੇਂ ਕਰਨ, ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਹੋਵੇ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਦੇ ਵੀਰਯ ਨੂੰ ਵਿਅਰਥ ਨ ਗਵਾਨ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਸ ਵੀਰਯ ਦਾ ਰਜ ਥੀਂ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਰੀਰ ਬਨਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਪੂਰਵ ਉੱਤਮ ਸੰਤਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਵੀਰਯ ਦੇ ਗਰਭਾਸ਼ੇ

*ਗੁਰੁਕੁਲ ਥੀਂ ਮੁੜਕੇ ਘਰ ਆਉਨ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ॥

ਵਿੱਚ ਡਿਗਨਦਾ ਸਮਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੋਵੇਂ ਹਿੱਲਨ ਜੁੱਲਨ ਨਾ, ਅਰ ਨੱਕ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਨੱਕ, ਅੱਖਦੇ ਸਾਮਨੇ ਅੱਖ ਅਰਥਾਤ ਸਿੱਧਾ ਸ਼ਰੀਰ ਰੱਖਨ, ਅਤੇ ਅਤਯੰਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿੱਤ ਰਹਨ ਹਿਲਨ ਨਾ, ਪੁਰੁਸ਼ ਅਪਨੇ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਢਿੱਲਾ ਛੱਡੇ, ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵੀਰਯ ਖਿੱਚਨ ਦੇ ਸਮੇ ਅਪਾਨ ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਉਭਾਹਾਂ ਖਿੱਦੇ, ਯੋਨੀ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਵਲ ਸਕੋੜਕੇ ਵੀਰਯ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਵਲ ਗਰਭਾਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਠਹਰਾਵੇ, ਫੇਰ ਦੋਵੇਂ ਸਣਾ ਪਾਨੀ ਨਾਲ ਸਨਾਨ ਕਰਨ * ਗਰਭ ਠਹਰ ਜਾਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਸੂਝ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਝਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਏਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ†ਰਜਸ੍ਵਲਾ ਨ ਹੋਨ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਹੋਜਾਂਦਾਹੈ ਸ੍ਵੈਫ,ਕੇਸਰ,ਅਸਗੀਧ,ਛੋਟੀਇਲਾਯਚੀ,ਅਤੇ ਸਾਲਬਮਿਸਰੀ ਪਾਕ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਜੇਹੜਾ ਪਹਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਠੰਢਾ ਦੁਧ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿੱਨਾ ਰੁਚੀ ਹੋਵੇ ਦੋਵੇਂ ਪੀਕੇ ਵੱਖੋ ਵਖਰੇ ਆਪੋ ਅਪਨੇ ਮੰਜਿਆਂ ਤੇ ਜਾਕੇ ਸੌਂ ਰਹਨ,ਏਹੋ ਵਿਧੀ ਜਦ ਜਦਗਰਭਾਧਾਨ ਕੀਤਾ ਕਰਨ ਤਦਤਦਕਰਨੀ ਉਚਿਤ ਹੈ,ਜਦ ਮਹੀਨੇ ਭਰਵਿਚ ਰਜਸ੍ਵਲਾ ਨ ਹੋਨਥੀਂ ਗਰਭਦੇ ਠਹਰਨਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋਜਾਵੇ ਤਦਤੋਂ ਇਕ ਵਰਹੇ ਝਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ਦਾ ਸਮਾਗਮਕਦੀ ਹੋਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ਕੰਮ ਨ ਹੋਨ ਨਾਲ ਸੰਤਾਨ ਉੱਤਮ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸੰਤਾਨ ਭੀ ਓਹੋਜੇਹੀ ਹੁੰਦੀਹੈ ਏਸਦੇ ਉਲਟ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵੀਰਯ ਵਜਰਥ ਜਾਂਦਾ, ਦੋਹਾਂ ਦੀਉਮਰ ਘਟ ਜਾਂਦੀ,ਅਤੇ ਕਈਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਉਪਰੋਂ ਬੋਲਨਾ ਚਾਲਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਵਰਤਨਾ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਪੁਰੁਸ਼ ਵੀਰਯ ਦਾ ਰੋਕਨਾ, ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਗਰਭ ਦੀ ਰਖਛਾ ਅਰ ਭੋਜਨ ਛਾਦਨ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕਰੇ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਵੀਰਯ ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਭੀ ਨਸ੍ਟ ਨ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਬਾਲਕ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਬਹੁਤ ਉੱਤਮ ਰੂਪ ਵਾਲਾ, ਸੋਹਨਾ, ਪੁਸ਼ਟੀ, ਬਲ ਅਤੇ ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਵਾਲਾਹੋਕੇ ਦਸਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲਵੇ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਸਦੀ ਰਖਛਾ ਚੌਥੇ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ, ਅਰ ਅਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਠਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਤੋ ਅੱਗੇ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ,ਕਦੀ ਗਰਭਵਤੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਸਤਾਂ ਦੇ ਲਿਆਉਨ ਵਾਲੇ, ਖੁਸ਼ਕੀ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਦੇਨ ਵਾਲੇ, ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਬਲ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਨ ਖਾਵੇ ਪੀਵੇ, ਕਿੰਤੂ ਘਿਉ, ਦੁੱਧ, ਚੰਗੇ ਚੌਲ, ਕਨਕ, ਮੂੰਗੀ, ਮਾਂਹ ਆਦੀ ਅਨਾਜਾਂ ਦਾ ਖਾਨਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ॥

---

*ਇਹ ਗਲ ਰਹਸਜ ਦੀ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਇੱਨੇ ਤੋਂਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਸਮਝ ਲੈਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਬਹੁਤ ਲਿਖਨਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ।

†ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਜਨਾਨੀ ਦੇ ਭਿਟ ਜਾਨ ਨੂੰ ਰਜਸ੍ਵਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਗਰਭ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਸੰਸਕਾਰ, ਇਕ ਚੌਥੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪੁੰਸਵਨ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਅੱਠਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਸੀਮੰਤੋਨੈਨ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਕਰੇ, ਜਦ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਵੇ ਤਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਰੱਖਛਾ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਕਰੇ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ੁੰਠੀਪਾਕ, ਅਥਵਾ ਸੁਭਾਗ ਸ਼ੁੰਠੀ ਪਾਕ, ਪਹਲੇ ਹੀ ਬਨਵਾ ਰੱਖੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲਾ ਗਰਮ ਪਾਨੀ ਜੇਹੜਾ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਤੱਤਾ ਰਹ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਨਾਨ ਕਰੇ ਅਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸਨਾਨ ਕਰਾਨ, ਫੇਰ ਨਾੜੂ ਕੱਟਨ, ਬੱਚੇ ਦੀ ਧੁੱਨੀ ਦੀ ਜੜ ਵਿਚ ਨਰਮ ਸੂਤ੍ਰ ਬਨ੍ਹਕੇ ਚਾਰ ਉਂਗਲ ਛਡਕੇ ਉਪਰੋਂ ਕੱਟ ਸੁਟੇ, ਉਸਨੂੰ ਅਜੇਹਾ ਬਨ੍ਹੇ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਲਹੂ ਦੀ ਇਕ ਬੂੰਦ ਭੀ ਨ ਵੱਗੇ, ਫੇਰ ਉਸ ਸਥਾਨ ਨੰ ਸਫਾ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੰਦਰ ਸੁਗੰਧੀ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਘਿਉ ਆਦੀਦਾ ਹੋਮ ਕਰੇ, ਫੇਰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਪਿਉ ਵੇਦੋਸੀਤੀ, ਅਰਥਾਤ ਤੇਰਾਨਾਉਂ ਵੇਦ ਹੈ ਸੁਨਾਕੇ ਘਿਉ ਅਤੇ ਸ਼ਹਦ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਸਲਾਈ ਨਾਲ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਉਪਰ 'ਓ੩ਮ੍' (ਓਮ) ਲਿਖਕੇ ਸ਼ਹਦ ਅਤੇ ਘਿਉ ਨੂੰ ਉਸੇ ਸਲਾਈ ਨਾਲ ਚਟਾਵੇ, ਫੇਰ ਬੱਚਾ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵੇ, ਜੇ ਦੁੱਧ ਪੀਨਾ ਚਾਹੇਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਪਿਲਾਵੇ, ਜੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਪਰੀਖਛਾ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਦੁਧ ਪਿਲਾਵੇ, ਫੇਰ ਦੂਜੀ ਸਫਾ ਕੋਠੜੀ ਯਾ ਜਿੱਥੋਂ ਦੀ ਹਵਾ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋਵੇ ਓਥੇ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲੇ ਘਿਉ ਦਾ ਹੋਮ ਸਵੇਰੇ ਅਤੇ ਸੰਧਯਾ ਵੇਲੇ ਕੀਤਾ ਕਰੇ ਅਰ ਉਸੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੂਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤਥਾ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਰਖੇ, ਬੱਚਾ ਛੀ ਦਿਨ ਤਕ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁਧ ਪੀਵੇ ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭੀ ਅਪਨੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਉੱਤਮ ਭੋਜਨ ਖਾਵੇ, ਅਰ ਯੋਨੀ ਸੰਕੋਚ ਆਦੀ ਭੀ ਕਰੇ, ਛੀਵੇਂ ਦਿਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਅਰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਦੁੱਧ ਪੀਨ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਦਾਈ ਰੱਖੇ, ਓਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਖੁਆਨ ਪਿਲਾਨ ਓਹ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਵੇ, ਅਤੇ ਪਾਲੇ ਭੀ ਪਰੰਤੁ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਬੱਚੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਖਿਆਲ ਰਖੇ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਦਾ ਬੇਮੁਨਾਸਬ ਵਿਹਾਰ ਉਸਦੇ ਪਾਲਨ ਵਿੱਚ ਨ ਹੋਵੇ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੁੱਧ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਥਨਦੇ ਮੁੰਹ ਤੇ ਅਜੇਹਾ ਲੇਪ ਕਰੇ ਕਿ ਜਿਹਦੇ ਕਰਕੇ ਦੁੱਧ ਨ ਚੋਵੇ, ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਖਾਨ ਪੀਨ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਭੀ ਠੀਕ ਠੀਕ ਰੱਖੇ, ਫੇਰ ਨਾਮਕਰਣ ਆਦੀ 'ਸੰਸਕਾਰ' ਸੰਸਕਾਰ ਵਿਧੀ ਦੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਆਪੋ ਅਪਨੇ ਵੇਲੇ ਤੇ ਕਰਦਾ ਜਾਵੇ, ਜਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਫੇਰ ਰਜਸ੍ਵਲਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਨ੍ਹਾਨ ਧੋਨ ਥੀਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਰਿਤੂ ਦਾਨ ਦੇਵੇ॥

ਰਿਤੁਕਾਲਾਭਿਗਾਮੀ ਸਯਾਤਸ੍ਵਦਾਰਨਿਰਤਃ ਸਦਾ। ਪਰਵ-ਵਰਜੰ ਬ੍ਰਜੇਚੈਨਾਂ ਤਦਵ੍ਰਤੋ ਰਤਿਕਾਮਯਾ॥ ਮਨੁਃ ੩।੪੫॥

ਨਿੰਦਜਾਸ੍ਵਸ਼ਟਾਸੁ ਸਤ੍ਰਿਯੋ ਰਾਤ੍ਰਿਸ਼ੁ ਵਰਜਯਨ।
ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੱਯੇਵ ਭਵਤਿ ਯਤ੍ਰ ਤਤ੍ਰਾਸ਼੍ਰਮੇ ਵਸਨ॥ ਮਨੁ੩।੫੦।

ਜਿਹੜਾ ਅਪਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ੇਧ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਰਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਰਹਿੰਦਾ ਅਰ ਰਿਤੂਗਾਮੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਵਰਗਾ ਹੈ॥

ਸੰਤੁਸ਼ਟੋ ਭਾਰਯਯਾ ਭਰਤਾ ਭਰਤ੍ਰਾ ਭਾਰਯਾ ਤਥੈਵ ਚ।
ਯਸਮਿੱਨੇਵ ਕੁਲੇ ਨਿਤਜੰ ਕਲਜਾਣੰ ਤਤ੍ਰ ਵੈ ਧ੍ਰੁਵਮ॥੧॥
ਯਦਿ ਹਿ ਸਤ੍ਰਿ ਨ ਰੋਚੇਤ ਪੁਮਾਂਸੱਨ ਪ੍ਰਮੋਦਯੇਤ।
ਅਪ੍ਰਮੋਦਾਤ ਪੁਨਃ ਪੁੰਸਃ ਪ੍ਰਜਨੰ ਨ ਪ੍ਰਵਰਤਤੇ॥ ੨॥
ਸਤ੍ਰਿਯਾਂ ਤੁ ਰੋਚਮਾਨਾਯਾਂ ਸਰਵੰ ਤਦ੍ਰੋਚਤੇ ਕੁਲਮ।
ਤਸਜਾਂ ਤ੍ਵਰੋਚਮਾਨਾਯਾਂ ਸਰਵਮੇਵ ਨ ਰੋਚਤੇ॥ ੩॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੩। ਸ਼ਲੋਕ ੬੦-੬੧-੬੨॥

ਜਿਹੜੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਖਾਂਵਦ, ਅਤੇ ਖਾਂਵਦ ਤੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਚੰਗੀਤਰਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦੀਹੈ ਉਸੇ ਕੁਲ ਵਿਚ ਸੁਭਾਗ ਅਤੇ ਧਨਠਹਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਝਗੜਾ, ਦੁਖ ਰਹਿੰਦਾਹੈ ਓਥੇਮੰਦੇ ਭਾਗ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ ਆਕੇ ਡੇਰੇ ਜਮਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੇਹੜੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਖਾਂਵਦ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਖਾਂਵਦ ਨੂੰਪ੍ਰਸੰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਖਾਂਵਦ ਦੇ ਅਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਨ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਚ ਔਲਾਦ ਦੀ ਇਛਿਆ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਸਤ੍ਰੀਦੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਨਥੀਂ ਸਬ ਕੁਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦੀ, ਉਸਦੀ ਅਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕਰਕੇ ਸਬ ਅਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਆਰਥਾਤ ਦੁਖ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪਿਤ੍ਰਿਭਿਰਭ੍ਰਾਤ੍ਰਿਭਿਸ਼ਚੈਤਾਃ ਪਤਿਭਿਰਦੇਵਰੈਸਤਥਾ।
ਪੂਜਜਾ ਭੂਸ਼ਯਿਤਵਜਾਸ਼ ਤਬਹੁਕਲਜਾਣਮੀਪਸੁਭਿਃ॥੧॥
ਯਤ੍ਰ ਨਾਰੱਯਸਤੁ ਪੂਜਜੰਤੇ ਰਮੰਤੇ ਤਤ੍ਰ ਦੇਵਤਾਃ।
ਯਤ੍ਰੈਤਾਸਤੁ ਨ ਪੂਜਜੰਤੇ ਸਰਵਾਸ੍ਤਤ੍ਰਾਫਲਾਃਕ੍ਰਿਯਾਃ॥੨॥

ਸ਼ੋਚੰਤਿ ਜਾਮਯੋ ਯਤ੍ਰ ਵਿਨਸ਼ਯਤਜਾਸ਼ੁ ਤਤਕੁਲਮ।
ਨ ਸ਼ੋਚੰਤਿ ਤੁ ਯਤ੍ਰੈਤਾ ਵਰਧਤੇ ਤੱਧਿ ਸਰਵਦਾ ॥ ੩ ॥
ਤਸਮਾਦੇਤਾਃਸ਼ਦਾ ਪੂਜਜਾ ਭੂਸ਼ਣੱਛਾਦਨਾਸ਼ਨੈਃ।
ਭੂਤਿਕਾਮੈਰਨਰੈਰਨਿਤਜੰ ਸਤਕਾਰੇਸ਼ੂਤਸਵੇਸ਼ੁ ॥ ੪ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੩। ਸ਼ਲੋਕ ੫੫। ੫੬। ੫੭। ੫੯ ॥

ਪਿਉ, ਭਰਾ, ਖਾਉਂਦ, ਅਤੇ ਦੇਉਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗਹਨੇ ਆਦੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰੱਖਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਡੇ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਇਛਾ ਹੋਵੇ ਓਹ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ, ਜਿਹੜੇ ਘਰ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਆਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਮਨੁਸ਼ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਕੇ ਦੇਵ ਨਾਉਂ ਰਖਾਕੇ ਆਨੰਦ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਜਿਹੜੇ ਘਰ ਵਿਚਇਸਤ੍ਰੀਆਂਦਾ ਆਦਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਓਥੇ ਸਭਕੰਮ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੇਹੜੇ ਘਰ ਯਾਂ ਕੁਲਵਿੱਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਡੁਬਕੇ ਦੁਖ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਓਹ ਕੁਲ ਝਟ ਪਟ ਹੀ ਨਸ਼ੂ ਭੁਸ਼ੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਜੇਹੜੇ ਘਰ ਯਾਂ ਕੁਲ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਆਨੰਦ, ਉਤਸਾਹ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਵਿਚ ਰਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਓਹ ਕੁਲ ਸਦਾ ਵਧਦਾ ਹੈ,ਏਸਵਾਸਤੇ ਧਨਦੀ ਇਛਜਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਆਦਰ ਭਾਉ ਅਤੇ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਦੇ ਸਮੇ ਗਹਨੇ ਕਪੜੇ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਆਦੀ ਨਾਲ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਸਦਾ ਮਾਨ ਕਰਨ, ਏਹ ਗੱਲ ਸਦਾ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰਖਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਪੂਜਾ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਆਦਰ ਭਾਉ ਹੈ, ਅਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਜਦ ਜਦ ਪਹਲੋਂ ਮਿਲਨ, ਯਾਂ ਵੱਖਰੇ ਹੋਨ ਤਦ ਤਦ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ 'ਨਮਸਤੇ' ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਰਨ ॥

ਸਦਾਪ੍ਰਹ੍ਰਿਸ਼ਟਯਾ ਭਾਵ੍ਯੰ ਗ੍ਰਿਹਕਰਯੇਸ਼ੁ ਦਕ੍ਸ਼ਯਾ।
ਸੁਸੰਸਕ੍ਰੁਤੋਪਸਕਰਯਾ ਵ੍ਯਯੇ ਚਾਮੁਕਤਹਸਤਯਾ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੫ ਸ਼ਲੋਕ ॥ ੧੫੦ ॥

ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਘਰਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਚਤੁਰਾਈ ਨਾਲ ਵਰਤੇ,ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਬਨਾਵੇ, ਘਰ ਦੀ ਸਫਾਈ ਰੱਖੇ, ਅਤੇ ਅੱਨ੍ਹੇ ਵਾਹ ਖਰਚ ਨ ਕਰੇ ਅਰਥਾਤ ਯਥਾਯੋਗ ਖਰਚ ਕਰੇ, ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਰੱਖੇ, ਅਰ ਭੋਜਨ ਅਜੇਹੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਬਨਾਵੇ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਔਸ਼ਧ ਰੂਪ ਬਨਕੇ ਸ਼ਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਰੋਗ ਨੂੰ

ਨ ਆਉਨ ਦੇਵੇ, ਜਿਹੜਾ ਜਿਹੜਾ ਖਰਚ ਹੋਵੇ ਉਸਦਾ ਲੇਖਾ ਠੀਕ ਠੀਕ ਰੱਖਕੇ ਖਾਉਂਦ ਆਦੀ ਨੂੰ ਸੁਨਾ ਦਿੱਤਾ ਕਰੇ, ਘਰ ਦੇ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰਾਂ ਤੋਂ ਯਥਾਯੋਗ ਕੰਮ ਲਵੇ, ਘਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵਿਗੜਨ ਨ ਦੇਵੇ ॥

ਸਤ੍ਰਿਯੋ ਰਤਨਾਨਜਥੋ ਵਿਦਜਾ ਸਤਜੰ ਸ਼ੌਚੰ ਸੁਭਾਸ਼ਿਤਮ।
ਵਿਵਿਧਾਨਿ ਚ ਸ਼ਿਲਪਾਨਿ ਸਮਾਦੇਯਾਨਿ ਸਰਵਤਃ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੨ । ਸ਼ਲੋਕ ੨੪੦ ॥

ਉੱਤਮ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਦੇ ਰਤਨ. ਵਿਦਜਾ, ਸੱਚ, ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ, ਚੰਗਾ ਬੋਲਨਾ ਅਤੇ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਲਪਵਿਦਜਾ ਅਰਥਾਤ ਕਾਰੀਗਰੀ, ਸਭਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤਥਾ ਸਭਨਾਂ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਲਵੇ ।

ਸਤਜ ਬ੍ਰਯਾਤ ਪ੍ਰਿਯੰ ਬ੍ਰਯੱਾਨ ਬ੍ਰਯਾਤ ਸਤਜਮ ਪ੍ਰਿਯਮ ।
ਪ੍ਰਿਯੰ ਚੈ ਨਾਨ੍ਰਿਤੰ ਬ੍ਰਯੱਾਦੇਸ਼ਧਰੱਮਃ ਸਨਾਤਨਃ ॥ ੧॥
ਭਦ੍ਰੰ ਭਦ੍ਰਮਿਤਿ ਬ੍ਰਯੱਾਦ ਭਦ੍ਰਮਿਤਜੇਵ ਵਾ ਵਦੇਤ ।
ਸੁਸ਼ਕਵੈਰੰ ਵਿਵੱਾਦੰ ਚ ਨ ਕੁਰਯਾਤਕੇਨਚਿਤਸਹ।੨।

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੪ । ਸ਼ਲੋਕ ੧੩੮–੧੩੯ ॥

ਸਦਾ ਮਿੱਠਾ ਸੱਚ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹਿਤਕਾਰੀ ਬੋਲੇ, ਕੌੜਾ ਸੱਚ ਅਰਥਾਤ ਕਾਣੇ ਨੂੰ ਕਾਣਾ ਨਾ ਬੋਲੇ, ਝੂਠ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨ ਬੋਲੇ ॥ ੧ ॥ ਸਦਾਭੱਦ੍ਰ ਅਰਥਾਤ ਸਬ ਦੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਵਚਨ ਬੋਲਿਆ ਕਰੇ, ਸੁੱਕੀ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਅਰਥਾਤ ਬਗੈਰ ਅਪਰਾਧ ਥੀਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਯਾ ਝਗੜਾ ਨ ਕਰੇ ॥ ੨॥

ਜੇਹੜੀ ਗੱਲ ਦੂਜੇ ਦੀ ਹਿਤਕਾਰੀ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਬੁਰੀ ਭੀ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਭੀ ਕਹੇ ਬਗੈਰ ਨ ਰਹੇ ॥

ਪੁਰੁਸ਼ਾ ਬਹਵੋ ਰਾਜਨ ਸਤਤੰ ਪ੍ਰਿਯਵਾਦਿਨਃ ।
ਅਪ੍ਰਿਯਸਜ ਤੁ ਪਥਜਸਜ ਵਕਤਾ ਸ਼੍ਰੋਤਾ ਚ ਦੁਰਲਭਃ ॥

ਉਦਜੋਗਪਰਵ ਵਿਦੁਰਨੀਤਿ੦ ॥

ਹੇ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਏਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਦਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਨ ਨਾਲ ਵਡਿਆਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਸੁਨਨ ਵਿੱਚ ਕੌੜਾ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਚਨ ਹੋਵੇ ਓਸਨੂੰ ਕਹਨੇ ਅਰ ਸੁਨਨੇ ਵਾਲਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੁਰਲੱਭ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਭਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਇਸੇ

ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਮੂੰਹ ਸਾਮਨੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਕਹਨਾ ਅਤੇ ਅਪਨਾ ਦੋਸ਼ ਸੁਨਨਾ, ਪਿਛੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਗੁਣ ਸਦਾ ਕਹਨਾ ਅਰ ਦੁਸ਼ਾਂ ਦੀ ਏਹੋ ਰੀਤ ਹੈ ਕਿ ਮੂੰਹ ਸਾਮਨੇ ਗੁਣ ਕਹਨੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ, ਜਦ ਤਕ ਮਨੁਸ਼ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਤਦ ਤਕ ਮਨੁੱਸ਼ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂਛੁੱਟ ਕੇ ਗੁਣਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦਾ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਨ ਕਰੇ। ਜਿਹਾਕੁ

"ਗੁਣੇਸ਼ੁ ਦੋਸ਼ਾਰੋਪਣਮਸ਼ੂਯਾ" ਅਰਥਾਤ "ਦੋਸ਼ੇਸ਼ੁ ਗੁਣਾਰੋਪਣਮਪਜਸ਼ੂਯਾ" "ਗੁਣੇਸ਼ੁ ਗੁਣਾਰੋਪਣੰ ਦੋਸ਼ੇਸ਼ੁ ਦੋਸ਼ਾਰੋਪਣੰ ਚ ਸਤ੍ਰੁਤਿਃ"।

ਜਿਹੜਾ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼, ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਣ ਲਗਾਨਾ,ਉਹ ਨਿੰਦਿਆ ਅਤੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਣ, ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਕਥਨ ਕਰਨਾ ਉਸਤਭੀ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ,ਅਰਥਾਤ ਝੂਠ ਬੋਲਨ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਿੰਦਿਆ ਅਤੇ ਸੱਚ ਬੋਲਨ ਦਾ ਨਾਉਂਉਸਤਭੀ ਹੈ।

ਬੁੱਧਿਵ੍ਰੱਧਿਕਰਾਣਜਾਸ਼ੁਧਨਜਾਨਿਚਹਿਤਾਨਿ ਚਾਨਿਤਜੰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਣਜ ਵੇਖਛੇਤ ਨਿਗਮਾਂਸ਼ਚੈਵ ਵੈਦਿਕਾਨ ॥ ੧॥
ਯਥਾਯਥਾਹਿ ਪੁਰੁਸ਼ਃ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੰਸਮਧਿਗੱਛਤਿ।ਤਥਾ ਤਥਾ ਵਿਜਾਨਾਤਿਵਿਜਵਾਨੰਚਾਸਜਰੋਚਤੇ॥੨॥ ਮਨੁਃ ੪ । ੧੯-੨੦

ਜਿਹੜੇ ਭੁਰਤ ਬੁੱਧੀ ਧਨ ਅਤੇ ਹਿਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਤੇ ਵੇਦ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂ ਸਦਾ ਸੁਨਨ ਅਤੇ ਸੁਨਾਉਨ, ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਜੋ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਨ ਓਸਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਸਦਾ ਬਿਚਾਰਿਆ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਨ ॥ ੧੯ ॥ ਕਿਉਂ ਜੋ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਨੁਸ਼ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਠੀਕ ਜਾਨਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਸ ਵਿਦ੍ਯਾ ਦਾ ਵਿਗਜਾਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਖ ਰੁਚੀ ਵਧਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ॥ ੨੦ ॥

ਰਿਸ਼ਿਯਜ੍ਞੰ ਦੇਵਯਜ੍ਞੰ ਭੂਤਯਜ੍ਞੰ ਚ ਸਰਵਦਾ ॥
ਨ੍ਰਿਯਜ੍ਞੰ ਪਿਤ੍ਰਿਯਜ੍ਞੰ ਚ ਯਥਾਸ਼ਕਤਿ ਨ ਹਾਪਯੇਤ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜ੍ਯਾਯ ੪ । ਸ਼ਲੋਕ ੨੧ ।

ਅਧਜ੍ਯਾਪਨੰ ਬ੍ਰਹਮਯਜ੍ਞਃ ਪਿਤ੍ਰਿਯਜ੍ਞਸ਼ਚਤਰ੍ਪਣਮ॥
ਹੋਮੋ ਦੈਵੋ ਬਲਿਰਭੌਤੋ ਨ੍ਰਿਯਜ੍ਞੋਅਤਿਥਿਪੂਜਨਮ॥੨॥

ਮਨੁਸਮਿਤੀ ਅਧਜ੍ਯਾਯ ੩ ; ਸ਼ਲੋਕ ੭੦॥

ਸ਼੍ਰਾਧਜ਼ਾਯੇਨਾਰਚਯੇਤਰਸ਼ੀਨਹੋਮੈਰਦੇਵਾਨਯਥਾਵਿਧਿ।
ਪਿਤ੍ਰੀਨ ਸ਼੍ਰਾੱਧੈਰਨ੍ਵੀਨੱਨੈਰਭੂਤਾਨਿ ਬਲਿਕਰਮਣਾ॥੩॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜ਼ਾਯ ੩। ਸ਼ਲੋਕ ੮੧।

ਦੋ ਯੱਗ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਇਨਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਬ੍ਰਹਮਯਗ, ਅਰਥਾਤ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੜ੍ਹਾਨਾ, ਸੰਧਿਆ ਉਪਾਸਨਾ, ਯੋਗਾਭਿਆਸ ਕਰਨਾ, ਦੂਜਾ ਦੇਵਯੱਗ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਅਤੇ ਸੇਵਾ, ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ, ਦਿੱਵ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਰਖਨਾ, ਦਾਨ, ਵਿਦਜ਼ਾ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਏਹ ਦੋਨੋਂ ਯਗ ਤ੍ਰੂਕਾਲਾਂ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਸਾਯੰਸ਼ਾਯੰ ਗ੍ਰਿਹਪਤਿਰਨੋ ਅਗਨਿਃ ਪ੍ਰਾਤਃ ਪ੍ਰਾਤਃਸੌਮਨ
ਸਸਜ਼ ਦਾਤਾ ॥੧॥ ਪ੍ਰਾਤਃਪ੍ਰਾਤਰਗ੍ਰਿਹਪਤਿਰਨੋ ਅਗਨਿਃ
ਸ ਯਸਾਯੰ ਸ਼ੌਮਨਸਸਜ਼ ਦਾਤਾ ॥ ੨ ॥

ਅਥਰਵਵੇਦ ਕਾਂਡ ੧੯ ਅਨੁਵਾਕ ੭ ਮੰਤ੍ਰ ੩-੪ ॥

ਤਸਮਾਦਹੋਰਾਤ੍ਰਸਜ਼ਸੰਯੋਗੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਃਸੰਧਜ਼ਾਮੁਪਾਸੀਤ।
ਉਦਗੈਤਮਸਤੰ ਯਾਂਤਮਾਦਿਤਜ਼ਮਭਿਧਜ਼ਾਯਨ॥ ੩ ॥

ਸ਼ਡਵਿੰਸ਼ਬ੍ਰਾਹਮਣ। ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੪। ਖੰਡ ੫॥

ਨਤਿਸ਼ਠਤਿਤੁ ਯਃਪੂਰਵਾਂਨੋਪਾਸਤੇ ਯਸਤੁਪਸ਼ਚਿਮਾਮ।
ਸ ਸਾਦ੍ਵਦ੍ਵਿਜ਼ਕਾਰਯਃ ਸਰਵਸਮਾਦ ਦ੍ਵਿਜਕਰਮਣਃ।

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜ਼ਾਯ ੨। ਸ਼ਲੋਕ ੧੦੩ ॥

ਜੇਹੜਾ ਤ੍ਰੂਕਾਲਾਂ ਵੇਲੇ ਹੋਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾਹੈ ਓਹ ਹੋਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਵੇਰ ਤਕ ਵਾਯੁ ਨੂੰ ਸ਼ੁਧ ਕਰਕੇ ਸੁਖ ਪਹੁੰਚਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਰ ਜਿਹੜਾ ਹੋਮ ਸਵੇਰਦੇ ਵੇਲੇ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾਹੈ ਓਹ ਹੋਮ ਦੀਆਂਚੀਜ਼ਾਂਤ੍ਰੂਕਾਲਾਂ ਵੇਲੇ ਤਕ ਵਾਯੁ ਨੂੰ ਸ਼ੁਧ ਰੱਖਨ ਨਾਲ ਬਲ, ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਅਰੋਗਤਾ ਦੇ ਦੇਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਮਿਲਨ ਵੇਲੇ ਅਰਥਾਤ ਸੂਰਯ ਦੇ ਚੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਡੁੱਬਣ ਵੇਲੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਅਰ ਅਗਨੀਹੋਤ੍ਰ (ਹੋਮ) ਸ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕੰਮ ਤ੍ਰੂਕਾਲਾਂ ਅਤੇ

ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਨਾ ਕਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਜਨ ਲੋਗ ਦ੍ਵਿਜਾਂ ਦੇ ਸਭ ਕੰਮਾਂ ਥੀਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦੇਨ ਅਰਥਾਤ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਵਰਗਾ ਸਮਝਨ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਤਿੰਨ ਵੇਲੇ ਸੰਧਿਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ?

(ਉਤਰ)ਤਿਨ ਵੇਲੇ*ਸੰਧੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਚਾਨਨ ਅਤੇ ਅਨ੍ਹੇਰੇਦੀ ਸੰਧੀਭੀ ਝੁਕਾਲਾਂ ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਦੋ ਹੀ ਵੇਲੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਏਸ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਦੁਪਹਰ ਵੇਲੇ ਦੀ ਤੀਜੀ ਸੰਧਿਆ ਮੰਨੇ ਉਹ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਭੀ ਸੰਧਿਆ ਉਪਾਸਨਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰੇ ? ਜਿਹੜਾ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਭੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਪਹਰ ਪਹਰ ਘੜੀ ਘੜੀ ਪਲ ਪਲ ਅਤੇ ਛਿਨ ਛਿਨ ਦੀ ਭੀ ਸੰਧੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਸੰਧਿਆ ਉਪਾਸਨਾ ਕੀਤਾ ਕਰੇ, ਜੇ ਅਜੇਹਾ ਭੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਅਰ ਦੁਪਹਰ ਦੀ ਸੰਧਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਏਸ ਲਈ ਦੁਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਧਿਆ ਅਤੇ ਹੋਮ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਹੈ ਤੀਜੇ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ, ਅਰ ਜਿਹੜੇ ਤਿੰਨ ਕਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਭੂਤ, ਭਵਿੱਸ਼ਤ, ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਭੇਦ ਕਰਕੇ ਹਨ, ਸੰਧਿਆ ਉਪਾਸਨਾ ਦੇ ਭੇਦ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ।

ਤੀਜਾ 'ਪਿਤ੍ਰੀਯੱਗ' ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਵਿਦਵਾਨ, ਰਿਸ਼ੀ, ਪੜ੍ਹਨੇ ਪੜ੍ਹਾਨੇ ਵਾਲੇ, ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਮਾਂ, ਪਿਉ ਆਦੀ, ਬੁੱਢੇ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ, ਅਰ ਪਰਮਯੋਗੀ ਆਦੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਪਿਤ੍ਰੀਯੱਗ ਦੇ ਦੋ ਭੇਦ ਹਨ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰਾਧ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਤਰਪਣ, ਸ਼੍ਰੱਧਾ ਅਰਥਾਤ ਸ਼੍ਰਤ ਸੱਚ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ। "ਸ਼੍ਰਤਸਤਯੰ ਦਧਾਤਿ ਯਯਾ ਕ੍ਰਿਯਯਾਸਾ ਸ਼੍ਰੱਧਾ ਸ਼੍ਰੱਧਯਾ ਯਤ ਕ੍ਰਿਯਤੇ ਤਤ੍ਛ੍ਰਾੱਧਮ" ਜਿਹੜੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਨਾਲ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੱਧਾ ਅਤੇ ਜੇਹੜਾ ਸ਼੍ਰੱਧਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਸ਼੍ਰਾਧ ਹੈ, ਅਰ "ਤ੍ਰਿਪ੍ਯੰਤਿ ਤਰਪਯੰਤਿਯੇਨ ਪਿਤ੍ਰੀਨ ਤੱਤਰਪਣਮ" ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਪਤ ਅਰਥਾਤ ਜੀਂਉਦੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਆਦੀ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਨ ਅਰਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਤੇ ਜਾਨ ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ ਤਰਪਣ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹੈ, ਮੋਏ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ॥

ਓਂ ਬ੍ਰਹਮਾਦਯੋਦੇਵਾਸਤ੍ਰਿਪ੍ਯੰਤਾਮ। ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਦੇਵਪਤ੍ਨਯਸਤ੍ਰਿਪ੍ਯੰਤਾਮ। ਬ੍ਰਹਮਾਦਿ ਦੇਵ ਸੁਤਾਸਤ੍ਰਿਪ੍ਯੰਤਾਮ। ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਦੇਵ ਗਣਾਸਤ੍ਰਿਪ੍ਯੰਤਾਮ। ਇਤਿ ਦੇਵਤਰਪਣਮ।

"ਵਿਦ: ।ਗੁਅੰਸੋਹਿ ਦੇਵਾ :" ਇਹ ਸ਼ਤਪਥ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ,

*ਸੰਧੀ ਮੇਲ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ ॥

जिहड़े विदवान हन उुनां नूं ही देव कहिंदे हन, जेहड़े अंगां अते उपांगां दे नाल चहूं वेदां दे जानन वाले हन उुनां दा नाउं ब्रहमा है, अर जिहड़े उुनां तोंघॅट होन उुनां दा नाउ देव अरथात विदवान है, उुनां वरगी उुनां दी पड़ी होई इसत्री ब्राहमणी देवी, अर उुनां वरगे जिहड़े मुंडे अते शिशज हन अर उुनां दे नौकर उुनां सबनां दी सेवा करना इसदा नाउं श्राध अते तरपण है॥

अथ रिशी तरपणम।

ओं मरीचजादध रिशधसत्रिपजंतामा मरीचजा दज रिशिपतनजस त्रिपजंतामा।मरीचजादजरशि-सुतासत्रिपजंतामा। मरीचजादजरिशिगणासत्रिपजं तामा। इति रिशि तरपणम।

जहड़े ब्रहमा दे पड़पोते मरीची वरगे विदवान होके पड़न अर जेहड़े उुनां वरगे विदवान होन, अर उुनां दीआं इसत्रीआं, कुड़ीआं नूं विदिआ दान देन, जिहड़े उुनां वरगे मुंडे अते शिशज तथा उुनां दे नौकर होन, उुनां दी सेवा अते आदर भाउ करना रिशी तरपण है॥

अथ पित्री तरपणम।

ओंसोमसदः पितरसत्रिपजंतामा। अगनिशूंतां: पितरसत्रिपजंतामा। वरहिशदः पितरसत्रिपजं-तामा। सोमपाः पितरसत्रिपजंतामा। हविरभुजः पितरसत्रिपजंतामा।आजजपाःपितरसत्रिपजंतामा। सुकालिनः पितरसत्रिपजंतामा। यमादिभजो नमः यमादींसतरपयामि। पितृसूधा नमः पितरं तर-पयामि। पितामहाज सूधा नमः पितामहं तरप-

ਯਾਮਿ।ਪ੍ਰਪਿਤਾਮਹਾਯ ਸ੍ਵਧਾ ਨਮਃ ਪ੍ਰਪਿਤਾਮਹੰਤਰਪ-
ਯਾਮਿ।ਮਾਤ੍ਰੇਸ੍ਵਧਾ ਨਮੋ ਮਾਤਰੰਤਰਪਯਾਮਿ।ਪਿਤਾਮਹਜੈ
ਸ੍ਵਧਾ ਨਮਃ ਪਿਤਾਮਹੀਂ ਤਰਪਯਾਮਿ । ਪ੍ਰਪਿਤਾਮਹਜੈ
ਸ੍ਵਧਾ ਨਮਃਪ੍ਰਪਿਤਾਮਹੀਂ ਤਰਪਯਾਮਿ। ਸ੍ਵਪਤਨਜੈਸ੍ਵਧਾ
ਨਮਃ ਸ੍ਵਪਤਨੀਂ ਤਰਪਯਾਮਿ।ਸੰਬੰਧਿਭ੍ਯਃ ਸ੍ਵਧਾ ਨਮਃ
ਸੰਬੰਧਿਨਸਤਰਪਯਾਮਿ । ਸਗੋਤ੍ਰੇਭ੍ਯਃ ਸ੍ਵਧਾ ਨਮਃ
ਸਗੋਤ੍ਰਾਂਸਤਰਪਯਾਮਿ॥ ਇਤਿ ਪਿਤ੍ਰਿਤਰਪਣਮ॥

"ਯੇ ਸੋਮੇ ਜਗਦੀਸ਼੍ਵਰੇ ਪਦਾਰਥਵਿਦ੍ਯਾਯਾਂ ਚ ਸੀਦੰਤਿ ਤੇ ਸੋਮਸਦਃ" ਜਿਹੜੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਵਿਦ੍ਯਾ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥ ਵਿਦ੍ਯਾਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਹੋਨ ਓਹ ਸੋਮਸਦਾ

"ਯੇਰਗਨਿਰਵਿਦਯੁਤੋ ਵਿਦ੍ਯਾਗ੍ਰਿਹੀਤਾ ਤੇ ਅਗਨਿਸ੍ਵਾਤਾਃ" ਜਿਹੜੇ ਅਗਨੀ ਅਰਥਾਤ ਬਿਜਲੀ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਜਾਨਨ ਵਾਲੇ ਹੋਨ ਓਹ ਅਗਨੀਸ੍ਵਾਤ ॥

"ਯੇਬਰਹਿਸ਼ਿਉੱਤਮੇਵਜ਼ਵਹਾਰੇ ਸੀਦੰਤਿ ਤੇ ਬਰਹਿਸ਼ਦਃ"ਜੇਹੜੇ ਉੱਤਮ ਕੰਮ ਅਰਥਾਤ ਵਿਦ੍ਯਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹੋਨ ਓਹ ਬਰਹਿਸ਼ਦ ॥

"ਯੇ ਸੋਮਮੈਸ਼੍ਵਰੱਯਮੌਸ਼ਧੀਰਸੈ ਵਾ ਪਾਂਤਿ ਪਿਵੰਤਿ ਵਾ ਤੇ ਸੋਮਪਾਃ" ਜਿਹੜੇ ਅਪਨੇ ਧਨ ਦੌਲਤ ਦੀ ਰਖਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਅਤੇ ਵਡੀ ਚੰਗੀਆਂ ਬੂਟੀਆਂ ਦੇ ਰਸ ਪੀਨ ਕਰਕੇ ਅਰੋਗਜਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਧਨ ਦੌਲਤ ਦੀ ਰਖਛਾ ਕਰਨ, ਦੁਆਵਾਂ ਦੇ ਦੇਨ ਨਾਲ ਰੋਗ ਦਾਨਾਸ਼ ਕਰਨ,ਓਹਸੋਮਪਾ॥

"ਯੇ ਹਵਿਰਹੋਤ੍ਰੁਮੱਤੁਮਰਹੇ ਭੁੰਜਤੇ ਭੋਜਯੰਤਿ ਵਾ ਤੇ ਹਵਿਰਭੁਜਃ" ਜੇਹੜੇ ਨਸ਼ੇ ਅਤੇ ਦੁਖ ਦੇਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਨ ਓਹ ਹਵਿਰਭੁਜ ॥

"ਯਆਜਸ੍ਯੰ ਜਵਾਤੁਪ੍ਰਾਪ੍ਤੰ ਵਾ ਯੋਗਸ੍ਯੰਰਖੰਤਿਵਾਪਿਵੰਤਿ ਤੇ ਆਜ੍ਯਪਾਃ" ।ਜਿਹੜੇ ਜਾਨਨ ਯੋਗ ਚੀਜ ਦੀ ਰਖਛਾ ਕਰਨਵਾਲੇ ਅਤੇ ਘਿਉ ਦੁੱਧ ਆਦੀ ਖਾਨ ਪੀਨ ਵਾਲੇ ਹੋਨ ਓਹ ਆਜ੍ਯਪਾਃ।

"ਸ਼ੋਭਨਃ ਕਾਲੋ ਵਿਦ੍ਯਤੇ ਯੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਸੁਕਾਲਿਨਃ" ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾ ਚੰਗੇਅਰਥਾਤ ਧਰਮ ਦੇ ਕਰਨੇ, ਅਤੇ ਸੁਖ ਦੇ ਦੇਨ ਵਿੱਚ ਲੰਘਦਾ ਹੋਵੇ ਓਹ ਸੁਕਲਿਨ ਹਨ।

"येदुश्टानयँ ंभि निगिर्ंभि छै यमाघा याधीशाः" जिहड़े दुश्टां नूं दैड अते शेश्टां दा पालन करने वाले, निआघदे करन वाले होन ओह यम हन।

"यः पाभि सपिभा" जिहड़ा ऊलाद नूं पैदा करदा, या अंन दे देने अते आदर भाउंदे करन नाल उनुां दी रखछा करदा है ओह पिभा।

'पिभुः पिभापिभामहः पिभामहसज पिभाप्पिभामहः" जेहड़ा पिउ दा ंिउ होवे ओह पिभामहा अर जिहड़ा पिभामहा दा पिउ होवे ओह परपिभमहा॥

"या मानयभि सा माभा" जेहड़ी ओजन अते पेम नाल बचिआं दी सेवा करे ओह माभा॥

"या पिभुरमाभा सा पिभामही पभामहसज माभा प्पिभामही" जेहड़ी पिउ दी मां होवे ओह पिभामही, अर दादे दी मां होवे उह प्पि भामहीअपनी भीमी भथा भैण, संबंधी अते इक गोत्र दे दूजेजेहड़े भले मनुॅश यां वॅडे होन, उनुां सभनां नूं बड़ी शूंधा नाल उॅतम भोजन, कपड़े, सजी होई सुआरी आदी देके चंगी तरां जिहड़ा त्रिपत करना है अरथात जेहड़े जेहड़े कंम कभके उनां दा आतमा त्रिपत अते शरीर अरोग रहे ओस कंम करके पेम दे नाल उनुां दी सेवा करनी ओह शूॅध अते भरपण कहाउंदा है॥

चौथा"विसवैशू यग" है अरथात जद खाना तिआर होवे भदजो कुश खान लई बने ओहदे विचों खटिआई, लूण वाला, अते खारी नूं छडके घिउ, मिॅठे वाला अंन लैके चुलूे तों अॅग वखरी धरके हेठां लिखे होए मंतूं नाल आहुती देवे अते वखरे भाग करके रखे॥

वैशूदेवसजसिॅधसज गिहजेअगनौंविधिपुरवकम।
आभजः कुरॅधॉदेवताभजे ब्राहमणे होमसनूहम॥

मनुसमिती अधजाध ३। शलोक ८४॥

जो कुश चौंके विच खान दे लई बने ओसदा दिवज गुणां दी प्रापती लई उसे चुलूे दी अॅग विच हेठां लिखे होए मंतूं अते विधी नाल होम सदा कीता करन :—

ਓਂ ਅਗਨਯੇ ਸ੍ਵਾਹਾ। ਸੋਮਾਯ ਸ੍ਵਾਹਾ। ਅਗਨੀ ਸ਼ੋਮਾਭ੍ਯਾਂ ਸ੍ਵਾਹਾ। ਵਿਸ਼੍ਵੇਭ੍ਯੋ ਦੇਵੇਭ੍ਯਃ ਸ੍ਵਾਹਾ। ਧਨ੍ਵੰਤਰਯੇ ਸ੍ਵਾਹਾ। ਕੁਹ੍ਵੈ ਸ੍ਵਾਹਾ। ਅਨੁਮਤ੍ਯੈ ਸ੍ਵਾਹਾ। ਪ੍ਰਜਾਪਤਯੇ ਸ੍ਵਾਹਾ। ਸਹ ਦ੍ਯਾਵਾਪ੍ਰਿਥਿਵੀਭ੍ਯਾਂ ਸ੍ਵਾਹਾ। ਸ੍ਵਿਸ਼੍ਟਕ੍ਰੁਤੇਸ੍ਵਾਹਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕਇਕ ਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਇਕ ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਹੁਤੀ ਬਲਦੀ ਹੋਈ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪਾਵੇ, ਫਿਰ ਥਾਲੀ ਅਥਵਾ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਪਤ੍ਰ ਨੂੰ ਰਖਕੇ ਪੂਰਵ ਆਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਕਰਕੇ ਭਾਗ ਰਖੇ ॥

ਓਮ ਸਾਨੁਗਾਯੇਂਦ੍ਰਾਯ ਨਮਃ । ਸਾਨੁਗਾਯਯਮਾਯ ਨਮਃ । ਸਾਨੁਗਾਯਵਰੁਣਾਯ ਨਮਃ। ਸਾਨੁਗਾਯ ਸੋਮਾਯ ਨਮਃ । ਮਰੁਦਭ੍ਯੋ ਨਮਃ ।ਅਦਭ੍ਯੋਨਮਃ।ਵਨਸਪਤਿਭ੍ਯੋ ਨਮਃ । ਸ਼੍ਰੀਯੈ ਨਮਃ । ਭਦ੍ਰਕਾਲ੍ਯੈਨਮਃ । ਬ੍ਰਹਮਪਤਯੇ ਨਮਃ । ਵਾਸਤੁਪਤਯੇ ਨਮਃ । ਵਿਸ਼੍ਵੇਭ੍ਯੋ ਦੇਵੇਭ੍ਯੋ ਨਮਃ। ਦਿਵਾਚਰੇਭ੍ਯੋ ਭੂਤੇਭ੍ਯੋ ਨਮਃ ।ਨਕ੍ਤੰਚਾਰਿਭ੍ਯੋ ਭੂਤੇਭ੍ਯੋ ਨਮਃ । ਸਰਵਾਭ੍ਯਭੂਤਯੇ ਨਮਃ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਕੋਈ ਅਭਿਖੀ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਖਵਾ ਦੇਵੇ ਅਥਵਾ ਅੱਗ ਵਿਚ ਛੱਡ ਦੇਵੇ, ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਲੂਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਰਥਾਤ ਦਾਲ, ਖਿਚੜੀ, ਸਾਗ, ਰੋਟੀ ਆਦੀ ਲੈਕੇ ਛੀ ਭਾਗ ਕਰਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਰੱਖੇ, ਏਸ ਵਿੱਚ ਏਹ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ॥

ਸ਼ੁਨਾਂ ਚ ਪਤਿਤਾਨਾਂ ਚ ਸ਼੍ਵਪਚਾਂਪਾਪਰੋਗਿਣਾਮ ।
ਵਾਯਸਾਨਾਂ ਕ੍ਰਿਮੀਣਾਂ ਚ ਸ਼ਨਕੈਰਨਿਰਵਪੇਦਭੁਵਿ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੩ । ਸ਼ਲੋਕ ੯੨।

ਈਕਨ "ਸ਼ੁਭ੍ਯੋ ਨਮਃ ਪਤਿਤੇਭ੍ਯੋ ਨਮਃ, ਸ਼੍ਵਪਗਭ੍ਯੋ ਨਮਃ, ਪਾਪ-ਰੋਗਿਭ੍ਯੋ ਨਮਃ, ਵਾਯਸੇਭ੍ਯੋ ਨਮਃ, ਕ੍ਰਿਮਿਭ੍ਯੋ ਨਮਃ" ਰਖਕੇ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਦੁਖੀ,

ਭੱਖੇ ਮਨੁੱਸ਼, ਯਾਂ ਕੁੱਤੇ ਯਾਂ ਕਾਂ ਆਦੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੇ, ਐਥੇ ਨਮਃ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਅੱਨ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਕੁੱਤੇ, ਪਾਪੀ, ਚੰਡਾਲ, ਵਡੇ ਖੀਮਾਰ, ਕਾਂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਮੀ ਅਰਥਾਤ ਕੀੜੇ ਆਦੀ ਨੂੰ ਅੱਨ ਦੇਨਾ ਇਹ ਮਨੁਸਿਮ੍ਰਤੀ ਆਦੀ ਦੀ ਆਗਜ਼ਾ ਹੈ ॥

ਹੋਮ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚੌਕੇ ਦੀ ਹਵਾ ਸ਼ੁਧ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਅਰ ਜਿਹੜੀ ਅਗਜ਼ਾਤ, ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸਦੇ ਬਦਲੇ ਭਲਾ ਕਰ ਦੇਨਾ ॥

ਪੰਜਵੀਂ ਅਤਿਥੀ ਸੇਵਾ।

ਅਤਿਥੀ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹਦੇ ਆਉਨ ਦੀ ਕੋਈ ਤਿੱਥ ਪੱਕੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਮਲੂੰਮ ਨ ਹੋਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਚਲਨ ਵਾਲਾ, ਸੱਚਾ ਉਪਦੇਸ਼ਕ, ਸਭ ਦੇ ਭਲੇ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਜਗਾ ਫਿਰਨ ਵਾਲਾ, ਪੂਰਾ ਵਿਦਵਾਨ, ਪਰਮਯੋਗੀ, ਸੰਨਜ਼ਾਸੀ, ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਦੇ ਘਰ ਅਚਨਚੇਤ ਆਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਹਲੋਂ ਪੈਰ, ਹਥ ਦੇ ਧੋਨ ਅਤੇ ਆਚਮਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਜਲ ਦੇਵੇ , ਫਿਰ ਆਸਨ ਦੇ ਉੱਤੇ ਆਦਰ ਭਾ ਨਾਲ ਬਠਾਕੇ ਖਾਨ ਪੀਨ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰੇ ਫੇਰ ਸਤਸੰਗ ਕਰਕੇ ਉਨਾਂ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਵਿਗਜ਼ਾਨ ਆਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਕਾਮ ਅਤੇ ਮੋਖਛ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਵੇ, ਅਜੇਹੇ ਅਜੇਹੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨ,ਅਰ ਅਪਨੇ ਚਾਲ ਚਲਨ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂਦੇ ਸੱਚੇ ਉਪਦਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਨਾਨ, ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਆਦੀ ਭੀ ਅਤਿਥੀ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਆਦਰ ਭਾਉ ਕਰਨੇ ਯੋਗਜ ਹਨ ॥

ਪਾਸ਼ੰਡਿਨੋ ਵਿਕਰਮਸਥਾਨ ਵੈਡਾਲਵ੍ਰਿੱਤਿਕਾਨ ਸ਼ਠਾਨ ।
ਹੈਤੁਕਾਨ ਵਕਵ੍ਰਿਤੀਂਸ਼੍ਚ ਵਾਛਮਾਤ੍ਰੇਲਾਪਿ ਨਾਰਚਯੇਤ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜ਼ਾਯ ੪ । ਸ਼ਲੋਕ ੩੦ ।

ਪਖੰਡੀ ਅਰਥਾਤ ਵੇਦ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਅਤੇ ਵੇਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦੇ ਆਚਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ,ਵਿਕਰਮਸਥ ਜਿਹੜਾ ਵੇਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਝੂਠ ਬੋਲਨ ਆਦੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਬਿੱਲਾ ਲੁਕ ਕੇ ਅਤੇ ਜਮਕੇ ਤਾੜੀ ਲਾ ਲਾ ਕੇ ਝੱਟ ਦਿੱਤੀ ਚੂਹੇ ਆਦੀ ਜਨੌਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਅਪਨਾ ਢਿੱਡ ਭਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਰਗੇ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਵੈਡਾਲਬ੍ਰਤਕ ਹੈ, (ਸ਼ਠ)

ਅਰਥਾਤ ਹਠ ਅਤੇ ਜ਼ਿਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਘਮੰਡੀ,ਆਪਨੂੰ ਤਾਂਕੁ ਝਆਉਂਦਾਨਹੋਵੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਆ ਮੰਨੇ ਨਾ (ਹੈਤੁਕ) ਖੋਟੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ,ਵਜ਼ਰਥ ਬਕਨ ਵਾਲੇ, ਜਿਹੋ ਜੇਹਾ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੇ ਵੇਦਾਂਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬ੍ਰਹਮ ਹਾਂ ਅਤੇ ਜਗਤ ਝੂਠਾ ਹੈ, ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਤੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਭੀ ਕਲਪਿਤ ਹੈ ਏਹੋ ਜੇਹੀਆਂ ਗੱਪਾਂ ਠੋਕਨ ਵਾਲੇ, (ਬਕਬ੍ਰੱਤੀ) ਜਿਸਤਰਾਂ ਬਗੁਲਾ ਇਕ ਪੈਰ ਉਠਾਕੇ ਤਾੜੀ ਲਾਨ ਵਾਲੇ ਵਾਕਨ ਹੋਕੇ ਝੱਟ ਮੱਛੀ ਦੀ ਜਾਨ ਮਾਰਕੇ ਅਪਨਾ ਸ੍ਵਾਰਥ ਸਿੱਧ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਅਜ ਕੱਲ ਦੇ ਬੈਰਾਗੀ ਅਤੇ ਖ਼ਾਕੀ ਆਦੀ ਹਠ ਅਤੇ ਜ਼ਿਦ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੇਦ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ, ਅਜੇਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਭਾਉ ਤਾਂ ਬਾਣੀ ਕਰਕੇ ਭੀਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ,ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਰ ਭਾਉ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਏਹ ਲੋਕ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਅਧਰਮ ਵਾਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ,ਆਪ ਤਾਂ ਡਿੱਗਨ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ,ਪਰੰਤੂ ਨਾਲ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਭੀ ਅਵਿਦਯਾ ਰੂਪੀ ਮਹਾਸਾਗਰ ਵਿਚ ਡੁਬਾਦਿੰਦੇ ਹਨ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਮਹਾ ਯੱਗਾਂ ਦੇ ਫਲ ਏਹ ਹਨ (੧) ਬ੍ਰਹਮਯੱਗ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਿਦਯਾ, ਸ਼ਿਖਛਾ, ਧਰਮ,ਭਲਮਨਸਊ ਆਦੀ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦਾਵਾਧਾ (੨) ਹੋਮ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਹਵਾ, ਵਰਸ਼ਾ, ਪਾਨੀ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਹੋਕੇ ਵਰਸ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾਹੈ,ਅਰ ਸ਼ੁਧ ਹਵਾ ਦੇ ਦਮ ਲੈਨ ਅਤੇ ਛੁਹਨ ਨਾਲ ਅਰ ਖਾਨ ਪੀਨ ਕਰਕੇ ਅਰੋਗਤਾ,ਬੁਧੀ,ਬਲ,ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਦੇ ਵਧਨ ਨਾਲਧਰਮ, ਅਰਥ, ਕਾਮ ਅਤੇ ਮੋਖਛਦੇ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ,ਏਸ ਲਈ ਏਸ ਨੂੰ ਦੇਵ ਯੱਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਇਹ ਹਵਾ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ॥

(੩) ਪਿਤ੍ਰੀਯੱਗ ਕਰਕੇ ਜਦ ਮਾਂ, ਪਿਉ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਤਮਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗਾ ਤਦ ਉਸਦਾ ਗਿਆਨ ਵਧੇਗਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਸੱਚ ਝੂਠ ਦਾ ਨਿਰਣੇ ਕਰਕੇ ਸੱਚ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ, ਅਤੇ ਅਸੱਤ ਦਾ ਤਜਾਗ ਕਰਕੇ ਸੁਖੀ ਰਹੇਗਾ। ਦੂਜੀ ਕ੍ਰਿਤੱਗਤਾ ਅਰਥਾਤ ਜੇਹੀ ਸੇਵਾ ਮਾਂ, ਪਿਉ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਸੰਤਾਨ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਸਦਾ ਬਦਲਾ ਦੇਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ ॥

(੪) ਬਲੀਵੈਸ਼੍ਵਦੇਵ ਦਾ ਫਲ ਭੀ ਜਿਹੜਾਪਹਲੇ ਕਹ ਆਏ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ॥

(੫) ਜਦ ਤਕ ਉੱਤਮ ਅਤਿਥੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਤਦ ਤਕ ਉੱਨਤੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਨ ਅਤੇ ਸੱਚਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਰ ਸਭਥਾਂ ਗ੍ਰਹਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਜ ਨਾਲ ਸੱਚੇ ਵਿਗਜਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਨੁਸ਼ ਮਾਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਧਰਮ ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਪਦੇਸ਼ਕਾਂ ਬਿਨਾ ਸੰਸ਼ੇ ਦੀ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੰਸ਼ੇ ਦੇ ਨਿਵ੍ਰਿਤ ਹੋਏ ਬਿਨਾ ਪੱਕਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਨਿਸ਼ਚੇ ਬਿਨਾ ਸੁਖ ਕਿੱਥੋਂ ॥

ਬ੍ਰਾਹਮੇਮੁਹੂਰਤੇ ਬੁਧਜੇਤ ਧਰਮਾਰਥੌ ਚਾਨੁਚਿੰਤਯੇਤ ।
ਕਾਯਕਲੇਸ਼ਾਂਸ਼ੁ ਤਨਮੂਲਾਨ ਵੇਦਤਤ੍ਵਾਰਥਮੇਵ ਚ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੪ । ਸ਼ਲੋਕ ੯੨ ।

ਰਾਤ ਦੇ ਚੌਥੇ ਪਹਰ ਅਥਵਾ ਚਾਰ ਘੜੀ ਰਾਤ ਨਾਲ ਉੱਠੇ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਅਰਥ ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਸੋਚੇ, ਅਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰੇ, ਕਦੀ ਅਧਰਮ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾਕਰੇ, ਕਿੰਉ ਜੋ :—

ਨਾਧਰਮਸ਼ੁਰਿਤੋ ਲੋਕੇ ਸਦ੍ਯਃ ਫਲਤਿ ਗੌਰਿਵ ।
ਸ਼ਨੈਰਾਵਰੱਤਮਾਨਸਤੁ ਕਰਤੁਰਮੂਲਾਨਿ ਕ੍ਰਿੰਤਤਿ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੪ । ਸ਼ਲੋਕ ੧੭੨ ।

ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਅਧਰਮ ਅਫਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਅਧਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਫਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਏਸ ਲਈ ਅਗਜਾਨੀ ਮਨੁੱਸ਼ ਅਧਰਮ ਥੀਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ ਤਾਂਭੀਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰਕੇ ਜਾਨੋਂ ਕਿ ਉਹ ਅਧਰਮਦਾਕੰਮ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸੁਖ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਟਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਨਾਲ :—

ਅਧਰਮੇਣੈਧਤੇ ਤਾਵੱਤਤੋ ਭਦ੍ਰਾਣਿ ਪਸ਼ਜਤਿ ।
ਤਤਃ ਸਪਤਨਾਂਜਯਤਿ ਸਮੂਲਸਤੁ ਵਿਨਸ਼ਜਤਿ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੪ । ਸ਼ਲੋਕ ੧੭੪ ॥

ਪਾਪੀ ਮਨੁਸ਼ ਧਰਮ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ (ਜਿਸਤਰਾਂ ਤਲਾ ਦੇ ਬੱਨ੍ਹ ਨੂੰ ਤੋੜਕੇ ਪਾਨੀ ਚਹੁੰ ਪਾਸਿਓਂ ਵਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ) ਝੂਠ ਬੋਲਨਾ, ਕਪਟ, ਪਾਖੰਡ ਅਰਥਾਤ ਰਖ਼ਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼੍ਵਾਸ ਘਾਤ ਆਦੀ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲ ਬਗਾਨੇ ਮਾਲ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਪਹਲੋਂ ਵਧਦ ਹੈ, ਫੇਰ ਦੌਲਤ ਆਦੀ ਮਾਲ ਮਤਾ ਦੁਆਰਾ ਖਾਨ, ਪੀਨ, ਕਪੜੇ, ਗਹਨੇ, ਸੁਆਰੀ, ਮਕਾਨ, ਮਾਨ ਆਦਰ ਭਾਉਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਜਿਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਅੰਤ ਨੂੰ ਝਟ ਪਟ ਨਸ਼੍ਟ ਹੋਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਦ੍ਰਖਤ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਅਧਰਮੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋਜਾਂਦਾ ਹੈ॥

ਸਤਜਧਰਮਾਰਯਵ੍ਰਿੱਤੇਸ਼ੁ ਸ਼ੌਚੇ ਚੈਵਾਰਮੇਤ ਸਦਾ ।
ਸ਼ਿਸ਼ਜਾਂਸ਼ੁ ਸ਼ਿਸ਼ਜੱਾਧਰਮੇਣ ਵਾਗਬਾਹੂਦਰਸੰਯਤਃ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੪ । ਸ਼ਲੋਕ ੧੭੫ ।

ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਕਹੇ ਹੋਏ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਅਰਥਾਤ ਪਖਛਪਾਤ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਝੂਠ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਨ, ਅਜੇਹੇ ਨਿਆਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਆਰਯਾਂ ਵਾਂਙ੍ਹਣ ਸ਼ਿ ਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਖਛਾ ਕੀਤਾ ਕਰਨ ॥

ਰਿਤ੍ਵਿਕ ਪੁਰੋਹਿਤਾਚਾਰ੍ੱਯੌਰਮਾਤੁਲਾਤਿਥਿਮ੍ਸ਼੍ਤੈਃ।
ਬਾਲਵ੍ਰੱਦ੍ਧਾਤੁਰੈਰਵੈਦ੍ਯੈਰਜ੍ਞਾਤਿਸੰਬੰਧਿਬਾਂਧਵੈਃ ॥੧॥
ਮਾਤਾਪਿਤ੍ਰੋਭ੍ਰਜਾਂ ਯਾਮੀਭਿਰਭ੍ਰਾਤ੍ਰਾ ਪੁਤ੍ਰੇਣ ਭਾਰਯਾ।
ਦੁਹਿਤ੍ਰਾ ਦਾਸਵਰ੍ਗੇਣ ਵਿਵਾਦੰ ਨ ਸਮਾਚਰੇਤ ॥੨॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੪। ਸ਼ਲੋਕ ੧੭੯–੧੮੦।

(ਰਿਤ੍ਵਿਕ) ਯੱਗ ਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, (ਪਰੋਹਿਤ) ਸਦਾ ਉੱਤਮ ਚਾਲ ਚਲਨ ਦੀ ਸ਼ਿਖਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, (ਆਚਾਰਯ) ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲਾ, (ਮਾਤੁਲ) ਮਾਮਾ, (ਅਤਿਥੀ) ਅਰਥਾਤ ਜਿਹਦੀ ਕੋਈ ਆਉਨ ਜਾਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤਿਥਿ ਨ ਹੋਵੇ, ਜਿਹਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਅਪਨੇ ਉੱਤੇ ਹੋਵੇ ਅਰਥਾਤ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਬੁਢੇ ਆਤੁਰ ਦੁਖ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹੋਏ, (ਵੈਦ) ਆਯੁਰਵੇਦ ਦਾ ਜਾਨਨ ਵਾਲਾ, (ਜਾਤੀ) ਅਪਨੇ ਗੋਤ੍ ਯਾਂ ਅਪਨੇ ਵਰਣ ਵਾਲਾ (ਸੰਬੰਧੀ) ਸੌਹਰਾ ਆਦੀ, ਮਿਤ੍ , ਮਾਂ, ਪਿਉ, ਭੈਨ, ਭਰਾ, ਇਸ੍ਤ੍ਰੀ ਲੜਕੀ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਵਾਦ ਅਰਥਾਤ ਅਨੁਚਿਤ ਲੜਾਈ ਬਖੇੜਾ ਕਦੀ ਨ ਕਰੇ ॥

ਅਤਪਾਸ੍ਤ੍ਵਨਧੀਯਾਨਃ ਪ੍ਰਤਿਗ੍ਰਹਰੁਚਿਰਦ੍ਵਿਜਃ।
ਅੰਭਸ੍ਯਸ਼੍ਮਪਲਵੇਨੈਵ ਸਹ ਤੇਨੈਵ ਮੱਜਤਿ॥ ਮਨੁਃ੪।੧੯੦।

ਇੱਕ (ਅਤਪਾ) ਕੂੜਮਚਰਯ, ਸਚ ਬੋਲਨ ਆਦੀ ਤਪ ਥੀਂ ਰਹਿਤ, ਦੂਜਾ (ਅਨਧੀਯਾਨ) ਯਾਂ ਜਿਹੜਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਨ ਹੋਵੇ, ਤੀਜਾ (ਪ੍ਰਤਿਗ੍ਰਹਰੁਚੀ) ਅਤਮੰਤ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਉਂ ਉੱਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਦਾਨ ਲੈਨ ਵਾਲਾ, ਇਹ ਤਿੱਨੋਂ ਪੱਥਰ ਦੀ ਬੇੜੀ ਵਿੱਚ ਚਹਕੇ ਸਮੁਦ੍ ਤੇ ਪਾਰ ਹੋਨ ਦੀ ਭਰਾਂ ਹਨ, ਅਪਨੇ ਦੁਸ਼੍ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੁਖ ਦੇ ਸਮੁਦ੍ ਵਿਚ ਡੁਬਦੇ ਹਨ, ਓਹ ਤਾਂ ਡੁੱਬਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਪਰੰਤੁ ਦਾਨ ਦੇਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਡੁਬਦੇ ਹਨ:–

ਤ੍ਰਿਸ਼ੁਪਜੇਤੇਸੁ ਦੱਤੰ ਹਿ ਵਿਧਿਨਾਪ੍ਯਜ਼ਰਜਿਤੰ ਧਨਮ।
ਦਾਤੁਰਭਵਤ੍ਯਨਰਥਾਯ ਪਰਤ੍ਰਾਦਾਤੁਰੇਵ ਚ ॥ ਮਨੁ੪.੧੯੩।

ਜਿਹੜਾ ਧਰਮ ਨਾਲ ਕਮਾਏ ਹੋਏ ਧਨ ਦਾ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਤਿਨਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਨਾ ਹੈ, ਓਹ ਦਾਨ ਦਾਤਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਇਸੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਲੈਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਓਹ ਅਜੇਹੇ ਹੋਨ ਤਾਂ ਕੀਹੁੰਦਾਹੈ:—

यथा प्लवेनौपलेन निमज्जतुदके तरन ।
तथा निमज्जतोधस्तादज्ञौ दातृप्रतीच्छकौ ॥

मनुसम्रिती अधज्याय ४ । शलोक १९४ ।

ਜਿਸਤਰਾਂ ਪੱਥਰ ਦੀ ਬੇੜੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠਕੇ ਪਾਨੀ ਵਿੱਚ ਤਰਨ ਵਾਲ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਅਗਜਾਨੀ ਦਾਤਾ, ਅਤੇ ਲੈਨ ਵਾਲਾ ਦੋਨੋਂ ਅਧੋਗਤੀ ਅਰਥਾਤ ਦੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥

ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦੇ ਲਖਛਣ ।

धरमध्वजी सदालुब्धश्छादमिको लोकदंभकः ।
वैडालव्रतिको ज्ञेयोहिंस्रः सर्वाभिसंधकः ॥ १ ॥
अधोदृशटिरनैशकृतिकः स्मारथसाधनतत्परः ।
शठो मिथज्ञाविनीतश्च वकव्रतचरो द्विजः ॥ २ ॥

मनुसम्रिती अधज्याय ४ । शलोक १९५–१९६ ।

(धरमध्वजी) ਧਰਮ ਕੁਝ ਭੀ ਨ ਕਰੇ ਪਰੰਤੁ ਧਰਮ ਦਾ ਨਾਉਂ ਲੈਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਠੱਗੇ । (ਸਦਾਲੁਭਧ) ਸਦਾ ਲੋਭ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ । (ਛਾਦਮਿਕ) ਕਪਟੀ (ਲੋਕਦੰਭਕਃ) ਸੰਸਾਰੀ ਮਨੁੱਸ਼ ਦੇਅੱਗੇ ਅਪਨੀ ਵਡਿਆਈ ਦੀਆਂ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਿਆ ਕਰੇ (ਹਿੰਸ੍ਰ) ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਘਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਵੈਰ ਰੱਖੇ। (ਸਰਵਾਭਿਸੰਧਕਃ) ਭਲੇ ਅਰ ਬੁਰੇ, ਸਭਨਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਰੱਖੇ ਉਸਨੂੰ ਵੈਡਾਲ ਬ੍ਰਤਕ ਅਰਥਾਤ ਬਿੱਲੇ ਵਾਙਣ ਛਲੀ ਅਤੇ ਨੀਚ ਸਮਝੋ (ਅਧੋਦ੍ਰਿਸ੍ਟੀ) ਕੀਰਤੀ ਲਈ ਹੇਠਾਂ ਅੱਖਾਂ ਰੱਖੇ। (ਨੈਸ਼ਕ੍ਰਿਤਕਹ) ਈਰਸ਼ਾ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦਾ ਪੈਸਾ ਭਰ ਕਸੂਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਬਦਲੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਕ ਲੈਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹੇ (ਸ੍ਵਾਰਥਸਾਧਨ) ਭਾਵੇਂ

ਕਪਟ, ਅਧਰਮ, ਵਿਸ਼੍ਵਾਸਘਾਤ ਕਿਉਂਨ ਹੋਵੇ ਪਰ ਅਪਨੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਦੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਚਤੁਰ ਰਹੇ (ਸ਼ਠ) ਭਾਵੇਂ ਅਪਨੀ ਗੱਲ ਝੂਠੀ ਕਿਉਂਨ ਹੋਵੇ ਪਰੰਤੂ ਹਠ ਕਦੀ ਨ ਛੱਡੇ (ਮਿਥਿਆਵਿਨੀਤ) ਝੂਠ ਮੂਠ ਉਪਰੋਂ ਦੰਗਾ ਸੁਭਾਉ, ਸੀਤੋਸ਼ਅਤੇਸਾਧੂਪਨਾ ਦਿਖਾਵੇ,ਉਸਨੂੰ(ਵਕਬ੍ਰਤ)ਬਗਲੇਦੇ ਸਮਾਨਨੀਚ ਸਮਝੋ॥

ਅਜੇਹੇ ਅਜੇਹੇ ਲਖਛਣਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਖੰਡੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂਦਾ ਵਿਸ਼੍ਵਾਸ ਯਾ ਸੇਵਾ ਕਦੀ ਨ ਕਰੇ ॥

ਧਰਮੰ ਸ਼ਨੈਃ ਸੰਚਿਨੁਯਾਦ੍ਵਲਮੀਕਮਿਵ ਪੁੱਤਿਕਾਃ ।
ਪਰਲੋਕਸਹਾਯਾਰਥੰ ਸਰਵਭੂਤਾਨਜ਼ਪੀਡਯਨ ॥ ੧ ॥
ਨਾਮੁਤ੍ਰ ਹਿ ਸਹਾਯਾਰਥੰ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਚ ਤਿਸ਼ਠਤਃ ।
ਨਾ ਪੁਤ੍ਰਦਾਰੰਨ ਜਞਾਤਿਰਧਰਮਸਤਿਸ਼੍ਠਤਿ ਕੇਵਲਃ॥੨॥
ਏਕਃ ਪ੍ਰਜਾਯਤੇ ਜੰਤੁਰੇਕ ਏਵ ਪ੍ਰਲੀਯਤੇ।
ਏਕੋਨੁਭੁੰਕਤੇ ਸੁਕ੍ਰਿਤਮੇਕ ਏਵ ਚ ਦੁਸ਼ਕ੍ਰਿਤਮ ॥ ੩ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੪। ਸ਼ਲੋਕ ੨੩੮–੨੩੯–੨੪੦ ।

ਏਕਃ ਪਾਪਾਨਿ ਕੁਰੁਤੇ ਫਲੰ ਭੁੰਕਤੇ ਮਹਾਜਨਃ ।
ਭੋਕਤਾਰੋ ਵਿਪ੍ਰਮੁਚਯੰਤੇ ਕਰਤਾ ਦੋਸ਼ੇਣ ਲਿਪਜਤੇ॥੪॥

ਮਹਾਭਾਰਤ । ਉਦਜੋਗਪਰਵ ਪ੍ਰਜਾਗਰਪਰਣ ।ਅਧਜਾਯ ੩੨ ।

ਮ੍ਰਿਤੰ ਸ਼ਰੀਰਮੁਤਸ੍ਰਿਜ ਕਾਸ਼੍ਠਲੋਸ਼੍ਠਸਮੰ ਖਛਿਤੌ ।
ਵਿਮੁਖਾ ਬਾਂਧਵਾ ਯਾਂਤਿ ਧਰਮਸਤਮਨੁਗੱਛਤਿ ॥ ੫ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੪। ਸ਼ਲੋਕ ੨੪੧ ।

ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਕਨ ਪੁੱਤਿਕਾ ਅਰਥਾਤ ਦੀਮਕ ਖੁੱਡ ਨੂੰ ਬਨਾਂਦੀਹੈ,ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪੀੜਾ ਨ ਦੇਕੇਪਰਲੋਕ ਅਰਥਾਤ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਜੋੜੀ ਜਾਵੇ ॥ ੧ ॥ ਕਿਤੁੰ ਜੋ ਪਰਲੋਕ ਵਿੱਚ ਨਾ ਪਿਉ, ਨ ਮਾਂ, ਨ ਪੁਤ੍ਰ, ਨ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਨਾ ਅਪਨੇ ਗੋਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਕਿੰਤੂ ਇਕ ਧਰਮ ਹੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ੨ ॥ ਦੇਖ ਲਓ ! ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਜੀਵ ਜੰਮਦਾ ਅਤੇ ਮਰਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਧਰਮ ਦਾ ਫਲ ਜਿਹੜਾ ਸੁਖ ਅਤੇ ਅਧਰਮ ਦਾ ਫਲ

ਜਿਹੜਾ ਦੁਖ ਹੈ ਓਸਨੂੰ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ॥ ੩ ॥ ਇਹ ਭੀ ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ ਕੁਟੰਬ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪੁਰੁਸ਼ ਪਾਪ ਕਰਕੇ ਪਦਾਰਥ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਮਹਾਜਨ ਅਰਥਾਤ ਸਾਰਾ ਕੁਟੰਬ ਓਸਨੂੰ ਭੋਗਦਾ ਹੈ, ਭੋਗਨ ਵਾਲੇ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਭਾਗੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਕਿੰਤੂ ਅਧਰਮ ਦੇ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੀ ਪਾਪੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ੪ ॥ ਜਦ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਢੀਮ ਵਾਙਣ ਜਮੀਨ ਉਪਰ ਛਡਕੇ ਪਿਠ ਵਿਖਾਕੇ ਭਰਾ, ਭਾਈ ਮੂੰਹ ਮੋੜਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕੋਈ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਜਾਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿੰਤੂ ਇੱਕ ਧਰਮ ਹੀ ਉਸਦਾ ਸੰਗੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ੫ ॥

ਤਸਮੱਾਧਰਮੰ ਸਹਾਯਾਰਥੰ ਨਿਤਜ਼ੰ ਸੰਚਿਨੁਯੱਾਛਨੈਃ ।
ਧਰਮੇਣ ਹਿ ਸਹਾਯੇਨ ਤਮਸਤਰਤਿ ਦੁਸਤਰਮ ॥ ੧ ॥
ਧਰਮਪ੍ਰਧਾਨੰ ਪੁਰੁਸ਼ੰ ਤਪਸਾ ਹਤਕਿਲ੍ਵਿਸ਼ਮ ।
ਪਰਲੋਕੰ ਨਯਤਜਾਸ਼ੁ ਭਾਸ੍ਵੰਤੰ ਖਸ਼ਰੀਰਿਣਮ ॥ ੨ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੪। ਸ਼ਲੋਕ ੨੪੨–੨੪੩ ।

ਏਸ ਕਰਕੇ ਪਰਲੋਕ ਅਰਥਾਤ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਸੁਖ ਅਰ ਏਸ ਜਨਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸਦਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕੱਠਾ ਕਰਦਾ ਜਾਵੇ, ਕਿੰਉ ਜੋ ਧਰਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਵੱਡੇ ਕਠਨ ਦੁੱਖ ਦੇ ਸਮੁਦ੍ਰ ਨੂੰ ਜੀਵ ਤਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ॥ ੧ ॥ ਜਿਹੜਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਝਦਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਧਰਮ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਾਪ ਦੂਰ ਹੋਗਿਆ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਰੂਪ, ਅਰ ਆਕਾਸ਼ ਜਿਸਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੈ ਉਸ ਪਰਲੋਕ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮ ਦਰਸ਼ਨੀਯ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਪਾਸ ਧਰਮ ਹੀ ਛੇਤੀ ਪੁਚਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੨ ॥

ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਕਾਰੀ ਮ੍ਰਿਦੁਰਦਾਂਤਃ ਕ੍ਰੂਰਾਚਾਰੈਰਸੰਵਸਨ।
ਅਹਿੰਸ੍ਰੋ ਦਮਦਾਨਾਭਜਾਂ ਜਪੇਤੋ ਸ੍ਵਰਗੰ ਤਥਾਬ੍ਰਤਃ ॥ ੧॥
ਵਾਚਜਰਥਾ ਨਿਯਤਾਃ ਸਰਵੇਵਾਙਮੂਲਾਵਾਗ੍ਵਿਨਿਃਸ੍ਰਿਤਾਃ।
ਤਾਂਤੁ ਯਃ ਸਤੇਨਯੇਦ੍ਵਾਚੰ ਸ ਸਰਵਸਤੇਯਕ੍ਰਿੱਨਰਃ ॥ ੨॥
ਆਚਾਰੱਾਲਭਤੇ ਹਜਾਯੁਰਾਚਾਰਾਦੀਪਸਿਤਾਃ ਪ੍ਰਜਾਃ ।
ਆਚਾਰਾਦਧਨਮਖਛੱਯਮਾਚਾਰੋ ਹੰਤਜਲਖਛਣਮ ॥੩॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੪। ਸ਼ਲੋਕ ੨੪੬–੨੫੬–੧੫੬ ।

ਸਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਕੋਮਲ ਸੁਭਾਉ ਵਾਲਾ, ਅਪਨੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਨ ਵਾਲਾ, ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਕਰਨਵਾਲੇ, ਕ੍ਰੂਰ, ਦੁਸ਼ਾਚਾਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਰਹਨ ਵਾਲੇ ਧਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਅਰ ਵਿਦ੍ਯਾ ਆਦੀ ਦੇ ਦਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਏਹ ਭੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖੇ ਕਿ ਜਿਸ ਬਾਣੀ ਕਰਕੇ ਅਰਥ ਅਰਥਾਤ ਵਿਹਾਰਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਬਾਣੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਭ ਵਿਹਾਰ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਚੁਰਾਂਦਾ ਅਰਥਾਤ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਓਹ ਸਭ ਚੋਰੀ ਆਦੀ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਮਿਥਿਆ ਭਾਸ਼ਣ ਆਦੀ ਅਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਜਿਹੜਾ ਧਰਮਾਚਾਰ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਅਤੇ ਜਿਤੇਂਦ੍ਰੀ ਰਹਨ ਕਰਕੇ ਪੂਰੀ ਉਮਰ ਅਰ ਜਿਸ ਧਰਮਾਚਾਰ ਥੀਂ ਉੱਤਮ ਸੰਤਾਨ ਤਥਾ ਅਖੁੱਟ ਧਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਜਿਸ ਧਰਮਾਚਾਰ ਕਰਕੇ ਦੁਸ਼ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾਹੈ ਉਸਦੇਆਚਰਣ ਨੂੰ ਸਦਾ ਕੀਤਾ ਕਰੇ ਕਿਉਂਜੋ:—

ਦੁਰਾਚਾਰੋ ਹਿ ਪੁਰੁਸ਼ੋ ਲੋਕੇ ਭਵਤਿ ਨਿੰਦਿਤਃ ।
ਦੁਃਖਭਾਗੀ ਚ ਸਤਤੰ ਵਜ਼ਾਧਿਤੋ ਅਲਪਾਯੁਰੇਵ ਚ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜ਼ਾਯ ੪ । ਸ਼ਲੋਕ ੧੫੭ ॥

ਜਿਹੜਾ ਦੁਸ਼ਾਚਾਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਹੈ ਓਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿਖੇ ਸੱਜਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿੰਦਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੁਖ ਦਾ ਭਾਗੀ ਅਤੇ ਸਦਾ ਬਿਮਾਰ ਰਹਕੇ ਘੱਟ ਉਮਰ ਦੇ ਭੋਗਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਅਜੇਹਾ ਯਤਨ ਕਰੈ ॥

ਯਦਜ਼ਤਪਰਵਸ਼ੰ ਕਰਮ ਤੱਤਦਜ਼ਤਨੇਨ ਵਰਜਯੇਤ ।
ਯਦਜ਼ਦਾਤਮਵਸ਼ੰ ਤੁ ਸਜ਼ਾਤੱਤਤਸੇਵੇਤ ਯਤਨਤਃ ॥ ੧ ॥
ਸਰਵੰ ਪਰਵਸ਼ੰ ਦੁਃਖੰ ਸਰਵਮਾਤ੍ਮਵਸ਼ੰ ਸੁਖਮ ।
ਏਤਦ੍ਵਿਦਜ਼ਾਤਸਮਾਸੇਨ ਲਖਛਣੰ ਸੁਖਦੁਃਖਯੋਃ ॥ ੨ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜ਼ਾਯ ੪ । ਸ਼ਲੋਕ ੫੯–੬੦ ॥

ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਪਰਾਧੀਨ ਕੰਮ ਹੋਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯਤਨ ਨਾਲ ਤਿਆਗ, ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਸ੍ਵਾਧੀਨ ਕੰਮ ਹੋਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਪੂਰਾ ਕਰੇ । ਕਿੰਉ ਜੋ ਜੇਹੜੀ ਜੇਹੜੀ ਪਰਾਧੀਨਤਾ ਹੈ, ਓਹ ਓਹ ਸਭ ਦੁਖ, ਅਰ ਜੇਹੜੀ ਜੇਹੜੀ ਸ੍ਵਾਧੀਨਤਾ ਹੈ ਓਹ ਓਹ ਸਭ ਸੁਖ ਹੈ, ਏਹੋ ਹੀ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਸੁਖ ਅਤੇ ਦੁਖਦਾ ਲਖਛਣ ਜਾਨਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ

ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਹੈ ਓਹ ਓਹ ਅਧੀਨਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੀਕਨ ਕਿ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਰ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਅਤੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਇਕ ਦੂਸੇ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨਾ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਰਹਨਾ, ਵਭਿਚਾਰ ਯਾ ਵੈਰ ਕਦੀ ਨ ਕਰਨਾ, ਪੁਰੁਸ਼ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਨੇ, ਖੋਟੇ ਵਿਅਸਨਾਂ ਵਿਚ ਫਸਨ ਤੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਰੋਕਨਾ, ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਕੇ ਜਾਨੇ ਕਿ ਜਦ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਤੇ ਪੁਰੁਸ਼ਦੇ ਨਾਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਨਹੁੰ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਤਕ ਜੋ ਕੁਝ ਓਹ ਵੀਰਯ ਆਦੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਯਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਬਗੈਰ ਕੋਈ ਭੀ ਵਿਹਾਰ ਨ ਕਰਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਡੇ ਵੈਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਾਲੇ ਵਭਿਚਾਰ ਅਦਿ ਤ ਰੰਡੀਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਮਰਦ ਨਾਲ ਖੋਟਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਆਦੀ ਕੰਮ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਅਪਨੇ ਖਾਉਂਦ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਖਾਉਂਦ ਸਦਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਨ, ਜੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਣ ਦੇ ਹੋਨ ਤਾਂ ਪੁਰੁਸ਼ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਵੇ ਤਥਾ ਸ਼ਿਖਛਾਵਾਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਵੇ, ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆਨ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਬਨਾਉਂਨਾ ਇਸਤ੍ਰੀਦਾ ਆਦਰ ਭਾਵਕ ਹਨ ਦੇ ਯੋਗ ਦੇਵਤਾ ਖਾਉਂਦ, ਅਤੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੀ ਆਦਰ ਭਾਵਕ-ਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਦੇਵੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ ॥

ਜਦ ਤਕ ਗੁਰੁਕੁਲ ਵਿੱਚ ਰਹਨ ਤਦ ਤਕ ਸ਼ਿਸ਼ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲਿਆਂਨੂੰ ਮਾਂ ਪਿਉ ਵਰਗੇ ਸਮਝਨ, ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਲਾਦ ਵਾਙਣ ਸਮਝਨ ॥

ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲੇ ਅਧਯਾਪਕ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲੀ ਅਧਯਾਪਕਾ ਕੇਹੋ ਜੇਹੇ ਹੋਨੇ ਚਾਹੀਏਃ—

ਆਤ੍ਮਜ੍ਞਾਨੰ ਸਮਾਰੰਭਾਂਸ੍ਤਿਤਿਖ੍ਛਾ ਧਰ੍ਮਨਿਤ੍ਯਤਾ । ਯਮਰਥਾ ਨਾਪਕਰ੍ਸ਼ੰਤਿ ਸ ਂ ਵੈ ਪੰਡਿਤ ਉਚ੍ਯਤੇ ॥ ੧ ॥ ਨਿਸ਼ੇਵ੍ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਸ੍ਤਾਨਿ ਨਿੰਦਿਤਾਨਿ ਨ ਸੇਵ੍ਤੇ । ਅਨਾਸ੍ਤਿਕਃ ਸ਼੍ਰੱਦਧਾਨ ਏਤਤ੍ ਪੰਡਿਤ ਲਖ੍ਛਣਮ ॥ ੨ ॥ ਭਿਪ੍ਰੰ ਵਿਜਾਨਾਤਿ ਚਿਰੰ ਸ਼ਿ੍ਣੋਤਿ, ਵਿਜ੍ਞਾਯ ਚਾਰ੍ਥੰ ਭਜਤੇ ਨ ਕਾਮਾਤ੍ । ਨਾਸੰਪ੍ਰਿਸ਼ਟੋਹ੍ਯੁਪਯੁੰਕ੍ਤੇ ਪਰਾਰ੍ਥੇ ਤਤ੍ ਪ੍ਰਜ੍ਞਾਨੰ ਪ੍ਰਥਮੰ ਪੰਡਿਤਸ੍ਯ ॥ ੩ ॥ ਨਾਪ੍ਰਾਪ੍ਯਮਭਿਵਾਂਛੰਤਿ ਨਸ਼ਟੰ ਨੈੱਛੰਤਿ ਤ ਸ਼ੋਚਿਤੁਮ । ਆਪਤ੍ਸੁ ਚ ਨ ਮੁਹ੍ਯੰਤਿ ਨਰਾਃਪੰਡਿਤਬੁੱਧਯਃ॥੪॥ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿੱਤਵਾਕ ਚਿਤ੍ਰਕਥ ਊਹਵਾਨ ਪ੍ਰਤਿਭਾਨਵਾਨ । ਆਸ਼ੁ ਗ੍ਰੰਥਸ੍ਯ ਵਕਤਾ ਚ ਯਃ ਸ ਪੰਡਿਤ ਉਚ੍ਯਤੇ ॥ ੫ ॥ ਸ਼ੁਤੰ ਪ੍ਰਜ੍ਞਾਨੁਗੰ ਯਸ੍ਯ

ਪ੍ਰਜਵਾ ਚੈਵ ਸ੍ਰਤਾਨੁਗਾ । ਅਸੰਭਿੰਨਾਰਯਮਰਯਾਦਃ ਪੰਡਿਤਾਖਯਾਂ ਲੇਭੇਤ ਸਃ॥੬॥ਮਹਾਭਾਰਤ ਉਦਯੋਗਪਰਵ ਵਿਦੁਰਪ੍ਰਜਾਗਰ ਅਧਯਾਯ੩੨।

(ਅਰਥ) ਜਿਹਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਆਤਮਗਿਆਨ ਹੋਵੇ, ਆਰੰਭ ਅਰਥਾਤ ਜਿਹੜਾ ਨਿਕੰਮਾ ਆਲਸੀ ਕਦੇ ਨ ਰਹੇ, ਸੁਖ, ਦੁਖ, ਹਾਨੀ, ਲਾਭ, ਮਾਨ, ਅਪਮਾਨ, ਨਿੰਦਿਆ, ਉਸਤਤੀ ਵਿਚ ਹਰਸ਼ ਚਿੰਤਾ ਕਦੀ ਨ ਕਰੇ, ਧਰਮ ਵਿਚ ਜੇਹਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਰਹੇ, ਜੇਹਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਰਥਾਤ ਵਿਸ਼ੇ ਖਿੱਚ ਨਾ ਸਕਨ, ਓਹੋ ਹੀ ਪੰਡਿਤ ਅਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ॥ ੧ ॥ ਸਦਾ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅਤੇ ਅਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਨ ਵਾਲਾ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ, ਵੇਦ, ਸਦਾਚਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਈਸ਼ੁਰ ਆਦੀ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸ਼੍ਰਧਾ ਰਖਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਏਹੋ ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਨ ਕਰਨੇ ਦੇ ਯੋਗ ਕਰਮ ਹਨ ॥੨॥ ਜਿਹੜਾ ਔਖੀ ਵਿੱਦਯਾ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭੀ ਛੇਤੀ ਜਾਨ ਸੱਕੇ ਚਿਰ ਕਾਲ ਤਕ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ ਸੁਨੇ ਅਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇ, ਜੋ ਕੁਝ ਜਾਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਰਉਪਕਾਰਲਈ ਲਾਵੇ, ਅਪਨੇ ਸ੍ਵਾਰਥਲਈ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨ ਕਰੇ, ਬਿਨਾ ਪੁਛੇ ਯਾ ਬਿਨਾ ਉਚਿਤ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਸਲਾਹ ਨ ਦੇਵੇ ਪੰਡਿਤ ਦੀ ਏਹੋ ਪਹਲੀ ਪਛਾਨ ਸਮਝਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ॥ ੩ ॥ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨ ਹੋਨ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਦੀ ਨ ਕਰੇ, ਨਸ਼੍ਟ ਹੋਏ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨ ਕਰੇ, ਦੁਖ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਨ ਪਵੇ ਅਰਥਾਤ ਵਿਆਕੁਲ ਨ ਹੋਵੇ ਓਹੋ ਬੁਧਵਾਨ ਪੰਡਿਤ ਹੈ ॥੪॥ ਜਿਸਦੀ ਬਾਣੀ ਸਭਨਾਂ ਵਿਦਿਆਅਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੇਨ ਵਿਚ ਪੂਰੀ, ਜਿਹੜਾ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣਾਂ ਦਾ ਕਹਨ ਵਾਲਾ, ਠੀਕ ਠੀਕ ਯੁਕਤੀ ਅਤੇ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਦੱਸਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਓਹੋ ਪੰਡਿਤ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ॥ ੫ ॥ ਜਿਹਦੀ ਚੰਗੀ ਬੁਧੀ ਸੁਨੇ ਹੋਏ ਸੱਚੇ ਅਰਥ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ, ਅਤੇ ਜਿਸਦਾ ਸ਼੍ਰਵਣ ਬੁਧੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ, ਜੇਹੜਾ ਕਦੀ ਆਰਯ ਅਰਥਾਤ ਭਲੇ ਧਰਮ ਤੇ ਚਲਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਛੇਦਨ ਨ ਕਰੇ ਓਹੋ ਪੰਡਿਤ ਨ ਉਂ ਧਰਾਵੇ, ਜਿੱਥੇ ਏਹੋ ਜਿਹੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਓਥੇ ਵਿਦਯਾ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਆਚਾਰ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਕੇ ਦਿਨ ਪਰ ਦਿਨ ਆਨੰਦ ਹੀ ਵਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ॥ ੬ ॥

ਪੜ੍ਹਾਉਨ ਦੇ ਅਯੋਗ ਅਤੇ ਮੂਰਖ ਦੇ ਲਖਛਣ —

ਅਸ੍ਰਤਸ਼ਚ ਸਮੁਨੱਧੋ ਦਰਿਦ੍ਰਸ਼ਚ ਮਹਾਮਨਾਃ । ਅਰਥਾਂਸ਼ਚਅਕਰਮਣਾ । ਪ੍ਰੇਪਸੁਰਮੂਢ ਇਤਯੁਚਯਤੇ ਬੁਧੈਃ ॥੧॥ ਅਨਾਹੂਤਃ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਤਿਪ੍ਰਿਸ਼ਟੋ ਬਹੁਭਾਸ਼ਤੇ । ਅਵਿਸ੍ਵਸਤੇ ਵਿਸ੍ਵਸਿਤਿ ਮੂਢਚੇਤਾ ਨਰਾਧਮਃ ॥੨ ॥

ਮਹਾਭਾਰਤ ਉਦਯੋਗਪਰਵ ਵਿਦੁਰਪ੍ਰਜਾਗਰ ਅਧਯਾਯ ੩੨ ॥

(ਅਰਥ) ਜਿਸਨੇ ਕੋਈ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਨ ਪੜ੍ਹਿਆ ਨ ਸੁਨਿਆ ਪਰੰਤੂ ਬੜਾ ਘਮੰਡੀ, ਕੰਗਾਲ ਹੋਵੇ ਫੇਰ ਵਡੇ ਵਡੇ ਮਨੋਰਥ ਕਰੇ, ਬਿਨਾ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰੇ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਬੁਧਵਾਨਲੋਕ ਮੂੜ੍ਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ॥੧॥ ਜਿਹੜਾ ਬਿਨਾ ਬੁਲਾਏ ਸਭਾ ਯਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇ ਉੱਚੇ ਆਸਨ ਉਪਰ ਬੈਠਨਾ ਚਾਹੇ, ਬਗੈਰ ਪੁਛੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਬਕੇ, ਵਿਸ਼੍ਵਾਸ ਦੇ ਅਯੋਗ ਵਸਤੂ ਯਾ ਮਨੁੱਸ਼ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼੍ਵਾਸ ਕਰੇ ਓਹੋ ਮੂੜ੍ਹ ਅਤੇ ਸਭਜ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨੀਚ ਮਨੁੱਸ਼ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਅਜੇਹੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਾਲੇ, ਉਪਦੇਸ਼ਕ, ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਮਾਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਅਵਿਦਜਾ, ਅਧਰਮ, ਅਸਭਜਤਾ ਕਲ੍ਹਾ ਵੈਰ ਅਤੇ ਫੁਟ ਵਧ ਕੇ ਦੁਖ ਹੀ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥

ਹੁਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਲਖਛਣ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ॥

ਆਲਸਮੰ ਮਦਮੋਹੌ ਚ ਚਾਪਲਮੰਗੋਸ਼ਟਿਰੇਵ ਚ । ਸਤਬਧਤਾ ਚਾਭਿਮਾਨਿਤ੍ਵੰ ਤਥਾ ਅਤਜਾਗਿਤ੍ਵਮੇਵ ਚ । ਏਤੇ ਵੈ ਸਪਤਦੋਸ਼ਾ ਸਜੁਃਸਦਾ ਵਿਦਜਾਰਥਿਨਾਂ ਮਤਾਃ ॥ ੧ ॥ ਸੁਖਾਰਥਿਨਃ ਕੁਤੋ ਵਿਦਜਾ ਕੁਤੋ ਵਿਦਜਾਰਥਿਨਃ ਸੁਖਮ । ਸੁਖਾਰਥੀ ਵਾ ਤਜਜੇਦ੍ਵਿਦਜਾਂ ਵਿਦਜਾਰਥੀ ਵਾ ਤਜਜੇਤ ਸੁਖਮ ॥ ੨ ॥ ਮਹਾਭਾਰਤ ਵਿਦੁਰਪ੍ਰਜਾਗਰ ਅਧਜਾਯ ੩੯ ॥

(ਆਲਸ) ਸ਼ਰੀਰ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ ਜੜਤਾ, ਨਸ਼ਾ, ਮੋਹ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਫਸਾਵਟ, ਚੰਚਲ ਹੋਨਾ, ਅਤੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੀਆਂ ਵਿਅਰਥ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸੁਨਨੀਆਂ, ਪੜ੍ਹਦੇ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਰੁਕ ਜਾਨਾ, ਘਮੰਡ ਕਰਨਾ, ਅਤਿਆਗੀ ਹੋਨਾ, ਇਹ ਸਤ ਦੋਸ਼ ਵਿਦਜਾਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥ ੧ ॥ ਜਿਹੜੇ ਏਹੋ ਜਿਹੇ ਹੋਨ ਉਨ੍ਹਾਂਨੂੰ ਵਿਦਜਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਆਰਾਮ ਤਲਬੀ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵਿਦਜਾ ਕਿੱਥੋ? ਅਤੇ ਵਿਦਜਾ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸੁਖ ਕਿੱਥੋਂ ? ਕਿਉਂ ਜੋ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸੁਖ ਚਾਹੁਨ ਵਾਲਾ ਵਿਦਜਾ ਨੂੰ ਅਤੇ ਵਿਦਜਾਰਥੀ ਵਿਸ਼ਯ ਸੁਖ ਨੂੰ ਛਡ ਦੇਵੇ ॥ ੨ ॥

ਅਜੇਹਾ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਵਿਦਜਾ ਕਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਅਤੇ ਅਜੇਹੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਦਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:—

"ਸਤਜੇ ਰਤਾਨਾਂ ਸਤਤੰ ਦਾਂਤਾਨਾਮੂਰਧੂਰੇਤਸਾਮ ।
ਬ੍ਰਹਮਚਰਯੰ ਦਹੇਦ੍ਰਾਜਨ ਸਰਵਪਾਪਾਨਜੁਪਾਸਿਤਮ" ॥

ਜਿਹੜੇ ਸਦਾਚਾਰ ਰੱਖਨ ਵਾਲੇ, ਜਿਤੇਂਦ੍ਰੀ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀਰਯ ਕਦੇ ਨਹੀ ਗਿਰਦਾ, ਉਨਾਂ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਸੱਚਾ ਅਤੇ ਓਹੋ ਹੀ ਵਿਦਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥

ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਅਧਜਾਪਕ ਅਤੇ ਵਿਦਜਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਭ ਲਖਛਣ ਵਾਲਾ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਧਜਾਪਕ ਅਜੇਹਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਰਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ

ਵਿਦਯਾਰਥੀ ਸੱਤਵਾਦੀ, ਸੱਤਮਾਨੀ, ਸੱਤਕ ਰੀ, ਜਿਤੇਂਦ੍ਰਿਆ, ਸੁਸ਼ੀਲਤਾ ਆਦੀ ਸ਼ੁਭ ਲਖਛਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਲ ਵਧਾਕੇ ਸਾਰੇ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਜਾਨਨ ਵਾਲੇ ਹੋਨ,ਸਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂਦੀ ਕੁਚੇਸ਼੍ਟਾ ਦੇ ਦੁਰ੍ਭਾਨ ਅਤੇ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਪਰ੍ਜ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਚੇਸ਼੍ਟਾ ਕੀਤਾ ਕਰਨ,ਅਰ ਵਿਦਯਾਰਥੀ ਸਦਾ ਜਿਤੇਂਦ੍ਰੀ ਸ਼ਾਂਤ, ਪਰ੍ਜ਼ਾਂਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸੋਚਨ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਵਾਲੇ, ਮੇਹਨਤੀ ਹੋਕੇ ਅਜੇਹਾ ਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥ ਕਰਨ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੂਰੀ ਵਿਦਯਾ, ਪੂਰੀ ਉਮਰ, ਪੂਰਾ ਧਰਮ ਅਥ ਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥ ਕਰਨਾ ਆਜਾਵੇ, ਇਹ ਸਭ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਹਨ ॥

ਖਛਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਕਰਮ ਰਾਜਧਰ੍ਮ ਵਿਚ ਕਹਾਂਗੇ ॥

ਵੈਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਰ੍ਮ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿਖਨੀਆਂ, ਕਈ ਤਰਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰਾਂਦੀ ਰੀਤੀ,ਉਨਾਂ ਦੇ ਭਾਵਜਾਨਨੇ, ਵੇਚਨਾ,ਖਰੀਦਨਾ, ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਸੌਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਨਾ ਆਉਨਾ, ਲਾਭ੍ਦੇ ਵਾਸ੍ਤੇ ਕੰਮ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਰਨਾ, ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਨੇ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਦਾ ਵਾਧਾ ਚਤੁਰਾਈ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਕਰਾਨਾ, ਧਨ ਨੂੰ ਵਧਾਉਨਾ, ਵਿੱਦਯਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰਨਾ, ਸੱਤਵਾਦੀ, ਨਿਸ਼ਕਪਟੀ ਹੋਕੇ ਸਚ ਨਾਲ ਸਭ ਵਪਾਰ ਕਰਨੇ, ਸੱਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਰਖਛਾ ਅਜੇਹੀ ਕਰਨੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਸ਼੍ਟ ਨ ਹੋਵੇ ॥

ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਚਤੁਰ ਚਾਹੀਏ, ਭੋਜਨ ਪਕਾਉਨ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਕਾਰੀਗਰ, ਅਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ, ਅਰ ਉਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਪਨੀ ਆਜੀਵਿਕਾ ਕਰੇ, ਅਰ ਦੁਜਾਤੀ ਲੋਗ ਇਸਦੇ ਖਾਨ, ਪੀਨ, ਕਪੜੇ ਮਕਾਨ, ਵਿਆਹ ਆਦੀ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਲੱਗੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਨ, ਅਥਵਾ ਮਹੀਨਾ ਲਾ ਦੇਨ, ਚੌਹਾਂ ਵਰਣਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ, ਉਪਕਾਰ, ਸੱਜਨਤਾ, ਸੁਖ, ਦੁਖ,ਹਾਨੀ ਲਾਭ ਵਿਚ ਇਕਮਤੀ ਹੋਕੇ ਰਾਜ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਨੂੰ ਲਗਾਂਦੇ ਰਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ॥

ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂ ਜੋ—

ਪ ਨੰ ਦੁਰਜਨਸੰਸਰਗਃ ਪਤ੍ਨਾ ਚ ਵਿਰਹੋਅਟਨਮ ।
ਸ੍ਵਪਨੋਨਜਗੇਹਵਾਸਸ਼੍ਚ ਨਾਰੀਸੰਦੂਸ਼ਣਾਨਿ ਸ਼ਟ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੯ ਸ਼ਲੋਕ ੧੩ ॥

ਸ਼ਰਾਬ, ਮਾਂਸ ਆਦੀ ਨਸ਼ੇਵਾਲੀਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪੀਨਾ,ਦੁਸ਼੍ਟਾਂਦਾ ਸੰਗ, ਖਾਉਂਦ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਅਕੱਲਿਆਂ ਟਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਅਰਥ ਪਾਖੰਡੀ ਆਦੀ ਦੇ ਵੇਖਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਫਿਰਦਿਆਂ ਰਹਨਾ, ਅਤੇ ਪਰਾਏ ਘਰ ਢੁੱਕਦਾ ਕਰੇ ਸੌਨਾ ਜਾ ਰਹਨਾ,

ਇਹ ਛੀ ਦੁਰਗੁਣ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਦੰਸ਼ ਲਗਾਨ ਵਾਲੇ ਹਨ; ਅਤੇ ਏਹੋ ਹੀ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੇ ਭੀ ਹਨ, ਖਾਂਉਦ ਦਾ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਕ ਕਿਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਦਸਾਵਰ ਵਿੱਚ ਜਾਨਾ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਮੌਤ ਕਰੰਕੇ ਵਿਯੋਗ ਹੋ ਜਾਨਾ, ਇਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਲੇ ਦਾ ਉਪਾਵ ਏਹੋ ਹੈ ਕਿ ਦੂਰੇਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਯਾਤ੍ਰਾ ਵਾਸਤੇ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਨੂੰ ਭੀ ਨਾਲ ਰੱਖੇ, ਏਸਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਕਾਲ ਤੱਕ ਵਿਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਰ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਵਿਆਹ ਹੋਨੇ ਉਚਿਤ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

(ਉੱਤਰ) ਯੁਗਪਦ ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਸਮੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕੀ ਹੋਰ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਵਿਆਹ ਹੋਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ?

(ਉੱਤਰ) ਹਾਂ ਸੁਨੋਕਨਃ—

सा चेदक्षतयोनिः सज्ञादक्षतपूर्तजागतापि वा ।
पौनर्भवेन भर्त्रा सा पुनः संस्कारमर्हति ॥

मनुस्मृती अध्याय ९। श्लोक १७६ ॥

ਜਿਹੜੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਯਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਹਥਲੇਵਾ ਮਾਤ੍ਰ ਸੰਸਕਾਰ ਹੋਇਆ ਅਰ ਸੰਯੋਗ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਅਰਥਾਤ ਜਿ ਹੜੀ ਅਖੱਛਤ ਯੋਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਅਖੱਛਤ ਵੀਰਯ ਪੁਰੁਸ਼ ਹੋਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੂਜੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਯਾ ਪੁਰੁਸ਼ਦੇ ਨਾਲੇ ਫੇਰ ਵਿਆਹ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਤੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਵੈਸ਼ ਵਰਣਾਂ ਵਿਚ *ਖੱਛਤਯੋਨੀਇਸਤ੍ਰੀ†ਖੱਛਤਵੀਰਯ ਪੁਰੁਸ਼ਦਾ ਪੁਨਰਵਿਆਹ ਨ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪੁਨਰਵਿਆਹ ਵਿਚ ਕੀ ਦੰਸ਼ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) (ਪਹਲਾ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਘਟ ਹੋਨਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਜਦ ਚਾਹੇ ਤਦ ਪੁਰੁਸ਼ਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਨੂੰ ਪੁਰੁਸ਼ ਛੱਡਕੇ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਕਰ ਲਵੇ ॥

(ਦੂਜਾ) ਜਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਪਨੇ ਖਾਉਂਦ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਯਾਂ ਮਰਦ ਅਪਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਮਰਨਪਿੱਛੋਂ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁਨ ਤਦ ਪਹਲਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਪਹਲੇ ਖਾਉਂਦ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਉਜ੍ਹਾ ਲੈ ਜਾਨਾ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੱਬਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਕਰਨਾ ॥

---

*ਓਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਿਸਦਾ ਖਾਉਂਦ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੋਵੇ ।

†ਓਹ ਮਰਦ ਜਿਸਦਾ ਵਹੁਟੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੋਵੇ ॥

(ਤੀਜਾ) ਥਥੇਰੀਆਂ ਚੈਰੀਆਂ ਦੁਲਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਯਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਭੀ ਨਾ ਰਹਕੇ ਉਸਦੇ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਇਦੇ ਉੱਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਨਾ ॥

(ਚੌਥਾ) *ਪਤੀਬ੍ਰਤ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਬ੍ਰਤ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਨਸ਼ ਹੋਨਾ, ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਕਰਕੇ ਦੁਜਾਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰਵਿਵਾਹ ਵਾ ਅਨੇਕ ਵਿਵਾਹ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਦ ਬੀਜ ਨ ਵਪੇ ਤਦ ਭੀ ਉਸ ਦਾ ਕੁਲ ਨਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਵਜਭਿਚਾਰ ਆਦੀ ਵਿਚ ਲਗਕੇ ਗਰਭ ਡੇਗਨ ਆਦੀ ਬੜੇ ਦੁਸ਼ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ ਏਸ ਲਈ ਪੁਨਰਵਿਵਾਹ ਹੋਨਾ ਅੱਛਾ ਹੈ ॥

(ਉੱਤਰ)ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਉਕਿ ਜੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁਨ ਤਾਂ ਕੋਈ ਭੀ ਉਪਦ੍ਰਵ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਕੁਲ ਦੀ ਪਰੰਮਪਰਾ ਰੱਖਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਅਪਨੀ ਜਾਤ ਵਾਲੇ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਗੋਦੀ ਲੈ ਲੈਨਗੇ ਉਸਤੋਂ ਕੁਲ ਚੱਲੇਗਾ, ਅਤੇ ਵਜਭਿਚਾਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਰ ਜੇ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਨਾ ਰੱਖ ਸੱਕਨ ਤਾਂ ਨਿਯੋਗ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਕਰ ਲੈਨ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪੁਨਰਵਿਆਹ ਅਤੇ ਨਿਯੋਗ ਵਿੱਚ ਕੀ ਭੇਦ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) (ਪਹਲਾ) ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੰਨਿਆਂ ਅਪਨੇ ਪਿਉ ਦਾ ਘਰ ਛਡਕੇ ਖਾਉਂਦ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,ਅਤੇ ਪਿਉ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਪਰੰਤੂ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਉੱਸੇ ਵਿਆਹਤਾ ਖਾਉਂਦ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, (ਦੂਜਾ) ਉਸ ਵਿਆਹਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਉੱਸੇ ਵਿਆਹਤਾ ਖਾਉਂਦ ਦੇ ਦਾਯਭਾਗੀ (ਵਾਰਸ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਨਿਯੋਗ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਵੀਰਯਦਾਤਾ ਦੇ ਨ ਪੁਤ੍ਰ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਨ ਉਸਦਾ ਗੋਤ੍ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਨਾ ਉਸਦਾ ਅਖਤਿਆਰ ਉਨਹਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਓਹ ਮੋਏ ਹੋਏ ਖਾਉਂਦ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕਹਾਉਂਦੇ, ਉੱਸੇ ਦਾ ਗੋਤ੍ਰ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਉੱਸੇ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਦਾਯਭਾਗੀ ਹੋਕੇ ਉੱਸੇ ਘਰਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।(ਤੀਜਾ)ਵਿਆਹਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਨੂੰ ਕੱਠਿਆਂ ਮਿਲਕੇ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪਾਲਨ ਕਰਨਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਨਿਯੋਗ ਵਾਲੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। (ਚੌਥਾ) ਵਿਆਹਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਤਕ

---

*ਪਤੀਬ੍ਰਤ ਥੀਂ ਖਾਉਂਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਗਜਾ,ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਬ੍ਰਤ ਥੀਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਗਜਾ ਜਾਨਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਪੁਨਰਵਿਵਾਹ ਕਰਨ ਨਾਲ ਏਹ ਪ੍ਰਤਿਗਜਾ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿੰਉਂ ਜੋ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਜਾਨਕੇ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰਤਿਗਜਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹਾਂਗੇ ਤਦ ਤਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ (ਅਨੁਵਾਦਕਰਤਾ)

ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਨਿਯੋਗ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਯ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ । (ਪੰਜਵਾਂ) ਵਿਆਹਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਰਲ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਨਿਯੋਗ ਵਾਲੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਆਪ ਅਪਨੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਨਿਯੋਗ ਦੇ ਨਿਯਮ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ ਯਾ ਭਿੰਨਭਿੰਨ ?(ਉੱਤਰ) ਕੁਝ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਭੇਦ ਹੈ ਜਿੱਨੇ ਉੱਪਰ ਕਹੇ ਓਸਤੋਂ ਵਧੀਕ ਇਹ ਹਨ । ਵਿਆਹਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਤੇ ਇਕ ਤੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਿਲਕੇ ਦਸ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਨਿਯੋਗ ਵਾਲੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੋ ਯਾ ਚਾਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸਤਰਾ ਕੁਆਰੇ ਕੁਆਰੀ ਦਾ ਹੀ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਤਰਾਂ ਜਿਸਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਯਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਿਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕੁਆਰੇ ਕੁਆਰੀ ਦਾ ਨ ਹੀਂ । ਜਿਸਤਰਾਂ ਵਿਆਹਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਸਦਾਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਓਸ ਤਰਾਂ ਨਿਯੋਗ ਵਾਲੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਨਹੀਂ, ਕਿੰਤੂ *ਰਿਤੁ ਦਾਨ.ਦੇ ਸਮੇ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕੱਠੇ ਨ ਹੋਨ, ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਪਨੇ ਲਈ ਨਿਯੋਗ ਕਰੇ ਤਾਂ ਜਦ ਦੂਜਾ ਗਰਭ ਠਹਿਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉੱਸੇ ਦਿਨ ਥੀਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਅਰ ਜੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਪਨੇ ਲਈ ਕਰੇ ਤਾਂ ਭੀ ਦੂਜੇ ਗਰਭ ਦੇ ਠਹਿਰਨ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਪਰੰਤੂ ਓਹੋ ਨਿਯੋਗ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਰੇਹਾਂ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂਦੀ ਪਾਲਨਾਂ ਕਰਕੇ ਨਿਯੋਗ ਵਾਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੇ । ਏਸ ਤਰਾਂ ਇਕ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੋ ਬੱਚੇ ਅਪਨੇ ਲਈ, ਅਰ ਦੋ ਦੋ ਹੋਰ ਚਾਰ ਨਿਯੋਗ ਵਾਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਵਾਸਤੇ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਇੱਕ ਰੰਡਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਭੀ ਦੋ ਬੱਚੇ ਅਪਨੇ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਦੋ ਦੋ ਹੋਰ ਚਾਰ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਏਵੰਨ ਮਿਲਕੇ ਦਸ ਦਸ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵੇਦ ਵਿਚ ਹੈ —

ਇਮਾਂ ਤ੍ਵਮਿੰਦ੍ਰਮੀਢ੍ਵਃ ਸੁਪੁਤ੍ਰਾਂ ਸੁਭਗਾਂ ਕ੍ਰਿਣੁ।
ਦਸ਼ਾਸ੍ਯਾਂ ਪੁਤ੍ਰਾਨਾਧੇਹਿ ਪਤਿਮੇਕਾਦਸ਼ੰ ਕ੍ਰਿਧਿ ॥

ਰਿਗਵੇਦ ਮੰਡਲ ੧੦ ਸੂਕਤ ੮੫ ਮੰਤ੍ਰ ੪੫ ॥

ਹੇ ਵੀਰਯ ਸਿੰਚਣ ਵਿੱਚ ਸਮਰਥ, ਐਸ਼ੁਰਯਵਾਨ ਪੁਰੁਸ਼ ਤੂੰ ਏਕਨ

*ਰਿਤੂ ਦਾਨਯਾ ਗਰਭਾਧਾਨ ਓਹ ਕ੍ਰਿਯਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕੇਵਲ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਉੱਸੇ ਵੇਲੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਹੀਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਨ੍ਹਾ ਧੋ ਕੇ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (ਅਨੁਵਾਦਕਰਤਾ)

ਵਿਆਹਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਯਾ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੇਸ਼੍ਠ ਸੰਤਾਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਸੁਭਾਗੀ ਵਾਲੀ ਕਰ, ਏਸ ਵਿਆਹਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਚ ਦਸ ਬੱਚੇ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਅਤੇ ਯਾਰਵੀਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਮੰਨ। ਹੇ ਇਸਤ੍ਰੀ! ਤੂੰ ਭੀ ਵਿਆਹਤਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਯਾ ਨਿਯੋਗ ਵਾਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਥੀਂ ਦਸ ਬੱਚੇ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਅਤੇ ਯਾਰਵੇਂ ਖਾਉਂਦ ਨੂੰ ਜਾਨ।

ਇਸ ਵੇਦ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖਛਤ੍ਰੀ, ਅਤੇ ਵੈਸ਼ ਵਰਣ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਸ ਦਸ ਸੰਤਾਨ ਥੀਂ ਵਧੀਕ ਉਤਪੰਨ, ਨ ਕਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਵਧੀਕ ਉਤਪੰਨਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਤਾਨ ਨਿਰਬਲ, ਨਿਰਬੁੱਧ, ਅਤੇ ਘੱਟ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇਹਨ, ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤਥਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਭੀ ਨਿਰਬਲ, ਘਟ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਰੋਗੀ ਹੋਕੇ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਦੁਖ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਇਹ ਨਿਯੋਗ ਦੀ ਬਾਤ ਵਜਭਿਚਾਰ ਦੇ ਸਮਾਨੰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। (ਉੱਤਰ) ਜਿਸਤਰਾਂ ਬਿਨਾ ਵਿਆਹ ਥੋਂ ਪੁਰੁਸ਼ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਵਜਭਿਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਬਿਨਾ ਨਿਯੋਗ ਥੋਂ ਪੁਰੁਸ਼ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਵਜਭਿਚਾਰ ਕਹਿਉਂਦਾ ਹੈ, ਏਸਤੋਂ ਇਹਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿਸਤਰ ਨਿਯਮਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੇ ਹੋਨਤੇ ਵਜਭਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਹਾਉਂਦਾ ਭਾਂ ਨਿਯਮ ਪੂਰਵਕ ਨਿਯੋਗ ਹੋਨ ਤੇ ਵਜਭਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਇਕ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕੁਆਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨਾਲ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੀ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਹ ਹੋਨ ਤੇ ਸਮਾਗਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਜਭਿਚਾਰ ਯਾ ਪਾਪ ਯਾ ਲਜਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਅਨੁਕੂਲ ਨਿਯੋਗ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਹ ਵਜਭਿਚਾਰ, ਪਾਪ ਅਤੇ ਲਜਿਆ ਨਹੀਂ ਮੰਨਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਹੈ ਭਾਂ ਠੀਕ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਵੇਸ਼ਿਆ ਦੇ ਸਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਰਮ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। (ਉੱਤਰ) ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੇਸ਼ਿਆ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੁਰੁਸ਼ ਯਾ ਕੋਈ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਰ ਨਿਯੋਗ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸਮਾਨ ਨਿਯਮ ਹੋਨ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੰਨਿਆ ਦੇਕੇ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਾਗਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਜਿਆ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਨਿਯੋਗ ਵਿਚ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਨੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਕੀ ਐਹੜੇ ਵਜਭਿਚਾਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਯਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੁੰਦੇਹਨ, ਓਹ ਵਿਆਹ ਹੋਨ ਤੇ ਵੀ ਕੁਕਰਮ ਥੀਂ ਬਚਦੇ ਹਨ ?

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸਾਨੂੰ ਨਿਯੋਗ ਦੀ ਬਾਤ ਵਿਚ ਪਾਪ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਉੱਤਰ) ਜੇ ਨਿਯੋਗ ਦੀ ਬਾਤ ਵਿਚ ਪਾਪ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਭਾਂ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਪਾਪ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ? ਪਾਪ ਭਾਂ ਨਿਯੋਗ ਦੇ ਰੋਕਨ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕ੍ਰਮ ਅਨੁਕੂਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਸੁਭਾਵਕ ਵਿਹਾਰ ਜਿਨਾ ਵਿਰਾਗਵਾਨ ਪੂਰਣ ਵਿਦਵਾਨ ਯੋਗੀਆਂ ਤੋਂ ਰੁਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਕੀ ਗਰਭ

ਪਾਤਨ ਰੂਪ ਬਚਿਆਂ ਦਾ ਮਾਰਨਾ ਅਰ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਰੰਡੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮਹਾਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਗਿਨਦੇ ਹੋ ? ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਤਕ ਓਹ ਜੁਆਨੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹਨ, ਮਨ ਵਿਚ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚਾਹੁੰਨਾ ਹੋਨ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਰਾਜਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਜਾਤੀਵਿਹਾਰ ਦੀ ਰੋਕ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਲੁਕ ਛਿਪਕੇ ਕੁਕਰਮ ਕੁਚਾਲ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਵਜਭਿਚਾਰ ਅਤੇ ਕੁਕਰਮ ਦੇ ਰੋਕਨ ਦਾ ਇਕ ਏਹੋਹੀ ਮ੍ਰੇਸ਼ਟ ਉਪਾਯਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਸੱਕਨ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਨਿਯੋਗ ਭੀ ਨ ਕਰਨ ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਹੜੇ ਅਜੇਹੇ ਨਾ ਹੋਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਅਰ ਆਪਤਕਾਲ ਅਰਥਾਤ ਲਾਚਾਰੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਨਿਯੋਗ ਜਰੂਰ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਨਾਲ ਵਜਭਿਚਾਰ ਦਾ ਘਟ ਹੋਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਉੱਤਮ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਨਾ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਅਰ ਗਰਭਹਤਿਆਦਾ ਹੋਨਾ ਸਰਵਥਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੀਚਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਉੱਤਮ ਇਸਤ੍ਰੀਅਰ ਵੇਸ਼ਿਆ ਆਦੀਨੀਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਉੱਤਮ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂਦਾ ਵਜਭਿਚਾਰਰੂਪੀ ਕੁਕਰਮ, ਉੱਤਮ ਕੁਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਲੰਕ, ਬੰਸ ਦਾ ਰੁਕ ਜਾਨਾ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਤਾਪ, ਅਰ ਗਰਭਹਤਿਆ ਆਦੀ ਕੁਕਰਮ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਨਿਯੋਗ ਥੀਂ ਨਿਵ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਨਿਯੋਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਨਿਯੋਗ ਵਿਚ ਕੀ ਕੀ ਬਾਤ ਹੋਨੀ ਚਾਹੀਏ ?

(ਉੱਤਰ) ਜਿਸਤਰਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ, ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਨਾਲ ਨਿਯੋਗ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਭਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਅਤੇ ਕੰਨਿਆਂ ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਨਿਯੋਗ ਵਿੱਚ ਭੀ ਹੋਨੀ ਚਾਹੀਏ, ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਜਦਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨਿਯੋਗ ਹੋਨਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਅਪਨੇ ਕੁਟੰਬ ਵਿੱਚ ਪੁਰੁਸ਼ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੋਨੋਂ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਲਈ ਨਿਯੋਗ ਕਰਨੇ ਹਾਂ, ਜਦ ਜਦ ਨਿਯੋਗ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤਦ ਸਾਡਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ, ਜੇ ਏਸਥੀਂ ਉਲਟ ਕਰੀਏ ਤਾਂਪਾਪੀ ਅਤੇ ਜਾਤ-ਯਾ ਰਾਜ ਦੇ ਦੰਡ ਦੇ ਭਾਗੀ ਹੋਵਾਂਗੇ, ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੇਰ ਗਰਭਾਧਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗੇ, ਗਰਭ ਠਹਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਵਰ੍ਹਾ ਤੱਕ ਵਖਰੇ ਰਹਾਂਗੇ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਨਿਯੋਗ ਅਪਨੇ ਵਰਣ ਵਿੱਚ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ ਯਾ ਦੂਜੇ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ? (ਉੱਤਰ) ਅਪਨੇਵਰਣਵਿੱਚ ਯਾ ਅਪਨੇ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਵਰਣਵਾਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ਦੇ ਨਾਲ ਅਰਥਾਤ ਵੈਸ਼ਇਸਤ੍ਰੀ ਵੈਸ਼, ਖਛੱਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਰਦਦੇਨਾਲ, ਖਛਤ੍ਰਾਣੀ ਖਛਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਦੇ ਨਾਲ, ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਦੇ ਨਾਲ ਨਿਯੋਗ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਏਸਦਾ ਤਾਤਪਰਯ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਵੀਰਯ ਸਮਾਨ ਯਾ ਉੱਤਮ

ਵਰਣ ਦਾ ਚਾਹੀਏ, ਅਪਨੇ ਤੋਂ ਨੀਚ ਵਰਣ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਏਹੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਨਾਲ ਅਰਥਾਤ ਵੇਦ ਦੀ ਕਹੀ ਹੋਈ ਰੀਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਯਾ ਨਿਯੋਗ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਕਰਨ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪੁਰੁਸ਼ ਨੂੰ ਨਿਯੋਗ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਵੇਗਾ (ਉੱਤਰ) ਅਸੀਂ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਦ੍ਵਿਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇਪੁਰੁਸ਼ਦਾ ਇੱਕ ਹੀ ਵਾਰ ਵਿਆਹ ਹੋਣਾ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਯਾ ਹੈ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਕੁਆਰੇ ਮਰਦ ਅਤੇ ਕੁਆਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਨਿਆਯ ਅਰ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਆਰੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਅਰ ਕੁਆਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰੰਡੇ ਮਰਦ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਅਨਿਆਯ ਅਰਥਾਤ ਅਧਰਮ ਹੈ, ਜਿਹਾਕਿ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪੁਰੁਸ਼ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਉੱਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਿਆਹ ਹੋਏ ਅਰਥਾਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੇ ਨਾਲਕੁਆਰੀ ਭੀ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਇਛਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ, ਜਦ ਵਿਆਹ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਮਰਦਨੂੰ ਕੋਈ ਕੁਆਰੀ ਕੰਨਿਆਂ ਅਰ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੁਆਰਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਗ੍ਰਹਣ ਨ ਕਰੇਗਾ ਤਦ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਨਿਯੋਗ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਰ ਏਹੀ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਜਹੇ ਨਾਲ ਤਹੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੋਵੇ

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਿਸਤਰਾਂ ਵਿਆਹ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਨਿਯੋਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

(ਉੱਤਰ) ਏਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਬਥੇਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ ਵੇਖੋ ਅਤੇ ਸੁਨੋਃ—

ਕੁਹਸ੍ਵਿੱਦੋਸ਼ਾ ਕੁਹਵਸਤੋਰਸ਼੍ਵਿਨਾ ਕੁਹਾਭਿਪਤ੍ਵੰ ਕਰਤਃ ਕੁਹੋਸ਼ਤੁਃ। ਕੋ ਵਾਂ ਸ਼ਯੁਤ੍ਰਾ ਵਿਧਵੇਵ ਦੇਵਰੰ ਮਰਯੰ ਨ ਯੋਸ਼ਾ ਕ੍ਰਿਣੁਤੇ ਸਧਸਥਆ॥ ਰਿਗਃ ਮੰਡਲ ੧੦ ਸੂਃ੪੦।ਮੰਤ੍ਰ ੨॥

ਉਦੀਰਸ਼੍ਵ ਨਾਰਜਭਿਜੀਵਲੋਕੰ ਗਤਾਸੁਮੇਤਮੁਪਸ਼ੇਸ਼ ਏਹਿ। ਹਸਤਗ੍ਰਾਭਸਜ ਦਿਧਿਸ਼ੋਸਤਵੇਦੰ ਪਤਜੁਰਜ-ਨਿਤ੍ਵਮਭਿਸੰਬਭੂਥ॥ ਰਿਗਵੇਦ ਮੰਡਲ ੦। ਸੁਕਤ ੧੮।ਮੰਤ੍ਰ ੮॥

ਹੇ (ਅਸ੍ਵਿਨਾ)ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ੋ ਜਿਸ ਤਰਾਂ (ਦੇਵਰੰ ਵਿਧਵੇਵ) ਦੇਵਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਧਵਾ ਅਤੇ (ਯੋਸ਼ਾ ਪਰਯੰਨ) ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਪਨੇ ਖਾਉਂਦ ਦੇ ਨਾਲ (ਸਧਸਥੇ) ਸਮਾਨ ਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਇਕੱਠੇ

ਹੋਕੇ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਨੂੰ (ਆਕ੍ਰਿਣੁਤੇ) ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦੋਨੋਂ ਵਿਆਹਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ (ਕੁਹਸ੍ਵਿਦੋਸ਼ਾ) ਕਿੱਥੇ ਰਾਤ ਅਤੇ (ਕੁਹਸਤੋ) ਕਿਥੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਰਹੇਸੀ ? (ਕੁਹਾਭਿਪਿਤ੍ਵੰ) ਕਿਥੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (ਕਰਤਃ) ਕੀਤੀ ਅਰ (ਕੁਹੋਸ਼ਤੁ) ਕੇਹੜੇ ਵੇਲੇ ਕਿਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਓ ? (ਕੋਵਾ ਸ਼ਯੁਤ੍ਰਃ) ਤੁਹਾਡੀ ਸੌਨ ਦੀ ਜਗਾ ਕਿਥੇ ਹੈ, ਤਥਾ ਕੌਨ ਹੋ ਯਾ ਕੇਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹਨ ਵਾਲੇ ਹੋ ? ਏਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਰਹਨ ਅਰ ਵਿਆਹਤਾ ਖਾਉਂਦ ਦੇ ਸਮਾਨ ਨਿਯੋਗ ਵਾਲੇ ਖਾਉਂਦ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਕੇ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭੀ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਕਰ ਲਵੇ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇਤਾਂ ਵਿਧਵਾ ਨਿਯੋਗ ਕਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰੇ? (ਉੱਤਰ) ਦੇਵਰਦੇ ਨਾਲ, ਪਰੰਤੂ ਦੇਵਰ ਸ਼ਬਦਦਾ ਅਰਥ ਓਹਨ ਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਦੇਖੋ ਨਿਰੁਕਤ (ਗ੍ਰੰਥ) ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਦੇਵਰਃ ਕਸਮਾਦ ਦ੍ਵਿਤੀਯੋ ਵਰ ਉਚਯਤੇ॥ ਨਿ ਰੁਃਅ ੩ਖੰਃ ੧੫

ਦੇਵਰ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵਿਧਵਾ ਦਾ ਦੂਜਾ ਖਾਉਂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ (ਖਉਂਦ ਦਾ) ਛੋਟਾ ਭਰਾ, ਭਾਵੇਂ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਹੋਵੇ ਅਥਵਾ ਅਪਨੇ ਵਰਣ ਯਾ ਅਪਨੇ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਵਰਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਿਯੋਗ ਕਰੇ ਉੱਸੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਦੇਵਰ ਹੈ॥

ਹੇ (ਨਾਰੀ) ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੂੰ (ਏਤੰ ਗਤਾਸੁੰ) ਏਸ ਮੋਏ ਹੋਏ ਖਾਉਂਦ ਦੀ ਆਸ਼ਾ ਛਡਕੇ (ਸ਼ੇਸ਼ੇ) ਬਾਕੀ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ (ਅਭਿਜੀਵਲੋਕਮ) ਦੂਜੇ ਜੀਉਂਦੇ ਖਾਉਂਦਨੂੰ (ਉਪੈਹਿ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ, ਅਰ (ਉਦੀਰਸ਼ੂ) ਏਸ ਬਾਤ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਰੱਖ ਕਿ ਜੋ (ਹਸਤਗ੍ਰਾਭਸਯ ਦਿਧਿਸ਼ੋਃ) ਤੇਰੇ ਵਿਧਵਾ ਦੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਹਥਲੇਵਾ ਲੈਨ ਵਾਲੇ ਨਿਯੋਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖਉਂਦ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਦੇ ਲਈ ਨਿਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ (ਇਦਮ) ਏਹ (ਜਨਿਤ੍ਰਮ) ਜਨਿਆ ਹੋਇਆ ਬਾਲਕ ਉਸੇ ਨਿਯੋਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ (ਪਤਯਃ) ਖਉਂਦ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਰ ਜੇ ਤੂੰ ਅਪਨੇ ਲਈ ਨਿਯੋਗ ਕਰੇਗੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸੰਤਾਨ (ਤਵ) ਤੇਰੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਈਕਨ ਨਿਸ਼ਚਾ ਯੁਕਤ (ਅਤਿਸੰਬਭੂਥ) ਅਰ ਨਿਯੋਗ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਭੀ ਈਕਨ ਨਿਯਮ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰੇ॥

ਅਦੇਵ੍ਰਿਘਨਜਪਤਿਘਨੀ ਹੈਧਿ ਸ਼ਿਵਾ ਪਸ਼ੁਭਜਃ ਸੁਯਮਾਃ ਸੁਵਰਚਾਃ। ਪ੍ਰਜਾਵਤੀ ਵੀਰਸੂਰਦੇਵ੍ਰਿਕਾਮਾ

ਸਜੋਨੇਮਅਗਨਿੰ ਗਾਰੱਹਪਤਯੰ ਸਪਰਯ ॥

ਅਥਰਵਵੇਦ। ਕਾਂਡ ੧੪। ਅਨੁਵਾਕ ੨। ਮੰਤ੍ਰ ੧੮ ॥

ਹੇ (ਅਪਤਿਘਨਯ ਦੇ ਵ੍ਰਿਘ੍ਨੂ) ਪਤੀ (ਖਉਂਦ) ਅਤੇ ਦੇਵਰ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨ ਦੇਨ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਤੂੰ (ਇ ਹ) ਏਸ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿੱਚ (ਪਸ਼ੁਭ੍ਯਃ) ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ (ਸ਼ਿਵਾ) ਭਲਾਈ ਕਰਨਵਾਲੀ (ਸੁਯਮਃ) ਵੰਗੀ ਤਰਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮ ਤੇ ਚੱਲਨ ਵਾਲੀ (ਸੁਵਰਚਾਃ) ਰੂਪਵਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਵਿੱਦਯਾ ਵਾਲੀ(ਪ੍ਰਜਾਵਤੀ)ਉੱਤਮ ਪੁਤ੍ਰ ਪੋਤਰੇਆਂ ਦੇ(ਵੀਰਸੂਃ) ਨਾਲਸ਼ੂਰਵੀਰ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਜਨਨ ਵਾਲੀ (ਦੇਵ੍ਰਿਕਾਮਾ)ਦੇਵਰਦੀਕਾਮਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ(ਸਜੋਨਾ) ਸੁਖ ਦੇ ਦੇਨਵਾਲੀ, ਪਤੀ ਯਾ ਦੇਵਰ ਨੂੰ (ਏਧਿ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ (ਇਮਮ) ਇਸ (ਗਾਰਹਪਤਯੰ)ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਸੰਬੰਧੀ(ਅਗਨਿੰ)ਅਗਨੀ ਹੋਤ੍ਰੰ ਸੰਵਨਕੀਤਾ ਕਰਮ

ਤਾਮਨੇਨ ਵਿਧਾਨੇਨ ਨਿਜੋ ਵਿੰਦੇਤ ਦੇਵਰਃ॥ ਮਨੁ ੯। ੬੯॥

ਜੋ ਅਖਛਤ ਯੋਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਤੀ ਦਾ ਸੱਕਾ ਛੋਟਾ ਭ੍ਰਾਈ ਭੀ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਕਿੰਨੇ ਨਿਯੋਗ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਵਿਆਹਤਾ ਅਤੇ ਨਿਯੋਗ ਵਾਲੇ ਪਤੀਆਂਦੇ ਨਾਉਂ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।ਉੱਤਰਃ

ਸੋਮਃ ਪ੍ਰਥਮੋ ਵਿਵਿਦੇ ਗੰਧਰਵੋ ਵਿਵਿਦ ਉੱਤਰਃ।
ਤ੍ਰਿਤੀਯੋ ਅਗਨਿਸ਼ਟੇ ਪਤਿਸਤੁਰੀਯਸਤੇ ਮਨੁਸ਼ਯਜਾਃ॥

ਰਿਗਵੇਦ ਮੰਡਲ ੧੦। ਸ਼ਕਤ ੮੫। ਮੰਤ੍ਰ ੪੦ ॥

ਹੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜੇਹੜਾ (ਤੇ) ਤੇਰਾ (ਪ੍ਰਥਮਃ) ਪਹਿਲਾ ਵਿਆਹਤਾ (ਪਤਿਃ) ਪਤੀ ਤੈਨੂੰ (ਵਿਵਿਦ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ (ਸੋਮਃ) ਸੁਕੁਮਾਰਤਾ ਆਦੀ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਸੋਮ, ਜੇਹੜਾ ਦੂਜਾ ਨਿਯੋਗ ਥੀਂ (ਵਿਵਿਦੇ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ (ਗੰਧਰਵਃ) ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਭੋਗ ਕਰ ਲੈਨ ਕਰਕੇ ਗੰਧਰਵ, ਜੇਹੜਾ (ਤ੍ਰਿਤੀਯ ਉੱਤਰਃ) ਦੁਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਭੀਜਾ ਖਉਂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ (ਅਗਨਿ) ਅਗੀ ਉਸ਼ਣਤਾ ਵਾਲਾ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਅਗਨੀ ਨਾਉਂ ਵਾਲਾ, ਅਰ ਜੇਹੜੇ (ਤੇ) ਤੇਰੇ (ਤੁਰੀਯਃ) ਚੌਥੇ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਯਾਹਰਵੇਂ ਤਕ ਨਿਯੋਗ ਦੇ ਪਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਓਹ (ਮਨੁਸ਼ਯਜਾਃ) ਮਨੁੱਸ਼ ਨਾਉਂ ਥੀਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸੀਕਨ (ਇਮਾਂਭ੍ਰੁਮਿੰਦ੍) ਏਸ ਮੰਤ੍ਰ ਅਨੁਸਾਰ ਯਾਹਰਵੇਂ ਪੁਤ੍ਰੁਸ਼ ਤਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਿਯੋਗ ਕਰਸਕਦੀ ਹੈ,। ਉਕਨ ਮਰਦ ਭੀ ਯਾਹਰਵੀਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤਕ ਨਿਯੋਗ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਏਕਾਦਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਥੀਂ ਦਸ ਸੰਤਾਨ ਅਤੇ ਯਾਹਰਵੇਂ ਖਾਉਂਦਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨ ਗਿਨੀਏ। (ਉੱਤਰ) ਜੇ ਅਜੇਹਾ ਅਰਥ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ:—"ਵਿਧਵੇਵ ਦੈਵਰਮ" 'ਦੇਵਰः ਕਸਮਾਦ ਦ੍ਵਿਤੀਯੋ ਵਰ ਉਚ੍ਯਤੇ" "ਅਦੇਵ੍ਰਿਘ੍ਨੇ" ਅਰ "ਗੀਯਰਵੋ ਵਿਦਿਦ ਉੱਤਰः" ਇਤ੍ਯਾਦੀਵੇਦ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਥੀਂ ਉਲਟਾ ਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ. ਕਿਉਂ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਅਰਥ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਦੂਜਾ ਭੀ ਖਾਉਂਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ॥

ਦੇਵਰਾਦ੍ਵਾ ਸਪਿੰਡਾਦ੍ਵਾ ਸਤ੍ਰਿਯਾ ਸਮਜ੍ਞਯਾ ਨਿਯੁਕ੍ਤਯਾ।
ਪ੍ਰਜੇਪਸਿਤਾਧਿਗੰਤਵ੍ਯਾ ਸੰਤਾਨਸ੍ਯ ਪਰਿਕ੍ਸ਼ਯੇ॥ ੧ ॥
ਜਯੇਸ਼ਠੋ ਯਵੀਯਸੋ ਭਾਰਯਾਂ ਯਵੀਯਾਨ੍ਵਾਗ੍ਜਯਸਤ੍ਰਿਯਮ।
ਪਤਿਤੌ ਭਵਤੋ ਗਤ੍ਵਾ ਨਿਯੁਕ੍ਤਾਵ੍ਯਜਨਾਪਦਿ॥ ੨ ॥
ਔਰਸਾ ਖਛੇਤ੍ਰਜਸ਼ਚੈਵ ॥੩॥ ਮਨੁः ਅः੯ਸ਼ਲੋ੬੦,੫੯,੧੫੯॥

ਇਤ੍ਯਾਦੀ ਮਨੁ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ(ਸਪਿੰਡ) ਅਰਥਾਤ ਖਾਉਂਦ ਦੀ ਛੀ ਪੀੜ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਖਾਉਂਦ ਦੇ ਛੋਟੇ ਯਾ ਵਡੇ ਭਰਾ ਅਥਵਾ ਸਜਾਤੀ ਤਥਾ ਅਪਨੇ ਤੋਂ ਉੱਤਮਜਾਤੀਵਾਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਨਾਲ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਨਿਯੋਗਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਓਹ ਰੰਡਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਿਯੋਗ ਹੋਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਦ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਸਰਵਥਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਤਾਂ ਨਿਯੋਗ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਆਪਤ ਕਾਲ ਥਗੈਰ ਅਰਥਾਤ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਹੋਨਦੀ ਇਛਿਆ ਨ ਹੋਨ ਉੱਤੇ ਵਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਦਾ ਅਰ ਛੋਟੇ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਵਡੇ ਭਰਾ ਦਾ ਨਿਯੋਗ ਹੋਕੇ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਹੋ ਜਾਨ ਤੇ ਭੀ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਓਹ ਨਿਯੋਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਮਾਗਮ ਕਰਨ ਤਾਂ ਓਹ ਅਪਨੇ ਧਰਮ ਥੀਂ ਪਤਿਤ ਸਮਝੇ ਜਾਨ, ਤਾਤਪਰਯ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਨਿਯੋਗ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਗਰਭ ਰਹਨ ਤਕ ਨਿਯੋਗਦੀ ਅਵਧੀ ਹੈ ਏਸਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਮਾਗਮਨਾ ਕਰਨ ਜੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇਵਾਸ਼ਤੇ ਨਿਯੋਗ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚੌਥੇ ਗਰਭ ਤੱਕ, ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉੱਪਰ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਰੀਤ ਨਾਲ ਦਸ ਸੰਤਾਨ ਤਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਵਿਸ਼ਯਾ-ਸਕਤੀ ਗਿਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਓਹ ਪਤਿਤ ਗਿਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਜੇ ਵਿਆਹਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਭੀ ਦਸਵੇਂ ਗਰਭ ਥੀਂ ਵਧੀਕ ਸਮਾਗਮ ਕਰਨ ਤਾਂ ਕਾਮੀ ਅਤੇ ਨਿੰਦਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਨਿਯੋਗ

ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇਹੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ,ਪਸ਼ੂਆਂਦੀਨਿਆਈਕਾਮਕ੍ਰੀੜਾਲ ਈਟ.ਹੀਂ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਨਿਯੋਗ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂਹੀਹੁੰਦਾ ਹੈ ਯਾ ਖਾਉਂਦ ਦੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂਭੀ?

(ਉੱਤਰ)ਜੀਉਂਦਿਆ ਭੀ ਹੁੰਦਾਂ ਹੈ :—

ਅਨਜ਼ਮਿੱਛਸ਼ੁ ਸੁਭਗੋਪਤਿੰ ਮਤ ॥ ਰਿਃ ਮੰਃ੧੦ਸੂਃ੧੦।ਮੰਤ੍ਰ੧੦॥

ਜਦ ਖਾਉਂਦ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਵਿਚ ਸਮਰਥ ਨ ਹੋਵੇ ਤਦ ਆਪਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦੇਵੇ ਕਿ ਹੇ ਭਾਗਵਾਨ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਖਾਉਂਦ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਹੁਨ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗੀ, ਤਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਯੋਗ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਲਵੇ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਵਿਆਹੇ ਮਹਾਸ਼ਯ ਖਾਉਂਦਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਰਹੇ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭੀ ਜਦ ਦੋਗਆਦੀ ਦੋਸ਼ਾਂ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਵਿਚ ਅਸਮਰਥ ਹੋਵੇ ਤਦ ਆਪ ਨੇ ਖਾਉਂਦ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦੇਵੇ ਕਿ ਹੇ ਸ੍ਵਾਮੀ ਤੁਸੀਂ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਦੀ ਇਛਿਆ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਛਡਕੇ ਦੂਜੀ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਨਿਯੋਗ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਕਰ ਲਵੋ, ਜੀਕਨ ਕਿ ਪਾਂਡੂ ਰਾਜਾ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੁੰਤੀ ਅਤੇ ਮਾਦਰੀ ਆਦੀ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਅਰ ਜੀਕਨ ਵਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂਗਦ ਅਰ ਵਿਚਿਤ੍ਰਵੀਰਯ ਦੇ ਮਰਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਉਨਾਂ ਆਪਨੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਯੋਗ ਕਰਕੇ ਅੰਬਿਕਾ (ਅੰਬਾ) ਥੀਂ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਅਤੇ ਅੰਬਾਲਿਕਾ ਥੀਂ ਪਾਂਡੂ ਅਤੇ ਦਾਸੀ ਥੀਂ ਵਿਦੁਰ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਕੀਤਾ, ਏਹ ਇਤਿਹਾਸ ਭੀ ਏਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ॥

ਪ੍ਰੋਸ਼ਿਤੋਧਰਮਕਾਰਯਾਰਥੰਪ੍ਰਤੀਖ੍ਛਜੋਅਸ਼ਟੌਨਰਃਸਮਾਃ।
ਵਿਦਜ਼ਾਰਥੰਸ਼ਡਯਸ਼ੋਰਥੰਵਾਕਾਮਾਰਥੰਤ੍ਰੀ ਸਤੁਵਤਸ੍ਮਾਨ॥
ਵੰਧਜ਼ਾਸ਼ਟਮੇਅਧਿਵੇਦਜ਼ਾਬਦੇ ਦਸ਼ਮੇ ਤੁ ਮ੍ਰਿਤਪ੍ਰਜਾ।
ਏਕਾਦਸ਼ੇ ਸਤ੍ਰੀ ਜਂਨਨੀ ਸਦਜਸਤ੍ਰਪ੍ਰਿਯਵਾਦਿਨੀ ॥ ੨॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜ਼ਾਯ ੯। ਸ਼ਲੋਕ ੮੧॥

ਜੇ ਵਿਆਹਤਾ ਖਾਉਂਦ ਧਰਮ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਆਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਠ ਬਰਸ, ਅਰ ਜੇ ਵਿਦਜ਼ਾ ਅਤੇ ਕੀਰਤੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਛੀ ਵਰੇ, ਅਰ ਧਨ ਆਦੀ ਭੋਗਦੇ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਵਰੇ ਤਕ ਉਡੀਕ ਕੇ ਫੇਰ ਨਿਯੋਗ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਕਰ ਲਵੇ।

ਸਦ ਵਿਆਹਤਾ ਖਾਉਂਦ ਆਵੇ ਤਦ ਨਿਯੋਗ ਵਾਲਾ ਖਾਉਂਦ ਹੁੰਦ ਜਾਵੇ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਪੁਰੁਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੰਢ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਠਵੇਂ ਵਰੇ (ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਅਠ ਵਰੇ ਤਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਗਰਭ ਨ ਰਹੇ) ਸੰਤਾਨ ਹੋਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦਸਵੇਂ ਵਰੇ ਜਦਜਦ ਸੰਤਾਨ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤਾ ਕੰਨਿਆ ਹੀ ਹੋਨ ਪੁਤ੍ਰ ਨ ਹੋਨ ਤਾਂ ਯਾਹਰਵੇਂ ਵਰੇ ਤਕ ਅਰ ਜੇ ਦੁਸ਼ਟ ਵਚਨ ਬੋਲਨ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਦੂਜੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਨਿਯੋਗ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਕਰ ਲਵੇ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਜੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਤਯੰਤ ਦੁਖ ਦੇਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਦੂਜੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਕਰਕੇ ਉਸੇ ਵਿਆਹੇ ਖਾਉਂਦ ਦੇ ਦਾਯਭਾਗੀ ਸੰਤਾਨ ਕਰ ਲਵੇ ॥

ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਅਤੇ ਯੁਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੁਯੰਬਰ ਵਿਵਾਹ ਅਤੇ ਨਿਯੋਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਪੋ ਅਪਨੀ ਕੁਲ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ 'ਔਰਸ' ਅਰਥਾਤ ਵਿਆਹੇ ਖਾਉਂਦ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਪੁਤ੍ਰ ਪਿਉ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਹੀ 'ਖੇਤ੍ਰਜ' ਅਰਥਾਤ ਨਿਯੋਗ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਪੁਤ੍ਰ ਭੀ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦਾਯਭਾਗੀ ਹੁੰਦੇ ਹੰਨ ॥

ਹੁਨ ਏਸ ਉੱਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਰਖਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੀਰਯ ਅਤੇ ਰਜ ਨੂੰ ਅਮੋਲਕ ਸਮਝਨ, ਜੇਹੜਾ ਕੋਈ ਏਸ ਅਮੋਲਕ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਬਿਗਾਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਕੰਜਰੀ, ਯਾ ਦੁਸ਼ਟ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੰਗ ਵਿਚ ਖੋਂਦੇ ਹਨ ਓਹ ਭਾਰੇ ਮੂਰਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਮੀਦਾਰ ਯਾ ਮਾਲੀ ਮੂਰਖ ਹੋਨਤੇ ਭੀ ਅਪਨੇ ਖੇਤ ਯਾ ਬਾਗ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਜਗਾ ਬੀਜ ਨਹੀਂ ਬੋਂਦੇ, ਜਦ ਸਾਧਾਰਣ ਬੀਜ ਅਤੇ ਮੂਰਖ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੇਹੜਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਮਨੁਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਰੂਪੀ ਰੁੱਖ ਦੇ ਬੀ ਨੂੰ ਛੇੜੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਖੋਂਦਾ ਹੈ ਓਹ ਮਹਾਮੂਰਖ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਫਲ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਅਰ "ਆਤਮਾ ਵੈ ਜਾਯਤੇ ਪੁਤ੍ਰ:" ਇਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ ॥

ਅੰਗਾਦੰਗਾਤਸੰਭਵਸਿ ਹ੍ਰਿਦਯਾਦਧਿਜਾਯਸੇ।
ਆਤਮਾ ਵੈ ਪੁਤ੍ਰਨਾਮਾਸਿ ਸ ਜੀਵ ਸ਼ਰਦ: ਸ਼ਤਮ॥

ਨਿਰੁਕਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ੩। ੪॥

ਹੇ ਬਾਲਕ ਤੂੰ ਅੰਗ ਅੰਗ ਥੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਵੀਰਯ ਥੀਂ ਅਤੇ ਹਿਰਦੇ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਆਤਮਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਾ ਮਰ, ਕਿੰਤੂ ੧੦੦ ਸੌ ਵਰੇ ਤਕ ਜੀਉਂਦਾ ਰਹੁ ॥

ਜਿਸ ਵੀਰਯ ਥੀਂ ਅਜੇਹੇ ਅਜੇਹੇ ਮਹਾਤਮਾ ਅਤੇ ਮਹਾਸ਼ਯਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਂਸਰੀ ਆਦੀ ਦੂਰੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਬੋਨਾ ਯਾ ਦੁਸ਼ਟ ਬੀਜ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਪਵਾਨਾ ਮਹਾਪਾਪ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਵਿਆਹ ਕਿਉਂ ਕਰਨਾ ? ਕਿਉਂਕਿ ਏਸ ਥੀਂ ਇਸਤ੍ਰੀਪੁਰੁਸ਼ ਨੂੰ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਪੈਕੇ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਹੋਨਾ ਅਤੇ ਦੁਖ ਭੋਗਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਜੇਹਦੇ ਨਾਲ ਜਿਸਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤਕ ਓਹ ਮਿਲਕੇ ਰਹਨ ਜਦ ਪ੍ਰੀਤਿ ਛੁਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਛੱਡ ਦੇਨ ॥

(ਉੱਤਰ) ਇਹ ਪਸ਼ੂ ਪਖਛੀ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਹੈ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਦਾ ਨਿਯਮ ਨ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ੍ਰਮ ਦੇ ਅੱਛੇ ਅੱਛੇ ਵਿਹਾਰ ਨਸ਼ਟ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਨ, ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭੀ ਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਵਯਭਿਚਾਰ ਵਧ ਜਾਨ, ਨਾਲੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗੀ ਨਿਰਬਲ ਅਤੇ ਘਟ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਹੋਕੇ ਝਟ ਪਟ ਮਰ ਜਾਨ, ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਭੈ ਵਾ ਲਜਿਆ ਨ ਕਰੇਗਾ, ਬ੍ਰਿੱਧ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭੀ ਨਾ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਵਯਭਿਚਾਰ ਵਧ ਜਾਏਗਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਰੋਗੀ,ਨਿਰੋਬਲ ਅਤੇ ਘਟ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਹੋਜਾਨਗੇ ਅਰ ਕੁਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਲਾਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਨ ਗੀਆਂ, ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਯਾ ਦਾਯਭਾਗੀ ਭੀ ਨ ਹੋ ਸਕੇਗਾ ਅਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਿਸੇ ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਚਿਰ ਕਾਲ ਅਖਤਿਆਰ ਰਹੇਗਾ, ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਨ ਵਾਸਤੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਹੋਨਾ ਸਰਵਥਾ ਉਚਿਤ ਹੈ ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੱਦ ਇਕ ਵਿਆਹ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪੁਰੁਸ਼ਦੀ ਇਕਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁਰੁਸ਼ ਮਿਲੇਗਾ, ਏਸ ਸਮੇ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਗਰਭਵਤੀ, ਸਥਿਰਰੋਗਿਣੀ, ਅਥਵਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੀਰਘਰੋਗੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਜੁਆਨੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਰਹ ਨ ਸੱਕਨ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕੀ ਕਰਨ ?

(ਉੱਤਰ) ਏਸਦਾ ਉੱਤਰ ਨਿਯੋਗ ਦੇ ਵਿਸ਼ਯ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜੇ ਗਰਭਵਤੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ਼ ਇਕ ਵਾਰ ਸਮਾਗਮ ਨ ਕਰਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਰੁਸ਼ ਯਾ ਦੀਰਘਰੋਗੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋਲੋਂ ਨ ਰਹਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਿਯੋਗ ਕਰਕੇ ਉਨਦੇ ਵਾਸਤੇ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਦੇਵੇ ਪਰੰਤੂ ਵੇਸ਼ਯਾਗਮਨ (ਕੈਂਜਰੀ ਬਾਜੀ) ਯਾ ਵਯਭਿਚਾਰ ਕਦੀ ਨ ਕਰਨ ॥

ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਹੋਸਕੇ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇਛਿਆ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤੂ ਦੀ ਰਖਛਾ ਅਤੇ ਰਖਛਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਦਾ ਵਾਧਾ, ਵਧੇ ਹੋਏ ਧਨ ਦਾ ਖ਼ਰਚ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਕਰਨ। ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅਰਥਾਤ ਆਪੋ ਆਪਨੇ ਵਰਣ ਆਸ੍ਰਮਦੇ ਕੰਮਾਂਨੂੰ ਪੂਰਵੋਕੱਤ ਜੀਤੀ ਨਾਲ ਬੜੇ ਉਤਸਾਹ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯਤਨ ਨਾਲ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ, ਨਾਸ਼ ਸਦਾ ਸਭ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਖਿਆਲਕਰਕੇ ਕੀਤਾ

ਕਰਨ। ਅਪਨੇ ਮਾਂ, ਪਿਉ, ਸੱਸ, ਸੌਹਰੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕਰਨ, ਮਿਤ੍ਰ ਅਤੇ ਆਂਢੀ, ਗੁਆਂਢੀ, ਰਾਜਾ, ਵਿਦਵਾਨ, ਵੈਦ ਅਰ ਸਤਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਰਖਨ, ਅਰ ਜੇਹੜੇ ਦੁਸ਼ਟ ਅਧਰਮੀ ਹੋਨ ਉਨਾਂ ਨਾਲ ਉਪੇਖਛਾ ਅਰਥਾਤ ਦੋਹ ਛਡਕੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਰਨ, ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਬਨੇ ਉਥੋਂ ਤਕ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਅਪਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਖਛਾਵਾਨ ਕਰਨ ਕਰਾਨ ਵਿੱਚ ਧਨ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਖਛਾਵਾਨ ਕਰ ਦੇਨ, ਅਰ ਧਰਮਦੇ ਵਿਹਾਰ ਕਰਕੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਭੀ ਸਾਧਨ ਕੀਤਾ ਕਰਨ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਨੰਦ ਮਿਲੇ ਅਰ ਅਜੇਹੇ ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨ ਮੰਨਨ ਜਿਹਾਕਿ :—

ਪਤਿਤੋਪਿ ਦ੍ਵਜਃ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠੋ ਨ ਚ ਸ਼ੂਦ੍ਰੋ ਜਿਤੇਂਦ੍ਰਿਯਃ।
ਨਿਰਦੁਗਧਾਚਾਪਿ ਗੌਃ ਪੂਜਯਾ ਨ ਚ ਦੁਗਧਵਤੀ ਖ਼ਰੀ।
ਅਸ਼੍ਵਾਲੰਭੰ ਗਵਾਲੰਭੰ ਸੰਨਯਾਸੰ ਪਲਪੈਤ੍ਰਿਕਮ।
ਦੇਵਰੱਾਚ ਸੁਤੋਤਪਤਿੰ ਕਲੌ ਪੰਜ ਵਿਵਰਜਯੇਤ॥
ਨਸ਼ਟੇ ਮ੍ਰਿਤੇ ਪ੍ਰਵ੍ਰਜਿਤੇ ਕਲੀਵੇ ਚ ਪਤਿਤੇ ਪਤੌ।
ਪੰਚਸ੍ਵਾਪਤਸੁ ਨਾਰੀਣਾਂ ਪਤਿਰੰਨਯੋ ਵਿਧੀਯਤੇ॥

ਇਹ ਮਨਘੜਤ ਪਰਾਸ਼ਰੀ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ* ਹਨ। ਜੇ ਖੋਟੇ ਕੰਮਾਂਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦ੍ਵਿਜ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਨੂੰ ਨੀਚ ਮੰਨੀਏ ਤਾਂ ਏਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪਖਛਪਾਤ, ਅਨਿਆਯ, ਅਧਰਮ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ?

* ਦ੍ਵਿਜ ਭਾਵੇਂ ਪਤਿਤ ਹੋਵੇ ਉਹ ਭੀ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਸ਼ੂਦ੍ ਭਾਵੇਂ ਜਿਤੇਂਦ੍ਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਦੁੱਧ ਨਾ ਦੇਨ ਵਾਲੀ ਗਊ ਸੇਵਾ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ. ਅਰ ਦੁੱਧ ਦੇਨ ਵਾਲੀ ਖੋਤੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਮਾਰਕ ਯੱਗ ਵਿੱਚ ਪਾਉਨਾ, ਗਊ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਹੋਮ ਵਿੱਚ ਪਾਉਨਾ, ਸੰਨਯਾਸ, ਮਾਂਸ ਦਾ ਪਿੰਡ, ਦੇਵਰ ਥੀਂ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨਾ, ਕਲਯੁਗ ਵਿਚ ਇਹ ਪੰਜੇ ਗੱਲਾਂ ਵਰਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਖਾਉਂਦ ਦੇ ਨੱਠ ਜਾਨ ਤੇ, ਮਰਜਾਨਤੇ ਸੰਨਯਾਸੀ ਹੋਜਾਨ ਤੇ, ਨਾਮਰਦ ਹੋਜਾਨ ਤੇ, ਪਤਿਤ ਹੋਜਾਨ ਤੇ, ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਔਖੇ ਵੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਖਾਉਂਦ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ। (ਅਨੁਵਾਦਕਰਤਾ)

ਕੀ ਜੀਕਨ ਦੁਧ ਦੇਨ ਵਾਲੀ ਗਊ ਗੁਆਲਿਆਂ ਦੇ ਪਾਲਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਮਿਆਰ ਆਦੀ ਖਤੀਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਾਲਦੇ, ਅਰ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਭੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਦ੍ਵਿਜ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਇਕ ਮਨੁੱਸ਼ ਜਾਤੀ ਹਨ ਅਰ ਗਊ ਅਤੇ ਖੋਤੀ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਜਾਤੀ ਹਨ, ਕਦਾਚਿਤ ਪਸ਼ੂ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦਾ ਇਕ ਅੰਸ਼ ਦਾਰਸ਼ਟਾਂਤ ਵਿਚ ਮਿਲਾਇਆ ਭੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਏਸਦਾ ਆਸ਼ਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮੰਨਨ ਯੋਗ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ॥੧॥

ਜਦ ਅਸ਼ਵਾਲੰਭ ਅਰਥਾਤ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਅਥਵਾ ਗਵਾਲੰਭ ਗਊ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਹੋਮ ਕਰਨਾ ਹੀ ਵੇਦ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਕਲਯੁਗ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ੇਧ ਕਰਨਾ, ਵੇਦ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਜੇ ਕਲਯੁਗ ਵਿੱਚ ਏਸ ਨੀਚ ਕਰਮ ਦਾ ਨਿਸ਼ੇਧ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤ੍ਰੇਤਾ ਆਦੀ ਵਿੱਚ ਵਿਧੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਅਜੇਹੇ ਦੁਸ਼ਟ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਮੁਲੇਛ ਯੁਗ ਵਿਚ ਹੋਨਾ ਸਰਵਥਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਸੰਨਯਾਸ ਦੀ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਧੀ ਹੈ ਉਸਦਾ ਨਿਸ਼ੇਧ ਕਰਨਾ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ, ਜਦ ਮਾਂਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ੇਧ ਹੈ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਨਿਸ਼ੇਧ ਹੈ, ਜਦ ਦੇਵਰ ਕੋਲੋਂ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਕਰਨਾ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਏਸ ਸ਼ਲੋਕ ਦਾ ਬਨਾਉਨ ਵਾਲਾ ਕਿਉਂ ਭੌਂਕਦਾ ਹੈ? ।॥

ਜੇ (ਨਸ਼ਟੇ) ਅਰਥਾਤ ਖਾਉਂਦ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਘਰ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਿਯੋਗ ਕਰ ਲਵੇ ਉੱਸੇ ਵੇਲੇ ਵਿਆਹਿਤ ਖਾਉਂਦ ਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਓਹ ਕਿਸਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੋਵੇ ? ਕੋਈ ਕਹੇ ਕਿ ਵਿਆਹਿਤ ਖਾਉਂਦ ਦੀ, ਅਸਾਂ ਮੰਨਿਆਂ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਪਾਰਾਸ਼ਰੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ। ਕੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਪੰਜ ਹੀ ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਹਨ ਜੇ ਦੋਗੀ ਪਿਆ ਹੋਵੇ ਯਾ ਲੜ ਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਪੰਜ ਤੋਂ ਭੀ ਵਧੀਕ ਹਨ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਨਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ॥੩॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਕਿਉਂ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਪਰਾਸ਼ਰ ਮੁਨੀਦੇ ਵਚਨ ਭੀ ਨਹੀਂਮੰਨਦੇ?

(ਉੱਤਰ) ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵਚਨ ਹੋਵੇ ਪਰੰਤੂ ਵੇਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਅਰ ਇਹ ਤਾਂ ਪਰਾਸ਼ਰ ਦਾ ਵਚਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਕਨ ਬ੍ਰਹਮੋਵਾਚ (ਬ੍ਰਹਮਾ ਬੋਲਿਆ) ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟੋਵਾਚ (ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਬੋਲਿਆ) ਰਾਮੋਵਾਚ (ਰਾਮ ਬੋਲਿਆ) ਸ਼ਿਵੋਵਾਚ (ਸ਼ਿਵ ਬੋਲਿਆ) ਵਿਸ਼ਨੁਰੁਵਾਚ (ਵਿਸ਼ਨੁ ਬੋਲਿਆ) ਦੇਵੀਉਵਾਚ (ਦੇਵੀ ਬੋਲੀ) ਇੰਕਨ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਲਿਖਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਬਨਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਆਦਰ ਭਾਉ ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਕਰਕੇ ਇਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਾ

ਸੰਸਾਰ ਮੱਨ ਲਵੇ, ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਪੂਰੀ ਆਜੀਵਿਕਾ ਭੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਏਸਕਰਕੇ ਅਨਰਥ ਕਹਾਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥ ਬਨਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਕੁਝ ਬਨਾਉਟੀ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਹੀ ਵੇਦ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਹੋਰ ਬਨਾਉਟੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂਦਾ ਹਾਲ ਸਮਝ ਲਓ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਯਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ)ਆਪੋ ਅਪਨੇ ਕਰਤਵ੍ਯ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਸਭ ਵੱਡੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ

ਯਥਾ ਨਦੀਨਦਾਃਸਰਵੇ ਸਾਗਰੇ ਯਾਂਤਿ ਸੰਸਥਿਤਿਮ।
ਤਥੈਵਾਸ਼੍ਰਮਿਣਃਸਰਵੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥੇਯਾਂਤਿ ਸੰਸਥਿਤਿਮਾ॥੧

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੬। ਸ਼ਲੋਕ ੯੦॥

ਯਥਾ ਵਾਯੁੰ ਸਮਾਸ਼੍ਰਿਤ੍ਯ ਵਰਤੰਤੇ ਸਰਵਜੰਤਵਃ।
ਤਥਾ ਗ੍ਰਿਹਸਥਮਾਸ਼੍ਰਿਤ੍ਯ ਵਰਤੰਤੇਸਰਵ ਆਸ਼੍ਰਮਾਃ॥੨॥
ਯਸਮੱਾਤ੍ਰਯੋਪਜਸ਼੍ਰਮਿਣੋ ਦਾਨੇਨੱਾਨੇਨ ਚਾਨ੍ਵਹਮ।
ਗ੍ਰਿਹਸਥੇਨੈਵ ਧਾਰੱਯੰਤੇ ਤਸਮੱਾਜਜੇਸ਼ਠਾਸ਼੍ਰਮੋਗ੍ਰਿਹੀ।੩
ਸ ਸੰਧਾਰੱਯਃ ਪ੍ਰਯਤਨੇਨ ਸ੍ਵਰਗਮਖ੍ਛਯਮਿੱਛਤਾ।
ਸੁਖੰਚੇਹੇੱਛਤਾ ਨਿਤ੍ਯੰ ਯੋਅਧਾਰਯੋ ਦੁਰਬਲੇਂਦ੍ਰਿਯੈਃ॥੪॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੩। ਸ਼ਲੋਕ ੭੭–੭੮–੭੯।

ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਦਰਿਆਉ ਤਦ ਤਕ ਹੀ ਡੋਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਸਮੁੰਦ੍ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਦੇ ਆਸ਼੍ਰੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਆਸ਼੍ਰਮ ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਬਿਨਾਂ ਏਸ ਆਸ਼੍ਰਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਆਸ਼੍ਰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਹਾਰ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ, ਬਾਨਪ੍ਰਸਥੀ ਅਰ ਸੰਨ੍ਯਾਸੀ ਤਿੰਨਾਂ ਆਸ੍ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਅਤੇ ਅੰਨ ਆਦੀ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀਦਿਨ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਹੀ ਧਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਜ੍ਯੇਸ਼ਠ (ਵੱਡਾ) ਆਸ੍ਰਮ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਸਭਨਾਂ ਵਿਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਧੁਰੰਧਰ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਏਸ ਕਰਕੇ ਜੇਹੜਾ ਮੁਕਤੀ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੁਖ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਓਹ ਪੂਰੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕਰੇ, ਜੇਹੜਾ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ੍ਰਮ, ਦੁਰਬਲਇੰਦ੍ਰੀ ਅਰਥਾਤ ਡਰਪੋਕ ਅਰ ਨਿਰਬਲ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੇ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਦੇ ਅਯੋਗ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਧਾਰਣ ਕਰਨਾ

ਚਾਹੀਏ । ਏਸ ਲਈ ਜਿੱਨਾਂ ਵਿਹਾਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ ਉਸਦਾ ਅੱਧਾ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਹੈ, ਜੇ ਇਹ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪੱਤੀ ਦੇ ਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ, ਬਾਨਪ੍ਰਸਥ ਅਤੇ ਸੰਨ੍ਯਾਸ ਆਸ਼੍ਰਮ ਕਿੱਥੋਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ? ਜੇਹੜਾ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਓਹੋ ਹੀ ਨਿੰਦਿਆ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ, ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਓਹੋ ਹੀ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿਚ ਸੁਖ ਤਦੇ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੋਏ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰੰਨ ਵਿਦ੍ਵਾਨ, ਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥੀ ਅਤੇ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਹਾਰਾਂ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਹੋਨ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਦੇ ਸੁਖ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਅਰ ਉੱਪਰ ਕਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸ੍ਵੰਯਵਰ ਵਿਆਹ ਹੈ ॥

ਇਹ ਸੰਖੇਪ ਨਾਲ ਸਮਾਵਰਤਨ, ਵਿਆਹ, ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਖਛਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਬਾਨਪ੍ਰਸਥ ਅਤੇ ਸੰਨ੍ਯਾਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ॥

ਇਤਿ ਸ਼੍ਰੀਮੱਦਯਾਨੰਦਸਰਸ੍ਵਤੀਸ੍ਵਾਮੀਕ੍ਰਿਤੇ ਸਤ੍ਯਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼ੇ ਸੁਭਾਸ਼ਾਵਿਭੂਸ਼ਿਤੇ
ਸਮਾਵਰਤਨ ਵਿਵਾਹਗ੍ਰਿਹਾਸ਼੍ਰਮਵਿਸ਼ਯੇ ਚਤੁਰਥਃ ਸਮੁੱਲਾਸਃ
ਸੰਪੂਰਣਃ ॥ ੪ ॥

ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਸ੍ਵਾਮੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸਤ੍ਯਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼
ਭਾਸ਼ਾਭੂਸ਼ਿਤ ਸਮਾਵਰਤਨ, ਵਿਆਹ, ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਵਿਸ਼ਯ
ਦਾ ਚੌਥਾ ਸਮੁੱਲਾਸ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ॥

ਪੰਜਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ

ਬਾਨਪ੍ਰਸਥ ਅਤੇ ਸੰਨਜਾਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ

ਬ੍ਰਹਮਚਰਯਾਸ਼੍ਰਮੰ ਸਮਾਪਜ ਗ੍ਰਿਹੀ ਭਵੇਤ ਗ੍ਰਿਹੀ
ਭੂਤ੍ਵਾ ਵਨੀ ਭਵੇਤਨੀ ਭੂਤ੍ਵਾ ਪ੍ਰਵ੍ਰਜੇਤ ॥

ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਨੂ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਆਸ਼੍ਰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਬਨਨ, ਅਤੇ ਉਸਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਨਪ੍ਰਸਥੀ ਬਨਨ, ਫੇਰ ਸੰਨਜਾਸੀ ਹੋ ਜਾਨ, ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਈਕਨ ਵਿਧਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ॥

ਏਵੰਗ੍ਰਿਹਾਸ਼੍ਰਮੇ ਸਥਿਤ੍ਵਾ ਵਿਧਿਵਤਸਨਾਤਕੋ ਦ੍ਵਿਜਃ ।
ਵਨੇ ਵਸੇੱਤੁ ਨਿਯਤੋ ਯਥਾਵਦ੍ਵਿਜਿਤੇਂਦ੍ਰਿਯਃ ॥੧॥
ਗ੍ਰਿਹਸਥਸਤੁ ਯਦਾ ਪਸ਼ਯੇਦ੍ਵਲੀਪਲਿਤਮਾਤਮਨਃ ।
ਅਪਤਯਸਯੈਵ ਚਾਪਤਯੰ ਤਦਾਰਣ੍ਯੰ ਸਮਾਸ਼੍ਰਯੇਤ ॥੨॥
ਸੰਤਯਜਯ ਗ੍ਰਾਮਯਮਾਹਾਰੰ ਸਰਵੰ ਚੈਵ ਪਰਿੱਛਦਮ ।
ਪੁਤ੍ਰੇਸ਼ੁ ਭਾਰਯਾਂ ਨਿਃਖਛਿਪਯ ਵਨੰ ਗੱਛੇਤ ਸਹੈਵ ਵਾ॥੩॥
ਅਗਨਿਹੋਤ੍ਰੰ ਸਮਾਦਾਯ ਗ੍ਰਿਹਯੰ ਚਾਗਨਿਪਰਿੱਛਦਮ ।
ਗ੍ਰਾਮਾਦਰਣ੍ਯੰ ਨਿਃਸ੍ਰਿਤਯ ਨਿਵਸੇੱਨਿਯਤੇਂਦ੍ਰਿਯਃ॥੪॥
ਮੁਨਯੱਨੈਰ ਵਿਵਿਧੈਰਮੇਧਯੈਃ ਸ਼ਾਕਮੂਲਫਲੇਨ ਵਾ ।
ਏਤਾਨੇਵ ਮਹਾਯਜਞੱਾਨਿਰਵਪੇਦ੍ਵਿਧਿਪੂਰਵਕਮ ॥੫॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੬ । ਸ਼ਲੋਕ ੧–੨–੩–੪–੫ ॥

ਏਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ 'ਸਨਾਤਕ' ਅਰਥਾਤ ਓਹ ਪੁਰੁਸ਼ ਜਿਸਨੇ ਬ੍ਰਹਮ-

ਚਰਯ ਆਸ਼੍ਰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿਚ ਆਵੇ, ਅਰ ਦ੍ਵਿਜ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਖਛਤ੍ਰੀ ਅਤੇ ਵੈਸ਼ ਏਸਤ੍ਰਹਾਂ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਰਹਕੇ ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸੰਕਲਪ ਕਰਕੇ ਅਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਯਥਾਵਤ ਜਿੱਤਕੇ ਬਨ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਰਹਨ ॥ ੧ ॥ ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਚਿੱਟੇ ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਖਲੜੀ ਢਿੱਲੀ ਪੈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੇ ਘਰ ਸੰਤਾਨ ਭੀ ਹੋਗਈ ਹੋਵੇ ਤਦ ਬਨ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਵੱਸੇ ॥ ੨ ॥ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖਾਨਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕਪੜੇ ਆਦੀ ਸਭ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਰੱਖਕੇ ਯਾ ਅਪਨੇ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਬਨ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਰਹੇ ॥ ੩ ॥ ਹੋਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਮੱਗ੍ਰੀ ਅਤੇ ਭਾਂਡੇ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਕੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਦਾ ਹੋਇਆ ਬਨ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਵੱਸੇ ॥ ੪ ॥ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੁਆਂਕ ਆਦੀ ਅੰਨ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਸਾਗ, ਮੂਲ, ਫਲ, ਕੰਦ ਆਦੀ ਨਾਲ ਜਿਹੜੇ ਪਹਲੋਂ ਕਹ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਵਡੇ ਯੱਗਾਂ ਨੂੰ ਕਰੇ ਅਰ ਉੱਸੇ ਨਾਲ ਅਤਿਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਆਪ ਭੀ ਨਿਰਵਾਹ ਕਰੇ ॥ ੫ ॥

ਸ੍ਵਾਧਜਾਯੇ ਨਿਤਜ਼ਯੁਕਤਃ ਸਜਾਤਦਾਂਤੋ ਮੈਤ੍ਰਃ ਸਮਾਹਿਤਃ
ਦਾਤਾ ਨਿਤਜ਼ਮਨਾਦਾਤਾ ਸਰਵਭੂਤਾਨੁਕੰਪਕਃ ॥ ੧ ॥
ਅਪ੍ਰਯਤਨਃ ਸੁਖਾਰਥੇਸ਼ੁ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਧਰਾਸ਼ਯਃ ।
ਸ਼ਰਣੇਸ਼੍ਵਮਸ਼ੈਵ ਵ੍ਰਿਖਛਮੂਲਨਿਕੇਤਨਃ ॥ ੨ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੬ । ਸ਼ਲੋਕ ੮। ੨੬ ॥

'ਸ੍ਵਾਧਜਾਯ' ਅਰਥਾਤ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਲੱਗਾ ਰਹੇ, ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਵਸ਼ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ, ਅਰ ਸਭਦਾ ਮਿੱਤ੍ਰ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਮਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਰੱਖਨ ਵਾਲ੍ਹਾ, ਵਿਦ੍ਯਾ ਆਦੀ ਦਾਨ ਦੇਨ ਵਾਲ੍ਹਾ, ਅਤੇ ਸਬ ਤੇ ਦਯਾ ਕਰਨ ਵਾਲ੍ਹਾ, ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝਭੀ ਪਦਾਰਥ ਨ ਲਵੇ, ਅਰ ਸਦਾ ਅਜੇਹਾ ਹੀ ਵਰਤਾਰਾ ਰੱਖੇ ॥ ੧ ॥ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਲਈ ਮਰਯਾਦਾ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਯਤਨ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿੰਤੂ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਬਨਕੇ ਰਹੇ ਅਰਥਾਤ ਅਪਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋਲ ਭੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਓਹਦੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੁਝ ਭੀ ਨ ਕਰੇ, ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਸਵੇਂ, ਅਪਨੇ ਕੋਲ ਰਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਯਾ ਅਪਨੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮਮਤਾ ਨਾ ਕਰੇ, ਰੁੱਖ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪਾਸ ਰਹੇ ॥ ੨ ॥

ਤਪਃ ਸ਼੍ਰੱਧੇ ਯੇ ਹਜੁਪਵਸੰਤਜਰਣਜੇ ਸ਼ਾਂਤਾ ਵਿਦ੍ਵਾਂਸੋ ਭੈਖਛਚਰਯਾਂ ਚਰੰਤਃ । ਸੂਰਯਦ੍ਵਾਰੇਣ ਤੇ ਵਿਰਜਾਃ ਪ੍ਰਯਾਂਤਿ ਯਤ੍ਰਾਮ੍ਰਿਤਃ ਸ ਪੁਰੁਸ਼ੋ ਹਜਵਜਯਾਤਮਾ ॥

ਮੁੰਛਕ ਉਪਨਿਸ਼ਦ । ਖੰ੦ ੨ । ਮੰਤ੍ਰ ੧੧ ॥

ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਉ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਗ ਥਨ ਵਿੱਚ ਤਪ, ਧਰਮ ਦਾ ਅਨੁਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸਬ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰਧਾ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਜੋ ਜ਼ਾ ਭਿਖਛਾ (ਖਾਨ ਦੀ ਚੀਜ਼) ਦੇ ਜਾਵੇ ਉਸ ਨਾਲ ਨਿਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਨ, ਓਹ ਨਾਸ਼ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸਰਵਵਜ਼ਾਪੀ, ਹਾਨੀ ਲਾਭ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਹੋਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦੁਆਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਆਨੰਦਿਤ ਹੋਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਅਭਜ਼ਾਦਧਾਮਿ ਸਮਿਧਮਗਨੇ ਵ੍ਰਤਪਤੇ ਤ੍ਵਯਿ ।
ਵ੍ਰਤੰਚ ਸ਼੍ਰੱਧਾਂ ਚੋਪੈਮੀਂਧੇ ਤ੍ਵਾ ਦੀਖਛਿਤੋ ਅਹਮ ॥

ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧਜ਼ਾਯ ੨੦ । ਮੰਤ੍ਰ ੨੪ ॥

ਬਾਨਪ੍ਰਸਥੀ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਛਿਆ ਕਟਕੇ ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਹੋਮ ਕਰਕੇ ਅਤੇ * ਦੀਖਛਾ ਪਾਕੇ ਬ੍ਰਤ ਅਰਥਾਤ ਸੱਚ ਉੱਤੇ ਚੱਲਾਂ, ਅਤੇ ਸ਼੍ਰਧਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵਾਂ, ਬਾਨਪ੍ਰਸਥ ਕਰੇ, ਕਈ ਭਰਾਂ ਦੀ ਤਪਸਜ਼ਾ, ਸਤਸੰਗ, ਯੋਗਾਭਜ਼ਾਸ ਅਰ ਸੱਚੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ, ਏਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਦ ਸੰਨਜ਼ਾਸ ਲੈਨ ਦੀ ਇਛਿਆ ਹੋਵੇ ਤਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਫੇਰ ਸੰਨਜ਼ਾਸ ਲਵੇ ॥

ਇਤਿ ਸੰਖਛੇਪੇਣ ਬਾਨਪ੍ਰਸਥ ਵਿਧਿਃ ।

ਇਹ ਸੰਖਛੇਪ ਨਾਲ ਬਾਨਪ੍ਰਸਥਦੀ ਵਿਧੀ ਲਿਖੀਗਈ ॥

ਸੰਨਜ਼ਾਸ ਦੀ ਵਿਧੀ ।

ਬਨੇਸ਼ੁ ਚ ਵਿਹ੍ਰਿਤਜੈਵੰ ਤ੍ਰਿਤੀਯੰ ਭਾਗਮਾਯੁਸ਼ਃ ।
ਚਤੁਰਥਮਾਯੁਸ਼ੋ ਭਾਗੰ ਤ੍ਯਕਤ੍ਵਾ ਸੰਗਾਨ ਪਰਿਵ੍ਰਜੇਤ ।

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜ਼ਾਯ ੬ । ਸ਼ਲੋਕ ੩੩ ॥

---

*(ਦੀਖਛਾ) ਸਨਦ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ, ਪਹਲੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਨਦੀ ਯੋਗਜ਼ਤਾ ਦੀ ਪਰੀਖਛਾ ਕਰਕੇ ਦੀਖਛਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀਸੀ ।

ਏਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਥਨ ਵਿਚ ਉਮਰ ਦਾ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਅਰਥਾਤ ਪੰਜਾਹਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਥੀਂ ਪੰਝਤ੍ਹਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਤਕ ਬਾਨਪ੍ਰਸਥੀ ਰਹਕੇ ਉਮਰ ਦੇ ਚੌਥੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਸੰਗ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਪਰੀਬ੍ਰਾਟ ਅਰਥਾਤ ਸੰਨਯਾਸੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੇ ਕੋਈ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਅਤੇ ਬਾਨਪ੍ਰਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਨ ਕਰਕੇ ਸੰਨਯਾਸ ਆਸ਼੍ਰਮ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਯਾ ਨਹੀਂ ?

(ਉੱਤਰ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਹੀਂ ਭੀ ਹੁੰਦਾ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਇਹ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ?

(ਉੱਤਰ) ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਕਿ ਜੇਹੜਾ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗੀ ਹੋਕੇ ਫੇਰ ਵਿਸ਼ਯਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਤਾਂ ਓਹ ਮਹਾਪਾਪੀ ਅਤੇ ਜੇਹੜਾ ਨ ਫਸੇ ਓਹ ਮਹਾਪੁੰਨਆਤਮਾ ਸਤਪੁਰੁਸ਼ ਹੈ ॥

ਯਦਹਰੇਵ ਵਿਰਜੇੱਤਦਹਰੇਵ ਪ੍ਰਬ੍ਰਜੇਤਬਨਾਦ੍ਵਾਗ੍ਰਿਹਾਦ੍ਵਾ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯਾਦੇਵ ਪ੍ਰਬ੍ਰਜੇਤ ॥ ਜਾਬਾਲੋਪਨਿਸ਼ਦ ਅਧ੍ਯਾਯ ੩॥

ਇਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਵੈਰਾਗ ਹੋ ਜਾਵੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਯਾ ਬਾਨਪ੍ਰਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਥੀਂ ਸੰਨਯਾਸ ਗ੍ਰਹਣਕਰ ਲਵੇ॥

ਸੰਨਯਾਸ ਦੀ ਵਿਧੀ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਪਹਲੇ ਲਿਖ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਹੁਨ ਐਥੇ ਫ਼ਿਕ਼ਰ ਲਿਖਨੇ ਹਾਂ, ਅਰਥਾਤ ਬਾਨਪ੍ਰਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਤੋਂ ਸੰਨਯਾਸ ਲੈ ਲਵੇ ਯਾ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਤੋਂ ਲੀ, ਅਰ ਤੀਜਾ ਪਖ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਹੜਾ ਪੂਰਾ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਜਿਤੇਂਦ੍ਰੀ ਵਿਸ਼ਯ ਭੋਗ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਪਰਉਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇਛਿਆ ਰਖਦਾ ਹੋਵੇ ਓਹ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਆਸ਼੍ਰਮ ਹੀ ਤੋਂ ਸੰਨਯਾਸ ਲੈ ਲਵੇ, ਅਰ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ "ਯਤਯਃ ਬ੍ਰਾਹਮਣਸ੍ਯ ਵਿਜ ਨਤ." ਇਨਾਂ ਪਦਾਂ ਕਰਕੇ ਸੰਨਯਾਸ ਦੀ ਆਗ੍ਯਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥

ਨਾਵਿਰਤੋ ਦੁਸ਼ਚਰਿਤੱਾਨਾਸ਼ਾਂਤੋ ਨਾਸਮਾਹਿਤਃ ।
ਨਾਸ਼ਾਂਤਮਾਨਸੋ ਵਾਪਿ ਪ੍ਰਜਞਾਨੇਨੈਨਮਾਪਨੁ ਯਾਤ ॥

ਕਠਉਪਨਿਸ਼ਦ ਬਲੀ ੨ ।ਮੰਤ੍ਰ੨੪।

ਜਿਸ ਨੇ ਦੁਰਾਚਾਰ ਨਹੀਂ ਛਡਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਦਾ ਆਤਮਾ ਯੋਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਅਰ ਜਿਸਦਾ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਓਹ ਸਨਯਾਸ ਲੈਕੇ ਭੀ ਵਿਗਯਾਨ ਨਾਲ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਏਸ ਲਈ :—

ਯੱਛੇਦਵਾਙਮਨਸੀ ਪ੍ਰਾਜਞਸਤਦੱਛੇਦ ਜਞਾਨ ਆ-

ਤਮਨਿ । ਜਵਾਨਮਾਤਮਨਿਮਹਤਿ ਨਿਯੱਛੇਂਤਦੱਜੱਛੇ-
ਤਸ਼ਾਂਤ ਆਤਮਨਿ ॥ ਕਠਃ ਥਲੀ ੨ । ਮੰਤ੍ਰ ੧੩॥

ਬੁਧਵਾਨ ਸੰਨਜ਼ਾਸੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਅਧਰਮ ਥੀਂ ਰੋਕ ਕੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗਜ਼ਾਨ ਅਰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਗ ਜ਼ਾਨ ਵਿਚ ਲਗ਼ਾਵੇ ਅ ਤ ਉਸ ਵਿਗਜ਼ਾਨ ਅਤੇ ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵਿਚ ਲਗ਼ਾਵੇ, ਅਰ ਉਸ ਵਿਗਜ਼ਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਸਰੂਪ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਸਥਿਰ ਕਰੇ ॥

ਪਰੀਖਛਜ ਲੋਕਾਨ ਕਰਮਚਿਤਾਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣੋ ਨਿਰਵੇਦ
ਮਾਯਾਨਨਾਸਤਜ੍ਰਿਤਃ ਕ੍ਰੇਮ। ਤਦ੍ਵਿਜਵਾਨਾਰਥੰ ਸ
ਗੁਰੂਮੇਵਾਭਿਗੱਛੇਤ ਸਮਿਤਪਾਣਿਃ ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰਿਯੰ ਬ੍ਰਹਮ-
ਨਿਸ਼ਠਮ ॥ ਮੁੰਡਕਉਪਨਿਸ਼ਦ । ਖੰਡ ੨ । ਮੰਤ੍ਰ ੧੨ ॥

ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭੋਗ ਕ੍ਰਮ ਕਰਕੇ ਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਰਥਾਤ ਸੰਨਜ਼ਾਸੀ ਵੈਰਾਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਕ੍ਰਿਤ ਅਰਥਾਤ ਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ, ਕ੍ਰਿਤ ਅਰਥਾਤ ਨਿਰੇ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਅਰਪਣ ਦੇ ਅਰਥ ਕੁਝ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਵੇਦਵਿਤ ਅ ਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਜ਼ਾਨਨੇ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਾਸ ਵਿਗਜ਼ਾਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਾਵੇ, ਜ਼ਾ ਕੇ ਸਭ ਸੰਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਨਿ ਵਿਰਤੀ ਕਰੇ, ਪਰੰਤੂ ਸਦਾ ਇਨਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਛੱਡ ਦੇਵੇ। ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਿਆ ਜ਼ਾਂਦਾ ਹੈ :—

ਅਵਿਦਜ਼ਾਯਾਮੰਤਰੇ ਵਰਤਮਾਨਾਃਸ੍ਵਯੰ ਧੀਰਾਃਪੰਡਿ-
ਤੱਮਨਜ਼ਮਾਨਾਃ । ਜੰਸਨਜ਼ਮਾਨਾਃ ਪਰਿਯੰਤਿ ਮੁਢਾਂ ਅੰਧੇ
ਨੈਵ ਨੀਯਮਾਨਾ ਯਥਾਂਧਾਃ ॥ ੧ ॥

ਅਵਿਦਜ਼ਾਯਾਂ ਬਹੁਧਾ ਵਰਤਮਾਨਾ ਵਯੰ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥਾ
ਇਤਜ਼ਭਿਮਨਜ਼ੰਤਿਬਾਲਾਃ। ਯਤਕਰਮਿਣੋਨ ਪ੍ਰਵੇਦਯੰ-
ਤਿਰਾਗਾਤ ਤੇਨਾਤੁਰਾਃਖ਼ਛੀਣਲੋਕਾਸ਼ਚਜ਼ਵੰਤੇ ॥ ੨ ॥

ਮੁੰਡਕਉਪਨਿਸ਼ਦ । ਖੰਡ ੨ । ਮੰਤ੍ਰ ੮–੯ ॥

ਜੇਹੜੇ ਅਵਿਦਯਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਖੇਡ ਰਹੇ ਹਨ ਅਰ ਅਪਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੀਰ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਓਹ ਨੀਚ ਗਤੀ ਨੂੰ ਜਾਨ ਜੋਗੇ ਮੂੜ੍ਹ ਏਸ ਭਰਾਂ ਨਾਲ ਦੁਖ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੀਕਨ ਅੰਨ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿਛੇ ਚਲਕੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੇਹੜੇ ਅਵਿਦਯਾ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਬਾਲਬੁਧ ਵਾਲੇ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਭਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਹਾਰਥ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਿਰੇ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਲੋਗ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ ਨਾ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਓਹ ਆਤੁਰ ਹੋਕੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਰੂਪੀ ਦੁਖ ਵਿਚ ਡਿੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਕਰਕੇ :—

ਵੇਦਾਂਤ ਵਿਜਞਾਨ ਸੁਨਿਸ਼ਿਚਤਾਰਥਾਃ ਸੰਨਜ਼ਾਸਯੋਗਾ-ਦਜ਼ਤਯਃਸ਼ੁੱਧਸਤ੍ਵਾਃ । ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਲੋਕੇਸ਼ੁ ਪਰਾਂਤਕਾਲੇ ਪਰਾਮ੍ਰਿਤਾਃ ਪਰਿਮੁਚਂਤਿ ਸਚਵੇ ॥ ਮੁੰਡਕ ਖੰਡ ੨ । ਮ. ੬ ॥

ਜੇਹੜਾ ਵੇਦਾਂਤ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਕਹੇ ਹੋਏ ਵੇਦਮੰਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਦੇ ਜਾਨਨੇ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਥਿਰ ਰਹਨ ਵਾਲੇ ਸੰਨਜ਼ਾਸ ਯੋਗ ਨਾਲ ਸ਼ੁੱਧ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸਨਜ਼ਾਸੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਸੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਭੋਗਕੇ ਫੇਰ ਜਦ ਮੁਕਤੀ ਸੁਖਦੀ ਅਵਧੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਓਥੋਂ ਛੁੱਟਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਬਗੈਰ ਦੁਖ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਜੋ :—

ਨ ਵੈ ਸ਼ਸ਼ਰੀਰਸਜ਼ ਸਤਃ ਪ੍ਰਿਯਾਪ੍ਰਿਯਯੋਰਪਹਤਿਸਤ੍ਰਜ਼ ਸ਼ਰੀਰੰ ਵਾਵਸੰਤੰ ਨ ਪ੍ਰਿਯਾਪ੍ਰਿ ਸਪ੍ਰਿਸ਼ਤਃ ॥

ਛਾਂਦੋਗ੍ਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ । ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੮ । ਖੰਡ ੧੨ ॥

ਜੇਹੜਾ ਦੇਹਧਾਰੀ ਹੈ ਓਹ ਸੁਖਦੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਰਹ ਸਕਦਾ, ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਸ਼ਰੀਰ ਰਹਿਤ ਜੀਵਆਤਮਾ ਮੁਕਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁੱਧ ਹੋਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੁਖ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਏਸ ਲਈ —

ਪੁਤ੍ਰੈਸ਼ਣਾਯਾਸ਼ਚ ਵਿੱਤੈਸ਼ਣਾਯਾਸ਼ਚ ਲੋਕੈਸ਼ਣਾਯਾਸ਼ਚ ਵ੍ਯੁੱਥਾਯਾਥ ਭਿਖਛਾਚਰਯੰ ਚਰੰਤਿ ॥

ਬ੍ਰਹਦਾਰਣ੍ਯਕ ਕਾਂਡ ੧੪ ਪ੍ਰਪਾਃ ੫ । ਬ੍ਰਾਃ ੨ । ਕਾਂਡਿਕਾ ੧ ॥

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਾਨ ਯਾ ਲਾਭ, ਧਨ ਕਰਕੇ ਭੋਗ ਯਾ ਮਾਨ ਅਰ ਬਚਿਆਂ ਆਦਿਕ ਦੇ ਮੋਹਥੀ ਹਟਕੇ ਸੰਨਜਾਸੀ ਲੋਗ ਭਿਖਛੂ ਹੋਕੇ ਰਾਤ ਦਿਨ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ॥

ਪ੍ਰਜਾਪਤਜਾਂ ਨਿਰੂਪਜੇਸ਼ਟਿੰ ਤਸਜਾਂ ਸਰਵਵੇਦਸੰਹੁਤ੍ਵਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣਃ ਪ੍ਰਵ੍ਰਜੇਤ ॥ ੧ ॥ ਯਜੁਰਵੇਦ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ॥

ਪ੍ਰਜਾਪਤਜਾਂਨਿਰੂਪਜੰਸ਼ਟਿੰ ਸਰਵਵੇਦਸਦਖਛਿਣਾਮ ।
ਆਤਮਨਜਗ੍ਨੀਂ ਸਮਾਰੋਪਜਬ੍ਰਾਹਮਣਃਪ੍ਰਬ੍ਰਜੇਦਗ੍ਰਿਹਾਤ੨
ਯੋ ਦਤ੍ਵਾ ਸਰਵਭੂਤੇਭਜਃ ਪ੍ਰਬ੍ਰਜਤਜਭਯੰ ਗ੍ਰਿਹਾਤ ।
ਤਸਜ ਤੇਜੋਮਯਾਲੋਕਾ ਭਵੰਤਿ ਬ੍ਰਹਮਵਾਦਿਨਃ ॥ ੩ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੬ । ਮੰਤ੍ਰ ੩੮–੩੯ ॥

ਪ੍ਰਜਾਪਤੀ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮੇਸ਼ਰਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਦੇ ਅਰਥ ਇਸ਼ਟੀਅਰਥਾਤ ਯੱਗ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਜੰਞੂ ਚੋਟੀ ਆਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਆਹਵਨੀਯ ਆਦੀ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਅੱਗ ਦੀ ਜਗਾ ਪ੍ਰਾਣ, ਅਪਾਨ, ਵਜਾਨ, ਉਦਾਨ, ਅਰ ਸਮਾਨ ਇਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰੋਪਨ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਜਾਨਨੇ ਵਾਲਾ ਘਰ ਥੀਂ ਨਿਕਲਕੇ ਸੰਨਜਾਸੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਜੋਹੜਾ ਸਭ (ਭੂਤ) ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਅਭੈ ਦਾਨ ਦੇਕੇ ਘਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸੰਨਜਾਸੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਬ੍ਰਹਮਵਾਦੀ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਧਰਮ ਆਦੀ ਵਿਦਜਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਨਜਾਸੀਦੇਲਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਯ ਅਰਥਾਤ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਆਨੰਦਸਰੂਪ ਲੋਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸੰਨਜਾਸੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਧਰਮ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) ਧਰਮ ਤਾਂ ਪਖਛਪਾਤ ਰਹਿਤ ਨਿਆਇ ਦਾ ਅਚਾਰਣ ਕਰਨਾ, ਸਤ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ, ਅਸਤਜ ਦਾ ਤਿਆਗਨਾ, ਵੇਦ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਨਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ, ਸਤ ਭਾਸ਼ਣ ਆਦੀ ਲਖਛਣ ਸੱਭੇ ਆਸ੍ਰਮਾਂ ਵਾਲਿਆਂਦਾ ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਮਨੁੱਸ਼ਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਇਕ ਹੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਸੰਨਜਾਸੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਇਹ ਹਨ ਕਿ :—

ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਪੂਤੰ ਨਜਸੇਤਪਾਦੰ ਵਸਤ੍ਰਪੂਤੰ ਜਲੰ ਪਿਵੇਤ ।
ਸਤਜਪੂਤਾਂ ਵਦੇਤਵਾਚੰ ਮਨਃ ਪੂਤੰ ਸਮਾਚਰੇਤ ॥ ੧ ॥
ਕ੍ਰੱਧਜੰਤੰ ਨ ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਧਜੇਦਾਕ੍ਰਸ਼ਟਃ ਕੁਸ਼ਲੰ ਵਦੇਤ ।

ਸੱਪਤਦ੍ਰਾਵਕੀਰਣੋਂ ਚ ਨੋ ਵਾਚਮਨ੍ਰਿਭਾਂ ਵਦੇਤ ॥ ੨ ॥
ਅਧਜਾਤਮਰਤਿਰਾਮੀਨੋ ਨਿਰਪੇਖਛੋ ਨਿਰਾਮਿਸ਼ਃ।
ਆਤਮਨੈਵ ਸਹਾਯੇਨ ਸੁਖਾਰਥੀ ਵਿਚਰੇਦਿਹ ॥ ੩ ॥
ਕਲ੍ਪਤਕੇਸ਼ਨਖਸ਼ਮਸ਼ਰੂ: ਪਾਤ੍ਰੀ ਦੰਡੀ ਕੁਸੁੰਭਵਾਨ।
ਵਿਚਰੇਨਿਯਤੋ ਨਿਤਮੈ ਸਰਵਭੂਤਾਨਪੀਡਯਨ ॥ ੪ ॥
ਇੰਦ੍ਰਿਯਾਣਾਂ ਨਿਰੋਧੇਨ ਰਾਗਦ੍ਵੇਸ਼ਖਛਯੇਣ ਚ।
ਅਹਿੰਸਯਾ ਚ ਭੂਤਾਨਾਮ੍ਰਿਤਤ੍ਵਾਯ ਕਲ੍ਪਤੇ ॥ ੫ ॥
ਦੂਸ਼ਿਤੋਅਪਿ ਚਰੇਦਧਰਮੰ ਯਤ੍ਰ ਤਤ੍ਰਾਸ਼੍ਰਮੇ ਰਤ:।
ਸਮ: ਸਰਵੇਸੁ ਭੂਤੇਸੁ ਨ ਲਿੰਗੰ ਧਰਮਕਾਰਣਮ ॥ ੬॥
ਫਲੰ ਕਤਕਵ੍ਰਿਖਛਸਜ ਯਦਜਪਯੰਬੁਪ੍ਰਸਾਦਕਮ।
ਨ ਨਾਮਗ੍ਰਹਣਾਦੇਵ ਤਸਜ ਵਾਰਿ ਪ੍ਰਸੀਦਤਿ ॥ ੭ ॥
ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣਸਜ ਤ੍ਰਯੋਪਿ ਵਿਧਿਵਤ੍ਕ੍ਰਿਤਾ:।
ਵ੍ਯਾਹ੍ਰਿਤਿਪ੍ਰਣਵੈਰਯੁਕਤਾ ਵਿਜਵੇਯੰ ਪਰਮੰਤਪ: ॥ ੮ ॥
ਦਹਯੰਤੇ ਧਮਾਯਮਾਨਾਨਾਂ ਧਾਤੂਨਾਂ ਹਿ ਯਥਾ ਮਲਾ:।
ਤਥੇਂਦ੍ਰਿਯਾਣਾਂ ਦਹਯੰਤੇ ਦੋਸ਼ਾ: ਪ੍ਰਾਣਸਜ ਨਿਗ੍ਰਹਾਤ ॥ ੯ ॥
ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮੈਰਦਹੇਦਦੋਸ਼ਾਨ ਧਾਰਣਾਭਿਸ਼ਚ ਕਿਲ੍ਬਿਸ਼ਮ।
ਪ੍ਰਤਜਾਹਾਰੇਣ ਸੰਸਰਗਾਨ ਧਜਾਨੇਨਾਨੀਸ੍ਵਰਾਨ ਗੁਣਾਨ ॥ ੧੦ ॥
ਉੱਚਾਵਚੇਸੁ ਭੂਤੇਸੁ ਦੁਰਜ੍ਞਵੇਯਾਮ ਕ੍ਰਿਤਾਤ੍ਮਭਿ:।
ਧਜਾਨਯੋਗੇਨ ਸੰਪਸ਼ਜੇਦ ਗਤਿਮਸਜਾਤਰ ਏਮਨ:। ੧੧ ॥
ਅਹਿੰਸਯੇਂਦ੍ਰਿਯਾਸੰਗੈਰਵੈਦਿਕੈਸ਼ਚੈਵ ਕਰਮਭਿ:।
ਤਪਸਸ਼ਚਰਣੈਸ਼ਚੋਗ੍ਰੈ:ਸਸਾਧਯੰਤੀਹ ਤਤਪਦਮ ॥ ੧੨ ॥
ਯਦਾ ਭਾਵੇਨ ਭਵਤਿ ਸਰਵਭਾਵੇਸੁ ਨਿ:ਸਪ੍ਰਿਹ:।
ਤਦਾ ਸੁਖਮਵਾਪੋਨੋਤਿ ਪ੍ਰੇਤਜ ਚੇਹ ਚ ਸ਼ਾਸ਼੍ਵਤਮ ॥ ੧੩ ॥
ਚਤੁਰਭਿਰਪਿ ਚੈਵੈਤੈ:ਨਿਤਜਮਾਸ਼੍ਰਮਿਭਿਰਦ੍ਵਿਜੈ:।
ਦਸ਼ਲਖਛਣਕੋ ਧਰਮ: ਸੇਵਿਤਵਜ: ਪ੍ਰਯਤਨਤ: ॥ ੧੪ ॥
ਧ੍ਰਿਤਿ: ਖਛਮਾ ਦਮੋ ਅਸਤੇਯੰ ਸ਼ੌਚਮਿੰਦ੍ਰਿਯਨਿਗ੍ਰਹ:।
ਧੀਰਵਿਦ੍ਯਾ ਸਤਜਮਕ੍ਰੋਧੋ ਦਸ਼ਕੰ ਧਰਮਲਖਛਣਮ ॥ ੧੫ ॥
ਅਨੇਨ ਵਿਧਿਨਾ ਸਰਵਾਂਸਤਜਕਤ੍ਵਾਸੰਗਾਨ ਸ਼ਨੈ: ਸ਼ਨੈ:।
ਸਰਵਦ੍ਵੰਦ੍ਵਵਿਨਿਰ੍ਮੁਕਤੋ ਬ੍ਰਹਮਣਜੇਵਾਵਤਿਸ਼ਠਤੇ ॥ ੧੬ ॥
ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੬। ਸ਼ਲੋਕ ੪੬। ੪੫। ੪੯। ੫੨। ੬੦। ੬੬।
੬੭। ੭੦। ੭੩। ੭੫। ੮੦। ੮੧। ੮੨। ੮੧ ॥
ਸਦ ਸੰਨਜਾਸੀ ਰਾਹ ਵਿਚ ਚਲੇ ਤ੍ਰਦ ਔਧਰ ਓਧਰ ਨ ਵੇਖੇ, ਹੇਠਾਂ

ज़मीन व ज़ नज़र रखके च ज़े, सदा कपड़े नाल छान के पानी पीवे, सदाही सॱच बो ज़े,सदा मन नाल विचारके सतदा ग्रहण करके असत नूँ छड देवे ॥ १ ॥ जद कि उपदेश या संवाद आदी विच कोई संनजासी उॱते क्रोध करे अथवा उसदी निंदिआ करे छां संनजासी नूँ उचित है कि उसदे उपर आप क्रोध न करे, रिंतू सदा उसके अलिआण लई उपदेश ही करे,अर इक मूँह दा,द नासां दे,दो अॱखां दे, अर दो कंनां दे छिद्रां विचों निकली होई थाली नाल किसे कारण करके झूठ कदे न बोले ॥ २ ॥ अपने आतमा अते परमातमा विच सथिर, किसे दी मुथाजी नूँ छड़के मंस शराब थीं वरजित होके आतमा ही दे सहारे नाल सुख दा लॱभन वाला होके एस संसार विच धरम अते विदजा दे वाधे विच उपदेश दे वासते सदा विचदा रहे ॥ ३ ॥ सिरदे वाल, नहुँ, दाड़ी, मूछ नूँ मुना देवे, इक चंगा जिहा थरथन अत डंडा लवे अर कसुंभे आदी नाल रंगे होए कपड़े पाके दिड़ प्रतिजा करके किसे जनाउर नूँ दुख ना दिंदा हो इआ सब जगा विचरे ॥ ४ ॥ इंद्रीआं नूँ अधरम दे आचरण थीं रोके, राग देश नूँ छडके सब प्राणीआं नाल निरवैर वरतके मुकती दे वासते सामरथ वधाइआ करे । ५॥ कोई संसार विच उस नूँ बुरा आखे छावे भला आखे, संनजासी सब आतमां वालिआं नाल वरतदा होइआ सब प्राणीआं दे विच पखछपात तों रहित होके आप धरमातमा अर दूजिआं नूँ धरमातमा करन दा जतन कीता करे, अर इह अपने मन विच निशचे करके जान लवे कि सोटे, कमंडलू, अर गेरु दे कपड़े आदी निशानीआं दा रखना धरम दा कारण नहीं है, सब मनुॱख आदी प्राणीआं नूँ सचा उपदेश करना अर विदजा दान करके उनां दी उॱनती करनी संनजासी दा मुॱख करम है ॥ ६॥ किउं कि जॱदपी निरमली दृखत दा फल पीहे रींधले पानी विच पान करके पानी नूँ सफा कर दिंदा है, तदपी बगैर उसदे पाइआं उसदे नाउं लैन या निरे नाम सुनन नाल ही पानी सुॱध नहीं हो सकदा ॥ ७ ॥ एस लई ब्राहमण अरथात परमेशुर दे जानन वाले संनजासी नूँ उचित है कि पहिलां 'ओम' अते उहदे नाल ही * सॱतां

* सत विआहितीआं इह हन:- भूः, भुवः, सुः, महः, जनः, तपः, सतजम, एह सब परमेशुर दे नाम हन(अनुवादकरता)

ਵਿਆਹਿਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਵਿਧੀ ਪੂਰਵਕ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਜਿੱਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇ ਓੱਨੇ ਹੀ ਕਰੇ, ਪਰੰਤੂ ਤਿੰਨਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਦੇ ਨ ਕਰੇ, ਏਹੋ ਸੰਨਯਾਸੀਦਾ ਪਰਮਤਪ ਹੈ ॥੮॥ ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵਨ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਤਪਾਨ ਅਤੇ ਗਲਾਨ ਨਾਲ ਧਾਤਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਛੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੇ ਰੋਕਨ ਨਾਲ ਮਨ ਆਦੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਭਸਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੰਨ॥੯॥ਏਸ ਲਈ ਸੰਨਯਾਸੀ ਲੋਗ ਸਦਾ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਰਕੇ ਆਤਮਾ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਅਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਣਾ ਕਰਕੇ ਪਾਪ, ਪ੍ਰਤਜਾਹਾਰ ਕਰਕੇ ਸੰਗ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਰ ਧਿਆਨ ਕਰਕੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁਣ ਅਰਥਾਤ ਹਰਸ਼, ਸ਼ੋਕ ਅਤੇ ਅਵਿਦਿਆ ਆਦੀ ਜੀਵ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਸਮ ਕੱਰ ਦੇਨ ॥ ੧੦ ॥ ਇਸੇ ਧਯਾਨਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਜਿਸ ਨੇ ਯੋਗ ਦੇ ਨ ਜਾਨਨ ਵਾਲ਼ੇ ਕਠਿਨਤਾ ਨਾਲ਼ ਜੀਨ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਸਭ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨੂੰ ਵਯਾਪਕ ਹੋਇਆਸਮਝੇ, ਅਤੇ ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਅਰ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਨੂੰ ਵੇਖੇ॥੧੧॥ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਰਵੈਰ ਰਹਿਨਾ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਯਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ, ਵੇਦ ਅਨੁਕੂਲ ਕੰਮ ਕੱਰਨੇ, ਅਤ ਕਠਿਨ ਤਪਸਿਆ ਕਰਕੇ ਏਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਪੂਰਵੈਕਤ ਸਨਯਾਸੀ ਹੀ ਸਿੱਧ ਕਰ ਅਤੇ ਕਰਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਹੋਰ ਨਹੀ ॥ ੧੨ ॥ ਜੱਦ ਸੰਨਯਾਸੀ ਸਭ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਪਨੇ ਸ੍ਵਾਰਥ ਅਤੇ ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਸਭਨਾਂ ਬਾਹਰ ਭੀਤਰ ਦੇ ਵਿਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਉ ਕਰਕੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਦੇ ਹੀ ਏਸ ਦੇਹ ਵਿੱਚ ਅਥ ਮਰਕੇ ਮੁਕੰਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ੧੩ ॥ ਏਸ ਲਈ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ, ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ, ਵਾਨਪ੍ਰਸਥੀ, ਅਰ ਸੰਨਯਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਦਸਾਂ ਲਖਛਣਾਂ ਵਾਲੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਧਰਮ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਨ ॥ ੧੪ ॥

ਪਹਿਲਾ ਲਖਛਣ (ਧ੍ਰਿਤੀ) ਸਦਾ ਧੀਰਯ ਰਖਨਾ, ਦੂਜਾ (ਖਛਮਾ) ਨਿੰਦਿਆ, ਉਸਤਤੀ, ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ, ਹਾਨੀ ਲਾਭ ਆਦੀ ਦੁਖਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਸਹਨਸ਼ੀਲ ਰਹਨਾ, ਤੀਜਾ (ਦਮ) ਮਨ ਨੂੰ ਸਦਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਲਗਾਕੇ ਅਧਰਮ ਥੀਂ ਰੋਕ ਦੇਨਾ ਅਰਥਾਤ ਅਧਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇਛਿਆ ਭੀ ਨ ਉੱਠਨ ਦੇਨੀ, ਚੌਥਾ (ਅਸਤੇਯ) ਚੋਰੀ ਤਯਾਗ ਦੇਨੀ ਅਰਥਾਤ ਬਗੈਰ ਆਗਿਆ ਯਾ ਛਲ, ਕਪਟ, ਵਿਸ਼੍ਵਾਸਘਾਤ, ਯਾ ਕਿਸੇ ਵਿਹਾਰ ਤਥਾ ਵੇਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪਰਾਇਆ ਮਾਲ਼ ਲੈ ਲੈਣਾ ਚੋਰੀ, ਅਤੇ ਏਸ ਨੂੰ ਛਡ ਦੇਨਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰੀ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪੰਜਵਾਂ (ਸ਼ੌਚ) ਰਾਗ ਦ੍ਵੇਸ਼, ਪਖਛਪਾਤ ਛੱਡਕੇ ਅੰਦਰ ਦੀ, ਅਤੇ ਪਾਨੀ ਮਿੱਟੀ ਆਦੀ ਦੇ ਮਲਨ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਰਖਨੀ, ਛੇਵਾਂ (ਇੰਦ੍ਰੀਨਿਗ੍ਰਹ) ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਰੋਕ ਕੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਸਦਾ ਚਲਨਾ, ਸਤਵਾਂ (ਧੀ) ਨਸ਼ੇ ਵਾਲੀਆਂ

ਚੀਜ਼ਾਂ ਯਾ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਪਦਾਰਥ, ਬੁਰੇ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਗ, ਆਲਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਦ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਚੰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸੇਵਨ, ਭਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ,ਯੋਗਾਭ੍ਯਾਸ ਕਰਕੇ ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਵਧਾਨਾ, ਅੱਠਵਾਂ (ਵਿਦਿਆ) ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਗ੍ਯਾਨ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੀਂ ਯਥਾਯੋਗ ਉਪਕਾਰ ਲੈਨਾ, ਸਤ ਜੈਹਾ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਤੈਹਾ ਮਨ ਵਿਚ, ਜੈਹਾ ਮਨ ਵਿਚ ਤੈਹਾ ਵਾਣੀ ਵਿਚ, ਜੈਹਾ ਵਾਣੀ ਵਿਚ ਤੈਹਾ ਕਰਮ ਵਿਚ ਵਰਤਨਾ ਵਿਦਿਆ ਅਰ ਏਸਦੇ ਉਲਟ ਵਰਤਨਾ ਅਵਿਦ੍ਯਾ ਹੈ, ਨੌਵਾਂ (ਸਤ) ਜੈਹੜਾ ਪਦਾਰਥ ਜੈਹੋ ਜੈਹਾ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਓਹੋ ਜੈਹਾ ਸਮਝਨਾ, ਉਹੋ ਜੈਹਾ ਹੀ ਕਹਨਾ ਅਰ ਉਹੋ ਜੈਹਾ ਹੀ ਕਰਨਾ, ਦਸਵਾਂ (ਅਕ੍ਰੋਧ) ਕ੍ਰੋਧ ਆਦੀ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਆਦੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ ਧਰਮ ਦਾ ਲਖਛਣ ਹੈ, ਇਨਾਂ ਦਸਾਂ ਲਖਛਣਾਂ ਵਾਲੇ ਪਖਛਪਾਤ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਨਿਆਯ ਆਚਰਣ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸੇਵਨ ਚੌਹਾਂ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਕਰਨ ਅਰ ਇਸੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆਪ ਚਲ਼ਨਾ ਦੂਸਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਕੇ ਚਲ਼ਾਉਂਨਾ ਸੰਨ੍ਯਾਸੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਹੈ ॥ ੧੫ ॥ ਏਸ ਤਰਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਤਸੰਗ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਹਰਸ਼ ਸ਼ੋਕ ਆਦੀ ਸਭ ਦ੍ਵੰਦਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਸੰਨ੍ਯਾਸੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵਿਚ ਸਥਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੰਨ੍ਯਾਸੀਆਂ ਦਾ ਮੁਖ ਕੰਮ ਏਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਦੀ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਚ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਚਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਾਕੇ ਅਧਰਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਕਰਕੇ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤ ਕਰਾਇਆ ਕਰਨ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸੰਨ੍ਯਾਸ ਲੈਨਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ ਵਾ ਖਛਤ੍ਰੀ ਆਦੀ ਦਾ ਭੀ ? (ਉੱਤਰ) ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ,ਕਿਉਂਕਿ ਜੈਹੜਾ ਸਭ ਵਰਣਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਣ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਧਰਮ ਤੇ ਚਲ਼ਨ ਵਾਲਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਮਨੁੱਸ਼ ਹੈ ਉਸੇ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਾਉਂ ਹੈ, ਬਗੈਰ ਪੂਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਿਸ਼ਚਾ, ਅਤੇ ਬਗੈਰ ਵੈਰਾਗ ਤੋਂ ਸੰਨ੍ਯਾਸ ਲੈਨ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਖਾਉਤ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਸੰਨ੍ਯਾਸ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਭੀ ਹੈ :—

ਏਵ ਵੋ ਵੋਅਭਿਹਿਤੋਧਰਮੋਬ੍ਰਾਹਮਣਸ੍ਯਚਤੁਰਵਿਧਃ।
ਪੁਣ੍ਯੋਅਖਛਯਫਲਃਪੇਤ੍ਯ ਰਾਜਧਰਮਾਨਿਬੋਧਤ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੬ । ਸ਼ਲੋਕ ੯੭ ॥

ਮਨੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਹੇ ਰਿਸ਼ੀਓ ਇਹ ਚਾਰੋਂ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ, ਗ੍ਰਿਹਸਥ, ਬਾਨਪ੍ਰਸਥ, ਅਤੇ ਸੰਨਯਾਸ ਆਸ਼੍ਰਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਧਰਮ ਹਨ, ਔਥੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇ ਪੁੰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਰ ਛੱਡਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮੁਕਤੀ ਰੂਪੀ ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਦੇਨ ਵਾਲਾ ਸੰਨਯਾਸ ਧਰਮ ਹੈ, ਏਸਤੋਂ ਅੱਗੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਸੁਨੋ। ਏਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੰਨਯਾਸ ਲੈਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਮੁੱਖ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਖਛਤ੍ਰੀ ਆਦੀ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਆਸ਼੍ਰਮ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸੰਨਯਾਸ ਲੈਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਕੀ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਸਿਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਵਿਚ ਸੰਨਯਾਸ ਆਸ਼੍ਰਮ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਏਸਦੇ ਬਗੈਰ ਵਿਦਿਆ ਧਰਮ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵਧ ਸਕਦਾ, ਅਰ ਦੂਜੇ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਗ੍ਰਹਣ, ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਅਰ ਤਪੱਸਿਆ ਆਦੀ ਵਿੱਚ ਲਗੇ ਰਹਨ ਕਰਕੇ ਸਮਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਖਛਪਾਤ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਵਰਤਨਾ ਦੂਜੇ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਜੀਕਨ ਸੰਨਯਾਸੀ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਓਂ ਵੇਹਲਾ ਹੋਕੇ ਜਗਤ ਦਾ ਉਪਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਦੂਜੇ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਨਯਾਸੀ ਨੂੰ ਸਤਵਿਦਿਆ ਕਪਕੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਵੇਲਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉੱਨਾਂ ਹੋਰ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਹੀ ਮਿਲਦਾ, ਪਰ ਜੇਹੜਾ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਤੋਂ ਸੰਨਯਾਸੀ ਹੋਕੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਸ਼ਿਖਛਾ ਦੇਨ ਕਰਕੇ ਜਿੰਨੀ ਉੱਨਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉੱਨੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਵਾ ਬਾਨਪ੍ਰਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਕਰਕੇ ਸੰਨਯਾਸ ਲੈਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸੰਨਯਾਸ ਲੈਨਾ ਈਸ਼੍ਵਰਦੇ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਦ ਕੋਈ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਤ ਫੇਰ ਸੰਤਾਨ ਹੀ ਨ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਦ ਸੰਨਯਾਸ ਆਸ਼੍ਰਮ ਹੀ ਮੁੱਖ ਹੈ, ਅਰ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਕਰਨ ਲਗਨ ਤਾਂ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵੰਸ਼ ਹੀ ਨ ਰਹੇਗਾ (ਉੱਤਰ) ਅੱਛਾ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਭੀ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਥਵਾ ਹੋਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਓਹ ਭੀ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਹੀਂ; ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਹੋ ਕਿ "ਯਤ੍ਨੇ ਕ੍ਰਿਤੇ ਯਦਿ ਨ ਸਿਧ੍ਯਤਿ ਕੋਅਤ੍ਰ ਦੋਸ਼ਃ" ਇਹ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ (ਅਰਥ) ਜੇ ਯਤਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਭੀ ਕਾਰਯ ਸਿੱਧ ਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਏਸ ਵਿਚ ਕੀ ਦੋਸ਼ ? ਅਰਥਾਂਤ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਅੱਛਾ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸੰਤਾਨ ਹੋਕੇ ਅਪਸ ਵਿਚ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਲੜ ਮਰਨ ਤਾਂ ਹਾਨੀ ਕਿੰਨੀ ਬੜੀ ਹੁੰਦੀ

ਹੈ। ਉਲਟੀਆਂ ਸਮਝਾਂ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਲੜਾਈ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਸੰਨਜਾਸੀ ਇਕ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹੇ ਹੋਏ ਧਰਮ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਉਤਪੰਨ ਕਰਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਲੱਖਾਂ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਦੇਵੇਗਾ, ਹਜ਼ਾਰਾਂਗ੍ਰਿਹਸਥੀਆਂ ਵਾਂਙਣ ਮਨੁੱਸ਼ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰੇਗਾ, ਹੋਰ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਤਾਂ ਸੰਨਜਾਸ ਲੈਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਯਾਸਕਤੀ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਛੁਟ ਸਕੇਗੀ, ਜੇਹੜੇ ਸੰਨਜਾਸੀਆਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਥੋਂ ਧਰਮ ਤੇ ਚਲਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਹੋਨਗੇ ਓਹ ਸਭ ਜਾਨੋ ਸਨਜਾਸੀ ਦੇ ਸੰਤਾਨ ਵਰਗੇ ਹਨ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸੰਨਜਾਸੀ ਲੋਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਅੰਨ ਵਸਤ੍ਰ ਲੈਕੇ ਮਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਰਹਨਾ ਅਵਿਦਿਆ ਰੂਪੀ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਸਿਰ ਕਿਉਂ ਦੁਖਾਨਾ ? ਅਪਨੇ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਮੰਨਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਨਾ, ਕੋਈ ਆਨਕੇ ਪੁੱਛੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਭੀ ਓਹੋ ਜੇਹਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਕਿ ਤੂੰ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਦੀ ਗਰਮੀ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ, ਭੁਖ ਪਿਆਸ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ, ਅਰ ਸੁਖ ਦੁਖ, ਮਨ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਜਗਤ ਮਿਥਜਾਹੈ, ਅਰ ਜਗਤ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਭੀ ਸਭ ਕਲਪਿਤ ਅਰਥਾਤ ਝੂਠੇ ਹਨ, ਏਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਫਸਨਾ ਬੁੱਧੀਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਕੁਝ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਦੇਹ ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਵਿਲਖਛਣ ਸੰਨਜਾਸ ਦਾ ਧਰਮ ਕਹਿਆ ਹੈ, ਹੁਨ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਦੀ ਬਾਤ ਸੱਚੀ ਅਤੇ ਕਿਸਦੀ ਝੂਠੀ ਮੰਨੀਏ ?

(ਉੱਤਰ) ਕੀ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਛੇ ਕੰਮ ਭੀ ਕਰਨੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ? ਵੇਖੋ "ਬੈਦਿਕੈਸ਼ਚੈਵ ਕਰਮਭਿ:" ਮਨੂ ਜੀ ਨੇ ਵੈਦਿਕ ਕਰਮ ਜੇਹੜੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸੱਚੇ ਹਨ, ਸੰਨਜਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਖਾਨਾ, ਪਹਰਨਾ ਆਦੀ ਕੰਮ ਕੀ ਓਹ ਛੱਡ ਸੱਕਨਗੇ ? ਜੇ ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਛੁੱਟ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਉੱਤਮ ਕਰਮ ਛੱਡਨ ਕਰਕੇ ਓਹ ਪਤਿਤ ਅਤਿਪਾਪੀ ਨਹੀਂ ਹੋਨਗੇ ? ਜਦ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀਆਂ ਤੋਂ ਅੰਨ ਵਸਤ੍ਰ ਆਦੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਉਨਾਂ ਦਾ ਉਸਦੇ ਬੱਦਲ ਉਪਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਕੀ ਓਹ ਮਹਾਪਾਪੀ ਨਹੀਂ ਹੋਨਗੇ ? ਜੀਕਨ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਨਿਆ ਨ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਕੰਨਾਂ ਦਾ ਹੋਨਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਜੇਹੜੇ ਸੰਨਜਾਸੀ ਸੱਚਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸੱਚੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਤਾਂ ਓਹ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਿਅਰਥ ਭਾਰ ਹਨ, ਅਰ ਜੇਹੜੇ ਇਹ ਲਿਖਦੇ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਵਿਦਜਾ ਰੂਪੀ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਪੱਚੀ ਕਿਉਂ ਕਰਨੀ, ਅਜੇਹਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੀ ਆਪ ਝੂਠੇ ਅਤੇ ਪਾਪ ਦੇ ਵਧਾਨ ਵਾਲੇ ਪਾਪੀ ਹਨ, ਜੋ ਕੁਝ ਸ਼ਰੀਰ ਆਦੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਓਹ ਸਬ ਆਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ

ਉਸਦੇ ਫਲ ਦਾ ਭੋਗਨ ਵਾਲਾ ਭੀ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਜੇਹੜੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਉਹ ਅਵਿਦਯਾ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸੌਂਦੇ ਹਨ,ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵ ਤਾਂ ਅਲਪ ਅਤ ਅਲਪੱਗ ਹੈ, ਅਰ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰਵਵਯਾਪਕ, ਸਰਵਗਯ, ਨਿੱਤ,ਸ਼ੁੱਧ, ਬੁੱਧ, ਮੁਕਤ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਰ ਜੀਵ ਕਦੀ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਦੀ ਮੁਕਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਸਰਵਵਿਆਪਕ, ਸਰਵੱਗਯ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਭ੍ਰਮ ਵਾ ਅਵਿਦਯਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਅਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਕਦੀ ਅਵਿਦਯਾ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵਿਦਯਾ ਹੁੰਦੀਹੈ,ਬ੍ਰਹਮ ਜਨਮ,ਮਰਨਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਕਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਰ ਜੀਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਿਥਯਾ ਹੈ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸੰਨਯਾਸੀ ਸਭਨਾਂ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਅੱਗ ਜਲ ਧਾਤ ਦਾ ਸਪਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਇਹ ਬਾਤ ਸੱਚੀ ਹੈ ਵਾ ਨਹੀਂ।

(ਉੱਤਰ) ਨਹੀ "ਸਮਜਞ ਨਿਤ੍ਯਮਾਸਤੇ ਯਸਮਿਨ ਯਦ੍ਵਾ ਸਮਜਞ ਨਯਸਯੰਤਿ ਦੁ ਖਾਨਿ ਕਰ੍ਮਾਣਿ ਯੇਨ ਸ ਸੰਨਯਾਸਃ ਸ ਪ੍ਰਸ਼ਸ੍ਤੋ ਵਿੱਦਜ ਤੇ ਯਸਜ ਸ ਸੰਨਯਾਸੀ" ॥

ਜੇਹੜਾ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਉਪਾਸਕ ਅਤੇ ਜਿਸਨੇ ਖੋਟੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਤ੍ਯਾਗ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਏਹੋ ਜਿਹਾ ਉੱਤਮ ਸੁਭਾਵ ਜੇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਓਹ ਸੰਨਯਾਸੀ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਖੋਟੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੰਨਯਾਸੀ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਸੰਨਯਾਸੀ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ। (ਉੱਤਰ) ਸੱਚਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਭ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਵਾਲੇ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੁਨਨ, ਪਰੰਤੂ ਜਿੱਨੀ ਵੇਹਲ ਅਤੇ ਨਿਰਪਖਛਤਾ ਸੰਨਯਾਸੀ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉੱਨੀ ਗ੍ਰਿਹਸ਼ਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਹਾਂ ਜੇਹੜੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਨ ਉਨਾਂ ਦਾ ਏਹੋ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਪੁਤ੍ਰਂ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ, ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਨ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਰਹਿਨ, ਜਿੱਨਾਂ ਫਿਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੰਨਯਾਸੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉੱਨਾਂ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਦੀ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵੇਦ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤਦ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮ ਵਿੱਚ ਚਲਾਨ ਵਾਲਾ ਸੰਨਯਾਸੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਸੰਨਯਾਸੀ ਦਾ ਹੋਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) "ਏਕਰਾਤ੍ਰੰ ਵਸੇਦ ਗ੍ਰਾਮੇ" ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਚਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸੰਨਯਾਸੀ ਨੂੰ ਇਕ ਜਗਾ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਰਾਤ ਰਹਨਾ ਚਾਹੀਏ ਜ਼ਿਆਦਾ ਠਹਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਏ। (ਉੱਤਰ) ਇਹ ਗੱਲ ਥੋੜੇ ਅੰਸ਼ ਵਿਚ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਹੈ,ਕਿਉਂਕਿ

ਇਕੋ ਜਗਾ ਰਹਨ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆਂਦਾ ਭਲਾ ਵਧੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦਾ * ਦੂਜੀ ਜਗਾ ਜਾਨ ਦਾ ਘਮੰਡ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰਾਗ ਦ੍ਵੇਸ਼ ਭੀ ਵਧੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਕਾਰ ਇੱਕੋ ਜਗਾ ਰਹਨ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਜਨਕ ਰਾਜੇ ਦੇ ਚਾਰਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਪੰਚਸ਼ਿਖ ਆਦੀ ਅਰ ਹੋਰ ਸੰਨਿਆਸੀ ਕਿੰਨੇਆਂ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇਆਂ ਤਕ ਠਹਿਰਦੇ ਸਨ, ਅਰ 'ਇਕ ਜਗਾ ਵਿੱਚ ਨ ਰਹਨਾ ਇਹ ਬਾਤ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੇ ਪਾਖੰਡੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਯ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬਨਾਈ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਜੇ ਸੰਨਯਾਸੀ ਇਕ ਜਗਾ ਵਧੀਕ ਰਹੇਗਾ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਪਾਖੰਡ ਟੁੱਟਕੇ ਵਧੀਕ ਨਹੀਂ ਵਧ ਸੱਕੇਗਾ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ)

ਯਤੀਨਾਂ ਕਾਂਚਨੰ ਦਦਜ਼ੱਾਤਾਂਬੂਲੰ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰਿਣਾਮ।
ਚੌਰਾਣਾਮਭਯੰ ਦੱਦਜ਼ਾਤਸਨਰੋ ਨਰਕੰ ਵ੍ਰਜੇਤ॥

ਇਨਾਂ ਵਚਨਾਂ ਦਾ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨਯਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਸੋਨਾ ਦਾਨ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਦਾਤਾ ਨਰਕ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਉੱਤਰ) ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਵਰਣ ਆਸ਼੍ਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਯੀ ਅਤੇ ਸ੍ਵਾਰਥੀ ਪੁਰਾਣਕਾਂ ਦੀ ਘੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ (ਉਹ ਜਾਨਦੇ ਹਨ) ਕਿ ਸੰਨਯਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਧਨ ਮਿਲੇਗਾ ਤਾਂ ਓਹ ਸਾਡਾ ਖੰਡਨ ਬਹੁਤ ਕਰਨਗੇ, ਅਰ ਸਾਡੀ ਹਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਤਥਾ ਓਹ ਸਾਡੇ ਅਧੀਨ ਨ ਰਹਨਗੇ, ਅਰ ਜਦ ਭਿਖਛਾ ਆਦੀ ਵਿਹਾਰ ਸਾਡੇ ਅਧੀਨ ਰਹੇਗਾ ਤਾਂ ਓਹ ਡਰਦੇ ਰਹਨਗੇ, ਜਦ ਮੂਰਖ ਅਤੇ ਸ੍ਵਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਨ ਵਿੱਚ ਅੱਛਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤਦ ਵਿਦਵਾਨ ਅਰ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੰਨਯਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਵੇਖੋ

ਵਿਵਿਧਾਨਿ ਚ ਰਤ੍ਨਾਨਿ ਵਿਵਿਕ੍ਤੇਸ਼ੂਪਪਾਦਯੇਤ॥†

ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰਤਨ ਸੁਰਣ ਆਦੀ ਧਨ ਵਿਵਿਕਤ ਅਰਥਾਤ ਸਨਯਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਨ, ਅਰ ਓਹ ਸ਼ਲੋਕ ਭੀ ਅਨਰਥਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ

---

*ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਘਮੰਡ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਧੂ ਹਾਂ, ਸਾਧੂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਕਿੰਤੂ ਰਾਜਾ ਲੋਗ ਆਪ ਸਾਧੂਆਂਦੇ ਪਾਸ ਆਕੇ ਦਰਣਾ ਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ। (ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਤਾ)

† ਇਹ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੧੧ ਦੇ ਇਸ ਛੀਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਹੈ—"ਧਨਾਨਿ ਤੁ ਯਥਾਸ਼ਕਤਿ ਵਿਪ੍ਰੇਸ਼ੂਪਪਾਦਯੇਤ। ਵੇਦਵਿਤਸੁ ਵਿਵਕਤੇਸੂ ਪ੍ਰੇਤਯ ਸੁਰਗੀ ਸਮਸ਼ਨੁਤੇ॥" (ਧਰਮਦੇਵ)

ਸੰਨਯਾਸੀ ਨੂੰ ਸੋਨਾ ਦੇਨ ਕਰਕੇ ਯਜਮਾਨ ਨਰਕ ਨੂੰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਚਾਂਦੀ, ਮੋਤੀ, ਹੀਰਾ ਆਦੀ ਦੇਨ ਕਰਕੇ ਓਹ ਸ੍ਵਰਗ ਨੂੰ ਜਾਏਗਾ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਇਹ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਏਸ ਦਾ ਪਾਠ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ ਭੁੱਲ ਗਏ, ਇਹ ਪਾਠ ਤਾਂ ਇਉਂ ਹੈ। "ਯਤਿਹਸਤੇ ਧਨੰ ਦੱਦਜ਼ਾਤ" ਅਰਥਾਤ ਜਿਹੜਾ ਸੰਨਯਾਸੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਧਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਉੱਤਰ) ਇਹ ਭੀ ਵਚਨ ਕਿਸੇ ਅਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਮਨੋ ਘੜਕੇ ਬਨਾਇਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਧਨ ਦੇਨ ਕਰਕੇ ਦਾਤਾ ਨਰਕ ਨੂੰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੈਰ ਉੱਤੇ ਰਖ ਦੇਨ ਨਾਲ ਵਾ ਰੀਢ ਥੱਨ੍ਹਕੇ ਦੇਨ ਨਾਲ ਕੀ ਓਹ ਸ੍ਵਰਗ ਨੂੰ ਜਾਵੇਗਾ? ਏਸ ਲਈ ਅਜੇਹੀ ਘੜਿਤ ਮੰਨਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਹਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਸੰਨਯਾਸੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਰੱਖੇਗਾ ਤਾਂ ਚੋਰ ਆਦੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਦੁਖ ਪਾਵੇਗਾ ਅਰ ਓਸਦੇ ਮੋਹ ਵਿੱਚ ਭੀ ਫਸ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਹੜਾ ਵਿਦਵਾਨ ਹੈ ਓਹ ਅਯੋਗ ਵਿਹਾਰ ਕਦੇ ਨ ਕਰੇਗਾ, ਨ ਮੋਹ ਵਿੱਚ ਫਸੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਪਹਲੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਅਥਵਾ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਵਿੱਚ ਸਭ ਭੋਗ ਚੁੱਕਿਆ ਵਾ ਸਭ ਵੇਖ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਅਰ ਜਿਹੜਾ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਨਯਾਸੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਪੂਰਾ ਵੈਰਾਗੀ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਫਸਦਾ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼੍ਰਾਧ ਵਿੱਚ ਸੰਨਯਾਸੀ ਆਵੇ ਵਾ ਭੋਜਨ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਓਹਦੇ ਪਿਤਰ ਨੱਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਡਿਗਦੇ ਹਨ।

(ਉੱਤਰ) ਪਹਲੇ ਤਾਂ ਮੋਏ ਪਿਤਰ ਦਾ ਆਉਨਾ ਅਰ ਖੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸ਼੍ਰਾਧ ਮੋਏ ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਨਾ ਹੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਅਰ ਵੇਦਾਂ ਅਤੇ ਯੁਕਤੀ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਝੂਠਾ ਹੈ, ਅਰ ਜਦ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨੱਠ ਕੌਨ ਜਾਨਗੇ? ਜਦ ਅਪਨੇ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਥੀਂ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜੀਵ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਉਨਾ ਕੀਕਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਏਸ ਲਈ ਇਹ ਗਲ ਭੀ ਲੋਭੀ ਪੁਰਾਣੀ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗੀਆਂ ਦੀ ਝੂਠੀ ਘੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਹਾਂ ਇਹਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਸੰਨਯਾਸੀ ਜਾਨਗੇ ਓਥੇ ਇਹ ਮੁਰਦੇ ਦਾ ਸ਼੍ਰਾਧ ਕਰਨਾ ਜਿਹੜਾ ਆਖੰਡ ਵੇਦ ਆਦਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਥੀਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ਦੂਰ ਨੱਠ ਜਾਵੇਗਾ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਿਹੜਾ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਤੋਂ ਸੰਨਯਾਸ ਲਵੇਗਾ ਓਹਨੂੰ ਨਿਭਾਉਨਾ ਔਖਾ ਹੋਊਗਾ, ਅਰ ਕਾਮ ਦਾ ਰੋਕਨਾ ਭੀ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਬਾਨਪ੍ਰਸਥ ਕਰਕੇ ਜਦ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਦੇ ਹੀ ਸੰਨਯਾਸ ਲੈਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ। (ਉੱਤਰ) ਜਿਹੜਾ ਨਾ ਨਿਭਾ ਸੱਕੇ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨ ਸੱਕੇ ਓਹ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਤੋਂ ਸੰਨਯਾਸ ਨ ਲਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਹੜਾ ਰੋਕ ਸੱਕੇ ਓਹ ਕਿਉਂ ਨ ਲਵੇ, ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਅਰ ਵੀਰਯ ਦੀ ਰਖਛਾ ਕਰਨ ਦੇ ਗੁਣ

ਜਾਨ ਲੀਤੇ ਹਨ, ਓਹ ਵਿਸ਼ਯਾਸਕਤ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਰ ਉਸਦਾ ਵੀਰਜ ਵਿਚਾਰ ਰੂਪੀ ਅਗ ਦੇ ਬਾਲਨ ਦੀ ਨਿਆਂਈਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਵੈਦ ਅਤੇ ਔਸ਼ਧੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਰੋਗੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਿਰੋਗ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ, ਏਸ ਲਈ ਜਿਸ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਵਿਦਯਾ, ਧਰਮ ਦਾ ਫੈਲਾਵਾ ਅਤੇ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਉਪਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੋਵੇ ਓਹ ਵਿਆਹ ਨ ਕਰੇ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਿ ਪੰਚਸ਼ਿਖ ਆਦੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਤੇ ਗਾਰਗੀ ਆਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਏਸ ਲਈ ਸੰਨਯਾਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਨ, ਅਰ ਜਿਹੜਾ ਅਨਅਧਿਕਾਰੀ ਸੰਨਯਾਸ ਲਵੇਗਾ ਓਹ ਆਪ ਡੁੱਬੇਗਾ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਡੁਬਾਵੇਗਾ ਜਿਸ ਤਰਾਂ 'ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਟ' ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਰਾਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ 'ਪਰੀਵਰਾਟ' ਸੰਨਯਾਸੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਰਾਜਾ ਆਪਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾ ਆਪਨੇ ਸੰਥੀ ਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਤਕਾਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਸੰਨਯਾਸੀ ਸਭ ਥਾਂ ਮਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਦ੍ਵੱਤ੍ਵੇ ਚ ਨ੍ਰਿਪਤ੍ਵੇ ਚ ਨੈਵ ਤੁਲ੍ਯੰ ਕਦਾਚਨ।
ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੇ ਪੂਜ੍ਯਤੇ ਰਾਜਾ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਸਰ੍ਵਤ੍ਰ ਪੂਜ੍ਯਤੇ ॥

ਇਹ ਚਾਨਕਯ ਜੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦਾ ਸ਼ਲੋਕ ਹੈ-ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਕਦੀ ਇੱਕੋ ਜਹੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਰਾਜੇ ਦਾ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਾਨ ਅਤੇ ਸਤਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਵਿਦਵਾਨ ਸਭ ਥਾਂ ਮਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਵਿਦਯਾ ਪੜ੍ਹਨੇ ਸੁਸਿਖਿਆ ਲੈਨੇ, ਅਤੇ ਬਲਵਾਨ ਹੋਨੇ ਆਦੀ ਦੇ ਲਈ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ, ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਉੱਤਮ ਵਿਹਾਰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸ਼ਥ, ਵਿਚਾਰ, ਧਯਾਨ ਅਤੇ ਵਿਗ੍ਯਾਨ ਦਾ ਵਾਧਾ, ਅਤੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਬਾਨਪ੍ਰਸ਼ਥ, ਅਤੇ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸੱਚੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਧਰਮ ਵਿਹਾਰ ਦ ਗ੍ਰਹਣ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਤਿਆਗ, ਸੱਚੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਰ ਸਭ ਦੇ ਸੰਸ਼ੇ ਮਿਟਾਨ ਆਦੀ ਦ ਲਈ ਸੰਨਯਾਸ ਆਸ਼੍ਰਮ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਹੜੇ ਏਸ ਸੰਨਯਾਸ ਦੇ ਮੁਖਯ ਧਰਮ ਸੱਚੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਆਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਓਹ ਪਤਿਤ ਅਰ ਨਰਕਗਾਮੀ ਹਨ, ਏਸ ਲਈ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਿਖਿਆਂ ਦੀ ਨਿਰਿਤੀ ਕਰਨੀ, ਵੇਦ ਆਦੀ ਸਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾਨਾ, ਅਰ ਵੇਦੋਕਤ ਧਰਮ ਦਾ ਵਾਧਾ ਜਤਨ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤਾ ਕਰਨ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਿਹੜੇ ਸੰਨਯਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਹੋਰ ਸਾਧੂ, ਵੈਰਾਗੀ, ਗੁਸਾਈਂ,

ਆਖੀ ਆਦੀ ਹਨ ਓਹ ਭੀ ਸੰਨਆਸ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਗਿਨੇ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ?

(ਉੱਤਰ) ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਨਆਸ ਦਾ ਇਕ ਭੀ ਲਖਛਣ ਨਹੀਂ, ਓਹ ਵੇਦ ਵਿਰੁੱਧ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਚਲਦੇ, ਅਪਨੇ ਮਿਪਦਾਯ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਦ ਦੀ ਥਾਂ ਮੰਨਦੇ ਅਰ ਅਪਨੇ ਹੀ ਮਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸ਼ਾ ਕਰਦੇ ਅਰ ਮਿਥਯਾ ਪ੍ਰਪੰਚ ਵਿੱਚ ਫਸਕੇ ਸ੍ਵਾਰਥ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਦੂਸਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਅਪਨੇ ਮਤ ਵਿਚ ਫਸਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਰਿਹਾ ਉਸਦੇ ਬੱਦਲ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵਹੁਕਾ ਕੇ ਅਧੋਗਤੀ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦੇ, ਅਰ ਅਪਨਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਿੱਧ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਲਈ ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਨਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਗਿਨ ਸਕੀਦੇ ਕਿੰਤੂ ਇਹ ਸ੍ਵਾਰਥ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਪੱਕੇ ਹਨ ਏਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ॥

ਜੋ ਜੋ ਆਪ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਚਲਦੇ ਅਤੇ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਜੋ ਏਸ ਲੋਕ ਅਰਥਾਤ ਏਸ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਅਰ ਪਰਲੋਕ ਅਰਥਾਤ ਦੂਜੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਸ੍ਵਰਗ ਅਰਥਾਤ ਸੁਖ ਦਾ ਆਪ ਭੋਗ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਸਭ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਰਾਂਦੇ ਹਨ ਓਹੋ ਧਰਮਾਤਮਾ ਜਨ ਸੰਨਆਸੀ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਹਨ ॥

ਏਹ ਸੰਖਛੇਪ ਕਰਕੇ ਸੰਨਆਸ ਆਸ਼੍ਰਮ ਦੀ ਸਿਖ੍ਯਾ ਲਿਖੀ, ਹੁਨ ਏਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਜਾ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਯ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ॥

ਇਤਿ ਸ਼੍ਰੀਮੱਦਯਾਨੰਦਸਰਸ੍ਵਤੀਸ੍ਵਾਮੀਕ੍ਰਿਤੇ ਸਤ੍ਯਾਰ੍ਥਪ੍ਰਕਾਸ਼ੇ ਸੁਭਾਸ਼ਾਵਿਭੂਸ਼ਿਤੇ ਸਮਾਵ੍ਰਤ੍ਤਨ ਵਾਨਪ੍ਰਸਥਸੰਨਆਸਾਸ਼੍ਰਮਵਿਸ਼ਯੇ ਚਤੁਰਥਃ ਸਮੁੱਲਾਸਃ ਸੰਪੂਰ੍ਣਃ ॥ ੫ ॥

ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਸ੍ਵਾਮੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸਤ੍ਯਾਰ੍ਥਪ੍ਰਕਾਸ਼
ਭਾਸ਼ਾਭੂਸ਼ਿਤ ਏ ਵਾਨਪ੍ਰਸਥ, ਸੰਨਆਸ ਆਸ਼੍ਰਮ ਵਿਸ਼ਯ
ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ॥

ਛੇਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ

ਰਾਜ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ

ਰਾਜਧਰਮਾਨ ਪ੍ਰਵਖਛਯਾਮਿ ਯਥਾਵ੍ਰਿੱਤੋ ਭਵੇਂਨ੍ਨ੍ਰਿਪਃ ।
ਸੰਭਵਸ਼ਚ ਯਥਾ ਤਸਯ ਸਿੱਧਿਸ਼ਚ ਪਰਮਾ ਯਥਾ ॥੧॥
ਬ੍ਰਾਹਮੰ ਪ੍ਰਾਪਤੇਨ ਸੰਸਕਾਰੰ ਖਛਤ੍ਰਿਯੇਣ ਯਥਾਵਿਧਿ ।
ਸਰਵਸਯਾਸਯਯਥਾਨਯਾਯੰ ਕਰਤਵਯੰ ਪਰਿਰੇਖਛਣਮ।

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ੭. ਥੋੜ ਯ ੨ । ਸ਼ਲੋਕ ੧ । ੨ ॥

ਹੁਨ ਮਨੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚੌਹਾਂ ਵਰਣਾਂ ਅਰ ਚੌਹਾਂ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਕਥਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰਾਜ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਂਗੇ, ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਅਰ ਜੀਕਨ ਏਸਦਾ ਹੋਨਾ ਸੈਭਵ ਤਥਾ ਜੀਕਨ ਏਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਹਿਨੇ ਹਾਂ, ਜੀਕਨ ਪਰਮ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਬ੍ਰਾਹੰਮਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਕਨ ਵਿਦਵਾਨ ਸੁਸ਼ਿਖਛਿਤ ਹੋਕੇ ਖਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਸਬ ਰਾਜ ਦੀ ਰਖਛਾ ਨਿਆਯ ਨਾਲ ਠੀਕ ਠੀਕ ਕਰੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਹੈ :—

ਤ੍ਰੀਣਿ ਰਾਜਾਨਾ ਵਿਦਥੇ ਪੁਰੂਣਿ ਪਰਿ ਵਿਸ਼੍ਵਾਨਿ ਭੂਸ਼ਥਃ ਸਦਾਂਸਿ ॥ ਰਿਗਵੇਦ ਮੰਡਲ ੩ । ਸੂਕਤ ੩੮ । ਮੰਤ੍ਰ ੬ ॥

ਈਸ਼੍ਵਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਅਰ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਲੋਗ ਮਿਲਕੇ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਅਰ ਵਿਗਿਆਨ ਵ੍ਰਿੱਧੀਕਾਰਕ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਰੂਪੀ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸਭਾ ਅਰਥਾਤ (੧) ਵਿਦਜਾ ਆਰਯ ਸਭਾ, (੨) ਧਰਮ ਆਰਯ ਸਭਾ, (੩) ਰਾਜ ਆਰਯ ਸਭਾ ਬਨਾਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਜਾ ਸੰਬੰਧੀ ਮਨੁੱਸ਼ ਆਦੀ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਬ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆ, ਸ੍ਰੇਸ਼੍ਠਾ ਧਰਮ, ਸੁਸ਼ਿਖਛਾ ਅਰ ਧਨ ਆਦੀ ਕਰਕੇ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ॥

ਤੈ ਸਭਾ ਚ ਸਮਿਤਿਸ਼ਚ ਸੇਨਾ ਚ ॥੧॥

ਅਥਰਵਵੇਦ ਕਾਂਡ ੧੫। ਅਨੁਵਾਕ ੨। ਵਰਗ ੯। ਮੰਤ੍ਰ ੨॥

ਸਭਜ ਸਭਾ ਮੈ ਪਾਹਿ ਯੇ ਚ ਸਭਜਾਃ ਸਭਾਸਦਃ ॥੨॥

ਅਥਰਵਵੇਦ ਕਾਂਡ ੧੯। ਅਨੁਵਾਕ ੭। ਵਰਗ ੫੫। ਮੰਤ੍ਰ ੬॥

ਉਸ ਰਾਜਧਰਮ ਨੂੰ ਤਿੰਨੇ ਸਭਾ ਮਿਰਗ੍ਰਮ ਆਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਰ ਸੈਨਾਂ ਮਿਲਕੇ ਪਾਲਨ ਕਰਨ, ਸਭਾਸਦ ਅਰ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਸਭਨ ਸਭਾਸਦਾਂ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦੇਵੇ ਕਿ ਹੇ ਸਭਾ ਦੇ ਯੋਗ, ਮੁਖ ਸਭਾਸਦ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਸਭਾ ਦੀ ਧਰੰਮ ਯੁਕੇਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰ, ਅਰ ਜੋ ਸਭਾ ਦੇ ਯੋਗ ਸਭਾਸਦ ਹੋਨ ਓਹ ਭੀ ਸਭਾ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕੀਤਾ ਕਰਨ, ਏਸਦਾ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਰਾਜ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦੇਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿੰਤੂ ਰਾਜਾ ਜੋ ਸਭਾਪਤੀ ਉਸਦੇ ਅਧੀਨ ਸਭਾ, ਸਭਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਾਜਾ, ਰਾਜਾ ਅਰ ਸਭਾ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਅਰ ਪ੍ਰਜਾ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹੇ, ਜੇਕਰ ਈਕਨ ਨਾ ਕਰੇਗੇ ਤਾਂ :—

ਰਾਸ਼ਟ੍ਰਮੇਵ ਵਿਸ਼ਜਾਹੈਤਿ ਤਸਮਾਦ੍ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੀ ਵਿਸ਼ੈਘਾਤੁਕਃ। ਵਿਸ਼ਮੇਵ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰ ਯਦਜਾਂ ਕਰੋਤਿ ਤਸਮਾਦ੍ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੀ ਵਿਸ਼ਮੱਤਿ ਨ ਪੁਸ਼ਟਿ ਪਸ਼ੁੰ ਮਨਜਤ ਇਤਿ ॥

ਸ਼ਤਪਥ ਕਾਂਡ ੧੩। ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੨। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ੩। ਕੰਡਿਕਾ ੭–੮॥

ਜੇ ਪ੍ਰਜਾ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਸ੍ਵਾਧੀਨ ਰਾਜਵਰਗ ਰਹੇ ਤਾਂ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਜਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਰਨ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਇਕੱਲਾ ਰਾਜਾ ਸ੍ਵਾਧੀਨ ਦਾ ਮਗਰੂਰ ਹੋਕੇ ਪ੍ਰਜਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਓਹ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਜਾ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ੍ਵਾਧੀਨ ਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਜੀਕਨ ਸ਼ੇਰ, ਵਾ ਮਾਂਸਾਹਾਰੀ, ਮੋਟੇ ਤਾਜ਼ੇ ਪਸ਼ੂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਕਨ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਜਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਨਾ ਹੋਨ ਦੇਂਦਾ, ਧਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਲੂਟ ਮਾਰ ਕਰਦਾ, ਅਨਿਆਯ ਨਾਲ ਖੋਹ ਦੇਕੇ ਅਪਨਾ ਮਤਲਬ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗਾ ॥

ਇੰਦ੍ਰੋ ਜਯਾਤਿ ਨ ਪਰਾ ਜਯਾਤਾ ਅਧਿਰਾਜੋ ਰਾਜਸੁ ਰਾਜਯਾਤੈ। ਚਰ੍ਸ਼ਤਜ ਈਡਜੋ ਵੰਦਜ਼ਸ਼ਚੋਪਸ਼ਦਜੋ

ਨਮਸਜੋ ਭਵੇਹ ॥ ਅਥਰਃ। ਕਾਂਡ ੬। ਅਨੁਵਾਕ ੧੦। ਵਃ੯੯। ਮੰਤ੍ਰ ੧।

ਹੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਲੋਗੋ ਜੇਹੜਾ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਪਰਮ ਐਸ਼੍ਵਰਯ ਦਾ ਕਰਤਾ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤ ਸਕੇ, ਜੇਹੜਾ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਥੀਂ ਨਾ ਹਾਰੇ, ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਅਧਿਰਾਜਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਵੇ, ਸਭਾਪਤੀ ਹੋਨ ਦੇ ਅਤੀ ਯੋਗ, ਚੰਗੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ ਸੁਭਾਵ ਵਾਲਾ, ਸਤਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸਮੀਪ ਜਾਨੇ ਅਰ ਸ਼ਰਣ ਲੈਨ ਦੇ ਯੋਗ, ਸਬ ਦੇ ਮਾਨ ਯੋਗ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਸਭਾਪਤੀ ਅਰਥ ਤ ਰਾਜਾ ਕਰੇ ॥

ਇਮੰ ਦੇਵਾ ਅਸਪਤਨਗੁਅੰ ਸੁਵਧ੍ਵੰ ਮਹਤੇ ਖਛਤ੍ਰਾਯ ਮਹਤੇ ਜਜੈਸ਼ਠਜਾਯ ਮਹਤੇ ਜਾਨਰਾਜਜਾਯੇਂ ਦ੍ਰਸਜੇਂ ਦ੍ਰਿਯਾਯ ॥

ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧਯਾਯ ੯। ਮੰਤ੍ਰ ੪੦।

ਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਰਾਜ ਪ੍ਰਜਾ ਜਨੋ, ਤੁਸੀਂ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਨੂੰ ਬੜੇ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਰਾਜਸਭਾ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਨ ਵਾਲੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਥੀਂ ਯੁਕਤ ਰਾਜ ਪਾਲਨੇ, ਅਰ ਪਰਮ ਐਸ਼੍ਵਰਯ ਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਰ ਧਨ ਦੇ ਪਾਲਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਸੱਮਤੀ ਕਰਕੇ ਸਰਵਤ੍ਰ ਪਖਛਪਾਤ ਰਹਿਤ ਪੂਰਣ ਵਿਦਿਆ ਵਿਨਯ ਯੁਕਤ, ਸਭਦੇ ਮਿਤ੍ਰ ਸਭਾਪਤੀ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਸਰਵਾਧੀਸ਼ ਮੰਨ ਕੇ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਸ਼ਤ੍ਰਆਂ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਕਰੋ ॥

ਸਥਿਰਾ ਵਃ ਸੰਤ੍ਵਾਯੁਧਾ ਪਰਾਣੁਦੇਵੀਲੂਉਤਪ੍ਰਤਿਸ਼ਕਭੇ। ਯੁਸ਼ਮਾਕਮਸਤੁ ਤਵਿਸ਼ੀ ਪਨੀਯਸੀ ਮਾ ਮਰਤਜਸਜ ਮਾਯਿਨਃ ॥ ਰਿਗਵੇਦ ਮੰਡਲ ੧। ਸੂਕਤ ੩੯। ਮੰਤ੍ਰ ੨॥

ਈਸ਼੍ਵਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਰਾਜਪੁਰੁਸ਼ੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਆਗਨੇਯ ਆਦੀ ਅਸਤ੍ਰ ਅਰ ਸ਼ਤਘਨੀ (ਤੋਪ) ਭੁਸੁੰਡੀ (ਬੰਦੂਕ) ਧਨੁਸ਼, ਬਾਣ ਤਲਵਾਰ ਆਦੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਸ਼ਤ੍ਰਆਂ ਦੇ ਪਰਾਜੈ ਕਰਨੇ ਅਰ ਰੋਕਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਉੱਤਮ ਅਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਨ, ਅਰ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਨਾ ਪ੍ਰਸੰਸ਼ਾ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਸਦਾ ਜਿੱਤ ਪਾਓ, ਪਰੰਤੂ ਜੋ ਖੋਟੇ ਅਨਯਾਯ ਰੂਪੀ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸਦੇ ਵਾਸਤੇ ਏਹ ਗੱਲਾਂ ਨਾਂ ਹੋਨ ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਤਕ ਮਨੁੱਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਤਕ ਹੀ ਰਾਜ ਵਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜਦ ਦੁਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਨਸ਼ਟ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਸਭਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮਸਭਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਪ੍ਰਸੰਸ਼ਾ

ਯੋਗ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸਭਾ ਦੇ ਸਭਾਸਦ, ਅਰ ਜੋ ਉਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰਵੋੱਤਮ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਵਾਲਾ ਮਹਾਪੁਰੁਸ਼ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦਾ ਪਤੀ ਰੂਪ ਮੰਨ ਕੇ ਸ ਤ੍ਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਥੀਂ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ, ਤਿੰਨੇ ਸਭਾ ਦੀ ਸੱਮਤੀ ਲੈਕੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਉੱਤਮ ਨਿਯਮ, ਅਰ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਬ ਲੋਕ ਵਰਤਨ, ਸਬ ਦੇ ਹਿਤਕਾਰਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਮਤੀ ਕਰਨ, ਸਰਵਹਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਖਰਤੰਤ੍ਰ, ਅਰ ਧਰਮ ਯੁਕਤ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਜੋ ਨਿਜ ਦੇ ਕੰਮ ਹਨ ਉਨਾਂ ਉਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਵਤੰਤ੍ਰ ਰਹਿਨ, ਫਿਰ ਉਸ ਸਭਾਪਤੀ ਦੇ ਗੁਣ ਕਿਹੋ ਜਹੇ ਹੋਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ :—

ਇੰਦ੍ਰਾਅਨਿਲਯਮਾਰਕਾਣਾਮਗਨੇਸ਼ਚ ਵਰੁਣਸਯ ਚ।
ਚੰਦ੍ਰਵਿੱਤੇਸ਼ਯੋਸ਼ਚੈਵ ਮ ਤ੍ਰਾ ਨਿਰਹ੍ਰਿਤਯ ਸ਼ਾਸ਼੍ਵਤੀਃ ॥ ੧ ॥
ਭਪਤਯਾਦਿਤਯਵੱਚੈਸ਼ ਚਖਛ੍ਵੇਸ਼ਿ ਚ ਮਨਾਂਸਿ ਚ।
ਨ ਚੈਨੰ ਭੁਵਿ ਸ਼ਕਨੋਤਿ ਕਸ਼ਚਿਦਪਜਿਘੀਖਛਿਤੁਮ ॥ ੨ ॥
ਸੋਅਗਨਿਰਭਵਤਿ ਵਾਯੁਸ਼ਚ ਸੋਅਰਕਃ ਸੋਮਃ ਸ ਧਰਮਰਾਟ ।
ਸ ਕੁਵੇਰਃ ਸ ਵਰੁਣਃ ਸ ਮਹੇਂਦ੍ਰਃ ਪ੍ਰਭਾਵਤਃ ॥ ੩ ॥
ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੭। ਸ਼ਲੋਕ ੪। ੬। ੭॥

ਓਹ ਸਭਾਪਤੀ ਰਾਜਾ ਇੰਦ੍ਰ ਅਰਥਾਤ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸ਼ੀਘ੍ਰ ਐਸ਼੍ਵਰਯ ਕਰਤਾ, ਵਾਯੂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣਵਤ ਪਿਆਰਾ ਅਰ ਹਿਦੇ ਦੀ ਬਾਤ ਜਾਨਨਹਾਰਾ, (ਯਮ) ਅਰਥਾਤ ਪਖਛਪਾਤ ਰਹਿਤ, ਨਿਆਯਾਧੀਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਨ ਵਰਤਨ ਵਾਲਾ, ਸੂਰਯ ਦੇ ਸਮਾਨ ਨਿਆਯ ਧਰਮ, ਵਿਦ੍ਯਾ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ, ਅੰਧਕਾਰ ਅਰਥਾਤ ਅਵਿਦਿਆ, ਅਨਿਆਯ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ, ਅਗਨੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਭਸਮ ਕਰਨੇਹਾਰਾ, ਵਰੁਣ ਅਰਥਾਤ ਬਨ੍ਹਨੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੁਸ਼ਟਾਂਨੂੰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਥੀਂ ਬਨ੍ਹਨੇ ਵਾਲਾ, ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਦੇ ਤੁੱਲ ਚੰਗੇ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਦੇਨ ਵਾਲਾ, ਧਨਾਧ੍ਯਖਛ ਦੇ ਸਮਾਨ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂਦਾ ਪੂਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਭਾਪਤੀ ਹੋਵੇ॥੧॥ਜੋ ਸੂਰਯਵਤ ਪ੍ਰਤਾਪੀ, ਸਬਦੇ ਬਾਹਰ ਅਰ ਅੰਦਰ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਤੇਜ ਨਾਲ ਤਪ ਨਹਾਰਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੇ ਕਰੜੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਨਾਲ ਵੇਖਨਦਾ ਸਮਰਥ ਕਿਸੇਨੂੰ ਨਾ ਹੋਵੇ॥੨॥ ਅਰ ਜੋ ਅਗਨੀ, ਵਾਯੂ, ਸੂਰਯ, ਸੋਮ ਧਰਮਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਧਨਵਰਧਕ, ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਬੰਧਨ ਕਰਤਾ, ਵੱਡੇ ਐਸ਼੍ਵਰਯ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਓਹੋ ਸਭਾਧ੍ਯਖਛ ਸਭਾਪਤੀ ਹੋਨ ਦੇ ਯੋਗ੍ਯ ਹੋਵੇ ॥ ੩ ॥ ਸੱਚਾ ਰਾਜਾ ਕੌਨ ਹੈ :—

ਸ ਰਾਜਾਪੁਰੁਸ਼ੋ ਦੰਡਃ ਸ਼ ਨੇਤਾ ਸ਼ਾਸਿਤਾ ਚ ਸਃ।
ਚਤੁਰਣਾਮਾਸ਼੍ਰਮਾਣਾਂ ਚ ਧਰਮਸਯ ਪ੍ਰਤਿਭੂਃ ਸਮ੍ਰਿਤਃ ॥ ੧ ॥
ਦੰਡਃ ਸ਼ਾਸ੍ਤਿ ਪ੍ਰਜਾਃ ਸ਼ਰਵਾ ਦੰਡ ਏਵਾਭਿਰਖਛਤਿ।

ईक्षः सुप्तेषु जागर्त्ति दण्डोधर्मं विदुर्बुधाः॥ २॥
समीक्ष्यधृतः समृतः समर्थ्य सर्वा रञ्जयति प्रजाः।
असमीक्ष्यधृतः पुनीतमपि विनाशयति सर्वतः॥ ३॥
दुष्यन्येयुः सर्ववर्णाश्च भिद्येरन्सर्वसेतवः।
सर्वलोकप्रकोपश्च भवेदण्डस्य विभ्रमात्॥ ४॥
यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति पापहा।
प्रजास्तत्र न मुह्यन्ति नेता चेत्साधु पश्यति॥ ५॥
तस्याहुः संप्रणेतारं राजानं सत्यवादिनम।
समीक्ष्यकारिणंप्राज्ञं धर्मकामार्थकोविदम॥ ६॥
तं राजा प्रणयान्समृक्त्वा त्रिवर्गेणाभिवर्धते।
कामात्मा विषमः क्षुद्रो दण्डेनैव निहन्यते॥ ७॥
दण्डो हि सुमहत्तेजो दुरधरश्चाकृतात्मभिः।
धर्माद्विचलितं हन्ति नृपमेव सबान्धवम॥ ८॥
सो असहायेन मूढेन लुब्धेनाकृतबुद्धिना।
न शक्यो न्यायतो नेतुं सक्तेन विषयेषु च॥ ९॥
शुचिना सत्यसन्धेन यथा शास्त्रानुसारिणा।
प्रणेतुं शक्यते दण्डः सुसहायेन धीमता॥ १०॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੭। ਸ਼ਲੋਕ ੧੭–੧੯। ੨੪–੨੯। ੩੦। ੩੧॥

ਜੋ ਦੰਡ ਹੈ ਉਹੋ ਪੁਰੁਸ਼ ਰਾਜਾ, ਉਹੋ ਨਿਆਯ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅਰ ਸਬਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਉਹੋ ਚਾਰ ਵਰਣ ਅਰ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਦਾ (ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਸ਼) ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਾਮਨ ਹੈ॥੧॥ ਉਹੋ ਪ੍ਰਜਾ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ, ਸਬ ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਰਖਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਗਦਾ ਹੈ ਏਸ ਕਰਕੇ ਬੁਧਵਾਨ ਲੋਕ ਦੰਡ ਹੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ॥੨॥ ਜੇ ਦੰਡ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਓਹ ਸਬ ਪ੍ਰਜਾ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜੇ ਬਿਨਾ ਵਿਚਾਰੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਬ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾਹੈ॥੩॥ ਬਗੈਰ ਦੰਡ ਦੇ ਸਬ ਵਰਣ ਦੋਸ਼ ਵਾਲੇ, ਅਰ ਸਬ ਮਰਯਾਦਾ ਛਿੰਨ ਭਿੰਨ ਹੋ ਜਾਨ, ਦੰਡ ਦੇ ਯਥਾਵਤ ਨਾ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸਬ ਲੋਗਾਂ ਦਾ ਗਦਰ ਮਚ ਜਾਵੇ॥੪॥ ਜਿੱਥੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ, ਲਹੂ ਦੇ ਰੰਗ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਰ ਡਰਾਵਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਦੰਡ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਪ੍ਰਜਾ ਮੋਹ ਨੂੰ ਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਆਨੰਦ ਪਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਏਹ ਤਦ ਜਦ ਦੰਡ ਦਾ ਚਲਾਨ ਵਾਲਾ ਪਖਪਾਤ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਵੇ॥੫॥ ਜੇਹੜਾ

ਉਸ ਦੰਡ ਨੂੰ ਚਲਾਨ ਵਾਲਾ, ਸਤਵਾਦੀ, ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਬੁਧਵਾਨ ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਅਰ ਕਾਮ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਪੰਡਿਤ ਰਾਜਾ ਹੈ ਉੱਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੰਡ ਦਾ ਚਲਾਨ ਹਾਰਾ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ॥੬॥ ਜੇਹੜਾ ਦੰਡ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਰਾਜਾ ਚਲਾਂਦਾ ਹੈ ਓਹ ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਅਰ ਕਾਮ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਵਧਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਵਿਸ਼ਯ ਵਿਚ ਲੰਪਟ, ਈਰਸ਼ਾ ਕਰਣ ਵਾਲਾ, ਚਦਰਾ, ਨੀਚ ਬੁੱਧ, ਨਿਆਯਾਧੀਸ਼ ਰਾਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਦੰਡ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੭॥ ਜਦ ਦੰਡ ਏਡਾ ਤੇਜ ਵਾਲਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਅਵਿਦਵਾਨ, ਅਧਰਮਾਤਮਾ ਧਾਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤਦ ਓਹ ਦੰਡ ਧਰਮ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਰਾਜਾ ਦਾ ਹੀ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ॥੮॥ ਕਿਉਂ ਕਿ ਜੇਹੜਾ ਆਪਤ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹਾਯਤਾ, ਵਿਦਿਆ, ਸੁਸ਼ਿਖਛਾ ਥੀਂ ਰਹਿਤ, ਵਿਸ਼ਯਾਂ ਵਿੱਚ ਆਸਕਤ ਮੂੜ੍ਹ ਹੈ ਓਹ ਨਿਆਯ ਨਾਲ ਦੰਡ ਚਲਾਨ ਵਿਚ ਸਮਰਥ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ॥੯॥ ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾ, ਸਤ ਆਚਾਰ, ਅਰ ਸਤ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਗੀ, ਯਥਾਵਤ ਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਚਲਨਹਾਰਾ, ਭਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹਾਯਤਾ ਥੀਂ ਯੁਕਤ ਬੁਧਵਾਨ ਹੈ ਓਹ ਨਿਆਯ ਰੂਪੀ ਦੰਡ ਨੂੰ ਚਲਾਨ ਵਿਚ ਸਮਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥੧੦॥ ਇਸ ਲਈ:

ਸੈਨਾਪਤਯੰ ਚ ਰਾਜਯੰ ਚ ਦੰਡਨੇਤ੍ਰਿਤ੍ਵਮੇਵ ਚ।
ਸਰਵਲੋਕਾਧਿਪਤਯੰ ਚ ਵੇਦਸ਼ਾਸਤ੍ਰਵਿਦਰਹਤਿ ॥ ੧ ॥
ਦਸ਼ਾਵਰਾ ਵਾ ਪਰਿਸ਼ਦਯੰ ਧਰਮੰ ਪਰਿਕਲਪਯੇਤ।
ਤ੍ਰਯਵਰਾ ਵਾਪਿ ਵ੍ਰਿਤਸਥਾ ਤੰ ਧਰਮੰ ਨ ਵਿਚਾਲਯੇਤ ॥ ੨ ॥
ਤ੍ਰੋਵਿਦਯੋ ਹੈਤੁਕਸਤਰਕੀ ਨੈਰੁਕਤੋ ਧਰਮਪਾਠਕਃ।
ਤ੍ਰਯਸ਼੍ਵਾਸ਼੍ਰਮਿਣਃ ਪੂਰਵੇ ਪਰਿਸ਼ਤਸਯੋਦਸ਼ਾਵਰਾ ॥ ੩ ॥
ਰਿਗਵੇਦਵਿਦਯਯੁਰਵਿੱਚ ਸਾਮਵੇਦਵਿਦੇਵ ਚ।
ਤ੍ਰਯਵਰਾ ਪਰਿਸ਼ੱਜਵੇਯਾ ਧਰਮਸੰਸ਼ਯਨਿਰਣਯੇ ॥ ੪ ॥
ਏਕੋਪਿ ਵੇਦਵਿੱਧਰਮੰ ਯੰ ਵਯਵਸਯੇਦ ਦ੍ਵਿਜੋੱਤਮਃ।
ਸ ਵਿਜਵੇਯਃ ਪਰੋ ਧਰਮੋ ਨਾਜਵਾਨਾਮੁਦਿਤੋਅਯੁਤੈਃ ॥ ੫ ॥
ਅਵ੍ਰਤਾਨਾਮਮੰਤ੍ਰਾਣਾਂ ਜਾਤਿਮਾਤ੍ਰੋਪਜੀਵਿਨਾਮ।
ਸਹਸ੍ਰਸ਼ਃ ਸਮੇਤਾਨਾਂ ਪਰਿਸ਼ੱਤ੍ਵੰ ਨ ਵਿਦਯਤੇ ॥ ੬ ॥
ਯੰ ਵਦੰਤਿ ਤਮੋਭੂਤਾ ਮੂਰਖਾ ਧਰਮਮਤਦ੍ਵਿਦਃ।
ਤਤਪਾਪੰ ਸ਼ਤਧਾ ਭੂਤ੍ਵਾ ਤਦ੍ਵਕਤ੍ਰੀਨਨੁਗੱਛਤਿ ॥ ੭ ॥
ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੧੨। ਸ਼ਲੋਕ ੧੦੦। ੧੧੦–੧੧੫ ॥

ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ, ਅਰ ਸੈਨਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਅਧਿਕਾਰ, ਦੰਡ ਦੇਨੇ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਬ ਕਾਰਯਾਂ ਦਾ ਅਧਿਪਤੀ, ਅਰ ਸਬਦੇ ਉੱਪਰ ਵਰਤਮਾਨ

ਸਰਵਾਧੀਸ਼ ਰਾਜ ਅਧਿਕਾਰ, ਇਨਾਂ ਚੌਹਾਂ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੀਨ, ਪੂਰੀ ਵਿਦਿਆ ਵਾਲੇ ਧਰਮਾਤਮਾ, ਜਿਤੇਂਦ੍ਰੀ, ਸੁਸ਼ੀਲ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ਅਰਥਾਤ ਮੁੱਖ ਸੈਨਾਪਤੀ, ਮੁਖਰਾਜ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਮੁੱਖ ਨਿਆਯਾਧੀਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਰ ਰਾਜਾ ਏਹ ਚਾਰ ਸਬ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਪੂਰਣ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਨੇ ਚਾਹੀਏ ॥੧॥ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦਸ ਵਿਦਵਾਨਾਂਦੀ ਅਥਵਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹੋਨ ਤਾਂ ਤਿੱਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਜੇਹੋ ਜੇਹੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰੇ ਉਸ ਧਰਮ ਅਰਥਾਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਉਲੰਘਨ ਕੋਈ ਭੀ ਨਾ ਕਰੇ ॥ ੨ ॥ ਏਸ ਸਭਾ ਵਿਚ ਚਾਰੇ ਵੇਦ, ਨਿਆਯ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਨਿਰੁਕਤ, ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਆਦੀ ਦੇ ਜਾਨਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਭਾਸਦ ਹੋਨ ਪਰੰਤੂ ਓਹ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ, ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ, ਅਰ ਬਾਨਪ੍ਰਸਥੀ ਹੋਨ ਤਦ ਓਹ ਸਭਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜਿਸਦੇ ਵਿਚ ਦਸ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਥੀਂ ਘੱਟ ਨਾ ਹੋਨੇ ਚਾਹੀਏ॥੩॥ ਅਰ ਜਿਸ ਸਭਾ ਵਿਚ ਰਿਗਵੇਦ, ਯਜੁਰਵੇਦ, ਸਾਮਵੇਦ ਦੇ ਜਾਨਨ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਸਭਾਸਦ ਹੋਕੋ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨ ਉਸ ਸਭਾ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਕੋਈ ਭੀ ਉਲੰਘਨ ਨਾ ਕਰੇ॥੪॥ ਜੇਇਕ ਇਕੱਲਾ, ਸਬ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਜਾਨਨ ਵਾਲਾ ਦ੍ਵਿਜਾਂ ਵਿਚ ਉੱਤਮ ਸੰਨਯਾਸੀ ਜਿਸ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰੇ ਉਹੋ ਹੀ ਉੱਤਮ ਧਰਮ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਮਿਲਕੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨ ਉਸਨੂੰ ਕਦੀ ਨਾ ਮੰਨਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥੫॥ ਜੇਹੜੇ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ, ਸੱਤਭਾਸ਼ਣ ਆਦੀ ਬ੍ਰਤ, ਵੇਦ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਜਨਮਮਾਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਬਨੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮਿਲਨ ਕਰਕੇ ਭੀ ਸਭਾ ਨਹੀਂ ਕਹਾਂਵਦੀ॥੬॥ ਜੇਹੜੇ ਅਵਿਦਿਆ ਯੁਕਤ ਮੂਰਖ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਨਾ ਜਾਨਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਜਿਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਹੜੇ ਮੂਰਖਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਹੋਏ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੈਂਕੜੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਾਪ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ॥੭॥ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਤਿੰਨੇ ਅਰਥਾਤ ਵਿਦਿਆ ਸਭਾ, ਧਰਮਸਭਾ, ਅਰ ਰਾਜਸਭਾ ਵਿੱਚ ਮੂਰਖਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਭਰਤੀ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿੰਤੂ ਸਦਾ ਵਿਦਵਾਨ, ਅਰ ਧਰਮਾਤਮਾ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਨ ਕਰੇ ਹੋਰ ਸਬ ਲੋਕ ਈਕਨ :—

ਤ੍ਰੈਵਿਦਜੇਭਜਸਤ੍ਰਯੀਂ ਵਿਦਜਾਂ ਦੰਡਨੀਤਿੰ ਚ ਸ਼ਾਸ਼੍ਵਤੀਮ ।
ਆਨ੍ਵੀਖਛਿਕੀਂ ਚਾਤਮਵਿਦਜਾਂ ਵਾਰਤਾਰੰਭਾਸ਼ਚ ਲੋਕਤਃ ॥ ੧ ॥
ਇੰਦ੍ਰਿਯਾਣਾਂ ਜਯੇ ਯੋਗੰ ਸਮਾਤਿਸ਼ਠੇਦਦਿਵਾਨਿਸ਼ਮ ।
ਜਿਤੇਂਦ੍ਰਿਯੋ ਹਿ ਸ਼ਕਨੋਤਿ ਵਸ਼ੇ ਸਥਾਪਯਿਤੁੰ ਪ੍ਰਜਾਃ ॥ ੨ ॥
ਦਸ਼ ਕਾਮਸਮੁਥਾਨਿ ਤਬਾਸ਼ਟੌ ਕ੍ਰੋਧਜਾਨਿ ਚ ।
ਵਜਸਨਾਨਿ ਦੁਰੰਤਾਨਿ ਪ੍ਰਯਤਨੇਨ ਵਿਵਰਜਯੇਤ ॥ ੩ ॥

ਕਾਮਜੇਸ਼ੁ ਪ੍ਰਸਕਤੋ ਹਿ ਵਜਸਨੇਸ਼ੁ ਮਹੀਪਤਿਃ।
ਵਿਯੁਜਜਤੇ ਅਰਥਧਰਮਾਭਜਾਂ ਕ੍ਰੋਧਜੇਸ਼ੁਾਤਮਨੈਵ ਤੁ ॥ ੪ ॥
ਮ੍ਰਿਗਯਾਥਛੋ ਦਿਵਾਸ਼ੁਪਨਃ ਪਰੀਵਾਦਃ ਸਤ੍ਰਿਯੋਮਦਃ।
ਤੈਰੱਯਤ੍ਰਿਕੰ ਬ੍ਰਿਥਾਟਯਾ ਚ ਕਾਮਜੋ ਦਸ਼ਕੋ ਗਣਃ ॥ ੫॥
ਪੈਸ਼ੁਨਯੰ ਸਾਹਸੰ ਦ੍ਰੋਹ ਈਰਸ਼ਯਾਸੂਯਾਰਥਦੂਸ਼ਣਮ।
ਵਾਗਦੰਡਜੰ ਚ ਪਾਰੁਸ਼ਯੰ ਕ੍ਰੋਧਜੋ ਅਪਿ ਗਣੋਅਸ਼ਟਕਃ ॥੬॥
ਦ੍ਵਯੋਰਪਯੇਤਯੋਰਮੂਲੰ ਯੰ ਸਰਵੇ ਕਵਯੋ ਵਿਦੁਃ।
ਤੰ ਯਤਨੇਨ ਜਯੇਲੋਭੰ ਤੱਜਾਵੇਤਾਵੁਭੌ ਗਣੌ ॥ ੭ ॥
ਪਾਨਮਥਛਾਃ ਸਤ੍ਰਿਯਸ਼ਚੈਵ ਮ੍ਰਿਗਯਾ ਚ ਯਥਾਕ੍ਰਮਮ।
ਏਤਤਕਸ਼ਟਤਮੰ ਵਿਦਜਾਤਚਤੁਸ਼ਕੰ ਕਾਮਜੇ ਗਣੇ ॥ ੮ ॥
ਦੰਡਸਯ ਪਾਤਨੰ ਚੈਵ ਵਾਕਪਾਰੁਸ਼ਯਾਰਥਦੂਸ਼ਣੇ।
ਕ੍ਰੋਧਜੇ ਅਪਿ ਗਣੇ ਵਿਦਜਾਤ ਕਸ਼ਟਮੇਤਤ੍ਰਿਕੰ ਸਦਾ ॥ ੯ ॥
ਸਪਤਕਸਯਾਸਯ ਵਰਗਸਯ ਸਰਵਤ੍ਰੈਵਾਨੁਸ਼ੰਗਿਣਃ।
ਪੂਰਵੰ ਪੂਰਵੰ ਗੁਰੁਤਰੰ ਵਿਦਜਾਦ੍ਵਯਸਨਮਾਤਮਵਾਨ ॥ ੧੦ ॥
ਵਯਸਨਸਯ ਚ ਮ੍ਰਿਤਯੋਸ਼ਚ ਵਯਸਨੰ ਕਸ਼ਟਮੁਚਯਤੇ।
ਵਯਸਨੰਯਧੋਅਧੋ ਵ੍ਰਜਤਿ ਸ੍ਵਰਯਾਤਯਵਯਸਨੀ ਮ੍ਰਿਤਃ ॥ ੧੧ ॥
ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੭। ਸ਼ਲੋਕ ੪੩–੫੩ ॥

ਰਾਜਾ ਅਰ ਰਾਜਸਭਾ ਦੇ ਸਭਾਸਦ ਤਦ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਓਹ ਚੌਹਾਂ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਕਰਮ ਉਪਾਸਨਾ, ਗਿਆਨ ਵਿਦਿਆਓਂ ਦੇ ਜਾਨਨ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਤਿੱਨੇ ਵਿਦਿਆ ਸਨਾਤਨ ਦੰਡਨੀਤੀ, ਨਿਆਯ ਵਿਦਿਆ, ਆਤਮ ਵਿਦਿਆ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਰੂਪ ਨੂੰ ਜਾਨਨ ਵਾਲੀ ਬ੍ਰਹਮਵਿਦਿਆ, ਅਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨੀ ਸਿਖ ਕੇ ਸਭਾ-ਸਦ, ਵਾ ਸਭਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਨ ॥੧॥ ਸਬ ਸਭਾਸਦ, ਅਰ ਸਭਾਪਤੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਕੇ ਅਪਨੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਸਦਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਰਤਨ,ਅਰਅਧਰਮ ਥੀਂ ਹਟੇ ਹਟਾਏ ਰਹਿਨ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਰਾਤ ਦਿਨ ਨਿਯਤ ਸਮੇ ਵਿਚ ਯੋਗਾ-ਭਿਆਸ ਭੀ ਕਰਦੇ ਰਹਨ ਕਿਉਂ ਕਿ ਜੇਹੜਾ ਜਿਤੇਂਦ੍ਰੀ ਹੋਵੇ ਅਪਨੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਜੇਹੜੀ ਮਨ, ਪ੍ਰਾਣ, ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਪ੍ਰਜਾ ਹੈ ਏਸਨੂੰ ਜਿਤੇ ਬਗੈਰ ਬਾਹਿਰ ਦੀ ਪ੍ਰਜਾ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਵੱਸ਼ ਵਿਚ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸਮਰਥ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ॥ ੨ ॥ ਡਾਢਾ ਚਾਹਵਾਲਾ ਹੋਕੇ ਜੇਹੜੇ ਕਾਮ ਦੇ ੧੦ ਦਸ਼ ਅਰ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਅੱਠ ੮ ਬੁਰੇ ਠਰਕ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨਾਂ ਵਿਚਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਸ਼ ਔਖਾ ਨਿਕਲ ਸਕੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਛੱਡ ਅਰ ਛੁਡਾ ਦੇਵੇ॥੩॥ਕਿਉਂ ਕਿ ਜੇਹੜਾ ਰਾਜਾ ਕਾਮ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ੧੦ ਦਸਾਂ ਖੋਟਿਆਂ ਠਰਕਾਂ ਵਿਚ ਫਸਦਾ ਹੈ ਓਹ ਅਰਥ

ਅਰਥਾਤ ਰਾਜ ਧਨ ਆਦੀ ਅਰ ਧਰਮ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਕ੍ਰੋਧ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਅੱਠ ੮ ਮੰਦੇ ਠਰਕਾਂ ਵਿਚ ਫਸਦਾ ਹੈ ਓਹ ਸ਼ਰੀਰ ਥੀਂ ਭੀ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੪॥ ਕਾਮ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਠਰਕ ਗਿਨਨੇ ਹਾਂ, ਵੇਖੋ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਨਾ, ਚੌਪਟ, ਜੂਆ ਖੇਡਨਾਂ ਆਦੀ, ਦਿਨ ਵਿਚ ਸੌਨਾ, ਕਾਮ ਕਥਾ ਵਾ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਨੀ, ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਅਤੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨੀ, ਮਾਦਕ ਦ੍ਰਵਜ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਰਾਬ ਅਫ਼ੀਮ, ਭੰਗ, ਗਾਂਜਾ, ਚਰਸ ਆਦੀ ਦਾ ਪੀਨਾ, ਗਾਨਾ, ਨਚਨਾ ਵਾ ਨਾਚ ਕਰਾਨਾ, ਸੁਨਨਾ, ਅਰ ਵੇਖਨਾ ਏਵੇਂ ਏਧਰ ਓਧਰ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ, ਏਹ ੧੦ ਕਾਮ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਠਰਕ ਹਨ ॥ ੫ ॥ ਕ੍ਰੋਧ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਠਰਕਾਂ ਨੂੰ ਗਿਨਨੇ ਹਾਂ ਚੁਗਲੀ ਕਰਨਾ, ਬਗੈਰ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਬਦੋਬਦੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਬੂਰਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ, ਵਿਰੋਧ ਰਖਨਾ, ਈਰਸ਼ਾ ਅਰਥਾਤ ਦੂਜੇ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵਾ ਉੱਨਤੀ ਵੇਖਕੇ ਸੜ ਜਾਨਾ, ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗੁਣ, ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਨੇ, ਅਧਰਮ ਯੁਕਤ ਬੁਰੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਧਨ ਆਦੀ ਦਾ ਖਰਚ ਕਰਨਾ, ਕਠੋਰ ਵਚਨ ਬੋਲਨਾ ਅਰ ਬਿਨਾ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਕੌੜਾ ਵਚਨ ਕਹਿਨਾ ਵਾ ਬਹੁਤ ਦੰਡ ਦੇਨਾ, ਏਹ ੮ ਅੱਠ ਦੁਰਗੁਣ ਕ੍ਰੋਧ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥੬॥ ਸਬ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਗ ਕਾਮਜ ਅਰ ਕ੍ਰੋਧਜ ਦਾ ਮੂਲ ਜਾਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਏਹ ਸਬ ਦੁਰਗੁਣ ਮਨੁੱਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਲੋਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕਰਕੇ ਛੱਡ ਦੇਵੇ॥੭॥ ਕਾਮ ਦੇ ਠਰਕਾਂ ਵਿਚ ਵਡੇ ਦੁਰਗੁਣ, ਇਕ ਮਦ ਆਦੀ ਅਰਥਾਤ ਨਸ਼ੇ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਖਾਨਾ, ਪੀਨਾ, ਦੂਜਾ ਪਾਸਿਆਂ ਨਾਲ ਜੂਆ ਖੇਡਨਾ, ਤੀਜਾ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਗ, ਚੌਥਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਨਾ, ਏਹ ਚਾਰ ਮਹਾਦੁਸ਼ਟ ਠਰਕ ਹਨ ॥੮॥ ਅਰ ਕ੍ਰੋਧ ਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਗੈਰ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਦੰਡ ਦੇਨਾ, ਕਠੋਰ ਵਚਨ ਬੋਲਨਾ, ਅਰ ਧਨ ਆਦੀ ਦਾ ਅਨਿਆਯ ਵਿਚ ਖ਼ਰਚ ਕਰਨਾ, ਏਹ ਤਿੰਨ ਕ੍ਰੋਧ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਵਡੇ ਦੁਖਦਾਯਕ ਦੋਸ਼ ਹਨ ॥੯॥ ਜੋ ਏਹ ੭ ਸੱਤ ਦੁਰਗੁਣ ਦੋਨੋਂ ਕਾਮਜ ਅਰ ਕ੍ਰੋਧਜ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਿਨੇ ਹਨ. ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲੇ ਅਰਥਾਤ ਵਿਅਰਥ ਖਰਚ ਤੋਂ ਕਠੋਰ ਵਚਨ, ਕਠੋਰ ਵਚਨ ਤੋਂ ਅਨਜਾਯ, ਅਨਜਾਯ ਤੋਂ ਦੰਡ ਦੇਨਾ, ਏਸ ਤੋਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਨਾ, ਏਸ ਤੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਅਤੀ ਸੰਗ, ਏਸ ਤੋਂ ਜੂਆ ਖੇਡਨਾ ਅਰ ਏਸ ਤੋਂ ਭੀ ਸ਼ਰਾਬ ਆਦੀ ਦਾ ਪੀਨਾ ਵਡਾ ਖੋਟਾ ਠਰਕ ਹੈ ॥੧੦॥ ਇਸ ਵਿੱਚ ਏਹ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੈ ਕਿ ਖੋਟੇ ਠਰਕਾਂ ਵਿਚ ਫਸਨ ਤੋਂ ਮਰਜਾਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਹੜਾ ਦੁਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਹੈ ਓਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜੀਵੇਗਾ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਪ ਕਰਕੇ ਨੀਚ ਨੀਚ ਗਤੀ ਅਰਥਾਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਕਿਸੇ ਠਰਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸਿਆ ਓਹ ਮਰਭੀ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਭੀ ਸੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਜਾ ਅਰ ਸਬ

ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਕਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਵਨ ਆਦੀ ਦੁਸ਼ਟ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸਨ, ਅਰ ਖੋਟੇ ਠਰਕਾਂ ਤੋਂ ਹਟਕੇ ਧਰਮ ਯੁਕਤ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਵਿਚ ਸਦਾ ਵਰਤ ਕੇ ਅੱਛੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਕਰਨ॥ ੧੧॥ ਰਾਜੇ ਸਭਾਸਦ ਅਰ ਮੰਤ੍ਰੀ ਕੇਹੇ ਜੇਹੇ ਹੋਨੇ ਚਾਹੀਏ :—

ਮੈਲਾਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਵਿਦਃ ਸ਼ੂਰਾਂਲਬਧਲਖਛਾਨ ਕੁਲੋਦਗਤਾਨ।
ਸਚਿਵਾਨਸਪਤ ਚਾਸ਼ਟੌ ਵਾ ਪ੍ਰਕੁਰਵੀਤ ਪਰੀਖਛਿਤਾਨ॥ ੧॥
ਅਪਿ ਯਤਸੁਕਰੰ ਕਰਮ ਤਦਪਜੇਕੇਨ ਦੁਸ਼ਕਰਮ।
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤੋਅਸਹਾਯੇਨਕਿੰਤੁ ਰਾਜਨੈ ਮਹੋਦਯਮ॥ ੨॥
ਤੈਃ ਸਾਰਧੰ ਚਿੰਤਯੇਤਨਿਤ੍ਯੰ ਸਾਮਾਨਯੰ ਸੰਧਿਵਿਗ੍ਰਹਮ।
ਸਥਾਨੰ ਸਮੁਦਯੰ ਗੁਪਤਿੰ ਲਬਧਪ੍ਰਸ਼ਮਨਾਨਿ ਚ॥ ੩॥
ਤੇਸ਼ਾਂ ਸ੍ਵੰ ਸ੍ਵਮਭਿਪ੍ਰਾਯਮੁਪਲਭ੍ਯ ਪ੍ਰਿਥਕ ਪ੍ਰਿਥਕ।
ਸਮਸਤਾਨਾਂਚ ਕਾਰਯੇਸ਼ੁ ਵਿਦਧਜਾਤਹਿਤਮਾਤ੍ਮਨਃ॥ ੪॥
ਅਨਜਾਨਪਿ ਪ੍ਰਕੁਰਵੀਤ ਸ਼ੁਚੀਨ ਪ੍ਰਾਜ੍ਞਵਾਨਵਮਖਿਤਾਨ।
ਸਮਨਗਰਥਸਮਾਹਰਤ੍ਰੀਨਮਾਤ੍ਯਜਾਨਸੁਪਰੀਖਛਿਤਾਨ॥ ੫॥
ਨਿਵਰਤੇਤਾਸਜ ਯਾਵਦਭਿਹਿਤਿਕਰਤਵਜਤਾ ਨ੍ਰਿਭਿਃ।
ਤਾਵਤੋਅਤੰਦ੍ਰਿਤਾਨ ਦਖਛਾਨ ਪ੍ਰਕੁਰਵੀਤ ਵਿਚਖਛਣਾਨ॥ ੬॥
ਤੈਸ਼ਾਮਰਥੇ ਨਿਯੁੰਜੀਤ ਸ਼ੂਰਾਨ ਦਖਛਾਨ ਕੁਲੋਦਗਤਾਨ।
ਸ਼ੁਚੀਨਾਕਰਕਰਮਾਂਤੇ ਭੀਰੂਨੰਤਰਨਿਵੇਸ਼ਨੇ॥ ੭॥
ਦੂਤੰ ਚੈਵ ਪ੍ਰਕੁਰਵੀਤ ਸਰਵਸ਼ਾਸਤ੍ਰਵਿਸ਼ਾਰਦਮ।
ਇੰਗਤਾਕਾਰਚੇਸ਼ਟਜਵੰ ਸ਼ੁਚਿੰ ਦਖਛੰ ਕੁਲੋਦਗਤਮ॥ ੮॥
ਅਨੁਰਕਤਃ ਸ਼ੁਚਿਰਦਖਛਃਸਮ੍ਰਿਤਿਮਾਨ ਦੇਸ਼ਕਾਲਵਿਤ।
ਵਪ੍ਰੁਸ਼ਮਾਨਵੀਤਭੀਰਵਾਗਮੀ ਦੂਤੋ ਰਾਜ੍ਞਃ ਪ੍ਰਸ਼ਸਯਤੇ॥ ੯॥
ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੭। ਸ਼ਲੋਕ ੫੪–੫੭। ੬੦–੬੪॥

ਅਪਨੇ ਰਾਜ ਅਪਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂਦੇ ਜਾਨਨ ਵਾਲੇ, ਸ਼ੂਰਬੀਰ, ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਨਿਸ਼ਫਲ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਕੁਲੀਨ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪਰੀਖਛਾ ਕੀਤੇ ਹੋਏ, ਸਤ ਵਾ ਅੱਠ ਉੱਤਮ ਧਾਰਿਮਕ ਚਤੁਰ ਮੰਤ੍ਰੀ ਕਰੇ॥ ੧॥ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਾਯਤਾ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਜੇਹੜਾ ਸੁਖਾਲਾ ਕੰਮ ਹੈ ਓਹ ਭੀ ਇੱਕ ਦੇ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਠਿਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਏਹ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਮਹਾਨਰਾਜਕਰਮ ਇਕ ਕੋਲੋਂ ਕੀਕਨ ਹੋਸਕਦਾਹੈ ਏਸ ਲਈ ਇਕਨੂੰ ਰਾਜਾ ਅਰ ਇਕ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਰਯ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਨਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰਾ ਕੰਮ ਹੈ॥੨॥ ਏਸ ਕਰਕੇ ਸਭਾਪਤੀ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਨਿੱਤ ਪ੍ਰਤੀ ਇਨਾਂ ਰਾਜ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਮਾਨਜ ਕਰਕੇ

ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਮਿਤ੍ਰਭਾ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ, ਇਸਥਿਤੀ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਰਹਨਾ, ਅਪਨੇ ਰਾਜ ਦੀ ਰਖਛਾ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਰਹਨਾ, ਸਦ ਅਪਨਾ ਉਦੈ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਿੱਧੀ ਹੋਵੇ ਤਦ ਦੁਸ਼ਦ ਵੈਰੀਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨਾ,ਮੂਲ,ਰਾਜ ਸੈਨਾ, ਖਜ਼ਾਨੇ ਆਦੀ ਦੀ ਰਖਛਾ, ਜੇਹੜੇ ਜੇਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨ ਉਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਥਾਪਨ, ਉਪਦ੍ਰਵ ਰਹਿਤ ਕਰਨਾ,ਇਨਾਂ ਛੀਆਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਨਿਤਪ੍ਰਤੀ ਕੀਤਾ ਕਰੇ ॥ ੩ ॥ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਕਰਨਾ,ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਾਸਦਾਂ ਦਾ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰਾ ਅਪਨਾ ਅਪਨਾ ਵਿਚਾਰ ਅਰ ਮਤਲਬ ਨੂੰ ਸੁਨਕੇ ਬਹੁਪਖਛ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਯਾਂ ਵਿਚ ਜੇਹੜਾਕਾਰਯ ਅਪਨਾ ਅਰ ਦੂਜੇਦਾ ਹਿਤਕਾਰਕ ਹੋਵੇ ਓਹ ਕਰਨੇ ਲਗਨਾ॥੪॥ ਹੋਰ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾ,ਬੁੱਧੀਮਾਨ, ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੇ, ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਤੀਚਤੁਰ ਪਰੀਖਛਾ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਮੰਤ੍ਰੀ ਕਰੇ ॥੫॥ਜਿੰਨੇ ਮਨੁਸ਼ਾਂਕੋਲੋਂ ਕਾਰਯ ਸਿੱਧ ਹੋਸਕੇ ਉੱਨੇ ਆਲਸ ਰਹਿਤ ਬਲਵਾਨ ਅਰ ਬੜੇ ਬੜੇ ਚਤੁਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਰਥਾਤ ਨੌਕਰ ਰੱਖੇ ॥੬॥ ਏਸਦੇ ਅਧੀਨ ਸ਼ੂਰਵੀਰ, ਬਲਵਾਨ ਕੁਲ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਵਡੇ ਵਡੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਅਰ ਭਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲਾਵੇ॥੭॥ਜੇਹੜਾ ਚੰਗੇ ਕੁਲ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ,ਚਤੁਰ, ਪਵਿਤ੍ਰ, ਹਾਉ ਭਾਉ ਅਰ ਚੇਸ਼ਟਾ ਥੀਂ ਅੰਦਰ ਦੀ ਹ੍ਰਿਦੇ ਅਰ ਭਵਿਸ਼ੱਤ ਵਿਚ ਹੋਨ ਵਾਲੀ ਬਾਤ ਨੂੰ ਜਾਨਨ ਹਾਰਾ, ਸਭਨਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ (ਵਿਸ਼ਾਰਦ) ਚਤੁਰ ਹੈ ਉਸ ਦੂਤ ਨੂੰ ਭੀ ਰੱਖੇ॥੮॥ਓਹ ਅਜੇਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਛਾਛੇ 'ਚਾ' ਅਤ ਪ੍ਰੀਤੀ ਵਾਲਾ, ਨਿਸ਼ਕਪਟੀ, ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾ, ਚਤੁਰ, ਬਹੁਤ ਸਮਯ ਦੀ ਬਾਤ ਨੂੰ ਭੀ ਨਾ ਭੁਲਨ ਵਾਲਾ, ਦੇਸ਼ ਅਰ ਕਾਲ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਵਰਤਨ ਵਾਲਾ, ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਵਾਲਾ, ਨਿਟਭੈ ਅਰ ਵਡਾ ਵਜਾਖਿ-ਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਓਹੋ ਰਾਜਾ ਦਾ ਦੂਤ ਹੋਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ ॥ ੯ ॥ ਕਿਸ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕੀ ਕੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਨਾ ਯੋਗ ਹੈ :—

ਅਮਾਤਜੋ ਦੰਡ ਆਯੱਤੋ ਦੰਡੇ ਵੈਨਯਿਕੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ।
ਨ੍ਰਿਪਤੌ ਕੋਸ਼ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੇ ਚ ਦੂਤੇ ਸੰਧਿਵਿਪਰਯਯੌ ॥ ੧ ॥
ਦੂਤ ਏਵ ਹਿ ਸੰਧੱਤੇ ਭਿਨੱਤਜੇਵ ਚ ਸੰਹਤਾਨ ।
ਦੂਤਸਤਤਕੁਰੁਤੇ ਕਰਮ ਭਿਦਯੰਤੇ ਯੇਨ ਵਾ ਨ ਵਾ ॥ ੨ ॥
ਬੁੱਧ੍ਯਾ ਚ ਸਰਵੰਤੱਤ੍ਵੈਨ ਪਰਰਾਜਚਿਕੀਰਸ਼ਿਤਮ ।
ਤਥਾ ਪ੍ਰਯਤਨਮਾਤਿਸ਼ਠੇਦਜਾਬਾਤਮਾਨੰ ਨ ਪੀਡਯੇਤ ॥ ੩ ॥
ਧਨੁਰਦੁਰਗੀ ਮਹੀਦੁਰਗਮਬਦੁਰਗੀ ਵਾਰਖਛਮੇਵਵਾ
ਨ੍ਰਿ ਦੁਰਗੰਗਿਰਿਦੁਚਰੀ ਵਾ ਸਮਾਸ਼੍ਰਿਤਜ ਵਮੇਤਪੁਰਮ ॥ ੪ ॥
ਏਕਃ ਸ਼ਤੰ ਯੋਧਯਤਿ ਪ੍ਰਾਕਾਰਥੋ ਧਨੁਰਧਰਃ ।

ਸ਼ਤੈ ਦਸ਼ ਸਹਸ੍ਰਾਣਿ ਤਸਮੱਾਦੁਰਗੀ ਵਿਧੀਯਤੇ॥ ੫॥
ਤਤਸਜ਼ਾਦਾਯੁਧਸੰਪਨੰ ਧਨਧਾਨਯੈਨ ਵਾਹਨੈਃ।
ਬ੍ਰਾਹਮਣੈਃ ਸ਼ਿਲਪਿਭਿਰਯੰਤ੍ਰੈਰਯਵਸੇਨੋਦਕੇਨ ਚ ॥ ੬॥
ਤਸਜ ਮਧਜੇ ਸੁਪਰਯਾਪਤੰ ਕਾਰਯੇਦਗ੍ਰਿਹਮਾਤਮਨਃ।
ਗੁਪਤੰ ਸਰਵਰਤੁਕੰ ਸੁਖੰ੍ ਜਲਵ੍ਰਿਖਛਸਮਨ੍ਵਿਤਮ ॥ ੭ ॥
ਤਦਧਜ਼ਾਸਜੋਦ੍ਵਹੇਦਭਾਰਯਾਂ ਸਵਰ੍ਣਾਂ ਲਖਛਣਾਨ੍ਵਿਤਾਮ ।
ਕੁਲੇ ਮਹਤਿ ਸੰਭੂਤਾਂ ਹ੍ਰਿਦਜਾਂ ਰੂਪਗੁਣਾਨ੍ਵਿਤਾਮ ॥ ੮॥
ਪੁਰੋਹਿਤੰ ਪ੍ਰਕੁਰਵੀਤ ਵ੍ਰਿਣੁਯਾਦੇਵ ਚਰਤ੍ਵਿਜਮ ।
ਤੇ ਅਸਜ ਗ੍ਰਿਹਜਾਣਿ ਕਰਮਾਣਿ ਕੁਰਯੁਰਵੈ ਤਾਨਿ ਕਾਨਿ ਚ ॥ ੯ ॥
ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੭। ਸ਼ਲੋਕ ੬੫। ੬੬। ੬੮। ੭੦। ੭੪–੭੮ ॥

ਅਮਾਤਜ ਨੂੰ ਦੰਡ ਅਧਿਕਾਰ, ਦੰਡ ਵਿਚ ਵਿਨੈ ਕ੍ਰਿਆ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਨਿਆਯ ਰੂਪ ਦੰਡ ਨਾ ਹੋਨੇ ਪਾਵੇ, ਰਾਜਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਅਰ ਰਾਜਕਾਰਯ, ਤਥਾ ਸਭਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਬ ਕਾਰਯ ਅਰ ਦੂਤ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਵਾ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਵੇ। ੧॥ਦੂਤ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋਹੜਾ ਫੁੱਟ ਵਿੱਚ ਮੇਲ ਕਰ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਫੋੜ ਤੋੜ ਦੇਵੇ, ਦੂਤ ਓਹ ਕਰਮ ਕਰੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਤ੍ਰੂਆਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪਵੇ॥੨॥ਓਹਸਭਾਪਤੀ ਅਰ ਸਭਾਸਦ ਦਾ ਦੂਤ ਆਦੀ ਯਥਾਰਥ ਕਰਕੇ ਦੂਜੇ ਵਿਰੋਧੀ ਰਾਜੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਜਾਨਕੇ ਅਜੇਹਾ ਯਤਨ ਕਰੇ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਪਨੇ ਨੂੰ ਪੀੜਾ ਨ ਹੋਵੇ ॥ ੩ ॥ ਸੁੰਦਰ ਜੰਗਲ,ਧਨ, ਧਾਨਜ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਧਨੁਰਧਾਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਥੀਂ ਭਰਪੂਰ, ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਬਨਿਆ ਹੋਇਆ, ਜਲ ਕਰਕੇ ਵਲਿਆ ਹੋਇਆ, ਅਰ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸੇ ਬਨ, ਚੌਹਾਂ ਪਾਸੇ ਸੈਨਾ ਰਹੇ, ਚੌਹਾਂ ਪਾਸੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਕੋਟ ਬਨਾਕੇ ਉਸਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਨਗਰ ਬਨਾਵੇ ॥੪ ॥ ਅਰ ਨਗਰ ਦੇ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਕੋਟ ਬਨਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੋਇਆ ਇਕ ਵੀਰ ਧਨੁਰਧਾਰੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਾਲਾ ਪੁਰੁਸ਼ ੧੦੦ ਸੌਦੇ ਨਾਲ, ਅਰ ਸੌ ੧੦੦੦ ਇਕਹਜ਼ਾਰ ਦੇਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਦੁਰਗ (ਕਿਲੇ) ਦਾ ਬਨਵਾਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ ॥੫॥ਓਹ ਦੁਰਗ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਅਸਤ੍ਰ ਧਨ, ਧਾਨਜ,ਵਾਹਨ(ਗੱਡੀ ਆਦੀ) ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੇਹੜੇ ਪੜ੍ਹਾਨ ਅਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰੇ ਹੋਨ, ਸ਼ਿਲਪੀ ਅਰਥਾਤ ਕਾਰੀਗਰ, ਯੰਤ੍ਰ ਨਾਨਾਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਲਾਂ, ਚਾਰਾ, ਘਾਹ ਅਰ ਪਾਨੀ ਆਦੀ ਥੀਂ ਪਰੀਪੂਰਣ ਹੋਵੇ ॥੬॥ਓਹਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਪਾਨੀ ਰੁੱਖ,ਫੁਲ ਆਦਿਕ ਸਬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਰਖਛਾ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਬ ਰੁੱਤਾਂ ਵ੍ਰਿਚ ਸੁਖ ਦੇ ਦੇਨ ਵਾਲੇ, ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦਾ ਅਪਨੇ ਵਾਸਤੇ ਘਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਬ ਰਾਜ ਕਾਰਯ ਦਾ ਨਿਰਵਾਹ ਹੋਵੇ ਓਸੋ ਜੇਹਾ ਬਨਾਵੇ ॥੭॥ ਇੰਨਾਂ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਦੀ

ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਕੇ ਏਂਥੋਂ ਝਕ ਰਾਜ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਗੁਣ ਵਾਲੀ ਧ੍ਰਿਦੇ ਨੂੰ ਅਤੀ ਪਿਆਰੀ ਵੱਡੇ ਉਤਮ ਕੁਲ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਸੁੰਦਰ ਲਖਛਣਾਂ ਵਾਲੀ ਅਪਨੇ ਖਛਤ੍ਰੀ ਕੁਲ ਦੀ ਕੰਨਿਆ ਜੇਹੜੀ ਅਪਨੇ ਵਰਗੀ ਵਿਦਿਆ ਆਦੀ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਉਸ ਇੱਕੋ ਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰੇ, ਦੂਜੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਗਮਜ ਸਮਝਕੇ ਅੱਖ ਨਾਲ ਭੀ ਨਾ ਵੇਖੇ ॥੮॥ ਪੁਰੋਹਿਤ ਅਰ ਰਿਤ੍ਵਜ ਦਾ ਸ੍ਵੀਕਾਰ ਏਸ ਲਈ ਕਰੇ ਕਿ ਓਹ ਅਗਨੀਹੋਤ੍ਰ ਅਰ ਪ੍ਰਖਛੇਸ਼ਟੀ ਯੱਗ ਆਦੀ ਸਭ ਰਾਜ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਕਰਨ, ਅਰ ਆਪ ਸਰਵਦਾ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਗਿਆ ਰਹੇ ਅਰਥਾਤਏਹੋ ਹੀ ਰਾਜਾ ਦਾ ਸੰਧਿਆ ਉਪਾਸਨ ਆਦੀ ਕਰਮ ਹੈ ਜੇਹੜਾ ਰਾਤ ਦਿਨ ਕਾਰਯ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹਿਨਾ ਅਰ ਕੋਈ ਰਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਵਿਗੜਨ ਨ ਦੇਨਾ ॥੯॥

ਸ਼ਾਂਵਤ੍ਸਰਿਕਮਾਪਤੈਸ਼ਚ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰਾਦਾਹਾਰਯੇਦ੍ਬਲਿਮ ।
ਸਮ੍ਯੱਾਚਾਮਨਾਯਪਰੋ ਲੋਕੇ ਵਰਤੇਤ ਪਿਤ੍ਰੇਵਤ੍ਤਾਨ੍ ਸ਼ੁ ॥ ੧ ॥
ਅਧਯਖਛਾਨ ਵਿਵਿਧਾਨ ਕੁਰੁਯਾਤ ਤਤ੍ ਤਤ੍ ਵਿਪਸ਼ਚਿਤਃ ।
ਤੇ ਅਸਯ ਸਰਵਾਣਯਵੇਖਛੇਰਨਨ੍ਵਿਤਾਂ ਕਾਰਯਾਣਿ ਕੁਰਵਤਾਮ ॥ ੨ ॥
ਆਵ੍ਰਿੱਤਾਨਾਂ ਗੁਰੁਕੁਲਾਦ੍ਵਿਪ੍ਰਾਣਾਂ ਪ੍ਰਤ੍ਯਕੱ ਭਵੇਤ ।
ਨ੍ਰਿਪਾਣਾਮਖਛਯੋ ਹਯੇਸ਼ ਨਿਧਿਰਬ੍ਰਾਹਮੋ ਵਿਧੀਯਤੇ ॥ ੩ ॥
ਸਮੋੱਤਮਾਧਮੈਃ ਰਾਜਾ ਤ੍ਰਾਹੁਤਃ ਪਾਲਯਨ ਪ੍ਰਜਾਃ ।
ਨ ਨਿਵਰਤੇਤ ਸੰਗ੍ਰਾਮਾਤ ਖਛਾਤ੍ਰੰ ਧਰਮਮਨੁਸਮਰਨ ॥ ੪ ॥
ਆਹਵੇਸ਼ੁ ਮਿਥੋਅਨਯੋਅਨਯੰ ਜਿਘਾਂਸਤੋ ਮਹੀਖਛਿਤਃ ।
ਯੁਧਯਮਾਨਾਃ ਪਰੰ ਸ਼ਕਤ੍ਯਾ ਸ੍ਵਰ੍ਗੀ ਯਾਂਤ੍ਯਪਰਾਙ੍ਮੁਖਾਃ ॥ ੫ ॥
ਨ ਚ ਹਨਯਾਤ ਸਥਾਲਾਰੂਢੰ ਨ ਕਲੀਵੰ ਨ ਕ੍ਰਿਤਾਂਜਲਿਮ ।
ਨ ਮੁਕਤਕੇਸ਼ੰ ਨਾਸੀਨੰ ਨ ਤਵਾਸਮੀਤਿਵਾਦਿਨਮ ॥ ੬ ॥
ਨ ਸੁਪਤੰ ਨ ਵਿਸੱਨਾਹੰ ਨ ਨਗਨੰ ਨ ਨਿਰਾਯੁਧਮ ।
ਨਾ ਯੁਧ੍ਯਮਾਨੰ ਪਸ਼ਯਨ੍ਤੰ ਨ ਪਰੇਣ ਸਮਾਗਤਮ ॥ ੭ ॥
ਨਾਯੁਧਵ੍ਯਸਨੰ ਪ੍ਰਾਪ੍ਤੰ ਨਾਰ੍ਤੰ ਨਾਤ੍ਤਿਪਰਿਖਛਤਮ ।
ਨ ਭੀਤੰ ਨ ਪਰਾਵ੍ਰਿੱਤੰ ਸਤਾਂ ਧਰਮਮਨੁਸਮਰਨ ॥ ੮ ॥
ਯਸਤੁ ਭੀਤਃ ਪਰਾਵ੍ਰਿੱਤਃ ਸੰਗ੍ਰਾਮੇ ਹਨਯਤੇ ਪਰੈਃ।
ਭਰਤੁਰਯੱਦੁਸ਼ਕ੍ਰਿਤੰ ਕਿੰਚਿੱਤਤ੍ਤਸ੍ਯ ਵੈ ਪ੍ਰਤਿਪਦ੍ਯਤੇ ॥ ੯ ॥
ਯੱਚਾਸਯ ਸੁਕ੍ਰਿਤੰ ਕਿੰਚਿਦਮੁਤ੍ਰਾਰਥਮੁਪਾਰਜਿਤਮ ।
ਭਰਤਾ ਭਤਸਰਵਮਾਦੱਤੇ ਪਰਾਵ੍ਰਿਤਹਤਸਯ ਤੁ ॥ ੧੦ ॥
ਰਥਾਸ਼੍ਵ ਹਸਤਿਨੰ ਛਤ੍ਰੰ ਧਨੰ ਧਾਨ੍ਯੰ ਪਸ਼ੂਨ ਸਤ੍ਰਿਯਃ ।

ਸਰਵਦ੍ਰਵਜਾਣਿ ਕੁਪਜੰ ਚ ਯੋਯੱਜਯਤਿ ਤਸਜ ਤਤ ॥ ੧੧ ॥
ਰਾਜਵਸ਼ਚ ਦਦਯੁਰੂ ਧਾਂਭਾਰਮਿਤਯੇਸ਼ਾ ਵੈਦਿਕੀ ਸ੍ਰੁਤਿਃ।
ਰਾਜਵਾ ਚ ਸਰਵਯੋਧੇਭਯੋ ਦਾਤਵਜਮਪ੍ਰਿਥਕਜਿੱਤਮ ॥ ੧੨ ॥
ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੭। ਸ਼ਲੋਕ ੮੦-੮੨। ੮੭। ੮੯। ੯੧-੯੭ ॥

ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ 'ਕਰ' (ਟਿਕਸ) ਆਪਤ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦ੍ਵਾਰਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੇ, ਅਰ ਜਿਹੜੇ ਸਭਾਪਤੀ ਰੂਪ ਰਾਜਾ ਆਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੁਰੁਸ਼ ਹਨ ਓਹ ਸਭ ਸਭਾ ਵੇਦ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਕੇ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿਤਾ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਵਰਤਨ ॥ ੧ ॥ ਉਸ ਰਾਜ ਕਾਰਯ ਵਿਚ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਦੇ ਅਧਯਖਛਾਂ ਨੂੰ ਸਭਾ ਨਿਯਤ ਕਰੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਏਹੋ ਕੰਮ ਹੈ ਜਿੰਨੇ ਜਿਸ ਜਿਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰਾਜ ਪੁਰੁਸ਼ ਹੋਨ ਓਹ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤ ਕੇ ਯਥਾਵਤ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਯਾ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਯਥਾਵਤ ਕਰਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਕਾਰ, ਅਰ ਜੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਵਤ ਦੰਡ ਦਿੱਤਾ ਕਰੇ ॥ ੨ ॥ ਸਦਾ ਜੇਹੜਾ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਵੇਦ ਪ੍ਰਚਾਰ ਰੂਪ ਅਖਛੈ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ ਏਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਯਥਾਵਤ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਕਰਕੇ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਗੁਰੂਕੁਲ ਤੋਂ ਆਵੇ ਉਸਦਾ ਸਤਕਾਰ ਰਾਜਾ ਅਰ ਸਭਾ ਯਥਾਵਤ ਕਰਨ, ਤਥਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਏ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਨ ॥ ੩ ॥ ਏਸ ਬਾਤ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਰਾਜ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਕੇ ਬਹੁਤ ਉੱਨਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਕਦੀ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਪਾਲਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਪਨੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ, ਤੁੱਲ, ਅਰ ਉੱਤਮ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਵਿਚ ਬੁਲਾਵੇ ਤਾਂ ਖਛਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸਮਰਣ ਕਰਕੇ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਵਿਚ ਜਾਨ ਤੋਂ ਕਦੀ ਨ ਹਟੇ ਅਰਥਾਤ ਵਡੀ ਚਤੁਰਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਪਨੀ ਹੀ ਜਿੱਤ ਹੋਵੇ ॥੪॥ ਜੇਹੜੇ ਸੰਗ੍ਰਾਮਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜਾ ਲੋਗ ਅਪਨੀ ਸਾਮਰਥ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਗੈਰ ਡਰਨ ਦੇ ਪਿੱਠ ਨਾ ਵਿਖਾਕੇ ਯੁੱਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਸੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਤੋਂ ਕਦੀ ਨਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜੇ ਕਿੰਤੂ ਕਦੀ ਕਦੀ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਦੇ ਜਿੱਤਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਤੋਂ ਲੁਕ ਜਾਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਸਕੇ ਓਹੋ ਜੇਹੇ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਜੀਕਨ ਸ਼ੇਰ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਸਾਂਮਨੇ ਆਕੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਝਟ ਪਟ ਭਸਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਮੂਰਖਤਾ ਨਾਲ ਨਸ਼ਟ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋ ਜਾਨ ॥ ੫ ॥ ਯੁੱਧ ਸਮੇ ਵਿਚ ਨਾ ਏਧਰ ਓਧਰ ਖਲੋਤੇ, ਨ ਨਪੁੰਸਕ (ਹਿਜੜੇ) ਨਾ ਹਥ ਜੋੜੇ ਹੋਏ ਨਾ ਜਿਸਦੇ ਸਿਰਦੇ ਵਾਲ ਖੁਲ ਗਏ ਹੋਨ, ਨਾ ਬੈਠੇ ਹੋਏ, ਨਾ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਣ ਹਾਂ, ਅਜੇਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ॥੬॥ ਨਾ ਸੁਤੇ ਹੋਏ, ਨਾ ਮੂਰਛਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ, ਨਾ ਨੰਗੇ, ਨਾ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਨਾ

युॱध करदे होऐ वेखन वाले, ना शत्रू दे साथी ॥७॥ ना शसत्र दे मारन नाल पीड़ा नूँ प्रापत होऐ, ना दुखी, ना अतयंत घाइल, ना छरे होऐ अर ना दौड़दे होऐ पुरुश नूँ सत पुरुशां दे धरम दा समरण करदे होऐ योॱधा लोग कदी मारन, किंतू उनांनूँ पकड़के जेहड़े चंगी होन बंदीगृह विच रख देवे अर भोजन वसत्र यथावत देवे, अर जेहड़े घाइल होऐ होन उनुं दा दवादारु विधिपूरवक करन, उनुं नूँ ना चिड़ावे ना दुख देवे, जो उनुं दे योगय कंम होवे करावे,विशेश ऐस तो धिआन रॱखे कि इसत्री बालक, बिॱध, अर आतुर, तथा सोग वाले पुरुशां उॱते शसत्र कदी ना चलावे उनुं दे लड़कियां बालिआं नूँ अपनी मंतान वाङण पाले,अर इसत्रीआं नूँ भी पाले उनुं नूँ अपनी भैन अर कंनिआं दे समान समझे कदी खोटी दृशटी नाल भी ना डॱके, जद राज चंगी तरां नाल जॱम जावे अर जिनां नाल मुड़ मुड़ युॱध करन दी शंका न होवे उनां नूँ सतकार दे नाल छॱडके अपने अपने घर या देश नूँ भेज देवे अर जिनां थीं कॱल कलोतर नूँ विघन दा संभव होवे उनुं नूँ सदा कारागार (कैदखाने) विच रॱखे ॥ ८ ॥ अर जेहड़ा पलायन अरथात नॱस जावे अर छरिआ होइआ नौकर वैरीआं थीं मारिआ जावे ओह उस सामी दे अपराध नूँ प्रापत होके दंड दे योगय होवे ॥९॥ अर जेहड़ी प्रतिशठा है जिस करके एसलोक अर परलोक विच सुख होन वाला सी उसदा सामी लै लैंदा है जेहड़ा नॱसदा होइआ मारिआ जावे उसनूँ कुझ भी सुख नहीं हुंदा उसदा पुंन फल सब नशट होजांदा अज उस प्रतिशठा नूँ ओह प्रापत होवे जिसने धरम दे नाल यथावत युॱध कीता होवे ॥ १० ॥ एस विदसथानूँ कदी ना तोड़े कि जो जो लड़ाई दे विच जिस जिस सिपाही वा अधयकश ने रथ, घोड़े, हाथी, छतर, धन, धानज गऊ आदी पशू अर इसत्रीआं तथा होर तरां दे सब पदारथ, अर घिउ तेल आदी दे कूँपे जिॱते होन ओहो ही उस उसदा गरहण करे परंतू फौजी लोग भी उनां जिॱते होऐ पदारथां विचों सोलवां हिॱसा राजा नूँ देन अर राजा भी सैना दे लड़न वालिआं नूँ उस धन विचों जो सब ने मिलके जितिआ है सोलवां हिॱसा देवे अर जेहड़ा युॱध विच मरगिआ होवे उसदी इसत्री अर संतान नूँ उसदा भाग देवे अर उसदी इसत्री तथा असमरथ लड़कियां दा यथावत पालन करे, जद उसदे लड़के समरथ हो जान तद उनुं नूँ यथायोगय अधिकार देवे, जेहड़ा अपने राज दी बिॱधी, प्रतिशठा, जै, अर

ਆਨੰਦੇ ਬ੍ਰਿੱਧੀ ਦੀ ਇਛਿਆ ਰਖਦਾ ਹੋਵੇ ਓਹ ਏਸ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਉਲੰਘਨ ਕਦੀ ਨ ਕਰੇ :—

ਅਲਬਧੰ ਚੈਵ ਲਿਪਸੇਤ ਲਬਧੰ ਰਖਛੇਤ ਪ੍ਰਯਤੱਨਤਃ।
ਰਖਛਿਤੰ ਵਰਧਯੇਤਚੈਵ ਵ੍ਰਿੱਧੰ ਪਾਤ੍ਰੇਸ਼ੁ ਨਿਃਖਛਿਪੇਤ ॥ ੧ ॥
ਅਲਬਧਮਿੱਛੇਤਦੰਡੇਨ ਲਬਧੰ ਰਖਛੇਦਵੇਖਛਯਾ।
ਰਖਛਿਤੰ ਵਰਧਯੇਦ ਵ੍ਰਿੱਧਯਾ ਵ੍ਰਿੱਧੰ ਦਾਨੇਨ ਨਿਃਖਛਿਪੇਤ ॥ ੨ ॥
ਅਮਾਯਯੈਵ ਵਰਤੇਤ ਨ ਕਥੰਚਨ ਮਾਯਯਾ।
ਬੁਧਯੇਤਾਰਿਪ੍ਰਯੁਕਤਾਂ ਚ ਮਾਯਾਨਿਤਯੰ ਸ੍ਵਸੰਵ੍ਰਿਤਃ ॥ ੩ ॥
ਨਾਸਯ ਛਿਦ੍ਰੰ ਪਰੋ ਵਿਦਯਾਤ ਛਿਦ੍ਰੰ ਵਿਦਯਾਤਪਰਸਯ ਤੁ।
ਗੂਹੇਤ ਕੂਰਮ ਇਵਾਂਗਾਨਿ ਰਖਛੇਦ੍ਵਿਵਰਮਾਤਮਨਃ ॥ ੪ ॥
ਵਕਵੱਚਿੰਤਯੇਦਰਥਾਨ ਸਿੰਹਵੱਚ ਪਰਾਕ੍ਰਮੇਤ।
ਵ੍ਰਿਕਵੱਚਾਵਲੁੰਪੇਤ ਸ਼ਸ਼ਵੱਚ ਵਿਨਿਸ਼ਪਤੇਤ ॥ ੫ ॥
ਏਵੈ ਵਿਜਯਮਾਨਸਯ ਯੇ ਅਸਯ ਸਮੁਃ ਪਰਿਪੰਥਿਨਃ।
ਤਾਨਾਨਯੇਦ ਵਸ਼ੰ ਸਰ੍ਵਾਨ ਸਾਮਾਦਿਭਿਰੁਪਕ੍ਰਮੈਃ ॥੬ ॥
ਯਥੋੱਧਰਤਿ ਨਿਰਦਾਤਾ ਕਖਛੰ ਧਾਨਯੰ ਚ ਰਖਛਤਿ।
ਤਥਾ ਰਖਛੇਤਨ੍ਰਿਪੋ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੰ ਹਨਯੱਾਚ ਪਰਿਪੰਥਿਨਃ ॥ ੭ ॥
ਮੋਹਾਦ੍ਰਾਜਾ ਸ੍ਵਰਾਸ਼ਟ੍ਰੰ ਯਃ ਕਰਸ਼ਯਤੱਮਨਵੇਖਛਯਾ।
ਸੋਅਚਿਰਾਦ ਭ੍ਰਸ਼ਯਤੇ ਰਾਜਯੱਾਤਜੀਵਿਤੱ ਚ ਸਬਾਂਧਵਃ ॥ ੮ ॥
ਸ਼ਰੀਰਕਰਸ਼ਣਾਤ੍ਪ੍ਰਾਣਾਃ ਖਛੀਯੰਤੇ ਪ੍ਰਾਣਿਨਾਂ ਯਥਾ।
ਤਥਾਰਾਜਵਾਮਪਿ ਪ੍ਰਾਣਾਃ ਖਛੀਯੰਤੇ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰਕਰਸ਼ਣਾਤ ॥ ੯ ॥
ਰਾਸ਼ਟ੍ਰਸਯ ਸੰਗ੍ਰਹੇ ਨਿਤਯੰ ਵਿਧਾਨਮਿਦਮਾਚਰੇਤ।
ਸੁਸੰਗ੍ਰਿਹੀਤਰਾਸ਼ਟ੍ਰੋ ਹਿ ਪਾਰਥਿਵਃ ਸੁਖਮੇਧਤੇ ॥ ੧੦ ॥
ਦ੍ਵਯੋਸਤ੍ਰਯਾਣਾਂ ਪੰਚਾਨਾਂ ਮਧਯੇ ਗੁਲਮਮਧਿਸ਼ਠਿਤਮ।
ਤਥਾ ਗ੍ਰਾਮਸ਼ਤਾਨਾਂ ਚ ਕੁਰਯਾਦ੍ਰਾਸ਼ਟ੍ਰਸਯ ਸੰਗ੍ਰਹਮ ॥ ੧੧ ॥
ਗ੍ਰਾਮਸਯਾਧਿਪਤਿੰ ਕੁਰਯਾਤਦਸ਼ਗ੍ਰਾਮਪਤਿੰ ਤਥਾ।
ਵਿੰਸ਼ਤੀਸ਼ੰ ਸ਼ਤੇਸ਼ੰ ਚ ਸਹਸ੍ਰਪਤਿਮੇਵ ਚ ॥ ੧੨ ॥
ਗ੍ਰਾਮੇ ਦੋਸ਼ਾਨਸਮੁਭਪੰਨਾਨ ਗ੍ਰਾਮਿਕਃ ਸ਼ਨਕੈਃ ਸ੍ਵਯਮ।
ਸ਼ੰਸੇਦ ਗ੍ਰਾਮਦਸ਼ੇਸ਼ਾਯ ਦਸ਼ੇਸ਼ੋ ਵਿੰਸ਼ਤੀਸ਼ਿਨਮ ॥ ੧੩ ॥
ਵਿੰਸ਼ਤੀਸ਼ਸਤੁ ਤਤ ਸਰ੍ਵੰ ਸ਼ਤੇਸ਼ਾਯ ਨਿਵੇਦਯੇਤ।
ਸ਼ੰਸੇਦ ਗ੍ਰਾਮਸ਼ਤੇਸ਼ਸਤੁ ਸਹਸ੍ਰਪਤਯੇ ਸ੍ਵਯਮ ॥ ੧੪ ॥
ਤੇਸ਼ਾਂ ਗ੍ਰਾਮਜਾਣਿ ਕਾਰਯਾਣਿ ਪ੍ਰਿਥਕ੍ਤਾਰਯਾਣਿ ਚੈਵ ਹਿ।
ਰਾਜਵੇਅਨਨ੍ਯਃ ਸਚਿਵਃ ਸਨਿਗਧਸਤਾਨਿ ਪਸ਼ਯੇਦਤੰਦ੍ਰਿਤਃ ॥ ੧੫ ॥

ਨਗਰੇ ਨਗਰੇ ਚੈਕੰ ਕੁਰਯਾਤ ਸਰਵਾਰਥਚਿੰਤਕਮ।
ਉੱਚੈਃਸਥਾਨੰ ਘੋਰਰੂਪੰ ਨਖਛਤ੍ਰਾਣਾਮਿਵ ਗ੍ਰਹਮ ॥ ੧੬ ॥
ਸ ਤਾਨਨੁਪਰਿਕ੍ਰਾਮੰਤ ਸਰਵਾਨੇਵ ਸਦਾ ਸ੍ਵਯਮ।
ਤੇਸ਼ਾਂ ਵ੍ਰਿੱਤੰ ਪਰਿਣਯੇਤ ਸਮਜਗ੍ਰਸ਼ਟ੍ਰੇਸ਼ੁ ਤੱਚਰੇਃ ॥ ੧੭ ॥
ਰਾਜਵੋ ਹਿ ਰਖਛਾਧਿਕ੍ਰਿਤਾਃ ਪਰਸ੍ਵਾਦਾਯਿਨਃ ਸ਼ਠਾਃ।
ਭ੍ਰਿਤਜਾ ਭਵੰਤਿ ਪ੍ਰਾਯੇਣ ਤੇਭਜੋ ਰਖਛੇਦਿਮਾਃ ਪ੍ਰਜਾਃ ॥ ੧੯ ॥
ਯੇ ਕਾਰਯਿਕੇਭਜੋਅਰਥਮੇਵ ਗ੍ਰਿਹਵੀਯੁਃ ਪਾਪਚੇਤਸਃ।
ਤੇਸ਼ਾਂ ਸਰਵਸ੍ਵਮਾਦਾਯ ਰਾਜਾ ਕੁਰਯਾਤਪ੍ਰਵਾਸਨਮ ॥ ੧੯ ॥

ਮਨੁ ਅਃ ੭ ਸ਼ਲੋਕ ੯੯।੧੦੧।੧੦੪–੧੦੭।੧੧੦–੧੧੭।੧੨੦–੧੨੪

ਰਾਜਾ ਅਰ ਰਾਜਸਭਾ ਅਲਬਧ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇਛਿਆ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਸਤੂ ਦੀ ਯਤਨ ਨਾਲ ਰਖਛਾ, ਰਖਛਿਤ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਵਧਾਨ, ਅਰ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਧਨ ਨੂੰ ਵੇਦ ਵਿਦਿਆ, ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਵਿਦਜਾਰਥੀ, ਵੇਦ ਮਾਰਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਥਾ ਅਸਮਰਥ ਅਨਾਥਾਂ ਦੇ ਪਾਲਨ ਵਿਚ ਲਗਾਵੇ ॥ ੧ ॥ ਏਸ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥ ਦੇ ਮਤਲਬ ਨੂੰ ਜਾਨਕੇ ਆਲਸ ਛਡਕੇ ਏਸ ਦਾ ਭਲੀ ਭਾਂਤੀ ਨਿਤ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ ਕਰੇ, ਦੰਡ ਥੀਂ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇਛਿਆ, ਨਿੱਤ ਵੇਖਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੀ ਰਖਛਾ ਰਖਛਿਤ ਦੀ ਬ੍ਰਿਧੀ ਅਰਥਾਤ ਵਿਆਜ ਆਦੀ ਥੀਂ ਵਧਾਵੇ, ਅਰ ਵਧੇ ਹੋਏ ਧਨ ਨੂੰ ਉਪਰਲੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਨਿੱਤ ਖ਼ਰਚ ਕਰੇ ॥ ੨ ॥ ਕਦੀ ਭੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਛਲ ਨਾਲ ਨ ਵਰਤੇ, ਕਿੰਤੂ ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਹੋਕੇ ਸਬ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਅਰ ਨਿੱਤਪ੍ਰਤੀ ਅਪਨੀ ਰਖਛਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਛਲ ਨੂੰ ਜਾਨਕੇ ਦੂਰ ਕਰੇ ॥ ੩ ॥ ਕੋਈ ਵੈਰੀ ਅਪਨੇ ਛਿੱਦ੍ਰ ਅਰਥਾਤ ਨਿਰਬਲਤਾ ਨੂੰ ਜਾਨ ਨ ਸੱਕੇ, ਅਰ ਆਪ ਵੈਰੀ ਦੇ ਛਿਦ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਦਾ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕੱਛੂ ਕੁੱਮਾਂ ਅਪਨੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰਖਦਾ ਹੈ ਊਕਨ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਛਿੱਦ੍ਰ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਰੱਖੇ ॥ ੪ ॥ ਜੀਕਨ ਬਗਲਾ ਤਾੜੀ ਲਾਕੇ ਮੱਛੀ ਪਕੜਨ ਨੂੰ ਤੱਕਦਾ ਹੈ ਊਕਨ ਧਨ ਦੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਰੇ, ਧਨ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥ ਅਰ ਬਲਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਜਿੱਤਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਜ਼ੋਰ ਕਰੇ, ਚਿਤ੍ਰੇ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਲੁਕ ਛਿਪਕੇ ਸ਼ਤ੍ਰਆਂ ਨੂੰ ਪਕੜੇ ਅਰ ਕੋਲ ਆਏ ਬਲਵਾਨ ਵੈਰੀਆਂ ਥੀਂ ਸਹੇ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਦੂਰ ਦੌੜ ਜਾਵੇ ਅਰ ਪਸ਼ਚਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਲ ਕਰਕੇ ਪਕੜੇ ॥ ੫ ॥ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਯਤਨ ਵਾਲੇ ਸਭਾਪਤੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਜੇਹੜੇ ਪਰੀਪੰਥੀ ਅਰਥਾਤ ਡਾਕੂ ਲੁਟੇਰੇ ਹੋਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ (ਸਾਮ) ਮਿਲਾ ਲੈਨਾ (ਦਾਮ) ਕੁਛ ਦੇਰੇ (ਭੇਦ) ਫੋੜ ਫੋੜ ਕੇ ਵਸ਼ ਵਿਚ ਕਰੇ ਅਰ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਵਸ਼ ਵਿਚ ਨ ਹੋਨ ਤਾਂ ਅਤਿ

ਕਠਿਨ ਦੰਡ ਦੇਕੇ ਵਸ਼ ਵਿਚ ਕਰੇ ॥ ੬ ॥ ਜੀਕਨ ਧਾਨ ਦਾ ਕੱਢਨ ਵਾਲਾ ਛਿਲੜਾਂ ਨੂੰ ਵਖਰਾ ਕਰਕੇ ਧਾਨ ਦੀ ਰਖਛਾ ਕਰਦਾ ਅਰਥਾਤ ਟੁੱਟਨ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਰਾਜਾ ਡਾਕੂ ਚੋਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰੇ ਅਰ ਰਾਜ ਦੀ ਰਖਛਾ ਕਰੇ ॥ ੭ ॥ ਜੇਹੜਾ ਰਾਜਾ ਮੋਹ ਕਰਕੇ ਅਥਵਾ ਬਿਨਾ ਵਿਚਾਰੇ ਅਪਨੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦੁਰਬਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਰਾਜਾ ਅਰ ਅਪਨੇ ਬੰਧੂ ਸਮੇਤ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਝੱਟ ਪਟ ਨਸ਼ਟ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੮ ॥ ਜੀਕਨ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਪਤਲੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਖਛੀਣ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਜਾ ਨੂੰ ਦੁਰਬਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਅਰਥਾਤ ਬਲ ਆਦੀ ਬੰਧੂ ਸਮੇਤ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ॥ ੯ ॥ ਏਸ ਲਈ ਰਾਜਾ ਅਰੱ ਰਾਜਸਭਾ ਰਾਜਕਾਰਯ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਅਜੇਹਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਕਾਰਯ ਯਥਾਵਤ ਸਿੱਧ ਹੋਨ । ਜੇਹੜਾ ਰਾਜਾ ਰਾਜ ਪਾਲਨ ਵਿਚ ਸਥ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਸੁਖ ਸਦਾ ਵਧਦਾ ਹੈ ॥ ੧੦ ॥ ਏਸ ਲਈ ਦੋ, ਤਿੰਨ, ਪੰਜ, ਅਰ ਸੌ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਰਾਜਸਥਾਨ ਰੱਖਕੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਯਥਾਯੋਗ ਭ੍ਰਿਤ੍ਯ ਅਰਥਾਤ ਕਾਮਦਾਰ ਆਦੀ ਰਾਜ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਕੇ ਸਥ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਰਯਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇ ॥ ੧੧ ॥ ਇਕ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੁਰੁਸ਼ ਨੂੰ ਰੱਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਸਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਉੱਤੇ ਦੂਜਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵੀਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਉੱਤੇ ਤੀਜਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੌਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਚੌਥਾ, ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਪੰਜਵਾਂ ਪੁਰੁਸ਼ ਰਖੇ ਅਰਥਾਤ ਜੀਕਨ ਅਜ ਕਲ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਪਟਵਾਰੀ, ਉਨ੍ਹਾਂਦਸਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਨਾ, ਅਰ ਦੋ ਥਾਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਇਕ ਵਡਾ ਥਾਨਾ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਥਾਨਜਾਂ, ਉੱਤੇ ਇਕ ਤਸੀਲ, ਅਰ ਦਸਾਂ ਤਸੀਲਾਂ ਉਤੇ ਇਕ ਜ਼ਿਲਾ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਏਹ ਉਹੋ ਅਪਨੇ ਮਨੂੰ ਆਦੀ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਥੀਂ ਰਾਜ ਨੀਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲੀਤਾ ਹੈ ॥ ੧੨ ॥ ਈਕਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੇ ਅਰ ਆਗਿਆ ਦੇਵੇ ਕਿ ਓਹ ਇਕ ਇਕ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਪਤੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਨਿਤਪ੍ਰਤੀ ਜੇਹੜੇ ਦੋਸ਼ ਉਤਪੰਨ ਹੋਨ ਉਨਾਂ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਦਸਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰ ਦੇਵੇ ਅਰ ਓਹ ਦਸਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਪਤੀ ਉਕਨ ਹੀ ਵੀਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸ੍ਵਾਮੀ ਨੂੰ ਦਸਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਨਿਤਪ੍ਰਤੀ ਜਨਾ ਦੇਵੇ ॥ ੧੩ ॥ ਅਰ ਵੀਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਅਧਿਪਤੀ ਵੀਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਨੂੰ ਸੌ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਅਧਿਪਤੀ ਨੂੰ ਨਿਤ੍ਯਪ੍ਰਤੀ ਨਿਵੇਦਨ ਕਰੇ, ਈਕਨ ਹੀ ਸੌ ਸੌ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਆਪ ਸਹਸ੍ਰਾਧੀਪਤੀ ਅਰਥਾਤ ਹਜ਼ਾਰ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸ੍ਵਾਮੀ ਨੂੰ ਸੌ ਸੌ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਦਸਿਆ ਕਰਨ ਅਰ ਵੀਹ ਵੀਹ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਅਧੀਪਤੀ ਸੌ ਸੌ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਅਧਜਖਛ ਨੂੰ ਅਰ ਓਹ ਹਜ਼ਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਦਸ ਅਧੀਪਤੀ ਵਸੀ

ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਅਧੀਪਤੀ ਨੂੰ ਅਰ ਲੱਖ ਗ੍ਰਾਮਾਂ (ਪਿੰਡਾਂ) ਦੀ ਰਾਜਸਭਾ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦਸਿਆ ਕਰਨ, ਅਰ ਓਹ ਸਬ ਰਾਜਸਭਾ, ਮਹਾਰਾਜਸਭਾ, ਅਰਥਾਤ ਸਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਮਹਾਰਾਜਸਭਾ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਦਾ ਬ੍ਰਿੱਤਾਂਤ ਜਨਾਇਆ ਕਰਨ ॥ ੧੪ ॥ ਅਰ ਇਕ ਇਕ ਦਸ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਪਿੰਡਾਂ ਉੱਤੇ ਦੋ ਸਭਾਪਤੀ ਰੱਖਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਰਾਜਸਭਾ ਵਿਚ ਅਰ ਦੂਜਾਂ ਅਧਰਖਛ ਆਲਸ ਛੱਡਕੇ ਸਾਰੇ ਨਿਆਯਾਧੀਸ਼ ਆਦੀ ਰਾਜਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਵੇਖਦੇ ਰਹਿਨ॥੧੫॥ਵਡੇ ਵਡੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਭਾ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਉੱਚਾ ਅਰ ਚੌੜਾ ਜੀਕਨ ਕਿ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਹੈ ਊਕਨ ਇਕ ਇਕ ਘਰ ਬਨਾਉਨ ਉਸ ਵਿਚ ਵਡੇ ਵਡੇ ਵਿਦਿਆ ਬ੍ਰਿਧ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਥੀਂ ਸਬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪਰੀਖਛਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਓਹ ਬੈਠਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਰਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ ਅਰ ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਹੋਵੇ ਅਜੇਹੇ ਨਿਯਮ ਅਰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਰਨ ॥ ੧੬ ॥ ਜੇਹੜਾ ਨਿੱਤ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਭਾਪਤੀ ਹੋਵੇ ਉਸਦੇ ਅਧੀਨ ਸਬ ਗੁਪਤਚਰ ਅਰਥਾਤ ਦੂਤਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖੇ, ਜੇਹੜੇ ਰਾਜਪੁਰੁਸ਼ ਅਰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਜਾਤਿ ਦੇ ਰਹਿਨ ਉਨਾਂ ਥੀਂ ਸਬ ਰਾਜ, ਅਰ ਪ੍ਰਜਾ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਬ ਦੇਸ਼, ਅਰ ਗੁਣ ਗੁਪਤ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਜਾਨਿਆ ਕਰਨ, ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਹੋਵੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਅਰ ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਗੁਣ ਹੋਵੇ ਉਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਸਦਾ ਕੀਤਾ ਕਰਨ ॥ ੧੭ ॥ ਰਾਜਾ ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਰਖਛਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਵੇ ਓਹ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਚਲਨ ਵਾਲੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਰੀਖਛਾ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨ ਕੁਲੀਨ ਹੋਨ ਉਨਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਾਯਃ ਸ਼ਠ (ਜ਼ਿੱਦੀ) ਅਰ ਦੂਜੇ ਦਾ ਮਾਲ ਖੋਨ ਵਾਲੇ ਚੋਰ ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਨੌਕਰ ਰੱਖਕੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਖੋਟੇ ਕਰਮ ਥੀਂ ਬਚਾਵਨ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜਾ ਦੇ ਨੌਕਰ ਕਰਕੇ ਉਨਾਂ ਦੀ ਰਖਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰਕੇ ਉਨਾਂ ਥੀਂ ਏਸ ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਰਖਛਾ ਯਥਾਵਤ ਕਰੇ ॥ ੧੮ ॥ ਜੋ ਰਾਜਪੁਰੁਸ਼ ਅਨਿਆਯ ਕਰਕੇ ਵਾਦੀ ਪ੍ਰਤੀਵਾਦੀ ਕੋਲੋਂ ਗੁਪਤ ਧਨ ਲੈਕੇ ਪਖਛਪਾਤ ਕਰਕੇ ਅਨਿਆਯ ਕਰੇ ਉਸਦਾ ਮਾਲ ਖੋਹਕੇ ਯਥਾਯੋਗ ਦੰਡ ਦੇਕੇ ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਫੇਰ ਮੁੜਕੇ ਨਾ ਆ ਸੱਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਦੰਡ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੋਰ ਰਾਜਪੁਰੁਸ਼ ਭੀ ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਖੋਟੇ ਕਰਮ ਕਰਨਗੇ, ਅਰ ਦੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਚੇ ਰਹਿਨਗੇ, ਪਰੰਤੂ ਜਿੰਨੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਓਹ ਭਲੀ ਭਾਂਤੀ ਧਨ ਵਾਲੇ ਭੀ ਹੋਜਾਨ ਉੱਨਾ ਧਨ ਵਾ ਜ਼ਮੀਨ ਰਾਜਾ ਵੱਲੋਂ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਯਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਅਥਵਾ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮਿਲਿਆ ਕਰੇ, ਅਰ ਜੇਹੜੇ ਬੁੱਢੇ ਹੋਨ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਅੱਧਾ ਮਿਲਿਆ ਕਰੇ,

ਪਰੰਤੂ ਏਹ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਓਹ ਜੀਵਨ ਤਦ ਤਕ ਓਹ ਜੀਵਿਕਾ ਬਨੀ ਰਹੇ ਪਿਛੋਂ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਇਨਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨਾਂ ਦਾ ਸਭਕਾਰ ਯਾ ਨੌਕਰੀ ਉਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਵੇ ਅਰ ਜਿਸਦੇ ਬਾਲਕ ਜਦ ਤਕ ਸਮਰਥ ਹੋਨ ਅਰ ਉਨਾਂ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜੀਉਂਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਨਿਰਵਾਹ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਯਥਾਯੋਗ ਧਨ ਮਿਲਿਆ ਕਰੇ, ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਉਸਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਯਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕੁਕਰਮੀ ਹੋ ਜਾਨ ਤਾਂ ਕੁਝ ਭੀ ਨਾ ਮਿਲੇ ਅਜੇਹੀ ਨੀਤੀ ਰਾਜਾ ਬਰਾਬਰ ਰੱਖੇ ॥੧੯॥

ਯਥਾ ਫਲੇਨ ਯੁਜਯੇਤ ਰਾਜਾ ਕਰਤਾ ਚ ਕਰਮਣਾਮ।
ਤਥਾਵੇਖਛਜ ਨ੍ਰਿਪੋ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੇ ਕਲਪਯੇਤ ਸਤਤੰ ਕਰਾਨ ॥ ੧ ॥
ਯਥਾ ਲਪਾਲਪਮਦੈਤਜਾਆ ਦਨੰ ਵਾਰਯੋਕਯੋਵਤਸਸ਼ਟਪਦਾਃ।
ਤਥਾਲਪਾਲਪੋ ਗ੍ਰਹੀਤਵਯੋਰਾਸ਼ਟ੍ਰਾਦ੍ਰਾਜਵਾਬਦਿਕਃ ਕਰਃ ॥ ੨ ॥
ਨੋੱਛਿੰਦਜਾਦਾਤਮਨੋ ਮੂਲੰ ਪਰੇਸ਼ਾਂ ਚਾਤਿਤ੍ਰਿਸ਼ਣਯਾ।
ਉੱਛਿੰਦਨਹਜਾਤਮਨੋ ਮੂਲਮਾਤਮਾਨੰ ਤਾਂਸ਼ਚ ਪੀਡਯੇਤ ॥ ੩ ॥
ਤੀਖਛਣਸ਼ਚੈਵ ਮ੍ਰਿਦੁਸ਼ਚ ਸਜਾਤਕਾਰਯੰ ਵੀਖਛਜਮਹੀਪਤਿਃ।
ਤੀਖਛਣਸ਼ਚੈਵ ਮ੍ਰਿਦੁਸ਼ਚੈਵ ਰਾਜਾ ਭਵਤਿ ਸੰਮਤਃ ॥ ੪ ॥
ਏਵੰ ਸਰਵੰ ਵਿਧਾਯੈਦਮਿਤਿਕਰਤਵਜਮਾਤਮਨਃ।
ਯੁਕਤਸ਼ਚੈਵਾਪ੍ਰਮੱਤਸ਼ਚ ਪਤਿਰਖਛੈਦਿਮਾਃ ਪ੍ਰਜਾਃ ॥ ੫ ॥
ਵਿਕ੍ਰੋਸ਼ੰਤਜੋ ਯਸਜ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰਾਦਧ੍ਰਿਯੰਤੇ ਦਸਯੁਭਿਃ ਪ੍ਰਜਾਃ।
ਸੰਪਸ਼ਜਤਃ ਸਭ੍ਰਿਤਜਸਜ ਮ੍ਰਿਤਃ ਸ ਨ ਤੁ ਜੀਵਤਿ ॥ ੬ ॥
ਖਛਤ੍ਰਿਯਸਜ ਪਰੋ ਧਰਮਃ ਪ੍ਰਜਾਨਾਮੇਵ ਪਾਲਨਮ।
ਨਿਰਦਿਸ਼ਟਫਲਭੋਕਤਾ ਹਿ ਰਾਜਾ ਧਰਮੇਣ ਯੁਜਜਤੇ ॥ ੭ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੭। ਸ਼ਲੋਕ ੧੨੮।੧੨੯।੧੩੯।੧੪੦।੧੪੨–੧੪੪।

ਜੀਕਨ ਰਾਜਾ ਅਰ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਥਾਜਪੁਰੁਸ਼ ਵਾ ਪ੍ਰਜਾਜਨਸੁਖ ਰੂਪੀ ਛਲ ਕਰਕੇ ਯੁਕਤ ਹੋਨ ਉਕਨ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ ਤਥਾ ਰਾਜਸਭਾ ਰਾਜ ਵਿਚ 'ਕਰ' ਅਰਥਾਤ(ਟਿਕਸ) ਥਥਾ ਨ ਕਰੇ ॥੧ ॥ ਜੀਕਨ ਜੋਕ,ਵੱਛਾ ਅਰ ਭੌਰਾ ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ ਭੋਗ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਕਨ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਜਾ ਕੋਲੋਂ ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ 'ਕਰ' ਲਵੇ ॥ ੨ ॥ ਅਤਿ ਲੋਭ ਦੇ ਮਾਰੇ ਅਪਨੇ ਅਰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਸੁਖ ਦੇ ਮੂਲ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਦੀ ਭੀ ਨ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਹੜਾ ਵਿਹਾਰ ਅਰ ਸੁਖ ਦੇ ਮੂਲ ਨੂੰ ਕੱਟਦਾ ਹੈ ਓਹ ਅਪਨੇ ਆਪ ਅਰ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਪੀੜਾ ਹੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ॥ ੩ ॥ ਜੇਹੜਾ ਰਾਜਾ ਕਾਰਯ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਤਿੱਖਾ ਅਰ ਕੋਮਲ ਭੀ ਹੋਵੇ ਓਹ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਉੱਤੇ ਤਿੱਖਾ ਅਰ ਭਲੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਕੋਮਲ ਰਹਨ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ ਅਤੀ ਮਾਨ

ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ੪ ॥ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਭ ਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਏਸ ਵਿਚ ਯੁਕਤ ਅਰ ਆਲਸ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਆਪਨੀ ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਨਿੱਤ ਕਰੇ ॥ ੫ ॥ ਜੇਹੜੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਤ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜਾ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚੋਂ ਡਾਕ ਲੋਗ ਰੋਂਦੀ ਪਿੱਟਦੀ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਅਰ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਜਾਨੋ ਨੌਕਰਾਂ ਅਤੇ ਦੰਡ ਦੀ ਟਕਟੀ ਸਮੇਤ ਮੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਅਰ ਮਹਾਦੁਖ ਦਾ ਪਾਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥ ੬॥ ਏਸ ਲਈ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਜਾ ਪਾਲਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਰਮ ਧਰਮ ਹੈ ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸਤਵੇਂ ਅਧਯਾਯ ਵਿਚ 'ਕਰ' ਲੈਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਰ ਜੀਕਨ ਸਭਾ ਨਿਯਤ ਕਰੇ ਉਸਦਾ ਭੋਗਨ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਧਰਮ ਥੀਂ ਯੁਕਤ ਹੋਕੇ ਸੁਖ ਪਾਂਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਤੋਂ ਉਲਟਾ ਚਲਨੇ ਵਾਲਾ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ੭ ॥

ਉੱਥਾਯ ਪਸ਼ਚਿਮੇ ਯਾਮੇ ਕ੍ਰਿਤਸ਼ੌਚਃਸਮਾਹਿਤਃ ।
ਹੁਤਾਗਨਿਰਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂਸ਼ਚਾਰਚਯ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ੇਤ ਸ ਮੁਭਾਂ ਸਭਾਮ ॥ ੧ ॥
ਤਤ੍ਰ ਸਥਿਤਾਃ ਪ੍ਰਜਾਃ ਸਰਵਾਃ ।ਤਿਨੰਦਯ ਵਿਸਰਜਯੇਤ ।
ਵਿਸ੍ਰਿਜਯ ਚ ਪ੍ਰਜਾਃ ਸਰਵਾ ਮਤ੍ਰਯੇਤ ਸਹ ਮੰਤ੍ਰਿਭਿਃ ॥ ੨ ॥
ਗਿਰਿਪ੍ਰਿਸ਼ਠੰ ਸਮਾਰੁਹਯ ਪ੍ਰਾਸਾਦੰ ਵਾ ਰਹੋਗਤਃ ।
ਅਰਣਯੇ ਨਿਃਸ਼ਲਾਕੇ ਵਾ ਮੰਤ੍ਰਯੇਦਵਿਭਾਵਿਤਃ ॥ ੩ ॥
ਯਸਯ ਮੰਤ੍ਰੰ ਨ ਜਾਨੰਤਿ ਸਮਾਗਮਯ ਪ੍ਰਿਥਗਜਨਾਃ ।
ਸ ਕ੍ਰਿਤਸਨਾਂ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀਂ ਭੁੰਕਤੇ ਕੋਸ਼ਹੀਨੋਅਪਿ ਪਾਰਥਿਵਃ ॥ ੪ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੭ । ਸ਼ਲੋਕ ੧੪੫–੧੪੯ ॥

ਜਦ ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹੇ ਤਦ ਉਠਕੇ ਸ਼ੌਚ ਕਰੇ ਅਰ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਧਿਆਨ, ਅਗਨੀਹੋਤ੍ਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸਤਕਾਰ, ਅਰ ਭੋਗਨ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਸਭਾ ਵਿਚ ਜਾਵੇ ॥ ੧ ॥ ਉਥੇ ਖਲੋਕੇ ਜੇਹੜੇ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਲੋਗ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਨ ਕਰੇ ਅਰ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤ੍ਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇ ॥ ੨ ॥ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਫਿਰਨ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰਬਤ ਦੇ ਸ਼ਿਖਰ ਅਥਵਾ ਇਕੱਲੇ ਮਕਾਨ ਜਾ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਲਾਕਾ ਭੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਜੇਹੀ ਏਕਾਂਤ ਜਗਹ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਵਿਰੋਧ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਮੰਤ੍ਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇ ॥ ੩ ॥ ਜਿਸ ਰਾਜਾ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪੁਰੁਸ਼ ਮਿਲਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਦੇ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸਦਾ ਵਿਚਾਰ ਗੰਭੀਰ, ਸ਼ੁੱਧ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਅਰਥ ਸਦਾ ਲੁਕਿਆ ਰਹੇ ਓਹ ਧਨ ਹੀਨ ਭੀ ਰਾਜਾ ਸਭ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਦੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਮਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਅਪਨੇ ਮਨੋ ਇਕ ਭੀ

ਕੰਮ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿ ਜਦ ਦੁਕ ਸਭਾਸਦਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨ ਹੋਵੇ ॥ ੪ ॥

ਆਸਨੰ ਚੈਵ ਯਾਨੰ ਚ ਸੰਧਿੰ ਵਿਗ੍ਰਹਮੇਵ ਚ।
ਕਾਰਯੰ ਵੀਖਛਜ ਪ੍ਰਯੁੰਜੀਤ ਦ੍ਵੈਧੰ ਸੰਸ੍ਰਯਮੇਵ ਚ ॥ ੧ ॥
ਸੰਧਿੰ ਤੁ ਦ੍ਵਿਵਿਧੰ ਵਿਦਜਾਦ੍ਰਾਜਾ ਵਿਗ੍ਰਹਮੇਵ ਚ।
ਉਭੇ ਯਾਨਾਸਨੇ ਚੈਵ ਦ੍ਵਿਵਿਧਃ ਸੰਸ੍ਰਯਃ ਸਮ੍ਰਿਤਃ ॥ ੨ ॥
ਸਮਾਨਯਾਨਕਰਮਾ ਚ ਵਿਪਰੀਤਸਤਥੈਵ ਚ।
ਤਥਾ ਤ੍ਰਾਯਤਿ ਸੰਯੁਕਤਃ ਸੰਧਿਰਸਵੈਯੋ ਦ੍ਵਿਲਖਛਣਃ ॥ ੩ ॥
ਸ੍ਵਯੰਕ੍ਰਿਤਸ਼ਚ ਕਾਰਯਾਰਥਮਕਾਲੇ ਕਾਲ ਏਵ ਵਾ।
ਮਿਤ੍ਰਸਜ ਚੈਵਾਪਕ੍ਰਿਤੇ ਦ੍ਵਿਵਿਧੋ ਵਿਗ੍ਰਹਃ ਸਮ੍ਰਿਤਃ ॥ ੪ ॥
ਏਕਾਕਿਨਸ਼ਚਾਤਜਯਿਕੇ ਕਾਰਯੇ ਪ੍ਰਾਪਤੇ ਯੱਦ੍ਰਛਯਾ।
ਸੰਹਤਸਜ ਚ ਨਿਰ੍ਣੇ ਦ੍ਵਿਵਿਧੰ ਯਾਨਮੁਚਜਤੇ ॥ ੫ ॥
ਖਛੀਣਸਜ ਚੈਵ ਕ੍ਰਮਸ਼ੋ ਦੈਵਾਭਪ੍ਰੁਰਵਕ੍ਰਿਤੇਨ ਵਾ।
ਮਿਤ੍ਰਸਜ ਚਾਨੁਰੋਧੇਨ ਦ੍ਵਿਧੈ ਸਮ੍ਰਿਤਮਾਸਨਮ ॥ ੬ ॥
ਖਲਸਜ ਸ੍ਵਾਮਿਨਸ਼ਚੈਵ ਸਵਿਤਿਃ ਕਾਰਯਾਰਥਸਿੱਧਯੇ।
ਦ੍ਵਿਵਿਧੰ ਕੀਰਤਜਤੇ ਦ੍ਵੈਧੰ ਸ਼ਾਡਗੁਣਜਗੁਣਵੇਦਿਭਿਃ ॥ ੭ ॥
ਅਰਥਸੰਪਾਦਨਾਰਥੰ ਚ ਪੀਛਜਮਾਨਃ ਸ ਸ਼ਤ੍ਰੁਭਿਃ।
ਸਾਧੁਸ੍ਤੁ ਵਜਪਦੇਸ਼ਾਰਥੰ ਦ੍ਵਿਵਿਧਃ ਸੰਸ੍ਰਯਃ ਸੰਮ੍ਰਿਤਃ ॥ ੮॥
ਯਦਾਵ੍ਰਗੱਛੇਦਾਯਤਜਾਮਾਧਿਕਜੰ ਧ੍ਰੁਵਮਾਤਮਨਃ।
ਤਦਾਤ੍ਰੈ ਚਾਲਪਿਕਾਂ ਪੀਛਾਂ ਤਦਾ ਸੰਧਿੰ ਸਮਾਸ੍ਰਯੇਤ ॥ ੯ ॥
ਯਦਾ ਪ੍ਰਹ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਮਨਜੇਤ ਸਰਵਾਸਤੁ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਰਭ੍ਰਿਸ਼ਮ।
ਅਤਯੁੱਛ੍ਰਿਤੰ ਤਥਾਤਮਾਨੰ ਤਦਾ ਕੁਰ੍ਵੀਤ ਵਿਗ੍ਰਹਮ ॥ ੧੦ ॥
ਯਦਾ ਮਨਜੇਤ ਭ੍ਰਾਵੇਨ ਹ੍ਰਿਸ਼ਟੰ ਪੁਸ਼ਟੰ ਬਲੰ ਸ੍ਵਕਮ।
ਪਰਸਜ ਵਿਪਰੀਤੰ ਚ ਤਦਾ ਯਾਯਾਦ੍ਰਿਪੁੰ ਪ੍ਰਤਿ ॥ ੧੧ ॥
ਯਦਾ ਤੁ ਸਨਾਭੈਪਰਿਖਛੀਣੋ ਵਾਹਨੇਨ ਬਲੇਨ ਚ।
ਤਦਾਸੀਤ ਪ੍ਰਯਤ੍ਨੇਨ ਸ਼ਨਕੈਃ ਸਾਂਤ੍ਵਯੱਨਰੀਨ ॥ ੧੨ ॥
ਮਨਜੇਤਾਰਿੰ ਯਦਾ ਰਾਜਾ ਸਰਵਥਾ ਬਲਵੱਤਰਮ।
ਤਦਾ ਦ੍ਵਿਧਾ ਬਲੰ ਕ੍ਰਿਤ੍ਵਾ ਸਾਧਯੇਤ ਕਾਰਯਮਾਤਮਨਃ ॥ ੧੨ ॥
ਯਦਾ ਪਰਬਲਾਨਾਂ ਤੁ ਗਮਨੀਯਤਮੋ ਭਵੇਤ ।
ਤਦਾ ਤੁ ਸੰਸ਼ਯੇਤ ਖਛਿਪ੍ੰ ਧਾਰਮਿਕੰ ਬਲਿਨੰ ਨ੍ਰਿਪਮ ॥ ੧੪ ॥
ਨਿਗ੍ਰਹੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਨਾਂ ਚ ਕੁਰਜਾਦਜੋਰਿਬਲਸਜ ਚ।
ਉਪਸੇਵੇਤ ਤੰ ਨਿਤਜੰ ਸਰਵਯਤ੍ਨੈਰਗੁਰੁੰ ਯਥਾ ॥ ੧੫ ॥
ਯਦਿ ਤ੍ਵਾਪਿ ਸੰਪਸ਼ਜੇਦਦੋਸ਼ੰ ਸੰਸ੍ਰਯਕਾਰਿਤਮ।

ਸੁਯੁੱਧਮੇਵ ਭਤ੍ਰਾਪਿਨਿਰਵਿਸ਼ੰਕਃ ਸਮਾਚਰੇਤ॥ ੧੬ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜ਼ਾਯ ੭। ਸ਼ਲੋਕ੧੬੧–੧੭੬॥

ਸਥ ਰਾਜਾ ਆਦੀ ਰਾਜਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਥਾਤ ਧਿਆਨ ਰਖਨੀ ਚਾਹੀਏ ਕਿ (ਆਸਨ) ਸਥਿਰਤਾ (ਯਾਨ) ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਜਾਨਾ (ਸੰਧੀ) ਉਨਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਲੈਨਾ (ਵਿਗ੍ਰਹ) ਦੁਸ਼ਟ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਨਾ, (ਦ੍ਵੈ) ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਕਰਕੇ ਅਪਨੀ ਜਿਤ ਕਰ ਲੈਨੀ, ਅਰ (ਸੰਸ਼੍ਰਯ) ਨਿਰਬਲਤਾ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਥਲ ਰਾਜਾ ਦਾ ਆਸ਼੍ਰਯ ਲੈਨਾ, ਏਹ ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮ ਯਥਾਯੋਗ ਕਾਰਯ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਏ ॥ ੧ ॥ ਰਾਜਾ ਜੋ ਸੰਧੀ, ਵਿਗ੍ਰਹ, ਯਾਨ, ਆਸਨ, ਦ੍ਵੈਧੀਭਾਵ, ਅਰ ਸੰਸ਼੍ਰਯ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਵਤ ਜਾਨੇ ॥ ੨ ॥ (ਸੰਧੀ) ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਅਥਵਾ ਉਸ ਨਾਲ ਉਲਟ ਕਰੇ ਪਰੰਤੂ ਏਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਅਰ ਅੱਗੇ ਕਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਬਰਾਬਰ ਕਰਦਾ ਜਾਵੇ, ਏਹ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ 'ਮੇਲ' ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੩ ॥ (ਵਿਗ੍ਰਹ) ਕਾਰਯਸਿੱਧੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਉਚਿਤ ਸਮੇ ਵਾ ਅਨੁਚਿਤ ਸਮੇ ਵਿਚ ਆਪ ਕੀਤਾ ਵਾ ਮਿਤ੍ਰ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥ ੪ ॥ (ਯਾਨ) ਅਚਨਚੇਤੀ ਕੋਈ ਕਾਰਯ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਨ ਤੇ ਇਕੱਲੇ ਵਾ ਮਿਤ੍ਰ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਵੈਰੀ ਵਲ ਜਾਨਾ ਏਹ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ 'ਗਮਨ' ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੫ ॥ ਆਪ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖਛੀਣ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਰਥਾਤ ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਥਵਾ ਮਿਤ੍ਰ ਦੇ ਟੋਕਨ ਨਾਲ ਅਪਨੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠ ਰਹਨਾ ਏਹ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ 'ਆਸਨ' ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੬ ॥ ਕਾਰਯ ਸਿੱਧੀ ਦੇ ਲਈ ਸੈਨਾਪਤੀ ਅਰ ਸੈਨਾ ਦੇ ਦੋ ਭਾਗ ਕਰਕੇ ਜਿੱਤਨਾ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ 'ਦ੍ਵੈਧ' ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੭ ॥ ਇਕ ਕਿਸੇ ਅਰਥ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਦੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਬਲਵਾਨ ਰਾਜਾ ਵਾ ਕਿਸੇ ਮਹਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਲੈਨਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵੈਰੀ ਥੀਂ ਪੀੜਾ ਨਾ ਪਹੁੰਚੇ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਆਸ਼੍ਰਯ ਲੈਨਾ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੮ ॥ ਜਦ ਇਹ ਜਾਨ ਲਬੇ ਕਿ ਏਸ ਵੇਲੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨੇ ਨਾਲ ਥੋੜੀ ਪੀੜਾ ਪਹੁੰਚੇਗੀ ਅਰ ਪਿਛੋਂ ਕਰਨ ਨਾਲ਼ ਅਪਨੀ ਬ੍ਰਿੱਧੀ ਅਰ ਜਿੱਤ ਜਰੂਰ ਹੋਵੇਗੀ ਤਦ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਕੇ ਉਚਿਤ ਸਮੇ ਤਕ ਧੀਰਯਕਰੇ ॥ ੯ ॥ ਜਦ ਅਪਨੀ ਸਥ ਪ੍ਰਜਾ ਵਾ ਸੈਨਾ ਅਤਯੰਤ ਪ੍ਰਸੰਨ, ਉੱਨਤੀਸ਼ੀਲ, ਅਰ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਜਾਨੇ ਉਕਨ ਅਪਨੇ ਨੂੰ ਭੀ ਸਮਝੇ ਤਦੇ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਵਿਗ੍ਰਹ ਯੁੱਧ ਕਰ ਲਵੇ॥੧੦॥ ਜਦ ਅਪਨੇ ਬਲ ਅਰਥਾਤ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਅਰ ਪੁਸ਼ਟ, ਪ੍ਰਸੰਨ ਭਾਵ ਵਾਲੀ ਜਾਨੇ ਅਰ ਵੈਰੀ ਦਾ ਬਲ ਅਪਨੇ ਤੋਂ ਉਲਟਾ ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਦ ਵੈਰੀ ਦੀ ਵੱਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜਾਵੇ ॥ ੧੧ ॥ ਜਦ ਸੈਨਾ,ਥਲ, ਵਾਹਨ,ਤੋਂ ਖਛੀਣ

ਹੋ ਜਾਵੇ ਭਦ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਪਨੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਰਹੇ ॥ ੧੨ ॥ ਜਦ ਰਾਜਾ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਅਤਯੰਤ ਬਲਵਾਨ ਜਾਨੇ ਭਦ ਦੂਨਾ ਦਾ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਕਰਕੇ ਅਪਨਾ ਕਾਰਯ ਸਿੱਧ ਕਰੇ ॥ ੧੩ ॥ ਜਦ ਆਪ ਸਮਝ ਲਵੇ ਕਿ ਹੁਨ ਸ਼ਭਾਬੀ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਹੋਵੇਗੀ ਭਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਵਾਲੇ ਬਲਵਾਨ ਰਾਜਾ ਦਾ ਆਸ਼੍ਰਯ ਛੇਤੀ ਲੈ ਲਵੇ ॥ ੧੪ ॥ ਜੇਹੜਾ ਪ੍ਰਜਾ ਅਰ ਅਪਨੀ ਸੈਨਾ ਅਰ ਵੈਰੀ ਦੇ ਬਲ ਦਾ ਨਿਗ੍ਰਹ ਕਰੈ ਅਰਥਾਤ ਰੋਕੇ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਸਭ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਵਟਗੀ ਨਿੱਤ ਕੀਤਾ ਕਰੇ ॥ ੧੫ ॥ ਜੇਹਦਾ ਆਸ਼੍ਰਯ ਲਵੇ ਉਸ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਦੋਸ਼ ਵੇਖੇ ਭਾਂ ਉਥੇ ਭੀ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ੰਗ ਹੋਕੇ ਕਰੈ ॥ ੧੬ ॥ ਜੇਹੜਾ ਧਰਮ ਤੇ ਚੱਲਨ ਵਾਲਾ ਰਾਜਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਕਦੀ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿੰਤੂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਦਾ ਮੇਲ ਰਖੇ ਅਰ ਜੇ ਦੁਸ਼ਟ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋਵੇ ਭਾਂ ਉਸਦੇ ਜਿੱਤਨ ਲਈ ਉਪਰ ਕਹੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨੇ ਉਚਿਤ ਹਨ ॥

ਸਰਵੋਪਾਯੈਸਤਥਾ ਕੁਰਯਾਤਨੀਤਿਜ੍ਞਃ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀਪਤਿਃ।
ਯਥਾ ਸਜਾਤਜਧਿਕਾ ਨ ਸਯੁਰਮਿਤ੍ਰੋਦਾਸੀਨਸ਼ਤ੍ਰਵਃ ॥ ੧ ॥
ਆਯਤਿੰ ਸਰਵਕਾਰਯਾਣਾਂ ਤਦਾਤ੍ਵੰ ਚ ਵਿਚਾਰਯੇਤ।
ਅਤੀਤਾਨਾਂ ਸਰਵੇਸ਼ਾਂ ਗੁਣਦੋਸ਼ੌ ਚ ਤੱਤ੍ਵਤਃ ॥ ੨ ॥
ਆਯਤਜਾਂ ਚ ਗੁਣਦੋਸ਼ਜਵਸਤਦਾਤ੍ਵੇ ਖਛਿਪ੍ਰਨਿਸ਼ਚਯਃ।
ਅਤੀਤੇ ਕਾਰਯਸ਼ੇਸ਼ਸਵਾ ਸ਼ਤ੍ਰੁਭਿਰਨਾਭਿਭੂਯਤੇ ॥ ੩ ॥
ਯਥੈਨੰ ਨਾਭਿਸੰਦਧਯੁਰਮਿਤ੍ਰੋਦਾਸੀਨਸ਼ਤ੍ਰਵਃ।
ਤਥਾ ਸਰਵੰ ਸੰਵਿਦਧਜਾਦੇਸ਼ ਸਾਮਾਸਿਕੋ ਨਯਃ ॥ ੪ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੭। ਸ਼ਲੋਕ ੧੭੭–੧੮੦ ॥

ਨੀਤੀ ਦਾ ਜਾਨਕ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀਪਤੀ ਰਾਜਾ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਏਸ ਦੇ ਮਿਤ੍ਰ, ਉਦਾਸੀਨ ਅਰ ਵੈਰੀ ਬਹੁਤ ਨਾ ਹੋਨ ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਸਭ ਉਪਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ॥੧॥ ਸਭ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਯ ਵਿਚ ਕਰਤਵਯ ਅਰ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਜੋ ਜੋ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਯੇ ਅਰ ਜੋ ਜੋ ਕੰਮ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇਯਥਾਰਥਤਾ ਨਾਲ ਗੁਣ ਦੋਸ਼ਾਂਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇ ॥੨॥ਪਸ਼ਚਾਤ ਦੋਸ਼ਾਂਦੇ ਨਿਵਾਰਣ ਅਰ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਵਿਚ ਯਤਨ ਕਰੇ, ਜੇਹੜਾ ਰਾਜਾ ਅਗੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਣ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਗਿਆਤਾ, ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਤੁਰਤ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਨੂੰ ਜਾਨਦਾ ਹੈ ਓਹ ਵੈਰੀਆਂ ਥੀਂ ਹਾਰਦਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ॥ ੩ ॥ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਥੀਂ ਰਾਜਪੁਰੁਸ਼,ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਭਾਪਤੀ ਰਾਜਾ ਅਜੇਹਾ ਯਤਨ ਕਰੇ

ਕਿ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰਾਜਾ ਆਦੀ ਦੇ ਮਿਤ੍ਰ, ਉਦਾਸੀਨ ਅਰ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਨੂੰ ਵਸ਼ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਹੋਰਦਾ ਹੋਰ ਨਾ ਕ ਤ ਥੈਠਨ ਅਜੈਹੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਕਦੀ ਨਾ ਫਸੇ, ਏਹ ਸੰਖਛੇਪ ਕਰਕੈ 'ਵਿਨਯ' ਅਰਥਾਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ ॥ ४ ॥

ਕ੍ਰਿਤ੍ਵਾ ਵਿਧਾਨੰ ਮੂਲੇ ਤੁ ਯਾਤ੍ਰਿਕੰ ਚ ਯਥਾਵਿਧਿ।
ਉਪਗ੍ਰਿਹ੍ਯਾਸਪਦੰ ਚੈਵ ਚਾਰਾਨ ਸੰਮਯਗਵਿਧਾਯ ਚ ॥ १ ॥
ਸੰਸ਼ੋਧਯ ਤ੍ਰਿਵਿਧੰ ਮਾਰਗੰ ਸ਼ਡਵਿਧੰ ਚ ਬਲੰ ਸ੍ਮਰੰ।
ਸੰਪਰਾਯਿਕਕਲ੍ਪੇਨ ਯਾਯਾਦਰਿਪੁਰੰ ਸ਼ਨੈਃ ॥ २ ॥
ਸ਼ਤ੍ਰੁਸੇਵਿਨਿ ਮਿਤ੍ਰੇ ਚ ਗੂਢ੍ਰੇ ਯੁਕ੍ਤਤਰੋ ਭਵੇਤ।
ਜਡਪ੍ਰਤਜ ਗਤੇ ਚੈਵ ਸਹਿ ਕਸ੍ਮਤਰੋ ਰਿਪੁਃ ॥ ३ ॥
ਦੰਡਵ੍ਯੂਹੇਨ ਤਨਮਾਰਗੰ ਯਾਯੋੱਤੁ ਸ਼ਕਟੇਨ ਵਾ।
ਵਰਾਹਮਕਰਾਭ੍ਯਾਂ ਵਾ ਸੂਚ੍ਯਾ ਵਾ ਗਰੁੜੇਨ ਵਾ ॥ ४ ॥
ਯਤ੍ਤਸ੍ਯ ਭਯਮਾਸ਼ੰਕੇਤ੍ਤਤੋ ਵਿਸ੍ਤਾਰਯੇਦਬਲਮ।
ਪਦਾਤੇਨ ਚੈਵ ਵ੍ਯੂਹੇਨ ਨਿਵਿਸ਼ੇਤ ਸਦਾ ਸ੍ਵਯੰ ॥ ५ ॥
ਸੈਨਾਪਤਿਬਲਾਧ੍ਯਕ੍ਸ਼ੌ ਸਰਵੈਦਿਕ੍ਸ਼ੁ ਨਿਵੇਸ਼ਯੇਤ।
ਯਤਸ੍ਯੰ ਭਯਮਾਸ਼ੰਕੇਤ ਪ੍ਰਾਚੀਂ ਤਾਂ ਕਲਪਯੇਦਦਿਸ਼ਮ ॥ ६ ॥
ਗੁਲ੍ਮਾਂਸ੍ਚ ਸ੍ਥਾਪਯੇਦਾਪਤਾਨ ਕ੍ਰਿਤਸੰਜਵਾਨ ਸਮੰਤਤਃ।
ਸ੍ਥਾਨੇ ਯੁਧੇ ਚ ਕੁਸ਼ਲਾਨਭੀਰੂਨਵਿਕਾਰਿਣਃ ॥ ७ ॥
ਸੈਹਤਾਨ ਯੋਧਯੇਦਲ੍ਪਾਨ ਕਾਮੰ ਵਿਸਤਾਰਯੇਦ ਬਹੂਨ।
ਸੂਚ੍ਯਾਵ੍ਯੂਹੇਨ ਚੈਵੈਤਾਨ ਵ੍ਯੂਹੇਨ ਵ੍ਯੂਹਜ ਯੋਧਯੇਤ ॥ ८ ॥
ਸਮੰਦਨਾਸ਼ੈਃ ਸਮੇ ਯੁੱਧਯੇਦਨੂਪੇ ਨੌਦ੍ਵਿਪੈਸਤਥਾ।
ਵ੍ਰਿਖਛਗੁਲ੍ਮਾਵ੍ਰਿਤੇ ਚਾਪੈਰਸਿਚਰਮਾਯੁਧੈਃ ਸਥਲੈ ॥ ९ ॥
ਪ੍ਰਹੋਰਸ਼ਯੇਦਬਲੰ ਵ੍ਯੂਹਜ ਭਾਂਸ਼ਚ ਸਮਜਕ ਪਰੀਖਛਯੇਤ।
ਚੈਸ਼੍ਰਾਸ਼ਚੈਵ ਵਿਜਾਨੀਯਾਦਰੀਨ ਯੋਧਯਤਾਮਪਿ ॥ १० ॥
ਉਪਰੁਧ੍ਯਾਰਿਮਾਸੀਤ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੰ ਚਾਸਯੋਪਯੀਡਯੇਤ।
ਦੂਸ਼ਯੇਤਚਾਸਜ ਸਤਤੰ ਯਵਸਾੱਨੋਦਕੇਂਧਨਮ ॥ ११ ॥
ਭਿੰਦਯੱਚੈਵ ਤਡਾਗਾਨਿ ਪ੍ਰਾਕਾਰਪਰਿਖਾਸਤਥਾ।
ਸਸਵਸਕੰਦਯੇਤਚੈਨੰ ਰਾਤ੍ਰੌ ਵਿਤ੍ਰਾਸਯੇਤਤਥਾ ॥ १२ ॥
ਪ੍ਰਮਾਣਾਨਿ ਚ ਕੁਰਵੀਤ ਤੇਸ਼ਾਂ ਧਰਮਜਾਨਜਥੋਦਿਤਾਨ।
ਰਤ੍ਨੈਸ਼ਚ ਪੂਜਯੇਦੈਨੰ ਪ੍ਰਧਾਨਪੁਰੁਸ਼ੈਃ ਸਹ ॥ १३ ॥
ਆਦਾਨਮਪ੍ਰਿਯਕਰੰ ਦਾਨੰ ਚ ਪ੍ਰਿਯਕਾਰਕਮ।
ਅਭੀਪਸਿਤਾਨਾਮਰਥਾਨਾਂ ਕਾਲੇ ਯੁਕ੍ਤੰ ਪ੍ਰਸਜਤੇ ॥ १४ ॥
ਮਨੁ० ७ ॥ १८४–१९२। १९४–१९६। २०३। २०४ ॥

ਜਦ ਰਾਜਾ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜਾਵੇ ਤਦ ਅਪਨੇ ਰਾਜ ਦੀ ਰਖਛਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਰ ਯਾਤ੍ਰਾ ਦੀ ਸਬ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਯਥਾਵਿਧੀ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ, ਯਾਨੇ ਵਾਹਨ, ਸ਼ਸਤ ਆਦੀ ਪੂਰੇ ਲੈਕੇ ਸਬ ਜਗਹ ਦੂਤਾਂ ਅਰਥਾਤ ਚਹੁੰ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰਖਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਵੱਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜਾਵੇ ॥ ੧ ॥ ਤਿੱਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਾਰਗ ਅਰਥਾਤ ਸਥਲ (ਜ਼ਮੀਨ) ਉੱਤੇ, ਦੂਜਾ ਜਲ (ਸਮੁਦ੍ਰ ਵਾ ਨਦੀਆਂ) ਵਿੱਚ, ਤੀਜਾ ਆਕਾਸ਼ ਮਾਰਗਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਬਨਾਕੇ, ਭੂਮੀ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਰਥ, ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ, ਜਲ ਵਿੱਚ ਜਹਾਜ਼, ਅਰ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਮਾਨ ਆਦੀ ਯਾਨਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਜਾਵੇ ਅਰ ਪੈਦਲ, ਰਥ, ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਅਰ ਅਸਤ੍ਰ, ਖਾਨ, ਪਾਨ ਆਦੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਨੂੰ ਯਥਾਵਤ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਬਲ ਕਰਕੇ ਯੁਕਤ ਪੂਰਣ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਨਿਮਿੱਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰਕੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਨਗਰ ਦੇ ਕੋਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਜਾਵੇ ॥ ੨ ॥ ਜੇਹੜਾ ਅੰਦਰੋਂ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਅਪਨੇ ਨਾਲ ਭੀ ਉਪਰੋਂ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਰੱਖੇ, ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਦੇਵੇ ਉਸਦੇ ਆਉਨ ਜਾਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਬਾਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਤਸੰਤ ਖ਼ਬਰਦਾਰੀ ਰੱਖੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਦਰ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ, ਉੱਪਰ ਦੇ ਮਿਤ੍ਰ ਪੁਰੁਸ਼ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਵੈਰੀ ਸਮਝਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥ ੩ ॥ ਸਬ ਰਾਜ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖਾਵੇ ਅਰ ਆਪ ਸਿੱਖੇ, ਤਥਾ ਹੋਰ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਸਿਖਾਵੇ, ਜਿਹੜੇ ਪਹਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖੇ ਹੋਏ ਯੋਧਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹੋ ਹੀ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਲੜਨਾ ਲੜਾਨਾ ਜਾਨਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਸ਼ਿਖਛਾ ਕਰੇ ਤਦ (ਦੰਡਵਜੂਹ) ਡੰਡੇਵਾਂਗਨ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਚਲਾਵੇ (ਸ਼ਕਟਵਜੂਹ) ਜੀਕਨਸ਼ਕਟ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਗੱਡੀ ਵਾਂਗਨ (ਵਰਾਹਵਜੂਹ) ਜੀਕਨ ਸੂਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੌੜਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਕਦੀ ਕਦੀ ਸਾਰੇ ਮਿਲਕੇ ਝੁੰਡ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ (ਮਕਰਵਜੂਹ) ਜੀਕਨ ਮਗਰਮੱਛ ਪਾਨੀ ਵਿੱਚ ਚੱਲਦੇ ਹਨ ਊਕਨ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਬਨਾਵੇ (ਸੂਚੀਵਜੂਹ) ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸੂਈ ਦਾ ਅਗਲਾ ਭਾਗ ਮਹੀਨ ਪਿਛਲਾ ਮੋਟਾ ਅਰ ਉਸ ਥੀਂ ਸੂਤ੍ਰ ਸਥੂਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਊਕਨ ਸ਼ਿਖਛਾ ਕਰਕੇ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਬਨਾਵੇ। (ਨੀਲਕੰਠਵਜੂਹ) ਜੀਕਨ ਗਰੁੜ ਉਪਰ ਹੇਠਾਂ ਝਪਟਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਬਨਾਕੇ ਲੜਾਵੇ ॥ ੪ ॥ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਭੈ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ ਉੱਸੇ ਪਾਸੇ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾਵੇ, ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸ੍ਵਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਚਹੁੰ ਪਾਸੇ ਰੱਖਕੇ (ਪਦਮਵਜੂਹ) ਅਰਥਾਤ ਪਦਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਾਙਨ ਚਹੁੰ ਪਾਸੇ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਰਖਕੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਆਪ ਰਹੇ ॥ ੫॥ ਸੈਨਾਪਤੀ ਅਰ ਬਲਾ-ਧਸਖਛ ਅਰਥਾਤ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦੇਨ ਅਤੇ ਸੈਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲੜਾਨ ਵਾਲੇ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਠਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ, ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਮੂੰਹ ਰੱਖੇ ਪਰੰਤੂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭੀ ਪੱਕਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰੱਖੇ

ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਵੱਖੀ ਵੱਲੋਂ ਵੈਰੀਦੇ ਦਾਉ ਦਾ ਲਗਨਾ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥੬॥ ਜੋਹੜੇ ਗੁਲਮ ਅਰਥਾਤ ਗੱਡੇ ਹੋਏ ਬੰਮਾਂ ਵਾਂਙਣ ਯੁਧ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਸ਼ਿਖਛਾ ਪਾਏ ਹੋਏ ਧਾਰਮਿਕ, ਟਿਕਨਵਾਲੇ ਅਰ ਯੁੱਧ ਕਰਨਵਿੱਚਚਤੁਰ, ਭੈਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੌਹ ਪਾਸੇ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਰਖੇ ॥ ੭ ॥ ਜੇ ਥੋੜੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਹੋਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਿਲਕੇ ਲੜਾਵੇ, ਕੰਮ ਪਵੇ ਤਾਂ ਝੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਦੇਵੇ, ਜਦ ਨਗਰ ਦੁਰਗ ਯਾਂ ਵੈਰੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੜਕੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾਹੋਵੇ ਤਦ (ਸੂਚੀਵ੍ਯੂਹ)ਅਥਵਾ(ਥਜ੍ਰਵ੍ਯੂਹ)ਨੀਕਨ ਦੋ ਧਾਰੀ ਤਲਵਾਰ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਕਾਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਕਨ ਯੁੱਧ ਕਰਦੇ ਜਾਨ ਅਤ ਖੱ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਨ, ਈਕਨ ਅਨੇਕ ਪਕਾਰ ਦੇ (ਵ੍ਯੂਹ) ਅਰਥਾਤ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਬਨਾਕੇ ਲੜਾਨ, ਜੇ ਸਾਮਨੇ ਫਤਪ੍ਹੀ (ਤੋਪ) ਵਾ ਭੁਸ਼ੁੰਡੀ (ਬੰਦੂਕ) ਛੁੱਟ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ (ਸਰਪਵ੍ਯੂਹ) ਅਰਥਾਤ ਸੱਪ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਸਉਂਦੇ ਸਉਂਦੇ ਚਲੇ ਜਾਨ, ਜਦ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਨ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਵਾ ਪਕੜ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੈਰੀ ਦੇ ਵਲ ਮੋੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਉੱਪਰ ਸਵਾਰ ਕਰਾ ਦੂੜਾਨ ਅਰ ਮਾਂਚਨ ਵਿਚ ਤਕੜੇ ਤਕੜੇ ਸਵਾਰ ਰਹਿਨ, ਇਕ ਵੇਰੀ ਧਾਵਾ ਕਰਕੇ ਵੈਰੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਤਿਤਰ ਬਿਤਰ ਕਰ ਪਕੜ ਲੈਂਨ ਅਥਵਾ ਨਠਾ ਦੇਨ ॥੮॥ ਜੇ ਚੌਰਸ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਰਥ, ਘੋੜੇ, ਅਰ ਪਿਆਦਿਆਂ ਨਾਲ, ਅਰ ਜੇ ਸਮੁੰਦ੍ ਵਿਚ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਹਾਜ਼ ਅਰ ਥੋੜੇ ਜਲ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਤੇ, ਦ੍ਰਖਤਾਂ ਅਰ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਨਾਂ ਨਾਲ ਤਥਾ ਮੋਟੀ ਰੇਤ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਅਰ ਢਾਲ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਅਰ ਕਰਾਨ ॥ ੯ ॥ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਯੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇਨ ਅਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ, ਜਦ ਯੱਧ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਦ ਜਿੱਨੀ ਵੀਰਤਾ ਅਰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਉਤਸਾਹ ਵਿਖਾਇਆ ਹੋਵੇ ਓਹੋ ਜੇਹੀ ਵਕਤ੍ਰਿਤਾ ਕਰਕੇ ਸਬ ਦੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਖਾਨ, ਪਾਨ, ਅਸਤ੍ਰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ, ਸਹਾਇਤਾ, ਦਵਾ ਦਾਰੂ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰੱਖਨ, ਵ੍ਯੂਹ (ਕਵਾਇਦ) ਦੇ ਬਗੈਰ ਲੜਾਈ ਨਾ ਕਰੇ ਨਾ ਕਰਾਵੇ, ਲੜਦੀ ਹੋਈ ਅਪਨੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਕਰੇ ਕਿ ਠੀਕ ਠੀਕ ਲੜਦੀ ਹੈ ਯਾ ਕਪਟ ਰਖਦੀ ਹੈ ॥ ੧੦ ॥ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਉਚਿਤ ਸਮਝੇ ਤਾਂ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਚਹੁੰ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰਾ ਪਾਕੇ ਰੋਕ ਰੱਖੇ ਅਰ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪੀੜਾ ਦੇਕੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਚਾਰਾ, ਅੰਨ, ਜਲ ਅਰ ਈਂਧਨ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦੇਵੇ ॥ ੧੧ ॥ ਵੈਰੀ ਦੇ ਤਲਾਬ, ਨਗਰ ਦੇ ਪ੍ਰਕੋਟ (ਫਸੀਲ) ਅਰ ਖਾਈ ਨੂੰ ਤੋੜ ਫੋੜ ਦੇਵੇ, ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਉਨਾਂ ਨੂੰ (ਤ੍ਰਾਸ) ਡਰ ਦੇਵੇ, ਅਰ ਜਿੱਤਨ ਦਾ ਉਪਾਯ ਕਰੇ ॥ ੧੨ ॥ ਜਿੱਤਕੇ ਉਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਤਗਿਆ ਆਦੀ ਲਿਖਾ ਲਵੇ ਅਰ ਜੇ ਉਚਿਤ

ਸਮਾ ਸਮਝੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਵੰਸ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰੁਸ਼ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਅਰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਲਿਖਵਾ ਲਵੇ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਆਗਿਆਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਵਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੈ ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਕੇ ਨਿਆਯ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਜਾ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਏਸ ਤਰਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਵੇ ਅਜੇਹੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਉਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਰਖੇ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਉਪਦ੍ਰਵ ਨ ਹੋਵੇ ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਹਾਰ ਜਾਵੇ ਉਸਦਾ ਆਦਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਰਤਨ ਆਦੀ ਉੱਤਮ ਪਦਾਰਥ ਦੇਕੇ ਕਰੇ ਅਰ ਅਜੇਹਾ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਭੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਕੈਦ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਭੀ ਉਸਦਾ ਆਦਰ ਯਥਾਯੋਗ ਰੱਖੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਓਹ ਹਾਰ ਜਾਨਦੇ ਸ਼ੋਕ ਨੂੰ ਭੁਲਕੇ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਰਹੇ ॥ ੧੩ ॥ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਦਾ ਪਦਾਰਥ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ ਅਪ੍ਰੀਤੀ ਅਰ ਦੇਨਾ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਅਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਮੇ ਪਰ ਉਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕਰੇ ਅਰ ਉਸ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਮਨ ਭਾਉਨੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਦੇਨਾ ਬਹੁਤ ਉੱਤਮ ਹੈ ਅਰ ਕਦੀ ਉਸਨੂੰ ਚਿੜਾਵੇ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹਾਸਾ ਠੱਠਾ ਕਰੇ, ਨਾ ਉਸਦੇ ਸਾਮਨੇ ਤੈਨੂੰ ਜਿੱਤਿਆ ਹੈ ਅਜੇਹਾ ਕਹੇ ਕਿੰਤੂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਹੋ ਇਤਿਆਦੀ ਮਾਨ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਸਦਾ ਕੀਤਾ ਕਰੇ ॥ ੧੪ ॥

ਹਿਰਣਯਭੂਮਿਸੰਪ੍ਰਾਪਤਯਾ ਪਾਰਥਿਵੋ ਨ ਤਥੈਧਤੇ ।
ਯਥਾ ਮਿਤ੍ਰੰ ਧ੍ਰੁਵੰ ਲਬਧ੍ਵਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਪਯਾਯਤਿਖਛਮਮ ॥ ੧ ॥
ਧਰਮਜਵੰ ਚ ਕ੍ਰਿਤਜਵੰ ਚ ਤੁਸ਼ਟ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿਮੇਵ ਚ ।
ਅਨੁਰਕਤੰ ਸਥਿਰਾਰੰਭੰ ਲਘੁਮਿਤ੍ਰੰ ਪ੍ਰਸ਼ਸਯਤੇ ॥ ੨ ॥
ਪ੍ਰਾਜਵੰ ਕੁਲੀਨੰ ਸ਼ੂਰੰ ਚ ਦਖਛੰ ਦਾਤਾਰਮੇਵ ਚ ।
ਕ੍ਰਿਤਜਵੰ ਸ੍ਰਿਤਿਮੰਤੰ ਚ ਕਸ਼ਟਮਾਹੁਰਰਿੰਸੁਧਃ ॥ ੩ ॥
ਆਰਯਤਾ ਪੁਰੁਸ਼ਜਵਾਨੰ ਸ਼ੌਰਯੰ ਕਰੁਣਵੇਦਿਤਾ ।
ਸਥੌਲਲਖਛਯੰ ਚ ਸਤਤਮੁਦਾਸੀਨਗੁਲੋਦਯਃ ॥ ੪ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੭। ਸ਼ਲੋਕ ੨੦੯–੨੧੧ ॥

ਮਿਤ੍ਰ ਦਾ ਲਖਛਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਕੇ ਇੱਨਾ ਨਹੀਂ ਵਧਦਾ ਕਿ ਜੀਕਨ ਨਿਸ਼ਚਲ ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਲੇ ਅੱਗੇ ਹੋਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਨੰ ਸੋਚਨ ਅਰ ਕਾਰਯਸਿੱਧੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਮਰਥ ਮਿਤ੍ਰ ਅਥਵਾ ਦੁਰਬਲ ਮਿਤ੍ਰ ਨੂੰ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਵਧਦਾ ਹੈ ॥ ੧ ॥ ਧਰਮ ਦੇ ਜਾਨਨੇ ਅਰ ਕ੍ਰਿਤਗਯ ਅਰਥਾਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਉਪਕਾਰ ਨੂੰ ਸਦਾ ਮੰਨਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸੁਭਾਵ, ਅਨੁਰਾਗੀ, ਸਥਿਰਾਰੰਭੀ, ਲਘੂ ਛੋਟੇ ਭੀ ਮਿਤ੍ਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਹੋਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੨ ॥ ਸਦਾ ਏਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰੱਖੇ ਕਿ ਕਦੀ ਬੁੱਧਵਾਨ, ਕੁਲੀਨ, ਸ਼ੂਰਵੀਰ, ਚਤੁਰ, ਦਾਤਾ, ਕੀਤ ਹੋਏ ਨੂੰ ਜਾਨਨ ਹਾਰੇ ਅਟ ਧੀਰਯਵਾਨ ਪੁਰੁਸ਼ ਨੂੰ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਨਾ ਬਨਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਹੜਾ ਏਹੋ ਜਹੇ ਨੂੰ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਬਨਾਵੇਗਾ ਓਹ ਦੁਖ ਪਾਵੇਗਾ ॥ ੩ ॥ ਉਦਾਸੀਨ ਦਾ ਲਖਛਣ—ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਿਤ ਗੁਣ ਯੁਕਤ ਅੱਛੇ ਅਰ ਬੁਰੇ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਸ਼ੂਰਵੀਰਤਾ ਅਰ ਕਰੁਣਾ ਭੀ ਸਥੂਲ ਲਖਛਜ ਅਰਥਾਤ ਉਪਰ ਉਪਰ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਸੁਨਾਇਆ ਕਰੇ ਓਹ ਉਦਾਸੀਨ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੪ ॥

ਏਵੰ ਸਰਵਮਿਦੰ ਰਾਜਾ ਸਹ ਸੈਮਤ੍ਰੈ ਮੰਤ੍ਰਿਭਿਃ।
ਵਜ਼ਾਯਾਮਜ਼ਾਪਲੁਤਜ ਮਧਜ ਨ੍ਹੇ ਭੋਕਤੁਮੰਤਃ ਪੁਰੰ ਵਿਸ਼ੇਤ ॥
ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜ਼ਾਯ ੭। ਸ਼ਲੋਕ ੨੧੯ ॥

ਜੀਕਨ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਊਕਨ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਉਠਕੇ ਸ਼ੌਚ ਆਦੀ ਸੰਧਜਾ ਉਪਾਸਨਾ ਅਗਨੀਹੋਤ੍ਰ, ਕਰ ਵਾ ਕਰਾ, ਸਬਨਾਂ ਮੰਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਸਭਾ ਵਿਚ ਜਾ, ਸਬ ਨੌਕਰਾਂ ਅਰ ਸੈਨਾ ਅਧਜਖਛਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰ, ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਦੀ ਵਯੂਹ ਸ਼ਿਖਛਾ ਅਰਥਾਤ (ਕਵਾਇਦ) ਕਰ ਕਰਾ ਸਬ ਘੋੜੇ ਹਾਥੀ ਗਊ ਆਦੀ ਸਥਾਨ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਅਰ ਅਸਤ੍ਰ ਦਾ ਕੋਸ਼ ਤਥਾ ਵੈਦਜ਼ਾਲਯ, ਧਨ ਦੇ ਕੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸਾਰਿਆਂ ਉਪਰ ਨਜ਼ਰ ਰਿੱਤ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਕੇ ਜੋ ਕੁਝ ਉਨਾਂ ਵਿਚ ਖੋਟ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਕੱਢਕੇ (ਵਜ਼ਾਯਾਮਸ਼ਾਲਾ) ਅਖਾੜੇ ਆਦੀ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਜਾ (ਵਜ਼ਾਯਾਮ) ਕਸਰਤ ਕਰ ਅਰ ਸਨਾਨ ਕਰ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਭੋਜਨ ਦੇ ਲਈ ਅੰਤਹਪੁਰ ਅਰਥਾਤ ਪਤ੍ਨੀ ਆਦੀ ਦੇ ਰਹਿਨ ਦੀ ਜਗਹ ਜਾਵੇ ਅਰ ਭੋਜਨ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪਰੀਖਛਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਬੁੱਧਿ, ਬਲ, ਪਰਾਕ੍ਰਮ, ਦੇ ਵਧਾਉਨ ਵਾਲਾ, ਰੋਗਦੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਨ, ਦਾਲ, ਸਾਗ, ਪੀਨ ਦੀ ਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਸੁਰੀਧੀ ਵਾਲੇ ਮਿਠਾਸ ਆਦੀ ਅਨੇਕ ਰੈਸਯੁਕਤ ਉੱਤਮ ਕਰੇ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਸੁਖੀ ਰਹੇ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਬ ਰਾਜ ਦ ਕਾਰਯਾਂ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤਾ ਕਰੇ ॥ ਪ੍ਰਜਾ ਕੋਲੋਂ ਕਰ' (ਟਿਕਸ) ਲੈਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰ :—

ਪੰਚਾਸ਼ਦਭਾਗ ਆਦੇਯੋ ਰਾਜ੍ਞਾ ਪਸ਼ੁਹਿਰਣਜ਼ਯੋਃ।
ਧਾਨਜ਼ਾਨਾਮਸ਼ਟਮੋ ਭਾਗਃ ਸ਼ਸ਼ਠੋ ਦ੍ਵਾਦਸ਼ ਏਵ ਵਾ ॥
ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜ਼ਾਯ ੭। ਸ਼ਲੋਕ ੧੩੦ ॥

ਵਜ਼ਾਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਾ ਕਾਰੀਗਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਅਰ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਲਾਭ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਹਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਚਾਵਲ ਆਦੀ ਅਨਾਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੀਵਾਂ, ਅਠਵਾਂ ਵਾ ਵਾਰ੍ਹਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਲੀਤਾ ਕਰੇ ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਧਨ ਲਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਲਵੇ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸਾਨ ਆਦੀ ਖਾਨ ਪੀਨ

ਅਰ ਧਨਤੇਂ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਦੁਖ ਨਾ ਪਾਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਧਨਵਾਨ ਅਰੋਗ ਖਾਨ ਪੀਨ ਆਦੀਥੀਂ ਸੈਪੰਨ ਰਹਿਨਤੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਬੜੀ ਉੱਨਤੀ ਹੁੰਦੀਹੈ, ਪ੍ਰਜਾ ਨੂੰ ਅਪਨੀ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਸੁਖ ਦੇਵੇ, ਅਰ ਪ੍ਰਜਾ ਅਪਨੇ ਪਿਤਾ ਵਰਗਾ ਰਾਜਾ ਅਰ ਰਾਜ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨੇ, ਏਹ ਬਾਤ ਭੀ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜਾ ਕਿਸਾਨ (ਖੇਤੀ ਵਾਹਨਵਾਲੇ) ਆਦੀ ਮੇਹਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ ਅਰ ਰਾਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਖਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜੇ ਪ੍ਰਜਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਕਿਸਦਾ, ਅਰ ਰਾਜਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਜਾ ਕਿਸਦੀ ਕਹਾਵੇ, ਦੋਵੇਂ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੰਤੁਸ਼ਟ ਅਰ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੀਤੀ ਯੁਕਤ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪਰਤੰਤ੍ਰ ਰਹਨ ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਸਾਧਾਰਣ ਸੱਮਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਰਾਜਾ ਵਾ ਰਾਜਪੁਰੁਸ਼ ਨਾ ਹੋਨ, ਰਾਜਾ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰਾਜਪੁਰੁਸ਼ ਵਾ ਪ੍ਰਜਾ ਨਾ ਚਲੇ ਏਹ ਰਾਜਾ ਦਾ 'ਰਾਜਕੋਯ' ਨਿਜ ਕੰਮ ਅਰਥਾਤ ਜੇਹਨੂੰ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਸੰਖਛੇਪ ਨਾਲ ਕਹ ਦਿੱਤਾ, ਹੁਨ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੇਖਨਾ ਚਾਹੇ ਓਹ ਚਾਰੇ ਵੇਦ, ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ, ਸ਼ੁਕ੍ਰਨੀਤੀ, ਮਹਾਭਾਰਤ ਆਦੀ ਵਿਚ ਵੇਖਕੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰੇ, ਅਰ ਜੋ ਪ੍ਰਜਾ ਦਾ ਨਿਆਯ ਕਰਨਾ ਹੈ ਓਹ ਵਿਹਾਰ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਅਠਵੇਂ ਅਰ ਨਾਵੇਂ ਅਧਯਾਯ ਆਦੀ ਦੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ਪਰੰਤੂ ਏਹ ਭੀ ਸੰਖੇਪ ਨਾਲ ਲਿਖਨੇ ਹਾਂ :—

ਪ੍ਰਤਯਹੰ ਦੇਸ਼ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੈਸ਼ਚ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੈਸ਼ਚ ਹੇਤੁਭਿਃ ।
ਅਸ਼ਟਾਦਸ਼ਸੁ ਮਾਰਗੇਸ਼ੁ ਨਿਬੱਧਾਨਿ ਪ੍ਰਥਕ ਪ੍ਰਥਕ ॥ ੧ ॥
ਤੇਸ਼ਾਮਾਦਯਮ੍ਰਿਣਾਦਾਨੰ ਨਿਖਛੇਪੋਅਸ੍ਵਾਮਿਵਿਕ੍ਰਯਃ ।
ਸੰਭੂਯ ਚ ਸਮੁਥਾਨੰ ਦੱਤਸ੍ਯਾਨਪਕਰਮ ਚ ॥ ੨ ॥
ਵੇਤਨਸ੍ਯੈਵ ਚਾਦਾਨੰ ਸੰਵਿਦਸ਼ਚ ਵ੍ਯਤਿਕ੍ਰਮਃ ।
ਕ੍ਰਯਵਿਕ੍ਰਯਾਨੁਸ਼ਯੋ ਵਿਵਾਦਃ ਸ੍ਵਾਮਿਪਾਲਯੋਃ ॥ ੩ ॥
ਸੀਮਾਵਿਵਾਦਧਰਮਸ਼ਚ ਪਾਰੁਸ਼੍ਯੇ ਦੰਡਵਾਚਿਕੇ ।
ਸਤੇਯੰ ਚ ਸਾਹਸੰ ਚੈਵ ਸਤ੍ਰੀਸੰਗ੍ਰਹਣਮੇਵ ਚ ॥ ੪ ॥
ਸਤ੍ਰੀਪੁੰਧਰਮੋ ਵਿਭਾਗਸ਼ਚ ਦ੍ਯੂਤਮਾਤ੍ਹਯ ਏਵ ਚ ।
ਪਦਾਨਯਸ਼ਟਾਦਸ਼ੈਤਾਨਿ ਵ੍ਯਵਹਾਰਸਥਿਤਾਵਿਹ ॥ ੫ ॥
ਏਸ਼ੁ ਸਥਾਨੇਸ਼ੁ ਭੂਯਿਸ਼ਠੰ ਵਿਵਾਦੰ ਚਰਤਾਂ ਨ੍ਰਿਣਾਮ ।
ਧਰਮੰ ਸ਼ਾਸ਼੍ਵਤਮਾਸ਼੍ਰਿਤ੍ਯ ਕੁਰਯਾਤ੍ਕਾਰਯਵਿਨਿਰ੍ਣਯਮ ॥ ੬ ॥
ਧਰਮੋ ਵਿੱਧਸਤ੍ਰ੍ਯਧਰਮੇਣ ਸਭਾਂ ਯਤ੍ਰੋਪਤਿਸ਼ਠਤੇ ।
ਸ਼ਲਯੰ ਚਾਸ੍ਯ ਨ ਕ੍ਰਿੰਤੰਤਿ ਵਿੱਧਾਸਤ੍ਰ ਸਭਾਸਦਃ ॥ ੭ ॥
ਸਭਾ ਵਾ ਨ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਟਵ੍ਯਾ ਵਕ੍ਤਵ੍ਯੰ ਵਾਸਮੰਜਸਮ ।
ਅਬ੍ਰੁਵਨ੍ਵਿਬ੍ਰੁਵਨ੍ਵ ਪਿ ਨਰੋ ਭਵਤਿ ਕਿਲ੍ਬਿਸ਼ੀ॥ ੮ ॥

ਯਤ੍ਰ ਧਰਮੋ ਹਜਧਰਮੇਣ ਸਤਜੰ ਯਤ੍ਰਾਨ੍ਰਿਤੇਨ ਚ।
ਹਨਜਤੇ ਪ੍ਰੇਖਛਮਾਣਾਨਾਂ ਹਤਾਸਤਤ੍ਰ ਸਭਾਸਦਃ॥ ੯॥
ਧਰਮ ਏਵ ਹਤੋ ਹੰਤਿ ਧਰਮੋ ਰਖਛਤਿ ਰਖਛਿਤਃ।
ਤਸਮਾਦਧਰਮੋ ਨ ਹੰਤਵਜੋ ਮਾ ਨੋ ਧਰਮੋ ਹਤੋਅਵਧੀਤ॥ ੧੦॥
ਵ੍ਰਿਸ਼ੋ ਹਿ ਭਗਵਾਨ ਧਰਮਸਤਸਜ ਯਃ ਕੁਰੁਤੇ ਹਜਲਮ।
ਵ੍ਰਿਸ਼ਲੰ ਤੰ ਵਿਦੁਰਦੇਵਾਸਤਸਮਾਦਧਰਮੰ ਨ ਲੋਪਯੇਤ॥ ੧੧॥
ਏਕ ਏਵਸੁਹ੍ਰਿਧਰਮੋ ਨਿਧਨੇਪਜਨੁਯਾਤਿ ਯਃ।
ਸ਼ਰੀਰੇਨ ਸਮੰ ਨਾਸੰ ਸਰਵਮਨਜੱਧਿ ਗੱਛਤਿ॥ ੧੨॥
ਪਾਦੋਅਧਰਮਸਜ ਕਰਤਾਰੰ ਪਾਦਃ ਸਾਖਛਿਣਮ੍ਰਿਛਤਿ।
ਪਾਦਃ ਸਭਾਸਦਃ ਸਰਵਾਨ ਪਾਦੋ ਰਾਜਾਨਮ੍ਰਿਛਤਿ॥ ੧੩॥
ਰਾਜਾ ਭਵਤਜਨੇਨਾਸਤੁ ਮੁਚਜੰਤੇ ਚ ਸਭਾਸਦਃ।
ਏਨੋ ਗੱਛਤਿ ਕਰਤ ਰੰ ਨਿੰਦਾ ਹੋ ਯਤ੍ਰ ਨਿੰਦਜਤੇ॥ ੧੪॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੮। ਸ਼ਲੋਕ ੩-੮। ੧੨-੧੯॥

ਸਭਾ, ਰਾਜਾ ਅਰ ਰਾਜ ਪੁਰੁਸ਼, ਸਬ ਲੋਕ, ਦੇਸ਼ਾਚਾਰ ਅਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਹਾਰ ਹੇਤੂਆਂ ਕਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਅਠਾਰਾਂ 'ਵਿਵਾਦਾਸਪਦ' ਮਾਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਵਾਦ ਯੁਕਤ ਦਾ ਨਿਰਣੇ ਰੋਜ਼ ਕੀਤਾ ਕਰਨ ਅਰ ਜੇਹੜੇ ਜੇਹੜੇ ਨਿਯਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਨਾ ਪਾਨ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਨਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਜਾਨਨ ਤਾਂ ਉੱਤਮ ਉੱਤਮ ਨਿਯਮ ਬੰਨ੍ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ ਅਰ ਪ੍ਰਜਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਹੋਵੇ॥੧॥ ਅਠਾਰਾਂ ਮਾਰਗ ਏਹ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੧ (ਰਿਣਦਾਨ) ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਰਿਣ (ਕਰਜ਼ਾ) ਲੈਨ ਦੇਨ ਦਾ ਵਿਵਾਦ(ਝਗੜਾ)। ੨ (ਨਿਖਛੇਪ) ਧਰਾਵਟ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪਾਸ ਪਦਾਰਥ ਧਰਿਆ ਹੋਵੇ ਅਰ ਮੰਗਣ ਉੱਤੇ ਨਾ ਦੇਨਾ। ੩ (ਅਸ੍ਵਾਮਿਵਿਕ੍ਰਯ) ਦੂਜੇ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਵੇਚ ਲਵੇ। ੪ (ਸੰਭੂਯ ਚ ਸਮੁਥਾਨੰ) ਮਿਲ ਮਿਲਾਕੇ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਅਤਜਾਚਾਰ ਕਰਨਾ ੫ (ਦੱਤਸਜਾਨਪਕਰਮ ਚ) ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਨ ਦੇਨਾ॥੨॥ ੬ (ਵੇਤਨਸਜੈਵ ਚਾਦਨੰ) ਵੇਤਨ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇਦੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚੋਂ ਲੈਲੈਨਾ ਵਾ ਘੱਟ ਦੇਨਾ। ੭ (ਪ੍ਰਤਿਗਜਾ) ਪ੍ਰਤਿਗਜਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਰਤਨਾ। ੮ (ਕ੍ਰਯਵਿਕ੍ਰਯਾਨੁਸ਼ਯ) ਅਰਥਾਤ ਲੈਨ ਦੇਨ ਵਿੱਚ ਝਗੜਾ ਹੋਨਾ। ੯ ਪਸ਼ੂ ਦੇ ਸ੍ਵਾਮੀ ਅਰ ਪਾਲਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਝਗੜਾ॥ ੩ ॥੧੦ (ਸੀਮਾ) ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਹੱਦ ਦਾ ਝਗੜਾ। ੧੧ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਠੋਰ ਦੰਡ ਦੇਨਾ। ੧੨ ਕਠੋਰ ਵਚਨ ਬੋਲਨਾ। ੧੩ ਚੋਰੀ ਡਾਕਾ ਮਾਰਨਾ। ੧੪ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਜੋਰਾ ਜੋਰੀ ਕਰਨਾ। ੧੫ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਵਜਭਿਚਾਰ ਹੋਨਾ॥੪॥ ੧੬ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਰ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਜਤਿਕ੍ਰਮ ਹੋਨਾ। ੧੭ ਵਿਭਾਗ ਅਰਥਾਤ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ

ਝਗੜੇ ਉੱਠਨਾ। ੧੮ ਦਯੂਤ ਅਰਥਾਤ ਜੜ ਪਦਾਰਥ ਅਰ ਚੇਤਨ ਨੂੰ ਦਾਉ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਜੂਆ ਖੇਲਨਾ ਏਹ ਅਠਾਰਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ ॥੫॥ ਇਨਾਂ ਵਿਹਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਝਗੜਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਿਆਯ ਨੂੰ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਦਾ ਆਸ਼੍ਰਯ ਲੈਕੇ ਕੀਤਾ ਕਰੇ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਖਛਪਾਤ ਕਦੀ ਨਾ ਕਰੇ ॥ ੬ ॥ ਜਿਸ ਸਭਾ ਵਿਚ ਅਧਰਮ ਥੀਂ ਘਾਇਲ ਹੋਕੇ ਧਰਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੇਹੜੇ ਉਸਦਾ 'ਸ਼ਲਯ' ਅਰਥਾਤ ਭੀਰ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਧਰਮ ਦੇ ਕਲੰਕ ਨੂੰ ਕੱਢਨਾ ਅਰ ਅਧਰਮ ਦਾ ਛੇਦਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਰਥਾਤ ਧਰਮੀ ਦਾ ਮਾਨ ਅਧਰਮੀ ਨੂੰ ਦੰਡ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਉਸ ਸਭਾ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਸਭਾਸਦ ਹਨ ਓਹ ਸਭ ਘਾਇਲਦੀ ਨਿਆਈਂ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ॥੭॥ ਧਾਰਮਿਕ ਮਨੁੱਸ਼ ਨੂੰ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸਭਾ ਵਿਚ ਕਦੀ ਨਾ ਜਾਵੇ ਅਰ ਜੇ ਜਾਵੇ ਭਾਂ ਸੱਤ ਹੀ ਬੋਲੇ ਜੇ ਕੋਈ ਸਭਾ ਵਿਚ ਅਨਿਆਯ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਚੁੱਪ ਰਹੇ ਅਥਵਾ ਸੱਚੇ ਨਿਆਯ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬੋਲੇ ਓਹ ਮਹਾਪਾਪੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ੮ ॥ ਜਿਸ ਸਭਾ ਵਿਚ ਅਧਰਮ ਥੀਂ ਧਰਮ, ਅਸੱਤ ਥੀਂ ਸੱਤ ਸਭਨਾਂ ਸਭਾਸਦਾਂ ਦੇ ਵੇਖਦੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਓਹ ਸਭਾ ਵਿਚ ਸਭ ਮੁਰਦਜਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹਨ ਜਾਨੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜੀਉਂਦਾ ॥ ੯॥ ਮੋਇਆ ਹੋਇਆ ਧਰਮ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਅਰ ਰਖਛਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਧਰਮ ਰਖਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਰਖਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਲਈ ਧਰਮ ਦਾ ਹਨਨ ਕਦੀ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਏਸ ਬਾਤਤੋਂ ਡਰਕੇ ਕਿ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਧਰਮ ਕਦੀ ਸਾਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰ ਦੇਵੇ ॥੧੦॥ ਜੇਹੜਾ ਸਭ ਐਸ਼੍ਵਰਯ ਦਾ ਦੇਨ ਵਾਲਾ ਅਰ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਵਰਸ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਲੋਪ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਸੇ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕ 'ਬ੍ਰਿਸ਼ਲ' ਅਰਥਾਤ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਅਰ ਨੀਚ ਜਾਨਦੇ ਹਨ ਏਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਲੋਪ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ॥ ੧੧ ॥ ਏਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇੱਕ ਧਰਮ ਹੀ ਸੁਹ੍ਰਿਦ ਹੈ ਜੇਹੜਾ ਮੌਤ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਭੀ ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਅਰ ਸਭ ਪਦਾਰਥ ਵਾ ਸੰਗੀ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਹੋਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਸੰਗ ਥੀਂ ਛੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੧੨॥ਪਰੰਤੂ ਧਰਮ ਦਾ ਸੰਗ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਛੁੱਟਦਾ, ਜਦ ਰਾਜਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪਖਛਪਾਤ ਕਰਕੇ ਅਨਿਆਯ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਅਧਰਮ ਦੇ ਚਾਰ ਹਿੱਸੇ ਹੋਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਅਧਰਮ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਦੂਜਾ ਸਾਖਛੀ (ਉਗਾਹੀ ਦੇਨਵਾਲਾ)ਤੀਜਾ ਸਭਾਸਦਾਂ ਅਰ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਅਧਰਮੀ ਸਭਾ ਦੇ ਸਭਾਪਤੀ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾਹੈ॥੧੩॥ ਜਿਸ ਸਭਾ ਵਿਚ ਨਿੰਦਿਆ ਦੇ ਯੋਗ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ, ਉਸਤੁਤੀ ਦੇ ਯੋਗ ਦੀ ਉਸਤੁਤੀ, ਦੰਡ ਦੇ ਯੋਗ ਨੂੰ ਦੰਡ, ਅਰ ਮਾਨ ਦੇ ਯੋਗ ਦਾ ਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਰਾਜਾ ਅਰ ਸਾਰੇ ਸਭਾਸਦ ਪਾਪ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ

ਪਾਪ ਦੇ ਕਰਤਾ ਹੀ ਨੂੰ ਪਾਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ੧੪॥ਹੁਨ ਸਾਖਛੀ (ਉਗਾਹ) ਕਿਹੋ ਜੇਹੇ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਏ:—

ਆਪਤਾਃ ਸਰਵੇਸ਼ੁ ਵਰਣੇਸ਼ੁ ਕਾਰਯਾਃ ਕਾਰਯੇਸ਼ੁ ਸਾਖਛਿਣਃ।
ਸਰਵਧਰਮਵਿਦੋਅਲੁਬਧਾ ਵਿਪਰੀਤਾਂਸਤੁ ਵਰਜਯੇਤ ॥ ੧ ॥
ਸਤ੍ਰੀਣਾਂ ਸਾਖਛਯੰ ਸਤ੍ਰਿਯਃ ਕੁਰਯੁਰਦ੍ਵਿਜਾਨਾਂ ਸਦ੍ਰਿਸ਼ਾ ਦ੍ਵਿਜਾਃ।
ਸ਼ੂਦ੍ਰਾਸ਼ਚ ਸੰਤਃ ਸ਼ੂਦ੍ਰਾਣਾਮੰਤਯਾਨਾਮਤਯੋਨਯਃ ॥ ੨ ॥
ਸਾਹਸੇਸ਼ੁ ਚ ਸਰਵੇਸ਼ੁ ਸਤੇਯਸੰਗ੍ਰਹਣੇਸ਼ੁ ਚ।
ਵਾਗਦੰਡਯੋਸ਼ਚ ਪਾਰੁਸ਼ਯੇ ਨ ਪਰੀਖਛੇਤ ਸਾਖਛਿਣਃ ॥ ੩ ॥
ਬਹੁਤ੍ਵੰਪਰਿਗ੍ਰਿਹਣੀਯਾਤ ਸਾਖਛਿਦ੍ਵੈਧੇ ਨਰਾਧਿਪਃ।
ਸਮੇਸ਼ੁ ਤੁ ਗੁਣੋਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟਾਨ ਗੁਣਦ੍ਵੈਧੇ ਦ੍ਵਿਜੋੱਤਮਾਨ ॥ ੪ ॥
ਸਮਖਛਦਰਸ਼ਨਾਤਸਾਖਛਯੰ ਸ਼੍ਰਵਣੋਂਚੈਵ ਸਿਧਯਤਿ।
ਤਤ੍ਰ ਸਤਯੰ ਬ੍ਰਵਨਸਾਖਛੀ ਧਰਮਾਰਥਾਤਯਾਂ ਨ ਹੀਯਤੇ ॥ ੫ ॥
ਸਾਖਛੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ੋਟਸ਼੍ਰਤਾਦਨਯਦਵਿਬ੍ਰਵਨਾਰਯਸੰਸਦਿ।
ਅਵਾਙਨਰ ਕਮਭੋਜੇਤਿ ਪ੍ਰੇਤਯ ਸ੍ਵਰੋਗੋਚ ਹੀਯਤੇ ॥ ੬ ॥
ਸ੍ਵਭਾਵੇਨੈਵ ਯਦ ਬ੍ਰਾਯੁਸਤਦ ਗ੍ਰਾਹਯੰ ਵਯਾਵਹਾਰਿਕਮ।
ਅਤੋ ਯਦਨਯਦਵਿਬ੍ਰਾਯੁਰਧਰਮਾਰਥੰ ਤਦਪਾਰਥਕਮ ॥ ੭ ॥
ਸਭਾਂਤਃ ਸਾਖਛਿਣਃ ਪ੍ਰਾਪਤਾਨਰਥਿਪ੍ਰਤਯਰਥਿਸੰਨਿਪੌ।
ਪ੍ਰਾਡਵਿਵਾਕੋਅਨੁਯੁੰਜੀਤ ਵਿਧਿਨਾ ਅਨੇਨ ਸਾਂਤ੍ਵਯਨ ॥ ੮ ॥
ਯਦ ਦ੍ਵਯੋਰਨਯੋਰਵੇੱਥ ਕਾਰਯੇਅਸਮਿਨ ਚੇਸ਼ਟਿਤੰ ਮਿਥਃ।
ਤਦ ਬ੍ਰੂਤੰ ਸਰਵੰ ਸਤਯੇਨ ਯੁਸ਼ਮਾਕੰ ਹਯਤ੍ਰ ਸਾਖਛਿਤਾ ॥ ੯ ॥
ਸੱਤਯੰ ਸੋਾਖਛਯੇ ਬ੍ਰਵਨ ਸਾਖਛੀ ਲੋਕਾਨਾਪਨੋਤਿ ਪੁਸ਼ਕਲਾਨ।
ਇਹ ਚਾਨੁੱਤਮਾਂ ਕੀਰਤਿੰ ਵਾਗੇਸ਼ਾ ਬ੍ਰਹਮਪੂਜਿਤਾ ॥ ੧੦ ॥
ਸਤਯੇਨ ਪੂਯਤੇ ਸਾਖਛੀ ਧਰਮਃ ਸਤਯੇਨ ਵਰਧਤੇ।
ਤਸਮਾਤਸਤਯੰ ਹਿ ਵਕਤਵਯੰ ਸਰਵਵਰਣੇਸ਼ੁ ਸਾਖਛਿਭਿਃ ॥੧੧ ॥
ਆਤਮਵ ਹਯਾਤਮਨਃ ਸਾਖਛੀ ਗਤਿਰਾਤਮਾ ਤਥਾਤਮਨਃ।
ਨਾਵਮੰਸਥਾਃ ਸ੍ਵਮਾਤਮਾਨੰ ਨ੍ਰਿਣਾਂ ਸਾਖਛਿਣਮੁੱਤਮਮ ॥ ੧੨ ॥
ਯਸਯ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਹਿ ਵਦਤਃ ਖਛੇਤ੍ਰਜਵੋ ਨਾਭਿਸ਼ੰਕਤੇ।
ਤਸਮਾਂਨ ਦੇਵਾਃ ਸ਼੍ਰੇਯਾਂਸੰ ਲੋਕੇਨਯੰ ਪੁਰੁਸ਼ੰ ਵਿਦੁਃ ॥ ੧੩ ॥
ਏਕੋਅਹਮਸਮੀਤਯਾਮਾਨੰ ਯੱਤ੍ਵੇ ਕਲਯਾਣੰ ਮਨਯਸੇ।
ਨਿਤਯੰ ਸਥਿਤਸਤੇ ਹ੍ਰਿਦਯੇਸ਼ ਪੁਣਯਪਾਪੇਖਛਿਤਾ ਮੁਨਿਃ ॥

ਮਨੁਃ ਅਃ ੮ । ਸ਼ਲੋਕ ੬੩।੬੮।੭੨–੭੫।੭੮–੮੧।੮੩।੮੪।੯੬।੯੧ ॥

ਸਬ ਵਰਣਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ, ਵਿਦਵਾਨ, ਨਿਸ਼ਕਪਟੀ, ਸਬ ਪ੍ਰਕਾਰ

ਵੈ ਧਰਮ ਦੇ ਜਾਨਨ ਵਾਲੇ, ਲੋਭ ਰਹਿਤ, ਸੱਤਵਾਦੀ ਨੂੰ ਨਿਆਯ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਾਖਛੀ (ਉਗਾਹ) ਕਰੇ, ਏਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਚਲਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਾ ਕਰੈ ॥ ੧ ॥ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਸਾਖਛੀ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਦ੍ਵਿਜਾਂ ਦੀ ਦ੍ਵਿਜ, ਸ਼ੂਦ੍ਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ੂਦ੍ਰ, ਅਰ ਚੰਡਾਲਾਂ ਦੇ ਚੰਡਾਲ ਸਾਖਛੀ ਹੋਨ ॥ ੨ ॥ ਜਿੱਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ, ਚੋਰੀ, ਵੇਸ਼ਭਿਚਾਰ, ਕਠੋਰ ਵਚਨ, ਦੰਡਨਿਪਾਤ ਰੂਪ ਅਪਰਾਧ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਖਛੀ ਦੀ ਪਰੀਖਛਾ ਨਾ ਕਰੇ ਅਰ ਅਜੇਹਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭੀ ਸਮਝੇ ਕਿਉਂ ਕਿ ਏਹ ਕੰਮ ਸਬ ਗੁਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਨ ॥ ੩ ॥ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਸਾਖਛੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਪਖਛ ਅਨੁਸਾਰ (ਜਿੱਧਰ ਬਹੁਤੇ ਹੋਨ) ਜੋ ਬਰਾਬਰ ਉਗਾਹੀਆਂ ਹੋਨ ਤਾਂ ਉੱਤਮ ਗੁਣੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੀ ਸਾਖਛੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ, ਅਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਾਖਛੀ ਉੱਤਮ ਗੁਣੀ ਭੁਲ ਹੋਨ ਤਾਂ ਦ੍ਵਿਜਾਂ ਵਿਚ ਉੱਤਮ ਅਰਥਾਤ ਰਿਸ਼ੀ ਮਹਾਰਿਸ਼ੀ, ਅਰ ਯਤੀਆਂ ਦੀ ਸਾਖਛੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਆਯ ਕਰੇ ॥ ੪ ॥ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਥੀਂ ਸਾਖਛੀ ਹੋਨਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਸਾਖਛਾਤ ਦੇਖਨੇ ਅਰ ਦੂਜਾ ਸੁਨਨ ਥੀਂ, ਸਦ ਸਭਾ ਵਿਚ ਪੂਛਨ ਤਦ ਜੇਹੜੇ ਉਗਾਹ ਸੱਚ ਬੋਲਨ ਓਹ ਧਰਮ ਤੋਂ ਹੀਨ ਅਰ ਦੰਡ ਦੇ ਯੋਗ ਨਾ ਹੋਨ ਅਰ ਜੇਹੜੇ ਸਾਖਛੀ ਝੂਠ ਬੋਲਨ ਓਹ ਯਥਾਯੋਗ ਦੰਡ ਪਾਨ ॥ ੫ ॥ ਜੇਹੜਾ ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਾ ਕਿਸੇ ਉੱਤਮ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਾਖਛੀ ਦੇਖਨ ਅਰ ਸੁਨਨ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬੋਲੇ ਓਹ (ਅਵਾਕ-ਨਰਕ) ਅਰਥਾਤ ਬਾਨੰ ਦੇ ਛੇਦਨ ਕਰਕੇ ਦੁਖ ਰੂਪ ਨਰਕ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ ਅਰ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਸੁਖ ਤੋਂ ਹੀਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥ ੬ ॥ ਸਾਖਛੀ ਦੇ ਉਸ ਵਚਨ ਨੂੰ ਮੰਨਨਾ ਕਿ ਜੇਹੜਾ ਸ੍ਵਭਾਵਿਕ ਹੀ ਵਿਹਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਬੋਲੇ ਅਰ ਏਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਸਿਖਾਏ ਹੋਏ ਜੇਹੜੇ ਵਚਨ ਬੋਲੇ ਉਸ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਆਯਾਧੀਸ਼ ਵਜਰਥ ਸਮਝੇ ॥੭॥ ਜਦ ਅਰਥੀ (ਮੁਦਈ) ਅਰ ਪ੍ਰਤੀਅਰਥੀ (ਮੁੱਦਾਲੈਹ) ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਨੇ ਸਭਾ ਦੇ ਸਮੀਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਾਖਛੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੂਰਵਕ ਨਿਆਯਾਧੀਸ਼ ਅਰ ਪ੍ਰਾਡਵਿਵਾਕ ਅਰਥਾਤ ਵਕੀਲ ਵਾ ਬੈਰਿਸਟਰ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਥੀਂ ਪੁੱਛਨ ॥੮॥ ਹੇ ਸਾਖਛੀ ਲੋਗੋ। ਏਸ ਕਾਰਯ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਕ੍ਰੇਮਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਜਾਨਦੇ ਹੋ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਬੋਲੋ ਕਿਉਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਏਸ ਕਾਰਯ ਵਿਚ ਸਾਖਛੀ ਹੈ ॥੯॥ ਜੇਹੜਾ ਸਾਖਛੀ ਸੱਤ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਓਹ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਉੱਤਮ ਜਨਮ ਅਰ ਉੱਤਮ ਲੋਕਾਂਤਰਾਂ ਵਿੱਚਜਨਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਸੁਖ ਭੋਗਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਜਨਮ ਵਾ ਪਰਜਨਮ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮ ਕੀਰਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਹੜੀ ਏਹ ਬਾਣੀ ਹੈ ਉਹੋ ਹੀ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਆਦਰ ਅਰ ਨਿਰਾਦਰ ਦਾ ਕਾਰਣ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੇਹੜਾ ਸੱਤ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਓਹ ਇੱਜ਼ਤ ਵਾਲਾ ਅਰ ਝੂਠ ਬੋਲਨ ਵਾਲਾ ਨਿੰਦਿਆ ਨੂੰ ਪਾਂਵਦਾ ਹੈ॥੧੦॥ ਸੱਚ ਬੋਲਨ ਥੀਂ ਸਾਖਛੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦਾ ਅਰ ਸੱਚ ਹੀ ਬੋਲਨਾ

ਥੀਂ ਧਰਮ ਵਧਦਹੈ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਸਭਨਾਂ ਵਰਣਾਂ ਵਿਚ ਸਾਖਛੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਹੀ ਬੋਲਨਾ ਯੋਗਹੈ ॥੧੧॥ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸਾਖਛੀ ਆਤਮਾ ਅਰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਗਤੀ ਆਤਮਾ ਹੈ ਏਸ ਨੂੰ ਜਾਨਕੇ ਹੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਤੂੰ ਸਭ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਦਾ ਉੱਤਮ ਸਾਖਛੀ ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਮਤ ਕਰ ਅਰਥਾਤ ਸੱਚ ਬੋਲਨਾ ਜੋ ਤ੍ਰਿ ਤੇਰੇ ਆਤਮਾ ਮਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੈ ਓਹ ਸੱਚ, ਅਰ ਜੋ ਏਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ ਓਹ ਝੂਠ ਬੋਲਨਾ ਹੈ ॥੧੨॥ ਜਿਹਦੇ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਖਛੇਤ੍ਰਜ੍ਞ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਜਾਨਨਹਾਰਾ ਆਤਮਾ ਅੰਦਰ ਸ਼ੰਕਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਗ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਪੁਰੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਨਦੇ ॥੧੩॥ ਹੇ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰੁਸ਼! ਜੋ ਤੂੰ 'ਮੈ ਇਕੱਲਾ ਹਾਂ' ਅਜੇਹਾ ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਜਾਨਕੇ ਮਿਥਿਆ ਬੋਲਦਾ ਹੈਂ ਸੋ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਜੋ ਦੂਜਾ ਤੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਦਾ ਵੇਖਨ ਵਾਲਾ ਮੁਨੀ ਸਹਿਤ ਹੈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਥੀਂ ਭਟਕੋ ਹਦਾ ਸਚ ਬੋਲਿਆ ਕਰ ॥੧੪॥

ਲੋਭ ਨਮੋਹਾਦਭਯਾਨਮੈਤ੍ਰੁਤਕਾਮਾਤ੍ਕ੍ਰੋਧਾਤਤ੍ਥੈਵ ਚ।
ਅਜ੍ਞਾਨਾਦਬਾਲਭਾਵਾੱਚ ਸਾਖਛ੍ਯੰ ਵਿਤਥਮ੍ਰੁਚ੍ਯਤੇ ॥ ੧ ॥
ਏਸ਼ਾਮਨ੍ਯਤਮੇ ਸਥਾਨੇ ਯਃ ਸਾਖਛ੍ਯਮ੍ਰੁਤੰ ਵ੍ਰਦੇਤ।
ਤਸ੍ਯ ਦੰਡਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਂਸ੍ਤ੍ਵ ਪ੍ਰਵਖਛ੍ਯਾਮ੍ਯਨੁਪੂਰਵਸ਼ਃ ॥ ੨ ॥
ਲੋਭਾਤ੍ਸਹਸ੍ਰੰਦੰਡ੍ਯਸ੍ਤੁ ਮੋਹਾਤ੍ਪੂਰਵੰਤੁ ਸਾਹਸ੍ਰਮ ।
ਭਯਾਦ੍ਦ੍ਵੇ ਮਧ੍ਯਮੇ ਦੰਡ੍ਯੌ ਮੈਤ੍ਰਾਤ੍ਪੂਰਵ ਚਤੁਰ੍ਗੁਣਮ ॥ ੩ ॥
ਕਾਮਾੱਦਸ਼ਗੁਣੰ ਪੂਰਵੰ ਕ੍ਰੋਧਾੱਤੁ ਤ੍ਰਿਗੁਣੰ ਪਰਮ ।
ਅਜ੍ਞਾਨਾੱਦ੍ਦ੍ਵੇ ਸ਼ਤੇ ਪੂਰਣੇ ਬਾਲਿਸ਼ਾੱਛਤਮੇਵ ਤੁ ॥ ੪ ॥
ਉਪਸਥਮੁਦਰੰ ਜਿਹ੍ਵਾ ਹਸ੍ਤੌ ਪਾਦੌ ਚ ਪੰਚਮਮ ।
ਚਖਛ੍ਰੁਰਨਾਸਾ ਚ ਕਰ੍ਣੌ ਚ ਧਨੰ ਦੇਹਸ੍ਤਥੈਵ ਚ ॥ ੫ ॥
ਅਨੁਬੰਧੰ ਪਰਿਜ੍ਞਾਯ ਦੇਸ਼ਕਾਲੌ ਚ ਤੱਤ੍ਵਤਃ ।
ਸਾਰਾਪਰਾਧੌ ਚਾਲੋਕ੍ਯ ਦੰਡੰ ਦੰਡ੍ਯੇਸ਼ੁ ਪਾਤਯੇਤ ॥ ੬ ॥
ਅਧਰ੍ਮਦੰਡਨੰ ਲੋਕੇ ਯਸ਼ੋਘ੍ਨੰ ਕੀਰ੍ਤਿਨਾਸ਼ਨਮ ।
ਅਸ੍ਵਰ੍ਗ੍ਯੰ ਚ ਪਰਤ੍ਰਾਪਿ ਤਸ੍ਮਾੱਤ੍ਤਪਰਿਵਰ੍ਜਯੇਤ ॥ ੭ ॥
ਅਦੰਡ੍ਯਾਨ੍ਦੰਡ੍ਯਯਨ ਰਾਜਾ ਦੰਡ੍ਯਾਂਸ਼੍ਚੈਵਾਪ੍ਯਦੰਡ੍ਯਯਨ ।
ਅਯਸ਼ੋ ਮਹਦਾਪਨੋਤਿ ਨਰਕੰ ਚੈਵ ਗੱਛਤਿ ॥ ੮ ॥
ਵਾਗਦੰਡੰ ਪ੍ਰਥਮੰ ਕੁਰਯਾਤ੍ਧਿਗਦੰਡੰ ਤਦਨੰਤਰਮ ।
ਤ੍ਰਿਤੀਯੰ ਧਨਦੰਡੰ ਤੁ ਬਧਦੰਡਮਤਃ ਪਰਮ ॥ ੯ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੮। ਸ਼ਲੋਕ ੧੧੮–੧੨੧। ੧੨੫–੧੨੯ ॥

ਜੇਹੜਾ ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਭੈ,ਮਿਤ੍ਰਤਾ, ਕਾਮ,ਕ੍ਰੋਧ, ਅਗਿਆਨ ਅਰ ਬਾਲਕਪਨ ਕਰਕੇ ਸਾਖਛੀ ਦੇਵੇ ਓਹ ਸਾਰੀ ਝੂਠੀ ਸਮਝੀ ਜਾਵੇ ॥ ੧ ॥ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਜਗਹ ਉਤੇ ਸਾਖਛੀ ਝੂਠ ਬੋਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਖਛਮਾਨ ਕਈ ਤਰਾਂ ਦਾ ਦੰਡ ਦਿੱਤਾ ਕਰੇ ॥ ੨ ॥ ਜੇਹੜਾ ਲੋਭ ਕਰਕੇ ਝੂਠੀ ਸਾਖਛੀ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ੧੫॥=) ਪੰਦ੍ਰਾਂ ਰੁਪਏ ਦਸ ਆਨੇ ਦੰਡ ਲਵੇ । ਜੇਹੜਾ ਮੋਹ ਕਰਕੇ ਝੂਠੀ ਸ ਖਛੀ ਦੇਵੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ੩=) ਤਿੰਨ ਰੁਪਏ ਦੋ ਆਨੇ ਦੰਡ ਲਵੇ। ਜ ਹੜਾ ਭੈ ਕਰਕੇ ਝੂਠੀ ਸਾਖਛੀ ਦੇਵੇ ਤੁਸ ਕੋਲੋਂ ੬।) ਸਵਾ ਛੇ ਰੁਪਏ ਦੰਡ ਲਵੇ । ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਕਰਕੇ ਝੂਠੀ ਸਾਖਛੀ ਦੇਵੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ੧੨॥) ਸਾਡੇ ਬਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਦੰਡ ਲਵੇ ॥ ੩ ॥ ਜੇਹੜਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਕਾਮਨਾ ਕਰਕੇ ਝੂਠੀ ਸਾਖਛੀ ਦੇਵੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ੨੫) ਪੰਜੀ ਰੁਪਏ ਦੰਡ ਲਵੇ । ਜੇਹੜਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਕ੍ਰੋਧ ਕਰਕੇ ਝੂਠੀ ਸਾਖਛੀ ਦੇਵੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ੪੬॥=) ਛਤਾਲੀ ਰੁਪਏ ਚੌਦਾਂ ਆਨੇ ਦੰਡ ਲਵੇ । ਜੇਹੜਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਰਕੇ ਝੂਠੀ ਸਾਖਛੀ ਦੇਵੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ੬) ਛੇ ਰੁਪਏ ਦੰਡ ਲਵੇ । ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਬਾਲਕਪਨ ਕਰਕੇ ਝੂਠੀ ਸਾਖਛੀ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉ ਸ ਕੋਲੋਂ ੧॥–) ਇਕ ਰੁਪਯਾ ਨੌ ਆਨੇ ਦੰਡ ਲਵੇ ॥੪ ॥ ਉਪਸਥ ।ਇੰਦ੍ਰੀ, ਪੇਟ, ਜ਼ਬਾਨ, ਹੱਥ, ਪੈਰ, ਅੱਖ, ਨੱਕ, ਕੰਨ, ਧਨ ਅਰ ਦੇਹ, ਦੰਡ ਦੇ ਏਹ ਦਸ ਸਥਾਨ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਦੰਡ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੫ ॥ ਪਰੰਤੂ ਜੇਹੜਾ ਜੇਹੜਾ ਦੰਡ ਲਿਖ ਾ ਹੈ ਅਰ ਲਿਖਾਂਗੇ ਜੀਕਨ ਲੋਭ ਕਰਕੇ ਸਾਖਛੀ ਦੇਨ ਵਿਚ ਪੰਦ੍ਰਾਂ ਰੁਪਏ ਦਸ ਆਨੇ ੧੫॥=) ਦੰਡ ਲਿਖਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜੇਹੜਾ ਅਤਯੰਤ ਨਿਰਧਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵੀਂ ਘੱਟ ਅਰ ਧਨਾਢਜ ਹੋਵੇਤਾਂ ਉਸ ਵੀਂ ਦੂਨਾ ਤੀਨਾ ਅਰ ਚੌਨੇ ਤਕ ਭੀ ਲਵੇ ਅਰਥਾਤ ਜੈਹਾ ਦੇਸ਼, ਜੈਹਾ ਕਾਲ ਅਰ ਜੇਹਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਹੋਵੇ ਉਸਦਾ ਜੈਹਾ ਅਪਰਾਧ ਹੋਵੇ ਓਹੋ ਜੇਹਾ ਹੀ ਦੰਡ ਕਰੇ ॥ ੬ ॥ ਕਿਉਂਕਿ ਏਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜੇਹੜਾ ਅਧਰਮ ਕਰਕੇ ਦੰਡ ਕਰਨਾ ਹੈ ਓਹ ਪਿਛਲੀ ਇੱਜ਼ਤ, ਏਸ ਵੇਲੇ ਅਰ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਅਰ ਪਰਜਨਮ ਵਿਚ ਹੋਨ ਵਾਲੀ ਕੀਰਤੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਰ ਪਰਜਨਮ ਵਿੱਚ ਭੀ ਦੁਖ ਦੇ ਦੇਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਅਧਰਮ ਯੁਕਤ ਦੰਡ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਨਾ ਕਰੇ ॥ ੭ ॥ ਜੇਹੜਾ ਰਾਜਾ ਦੰਡ ਦੇ ਯੋਗ ਨੂੰ ਨਾ ਦੰਡ ਅਰ ਦੰਡ ਦੇ ਨਾ ਯੋਗ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਦੰਡ ਦੇਨੇ ਯੋਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਅਰ ਜਿਸਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਨਾ ਨਾ ਚਾਹੀਏ ਉਸਨੂੰ ਦੰਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਜੀਂਵਦਾ ਹੋਇਆ ਬੜੀ ਨਿੰਦਿਆ ਨੂੰ ਅਰ ਮਰਕੇ ਪਿੱਛੋਂ ਵੱਡੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਏਸ ਲਈ ਜੇਹੜਾ ਅਪਰਾਧ ਕਰੇ ਉਸਨੂੰ ਸਦਾ ਦੰਡ ਦੇਵੇ ਅਰ ਅਨਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਦੰਡ ਕਦੀ ਨਾ ਦੇਵੇ ॥ ੮ ॥ ਪ੍ਰਥਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਦੰਡ ਅਰਥਾਤ ਉਸਦੀ ਨਿੰਦਿਆ, ਦੂਜਾ ਧਿੱਕਾਰ ਦੰਡ ਅਰਥਾਤ ਤੈਨੂੰ ਧਿੱਕਾਰ ਹੈ ਤੂੰਨੇ ਅਜੇਹਾ ਬੁਰਾ ਕੰਮ ਕਿਉ

ਕੀਤਾ। ਤੀਜਾ ਉਸਕੋਲੋਂ ਧਨ ਲੈਨਾ ਅਰ ਚੌਥਾ ਬਧ ਦੰਡ ਅਰਥਾਤ ਉਸਨੂੰ ਕੋਰੜੇ ਵਾ ਬੈਂਤ ਮਾਰਨੇ ਵਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਦੇਨਾ ॥ ੯ ॥

ਯੇਨ ਯੇਨ ਯਥਾਂਗੇਨ ਸ਼ਤੇਨੋ ਨ੍ਰਿਸ਼ੁ ਵਿਚੇਸ਼ਟਤੇ।
ਤੱਤਦੇਵ ਹਰੇਦਸਯ ਪ੍ਰਤਯਾਦੇਸ਼ਾਯ ਪਾਰਥਿਵਃ ॥ ੧ ॥
ਪਿਤਾਚਾਰਯਃ ਸੁਹ੍ਰਿਨਮਾਤਾ ਭ੍ਰਾਰਯਾ ਪੁਤ੍ਰਃ ਪੁਰੋਹਿਤਃ।
ਨਾਦੰਡਯੋ ਨਾਮ ਰਾਜਵੋਅਸਤਿ ਯਃ ਸ੍ਵਧਰਮੇ ਨ ਤਿਸ਼ਠਤਿ ॥ ੨ ॥
ਕਾਰਸ਼ਾਪਣੰ ਭਵੇੱਦੰਡਯੋ ਯਤ੍ਰਾਨਯਃ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੋ ਜਨਃ।
ਤਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਭਵੇੱਦੰਡਯਃ ਸਹਸ੍ਰਮਿਤਿ ਧਾਰਣਾ ॥ ੩ ॥
ਅਸ਼ਟਾਪਾਦਸ੍ਤੈ ਤੁ ਸ਼ੂਦ੍ਰਸਯ ਸਤੇਯੇ ਭਵਤਿ ਕਿਲਵਿਸ਼ਮ।
ਸ਼ੋਡਸ਼ੈਵ ਤੁ ਵੈਸ਼ਯਸਯ ਦ੍ਵਾਤ੍ਰਿੰਸ਼ਤ ਖਡ੍ਗਿਯਸਯ ਚ॥ ੪ ॥
ਬ੍ਰਾਹਮਣਸਯ ਚਤੁਃਸ਼ਸ਼ਟਿਃ ਪੂਰਣੰ ਵਾਪਿ ਸ਼ਤੰ ਭਵੇਤ।
ਦ੍ਵਿਗੁਣਾ ਵਾ ਚਤੁਃਸ਼ਸ਼ਟਿਸਤੱਦੋਸ਼ਗੁਣਵਿੱ ਧਿ ਸਃ ॥ ੫ ॥
ਐਂਦ੍ਰੰ ਸਥਾਨਮਭਿਪ੍ਰੇਪਸੁਰਯਸ਼ਸ਼ਚਾਖਛਯਮਵ੍ਯਯਮ।
ਨੋਪੇਖੇਤ ਖਛਣਮਪਿ ਰਾਜਾ ਸਾਹਸਿਕੰ ਨਰਮ ॥ ੬ ॥
ਵਾਗਦੁਸ਼ਟੱਤਸਕਰੱਚੈਵ ਦੰਡੇ ਨੈਵ ਚ ਹਿੰਸਤਃ।
ਸਾਹਸਸਯ ਨਰਃ ਕਰ੍ਤਾ ਵਿਜ੍ਞੇਯਃ ਪਾਪਕ੍ਰਿੱਤਮਃ ॥ ੭ ॥
ਸਾਹਸੇ ਵਰੱਤਮਾਨੰ ਤੁ ਯੋ ਮਰਸ਼ਯਤਿ ਪਾਰਥਿਵਃ।
ਸ ਵਿਨਾਸ਼ੰ ਬ੍ਰਸ਼ਤਯਾਸੁ ਵਿਦ੍ਵੇਸ਼ੰ ਚਾਧਿਗੱਛਤਿ ॥ ੮ ॥
ਨ ਮਿਤ੍ਰਕਾਰਣਾਦ੍ ਰਾ ਵਿਪੁਲਾਦ੍ਰਾ ਧਨਾਗਮਾਤ੍ ।
ਸਮੁਤਸ੍ਰਿਜੇਤ ਸਾਹਸਿਕਾਨ ਸਰਵ੍ਭੂਤਭਯਾਵਹਾਨ ॥ ੯ ॥
ਗੁਰੁੰ ਵਾ ਬਾਲਵ੍ਰਿੱਧੌ ਵਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣੰ ਵਾ ਬਹੁਸ਼੍ਰੁਤਮ।
ਆਤਤਾਯਿਨਮਾਯਾਂਤੰ ਹਨਯਾਦੇਵਾਵਿਚਾਰਯਨ੍ ॥ ੧੦ ॥
ਨਾਤਤਾਯਿਵ੍ਧੇ ਦੋਸ਼ੋ ਹੰਤੁਰਭਵਤਿ ਕਸ਼ਚਨ।
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ੰ ਵਾਪ੍ਰਕਾਸ਼ੰ ਵਾ ਮਨਯੁਸਤਨਮਨਯੁਮ੍ਰਿੱਛਤਿ ॥ ੧੧ ॥
ਯਸਯ ਸਤੇਨਃ ਪੁਰੇ ਨਾਸਤਿ ਨਾਨਯਸਤ੍ਰੀਗੋ ਨ ਦੁਸ਼ਟਵਾਕ।
ਨ ਸਾਹਸਿਕਦੰਡਘਨੌ ਸ ਰਾਜਾ ਸ਼ਕ੍ਰਲੋਕਭਾਕ ॥ ੧੨ ॥

ਮਨੁਃ ਅਃ੮। ਸ਼ਲੋਕ ੩੩੪–੩੩੮। ੩੪੪–੩੪੭।੩੫੦।੩੫੧। ੩੮੬॥

ਚੋਰ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਿਸ ਜਿਸ ਅੰਗ ਨਾਲ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਉਸ ਅੰਗ ਨੂੰ ਸਭ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਖਛਾ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜਾ ਹਰਣ ਅਰਥਾਤ ਛੇਦਨ ਕਰ ਦੇਵੇ ॥੧॥ ਭ੍ਰਾਵੇਂ ਪਿਉ, ਆਚਾਰਯ, ਮਿਤ੍ਰ, ਇਸਤ੍ਰੀ, ਪੁਤ੍ਰ ਅਰ ਪੁਰੋਹਿਤ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜੇਹੜਾ ਅਪਨੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਟ੍ਰਿਕਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਓਹ ਰਾਜਾ ਦਾ ਅਦੰਡ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਰਥਾਤ ਜਦ

ਰਾਜਾ ਨਿਆਯਦੇ ਆਸਨ ਉੱਤੇ ਬੈਠਕੇ ਨਿਆਯ ਕਰੇ ਤਦ ਕਿਸੇਦਾ ਪਖਛਪਾਤ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿੰਤੂ ਜੇਹਾ ਚਾਹੀਏ, ਤੈਹਾ ਦੰਡ ਦੇਵੇ ॥ ੨ ॥ ਜਿਸ ਅਪਰਾਧ ਪਿੱਛੇ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁੱਸ਼ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਪੈਸਾ ਦੰਡ ਹੋਵੇ ਉਸੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਸਾ ਦੰਡ ਹੋਵੇ ਅਰਥਾਤ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁੱਸ਼ ਥੀਂ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਗੁਣਾ ਦੰਡ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਮੰਤ੍ਰੀ ਅਰਥਾਤ ਰਾਜਾ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਅੱਠ ਸੌ ਗੁਣਾ, ਉਸਥੀਂ ਘੱਟ ਨੂੰ ਸਭ ਸੌ ਗੁਣਾ ਅਰ ਉਸ ਥੀਂ ਭੀ ਘਟ ਨੂੰ ਛੀ ਸੌ ਗੁਣਾ, ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੇਠਾਂ ਹੇਠਾਂ ਅਰਥਾਤ ਜੇਹੜਾ ਇਕ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਭ੍ਰਿਤਜ ਅਰਥਾਤ ਚਪੜਾਸੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਅਠ ਗੁਣਾ ਦੰਡ ਥੀਂ ਘੱਟ ਨਾ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿਉਂ ਜੋ ਪ੍ਰਜਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਥੀਂ ਰਾਜਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਦੰਡ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਰਾਜ ਪੁਰੁਸ਼ ਪ੍ਰਜਾ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਦੇਵਨ, ਜੀਕਨ ਸ਼ੇਰ ਵਧੀਕ ਅਰ ਬਕਰੀ ਥੋੜੇ ਦੰਡ ਨਾਲ ਹੀ ਵਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਰਾਜਾ ਥੀਂ ਲੈਕੇ ਛੋਟੇ ਥੀਂ ਛੋਟੇ ਭ੍ਰਿਤਜ ਤਕ ਰਾਜਪੁਰੁਸ਼ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧ ਪਿਛੇ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਥੀਂ ਵਧੀਕ ਦੰਡ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥੩॥ ਅਰ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਜੇਹੜਾ ਜਾਨਬੁੱਝਕੇ ਚੋਰੀ ਕਰ ਉਸ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਥੀਂ ਅਠ ਗੁਣਾਂ,ਵੈੱਸ਼ਨੂੰ ਸੌਲਾਂ ਗੁਣਾ,ਖਛਤ੍ਰੀਨੂੰ ਵੀਹ ਗੁਨਾ॥੪॥ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਚੌਹਠ ਗੁਣਾ, ਵਾ ਸੌ ਗੁਣਾ, ਅਥਵਾ ਏਕ ਸੌ ਅਠਾਈਗੁਣਾ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ ਅਰਥਾਤ ਜਿਹਦਾ ਜਿੱਨਾ ਗਿਆਨ ਅਰ ਜਿੱਨੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਵਧੀਕ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਅਪਰਾਧ ਪਿੱਛੇ ਉੱਨਾ ਹੀ ਵਧੀਕ ਦੰਡ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥੫॥ ਰਾਜ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ,ਧਰਮ ਅਰ ਐਸ਼ੵਰਯਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰਾਜਾ ਜ਼ਬਰ-ਦਸਤੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਡਾਕੂਆਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਨ ਵਿਚ ਇਕ ਖਛਣ ਭੀ ਦੇਰ ਨਾ ਕਰੇ ॥੬॥ਸਾਹਸਿਕਡਾਕੂ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਲਖਛਣ—ਜੇਹੜਾ ਖੋਟੇ ਵਚਨ ਬੋਲਨੇ, ਚੋਰੀ ਕਰਨੇ, ਬਗੈਰ ਅਪਰਾਧ ਥੀਂ ਦੰਡ ਦੇਨ ਵਾਲੇ ਥੀਂ 'ਸਾਹਸਿਕ' ਜਬਰ-ਦਸਤੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਓਹ ਅਤੀਪਾਪੀ ਦੁਸ਼ਟ ਹੈ ॥੭॥ ਜੇਹੜਾ ਰਾਜਾ ਸਹਸਕ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਪੁਰੁਸ਼ ਨੂੰ ਨਾ ਦੰਡ ਦੇਕੇ ਸਹਿਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਨਾਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਰਾਜ ਵਿਚ ਦ੍ਵੇਸ਼ ਉਠਦਾ ਹੈ ॥ ੮ ॥ ਨਾ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਅਰ ਨਾ ਬਹੁਤੇ ਧਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਥੀਂ ਭੀ ਰਾਜਾ ਸਬ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਨ ਵਾਲੇ ਸਾਹਸਿਕ ਮਨੁੱਸ਼ ਨੂੰ ਬੰਧਨ ਛੇਦਨ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਕਦੀ ਛੱਡੇ ॥ ੯ ॥ ਭਾਵੇਂ ਗੁੰਰੁ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਪੁਤ੍ਰ ਆਦੀ ਬਾਲਕ ਹੋਨ ਭਾਵੇਂ ਪਿਤਾ ਆਦੀ ਬ੍ਰਿੱਧ, ਭਾਵੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਰ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਆਦੀ ਦਾ ਨ੍ਹੋਤਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜੇਹੜੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ, ਅਧਰਮ ਵਿੱਚ ਵਰਤਮਾਨ, ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬਗੈਰ ਅਪਰਾਧ ਥੀਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਗੈਰ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਮਾਰ ਸੁਟਨਾ ਅਰਥਾਤ ਮਾਰਕੇ ਪਿੱਛੋਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥੧੦॥ ਦੁਸ਼ਟ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮਾਰਨ ਵਿਚ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ,ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਾਰੇ,

ਭਾਵੇਂ ਅਪ੍ਰਸਿੱਧ, ਕਿਉਂਕਿ ਕ੍ਰੋਧੀ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਮਾਰਨਾ ਜਾਨੋ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੈ॥ ੧੧ ॥ ਜਿਸ ਰਾਜਾ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾ ਚੋਰ, ਨਾ ਪਰ-ਇਸਤ੍ਰੀਗਾਮੀ (ਯਾਰ) ਨਾ ਦੁਸ਼ਟ ਵਚਨ ਦਾ ਬੋਲਨ ਹਾਰਾ, ਨਾ ਸਾਹਸਿਕ ਡਾਕੂ, ਅਰ ਨ 'ਦੰਡਘਨ' ਅਰਥਾਤ ਰਾਜਾ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਭੰਗ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਓਹ ਰਾਜਾ ਅਤੀਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ॥ ੧੨ ॥

ਭਰੱਤਾਰੰ ਲੰਘਯੇਦਜਾ ਸਤ੍ਰੀ ਸ੍ਵਜਵਾਤਿਗੁਣਦਰਪਿਤਾ।
ਤਾਂ ਸ਼੍ਵਭਿਃ ਖਾਦਯੇਦ੍ਰਾਜਾ ਸੰਸਥਾਨੇ ਬਹੁਸੰਸਥਿਤੇ ॥ ੧ ॥
ਪੁਮਾਂਸੰ ਦਾਹਯੇਤਪਾਪੰ ਸ਼ਯਨੇ ਤਪਤ ਆਯਸੇ।
ਅਭਜਾਦਧਜੁਸ਼ਚ ਕਾਸ਼ਠਾਨਿ ਤਤ੍ਰ ਦਹਯੇਤ ਪਾਪਕ੍ਰਿਤ ॥ ੨ ॥
ਦੀਰਘਾਧ੍ਵਨਿ ਯਥਾਦੇਸ਼ੇ ਯਥਾਕਾਲੰਕਰੋ ਭਵੇਤ।
ਨਦੀਤੀਰੇਸ਼ੁ ਤਦ੍ਵਿਦਜਾਤ ਸਮੁੱਦ੍ਰੇ ਨਾਸਤਿ ਲਖਛਣਮ ॥ ੩ ॥
ਅਹਨਜਹਨਜਵੇਖਛੇਤ ਕਰਮਾਨਤਾਨ ਵਾਹਨਾਨਿ ਚ।
ਆਯਵਜਯੌ ਚ ਨਿਯਤਾਵਾਕਰਾਨਕੋਸ਼ਮੇਵ ਚ ॥ ੪ ॥
ਏਵੰ ਸਰਵਾਨਿਮਾਨ੍ਰਾਜਾ ਵਜਵਹਾਰਾਨਸਮਾਪਯਨ ॥
ਵਜਪੋਹਜ ਕਿਲਵਿਸ਼ੰ ਸਰਵੰ ਪ੍ਰਾਪਨੋਤਿ ਪਰਮਾਂ ਗਤਿਮ ॥ ੫ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੮। ਸ਼ਲੋਕ ੩੭੧। ੩੭੨। ੪੦੬। ੪੧੯। ੪੨੦॥

ਜੇਹੜੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਪਨੇ ਜਾਤੀ ਗੁਣ ਦੇ ਘਮੰਡ ਕਰਕੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਵਜਭਿਚਾਰ ਕਰੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਰ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੇਸਾਮ੍ਹਨੇਜੀਂਵਦੀ ਹੋਈ ਨੂੰ ਕੁੱਤੇਆ ਕੋਲੋਂ ਰਾਜਾ ਫੜਵਾਕੇ ਮਰਵਾ ਸੁਟੇ ॥ ੧ ॥ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਜੇਹੜਾ ਅਪਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਪਰਾਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਾ ਕੰਜਰੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾਵੇ ਉਸ ਪਾਪੀ ਮਨੁੱਸ਼ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਜਿਹਨੂੰ ਅੱਗ ਨਾਲ ਤਪਾਕੇ ਲਾਲ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਸੁਆਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਬਹੁਤੇ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂਦੇ ਸਾਮਨੇ ਭਸਮ ਕਰ ਦੇਵੇ ॥੨ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੇਹੜਾ ਰਾਜਾ ਵਾ ਰਾਣੀ ਅਥਵਾ ਨਿਆਯਾਧੀਸ਼ ਵਾ ਉਸਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਵਿਯਭਿਚਾਰ ਆਦੀ ਕੁਕਰਮ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੌਨ ਦੰਡ ਦੇਵੇ ?

(ਉੱਤਰ) ਸਭਾ ਦੇਵੇ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਥੀਂ ਭੀ ਵਧੀਕ ਦੰਡ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਰਾਜਾ ਆਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੀਂ ਦੰਡ ਕਿਉਂ ਲੈਨਗੇ ?

(ਉੱਤਰ) ਰਾਜਾ ਭੀ ਇਕ ਪੂੰਨ ਆਤਮਾ ਭਾਗਵਾਨ ਮਨੁੱਸ਼ ਹੈ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਦੰਡ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਰ ਓਹ ਦੰਡ ਗ੍ਰਹਣ ਨਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਦੰਡ ਨੂੰ ਕਿਸਤਰਾਂ ਮੰਨਨਗੇ ਅਰ ਜਦ ਸਬ ਪ੍ਰਜਾ ਅਰ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਰਾਜ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਰ ਸਭਾ ਧਰਮ ਪੂਰਵਕ ਦੰਡ ਦੇਨਾ ਚਾਹੁਨ ਤਾਂ ਇਕੱਲਾ

ਰਾਜਾ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਅਜਹਾ ਵਿਵਸਥਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਰ ਸਬ ਸਮਰਥ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਨਿਆਯ ਵਿਚ ਫੁਣਕੇ ਨਿਆਯ ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੁਥਾਕੇ ਸਬ ਪ੍ਰਜਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਆਪ ਭੀ ਨਸ਼ਟ ਹੀ ਹੋ ਜਾਨ ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਸ਼ਲੋਕ ਦੇ ਅਰਥਦਾ ਸਮਰਣ ਕਰੋ ਕਿ ਨਿਆਯਯੁਕਤ ਦੰਡਹੀ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਜਾ ਅਰ ਧਰਮ ਹੈ, ਜੇਹੜਾ ਉਸਦਾ ਲੋਪ ਕਰਦਾਹੈ ਉਸਥੀਂ ਨੀਚ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੂਜਾ ਕੇਹੜਾ ਹੋਵੇਗਾ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਏਹ ਕਰੜਾ ਦੰਡ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਸ਼ ਕਿਸੇ ਅੰਗ ਦਾ ਬਨਾਨ ਵਾਲਾ ਵਾ ਜੁਆਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਅਜੇਹਾ ਦੰਡ ਨਾ ਦੇਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥

(ਉੱਤਰ) ਜੋ ਏਸਨੂੰ ਕਰੜਾ ਦੰਡ ਜਾਨਦੇ ਹਨ ਓਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਪੁਰੁਸ਼ ਨੂੰ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੰਡ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸਬ ਲੋਗ ਬੁਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਥੀਂ ਬਚੇ ਰਹਿਨਗੇ ਅਰ ਬੁਰੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਰਹਿਨਗੇ, ਸੱਚ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਰਾਈ ਭਰ ਭੀ ਏਹ ਦੰਡ ਸਭਦੇ ਜਿਸੇ ਨਾ ਆਵੇਗਾ ਅਰ ਜੇ ਹਲਕਾ ਦੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੈ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਟ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਵਧਕੇ ਹੋਨ ਲੱਗਨ। ਓਹ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਹਲਕਾ ਦੰਡ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਓਹ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਗੁਣਾ ਵਧੀਕ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਗੁਣਾ ਕਠਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜਦ ਬਹੁਤ ਮਨੁਸ਼ ਦੁਸ਼ਟ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ ਤਦ ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ ਦੰਡ ਭੀ ਦੇਨਾ ਪਵੇਗਾ ਅਰਥਾਤ ਜੀਕਨ ਇਕਨੂੰ ਮਨ ਭਰ ਦੰਡ ਹੋਇਆ ਅਰ ਦੂਜੇਨੂੰ ਪਾਉਭਰ ਤਾਂਪਾਉ ਭਰ ਉੱਤੇ ਇਕ ਮਨ ਦੰਡ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤਜੇਕ ਮਨੁਸ਼ ਦੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਅੱਧ ਪਾਉ ਤੇ ਵੀਹ ਸੇਰ ਦੰਡ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅਜੇਹੇ ਹਲਕੇ ਦੰਡ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਟ ਲੋਕ ਕ੍ਯੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਜੀਕਨ ਇਕ ਨੂੰ ਮਨ, ਹਜ਼ਾਰ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਾਉ ਪਾਉ ਦੰਡ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਵਾ ਛੇ ਮਨ ਮਨੁੱਸ਼ ਜਾਤੀ ਉੱਤੇ ਦੰਡ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਵਧੀਕ ਅਰ ਏਹੋ ਕਰੜਾ ਤਥਾ ਉਹ ਇਕ ਮਨ ਦੰਡ ਘਟ ਅਰ ਹਲਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲੰਬੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਦੀਆਂ ਖਾਡੀਆਂ ਵਾ ਨਦੀ ਤਥਾ ਵਡੇ ਦਰਯਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਨਾ ਲੰਬਾ ਦੇਸ਼ ਹੋਵੇ ਉੱਨਾ 'ਕਰ' ਲੰਗਾਵੇ। ਅਰ ਮਹਾਸਮੁਦ੍ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਠੀਕ 'ਕਰ' ਲਗ ਨਹੀਂ ਸੱਕਦਾ ਕਿੰਤੂ ਜਿਸਤਰਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਵੇਖੇ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ ਅਰ ਵਡ ਵਡੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੁਦ੍ ਵਿਚ ਚਲਾਨ ਵਾਲੇ ਦੋਨੋਂ ਲਾਭ ਕਰਕੇ ਯੁਕਤ ਹੋਨ ਏਹੋ ਜਿਹੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰੇ, ਪਰੰਤੂ ਏਹ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਜੇਹੜੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੇ ਸਨ ਓਹ ਝੂਠੇ ਹਨ ਅਰ ਦੇਸ਼ ਦਸਾਵਰ ਦੀਪ ਦੀਪਾਤਰਾਂ ਵਿਚ ਥੋੜੀ ਕਰਕੇ ਜਾਨ ਵਾਲੇ ਆਪਨੇ ਪੋ ਜਾ ਦੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਬ ਥਾਂ ਰਖਿਆਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਦੁਖ ਨਾ ਹੋਨ ਦੇਵੇ ॥੩॥ ਰਾਜਾ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਮੁੱਕਨ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਘੋੜੇ ਆਦੀ ਵਾਹਨਾਂ ਨੂ ਲਾਭ ਅਰ ਖਰਚ ਰਤਨ ਆਦਕਾਂ ਦੀ ਖਾਨਾਂ ਅਰ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ

ਵੇਖਿਆ ਕਰੇ ॥੪॥ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਭ ਵਿਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਵਤ ਸਮਾਪਤ ਕਰਦਾ ਕਰਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸਭ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਕੇ ਪਰਮਗਤੀ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ੫ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੈ ਵਾ ਅਧੂਰੀ?

(ਉੱਤਰ) ਪੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਹੜੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਉੱਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਚਲੀ ਅਰ ਚਲੇਗੀ ਓਹ ਸਭ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚੋਂ ਲੀਤੀ ਹੈ ਅਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਖਛ ਲੇਖ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ:—

ਪ੍ਰਤਜਹੰਲੌਕਦ੍ਰਿਸ਼ਟੈਸ਼ਚ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੈਸ਼ਚ ਹੇਤੁਭਿ:॥ ਮਨੁ ਅ:੮ਸ਼ਲੋਕ੩॥

ਜੇਹੜੇ ਨਿਯਮ ਰਾਜਾ ਅਰ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਸੁਖਕਾਰੀ ਅਰ ਧਰਮ ਯੁਕਤ ਸਮਝਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਖਾ ਬਨਾਇਆ ਕਰੇ ਪਰੰਤੂ ਏਸ ਉੱਤੇ ਨਿੱਤ ਧਿਆਨ ਰੱਖਨ ਕਿ ਜਿੱਥੋਂ ਤੁਕ ਬਨ ਸਕੇ ਉਥੋਂ ਤੁਕ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਨ ਦੇਨ, ਜੁਆਨੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਭੀ ਬਗੈਰ ਪ੍ਰਸੱਨਤਾ ਦੇ ਵਿਆਹ ਨ ਕਰਨਾ ਕਰਾਨਾ ਅਰ ਨਾ ਕਰਨ ਦੇਨਾ, ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਦਾ ਯਥਾਵਤ ਪਾਲਨ ਕਰਨਾ, ਵ੍ਯਭਿਚਾਰ, ਅਰ ਬਹੁਤੇ ਵਿਆਹਵਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰੀਰ ਅਰ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਬਲ ਸਦਾ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਨਿਰਾ ਆਤਮਾ ਦਾ ਬਲ ਅਰਥਾਤ ਵਿਦਿਆ ਗਿਆਨ ਵਧਾਂਦੇ ਜਾਨ ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਬਲ ਨਾ ਵਧਾਨ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਹੀ ਬਲਵਾਨ ਪੁਰੁਸ਼, ਗਿਆਨੀ ਅਰ ਸੈਂਕੜੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜੇ ਨਿਰਾ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਹੀ ਬਲ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭੀ ਰਾਜ ਪਾਲਨ ਦੀ ਉੱਤਮ ਵਿਵਸਥਾ ਬਗੈਰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦੀ ਵਿਵਿਸਥਾ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸਭ ਆਪਸ ਵਿਚ ਹੀ ਫੁੱਟ, ਟੁੱਟ, ਵਿਰੋਧ, ਲੜਾਈ ਝਗੜਾ ਕਰਕੇ ਨਸ਼ਟ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਨ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਸ਼ਰੀਰਅਰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਬਲ ਨੂੰ ਵਧਾਂਦੇ ਰਹਿਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਜਿੱਨਾ ਬਲ ਅਰ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਹਾਰ ਵ੍ਯਭਿਚਾਰ ਅਰ ਅਤੀ ਵਿਸ਼ਯਾਸਕਤੀ ਹੈ ਉੱਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਖਛਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਅੰਗ ਅਰ ਬਲ ਕਰਕੇ ਯੁਕਤ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਓਹੋ ਹੀ ਵਿਸ਼ਯਾਸਕਤ ਹੋਨਗੇ ਤਾਂ ਰਾਜ ਧਰਮ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਰ ਏਸ ਉੱਤੇ ਭੀ ਧਿਆਨ ਰਖਨਾ ਚਾਹੀਏ "ਯਥਾ ਰਾਜਾ ਤਥਾ ਪ੍ਰਜਾ" ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹੋ ਜਹੀ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜਾ ਅਰ ਰਾਜ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਕਦੀ ਦੁਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾ ਕਰਨ ਕਿੰਤੂ ਨਿੱਤ ਧਰਮ ਨਿਆਯ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਕੇ ਸਭ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਬਨਨ ॥

ਏਹ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਰਾਜਧਰਮ ਦਾ ਵਰਣਨ ਏਥੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੇਦ, ਮਨੁਸੰਮ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸਤਵੇਂ, ਅਠਵੇਂ, ਨਾਵੇਂ ਅਧਯਾਯ ਵਿਚ ਅਰ ਸ਼ੁਕ੍ਰਨੀਤੀ ਤਥਾ ਵਿਦੁਰਪ੍ਰਜਾਗਰ ਅਰ ਮਹਾਭਾਰਤ ਸ਼ਾਂਤੀਪਰਵ ਦੇ ਰਾਜੱ ਧਰਮ ਅਰ ਆਪਤਧਰਮ ਆਦੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਕੇ ਪੂਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਮਾਂਡਲਿਕ ਅਥਵਾ ਸਾਰਵਭੌਮਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਰਾਜ ਕਰਨ ਅਰ ਏਹੋ ਹੀ ਸਮਝਣ ਕਿ "ਵਯੰ ਪ੍ਰਜਾਪਤੇਃ ਪ੍ਰਜਾਅਭੂਮ" ਏਹ ਯਜੁਰਵੇਦ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਜਾਪਤੀ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਪ੍ਰਜਾ ਅਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਡਾ ਰਾਜਾ, ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਕਿੰਕਰ ਭ੍ਰਿਤਯਵਤ ਹੈਗੇ ਹਾਂ ਓਹ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਅਪਨੇ ਸੱਚੇ ਨਿਆਯ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿੰਰਤੀ ਕਰਾਵੇ, ਹੁਨ ਅਗੇ ਈਸ਼ੁਰ ਅਰ ਵੇਦ ਵਿਸ਼ਯ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ॥

ਇਤਿ ਸ਼੍ਰੀਮੱਦਯਾਨੰਦਸਰਸ੍ਵਤੀਸ੍ਵਾਮੀਕ੍ਰਿਤੇ ਸਤ੍ਯਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼ੇ ਸੁਭਾਸ਼ਾਵਿਭੂਸ਼ਿਤੇ
ਰਾਜਧਰਮਵਿਸ਼ਯੇ ਸ਼ਸ਼ਟਃ ਸਮੁੱਲਾਸਃ ਸੰਪੂਰਣਃ ॥ ੬ ॥

ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਸ੍ਵਾਮੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸਤ੍ਯਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭਾਸ਼ਾਭੂਸ਼ਿਤ
ਏ ਰਾਜਧਰਮ ਵਿਸ਼ਯ ਦਾ ਛੀਵਾਂਸਮੁੱਲਾਸ ਸੰਸਾਪਤ ਹੋਇਆ ॥੬॥

ਸਤਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ

ਈਸ਼੍ਵਰ ਅਰ ਵੇਦ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ।

ਰਿਚੋ ਅਖਛਰੇ ਪਰਮੇ ਵ੍ਯੋਮਨ੍ਯਸ੍ਮਿਨ ਦੇਵਾ ਅਧਿ-
ਵਿਸ਼੍ਵੇ ਨਿਸ਼ੇਦੁਃ । ਯਸ੍ਤੰਨ ਵੇਦ ਕਿਮ੍ਰਿਚਾ ਕਰਿਸ਼੍ਯਤਿ
ਯ ਇੱਤਦ੍ਵਿਦੁਸ੍ਤ ਇਮੇ ਸਮਾਸਤੇ ॥ ੧ ॥

ਰਿਗਵੇਦ ਮੰਡਲ ੧ । ਸੂਕਤ ੮੬੪ । ਮੰਤ੍ਰ ੩੯ ॥

ਈਸ਼ਾਵਾਸ੍ਯਮਿਦਗੁਂ ਸਰ੍ਵੰ ਯਤ੍ਕਿੰਚ ਜਗਤ੍ਯਾਂ ਜਗਤ੍।
ਤੇਨ ਤ੍ਯਕ੍ਤੇਨ ਭੁੰਜੀਥਾ ਮਾ ਗ੍ਰਿਧਃ ਕਸ੍ਯ ਸ੍ਵਿੱਦ੍ਧਨਮ ॥੨

ਯਜੁਰ੍ਵੇਦ ਅਧ੍ਯਾਯ ੪੦ । ਮੰਤ੍ਰ ੧ ॥

ਅਹੰਭੁਵੰ ਵਸੁਨਃ ਪੂਰ੍ਵ੍ਯਸ੍ਪਤਿਰਹੰ ਧਨਾਨਿ ਸੰਜ-
ਯਾਮਿ ਸ਼ਸ਼੍ਵਤਃ । ਮਾਂ ਹਵੰਤੇ ਪਿਤਰੰ ਨ ਜੰਤਵੋ ਅਹੰ
ਦਾਸ਼ੁਸ਼ੇ ਵਿਭ੍ਯਾਮਿ ਭੋਜਨਮ ॥ ੩ ॥

ਅਹਮਿੰਦ੍ਰੋ ਨ ਪਰਾਜਿਗ੍ਯ ਇੱਧਨੰ ਨ ਮ੍ਰਿਤ੍ਯਵੇਅਵ-
ਤਸ੍ਥੇ ਕਦਾਚਨ। ਸੋਮਮਿਨਮਾਸੁਨ੍ਵੰਤੋ ਯਾਚਤਾ ਵਸੁ ਨ
ਮੇ ਪੂਰਵਃ ਸਖ੍ਯੋਰਿਸ਼ਾਧਨ ॥ ੪ ॥

ਰਿਗਵੇਦ ਮੰਡਲ ੧੦ । ਸੂਕਤ ੪੯ । ਮੰਤ੍ਰ ੧ । ੫ ॥

(ਰਿਚੋ ਅਖਛਰੇ) ਏਸ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਅਰਥ ਬ੍ਰਹਮਚਰ੍ਯ ਆਸ਼੍ਰਮ ਦੀ ਸ਼ਿਖਛਾ ਵਿਚ ਲਿਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਅਰਥਾਤ ਜੇਹੜਾ ਸਾਰੇ ਦਿਵ੍ਯਗੁਣ, ਕਰ੍ਤਮ, ਸੁਭਾਵ, ਵਿਦਿਆ ਯੁਕਤ ਅਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਸੂਰ੍ਯ ਆਦੀ ਲੋਕ ਸਥਿਤ ਹਨ ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਆਕਾਸ਼ ਦੀ ਨ੍ਯਾਈਂ ਵ੍ਯਾਪਕ ਸਭ ਦੇਵਾਂ ਦਾ

ਦੇਵ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਜੇਹੜੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਨਦੇ ਅਰਨ ਮੰਨਦੇ ਅਰ ਉਸਦਾ ਧਯਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਓਹ ਨਾਸਤਿਕ ਮੰਦਮਤੀ ਸਦਾ ਦੁਖ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਡੁਬੇਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਲਈ ਸਰਵਦਾ ਉਸੇਨੂੰ ਜਾਨਕੇ ਸਬ ਮਨੁੱਸ਼ ਸੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਵੇਦ ਵਿਚ ਈਸ਼ੁਰ ਅਨੇਕ ਹਨ ਏਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਵਾ ਨਹੀਂ ?

(ਉੱਤਰ) ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਦੌਹਾਂ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਏਹ ਗਲ ਕਿਤੇ ਨਹੀ ਲਿਖੀ ਜਿਸਤੋਂ ਅਨੇਕ ਈਸ਼ੁਰ ਸਿੱਧ ਹੋਨ ਕਿਤੂ ਏਹ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਈਸ਼ੁਰ ਇਕ ਹੈ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਜੇਹੜੇ ਅਨੇਕ ਦੇਵਤਾ ਲਿਖੇ ਹਨ ਉਸਦਾ ਕੀ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) ਦੇਵਤਾ ਦਿਵਯਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਨਥੀਂ ਕਹਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੀਕਨ ਕਿ 'ਪ੍ਰਿਥਵੀ' ਪਰੰਤੂ ਏਸਨੂੰ ਕਿਦੇ ਈਸ਼ੁਰ ਦੇ ਤੁਲ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨਦ ਯੋਗਯ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆਂ ਹੈ, ਵੇਖੋ ਏਸ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਾ ਸਥਿਤ ਹਨ ਓਹ ਜਾਨਨ ਅਰ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗਯ ਈਸ਼ੁਰ ਹੈ, ਏਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੁੱਲ ਹੈ ਜੇਹੜੇ ਦੇਵਤਾ ਸ਼ਬਦ ਕਰਕੇ ਈਸ਼ੁਰ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇਵਾਂ ਦਾ ਦੇਵ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਮਹਾਦੇਵ ਏਸੇ ਲਈ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਹੋ ਸਬ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ, ਸਥਿਤੀ, ਪ੍ਰਲਯ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਨਿਆਯਾਧੀਸ਼, ਅਧਿਸ਼ਠਾਤਾ ਹੈ ਜੇਹੜਾ "ਤ੍ਰਯਸਤ੍ਰਿੰਸ਼ਤ੍ਰਿਸ਼ਤਾ" ਇਤਿਆਦੀ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਉਸਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸਤਪਥ (ਗ੍ਰੰਥ) ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਤੇਤੀ ੩੩ ਦੇਵ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਜਲ, ਅਗਨੀ, ਵਾਯੂ, ਆਕਾਸ਼, ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਸੂਰਯ ਅਰ ਨਖਛਤ੍ਰ ਸਬ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਦੇ ਸਥਾਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਏਹ ਅੱਠ ਵਸੂ। ਪ੍ਰਾਣ, ਅਪਾਨ, ਵਿਆਨ, ਉਦਾਨ, ਸਮਾਨ, ਨਾਗ, ਕੂਰਮ, ਕ੍ਰਿਕਲ, ਦੇਵਦੱਤ, ਧਨੰਜਯ ਅਰ ਜੀਵਾਤਮਾ ਏਹ ਯਾਰਾਂ ਰੁਦ੍ਰ ਏਸ ਲਈ ਕਹਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਛਡਦੇ ਹਨ ਤਦ ਰੁਆਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ੧੨ ਮਹੀਨੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ੧੨ ਆਦਿਤਯ ਏਸ ਲਈ ਹਨ ਕਿ ਏਹ ਸਬ ਦੀ ਆਯੂ ਨੂੰ ਲੈਂਦੇਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਇੰਦ੍ਰ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮ ਐਸ਼ੁਰਯ ਦਾ ਹੇਤੂ ਹੈ, ਯੱਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਜਾਪਤੀ ਕਹਿਨ ਦਾ ਕਾਰਣ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਥੀਂ ਹਵਾ ਵਰਸ਼ਾ, ਪਾਨੀ, ਜੜੀ ਬੂਟੀ ਦੀ ਸ਼ੁਧੀ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸਤਕਾਰ, ਅਰ ਨਾਨਾਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਿਲਪ ਵਿਦਿਆ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਜਾ ਦਾ ਪਾਲਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਹ ਤੇਤੀ ੩੩ ਉਪਰ ਕਹੇ ਹੋਏ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਦੇਵ ਕਹਾਂਦੇ ਹਨ ਇਨਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਅਰ ਸਬ ਥੀਂ ਵਡਾ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਚੌਤੀਵਾਂ ੩੪ ਵਾਂ ਉਪਾਸਨਾ ਦੇ ਯੋਗਯ ਦੇਵਤਾ ਸਤਪਥ (ਗ੍ਰੰਥ) ਦੇ ਚੌਦਵੇਂ ੧੪ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਸਵਾ

लखिआ है, इसे तरां होर जगह भी लिखिआ है जे एह लोग इनां शास्त्रां नूं वेखदे तां वेदां विच अनेक ईश्वर मंनण रूपी भ्रम जाल विच डिग के किउं भरमदे ॥ १ ॥

हे मनुॱशे! जो कुझ एस संसार विच जगत है उस सब विच जेहड़ा विआपक होके निधीआ है ओह ईश्वर कहाउंदा है, उस थीं डरके तूं अनिआय नाल किसेदे धन दी इछिआ ना कर,उस अनिआय दे त्याग,अर निआय आचरण रूपी धरम थीं अपने आतमा नाल अनंद नूं भोग॥२॥ईश्वर सब नूं उपदेश करदा है कि हे मनुशे मैं ईश्वर सब तों पहिले विॱदमान,सब जगत दा पती हां मैं सनातन जगत दा कारण अर सब धनां दा विजै करन वाला अर दाता हां मैनूं ही सारे जीव जिसतरां पिउनूं संतान याद करदे हन उसेतरांयाद करन,मैंसबनूं सुख देन हारे जगत दे लई नाना प्रकार दे भोजनां दा विभाग पालन दे वासते करनां हां॥३॥मैं परम ऐश्वरयवान सूरयदीनजाईं सब जगत दा प्रकाश करन वाला हां कदीपराजय नूं प्रापत नहीं हुंदा अर नां कदी मौत नूं प्रापत होना हां, मैं ही जगत रूपी धन दा निरमाण करन वाला हां सभ जगत दीउतपॱती करन वाला मैनूं ही जानो। हे जीवे ! ऐशवरय प्रापती दे जतन करदे होए तुसी लोग विगिआन आदी धन नूं मेरे कोलों मंगो अर तुमीं मेरी मित्राईं वखरे ना होवे, हे मनुॱशे ! मैं सॱत भाशण रूपी उसतती करन वाले मनुॱश नूं सनातन गिआन आदी धन देना हां, मैं ब्रहम अरथात वेद दा प्रकाश करन हारा अर मैनूं ओह वेद यथावत कहिंदा उस दी सब दे गिआन नूं मैं वधांदा हां,मैं सॱत पुरुश दा प्रेरना करने हारा यॱग करन वाले नूं फल दा देन वाला अर एस विशव विच जो कुझ है उस सब कारज दा थनाने अर धारण करन वाला हां, एस लई तुमीं लोग मैनूं छडके किसे दूजे नूं मेरे सथानं विच ना पुजो ना मंनों अर ना जानो ॥ ४ ॥

हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत । स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ यजुः अधयाय १३ । मंत्र ४ ॥

एह यजुरवेद दा मंत्र है । हे मनुॱशे जेहड़ा सृशटी दे पहिले सब सुरज आदी तेज वाले लोकां दा उतपॱती सथान, आधार अर जो

ਕੁਝ ਉਤਪੰਨ ਹੈ, ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸਦਾ ਸ੍ਵਾਮੀ ਸੀ, ਹੈ ਅਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਓਹ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਥੀਂ ਲੈਕੇ ਸੂਰਯ ਲੋਕ ਤਕ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਬਨਾਕੇ ਧਾਰਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਸੁਖ ਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦੀ ਭਗਤੀ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅਸੀਂ ਕਰੀਏ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਤੁਸੀਂ ਲੋਗ ਭੀ ਕਰੋ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਤੁਸੀਂ ਈਸ਼੍ਵਰ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਪਰੰਤੂ ਉਸਦੀ ਸਿੱਧੀ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ? (ਉੱਤਰ) ਸਭ ਪ੍ਰਤੱਖਛ ਆਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਕਰਕੇ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਈਸ਼੍ਵਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖਛ ਆਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਘਟਸਕਦੇ (ਉੱਤਰ)

ਇੰਦ੍ਰਯਾਰਥਸੰਨਿਕਰਸ਼ੋਤਪੰਨੰ ਜਞਾਨਮਵ੍ਯਦੇਸ਼੍ਯਮ-ਵ੍ਯਭਿਚਾਰਿ ਵ੍ਯਵਸਾਯਾਤ੍ਮਕ ਪ੍ਰਤ੍ਯਕ੍ਸ਼ਮ ॥

ਨ੍ਯਾਯਦਰਸ਼ਨ ਅਧ੍ਯਾਯ ੧ । ਸੂਤ੍ਰ ੪ ॥

ਏਹ ਗੌਤਮ ਮਹਾਰਿਸ਼ੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨ੍ਯਾਯ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਸੂਤ੍ਰ ਹੈ, ਜੋ ਨੇਤ੍ਰ, ਤ੍ਵਚਾ, ਰਸਨਾ, ਘ੍ਰਾਣ ਅਰ ਮਨ ਦਾ ਸ਼ਬਦ, ਸ੍ਪਰਸ, ਰੂਪ, ਰਸ, ਗੰਧ, ਸੁਖ, ਦੁਖ, ਸਤ, ਅਸਤ ਆਦੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਤਖਛ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਓਹ ਨਿਰਭ੍ਰਾਂਤ ਹੋਵੇ। ਹੁਨ ਵਿਚਾਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਅਰ ਮਨ ਥੀਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਖਛ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਗੁਣੀ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਚੌਹਾਂ ਤ੍ਵਚਾ ਆਦੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਥੀਂ ਸ੍ਪਰਸ਼, ਰੂਪ, ਰਸ ਅਰ ਗੰਧ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਗੁਣੀ ਜੋ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਹੈ ਉਸਦਾ ਆਤਮਾ ਕਰਕੇ ਯੁਕਤ ਮਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤਖਛ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਏਸ ਪ੍ਰਤਖਛ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਦੀ ਗਿਆਨ ਆਦੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਖਛ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਭੀ ਪ੍ਰਤਖਛ ਹੈ। ਅਰ ਜਦ ਆਤਮਾ ਮਨ ਅਰ ਮਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਵਿਸ਼ਯ ਵਿਚ ਲਗਾਂਦਾ ਵਾ ਚੇਟੀ ਆਦੀ ਬੁਟੀ ਵਾ ਪਰਉ ਕਾਰ ਆਦੀ ਪੁੱਗੀ ਥਾਤ ਦੇ ਕਰਨ ਦਾ ਜਿਸ ਖਛਣ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੀਵ ਦੀ ਇਛਿਆ ਗਿਆਨ ਆਦੀ ਉਸੇ ਇਛਿਆ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਯ ਉਤੇ ਝੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸ ਖਛਣ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬੁਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਭਯ, ਸ਼ੰਕਾ, ਅਰ ਲੱਜਾ ਤਥਾ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਭਯ, ਨਿਃਸ਼ੰਕਤਾ ਅਰ ਆਨੰਦ, ਉਤਸਾਹ ਉੱਠਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਜੀਵਾਤਮਾ ਵਲੋਂ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਵਲੋਂ ਹੈ । ਅਰ ਜਦ ਜੀਵਾਤਮਾ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰਤਖਛ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤਖਛ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਨੁਮਾਨ ਆਦੀ ਕਰਕੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਹੋਨ ਵਿਚ ਕੀ ਸੰਦੇਹ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਰਯ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਰਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਈਸ਼ੂਰ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਵਾ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ? (ਉੱਤਰ) ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੇ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਸਰਵ ਅੰਤਰਯਾਮੀ, ਸਰਵਗ, ਸਰਵਨਿਯੰਤ੍ਰਾ, ਸਬ ਦਾ ਸ੍ਰਸ਼ਟਾ, ਸਬ ਦਾ ਧਰਤਾ ਅਰ ਪ੍ਰਲਯ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਰਤਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਹੋਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ।(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪਰਮੇਸ਼ੂਰ ਦਯਾਲੂ ਅਰ ਨਯਾਯਕਾਰੀ ਹੈ ਵਾ ਨਹੀਂ? (ਉੱਤਰ) ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਏਹ ਦੋਨੋਂ ਗੁਣ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਨ ਜੇ ਨਿਆਯ ਕਰੇ ਤਾਂ ਦਯਾ ਅਰ ਦਯਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨਿਆਯ ਛੁਟ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਯਾਯ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਕਰਮਾਂਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨ ਵਧੀਕ ਨਾ ਘੱਟ ਦੁਖ ਸੁਖਪੁਚਾਨਾ ਅਰ ਦਯਾ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦ ਹਨ ਜੋ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਬਗੈਰ ਦੰਡ ਦਿੱਤੇ ਛੱਡ ਦੇਨਾ॥ (ਉੱਤਰ)ਨਿਆਯ ਅਰ ਦਯਾ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਫਰਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਹੜਾ ਨਿਆਯ ਥੀਂ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹੋ ਦਯਾ ਥੀਂ ਦੰਡ ਦੇਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਸ਼ ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਥੀਂ ਹਟਕੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋਨ ਓਹੋ ਹੀ ਦਯਾ ਕਹਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਯ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਛੁਡਾਨਾ. ਅਰ ਜਿਸ ਥਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਦਯਾ ਅਰ ਨਿਆਯ ਦਾ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਓਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਬੁਰਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਉਨਾ ਉਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਦੰਡ ਦੇਨਾ ਚਾਹੀਏ ਉਸੇ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਿਆਯ ਹੈ,ਅਰ ਜੇ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਦੰਡ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦਯਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਅਪਰਾਧੀ ਡਾਕੂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਨ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਧਰਮਾਤਮਾ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਨਾ ਹੈ, ਜਦ ਇਕ ਨੂੰ ਛੱਡਨ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਨੱਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਓਹ ਦਯਾ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਦਯਾ ਓਹੋ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਡਾਕੂ ਨੂੰ ਕੈਦਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਰੱਖਕੇ ਪਾਪ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਚਾਨਾ ਡਾਕੂ ਉੱਤੇ ਅਰ ਉਸ ਡਾਕੂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਨ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਦਯ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਫੇਰ ਦਯਾ ਅਰ ਨਿਆਯ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਕਿਉਂ ਹੋਏ ? ਕਿਉਂਕਿ ਉਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਇਕ ਹੀ ਹੁਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹੋਨਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਰਹਨਾ ਤਾਂ ਅੱਛਾ ਸੀ, ਏਸ ਤੋਂ ਕੀ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਯਾ ਅਰ ਨਿਆਯ ਦਾ ਇਕ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। (ਉੱਤਰ) ਕੀ ਇਕ ਅਰਥ ਦੇ ਅਨੇਕ ਨਾਉਂ ਅਰ ਇਕ ਨਾਉਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ? (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ। (ਉੱਤਰ) ਤਾਂ ਫੇਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ੰਕਾ ਕਿਉਂ ਹੋਈ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੁਨਦੇ ਹਾਂ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ॥

(ਉੱਤਰ) ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸੱਚਾ ਝੂਠਾ ਦੋਨੋਂ ਸੁਨਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਨਾ ਆਪਨਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਵੇਖੋ- ਈਸ਼ੂਰ

ਦੀ ਪੂਰਣ ਦਯਾ ਤਾਂ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸਨੇ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਿਧੀ ਦੇ ਅਰਥ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਉਤਪੰਨ ਕਰਕੇ ਦਾਨ ਦੇ ਰੱਖੇ ਹਨ ਏਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਦੂਸਰੀ ਵਡੀ ਦਯਾ ਕੋਹੜੀ ਹੈ, ਪੁਨ ਨਿਆਯ ਦਾ ਫਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਘਟ ਵੱਧ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਫਲ ਨੂੰ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਇਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇੱਨਾਂ ਹੀ ਭੇਦ ਹੈ ਕਿ ਜੋਹੜੀ ਮਨ ਵਿਚ ਸਭ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਨ ਅਰ ਦੁਖ ਛੁਡਾਨ ਦੀ ਇਛਿਆ ਅਰ ਕ੍ਰਿਆ ਕਦਨਾ ਹੈ ਓਹ ਦਯਾ ਅਰ ਬਾਹਰ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਅਚਥਾਤ ਬਨ੍ਹਨਾ ਟੁਕਨਾ ਆਦੀ ਜੋਹਾ ਚਾਹੀਏ ਤੈਹਾ ਦੰਡ ਦੇਨਾ ਨਿਆਯ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਨੂੰ ਪਾਪ ਅਰ ਦੁਖਾਂ ਥੀਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਨਾ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਈਸ਼੍ਵਰ ਸਾਕਾਰ ਹੈ ਵਾ ਨਿਰਾਕਾਰ ?

(ਉੱਤਰ) ਨਿਰਾਕਾਰ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵਿਆਪਕ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਜਦ ਵਿਆਪਕ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਰਵਗਜ ਆਦੀ ਗੁਣ ਭੀ ਈਸ਼੍ਵਰ ਵਿਚ ਨਾ ਘਟ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਭੀ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਭਖਾ ਸਰਦੀ, ਗਰਮੀ, ਭੁਖ, ਤੇਹ ਅਰ ਰੋਗ ਦੋਸ਼ ਛੇਦਨ ਭੇਦਨ ਆਦੀ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦਾ ਏਸ ਕਰਕੇ ਏਹ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੈ ਕਿ ਈਸ਼੍ਵਰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ,ਜੇ ਸਾਕਾਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਨੱਕ, ਕੰਨ, ਅੱਖਾਂ ਆਦੀ ਅਵੈਵਾਂ ਦਾ ਬਨਾਉਨਹਾਰਾ ਭੀ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਚੜ੍ਹਾ ਸੰਜੋਗ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਸੰਜੁਕਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਿਰਾਕਾਰ ਚੈਤਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਜੇ ਕੋਈ ਏਥੇ ਏਹ ਗੱਲ ਕਹੇ ਕਿ ਈਸ਼੍ਵਰ ਨੇ ਅਪਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪੇ ਹੀ ਅਪਨਾ ਸ਼ਰੀਰ ਬਨਾ ਲੀਤਾ ਤਾਂ ਭੀ ਓਹੋ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ਰੀਰ ਬਨਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਸੀ ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਕਦੀ ਸ਼ਰੀਰ ਧਾਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿੰਤੂ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸਭ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸੂਖਛਮ ਕਾਰਣਾਂ ਥੀਂ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਬਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਈਸ਼੍ਵਰ ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ ਵਾ ਨਹੀਂ ?

(ਉੱਤਰ)ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਿਸਤਰਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਜਾਨਦੇ ਹੋ ਉਸ ਤਰਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਏਹ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਈਸ਼੍ਵਰ ਅਪਨੇ ਕੰਮ ਅਰਥਾਤ ਉਤਪੱਤੀ, ਪਾਲਨ, ਪਰਲੈ ਆਦੀ ਅਰ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਦੀ ਜੋਹੀ ਚਾਹੀਏ ਤੈਹੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨੀ ਭੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ, ਅਰਥਾਤ ਅਪਨੇ ਅਨੰਤ ਸਾਮਰਥ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਭ ਅਪਨਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅਜੇਹਾ ਮੰਨਨੇ ਹਾਂ ਕਿ ਈਸ਼੍ਵਰ ਚਾਹੇ ਸੋ ਕਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਉੱਤੇ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ॥

(ਉੱਤਰ)ਓਹ ਕੀ ਚਾਂਹਦਾ ਹੈ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ ਕਿ ਸਬ ਕੁਝ ਚਾਂਹਦਾਅਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁਛਨੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਪਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਅਨੇਕ ਈਸ਼ੂਰ ਬਨਾ, ਆਪ ਅਵਿਦਵਾਨ ਹੋ,ਚੋਰੀ ਵਜਭਿਚਾਰ ਆਦੀ ਪਾਪ ਕਰਮ ਕਰ, ਅਰ ਦੁਖੀ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜੀਕਨ ਇਹ ਕੰਮ ਈਸ਼ੂਰਦੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਥੀਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਨ ਤਾਂ ਜੇਹੜਾ ਤੁਹਾਡਾ ਕਹਿਨਾ ਹੈ ਕੀ ਉਹ ਸਬ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਏਹ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਘਟ ਸਕਦਾ, ਏਸ ਲਈ ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਜੋ ਅਸਾਂ ਨੇ ਕਹਿਆ ਓਹ ਠੀਕ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਆਦਿ ਵਾਲਾ ਹੈ ਵਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ?

(ਉੱਤਰ) ਅਨਾਦਿ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸਦਾ ਆਦਿ ਕੋਈ ਕਾਰਣ ਵਾ ਸਮਯ ਨਹੀਂ ਉਸਨੂੰ ਅਨਾਦੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਤਯਾਦੀ ਸਬ ਅਰਥ ਪਹਿਲੇ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹ ਵੇਖ ਲਵੋ।(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਚਾਹਦਾ ਹੈ?

(ਉੱਤਰ) ਸਬਦੀ ਭਲਿਆਈ ਅਰ ਸਬਦੇ ਲਈ ਸੁਖ ਚਾਹਦਾਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਵਤੰਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਗੈਰ ਪਾਪ ਕੀਤੇ ਪਰਾਧੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਉਸਤਤੀ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਅਰ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ ਵਾ ਨਹੀਂ ? (ਉੱਤਰ) ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕੀ ਉਸਤਤਿ ਆਦੀ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਈਸ਼ੂਰ ਅਪਨਾ ਨਿਯਮ ਛੱਡਕੇ ਉਸਤਤਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਕਰਨ ਵਾਲੇਦਾ ਪਾਪ ਛੁਡਾ ਦੇਵੇਗਾ?(ਉੱਤਰ)ਨਹੀਂ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਸਤਤਿ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਿਉਂ ਕਰਨੀ।(ਉੱਤਰ)ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਦਾ ਫਲ਼ ਹੋਰ ਹੀ ਹੈ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕੀ ਹੈ ?(ਉੱਤਰ)ਉਸਤਤਿ ਥੀਂ ਈਸ਼ੂਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤੀ ਉਸਦੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਥੀਂ ਅਪਨੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਦਾ ਸੁਧਾਰਨਾ। ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਥੀਂ ਨਿਰਅਭਿਮਾਨਤਾ, ਉਤਸਾਹ ਅਰ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਮਿਲਨਾ, ਉਪਾਸਨਾ ਥੀਂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਮੇਲ,ਅਰ ਉਸਦਾ ਸਾਖਛਾਤ ਕਾਰ ਹੋਨਾ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਫਾ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਓ। (ਉੱਤਰ) ਜੀਕਨ:—

ਸ ਪਰਯਗੱਾਛੁਕ੍ਰਮਕਾਯਮਵ੍ਰਣਮਸਨਾਵਿਰ ਗੁਅੰ ਸ਼ੁੱਧਮਪਾਪਵਿੱਧਮ। ਕਵਿਰਮਨੀਸ਼ੀਪਰਿਭੂਃ ਸ੍ਵਯੰਭੂਰ-ਯਾਥਾਤਥਜਤੋਅਰਥਾਨ ਵਜਦਧੱਾਛਾਸ਼੍ਵਤੀਭਜਾਸਮਾਭਜਨ:॥

ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧਯਾਯ ੪੦। ਮੰਤ੍ਰ ੮॥

(ਈਸ਼ੂਰ ਦੀ ਉਸਤਤਿ) ਓਹ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸਬ ਵਿਚ ਵਜਾਪਕ, ਸਲ ਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਰ ਅਨੰਤ ਬਲਵਾਨ, ਜੇਹੜਾ ਸ਼ੁੱਧ ਸਰਵੁਗ, ਸਬ ਦਾ

ਅੰਤਰਯਾਮੀ, ਸਾਰਿਆਂ ਉੱਪਰ ਵਿਰਾਜਮਾਨ, ਸਨਾਤਨ ਅਪਨੇ ਆਪ ਸਿੱਧ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਪਨੀ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਸਨਾਤਨ ਅਨਾਦੀ ਪ੍ਰਜਾ ਨੂੰ ਅਪਨੀ ਸਨਾਤਨ ਵਿਦਜਾ ਨਾਲ ਯਥਾਵਤ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਵੇਦ ਦੁਆਰਾ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ ਏਹ ਸ਼ਰੁਣ ਉਸਤਤਿ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਜਿਸ ਗੁਣ ਦੇ ਸਮੱਥ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਨਾ ਓਹ ਸਗੁਣ, 'ਅਕਾਯ' ਅਰਥਾਤ ਓਹ ਕਦੀ ਸ਼ਰੀਰ ਧਾਰਣ ਵਾ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਛਿਦ੍ਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਨਾੜੀ ਆਦੀ ਦੇ ਬੰਧਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਅਰ ਕਦੀ ਪਾਪਾਚਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਲੇਸ਼, ਦੁਖ, ਅਗਿਆਨ, ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਇਤ੍ਯਾਦੀ ਜਿਸ ਜਿਸ ਤਾਗ ਦ੍ਵੇਸ਼ ਆਦੀ ਗੁਣਾਂ ਥੀਂ ਵਖਰਾ ਮੰਨ ਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਨਾ ਹੈ ਓਹ ਨਿਰਗੁਣ ਉਸਤਤਿ ਹੈ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਅਪਨੇ ਗੁਣ ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਭੀ ਕਰਨਾ, ਜੀਕਨ ਓਹ ਨਿਆਯ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਨਿਆਯ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਨਿਰਾ ਭੰਡ ਵਾਕ੍ਯਣ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਗੁਣ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਅਰ ਅਪਨੇ ਚਰਿਤ੍ਰ (ਚਾਲਚਲਨ) ਨਹੀਂ ਸੁਧਾਰਦਾ ਉਸਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਨਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ :—

ਯਾਂ ਮੇਧਾਂ ਦੇਵਗਣਾ: ਪਿਤਰਸ਼ਚੋਪਾਸਤੇ।
ਤਯਾ ਮਾਮਦਜ ਮੇਧਯਾਅਗਨੇ ਮੇਧਾਵਿਨੰ ਕੁਰੁ ਸ੍ਵਾਹਾ॥੧

ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧਜ੍ਯਾਯ ੩੨। ਮੰਤ੍ਰ ੧੪॥

ਤੇਜੋਅਸਿਤੇਜੋਮਯਿਧੇਹਿ। ਵੀਰਯਮਸਿ ਵੀਰਯੰਮਯਿ ਧੇਹਿ। ਬਲਮਸਿ ਬਲੰ ਮਯਿ ਧੇਹਿ। ਓਜੋਅਸਯੋਜੋਮਯਿ ਧੇਹਿ। ਮਨਯੁਰਸਿ ਮਨਯੁੰ ਮਯਿ ਧੇਹਿ। ਸਹੋਅਸਿ ਸਹੋ ਮਯਿ ਧੇਹਿ॥ ੨॥ ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧਜ੍ਯਾਯ ੧੯। ਮੰਤ੍ਰ ੯॥

ਯੱਜਾਗ੍ਰਤੋ ਦੂਰਮੁਦੈਤਿ ਦੈਵੰਤਦੁ ਸ਼ੁਪਤਸਯ ਤਥੈਵੈਤਿ ਦੂਰੰਗਮੰ ਜਯੋਤਿਸ਼ਾਂ ਜਯੋਤਿਰੇਕੰਤਨਮੇ ਮਨ: ਸ਼ਿਵਸੰਕ-ਲਪਮਸਤੁ॥ ੩ ॥ ਯੇਨ ਕਰਮਾਣਯਪਸੋਮਨੀਸ਼ਿਣੋ ਯਜਵੇ ਕ੍ਰਿਣਵੰਤਿ ਵਿਦਥੇਸ਼ੁ ਧੀਰਾ: । ਯਦਪੂਰਵੰ

ਯਖਛਮੰਤਃ ਪ੍ਰਜਾਨਾਂ ਤਨਮੇ ਮਨਃ ਸ਼ਿਵਸੰਕਲਪਮਸਤੁ॥੪
ਯਤਪ੍ਰਜਵਾਨਮੁਤ ਚੇਤੋ ਧ੍ਰਿਤਿਸ਼ਚ ਯੱਜਜੋਤਿਰੰਤਰ-
ਮ੍ਰਿਤਮ ਪ੍ਰਜਾਸੁ। ਯਸਮਾਨਨਰਿਤੇ ਕਿੰਚਨ ਕਰਮਕ੍ਰਿ ਯਤੇ
ਤਨਮੇਮਨਃ ਸ਼ਿਵਸੰਕਲਪਮਸਤੁ ॥ ੫ ॥ ਯੇਨੇਦੰ ਭੂਤੰ
ਭੁਵਨੰ ਭਵਿਸ਼ਜਤਪਰਿਗ੍ਰਿਹੀਤਮਮ੍ਰਿਤੇਨ ਸਰਵਮ। ਯੇਨ-
ਯਜਵਸਤਾ ਯਤੇ ਸਪਤਹੋਤਾ ਤਨਮੇ ਮਨਃ ਸ਼ਿਵਸੰਕਲਪਮ-
ਸਤੁ॥੬॥ ਯਸਮਿੱਨ੍ਰਿਚਃ ਸਾਮ ਯਜੁਗੁਅੰਸ਼ਿ ਯਸਮਿਨ
ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਿਤਾ ਰਥਨਾਭਾਵਿਵਾਰਾਃ। ਯਸਮਿੰਸ਼ਚਿਤਗੁਅੰ
ਸਰਵਮੋਤੰ ਪ੍ਰਜਾਨਾਂ ਤਨਮੇ ਮਨਃ ਸ਼ਿਵਸੰਕਲਪਮਸਤੁ॥
੭॥ਸੁਸ਼ਾਰਥਿਰਸ੍ਵਾਨਿਵ ਯਨਮਨੁਸ਼ਜੱਾਨੇਨੀ ਯਤੇ ਅਭੀਸ਼ੁ-
ਭਿਰਵਾਜਿਨਇਵ । ਹ੍ਰਿਤਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠੰ ਯਦਜਿਰੰ ਜਵਿਸ਼ਠੰ
ਤਨਮੇਮਨਃ ਸ਼ਿਵਸੰਕਲਪਮਸਤੁ ॥ ੮ ॥

ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧਜਾਯ ੩੪ । ਮੰਤ੍ਰ ੧ । ੨ । ੩ । ੪ । ੫ । ੬ ॥

ਹੇ ਅਗਨੀ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਸਰੂਪ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਆਪ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇਜਿਸ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿਦ੍ਵਾਨ, ਗਿਆਨੀ ਅਰ ਯੋਗੀ ਲੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉੱਸੇ ਬੁੱਧੀ ਥੀਂ ਯੁਕਤ ਸਾਨੂੰ ਇਸੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਯ ਵਿਚ ਬੁਧਵਾਨ ਤੁਸੀਂ ਕਰੋ॥੧॥ ਤਸੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਵਰੂਪ ਹੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਭੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਥਾਪਨ ਕਰੋਆਪ ਅਨੰਤ ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਯੁਕਤ ਹੋ ਏਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਭੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਟਾਖਛ ਥੀਂ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਧਰੋ, ਆਪ ਅਨੰਤ ਬਲ ਕਰਕੇ ਯੁਕਤ ਹੋ ਏਸ ਲਈਮੇਰੇ ਵਿਚ ਭੀ ਬਲ ਧਾਰਣ ਕਰੋ, ਆਪ ਅਨੰਤ ਸਾਮਰਥ ਯੁਕਤ ਹੋ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਪੂਰਣ ਸਾਮਰਥ ਦੇਓ, ਆਪ ਦੁਸ਼ਟ ਕੰਮ, ਅਰ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਉੱਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਕਾਰੀ ਹੋ, ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਓਹੋ ਜੇਹਾ ਹੀ ਕਰੋ, ਆਪ ਨਿੰਦਿਆ ਉਸਤਤਿ ਅਰ ਅਪਨੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦਾ ਸਹਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਓਹੋ ਜੇਹਾ ਹੀ ਕਰੋ॥੨॥ ਹੇ ਦਯਾ ਨਿਧੇ ਆਪਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਜੋ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਦੂਰ ਦੂਰ ਜਾਂਦਾ ਦਿਵਜ

ਗੁਣ ਯੁਕਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਓਹੋ ਮੂਰਤਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੇਰਾ ਮਨ ਸੁਸ਼ਪਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ, ਵਾ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਦੂਰ ਦੂਰ ਜਾਨਦੇ ਸਮਾਨ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ, ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ, ਇਕ ਓਹ ਮੇਰਾ ਮਨ 'ਸ਼ਿਵ ਸੰਕਲਪ' ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਅਰ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅਦਬ ਕਲਿਆਣ ਦਾ [ਸੰਕਲਪ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਾਨੀ ਕਦਨ ਦੀ ਇਛਿਆ ਥੀਂ ਯੁਕਤ ਕਦੀਨਾ ਹੋਵੇ ॥੩॥ਹੇਸਰਵ ਅੰਤਰਯਾਮੀ!ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਹਾਰੇ ਧੀਰਯ ਵਾਲੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਲੋਗਯੱਗ ਅਰ ਯੁੱਧ ਆਦੀ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋਹੜਾ ਅਦੁਭਵ ਸਾਮਰਥ ਵਾਲਾ ਸਤਕਾਰ ਦੇ ਯੋਗਜ ਅਰ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਓਹ ਮੇਰਾ ਮਨ ਧਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇਛਜਾ ਥੀਂ ਯੁਕਤ ਹੋਕੇ ਅਧਰਮਨੂੰ ਸਰਵਥਾ ਛੱਡ ਦੇਵੇ॥੪॥ ਜੋਹੜਾ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ (ਉੱਤਮ) ਗਿਆਨ, ਅਰ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚਿਤਾਨੇ ਹਾਰਾ ਨਿਸ਼ਚੇ ਆਤਮਿਕ ਬ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਅਰ ਜੋ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਯੁਕਤ ਅਰ ਨਾਸ਼ ਰਹਿਤ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਬਗੈਰ ਕੋਈ ਕੁਝ ਭੀ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਓਹ ਮੇਰਾ ਮਨ ਸ਼ੁੱਧ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਇਛਜਾ ਕਰਕੇ ਦੁਸ਼ਟ ਗੁਣਾਂ ਥੀਂ ਦੂਰ ਹੋਵੇ ॥੫॥ ਹੇ ਜਗਦੀਸ਼ੁਰ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਯੋਗੀ ਲੋਗ, ਏਹ ਸਾਰੇ ਪਿਛਲੇ, ਅਗੋਂਦ, ਹੁਨਦੇ ਵਿਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਦੇ, ਜੋਹੜਾ ਨਾਸ਼ ਰਹਿਤ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾਦੇ ਨਾਲਮਿਲਾਕੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਕਾਲਗਜ (ਤਿੰਨਾਂ ਕਾਲਾਂ ਦਾ ਜਾਨਨ ਵਾਲਾ) ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਜਾਨ,ਕ੍ਰਿਆ ਹੈ ਪੰਜ ਗਜਾਨ ਇੰਦ੍ਰੀ, ਬੁਧੀ ਅਰ ਆਤਮਾ ਯੁਕਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਯੋਗ ਰੂਪੀ ਯੱਗ ਨੂੰ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਧਾਂਦੇ ਹਨ ਓਹ ਮੇਰਾ ਮਨ ਯੋਗ ਵਿਗਜਾਨ ਯੁਕਤ ਹੋਕੇ ਵਿਘਨ ਆਦੀ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦੀਂ ਦੂਰ ਰਹੇ॥੬॥ਹੇਪਰਮ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ! ਆਪ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਰਥ ਦੀ ਵਿਚਲੀ ਧੁਰੀ ਵਿੱਚ ਸੀਖਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਰਿਗ ਵੇਦ, ਯਜੁਰਵੇਦ, ਸਾਮਵੇਦ ਅਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਥਰਵਵੇਦ ਭੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਵਗਜ, ਸਰਵਵਜਾਪਕ, ਪੂਜਾ ਦਾ ਸਾਖੀ ਚਿੱਤ ਚੈਤਨ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਮੇਰਾ ਮਨ ਅਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅਭਾਵ ਕਰਕੇ ਵਿਦਜਾ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਸਦਾ ਰਹੇ ॥੭॥ ਹੇ ਨਿਯਮ ਵਿੱਚ ਰੱਖਨ ਵਾਲੇ ਈਸ਼ੁਰ ! ਜੋ ਮੇਰਾ ਮਨ ਰੱਸੀ ਨਾਲ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਅਵਾ ਪੰਛਿਆਂ ਦੇ ਚਲਾਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰਥੀ ਦੇ ਤੁਲ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਤਯੰਤ ਇਧਰ ਓਧਰ ਭੁਲਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋਹੜਾ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਿਤ, ਗਤੀਮਾਨ ਅਰ ਅਤਯੰਤ ਵੇਗ (ਤੇਜ਼ੀ) ਵਾਲਾ ਹੈ ਓਹ ਸਭ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਧਰਮਾਚਰਣ ਥੀਂ ਰੋਕਕੇ ਧਰਮ ਪਥ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਚਲਾਇਆ ਕਰੇ, ਏਹੋ ਜੇਹੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਕਰੋ ॥ ੮ ॥

ਅਗਨੇ ਨਯ ਸੁਪਥਾ ਰਾਯੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਸ਼੍ਵਾਨਿ ਦੇਵ

ਵਯੁਨਾਨਿ ਵਿਦ੍ਵਾਨ । ਯੁਯੋਧਜ੍ਜਸਮੱਜੁਹੁਰਾਣਮੇਨੋ ਭੂਯਿਸ਼ਠਾਂ ਤੇ ਨਮ ਉਕਤਿੰ ਵਿਧੇਮ ॥

ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧਜ਼ਾਯ ੪੦। ਮੰਤ੍ਰ ੧੬ ॥

ਹੇ ਸੁਖ ਦੇ ਦਾਤਾ ਸ੍ਵਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਵਰੂਪ ਸਭ ਨੂੰ ਜਾਨਨਹਾਰੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ! ਆਪ ਸਾਨੂੰ ਚੰਗੇ ਮਾਰਗ ਥੀਂ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਓ ਅਰ ਜੋ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਕੁਟਿਲ ਪਾਪਾਚਰਣ ਰੂਪ ਮਾਰਗ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰੀਏ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਲੋਗ ਨਮ੍ਰਤਾ ਪੂਰਵਕ ਆਪ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਨੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਸਾਨੂੰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰੋ ॥

ਮਾ ਨੋ ਮਹਾਂਤਮੁਤ ਮਾ ਨੋ ਅਰਭਕੰ ਮਾ ਨ ਉਖਛੰਤਮੁਤ ਮਾ ਨ ਉਖਛਿਤਮ । ਮਾ ਨੋ ਵਧੀਃ ਪਿਤਰੰ ਮੋਤ ਮਾਤਰੰ ਮਾ ਨਃ ਪ੍ਰਿਯਾਸਤਨਵੋ ਰੁਦ੍ ਰੀਰਿਸ਼ਃ ॥

ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧਜ਼ਾਯ ੧੬ ॥ ਮੰਤ੍ਰ ੧੫ ॥

ਹੇ ਰੁਦ੍ਰ!(ਦੁਸ਼ਟਾਂਨੂੰ ਪਾਪ ਦੇ ਦੁੱਖਰੂਪੀ ਫਲਨੂੰ ਦੇਕੇ ਰੁਆਨ ਵਾਲੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ) ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਆਦਮੀ ਗਰਭ, ਮਾਂ, ਪਿਉ ਅਰ ਪਿਆਰੇ, ਭ੍ਰਰਾ ਭ੍ਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਤਥਾ ਸ਼ਰੀਰਾਂ ਦਾ ਹਨਨ ਕਰਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾ ਕਰੋ, ਅਜੇਹੇ ਮਾਰਗ ਥੀਂ ਸਾਨੂੰ ਚਲਾਓ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਦੇ ਦੰਡ ਦੇ ਯੋਗਜ ਨਾ ਹੋਈਏ ॥

ਅਸਤੋ ਮਾ ਸਦਗਮਯ ਤਮਸੋ ਮਾ ਜ੍ਯੋਤਿਰਗਮਯ ਮ੍ਰਿਤ੍ਯੋਰ੍ਮਾਂਅਮ੍ਰਿਤੰ ਗਮਯੇਤਿ ॥ ਸ਼ਤਪਥਬ੍ਰਾਃ ੧੪।੩।੧।੩੦ ॥

ਹੇ ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਸਾਨੂੰ ਅਸੱਤ ਮਾਰਗਥੀਂ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਸਤਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ, ਅਵਿਦਿਆ ਅੰਧਕਾਰ ਨੂੰ ਛੁਡਾਕੇ ਵਿਦ੍ਯਾ ਰੂਪੀ ਸੂਰਯ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ ਅਰ ਮੌਤ ਦੇ ਰੋਗ ਥੀਂ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਆਨੰਦ ਰੂਪੀ ਅਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ, ਜਿਸ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਵਾ ਖੋਟੇ ਗੁਣਥੀਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਅਰ ਅਪਨੇ ਨੂੰ ਭੀ ਵਖਰਾ ਕਰਨੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਓਹ ਵਿਧੀ ਨਿਸ਼ੇਧ ਮੁੱਖ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸਗੁਣ, ਨਿਰਗੁਣ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ, ਜੇਹੜਾ ਮਨੁੱਸ਼ ਜਿਸ ਬਾਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਓਸ ਨੂੰ ਉਹੋ ਜੇਹਾ ਹੀ ਵਰਤਾਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸਤ੍ਰਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੰਗੀ

ਬੁੱਧਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਕਰੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇਜਿੱਨ ਅਪਨੇ ਭੁੱਯਤਨ ਹੋ ਸੱਕੇ ਉੱਨਾ ਕੀਤਾ ਕਰੇ ਅਰਥਾਤ ਅਪਨੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥ ਦੇ ਉਪਰਾਂਤ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨੀ ਯੋਗ ਹੈ, ਏਹੋ ਜਹੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ,ਅਰ ਨਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਹੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ! ਆਪ ਮੇਰੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼, ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮੇਰੀ ਹੀ ਇੱਜ਼ਤ ਅਰ ਮੇਰੇ ਅਧੀਨ ਸਭ ਹੋ ਜਾਨ ਇਤਿਆਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਦੋਨੋਂ ਵੈਰੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਕੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੇ ਕਿ ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵਧੀਕ ਹੋਵੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਫਲ ਹੋਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਨੇਹਾਂ ਕਿ ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਘਟ ਹੋਵੇ ਉਸਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਭੀ ਘਟ ਨਾਸ਼ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਅਜੇਹੀ ਮੂਰਖਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਕੋਈ ਏਹੋ ਜਹੀ ਭੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਹੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ! ਆਪ ਸਾਨੂੰ ਰੋਟੀ ਬਨ ਕੇ ਖੁਆਓ, ਸੇਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਝਾੜੂ ਲਗਾਓ, ਕਪੜੇ ਧੋ ਦਿਓ ਅਰ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਭੀ ਕਰੋ, ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੇਹੜੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਆਲਸੀ ਹੋਕੇ ਬੈਠ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਮਹਾਮੂਰਖ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਹੜੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਜੇਹੜਾ ਨਹੀਂ ਤੋੜੇਗਾ ਓਹ ਸੁਖ ਕਦੀ ਨਾ ਪਾਵੇਗਾ। ਜੀਕਨ:-

ਕੁਰਵੰਨੇਵੇਹ ਕਰਮਾਣਿ ਜਿਜੀਵਿਸ਼ੇੱਛਤਗੁਅੰਸਮਾਃ॥

ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧਜਾਯ ੪੦। ਮੰਤ੍ਰ ੨ ॥

ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਸ਼ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਤਕ ਅਰਥਾਤ ਸਦ ਤਕ ਜੀਂਵਦਾ ਰਹੇ ਤਦ ਤਕ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰੇ ਆਲਸੀ ਕਦੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਵੇਖੋ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿੱਨੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਥਵਾ ਅਪ੍ਰਾਣੀ ਹਨ ਓਹ ਸਭ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਕਰਮ ਅਰ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕੀੜੀ ਆਦੀ ਸਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ, ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਆਦੀ ਸਦਾ ਭਉਂਦੇ, ਅਰ ਦ੍ਰਖਤ ਆਦੀ ਵਧਦੇ ਘਟਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਏਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਹੈ, ਜੀਕਨ ਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੂਜਾ ਭੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਕਨ ਧਰਮ ਕਰਕੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਈਸ਼ੁਰ ਭੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੀਕਨ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਨੂੰ ਨੌਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਹੋਰ ਆਲਸੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਵੇਖਨ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅੱਖ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦਸੀਂਦੇ ਹਨ ਅਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਭੀ ਸਭ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜੇਹਕਾ

कोई गुरु मिंना हैं इहो कहिंदा है उसनूँ गुरु प्राप्त वा उसनूँ ग्यान दी प्राप्ती कदी नहीं हुंदी. अर जेहड़ा यत्न करदा है उसनूँ सलूदी या देर नाल गुरु मिल ही जांदा है। हुन तीजी उपासनाः—

समाधिनिरधूतमलसज्ञ देतसो निवेनि ह्सज्ञात मनियतसुखं भवेत। न शक्यते वरणयितुं गिरा तदा स्वयंतदंतःकरणेन गृह्यते॥

इह उपनिशद दा वचन है जिस पुरुश दे समाधी योग वीं अविद्या आदी मल नश्ट हो गए हन, आतमा विच सथित होके परमातमा विच चित्त जिन्ने लाइआ है उसनूँ जो परमातमादे योगदा सुख हुंदा है ओह वाणी करके किं। नहीं जा सकदा किउं कि उस आनंद नूँ जीवातमा अपने अंतहकरण करके गृहण करदा है, उपासना शबद दा अरथ नज़दीक होंना है, अश्टांग योग करके परमातमा दे नेड़े होने अर उसनूँ सरव विआपी सरव अंतरयामी रूप करके परतखछ करन दे वासते जो जो कंम करना हुंदा है ओह ओह सब करना चाहीए अरथ:—

तत्रहिंसासत्यास्तेयब्रहमचरयापरिग्रहायमाः।

योगशास्त्र साधन पाद। सूत्र ३०॥

इतिआदी सूत्र पातंजलयोग शास्त्र दे हन, जेहड़ा उपासना दा आरंभ करना चाहे उसदे लई एह आरंभ है कि ओह किसे नाल वैर नारखे सरवदा सब नाल प्रीती करे, सच बोले, मिथिआ कदी ना बोले, चोरी ना करे, सचा विहार करे, जितेंदरी होवे, लंपट ना होवे, अर निरअभिमानी होवे,अभिमान कदी ना करे, एह पंज प्रकार दे यम मिलके उपासना योग दा पहिला अंग है।

शौचसंतोषतपः स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि नियमाः।

योगशास्त्र साधनपाद। सूत्र ३२॥

राग देश छड्डके अंदर अर पानी आदी करके बाहर पवित्र करे, धरम नाल पुरुशारथ करन करके लाभ विच ना प्रसंनता अर हानी विच ना अप्रसंनत करे, प्रसंन होके आलस छड्डके सदा पुरुशारथ

ਕੀਤਾ ਕਰੇ, ਸਦਾ ਸੁਖ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਹਿਨ, ਅਰ ਧਰਮ ਹੀ ਦਾ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ ਕਰੇ ਅਧਰਮ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਰਵੋਦਾ ਸਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ ਅਰ ਪੜ੍ਹਾਵੇ, ਸਭ ਬੁਰਿਆਂ ਦਾ ਸੰਗ ਕਰੇ, ਅਰ 'ਓਮ' ਏਸ ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਅਰਥ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਨਿੱਤ ਪ੍ਰਤੀ ਜਪ ਕੀਤਾ ਕਰੇ, ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਕੂਲ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਕੇ ਉਪਾਸਨਾ ਯੋਗ ਦਾ ਦੂਜਾ ਅੰਗ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ, ਏਸਦੇ ਅੱਗੇ ਛੀ ਅੰਗ ਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਵਾ ਰਿਗਵੇਦ ਆਦੀ ਭਾਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ *ਵੇਖ ਲੈਣੇ।

ਜਦ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁਨ ਤਦ ਅਕੱਲੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਆਸਨ ਲਗਾਕੇ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਥੀਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਨਾਭੀ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾ ਹਿਰਦੇ, ਕੰਠ, ਅੱਖਾਂ ਅਥਵਾ ਪਿੱਠ ਦੀ ਵਿਚਲੀ ਹੱਡੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ਉਪਰ ਸਥਿਰ ਕਰ ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਅਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਨ ਨਾਲ ਸੰਜਮੀ ਹੋਵੇ, ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਓਸ ਦਾ ਆਤਮਾ ਅਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਕ ਸਤ ਨਾਲ ਪੂਰਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਤਪ੍ਰਤੀ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਵਧਾਕੇ ਮੁਕਤੀ ਤਕ ਪੁਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇਹੜਾ ਅੱਠਾਂ ਪਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਘੜੀ ਭਰ ਭੀ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਧਿਆਨ ਧਰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਸਦਾ ਉੱਨਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਰਵਗ੍ਯ ਆਦੀ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨੀ ਸਗੁਣ, ਅਰ ਦ੍ਵੇਸ਼, ਰੂਪ ਰਸ,ਗੰਧ, ਸਪਰਸ਼, ਆਦੀ ਗੁਣਾਂ ਥੀਂ ਵਖਰਾ ਮੰਨਕੇ ਅਤੀਸੂਖਛਮ ਆਤਮਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਿਰ ਵਿਆਪਕ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵਿੱਚ ਪੱਕੀ ਤਰਾ ਠੈਹਰ ਜਾਨਾ ਨਿਰਗੁਣ ਉਪਾਸਨਾ ਕਹਾਂਦੀ ਹੈ, ਏਸਦਾ ਫਲ ਜੀਕਨ ਸਰਦੀ ਥੀਂ ਆਤੁਰ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਅੱਗ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾਨ ਕਰਕੇ ਸਰਦੀ ਦੀ ਨਿਵ੍ਰਿਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਓਸੇ ਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ੍ਵਰ ਦੇ ਸਮੀਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸਭ ਦੋਸ਼ ਦੁਖ ਛੁਟਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ ਕਰਮ ਸੁਭਾਵ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰਦੀ ਉਸਤਤਿ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਅਰ ਉਪਾਸਨਾ ਅਵਸ਼ਯ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਏਸਦਾ ਫਲ ਵਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰੰਤੂ ਆਤਮਾ ਦਾ ਬਲ ਏੱਨਾ ਵਧੇਗਾ ਕਿ ਓਹ ਪਰਬਤ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨ ਤੇ ਭੀ ਨਾ ਘਬਰਾਵੇਗਾ ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਉਸਤੁਤਿ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਅਰ ਉਪਾਸਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਓਹ ਕ੍ਰਿਤਘਨ ਅਰ ਮਹਾਮੂਰਖ ਭੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਏਸ ਜਗਤ ਦੇ ਸਭ ਪਦਾਰਥ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਸੁਖ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਦੇ

*ਰਿਗਵੇਦਾਦੀ ਭਾਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿਸ਼ਯ ਵਿੱਚ ਏਸਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ।

ਰੱਖੇ ਹਨ ਉਸ ਦਾ ਗੁਣ ਭੁੱਲ ਜਾਨਾ ਈਸ਼੍ਵਰ ਹੀ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਨਾ ਕ੍ਰਿਤਘਨਤਾ ਅਰ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਦ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਕੰਨ ਅੱਖਾਂ ਆਦੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਫੇਰ ਓਹ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਕਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। (ਉੱਤਰ)

ਅਪਾਣਿਪਾਦੋ ਜਵਨੋ ਗ੍ਰਹੀਤਾ ਪਸ਼੍ਯਤ੍ਯਚਕ੍ਸ਼ੁਃ ਸ ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰਯਤ੍ਯਕਰ੍ਣਃ। ਸ ਵੇੱਤਿ ਵੇਦ੍ਯੰ ਨ ਚ ਤਸ੍ਯਾਸ੍ਤਿ ਵੇੱਤਾ ਤਮਾਹੁਰਗ੍ਰ੍ਯੰ ਪੁਰੁਸ਼ੰ ਮਹਾਂਤਮ॥

ਸ਼੍ਵੇਤਾਸ਼੍ਵਤਰ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਅਧ੍ਯਾਯ ੩। ਮੰਤ੍ਰ ੧੯॥

ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਅਪਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰੂਪੀ ਹੱਥ ਨਾਲ ਸਬ ਦਾ ਰਚਨਾ, ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ, ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਵ੍ਯਾਪਕ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸਬਤੋਂ ਵਧੀਕ ਵੇਗਵਾਨ, ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਗੋਲਕ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਸਬ ਨੂੰ ਯਥਾਵਤ ਵੇਖਦਾ, ਕੰਨ ਨਹੀਂ ਤਥਾਪੀ ਸਬ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਸੁਨਦਾ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਸਬ ਜਗਤ ਨੂੰ ਜਾਨਦਾ ਹੈ ਅਰ ਉਸਨੂੰ ਅਵਧੀ ਸਹਿਤ ਜਾਨਨੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਸਨਾਤਨ, ਸਬ ਤੋਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ, ਸਬ ਵਿੱਚ ਪੂਰਣ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਨਿਸ਼ਕ੍ਰਿਯ ਅਰ ਨਿਰਗੁਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। (ਉੱਤਰ) :—

ਨ ਤਸ੍ਯ ਕਾਰ੍ਯੰ ਕਰਣੰ ਚ ਵਿਦ੍ਯਤੇ ਨ ਤਤ੍ਸਮਸ਼੍ਚਾਭ੍ਯਧਿਕਸ਼੍ਚ ਦ੍ਰਿਸ਼੍ਯਤੇ ਪਰਾ੍ਸ੍ਯ ਸ਼ਕ੍ਤਿਰ੍ਵਿਵਿਧੈਵ ਸ਼੍ਰੂਯਤੇ ਸ੍ਵਾਭਾਵਿਕੀ ਜ੍ਞਾਨਵਲਕ੍ਰਿਆ ਚ॥

ਸ਼੍ਵੇਤਾਸ਼੍ਵਤਰ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਅਧ੍ਯਾਯ ੬। ਮੰਤ੍ਰ ੮॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਥੀਂ ਕੋਈ ਤਦ੍ਰੂਪ ਕਾਰਯ ਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਣ ਅਰਥਾਤ ਸਾਧਕਤਮ ਦੂਜਾ ਅਪੇਖਛਿਤ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਕੋਈ ਉਸਦੇ ਤੁੱਲ ਅਰ ਨਾ ਵਧੀਕ ਹੈ, ਸਰਵ ਉੱਤਮ ਸ਼ਕਤੀ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਨੰਤ ਗਿਆਨ, ਅਨੰਤ ਬਲ ਅਰ ਅਨੰਤ ਕ੍ਰਿਆ ਹੈ ਓਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਅਰਥਾਤ ਸਹਿਜ ਉਸ ਵਿੱਚਸੁਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨਿਸ਼ਕ੍ਰਿਯ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਲੈ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਏਸ ਲਈ ਓਹ ਵਿਭੂ, ਤਥਾਪੀ ਚੈਤਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਆ ਭੀ ਹੈ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਦ ਓਹ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਦ ਅੰਤ ਵਾਲੀ ਕ੍ਰਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਵਾ ਅਨੰਤ ? (ਉੱਤਰ) ਜਿੱਨੇ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰਨੀ ਉਚਿਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਉੱਨੀ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਆ

ਕਰਦਾ ਹੈ ਨ ਵਧੀਕ ਨਾ ਘੱਟ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਵਿਦਵਾਨ ਹੈ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਪਨਾ ਅੰਤ ਜਾਨਦਾ ਹੈ ਵਾ ਨਹੀਂ ?

(ਉੱਤਰ) ਪਰਮਾਤਮਾ ਪੂਰਣ ਗਿਆਨੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗਿਆਨ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਜਾਨਿਆ ਜਾਵੇ ਅਰਥਾਤ ਜੋਹੜਾ ਪਦਾਰਥ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਨਨ ਦਾ ਨਾਮ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਨੰਤ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਅਨੰਤ ਹੀ ਜਾਨਨਾ ਗਿਆਨ, ਉਸ ਥੀਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਗਿਆਨ ਅਰਥਾਤ ਅਨੰਤ ਨੂੰ ਸਾਂਤ ਅਰ ਸਾਂਤ ਨੂੰ ਅਨੰਤ ਜਾਨਨਾ ਭ੍ਰਮ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ "ਯਥਾਰਥ ਦਰਸ਼ਨੰ ਜਵਾਨਮਿਤਿ" ਜਿਸ ਦਾ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਹੋਵੇ ਉਸ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਓਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਜਾਨਕੇ ਮੰਨਨਾ ਹੀ ਗਿਆਨ, ਅਰ ਵਿਗਿਆਨ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਲਟਾ ਅਗਿਆਨ ਏਸ ਕਰਕੇ :—

ਕਲੇਸ਼ਕਰਮਵਿਪਾਕਾਸ਼ਯੈਰਪਰਾਮ੍ਰਿਸ਼ਟਃਪੁਰੁਸ਼ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਈਸ਼੍ਵਰਃ ॥ ਯੋਗਸੂਤ੍ਰ ਸਮਾਧਿਪਾ੨ ਸੂਤ੍ਰ ੨੪ ॥

ਜੋਹੜਾ ਅਵਿਦਿਆ ਆਦੀ ਕਲੇਸ਼, ਕੁਸ਼ਲ, ਅਕੁਸ਼ਲ, ਇਸ਼ਟ, ਅਨਿਸ਼ਟ ਅਰ ਮਿਸ਼੍ਰ (ਮਿਲੇ ਹੋਏ) ਫਲਦਾਇਕ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਵਾਸਨਾ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੈ ਓਹ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) :—

ਈਸ਼੍ਵਰਾਸਿੱਧੇਃ ॥ ੧ ॥ ਸਾਂਖ੍ਯ ਅਧ੍ਯਾਯ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੧੨ ॥

ਪ੍ਰਮਾਣਾਭਾਵਾਤਨ ਤਤਸਿੱਧਿਃ॥੨॥ ਸਾਂਖ੍ਯ ਅਃ ੫। ਸੂਤ੍ਰ ੧੦ ॥

ਸੰਬੰਧਾਭਾਵਾਤਨਾਂਨੁਮਾਨਮ ॥੩॥ ਸਾਂਖ੍ਯ ਅਧ੍ਯਾਯ ੫ ਸੂਤ੍ਰ ੧੧ ॥

ਪ੍ਰਤਖਛ ਥੀਂ ਘਟ ਸਕਦੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ॥ ੧ ॥ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਉਸ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਖਛ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਨੁਮਾਨ ਆਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦਾ॥੨॥ਅਰ ਵਿਆਪਤੀ ਸੰਬੰਧ ਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਅਨੁਮਾਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦਾ ਫੇਰ ਪ੍ਰਤਖਛ ਅਨੁਮਾਨ ਦੇਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਣਭੀ ਨਹੀਂ ਘਟ ਸਕਦੇ। ਏਸ ਕਾਰਣ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ॥ ੩ ॥

(ਉੱਤਰ) ਏਥੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਖਛ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਰ ਨਾ ਈਸ਼੍ਵਰ ਜਗਤ ਦਾ ਉਪਾਦਾਨਕਾਰਣ ਹੈ, ਅਰ ਪੁਰੁਸ਼ ਥੀਂ ਵਿਲਖਛਣ ਅਰਥਾਤ ਸਰਵਤ੍ਰ ਪੂਰਣ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਰ

शरीर विच शयन करन करके जीव दा भी नाम पुरुश है किउंकि इसे प्रकरण विच कहिआ है :—

प्रधानशक्तियोगाच्चेतसंगापत्तिः ॥१॥ सत्तामात्रा-शीचेतसरवैश्वरयम ॥२ ॥ श्रुतिरपि प्रधानकारयत्वसज ॥ ३ ॥ सांखजशास्त्र अः ५ । सूत्र ९–९–१२ ॥

जे पुरुश नूं प्रधान शकती दा योग होवे तां पुरुश विच संगापत्ती हो जावे अरथात जिस तरां प्रकिती सूखछम थीं मिलके कारय रूप विच संगत होई है उसे तरां परमेशवर भी सथूल हो जावे एस लई परमेशवर जगत दा उपादानकारण नहीं किंतू निमित्तकारण है ॥१॥ जे चैतन थीं जगत दी उतपत्ती होवे तां जिस तरां परमेशवर सारे ऐशवरय करके युकत है उसे तरां संसार विच भी सरव ऐशवरय दा योग होना चाहीऐ सो नहीं है एस लई परमेशवर जगत दा उपादान-कारण नहीं किंतू निमित्त कारण है ॥ २ ॥ किउंकि उपनिशद भी प्रधान ही नूं जगत दा उपादानकारण कहिंदी है । जीकन :—

अजामेकां लोहितशुकलकृशणां बहवीः प्रजाः सृजमानांसरूपाः ॥ शवेताशवतर उपनिशद अः ४ । मंत्र ५॥

जेहड़ी जनम रहित सत,रज,तमोगुण रूप प्रकिती है ओहो सरूप आकार करके बहुत प्रजा रूप होजांदी है अरथात प्रकिती परिणामिनी होनकरके भिंन भिंन अवसथा नूं प्रापत हो जांदी है,अर पुरुश अपरि-णामी होन करके ओह होर अवसथा विच आकेदूजे रूप विच कदी नहीं प्रापत हुंदा, सदा कूटसथ निरविकार रहिंदा है एस लई जेहड़ा कोई कपिलाचारय नूं अनीशवर वादी कहिंदा है जानो ओहो ही अनीशवरवादी है कपिलाचारय नहीं, तथा मीमांसा दा धरम धरमी थीं, ईशवर थीं वैशेशिक, अर निआय भी आतम शबद थीं अनीशवर वादी नहीं किउंकि सरवगजपना आदी धरमयुकत अर "अतति-सरवत्र वजापनोतीतजातमा" जेहड़ा सरवत्र वजापक, अर सरवगज आदी धरमयुकत, सब जीवां दा आतमा है उसनूं मीमांसा, वैशेशिक अर निआय ईशवर मंनदे हन । (प्रशन) ईशवर अवतार लैंदा है

वा नहीं ? (उत्तर) नहीं किउंकि "अज एकपात" "सपरयगॉ-छुक्रमकायम" ऐह यजुरवेद दे वचन हन इतिआदी वचनां थीं सिॱध है कि परमेशुर जनम नहीं लैंदा। (प्रशन) :—

यदा यदा हि धरमसज गलानिरभवति भारत।
अभजुॱथानमधरमसज तदातमानं सिृजामजहम॥

भगवद गीता अधजाय ४। शलोक ७ ॥

श्री क्रिशन जी कहिंदे हन कि जद जद धरम दा लोप हुंदा है तद तद मैं शरीर धारण करना हां। (उॱतर) ऐह बात वेद विरुॱध होन करके प्रमाण नहीं, अर ऐस तरां नाल हो सकदी है कि श्री क्रिशन परमातमा अर धरम दी रखछा करना चाहुंदे सन कि मैं युग युग विच जनम लैके सेशटां दी रखछा अर दुशटां दा नाश करां तां कुश दोश नहीं किउंकि "परोपकाराय सतांविभूतयः" परउपकार दे वासते सत पुरुशां दा तन, मन, धन हुंदा है, तथापी ऐस करके श्री क्रिशन ईशुर नहीं हो सकदे॥

(प्रशन) जे ऐस तरां है तां संसार विच चौवी २४ ईशुर दे अवतार हुंदे हन इनां नूं अवतार किउं मंनदे हन ?

(उॱतर) वेद दे अरथ नूं ना जानन करके संप्रदाई लोकां दे बहकान अर अपने आप अविदवान होन करके भ्रम जाल विच फसके अजेहीआं अजेहीआं अप्रमाणिक गॱलां करदे अर मंनदे हन॥

(प्रशन) जे ईशुर अवतार ना लवे तां कंस रावण आदी दुशटां दा नाश किस तरां हो सॱके ?

(उॱतर) पहिले तां जेहड़ा जंमिआ है ओह ज़रूर मरदा है, जेहड़ा ईशुर अवतार शरीर धारण कीते बगैर जगत दी उतपॱती सथिती, प्रलय करदा है उसदे सामने कंस अर रावण आदी इक कीड़ी दे समान भी नहीं ओह सरवविआपक होन करके कंस रावण आदी शरीरां विच भी परीपूरण हो रहिआ है जद चाहे उसे वेलेमरम छेदन कर नाश कर सकदा है। भला ऐस अनंत गुण, करम, सुभाव वाले परमेशुर नूं इक छोटे जहे जीवदे मारन वासते जनम मरन युकत कहिन वाले नूं मूरखपन थीं होर कुश विशेश उपमा मिल सकदी है ? अर जे कोई कहे कि भगतजनां दे उॱधार करन देवासते जनम लैंदा है तां भी सॱच नहीं किउंकि जेहड़े भगतजन ईशुर दी

आगिआ अनुकूल चलदे हन उनां दे उॅधार करन दा पूरा समरथ ईशूर विच है। की, ईशूर दे पृथवी सूरज चैंदमां आदी जगत दे बनाने धारण अर प्रलय करन रूपी कैंमां बीं कैंस, रावण आदी दा मारना अर गोवरधन आदी परबतां दा उठाना वड्डे कैंम हन, जे कोई एस सृशटी विच परमेशूर दे कैंमां दा विचार करे तां "न भूतो न भविशजति" ईशूर वरगा कोई ना है, ना होवेगा अर युकतीकरके भी ईशूर दा जनम सिॅध नहीं हुंदा, जिस तरां नाल कोई अनैंत आकाश नूं कहे कि गरभ विच आगिआ, वा मुॅठ विच धर लीता अजेहा कहिना कदी सॅच नहीं हो सकदा किउंकि आकाश अनैंत अर सब विच विआपक है एस लई ना आकाश बाहर अउंदा अर ना अंदर जांदा, उसे तरां ही अनैंत सरवविआपक परमातमा दे होन करके उसदा आना जाना कदी सिॅध नहीं हो सकदा, जाना वा आना उॅथे हो सकदा है जिथे ना होवे। की परमेशूर गरभ विच विआपक नहीं सी जो किथरोंआइआ, अरबाहर नहींसी जो अंदरों निकलिआ अजेही गॅल ईशूर दे विशय विच कहिनी अर मंननी विदिआहीन मनुॅशां तों बगैर कौन कह अर मंन सकेगा। एस लई परमेशूर दा जाना आना जनम मरन कदी सिॅध नहीं हो सकदा, एस करके ईस आदी भी ईशूर दे अवतार नहीं एस तरां नाल समझ लैनाकिउंकि राग, दैश, भुख, तैह, भै, शोक, दुख, सुख, जनम, मरन आदी गुण वाले होन करके मनुॅश सन॥

(प्रशन) ईशूर अपने भगतांदे पाप खछमा करदाहै वा नहीं ?

(उॅतर) नहीं, किउंकि जे पाप खछमा करे तां उसदा निआय नशट हो जावे अर सब मनुॅश महापापी हो जान, किउंकि खछमा दी बात सुनदिआं ही उनां नूं पाप करम विच निरभैता अर उतसाह होजावे, जीकन राजा अपराध नूं खछमा कर देवे तां ओह उतसाह दे नाल वधीक वधीक वड्डे वड्डे पाप करन, किउंकि राजा अपना अपराध खछमा कर देवेगा अर उनां नूं भी भरोसा हो जावेगा कि राजा कोलों असीं हथ जोड़ जाड़के अपना अपराध छुड़ा लवांगे। अर जेहड़े अपराध नहीं करदे ओह भी अपराध करन तों ना डरके पाप करन विच प्रविृत हो जानू। एस लई सब करमां दा फल यथावत देना ही ईशूर दा कैंम है खछमा करना नहीं॥

(प्रशन) जीव सृतंत्र है वा परतंत्र ? (उॅतर) अपने करन

ਯੋਗ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਵਤੰਤ੍ਰ ਅਰ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਰਤੰਤ੍ਰ ਹੈ। "ਸ੍ਵਤੰਤ੍ਰਾ ਕਰਤਾ" ਏਹ ਪਾਣਿਨੀਯ ਜੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਸੂਤ੍ਰ ਹੈ ਜੇਹੜਾ ਸ੍ਵਤੰਤ੍ਰ ਅਰਥਾਤ ਸ੍ਵਾਧੀਨ ਹੈ ਓਹੋ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸ੍ਵਤੰਤ੍ਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ?

(ਉੱਤਰ) ਜਿਸਦੇ ਅਧੀਨ ਸ਼ਰੀਰ, ਪ੍ਰਾਣ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਅਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਆਦੀ ਹੋਨ। ਜੇ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਦਾ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਕਨ ਨੌਕਰ, ਸ੍ਵਾਮੀ ਅਰ ਸੈਨਾ, ਸੈਨਾਧਯਖਛ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਰਕੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਅਪਰਾਧੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਊਕਨ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਰ ਅਧੀਨਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਸਿੱਧ ਹੋਨ ਤਾਂ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪਾਪ ਵਾ ਪੁੰਨ ਨਾ ਲਗੇ, ਉਸ ਫਲ ਦਾ ਭੀ ਪ੍ਰੇਰਕ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਹੋਵੇ। ਨਰਕ ਸ੍ਵਰਗ ਅਰਥਾਤ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭੀ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨੂੰ ਹੋਵੇ। ਜੀਕਨ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਨੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਓਹੋ ਹੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਪਕੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਓਹੋ ਹੀ ਦੰਡ ਪਾਂਦਾ ਹੈ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਨਹੀਂ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਪਰਾਧੀਨ ਜੀਵ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਦਾ ਭਾਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦਾ, ਏਸ ਲਈ ਅਪਨੀ ਸਾਮਰਥ ਅਨੁਕੂਲ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੀਵ ਸ੍ਵਤੰਤ੍ਰ ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਓਹ ਪਾਪ ਕਰ ਚੁਕਦਾ ਹੈ ਤਦ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਰਾਧੀਨ ਹੋਕੇ ਪਾਪ ਦੇ ਫਲ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਕਰਮ ਕਰਨਵਿਚ ਜੀਵ ਸ੍ਵਤੰਤ੍ਰ ਅਰ ਪਾਪ ਦੁਖ ਰੂਪੀ ਫਲ ਭੋਗਨ ਵਿਚ ਪਰਤੰਤ੍ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੇ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਨਾ ਬਨਾਂਦਾ ਅਰ ਸਾਮਰਥ ਨਾ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਜੀਵ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਹੀ ਜੀਵ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ॥

(ਉੱਤਰ) ਜੀਵ ਉਤਪੰਨ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਨਾਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਈਸ਼੍ਵਰ ਅਰ ਜਗਤ ਦਾ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਨਿਮਿੱਤ ਹੈ ਜੀਵ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਤਥਾ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਗੋਲਕ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਬਨਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਓਹ ਸਬ ਜੀਵ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ ਜੇਹੜਾ ਮਨ, ਕਰਮ, ਵਚਨ ਕਰਕੇ, ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਓਹੋ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਈਸ਼੍ਵਰ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਹਾੜ ਵਿਚੋਂ ਲੋਹਾ ਕੱਢਿਆ ਉਸ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਜਾਪਾਰੀ ਨੇ ਲੀਤਾ ਉਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਥੀਂ ਲੁਹਾਰ ਨੇ ਲੈਕੇ ਤਲਵਾਰ ਬਨਾਈ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕਿਸੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਲੀਤੀ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸੁਟਿਆ ਹੁਨ ਏਥੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਓਹ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨੇ, ਉਸਤੋਂ ਲੈਕੇ ਤਲਵਾਰ ਬਨਾਨੇ ਵਾਲੇ, ਅਰ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਪਕੜਕੇ ਰਾਜਾ ਦੰਡ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਕਿੰਤੂ ਜਿਸਨੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਉਹੋ ਦੰਡ ਪਾਂਦਾ ਹੈ ਇੱਸੇ ਤਰਾਂ ਸ਼ਰੀਰ ਆਦੀ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ

परमेश्वर उसदे करमां दा भोगन वाला नहीं हुंदा किंतु जीव नूं भुगान वाला हुंदा है। जे परमेश्वर करम करदा तां कोई जीव पाप ना करदा किउंकि परमेश्वर पवित्र अर धारमिक होन करके किसे जीव नूं पाप करन विच प्रेरणा नहीं करदा एस वासते जीव अपने कैम करन विच सुतंत्र है, जीकन जीव अपने कैमां दे करन विच सुतंत्र है ऊकन परमेश्वर भी अपने कैमां दे करन विच सुतंत्र है। (प्रश्न) जीव अर ईश्वर दा, सरूप,गुण,करम,सुभाव किहो जिहा है ? (उत्तर)दोनों चैतंन सरूप हन सुभाव दोहां दा पवित्र अविनाशी अर धारमिकता आदी है परंत परमेश्वर दे सिश्टी दी उतपत्ती, सथिती, प्रलय सब नूं निअम विच रखना, जीवां नूं पाप पुंनां दे फल देन आदी धरम युकत करम हन। अर जीव दा संतान उतपत्ती, उनां दा पालन, शिलप विदिआ आदी चंगे बुरे करम हन। ईश्वर दे नित्त गिआन, आनंद अनंत बल आदी गुण हन अर जीव दे:—

इच्छाद्वेशप्रयतनसुखदुःखज्ञानान्यात्मनो लिंगमिति॥ न्यायदर्शन अध्याय १। आः १। सूत्र १०॥

प्राणापाननिमेशोन्मेशमनो गतीन्द्रियान्तरविकाराः सुखदुःखे इच्छाद्वेशौ प्रयतनाश्चात्मनो लिंगानि॥ वैशेशिक दरशन अध्याय ३। आः २। सूत्र ४॥

(इच्छा) पदारथां दी प्रापती दी अभिलाशा। (द्वेश) दुख आदी दी अनिच्छा वैर, (प्रयतन) पुरशारथ बल (सुख) आनंद (दुख) विलाप अप्रसंनता (गिआन) विवेक पछानना एह गुण (निआय शासत्र विच)तुल्य लिखे हन परंतु वैशेशिक शासत्र विच(प्राण) प्राण वायु नूं बाहर कढना (अपान) प्राण नूं बाहर वलों अंदर नूं लैना (निमेश) अख नूं मीचला (उनमेश) अख नूं खोलना (मन) निशचा समरण, अर अहंकार करना (गती) चलना (इंद्री) सब इंद्रीआं नूं चलाना। (अंतरविकार) भिंन भिंन भुख, भेह,हरश, शोक आदी नालयुकत होना, एह जीवात्मा दे गुण परमात्मा तों भिंन हन इनां करके आतमा दी प्रतीती करनी किउंकि ओह सथूल नहीं है,

ਜਦ ਤਕ ਆਤਮਾ ਦੇਹ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਤਕ ਏਹ ਗੁਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਜਦ ਸ਼ਰੀਰ ਛੱਡਕੇ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਏਹ ਗੁਣ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ, ਜਿਸਦੇ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਜੋ ਹੋਨ ਅਰ ਨਾ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਨਾ ਹੋਨ ਓਹ ਗੁਣ ਉਸੇ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਦੀਵਾ ਅਰ ਸੂਰਯ ਆਦੀ ਦੇ ਨਾਹੋਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦੀ ਦਾ ਨਾ ਹੋਨਾ ਅਰ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਹੋਨਾ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਜੀਵ ਅਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤ੍ਰਿਕਾਲ ਦਰਸ਼ੀ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਅਗੇ ਹੋਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਜਾਨਦਾ ਹੈ ਓਹ ਜੀਕਨ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰੇਗਾ ਜੀਵ ਉਕਨ ਹੀ ਕਰੇਗਾ ਏਸ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਅਰ ਜੀਵਨੂੰ ਈਸ਼ੁਰ ਦੰਡ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਈਸ਼ੁਰ ਨੇ ਅਪਨੇ ਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਜੀਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ॥

(ਉੱਤਰ) ਈਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਕਾਲਦਰਸ਼ੀ ਕਹਨਾ ਮੂਰਖਤਾ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਉਂਕਿ ਜੋ ਹੋਕੇ ਨਾ ਰਹੇ ਓਹ ਭੂਤਕਾਲ, ਅਰ ਨਾ ਹੋਕੇ ਹੋਵੇ ਉਹ ਭਵਿੱਸ਼ਤ ਕਾਲ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਈਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਹੋਕੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਤਥਾ ਨਾ ਹੋਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਏਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਦਾ ਇਕ ਰਸ ਅਖੰਡ ਵਰਤਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਭੂਤ ਭਵਿੱਸ਼ਤ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹਨ,ਹਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਅਪੇਖਛਾ ਕਰਕੇ ਤ੍ਰਿਕਾਲਗਜਤਾ ਈਸ਼ੁਰ ਵਿਚ ਹੈ ਅਪਨੇ ਆਪ ਨਹੀਂ, ਜੀਕਨ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਜੀਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਤਰਾਂ ਸਰਵਗਜਤਾਨਾਲ ਈਸ਼ੁਰ ਜਾਨਦਾ ਹੈ ਅਰ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਈਸ਼ੁਰ ਜਾਨਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਜੀਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਭੂਤ, ਭਵਿੱਸ਼ਤ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਰ ਫਲ ਦੇਨ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਹੈ ਈਸ਼ੁਰ ਦਾ ਅਨਾਦੀ ਗਿਆਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਰਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਦੰਡ ਦੇਨ ਦਾ ਭੀ ਗਿਆਨ ਅਨਾਦੀ ਹੈ ਦੋਨੇਂ ਗਿਆਨ ਉਸਦੇ ਸਚੇ ਹਨ। ਕੀ ਕਰਮ ਗਿਆਨ ਸੱਚਾ ਅਰ ਦੰਡ ਗਿਆਨ ਮਿਥਯਾ ਕਦੀ ਹੋਸਕਦਾ ਹੈ? ਏਸ ਲਈ ਏਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀ ਆਉਦਾ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੀਵ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨ ਵਿਭੂ ਹੈ ਵਾ ਪਰੀਛਿੰਨ ?

(ਉੱਤਰ) ਪਰੀਛਿੰਨ, ਜੇ ਵਿਭੂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜਾਗ੍ਰਤ, ਸੁਪਨ, ਸੁਸ਼ੁਪਤੀ, ਮਰਨ, ਜਨਮ, ਸੰਯੋਗ, ਵਿਯੋਗ, ਜਾਨਾ, ਆਨਾ ਕਦੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏਸ ਲਈ ਜੀਵ ਦਾ ਸ੍ਵਰੂਪ ਅਲਪਗਜ, ਅਲਪ ਅਰਥਾਤ ਸੂਖਛਮ ਹੈ ਅਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਤੀਸੂਖਛਮ ਦਾ ਸੂਖਛਮ, ਅਨੰਤ, ਸਰਵੱਗ ਅਰ ਸਰਵਵਿਆਪਕ ਸਰੂਪ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਅਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਵਿਆਪਜ, ਵਿਆਪਕ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਿਸ ਜਗਹ ਵਿਚ ਇਕ ਵਸਤੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਜਗਹ ਵਿਚ

ਦੂਜੀ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ ਰਹ ਸਕਦੀ। ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਜੀਵ ਅਰ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਸੰਯੋਗ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਵਿਆਪਜ ਵਿਆਪਕ ਨਹੀਂ॥

(ਉੱਤਰ) ਏਹ ਨਿਯਮ ਇਕੋ ਜਹੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚਘਟ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਆਕਾਰ ਨਹੀਂ ਉਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਘਟ ਸਕਦਾ ਜੀਕਨ ਲੋਹਾ ਸਥੂਲ ਅਗਨੀ ਸੂਖਛਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਏਸ ਕਰਕੇ ਲੋਹੇ ਵਿਚ ਵਿਦਯੁਤ (ਬਿਜਲੀ) ਅਗਨੀ ਵਿਆਪਕ ਹੋਕੇ ਇਕੋ ਹੀ ਅਵਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਦੋਨੋਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਊਕਨ ਜੀਵ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਥੀਂ ਸਥੂਲ ਅਰ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਜੀਵ ਥੀਂ ਸੂਖਛਮ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਵਿਆਪਕ ਅਰ ਜੀਵ ਵਿਆਪਜ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਏਹ ਵਿਆਪਜ ਵਿਆਪਕ ਸੰਬੰਧ ਜੀਵ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਸੇਵਜ ਸੇਵਕ, ਆਧਾਰ ਆਧੇਯ, ਸ੍ਵਾਮੀ ਭ੍ਰਿਤਜ, ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਜਾ ਅਰ ਪਿਤਾ ਪੁਤ੍ਰ ਆਦੀ ਭੀ ਸੰਬੰਧ ਹਨ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੇ ਵੱਖੋ ਵਖਰੇ ਹਨ ਤਾ :—

ਪ੍ਰਜਵਾਨੰ ਬ੍ਰਹਮ ॥੧॥ ਅਹੰ ਬ੍ਰਹਮਾਸਮਿ ॥੨॥ ਤੱਤ੍ਵਮਸਿ ॥ ੩ ॥ ਅਯਮਾਤਮਾ ਬ੍ਰਹਮ ॥ ੪ ॥

ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਇਨਾਂ ਮਹਾਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀ ਹੈ ? (ਉੱਤਰ) ਏਹ ਵੇਦ ਵਾਕਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿੰਤੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗ੍ਰਥਾਂ ਦੇ ਵਚਨ ਹਨ ਅਰ ਇਨਾਂਦਾ ਨਾਮ ਮਹਾਵਾਕ ਕਿਧਰੇ ਭੀ ਸਤਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਅਰਥਾਤ ਅਹੰ(ਮੈਂ) ਬ੍ਰਹਮ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਸਥਿਤ (ਅਸਮੀ) ਹਾਂ। ਏਥੇ ਤਤਸਥ ਉਪਾਧੀ ਹੈ ਜੀਕਨ "ਮੰਚਾ: ਕ੍ਰੋਸ਼ੰਤਿ" ਮੰਜੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਮੰਜੇ ਜੜ੍ਹ ਹਨ ਉਨਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲਨ ਦਾ ਸਾਮਰਥ ਨਹੀਂ ਏਸ ਕਰਕੇ ਮੰਜੇਆਂ ਦੇ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਸ਼ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਏਥੇ ਭੀ ਜਾਨਨਾ। ਕੋਈ ਕਹੇ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸਬ ਪਦਾਰਥ ਹਨ ਫਿਰ ਜੀਵ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਕਹਿਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ। ਏਸਦਾ ਉੱਤਰ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਸਬ ਪਦਾਰਥ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਠਹਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸਮਾਨ ਧਰਮ ਵਾਲਾ ਨਜ਼ਦੀਕ ਠਹਰਿਆ ਹੋਇਆ ਜੀਵ ਹੈ ਊਕਨ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਅਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਅਰ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਓਹ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਾਖਛਾਤ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਰਹਿਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਜੀਵ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਨਾਲ ਤਤਸਥ ਵਾ ਤਤਸਹਚਰਿਤ ਉਪਾਧੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਹਚਾਰੀ ਜੀਵ ਹੈ ਏਸ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਅਰ ਬ੍ਰਹਮ ਇੱਕ ਨਹੀਂ। ਜੀਕਨ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਅਰ ਏਹ ਇੱਕ ਹਾਂ ਅਰਥਾਤ ਅਵਿਰੋਧੀ ਹਾਂ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਜੋ ਜੀਵ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਬੱਧ ਹੋਕੇ ਨਿਮਗਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਕਹ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਅਰ ਬ੍ਰਹਮਇਕੋ

ਅਰਥਾਤ ਅਵਿਰੋਧੀ ਇਕੋ ਅਵਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਹਾਂ ਜੇਹੜਾ ਜੀਵ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਅਪਨੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਓਹੀ ਸਾਧਰਮ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਨਾਲ ਏਕਤਾ ਕਹ ਸਕਦਾ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਅੱਛਾ ਤਾਂ ਏਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰੋਗੇ (ਤਤ) ਬ੍ਰਹਮ(ਤ੍ਵੰ)ਤ੍ਵੰ ਜੀਵ(ਅਸੀ)ਹੈ, ਹੇ ਜੀਵ(ਤ੍ਵੰ)ਤ੍ਵੰ (ਤਤ) ਓਹ ਬ੍ਰਹਮ (ਅਸੀ) ਹੈ॥

(ਉੱਤਰ) ਤੁਸੀਂ ਤਤ ਸ਼ਬਦ ਥੀਂ ਕੀ ਲੈਂਦੇ ਹੋ, 'ਬ੍ਰਹਮ' ਬ੍ਰਹਮ ਪਦ ਦੀ ਅਨੁਵ੍ਰਿੱਤੀ ਕਿਥੋਂ ਲਿਆਏ ?

ਸਦੇਵ ਸੋਮਜੇਦਮਗ੍ਰ ਆਸੀਦੇਕਮੇਵਾਦ੍ਵਿਤੀਯੰ ਬ੍ਰਹਮ ॥

ਏਸ ਪੂਰਵਵਾਕ ਥੀਂ। ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਇਸ ਛਾਂਦੋਗਜ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜੇ ਓਹ ਵੇਖੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਥੇ ਬ੍ਰਹਮ ਸ਼ਬਦਦਾ ਪਾਠ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਏਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਝੂਠ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿੰਤੂ ਛਾਂਦੋਗਜ ਵਿਚ ਤਾਂ :—

ਸਦੇਵ ਸੋਮਜੇਦਮਗ੍ਰ ਆਸੀਦੇਕਮੇਵਾਦ੍ਵਿਤੀਯਮ ॥

ਛਾਂਦੋਗਜ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੬। ਖੰਡ ੨। ਮੰਤ੍ਰ ੧॥

ਅਜੇਹਾ ਪਾਠ ਹੈ ਉਥੇ ਬ੍ਰਹਮ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਤਤ ਸ਼ਬਦ ਥੀਂ ਕੀ ਲੈਂਦੇ ਹੋ ? (ਉੱਤਰ) :—

ਸ ਯ ਏਸ਼ੋਣਿਮਾ। ਏਤਦਾਤਮਜਗੁਅੰ ਸਰਵੰ ਤਤਸਤਜ ਗੁਅੰ ਸ ਆਤਮਾ ਤੱਤ੍ਵਮਸਿ ਸ਼੍ਵੇਤਕੇਤੋ ਇਤਿ ॥

ਛਾਂਦੋਗਜ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੬। ਖੰਡ ੮। ਮੰਤ੍ਰ ੬–੭ ॥

ਓਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਾਨਨ ਜੋਗਜ ਹੈ ਜੋ ਏਹ ਅਤਜੰਤ ਸੂਖਛਮ ਅਰਏਸ ਸਬ ਜਗਤ ਅਰ ਜੀਵ ਦਾ ਆਤਮਾ ਹੈ ਓਹੋ ਹੀ ਸਤ ਸ੍ਵਰੂਪ ਅਰ ਅਪਨਾ ਆਤਮਾ ਆਪਹੀ ਹੈ। ਹੇ ਸ਼੍ਵੇਤਕੇਤੋ ਪ੍ਰਿਯ ਪੁਤ੍ਰ!

ਤਦਾਤਮਕਸਤਦੰਤਰਯਾਮੀ ਤ੍ਵਮਸਿ ॥

ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਯਕਤ ਹੈਂ ਏਹ ਅਰਥ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਥੀਂ ਅਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ :—

ਯ ਆਤਮਨਿ ਤਿਸ਼੍ਠੱਨਾਤਮਨੋਂਤਰੋਯਮਾਤਮਾ ਨ ਵੇਦ ਯਸਜਾਤਮਾ ਸ਼ਰੀਰਮ। ਆਤਮਨੋਂਤਰੋਯਮਯਤਿ ਸ ਤ ਆਤਮਾਂਤਰਯਾਮਜਮ੍ਰਿਤਃ ॥

ਏਹ ਬ੍ਰਿਹਦਾਰਣ੍ਯਕ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ । ਮਹਾਰਿਸ਼ੀ ਯਾਗਵਲ੍ਕ੍ਯ ਅਪਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮੈਤ੍ਰੇਯੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਮੈਤ੍ਰੇਯੀ ਜੇਹੜਾ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਆਤਮਾ ਅਰਥਾਤ ਜੀਵ ਵਿਚ ਸਥਿਰ ਅਰ ਜੀਵਾਤਮਾ ਥੀਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੂੜ੍ਹ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨਹੀਂ ਜਾਨਦਾ ਕਿ ਓਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ।ਜਿਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਜੀਵਾਤਮਾ ਸ਼ਰੀਰ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਜੀਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਜੀਵ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਜੀਵਾਤਮਾ ਥੀਂ ਭਿੰਨ ਰਹਿਕੇ ਜੀਵਦੇ ਪਾਪ ਪੁੰਨਾਂ ਦਾ ਸਾਖਛੀ ਹੋਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਕੇ ਨਿਯਮ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਓਹੋ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਸ੍ਵਰੂਪ ਤੇਰਾ ਭੀ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਆਤਮਾ ਅਰਥਾਤ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਤੂ ਜਾਨ। ਕੀ ਕੋਈ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਚਨਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਦੂਜਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ "ਅਯਮਾਤਮਾ ਬ੍ਰਹਮ" ਅਰਥਾਤਸਮਾਧੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਜਦ ਯੋਗੀਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਪ੍ਰਤਖਛ ਹੁੰਦਾਹੈ ਤਦ ਓਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਜੇਹੜਾ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਉਹੋ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰਵਤ੍ਰ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਜੇਹੜੇ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੇ ਵੇਦਾਂਤੀ ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਏਕਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਵੇਦਾਂਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਨਦੇ (ਪ੍ਰਸ਼ਨ):—

अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणीति ॥ ਛਾਂਦੋਗ੍ਯਉਪਨਿਸ਼ਦ ਪ੍ਰਃ ੬ । ਖੰਡ ੩। ਮੰਤ੍ਰ ੨॥

तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत ॥ ਤੈਤ੍ਤਿਰੀਯਃ ਬ੍ਰਹਃਅਨੁਃ ੬॥

ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜਗਤ ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਰਚਕੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਅਰ ਜੀਵ ਰੂਪ ਹੋਕੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਮ ਅਰ ਰੂਪ ਦੀ ਵ੍ਯਾਖ੍ਯਿਆ ਕਰਾਂ । ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨੇ ਉਸ ਜਗਤ ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਬਨਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਓਹੋ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟ ਹੋਇਆ ਇਤ੍ਯਾਦੀ ਸ਼੍ਰੁਤੀਆ ਦਾ ਅਰਥ ਦੂਜਾ ਕ੍ਯਿਸ ਤਰਾਂ ਕਰ ਸੱਕੋਗੇ ?

(ਉੱਤਰ)ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪਦ ਪਦਾਰਥ ਅਰ ਵਾਕ੍ਯਾਰਥ ਜਾਨਦੇ ਤਾਂ ਅਜੇਹਾ ਅਨਰਥ ਕਦੀ ਨਾ ਕਰਦੇ ਕ੍ਯੋਂਕਿ ਏਥੇ ਏਸ ਤਰਾਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਇਕ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੂਜਾ ਅਨੁਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਪਸ਼ਚਾਤ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੈ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟ ਹੋਏ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨੁਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੋਕੇ ਵੇਦ ਦੁਆਰਾ ਸਬ ਨਾਮ ਰੂਪ ਆਦੀ ਦੀ ਵਿਦ੍ਯਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਾ ਆਪ ਜੀਵ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਨੁਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਅਨੁ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਜਾਨਦੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜੇਹਾ ਉਲਟਾ ਅਰਥ ਕਦੀ ਨਾ ਕਰਦੇ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) "ਸੋਅਯੰ ਦੇਵਦੱਤੋ ਯ ਉਸ਼ਣਕਾਲੇ ਕਾਸ਼ਤਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਃ ਸ

ਇਦਾਨੀਂ ਪ੍ਰਾਵ੍ਰਿਟਸਮਯੇ ਮਥੁਰਾਯਾਂਦ੍ਰਿਸ਼ਜਤੇ" ਅਰਥਾਤ ਜੇਹੜਾ ਦੇਵਦੱਤ ਮੈਨੇ ਗਰਮੀ ਦੀ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਉਸੇ ਨੂੰ ਬਰਸਾਤ ਦੀ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਮਥੁਰਾ ਵਿਚ ਵੇਖਨਾ ਹਾਂ, ਏਥੇ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਗਰਮੀ ਦੀ ਮੌਸਮ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਸ਼ਰੀਰ ਮਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਲਖਛ ਕਰਕੇ ਦੇਵਦੱਤ ਲਖਛਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਏਸ ਭਾਗਤਿਆਗ ਲਖਛਣਾ ਥੀਂ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਖਛ ਦੇਸ਼ਕਾਲ ਮਾਇਆ ਉਪਾਧੀ ਅਰ ਜੀਵ ਦਾ ਏਹ ਦੇਸ਼, ਕਾਲ, ਅਵਿਦਜਾ ਅਰ ਅਲਪਗੱਤਾ ਉਪਾਧੀ ਛੱਡ ਚੈਤੰਨ ਮਾਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਲਖਛ ਦੇਨ ਕਰਕੇ ਇੱਕੋ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਵਸਤੂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਲਖਛ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਭਾਗਤਿਆਗ ਲਖਛਣਾ ਅਰਥਾਤ ਕੁਝ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ ਅਰ ਕੁਝ ਛੱਡ ਦੇਨਾ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸਰਵਗਜਤ੍ਵ ਆਦੀ ਵਾਚਜਾਰਥ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ, ਅਲਪਗਜਤ੍ਵ ਆਦੀ ਵਾਚਜਾਰਥ ਜੀਵ ਦਾ ਛੱਡਕੇ ਚੈਤੰਨ ਮਾਤ੍ਰ ਲਖਛਜਾਰਥ ਦੇ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਦ੍ਵੈਤ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਏਥੇ ਕੀ ਕਹ ਸੱਕੋਗੇ ? (ਉੱਤਰ)ਪਹਿਲੇ ਤੁਸੀਂ ਜੀਵ ਅਰ ਈਸ਼੍ਵਰ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਵਾ ਅਨਿੱਤ ? (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਾਧੀਜਨਜ ਕਲਪਿਤ ਹੋਨ ਕਰਕੇਅਨਿੱਤ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ। (ਉਤਰ) ਉਸ ਉਪਾਧੀਨੂੰ ਨਿੱਤ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਵਾ ਅਨਿੱਤ ? (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸਾਡੇ ਮਤ ਵਿਚ–

ਜੀਵੇਸ਼ੌ ਚ ਵਿਸ਼ੁੱਧਾਚਿਦ੍ਵਿਭੇਦਸਤੁ ਤਯੋਰਦ੍ਵਯੋਃ।
ਅਵਿਦਜਾ ਤੱਚਿਤੋਰਯੋਗਃ ਸ਼ਡਸਮਾਕਮਨਾਦਯਃ॥
ਕਾਰਯੋਪਾਧਿਰਯੰ ਜੀਵਃ ਕਾਰਣੋਪਾਧਿਰੀਸ਼੍ਵਰਃ।
ਕਾਰਯਕਾਰਣਤਾਂ ਹਿਤ੍ਵਾਪੂਰਣਬੋਧੋਅਵਸ਼ਿਸ਼ਜਤੇ॥

ਏਹ'ਸੰਖਛੇਪ ਸ਼ਾਰੀਰਿਕ'ਅਰ 'ਸ਼ਾਰੀਰਿਕਭਾਸ਼ਜ' ਵਿਚ ਕਾਰਿਕਾ ਹਨ ਅਸੀਂ ਵੇਦਾਂਤੀ ਛੀ ਪਦਾਰਥ ਇਕ (੧) ਜੀਵ, ਦੂਜਾ(੨)ਈਸ਼੍ਵਰ, ਤੀਜਾ (੩) ਬ੍ਰਹਮ, ਚੌਥਾ ਜੀਵ ਅਰ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੇਦ, ਪੰਜਵਾਂ (੫) ਅਵਿਦਜਾ ਅਗਿਆਨ ਅਰ ਛੇਵਾਂ(੬)ਅਵਿਦਜਾ ਅਰ ਚੈਤੰਨ ਦਾ ਯੋਗ ਇਨਾਂਨੂੰ ਅਨਾਦੀ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਪਰੰਤੂ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਅਨਾਦੀ ਅਨੰਤ ਅਰ ਹੋਰ ਪੰਜ ਅਨਾਦੀ ਸਾਂਤ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਗਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਤਕ ਅਗਿਆਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਤਕ ਏਹ ਪੰਜ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਇਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਦੀ ਆਦੀ ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਏਸ ਲਈ ਅਨਾਦੀ ਅਰ ਗਿਆਨ ਹੋਨ ਦੇ ਪਸ਼ਚਾਤ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਏਸ ਕਰਕੇ ਸਾਂਤ ਅਰਥਾਤ ਨਾਸ਼ ਵਾਲੇ ਕਹਾਂਦੇ ਹਨ॥

(ਉੱਤਰ) ਏਹ ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਨੋਂ ਸ਼ਲੋਕ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅਵਿਦਜਾ ਦੇ ਯੋਗ ਬਿਨਾ ਜੀਵ ਅਰ ਮਾਯਾ ਦੇ ਯੋਗ ਬਿਨਾ ਈਸ਼੍ਵਰ ਤੁਹਾਡੇ ਮਤਵਿਚਸਿੱਧ

नहीं हो सकदा ऐस करके "तॅचित्तोरयोगः" जेहड़ा छेवां पदारथ तुसां ने गिनिआ है ओह नहीं रहिआ किउंकि ओह अविदजा, माजा, जीव, ईशूर विच चरित्तारथ होगिआ अर ब्रहम तथा माजा अर विदिआ दे योग दे बिना ईशूर नहीं बनदा फेर ईशूर नूं अविदिआ अर ब्रहम थीं वखरा गिनना विअरथ है ऐस लई दो हीं पदारथ अरथात ब्रहम अर अविदजा तुहाडे मत विच सिॅधहो सॅक दे हन छी नहीं तथा तुहाडापहिलों कारज उपाधी, कारणउपाधी थीं जीव अर ईशूरदा सिॅध करना तद हो सकदा कि जद अनंत, निॅत, शुॅध, बुॅध,मुकत सूभाव सरव विआपकब्रहम विच अगिआन सिॅध करो जे उूसदे इक देश विच सूशूख अरसूविजशक अगिआन अनादी सरवत्र मंनोगे तां सब ब्रहम शुॅध नहीं होसकदा अर जद इक देश विच अगिआन मंनोगे तां ओह परीछिंन होन करके इधर उधर आंदा जांदा रहेगा जिथे जिथे जावेगा उॅथों उॅथों दा ब्रहम अगिआनी अर जिस जिस देश नूं छडदा जावेगा उस उस देश दा ब्रहम गिआनी हुंदा रहेगा तां किसे देश दे ब्रहम नूं अनादी शुॅध गिआन युकत ना कह सकोगे । अर जेहड़ा अगिआन दी सीमा विच ब्रहम है ओह अगिआन नूं जानेगा बाहर अर अंदर दे ब्रहम दे टुकड़े हो जानगे, जे आखो कि टुकड़े हो जान ब्रहम दी की हानी तां अखंड नहीं अर जे अखंड है तां अगजानी नहीं तथा गिआनी दे अभाव वा विपरीत गिआन भी गुण होनकरके किसे दूवज दे नाल निॅत सॅबंध दुआरा रहेगा । जेकर अजेहा है तां समवाज सॅबंध होन करके अनिड़ कदी नहीं हो सकदा अर जिस तरां शरीर दे इक देश विचफोड़ा होन करके सरवत्र दुख फैल जांदा है। उसे तरां इक देश विच अगिआन सुख, दुॅख, कलेशां दी उपलखधी होन करके सब ब्रहम दुख आदी दे अनुभव तों हीं कारज उपाधी अरथात अंतहकरण दी उपाधी दे योग थीं ब्रहम नूं जीव मंनोगे तां असीं पुछने हां कि ब्रहम विआपक है वा परिछिंन, जे कहो विआपक अर उपाधी परिछिंन है अरथात इक देशी अर वखो वखरे हन तां अंतहकरण चलदा फिरदा है वा नहीं ?

(उॅतर) चलदा फिरदा है (पूशन) अंतहकरण दे नाल ब्रहम भी चलदा फिरदा है वा सथिर रहिंदा है ?

(उॅतर) सथिर रहिंदा है ॥

(पूशन) जद अंतहकरण जिस जिस देश नूं छॅडदा है उस उस

देश़ दा ब्रूहम अगिआन रहित अर जिस जिस देश़ नूँ प्रापत हुंदा है उुस उुस देश़ दा शुॱध ब्रूहम अगिआनी हुंदा होवेगा ? उुसे तरां छिन विच गिआनी अर अगिआनी ब्रूहम हुंदा रहेगा एेस करके मुकती अर बंध भी छिनभंगुर होवेगा, अर जिस तरां होरदे वेखन दा होर समरण नहीं कर सकदा उुसे तरां कॱल दी वेखी सुनी होई वसतु वा बाति दा गिआन नहीं रह सकदा किउंकि जिस समय वेखिआ सुणिआसी ओह दूजा देश़ अर दूजा काल जिस समय समरण करदा है ओह दूजा देश़ अर काल है जे कहो कि ब्रूहम इक है तां .सरवॱगज किउं नहीं जे कहो कि अंतहकरण भिंन भिंन हन एेस लई ओह भी भिंन भिंन हो जांदा होवेगा तां ओह जड़ है उुस विच गिआन नहीं हो सकदा, जे कहो कि ना केवल ब्रूहम अर ना केवल अंतहकरण नूँ गिआन हुंदा है किंतु अंतहकरण विच सथित चिदाभास नूँ गिआन हुंदा है तां भी चैतंन ही नूँ अंतहकरण दुआरा गिआन होइआ तां ओह नेत्र दुआरा अलप, अलपगज किउं है ? एेस लई कारण उुपाधी अर कारज उुपाधी दे जोग करके ब्रूहम जीव अर ईशूर नहीं बना सकोगे किंतु ईशूर नाम ब्रूहम दा है अर ब्रूहम थीं भिंन अनादी अनुतपंन, अर अंमिृत सरुप जीव दा नाम जीव है । जे तुसीं आखो जीव चिदाभास दा नाम है तां ओह छिनभंगुर होन करके नशट हो जावेगा मुकती दा सुख कौंन भोगेगा, एेस लई ब्रूहम जीव अर जीव ब्रूहम कदी ना होइअ, ना है अर ना होवेगा ॥

(प्रशन) तां "सदेव सोमजेदमगृ आसी देकमेवाद्वितीयम" छांः अदैतसिॱधी किम तरां होवेगी, साडे मत विच तां ब्रूहम थीं वखरा कोई सजातीय, विजातीय अर सगत अवैवां दे भेद ना होन करके इक ब्रूहम ही सिॱध हुंदा है जद जीव दूजा है तां अदैतसिॱधी किम तरां हो सकदी है । (उुॱतर) एेस भ्रम विच पैके किउं डरदे हो विशेश़ विशेश़ण विदजा दा गिआन करो कि उुसदा की फल है जे आखो कि "वजावरतकं विशेश़णं भवतीति"विशेश़ण भेदकारक हुंदा है तां इंनां होर भी मंनो कि "पूवरतकं पूकाशकमपि विशेश़णं भवतीति" विशेश़ण पूवरतक अर पूकाश़क भी हुंदा है तां समझो कि अदैत विशेश़ण ब्रूहम दा है एेस विच विआवरतक धरम एेह है कि अदैत वसतु अरथात जेहड़े अनेक जीव अर तॱत हन उुनां थीं ब्रूहम नूँ वखरा करदा है अर विशेश़ण दा पूकाश़क धरम एेह है कि ब्रूहम दे इक

ਹੋਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰਾਂ "ਅਸਮਿੰਨਗਰੇਅਦ੍ਵਿਤੀਯੋ ਧਨਾਢਯੋ ਦੇਵਦੱਤਃ ਅਸਯਾਂਸੇਨਾਯਾਮਦ੍ਵਿਤੀਯਃ ਸ਼ੂਰਵੀਰੋ ਵਿਕ੍ਰਮਸਿੰਹਃ" ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਹਿਆ ਕਿ ਏਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਅਦ੍ਵਿਤੀਯ ਧਨਾਢਯ ਦੇਵਦੱਤ ਅਰ ਏਸ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਅਦ੍ਵਿਤੀਯ ਸ਼ੂਰਵੀਰ ਵਿਕ੍ਰਮਸਿੰਘ ਹੈ ਏਸਤੋਂ ਕੀ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੇਵਦੱਤ ਵਰਗਾ ਏਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਧਨਾਢਯ ਅਰ ਏਸ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਵਿਕ੍ਰਮਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦੂਜਾ ਸ਼ੂਰਵੀਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਘਟ ਭਾਂ ਹਨ ਅਰ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਆਦੀ ਜੜ ਪਦਾਰਥ ਪਸ਼ੂ ਆਦੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਰ ਦ੍ਰਖਤ ਭੀ ਹਨ ਉਨਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ੇਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਵਰਗਾ ਜੀਵ ਵਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿੰਤੂ ਘਟ ਭਾਂ ਹਨ ਏਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਸਦਾ ਇਕ ਹੈ ਅਰ ਜੀਵ ਤਥਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਤੱਤ ਅਨੇਕ ਹਨ ਉਨਾਂ ਥੀਂ ਭਿੰਨ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਇਕਪਨੇ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨਹਾਰਾ ਅਦ੍ਵੈਤ ਵਾ ਅਦ੍ਵਿਤੀਯ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ ਏਸਤੋਂ ਜੀਵ ਵਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਅਰ ਕਾਰਯ ਰੂਪੀ ਜਗਤ ਦਾ ਅਭਾਵ ਅਰ ਨਿਸ਼ੇਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿੰਤੂ ਏਹ ਸਭ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਤੁੱਲ ਨਹੀਂ ਏਸ ਤੋਂ ਨਾ ਅਦ੍ਵੈਤਸਿੱਧੀ ਅਰ ਦ੍ਵੈਤਸਿੱਧੀ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਨਾ ਪਵੋ, ਸੋਚੋ ਅਰ ਸਮਝੋ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਤ ਚਿਤ ਆਨੰਦ, ਅਰ ਜੀਵ ਦੇ ਅਸਤੀ, ਭਾਤੀ, ਪ੍ਰਿਯ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਏਕਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਫੇਰ ਕਿਉਂ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹੋ ?

(ਉੱਤਰ) ਕਿੰਚਿਤ ਸਾ ਧਰਮ ਮਿਲਨ ਨਾਲ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਜੜ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ, ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਜਲ ਅਰ ਅੱਗ ਆਦੀ ਭੀ ਜੜ ਅਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ ਹਨ ਇਨੇ ਨਾਲ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਇਨਾਂ ਵਿਚ ਵੈ-ਧਰਮਭੇਦ ਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਰਥਾਤ ਵਿਰੁੱਧ ਧਰਮ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਰੀਧ ਰੁੱਖਾਪਨ ਸਖਤਿਆਈ ਆਦੀ ਗੁਣ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਅਰ ਰਸ ਦ੍ਰਵਤ੍ਵ, ਕੋਮਲਤਾ ਆਦੀ ਧਰਮ ਜਲ ਅਰ ਰੂਪ, ਦਾਹ ਕਰਨਾ ਆਦੀ ਧਰਮ ਅਗਨੀ ਦੇ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਮਨੁੱਸ਼ ਅਰ ਕੀੜੀ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ, ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਖਾਂਦੇ, ਅਰ ਪੈਰ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਹਨ ਤਥਾਪੀ ਮਨੁੱਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੋ ਪੈਰ ਅਰ ਕੀੜੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਅਨੇਕ ਪੈਰ ਆਦੀ ਭਿੰਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਅਨੰਤ ਗਿਆਨ, ਅਨੰਤ, ਬਲ, ਕ੍ਰਿਆ, ਭਰਮ ਤੋਂ ਰਹਤ ਹੋਨਾ ਅਰ ਵਿਆਪਕਤਾ ਜੀਵ ਥੀਂ ਅਰ ਜੀਵ ਦੇ ਅਲਪ-ਗਿਆਨ, ਅਲਪਬਲ, ਅਲਪ ਸ੍ਵਰੂਪ, ਭ੍ਰਮ ਵਾਲਾ ਹੋਨਾ, ਅਰ ਪਰੀਛਿੰਨਤਾ ਆਦੀ ਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਥੀਂ ਭਿੰਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਅਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਇਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਭੀ (ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਤੀ ਸੂਖਛਮ ਅਰ ਜੀਵ ਉਸਤੋਂ ਕੁਝ ਸਥੂਲ ਹੋਨ ਕਰਕੇ) ਭਿੰਨ ਹੈ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) :—

ਅਥੋਦਰਮੰਤਰੰ ਕੁਰੁਤੇ। ਅਥ ਤਸਜ ਭਯੰ ਭਵਤਿ ਦ੍ਵਿਤੀਯਾਦ੍ਵੈ ਭਯੰ ਭਵਤਿ ॥

ਏਹ ਬ੍ਰਿਹਦਾਰਣਯਕ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ ਜੇਹੜਾ ਬ੍ਰਹਮ ਅਰ ਜੀਵ ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਭੀ ਭੇਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਭੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੂਜੇ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਭੈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।(ਉੱਤਰ)ਏਸ ਦਾ ਅਰਥ ਏਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਨਿ ਤੂ ਜੋ ਜੀਵ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ੇਧ ਵਾ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ਼ ਵਿਚ ਪਰੀਛਿੰਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਮੰਨੇ ਵਾ ਉਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਰ ਗੁਣ ਕਰਮ ਸੁਭਾਵ ਥੀਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਵੇ ਅਥਵਾ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਰੇ ਉਸਨੂੰ ਭੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦ੍ਵਿਤੀਯ ਬੁੱਧੀ ਅਰਥਾਤ ਈਸ਼ੁਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਤਥਾ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਨੂੰ ਆਖੇ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਵਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਾਨੀ ਕਰਦਾ, ਅਰ ਦੁਖ ਦੇਂਦਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨਾਂ ਥੀਂ ਭੈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰਦਾ ਅਵਿਰੋਧ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਓਹ ਇਕ ਕਹਾਂਦੇ ਹਨ,ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੇਵਦੱਤ, ਯਗਦੱਤ, ਅਰ ਵਿਸ਼ਨੂਮਿਤ੍ਰ ਇਕ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਵਿਰੋਧ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹਨ, ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਰਹਿਨ ਕਰਕੇ ਸੁਖ ਅਰ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਬ੍ਰਹਮ ਅਰ ਜੀਵ ਦੀ ਸਦਾ ਏਕਤਾ ਅਨੇਕਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਵਾ ਕਦੀ ਦੋਨੋਂ ਮਿਲਕੇ ਇਕ ਭੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਵਾ ਨਹੀਂ ?

(ਉੱਤਰ) ਹੁਨੇ ਏਸ ਤੋਂ ਪਹਲਾਂ ਕੁਝ ਉੱਤਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਕੋ ਜਹੇ ਧਰਮ ਮਿਲ ਜਾਨ ਥੀਂ ਏਕਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਥੀਂ ਮੂਰਤੀ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਜੜ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਅਰ ਕਦੀ ਵਖਰੇ ਨਾ ਰਹਿਨ ਕਰਕੇ ਏਕਤਾ, ਅਰ ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਵਿਭੂ ਸੂਖਛਮ, ਅਰੂਪ, ਅਨੰਤ ਆਦੀ ਗੁਣ, ਅਰ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਪਰੀਛਿੰਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯਤ੍ਵ ਆਦੀ ਵੈਧਰਮ ਕਰਕੇ ਭੇਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਆਦੀ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਥੀਂ ਭਿੰਨ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਕਿਉਂ ਕਿ ਅਨ੍ਯ ਅਰਥਾਤ ਅਵਕਾਸ਼ ਦੇ ਬਗੈਰ ਮੂਰਤੀ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹ ਸਕਦਾ ਅਰ ਵ੍ਯਤੀਰੇਕ ਅਰਥਾਤ ਸ੍ਵਰੂਪ ਥੀਂ ਭਿੰਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਭਿੰਨਤਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਅਰ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਆਦੀ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਉਸ ਥੀਂ ਵਖਰੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਅਰ ਸਰੂਪ ਥੀਂ ਇਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਘਰ ਦੇ ਬਨਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ, ਲਕੜੀ ਅਰ ਲੋਹਾ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਘਰ ਬਨ ਗਿਆ ਤਦ ਭੀ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਹਨ ਅਰ ਜਦ ਓਹ ਨਸ਼ਟ ਹੋਗਿਆ ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਸਭ ਅਵੈਵ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਗਏ ਤਦ ਭੀ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ

हन अरथात इॅनां कालां विच आकाश तों भिंन नहीं होसकदे अर सरूप तों भिंन होन करके ना कदी इॅक सी, हन अर होनगे, इस तरां जीव तथा सब संसार दे पदारथ परमेशूर विच विआपज होन करके परमेशूर थीं इॅनां कालां विच भिंन, अर सरूप भिंन होन करके इक कदी नहीं हुंदे अर कुल वेदांतीआं दी दृिशटी कानै पुरुश दे समान अनूज दे वल जाके वजतीरेक भाव तों हटके विरुॅध हो गई है कोई भी अजेहा दृवज नहीं है जिस विच सगुण, निरगुणता, अनूज, वजतीरेक सादरमज, वैधरमज अर विशेशण भाव ना होवे ॥

(प्रशन) भला इक मजान विच दो तलवारां कदी रह सकदीअ हन इक पदारथ विच सगुणता अर निरगुणता किमतरांरह सकदीहै?

(उॅतर) जिस तरां जड़ दे रूप आदी गुण हन अर चैतन दे गिआन आदी गुण जड़ विच नहीं हन उसे तरां चैतन विच इछिआ आदी गुण हन अर रूप आदी जड़ दे गुण नहीं हन एस लई "यदगुणैःसह वरॅतमानं तत सगुणम" "गुणैभजो यॅनिरगतं प्रिथगभूतं तॅनिरगुणम" जो गुणां थीं सहित ओह सगुण अर जो गुणां थीं रहित ओह निरगुण कहांदा है अपने अपने सुभाविक गुणां दे सहित अर दूजे विरोधी दे गुणां थीं रहित होन करके सब पदारथ सगुण अर निरगुण हन कोई भी अजेहा पदारथ नहीं है कि जिस विच केवल निरगुणता वा केवल सगुणता होवे किंतु इक विच ही सगुणता अर निरगुणता सदा रहिंदी है उसे तरां परमेशूर अपने अनंत गिआन बल आदी गुणां करके सगुण अर रूप आदी जड़दे तथा देश आदी जीवदे गुणां थीं वखरा होन करके निरगुण कहांदा है ॥

(उॅतर) एह कलपना केवल अगजानी अर अविदवाना दीहै जिनां नूं विदजा नहीं हुंदी ओह पशू दी निआईं जेहा तेहा बड़बड़ाइआ करदे हन जिस तरां सरसाम दा रोगी मनुॅश अंड बैंड बकदा है उसे तरां अविदवानां दे कहे वाक नूं विअरथ समझना चाहीदे ॥

(प्रशन) परमेशूर रागी वाला है वा विरकत ?

(उॅतर) दोहां विॅच नहीं किउंकि रागी अपने तों भिंन उॅतम पदारथां विच हुंदा हैसो परमेशूर थीं कोई पदारथ वखरावा उॅतम नहीं है एस लई उस विच रागी दा होना संभव नहीं अर जेहड़ा प्रापत नूं छड देवे उस नूं विरकत कहिंदे हन ईशूर विआपक होन करके

किसे पदारथ नूं छड ही नहीं सकदा एस लई विरकत भी नहीं।

(प्रशन) ईशूर विच इछिआ है वा नहीं?

(उॅतर) उजेही इछिआ नहीं किउंकि इछिआ भी अप्रापत उॅतम अर जिसदी प्रापती थीं सुख विशेश होवे उसदी हुंदी है ता ईशूर विच इछिआ होसके, ना उसदे लई कोई अप्रापत पदारथ ना कोई उस थीं उॅतम, अर पूरन सुख थीं युकत होन करके सुख अभिलाशा भी नहीं है एस वासते ईशूर विच इछिआ दा ता भाव नहीं किंतू ईखछन अरथात सब प्रकार दी विदिआ दा दरशन, अर सब शृशटी दा करना कहांदा है ओह ईखछण है इतिआदी संखछेप नाल लिखे होऐ विशिआं तों ही सजन लोग बहुत विसतार कर लैनगे। एह संखछेप नाल ईशूर दा विशय लिखके वेद दा विशय लिखने हां :—

यसमाद्रिचोअपातखछन यजुरयसमादपाकशन।
सामानि यसज लोमानजथरवांगिरसो मुखम।
सकंभं तं ब्रूहि कतमः सविदेव सः॥

अथरववेद कांड १०। प्रपाठक २३। अनुवाक ४। मंत्र २०॥

जिस परमातमा थीं रिगवेद, यजुरवेद, सामवेद अर अथरववेद, प्रगट होऐ हन ओह केहड़ा देव है? एसदा (उॅतर) जेहड़ा सब नूं उतपन करके धारण कर रहिआ है ओह परमातमा है॥

सयंभूरयाथातखजतोरथान वजदधाछाशवतीभजः समाभजः॥ यजुरवेद अधजाय ४०। मंत्र ८॥

जेहड़ा सयंभू सरवविआपक, शुॅध सनातन निराकार परमेशूर है ओह सनातन जीव रूपी प्रजा दे कलिआण दे अरथ यथावत रीती पूरवक वेद दुआरा सब विदिआ दा उपदेश करदा है॥

(प्रशन) परमेशूर नूं तुसीं निराकार मंनदे हो वा साकार?

(उॅतर) निराकार मंनदे हां॥

(प्रशन) जद निराकार है ता वेद विदिआ दा उपदेश बिना मूंह दे वरण उॅचारण किस तरां हो सकिआ होवेगा किउंकि वरणां दे

ਉੱਚਾਰਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਾਲੂ ਆਦੀ ਸਥਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯਤਨ ਅਵੱਸ਼ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥

(ਉੱਤਰ) ਪਰਮੇਸ਼ੂਰ ਦੇ ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਅਰ ਸਰਵਵਿਆਪਕ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨੀ ਵਿਆਪਤੀ ਨਾਲ ਵੇਦ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਭੀ ਮੁਖ ਆਦੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੂੰਹ ਅਰ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਵਰਣ ਉੱਚਾਰਣ ਅਪਨੇਥੀਂ ਭਿੰਨ ਨੂੰ ਬੋਧ ਕਰਾਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕੁਝ ਅਪਨੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੂੰਹ ਅਰ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਵਿਹਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਅਰ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਮੁੰਦਕੇ ਵੇਖੋ ਸੁਨੋ ਕਿ ਬਗੈਰ ਮੂੰਹ, ਜ਼ਬਾਨ, ਤਾਲੂ ਆਦੀ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਰੂਪ ਦੁਆਰਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਿੰਤੂ ਕੇਵਲ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਨ ਦੇ ਲਈ ਉੱਚਾਰਣ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਜਦ ਪਰਮੇਸ਼ੂਰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਸਰਵਵਿਆਪਕ ਨੇ ਤਾਂ ਅਪਨੀ ਸੰਪੂਰਣ ਵੇਦ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਜੀਵ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸਰੂਪ ਥੀਂ ਜੀਵਾਤਮਾ ਵਿਚ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਫੇਰ ਓਹ ਮਨੁੱਸ਼ ਅਪਨੇ ਮੁੰਹ ਨਾਲ ਉੱਚਾਰਣ ਕਰਕੇ ਦੂਸੇ ਨੂੰ ਸੁਨਾਂਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਈਸ਼ੂਰ ਵਿਚ ਏਹ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਆਸਕਦਾ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕਿਨਹਾਂ ਦੇ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਕਦ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ?

(ਉੱਤਰ) :—

अग्नेरृग्वेदोवायोरयजुर्वेदःसूर्यात्सामवेदः।

शतपथ ब्राह्मण ११ । ४ । २ । ३ ॥

ਪਹਿਲੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ੂਰ ਨੇ ਅਗਨੀ, ਵਾਯੂ, ਆਦਿਤ੍ਯ ਤਥਾ ਅੰਗਿਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ ਵੇਦ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ । (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) :—

यो ब्रह्माणं विदधाति पुरवं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै ॥ श्वेताश्वेतरउपनिषद अध्याय ६ । मंत्र १८॥

ਏਸ ਵਚਨ ਥੀਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਦੇ ਹ੍ਰਿਦੇ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਫੇਰ ਅਗਨੀ ਆਦੀ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਆਖਿਆ ?

(ਉੱਤਰ) ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਅਗਨੀ ਆਦੀ ਵਲੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਾਇਆ । ਵੇਖੋ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

ਅਗਨਿਵਾਯੁਰਵਿਭਜਸਤੁ ਤ੍ਰਯੰ ਬ੍ਰਹਮ ਸਨਾਤਨਮ।
ਦੁਦੋਹ ਯਜਵਸਿੱਧਜਰਥਮ੍ਰਿਗਜਜੁਃ ਸਾਮਲਖਛਣਮ ।

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੧ । ਮੰਤ੍ਰ ੨੩ ।

ਜਿਸ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨੇ ਆਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਕਰਕੇ ਅਗਨੀ ਆਦੀ ਚੌਹਾਂ ਮਹਾ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਚਾਰੇ ਵੇਦ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਏ ਅਰ ਉਸ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਅਗਨੀ, ਵਾਯੁ ਆਦਿੱਤ ਅਰ ਅੰਗਿਰਾ ਥੀਂ ਰਿਗ, ਯਜੁ, ਸਾਮ ਅਰ ਅਥਰਵਵੇਦ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕੀਤਾ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਉਨਾਂ ਚੌਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਏਸ ਥੀਂ ਈਸ਼੍ਵਰ ਪਖਛਪਾਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

(ਉੱਤਰ) ਉਹੋ ਹੀ ਚਾਰ ਸਬ ਜੀਵਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾ ਸਨ ਹੋਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਏਸ ਲਈ ਪਵਿਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾ ਕਰਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ।

(ਉੱਤਰ) ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦਾਤਾਂ ਈਸ਼੍ਵਰ ਪਖਛ-ਪਾਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਖੀ ਅਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਉਖਿਆਈ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਏਸ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਅਰ ਵੇਦ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਰਨਾਂ ਸਬ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਉਸੇ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜੀਕਨ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਆਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਬ ਦੇਸ਼ ਅਰ ਦੇਸ਼ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕੋ ਜਹੀ ਅਰ ਸਬ ਸ਼ਿਲਪ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭੀ ਇੱਕੋ ਜਹੀ ਹੋਨੀ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਸਬ ਦੇਸ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ ਵਿੱਚ ਤੁੱਲ ਪ੍ਰਯਤਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਪਖਛਪਾਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਰ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਜਥਾਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਭੀ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਵੇਦ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਹੋਰ ਦਾ ਬਨਾਇਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਏਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ?

(ਉੱਤਰ) ਜਿਸਤਰਾਂ ਈਸ਼੍ਵਰ ਪਵਿਤ੍ਰ, ਸਰਵਵਿਦਿਆਵਿਤ, ਸ਼ੁੱਧ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸ੍ਵਭਾਵ ਨਿਆਇਕਾਰੀ, ਦਯਾਲੂ ਆਦੀ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਜਿਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸ੍ਵਭਾਵ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕਥਨ ਹੋਵੇ ਓਹ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕ੍ਰਿਤ ਹੋਰ ਨਹੀਂ, ਅਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕ੍ਰਮ, ਪ੍ਰਤਖਛ ਆਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਆਪਤਾਂ ਦੇ ਅਰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਥੀਂ ਵਿਰੁੱਧ

कथन न होवे ओह ईश्वरोक्त जिसतरां ईश्वर दा निरब्रूम गिआन उॅसे तरां जिस पुसतक विच ब्रांती रहित गिआन दा प्रतीपादन होवे ओह ईश्वरोक्त, जिस तरां दा परमेश्वर है अजेहा अर जिस तरां दा स्रिश़टीक्रम रखिआ है उसे तरां वा ईश्वर स्रिश़टी, कारज, कारण, अर जीव दा प्रतीपादन जिस विच होवे ओह परमेश्वर दा कहिआ होइआ पुसतक हुंदा है। अर जो प्रतखछ आदी प्रमाण विशिआं थीं अविरुॅध, शुॅध आतमा दे सुभाव थीं विरुॅध ना होवे एस प्रकार दे वेद हन, होर बाइबल, कुरान आदी पुसतकां नहीं । एसदी खोलके विआखिआ बाइबल अर कुरान दे प्रकरण विच तेहरवें अर चौदवें समुॅलास विच कीती जावेगी ॥

(प्रश़न) वेद दी ईश्वर वलों होन दी ज़रूरत कुझ भी नहीं किउंकि मनुॅश़ लोग हौली हौली गिआन वधाके पिछों पुसतक भी बना लैनगे ॥

(उॅतर) कदी नहीं बना सकदे किउंकि बगैर कारण दे कारज दी उतपॅती दा होना असंभव है जिस तरां जंगली मनुॅश़ स्रिश़टी नूं वेखके भी विदवान नहीं हुंदे अर जद उनां नूं कोई शिखछा करन वाला मिल जावे तां विदवान हो जांदे हन अर हुण भी किसे कोलों पड़े बगैर कोई भी विदवान नहीं हुंदा एस प्रकार जे परमेश्वर उनां आदी स्रिश़टी दे रिशीआं नूं वेद विदिआ ना पड़्हांदा अर ओह होरनां नूं ना पड़्हांदे तां सब लोग अविदवान ही रह जांदे। जीकन किसे दे बालक नूं जनम थीं अकॅली जगह, अविदवानां वा पशूआं दे संग विच रख देईए तां ओह जिस तरां दा संग है ओहो जेहा ही हो जावेगा, एसदा दृिशटांत जंगली भील आदी हन,जद तक आरयावरत देश़ थीं शिखछा नहीं गई सी तद तक मिश़्र,यूनान अर यूरप देश़ आदी दे रहिण वाले मनुॅशां विच कुझ भी विदिआ नहीं होई सी अर इंगलैंडदे कोलंबस आदी पुरुश़ अमरीका विच जद तक नहीं गए सन तद तक ओह भी हज़ारां वरेहां थीं मूरख अरधात विदिआ हीन सन फेर सुशिखछा दे पान करके विदवान होगए हन उसे तरां परमेश्वर कोलों स्रिश़टी दे आदि विच विदजा शिखछादी प्रापती दुआरा अगोंअगों समे विच विदवान हुंदे आए ॥

स पूरवेशामपि गुरुः कालेनानवॅछेदात ॥

योगसूत्र समाधिपाद सूत्र २६ ॥

जिस तरां ऐस वेले असीं लोग अधजापकां कोलों पड़के ही विदवान हुंदे हां उसे तरां परमेसूर सृशटी दे आरंभ विच उतपंन होऐ अगनी आदी रिशीआं दा गुरु अरथात पड़ान वाला है ।किउंकि जिस तरां जोव सुशुपती अर प्रलय विच गिआन रहित होसांदे हन उस तरां परमेशूर नहीं हुंदा उसदा गिआन निॅत है ऐस लई ऐह निशचे जानना चाहीऐ कि बिना निमिॅत थीं नैमिॅतिक अरथ सिॅध कदी नहीं हुंदा ॥

(प्रशन) वेद शासत्री बोली विच प्रकाशित होऐ अर ओह अगनी आदी रिशी लोग उस संसकृित भाशा नूं नहीं जानदे सन फेर वेदां दा अरथ उनुं ने किस तरां जानिआ ?

(उॅतर)परमेशूर ने जनाइआ अर परमातमा योगी महारिशी लोग जद जद जिस जिस दे अरथ दे जानन दी इछिआ करके धिआनावसथित होके परमेशूर दे सरुप विच मसाधिसथ होऐ तद तद परमेशूर ने अभीशट मंतॄां दे अरथ जनाऐ, जद बहुतिआं दे आतमा विच वेद दे अरथ दा प्रकाश होइआ तद रिशी मुनीआं ने ओह अरथ अर रिशी मुनीआं दे इतिहास पूरवक गॄंथ बनाऐ उनुं दा नाम ब्राहमण अरथात बृहम जो वेद उसदा वजाखिआन गॄंथ होना करके ब्राहमण नाम होइआ। अरः—

रिशयो मंतॄदृिशरयः मंतॄानसंप्राददुः॥निरुकत १।२०।

जिस जिस मंतॄ दे अरथ दा दरशन जिस जिस रिशी नूं होइआ अर प्रथम ही जिसदे पहिले उस मंतॄ दा अरथ किसे ने प्रकाशित नहीं कीता सी कीता, अर दूजिआं नूं पड़ाइआ भी, ऐस लई अॅज तक उस उस मंतॄ दे नाल रिशी दा नाम याद रॅखन वासते लिखिआ आउंदा है, जेहड़े रिशीआं नूं मंतॄ करता दॅसन उनुं नूं मिथिआ-वादी समझे ओहनां मंतॄां दे अरथ दे प्रकाश करन वाले हन।

(प्रशन) वेद किनुं गॄंथां दा नाम है ?

(उॅतर) रिग, यजुर,साम अर अथरव, मंतॄ संहिता दा होरुन दा नहीं ॥ (प्रशन):—

ਮੰਤ੍ਰਬ੍ਰਾਹ੍ਮਣਯੋਰਵੇਦਨਾਮਧੇਯਮ ॥

ਇਤਿਆਦੀ ਕਾਤ੍ਯਾਯਿਨ ਆਦੀਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਤਿਗ੍ਯਾ ਸੂਤ੍ਰ ਆਦੀ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀ ਕਰੋਗੇ ?(ਉੱਤਰ) ਵੇਖੋ ਸੰਹਿਤਾ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਰੰਭ, ਅਧਿਆਯਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਵੇਦ, ਏਹ ਸਨਾਤਨ ਥੀਂ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਰੰਭ, ਵਾ ਅਧਿਆਯ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਅ ਅਰ ਨਿਰੁਕਤ ਵਿਚ: :—

ਇਤ੍ਯਪਿ ਨਿਗਮੋ ਭਵਤਿ ॥ ਇਤਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਮਾਅਃਨਿਃ ਖੰਃ੩।੪।

ਛੰਦੋਬ੍ਰਾਹਮਣਾਨਿ ਚ ਤਦ੍ਰਿਸ਼ਯਾਣਿ ॥ ਅਸ਼ਟਾਧ੍ਯਾਃ੪।੨।੬੬।

ਏਹ ਪਾਣਿਨੀ ਜੀ ਦਾ ਸੂਤ੍ਰ ਹੈ। ਏਸਤੋਂ ਭੀ ਸਾਫ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦ ਮੰਤ੍ਰਭਾਗ ਅਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਿਆਖਿਆਭਾਗ, ਇਸ ਵਿਚ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੇਖਿਆ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਬਨਾਈ "ਰਿਗਵੇਦ ਆਦੀ ਭਾਸ਼ਯਭੂਮਿਕਾ" ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਲੋ ਓਥੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਥੀਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਏਹ ਕਾਤ੍ਯਾਯਿਨ ਦਾ ਵਚਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਜੇਹਾ ਹੀ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਮੰਨੀਏ ਤਾਂ ਵੇਦ ਸਨਾਤਨ ਕਦੀ ਨ ਹੋ ਸੱਕਨ ਕਿਉਂਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ੀ, ਮਹਾਰਿਸ਼ੀ ਅਰ ਰਾਜਾ ਆਦੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖੇ ਹਨ ਅਰ ਇਤਿਹਾਸ ਜਿਸਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸਦੇ ਜਨਮ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਓਹ ਗ੍ਰੰਥ ਭੀ ਉਸਦੇ ਜਨਮ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੇਹੜੇ ਜੇਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਥੀਂ ਵਿਦ੍ਯਾ ਦਾ ਬੋਧ ਹੋਵੇ ਉਸ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਵਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਵੇਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾ ਹਨ ?

(ਉੱਤਰ) ਯਾਰਾਂ ਸੌ ਸਤਾਈ ੧੧੨੭।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸ਼ਾਖਾ ਕੀ ਅਖਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ?

(ਉੱਤਰ)ਵਗ੍ਯਾਖ੍ਯਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਖਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਵੇਦ ਦੇ ਅਵੈਵ ਭੂਤ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਖਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ?

(ਉੱਤਰ) ਜ਼ਰਾ ਜਿੱਨਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿੱਨੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾ ਹਨ ਓਹ ਆਸ਼੍ਵਲਾਯਿਨ ਆਦੀ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਭੀਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ,

अर मंत्र संहिता परमेश्वर के नाम थीं प्रसिद्ध है जिसतरां चौहां वेदां नूं परमेश्वर कृत मंनदे हन उसे तरां आश्वलायिनी आदी शाखा नूं उस उस रिशी कृत मंनदे हन। अर सब शाखा विच मंत्रां दी पूतीक धरके विआखिआ करदे हन जीकन तैत्तिरीय शाखा विच "इशेत्वोर्जे-त्वेति" इत्तिआदी पूतीकां धरके विआखआन कीता है अर वेद संहिता विच किसे दी पूतीक नहीं धरी एस लई परमेश्वर कृत चारे वेद मूल ब्रिखछ अर आश्वलायिन आदी सब शाखा रिशी मुनी कृत हन परमेश्वर कृत नहीं, जो एस विशे दी विशेश विआखिआ वेखनी चाहुन ओह "रिगवेदआदीभाश्यभूमिका" विच वेख लैनी जिसतरां मां, पिउ अपनी संतानां उत्ते कृपा दृश्टी करके उन्नती चाहुंदे हन उकन ही परमेश्वर ने सब मनुश्यां उत्ते कृपा करके वेदां नूं प्रकाशित कीता है जिस थीं मनुश्य अविदआ अंधकार भ्रम जाल थीं छुटके विदिआ विगिआन रूपी सूरज नूं प्राप्त होके अती अनंद विच रहिन अर विदिआ तथा सुखां दी बिधी करदे जान॥

(प्रश्न) वेद नित्त हन वा अनित्त?

(उत्तर) नित्त हन किउंकि परमेश्वर दे नित्त होन करके उसदे गिआन आदी गुण भी नित्त हन, जो नित्त पदारथ हन उनां दे गुण, करम, सुभाव नित्त, अर अनित्त दूवज दे अनित्त हुंदे हन॥

(प्रश्न) की इह पुसतक भी नित्त है?

(उत्तर) नहीं, किउंकि पुसतक तां पत्रे अर सिआही दा है ओह नित्त किस तरां हो सकदा है किंतु जो शबद, अरथ अर संबंध हन ओह नित्त हन॥

(प्रश्न) ईश्वर ने उनां रिशीआं नूं गिआन दित्ता होवेगा अर उस गिआन थीं उनां लोकां ने वेद बना लीते होनगे?

(उत्तर) गिआन, रीस तों बिना नहीं हुंदा 'गायत्री' आदी छंद सूरज आदी अर उदात अनुदात आदी सुर दे गिआन पूरवक गायत्री आदी छंदां दे बनान विच सरवंग दे बिना किसे दा समरथ नहीं है कि एस प्रकार दा सरवगिआन युकत शासत्र बना सके, हां वेद नूं पढ़न तों पिछे विआकरण, निरुकत अर छंद आदी ग्रंथ रिशी मुनीआं ने विदिआ दे प्रकाश दे लई बनाए हन, जे परमेश्वर वेदां दा प्रकाश ना करे तां कोई कुश भी बना ना सके, एस लई वेद परमेश्वर दे वाक हन इनां दे ही अनुसार सब लोकां नूं चलना

ਚਾਹੀਏ, ਅਰ ਜੋ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤ ਹੈ ਤਾਂ ਏਹ ਉੱਤਰ ਦੇਨਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਮਤ ਵੇਦ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਕੁਝ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਹੈ ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ॥

ਹੁਨ ਏਸਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਲਿਖਾਂਗੇ, ਏਹ ਸੰਖਛੇਪ ਕਰਕੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਅਰ ਵੇਦ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਵਿਆਖਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

—o—

ਇਤਿ ਸ਼੍ਰੀਮੱਦਯਾਨੰਦਸਰਸ੍ਵਤੀਸ੍ਵਾਮੀਕ੍ਰਿਤੇ ਸਤ੍ਯਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼ੇ
ਸੁਭਾਸ਼ਾਵਿਭੂਸ਼ਿਤ ਈਸ਼੍ਵਰ ਵੇਦਵਿਸ਼ਯੇ ਸਪ੍ਤਮਃ
ਸਮੁੱਲਾਸਃ ਸੰਪੂਰਣਃ ॥੭॥

ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਅਾਮੀਦਯਾਨੰਦਸਰਸ੍ਵਤੀਸ੍ਵਾਮੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸਤ੍ਯਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼
ਭਾਸ਼ਾਭੂਸ਼ਿਤ ਦੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਵੇਦ ਵਿਸ਼ਯ ਦਾ ਸਤਵਾਂਸਮੁੱਲਾਸ
ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ॥ ੭ ॥

———

ਅਠਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ, ਸਥਿਤੀ, ਪਰਲੈ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ।

ਇਯੰ ਵਿਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿਰ ਯਤ ਆ ਬਭੂਵ ਯਦਿ ਵਾ ਦਧੇ ਯਦਿ ਵਾ ਨ। ਯੋ ਅਸਜ਼ਾਧਯਜ਼ਖਛਃ ਪਰਮੇ ਵਯੋਮੰਤਸੋ ਅੰਗ ਵੇਦ ਯਦਿ ਵਾ ਨ ਵੇਦ॥ ੧॥

ਤਮ ਆਸੀੱਤਮਸਾਗੂਢਮਗ੍ਰੇਪ੍ਰਕੇਤੰ ਸਲਿਲੰਸਰਵਮਾ ਇਦਮ। ਤੁੱਛਜ਼ੇਨਾਭ੍ਵਪਿਹਿਤੰ ਯਦਾਸੀੱਤਪਸਸਤਨਮਹਿ ਨਾਜਾਯਤੈਕਮ॥੨॥ ਰਿਗਵੇਦ ਮੰਡਲ ੧੦ ਸੂਕਤ ੧੨੯।ਮੰਤ੍ਰ ੭। ੩ ॥

ਹਿਰਣ੍ਯਗਰਭਃ ਸਮਵਰਤਤਾਗ੍ਰੇ ਭੂਤਸ੍ਯਜਾਤਃ ਪਤਿ-ਰੇਕਆਸੀਤ ।ਸ ਦਾਧਾਰ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀਂ ਦਜ਼ਾਮੁਤੇਮਾਂ ਕਸਮੈ ਦੇਵਾਯ ਹਵਿਸ਼ਾ ਵ੍ਰਿਧੇਮ ॥੩॥ਰਿਃਮੰਡਲ ੧੦। ਸੂਃ੧੨੧ਮੰਤ੍ਰ ੧॥

ਪੁਰੁਸ਼ ਏਵੇਦਗੁਅੰ ਸਰਵੰ ਯਦ ਭੂਤੰ ਯੱਚ ਭਾਵਜ਼ਮ। ਉਤਾਮ੍ਰਿਤਤ੍ਵਸਜ਼ੇਸ਼ਾਨੋ ਯਦੱਨੇਨਾਤਿਰੋਹਤਿ ॥ ੪ ॥

ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਥਯਾਯ ੩੧। ਮੰਤ੍ਰ ੨ ॥

ਯਤੋ ਵਾ ਇਮਾਨਿ ਭੂਤਾਨਿ ਜਾਯੰਤੇ ਯੇਨ ਜਾਤਾਨਿ ਜੀਵੰਤਿ । ਯਤਪ੍ਰਯੰਤਜ਼ਭਿਸੰਵਿਸ਼ੰਤਿ ਤਦ੍ਵਿਜਿਜ਼ਾ-ਸਸ੍ਵ ਤਦਬ੍ਰਹਮ ॥੫॥ ਤੈੱਤਿਰੀਯੋਪਨਿਃ ਭ੍ਰਿਗੁਵੱਲੀ। ਅਨੁਵਾਕ ੧ ॥

ਹੈ (ਅੰਗ) ਮਨੁਸ਼ ਜਿਸਥੀਂ ਇਹ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਹੈ ਜੇਹੜਾ ਏਸਦਾ ਧਾਰਣ ਅਤੇ ਪਰਲੈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜੇਹੜਾ ਏਸ ਜਗਤ ਦਾ ਸ੍ਵਾਮੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਆਪਕ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਬ ਜਗਤ ਉਤਪੱਤੀ, ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਲੈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਤੂੰ ਜਾਨ, ਹੋਰੀ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਨਾਉਨ ਵਾਲਾ ਨ ਮੰਨ ॥੧॥

ਏਹ ਸਭ ਜਗਤ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪਹਲੇ, ਹਨੇਰੇ ਕਰਕੇ ਕੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਰਾਤ੍ਰੀਰੂਪ, ਜਾਨਨ ਦੇ ਅਯੋਗ ਆਕਾਸ਼ ਵਾਙਣ ਸੀ, ਤਥਾ ਤੁੱਛ ਅਰਥਾਤ ਅਨੰਤ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਇਕਦੇਸ਼ੀ ਅਰ ਉਸ ਕਰਕੇ ਕੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਿੱਛੋਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਅਪਨੀ ਸਾਮਰਥ ਨਾਲ ਕਾਰਣ ਰੂਪ ਥੀਂ ਕਾਰਯ ਰੂਪ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ॥੨॥

ਹੇ ਮਨੁਸ਼ੋ! ਜੇਹੜਾ ਸਬ ਸੂਰਯ ਆਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਇਹ ਜਗਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਅਦ੍ਵਿਤੀਯ ਮਾਲਕ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੈ ਓਹੋ ਏਸ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਦੇ ਪਹਲੋਂ ਹੈਗਾਸੀ, ਅਰ ਜਿ ਸਨੇ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸੂਰਯ ਤਕ ਜਗਤ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਪਰਮੇਸ੍ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਭਗਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ॥੩॥

ਹੇ ਮਨੁਸ਼ੋ! ਜਿਹੜਾ ਸਬ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ, ਪੂਰਣ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਨਾਸ਼ ਰਹਿਤ ਕਾਰਣ ਅਤੇ ਜੀਵ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਆਦੀ ਜੜ ਅਤੇ ਜੀਵ ਤੋਂ ਭੀ ਵਖਰਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਵਿਆਪਕ ਈਸ਼੍ਵਰ ਸਾਰੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋਨ ਵਾਲੇ ਅਗੋਂ ਹੋਨ ਵਾਲੇ ਅਰ ਵਰਤਮਾਨ ਜਗਤਦਾ ਬਨਾਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥੪॥

ਜਿਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਬ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਆਦੀ ਭੂਤ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਦੇ ਆਧਾਰ ਜੀਂਉਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਲੈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਉਸਦੇ ਜਾਨਨ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰੋ ॥੫॥

ਜਨਮਾਦ੍ਯਸ੍ਯ ਯਤਃ ॥ ਸ਼ਾਰੀਰਕਸੂਤ੍ਰ ਅਧ੍ਯਾਯ ੧। ਪਾਦ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੨।

ਜਿਸ ਤੋਂ ਏਸ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ, ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਪਰਲੈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਓਹੋ ਬ੍ਰਹਮ ਜਾਨਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਏਸ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਉਤਪੰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ?(ਉੱਤਰ) ਏਸ ਜਗਤ ਨੂੰ ਉਸ ਨਿਮਿੱਤ ਕਾਰਣ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਉਤਪੰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਪਰੰਤੂ ਏਸਦਾ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ?

(ਉੱਤਰ) ਨਹੀਂ, ਓਹ ਅਨਾਦੀ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਅਨਾਦੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਕਿੱਨੇ ਪਦਾਰਥ ਅਨਾਦੀ

ਹਨ? (ਉੱਤਰ) ਈਸ਼ੂਰ, ਜੀਵ ਅਰ ਜਗਤ ਦਾ ਕਾਰਣ ਏਹ ਤਿੰਨ ਅਨਾਦੀ ਹਨ। (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਏਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। (ਉੱਤਰ) :—

ਦ੍ਵਾ ਸੁਪਰਣਾ ਸਯੁਜਾ ਸਖਾਯਾ ਸਮਾਨੰ ਬ੍ਰਿਖਛੰ ਪਰਿਸ਼ਸ੍ਵਜਾਤੇ । ਤਯੋਰਨਯਃ ਪਿੱਪਲੰ ਸ੍ਵਾਦ੍ਵੱਤਯਨਸ਼ੱਨਨਯੋ ਅਭਿਚਾਕਸ਼ੀਤਿ ॥੧॥

ਰਿਗਵੇਦ ਮੰਡਲ ੧। ਸੂਕਤ ੧੬੪। ਮੰਤ੍ਰ ੨੦॥

ਸ਼ਾਸ਼੍ਵਤੀਭਯਃ ਸਮਾਭਯਃ ॥੨॥ ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧਯਾਯ ੪੦। ਮੰਤ੍ਰ ੮।

ਬ੍ਰਹਮ ਅਰ ਜੀਵ ਦੋਨੋਂ ਚੈਤਨਤਾ, ਅਤੇ ਪਾਲਨ ਆਦੀ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਸਦ੍ਰਿਸ਼ ਹਨ, ਵਿਆਪਯ ਵਿਆਪਕ ਭਾਵ ਕਰਕੇ ਸੰਯੁਕਤ, ਪਰਸਪਰ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਸਨਾਤਨ ਅਨਾਦੀ ਹਨ, ਅਰ ਏਸ ਤਰਾਂ ਹੀ ਅਨਾਦੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਕਾਰਣ, ਅਰ ਸ਼ਾਖਾ ਰੂਪੀ ਕਾਰਯ ਯੁਕਤ ਬ੍ਰਿਖਛ ਅਰਥਾਤ ਤਿਹੜਾ ਸਥੂਲ ਹੋਕੇ ਪਰਲੈ ਵਿੱਚ ਛਿੰਨ ਭਿੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਤੀਜਾ ਅਨਾਦੀ ਪਦਾਰਥ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ ਅਤੇ ਸ੍ਵਭਾਵ ਭੀ ਅਨਾਦੀ ਹਨ, ਜੀਵ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚੋਂ ਜੇਹੜਾ ਜੀਵ ਹੈ ਓਹ ਏਸ ਬ੍ਰਿਖਛ ਰੂਪੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਰੂਪੀ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਅੱਛੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਅਰ ਦੂਜਾ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮੇਸ਼ੂਰ ਕਦਮਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੋਗਦਾ ਅਰ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸੇ ਅਰਥਾਤ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਸਰਵਤ੍ਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੀਵ ਤੋਂ ਈਸ਼ੂਰ ਅਤੇ ਈਸ਼ੂਰ ਤੋਂ ਜੀਵ ਇਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਰੂਪ ਕਰਕੇ ਭਿੰਨ ਹੈ ਅਰ ਤਿੰਨੇ ਅਨਾਦੀ ਹਨ ॥੧॥(ਸ਼ਾਸ਼੍ਵਤੀ०)ਅਰਥਾਤ ਅਨਾਦੀ ਸਨਾਤਨ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਵੇਦ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ॥ ੨ ॥

ਅਜਾਮੇਕਾਂ ਲੋਹਿਤਸ਼ੁਕਲਕ੍ਰਿਸ਼ਣਾਂ ਬਹਵੀਃ ਪ੍ਰਜਾਃ ਸ੍ਰਿਜਮਾਨਾਂ ਸ੍ਵਰੂਪਾਃ । ਅਜੋ ਹਯੇਕੋ ਜੁਸ਼ਮਾਣੋਨੁਸ਼ੇਤੇ ਜਹਾਤਯੇਨਾਂ ਭੁਕਤਭੋਗਾਮਜੋਨਯਃ ॥

ਸ਼੍ਵੇਤਾਸ਼੍ਵਤਰੋਪਨਿਸ਼ਦ ਅਧਯਾਯ ੪ ਮੰਤ੍ਰ ੫ ॥

ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਜੀਵ ਅਰ ਪਰਮੇਸ਼ੂਰ ਤਿੰਨ ਅਰਥਾਤ ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਅਰ ਨਾ ਕਦੀ ਇਹ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਤਿੰਨ ਸਬ ਜਗਤ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਏਸ

ਅਨਾਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਭੋਗ ਅਨਾਦੀ ਜੀਵ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਫਸਦਾ ਹੈ ਅਰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਾ ਫਸਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਉਸ ਦਾ ਭੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ॥

ਈਸ਼ੁਰ ਅਰ ਜੀਵ ਦਾ ਲਖਛਣ ਈਸ਼ੁਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਯਵਿਚ ਕਹ ਚੁਕੇ ਹਾਂ, ਹੁਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਲਖਛਣ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ:—

ਸਤ੍ਵਰਜਸਤਮਸਾਂ ਸਾਮਜ਼ਾਵਸਥਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿਃਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੇ-ਰਮਹਾਨਮਹਤੋਅਹੰਕਾਰੋਅਹੰਕਾਰਾਤਪੰਚਤਨਮਾਤ੍ਰਾਣ੍ਯੁਭਯਮਿੰਦ੍ਰਿਯੰ ਪੰਚਤਨਮਾਤ੍ਰੇਭ੍ਯਃਸਥੂਲਭੂਤਾਨਿ ਪੁਰੁਸ਼ ਇਤਿ ਪੰਚਵਿੰਸ਼ਤਿਰਗਣਃ॥ ਸਾਂਖ੍ਯਸੂਤ੍ਰ ਅਧ੍ਯਾਯ ੧ । ਸੂਤ੍ਰ ੬੧ ॥

ਸ਼ੁੱਧਤਾ, ਮੱਧਮਤਾ ਜੜਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਜੇਹੜਾ ਇਕ ਸੰਘਾਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਥੀਂ ਮਹਤੱਤ (ਬੁੱਧੀ) ਅਰ ਬੁੱਧੀ ਥੀਂ ਅਹੰਕਾਰ, ਅਰ ਅਹੰਕਾਰ ਥੀਂ ਪੰਜ ਤਨਮਾਤ੍ਰਾ(ਸੁਖਛਮਭੂਤ) ਅਤੇ ਦਸ਼ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤਥਾ ਯਾਹਰਵਾਂ ਮਨ,ਪੰਜ ਤਨਮਾਤ੍ਰਾ ਥੀਂ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਆਦੀ ਪੰਜ ਭੂਤ,ਇਹ ਸਬ ਚੌਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਪੰਜੀਵਾਂ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਜੀਵ ਅਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰਹੈ,ਇਨ੍ਹਾਂਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਅਵਿਕਾਰਿਣੀ,ਅਰਮਹਤੱਤ(ਬੁਧੀ)ਅਹੰਕਾਰ ਤਥਾ ਪੰਜ ਸੂਖਛਮਭੂਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰਯ,ਅਰਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਤਥਾ ਸਥੂਲ ਭੂਤਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਪੁਰੁਸ਼ ਨ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਰਥਾਤ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਅਰ ਨ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਾਰਯ ਹੈ । (ਪ੍ਰਸ਼ਨ):—

ਸਦੇਵ ਸੋਮ੍ਯੇਦਮਗ੍ ਆਸੀਤ ॥੧॥ ਛਾਦੋਃ ਪ੍ਰਃ ੬ ਖੰਡ ੨ ॥

ਅਸਦ੍ਵਾਇਦਮਗ੍ਰਆਸੀਤ ॥ ੨ ॥ ਤੈੱਤਿਰੀਃ ਬ੍ਰਹਮਾਃ ਅਨੁ ੭ ॥

ਆਤਮੈਵੇਦਮਗ੍ਰਆਸੀਤ॥੩ ॥ਬ੍ਰਿਹਦਾਃ ਅਃ ੧ ਬ੍ਰਾਃ ੪। ਮੰਤ੍ਰ੧।

ਬ੍ਰਹਮ ਵਾ ਇਦਮਗ੍ਰਆਸੀਤ॥੪॥ਸ਼ਤਪਥ੧੧।੧।੧੧।੧॥

ਹੇ ਸ੍ਵੇਤਕੇਤੋ ! ਇਹ ਜਗਤ ਸ੍ਰਿਸ਼੍ਟੀ ਤੋਂ ਪਹਲੋਂ ਸਤ ॥੧॥ ਅਸਤ ॥੨॥ ਆਤਮਾ ॥ ੩ ॥ ਅਰ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਸੀ ॥੪॥ ਪਿਛੋਂ:—

ਤਦੈਖਛਤ ਬਹੁਃ ਸਜਾਂ ਪ੍ਰਜਾਯੇਯੇਤਿ।ਸੋਅਕਾਮਯਤਬਹੁਃ ਸਜਾਂ ਪ੍ਰਜਾਯੇਯੇਤਿ ॥ਤੈੱਤਿਰੀਯੋਪਨਿਸ਼ਦਬ੍ਰਹਮਾਨੰਦਬੱਲੀਅਨੁ ੬ ॥

ਓਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਪਨੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਬਹੁਰੂਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਸਰਵੰ ਖਲ੍ਵਿਦੰ ਬ੍ਰਹਮ ਨੇਹ ਨਾਨਾਸ੍ਤਿ ਕਿੰਚਨ।

ਇਹ ਭੀ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ, ਜੋ ਜੜਾ ਏਹ ਜਗਤ ਹੈ ਓਹ ਸਬ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਇਹ ਸਬ ਬ੍ਰਹਮਰੂਪ ਹੈ।

(ਉੱਤਰ)ਕਿਉਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਚਨਾਂ ਦਾ ਅਨਰਥ ਕਰਦੇ ਹੋ ? ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:—

ਏਵਮੇਵ ਖਲੁ ਸੋਮਜ਼ੋਨੇਨ ਸ਼ੁੰਗੇਨਾਪੋ ਮੂਲਮਨ੍ਵਿ-ਛਦਭਿਸਸੋਮਜ਼ਸ਼ੁੰਗੇਨ ਤੇਜੋਮੂਲਮਨ੍ਵਿੱਛ ਤੇਜਸਾ ਸੋਮਜ ਸ਼ੁੰਗੇਨ ਸਨਮੂਲਮਨ੍ਵਿੱਛ ਸਨਮੂਲਾ: ਸੋਮਜੇਮਾ: ਸਰਵਾ: ਪ੍ਰਜਾ: ਸਦਾਯਤਨਾ: ਸਤਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ: ॥

ਛਾਂਦੋਗਜਉਪਨਿਸ਼ਦ ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੬। ਖੰਡ ੮। ਮੰਤ੍ਰ ੪।

ਹੇ ਸ਼ੇ੍ਵਤਕੇਤੋ! ਅੰਨ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਕਾਰਯ ਦੇ ਜਲ ਰੂਪੀ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਨੂੰ ਤੂੰ ਜਾਨ, ਕਾਰਣ ਰੂਪ ਜਲ ਦੇ ਤੇਜ ਰੂਪ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਨੂੰ ਜਾਨ, ਅਰ ਤੇਜ ਰੂਪ ਕਾਰਯ ਥੀਂ ਸਤ ਰੂਪ ਕਾਰਣ ਜੇਹੜੀ ਨਿੱਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਤੂੰ ਜਾਨ, ਇਹ ਸੱਤ ਰੂਪ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਬ ਜਗਤ ਦਾ ਮੂਲ ਘਰ ਅਤੇ ਠਹਰਨ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਏਹ ਸਬ ਜਗਤ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਅਸੱਤ ਵਰਗਾ ਸੀ, ਅਰ ਜੀਵ ਆਤਮਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਅਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸੀ, ਅਭਾਵ ਨ ਸੀ, ਅਰ (ਸਰਵੰ ਖਲੁ) ਜੇਹੜਾ ਕਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਵਚਨ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਘਟਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਕਹੀਂ ਕੀ ਈਂਟ ਕਹੀਂ ਕਾ ਰੋੜਾ ਭਾਨ ਮਤੀ ਨੇ ਕੁਨਬਾ ਜੋੜਾ' ਕਿਉਂਕਿ :—

ਸਰਵੰ ਖਲਵਿਦੰ ਬ੍ਰਹਮ ਤੱਜਲਾਨਿਤਿ ਸ਼ਾਂਤ ਉਪਾਸੀਤ॥

ਛਾਂਦੋਗਜਉਪਨਿਸ਼ਦ ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੩। ਖੰਡ ੧੪। ਮੰਤ੍ਰ ੧। ਅਰ :—

ਨੇਹ ਨਾਨਾਸ੍ਤਿ ਕਿੰਚਨ ॥ ਕਠੋਪਨਿਸ਼ਦ ਅਃ ੨।ਬੱਲੀ ੪।ਮੰਤ੍ਰ ੧੧।

ਜੀਕਨ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗ ਜਦ ਤਕ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਤਕ ਕੰਮ ਦੇ, ਅਰ ਵਖਰੇ ਹੋ ਜਾਨਤੇ ਨਿਕੰਮੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਕਨ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੇ ਵਿਚ ਵਚਨ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਅਰ ਪ੍ਰਕਰਣ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਨ ਕਰਕੇ ਅਨਰਥ ਵਾਲੇ ਹੋਜਾਂਦੇ ਹਨ ਸੁਨੋ ਏਸਦਾ

ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ । ਹੇ ਜੀਵ ! ਤੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰ, ਜਿਸ ਬ੍ਰਹਮ ਥੀਂ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ, ਸਥਿਤੀ ਅਰ ਜੀਵਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਬਨਾਨੇ ਅਰ ਧਾਰਨੇ ਥੀਂ ਇਹ ਸਬ ਜਗਤ ਜ਼ਾਹਰ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਵਾ ਜਿਸ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹਚਾਰੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ,ਏਸ ਚੈਤਨ ਮਾਤ੍ ਅਖੰਡ ਏਕ ਰਸ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਨਾ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿੰਤੂ ਇਹ ਸਬ ਵੱਖੋ ਵਖਰੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਆਸ਼ਰੇ ਹਨ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਗਤ ਦੇ ਕਾਰਣ ਕਿੱਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?

(ਉੱਤਰ) ਤਿੰਨ–ਇਕ ਨਿਮਿੱਤ, ਦੂਜਾ ਉਪਾਦਾਨ, ਤੀਜਾ ਸਾਧਾਰਣ । ਨਿਮਿੱਤਕਾਰਣ ਓਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਹਦੇ ਬਨਾਨ ਥੀਂ ਕੁਝ ਬਨੇ, ਨਾ ਬਨਾਨ ਥੀਂ ਨ ਬਨੇ, ਆਪ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਨ ਬਨਿਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਦੂਜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਦਾ ਬਨਾ ਦੇਵੇ,ਦੂਜਾ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਜੇਹਦੇ ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਨਾ ਬਨੇ ਓਹੋ ਹੀ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਦੀਆ ਸੂਰਤਾਂ ਬਨੇ ਅਤੇ ਵਿਗੜ ਭੀ ਜਾਵੇ । ਤੀਜਾ ਸਾਧਾਰਣ ਕ਼ਾਰਣ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਬਨਾਨ ਵਿਚ ਸਾਧਨ,ਅਤੇ ਸਾਧਾਰਣ ਨਿਮਿੱਤ ਹੋਵੇ।ਨਿਮਿੱਤ ਕਾਰਣ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਤਾਂ ਸਬ ਸ੍ਰਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਾਰਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਬਨਾਨੇ, ਧਾਰਨੇ, ਅਤੇ ਪਰਲੈ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਤਥਾ ਸਬ ਦੀ ਵਜਵਸਥਾ ਰੱਖਨ ਵਾਲਾ ਮੁੱਖ ਨਿਮਿੱਤ ਕਾਰਣ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ, ਦੂਜਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਚੋਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਅਨੇਕ ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਨਾਨ ਵਾਲਾ ਸਾਧਾਰਣ ਨਿਮਿੱਤ ਕਾਰਣ ਜੀਵ ਹੈ ।

ਉਪਾਦਾਨਕਾਰਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਹਨ ਜਿਸਨੂੰ ਸਬ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਨਾਨ ਦੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਓਹ ਜੜ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਅਪਨੇ ਆਪ ਨ ਬਨ, ਅਰ ਨ ਵਿਗੜ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿੰਤੂ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਨਾਨ ਨਾਲ ਬਨਦੀ ਅਤੇ ਵਿਗਾੜਨ ਨਾਲ਼ ਵਿਗੜ ਦੀ ਹੈ,ਕਿਦੇ ਕਿਦੇ ਜੜ੍ ਦੇ ਨਿਮਿੱਤ ਕਰਕੇ ਜੜਭੀ ਬਨ ਅਤੇ ਵਿਗੜ ਭੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਬੀਜ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਵਿਚ ਡਿੱਗਨੇ ਅਤੇ ਜਲਦੇ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਰੁੱਖ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਅੱਗ ਆਦੀ ਜੜ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਵਿਗੜਭੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ,ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਯਮ ਪੂਰਵਕ ਬਨਨਾ ਵਾ ਵਿਗੜਨਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਤੇ ਜੀਵ ਦੇ ਆਧੀਨ ਹੈ।

ਜਦ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਬਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਜਿਨਾਂ ਜਿਨਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਅਰਥਾਤ ਗਯਾਨ, ਦਰਸ਼ਨ, ਬਲ, ਹੱਥ ਅਰ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਰ ਦਿਸ਼ਾ, ਕਾਲ ਅਰ ਆਕਾਸ਼ ਸਾਧਾਰਣ ਕਾਰਣ ਜਿਸਤਰਾਂ ਘੜੇ ਦੇ ਬਨਾਨ ਵਾਲਾ ਘੁਮਿਆਰ ਨਿਮਿੱਤ ਕਾਰਣ ਹੈ, ਮਿੱਟੀ ਉਪਾਦਾਨ ਅਰ ਡੰਡਾ, ਚੱਕ

ਸਾਮਾਨਜ ਨਿਮਿੱਤ, ਅਰ ਦਿਸ਼ਾ, ਕਾਲ, ਆਕਾਸ਼, ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਅੱਖ, ਹੱਥ, ਗਿਆਨ, ਕ੍ਰਿਆ ਆਦੀ ਨਿਮਿੱਤ ਸਾਧਾਰਣ ਅਰ ਨਿਮਿੱਤ ਕਾਰਣ ਭੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕਾਰਣਾਂ ਦੇ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਭੀ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ ਬਨ ਸਕਦੀ ਅਰ ਨਾ ਵਿਗੜ ਸਕਦੀ ਹੈ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਨਵੀਨਵੇਦਾਂਤੀ ਲੋਗ ਨਿਰਾ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਹੀ ਨੂੰ ਜਗਤ ਦੀ ਅਭਿੰਨ ਨਿਮਿੱਤ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਮੰਨਦੇ ਹਨ:—

यथोरणनाभिःसृजते गृह्णते च।

मुंडकोपनिशद मुः १। खंड १० ।मंत्र ७ ॥

ਇਹ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ,ਜਿਸਤਰਾਂ ਮਕੜੀ ਬਾਹਰੋਂ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀ ਅਪਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਤੰਦਾਂ ਕੱਢਕੇ ਜਾਲਾ ਬਨਾਕੇ ਆਪਹੀ ਉਸ ਵਿਚ ਖੇਡਦੀ ਹੈ,ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਅਪਨੇ ਵਿਚੋਂ ਜਗਤ ਨੂੰ ਬਨਾ ਆਪ ਜਗਤ ਦਾ ਰੂਪ ਬਨਕੇ ਆਪੇ ਹੀ ਖੇਡ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਓਹ ਬ੍ਰਹਮ ਇੱਛ ਅਤੇ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਬਹੁਰੂਪ ਅਰਾਥਤ ਜਗਤਰੂਪ ਹੋ ਜਾਵਾਂ ਸੰਕਲਪ ਮਾਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਸਬ ਜਗਤਰੂਪ ਬਨਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ:—

आदावंते च यन्नास्ति वरतमाने अपि तत्तथा।

गौड़पादीय कारिका श्लोक ३१ ॥

ਇਹ ਮਾਂਡੂਕਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਉੱਤੇ ਕਾਰਿਕਾਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪਹਲੇ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਨ ਰਹੇ ਓਹ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਤੂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀਤੋਂ ਪਹਲੋਂ ਜਗਤ ਨਾ ਸੀ, ਬ੍ਰਹਮ ਸੀ, ਪਰਲੈ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਨ ਰਹੇਗਾ ਤਾਂ ਫੇਰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਸਬ ਜਗਤ ਬ੍ਰਹਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ?

(ਉੱਤਰ)ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਤ ਦਾ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਓਹ ਬਦਲਨੇ ਵਾਲਾ, ਹੋਰਨਾਂ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲਾ,ਵਿਕਾਰ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਅਰ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਦੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ, ਕਾਰਯ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ:—

कारणगुणपूरवकः कारयगुणो दृश्टः ॥

वैशेशिक अधजाय २। आहनक १। सूत्र २४॥

ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਦੇ ਵਾਙਣ ਕਾਰਯ ਵਿੱਚ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬ੍ਰਹਮ ਤਾਂ ਸੱਚਿਦਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਹੈ ਪਰ ਜਗਤ ਕਾਰਯ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਅਸੱਤ, ਜੜ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਰਹਿਤ, ਬ੍ਰਹਮ ਉਤਪੰਨਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜਗਤ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਜ ਅਤੇ ਜਗਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਜ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਅਖੰਡ ਅਤੇ ਜਗਤ

खंड रूप है,जे ब्रह्म थीं प्रिथिवी आदी कारण उतपंन होन तां प्रिथिवी आदी कारण विच जिहड़े जड़ आदी गुण पाए जांदे हन ओह ब्रह्म विच भी होने चाहीदे हन अरथात जिस तरां प्रिथिवी आदी जड़ हन उसे तरां ब्रह्म भी जड़ हो जावे, अर जिसतरां परमेश्वर चैतंन है उस तरां प्रिथिवी आदी कारण भी चैतंन होने चाहीदे हनअर जिहड़ा मकड़ी दा दृश्टांत दिंता ओह तुहाडे मत नूं सिंध नहीं करदा किंतू कंटदा है, किउंकि जाले दा उपादान कारण जड़ शरीर है, अर निमिंत्तकारण [मकड़ी दा] जीव आतमा है, इह भी परमेश्वर दी अदभुत रचना दा प्रभाव है, किउंकि दूजे जंतु देशरीरविचों जीव तंदां नहीं कंढसकदाइसे तरां विआपक ब्रह्म अपने अंदरों विआपनप्रक्रिती अर परमाणु कारण थीं सथूल जगत नूं बनाके बाहर सथूल रूप करके आप उसे विच विआपक होके साथछी कुत आनंदमय होरिहा है,होरजोपरमेश्वरनेईखछणअरथातदरशन विचार अरकामनाकीतीकि मैं सब जगत नूं बनाके प्रसिंध होवां अरथात जद जगत उतपंन हुंदा है तद ही जीवां दे विचार, गिआन, धिआन, उपदेश श्रवण विच परमेश्वर प्रसिंध हुंदा है ओह सारे सथूल पदारथां दे अंदर वरतमान है, जद परलै हुंदी है, तद परमेश्वर अते मुकत जीवां नूं छडके उसनूं कोई नहीं जानदा,अर जिहड़ी ओह कारिकाहै ओह भ्रम मूलक है,किउंकि परलै विच जगत प्रसिंध ना सी,अरसृश्टीदे अंत अरथात परलै दे आरंभ तों लैके जद तक दूजी,वार सृश़टी न होवे तद तंक भी जगत दा कारण सूखछम होके अप्रसिंध रहिंदा है किउंकिः—

तम आसीॅत्तमसागूढमग्रे ॥ऋिः मंः१०।सूकत१२९।मंत्र३॥

आसीदिदं तमोभूतमप्रजञातमलखछणम ।
अप्रतरकज़मविजञेयंप्रसुपतमिव सरवतः॥

मनुसमृती अधजाय १। श़लोक ५॥

इह सब ज़गत सृश़टी तों पहले परलै विच अंधकार नाल ढंकिआ होइआ सी, अर परलै आरंभ होन तों पिंछे भी ओंहो जेहा ही हुंदा है, उस समे एस नूं न कोई जान सकदा सी,न तरक विचलिआ सकदा सी, अर ना ही प्रसिंध चिनां करके इंदीआं दे नाल जानने जोग सी, अर न होवेगा, किउंकि ओह वरतमानसमे विच ही जानिआ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਯੁਕਤ ਜਾਨਨੇ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਅਰ ਠੀਕ ਠੀਕ ਜਾਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਫੇਰ ਜੋ ਉਸ ਕਾਰਿਕਾਕਾਰ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਜਗਤ ਦਾ ਅਭਾਵ ਲਿਖਜਾ ਸੋ ਸਰਵਥਾ ਅਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਾਨਦਾ ਅਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਝੂਠਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦਾ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਗਤ ਦੇ ਬਨਾਨ ਵਿੱਚ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) ਨ ਬਨਾਨ ਵਿਚ ਕੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ?

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੇ ਨਾ ਬਨਾਂਦਾ ਤਾਂ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਬਨਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਅਰ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਸੁਖ ਦੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨ ਹੁੰਦਾ।

(ਉੱਤਰ) ਇਹ ਆਲਸੀ ਅਤੇ ਦਰਿਦ੍ਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ, ਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਅਰ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਪਰਲੈ ਵਿਚ ਕੀ ਸੁਖ ਵਾ ਦੁਖ ਹੈ, ਜੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੁਖ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵਧੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾ ਜੀਵ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕਰਕੇ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰਲੈ ਵਿਚ ਜੀਵ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਨਿਕੰਮੇ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੀਕਨ ਕੋਈ ਗਹਰੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੋਵੇ (ਜੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਜਗਤ ਨ ਬਨਾਂਦਾ) ਤਾ ਜਿਹੜੇ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਜੀਵਾਂ ਨੇ ਪਰਲੈ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਲ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕੀਕਨ ਦੇ ਸਕਦਾ, ਅਰ ਜੀਵ ਕੀਕਨ ਭੋਗ ਸਕਦੇ ? ਜੇ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਅੱਖ ਦੇ ਹੋਨ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਏਹੋ ਹੀ ਆਖੋਗੇ ਕਿ ਵੇਖਨਾ, ਤਾਂ ਜਿਹੜਾ ਈਸ਼੍ਵਰ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦੇ ਰਚਨਾ ਕਰਨੇ ਦਾ ਵਿਗਯਾਨ, ਬਲ, ਅਰ ਕ੍ਰਿਯਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਜਗਤ ਦੇ ਬਨਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਏਸਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨ ਦੱਸ ਸੱਕੋਗੇ, ਅਰ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਨਿਆਯ, ਪਾਲਨ, ਦਯਾ ਆਦੀ ਗੁਣ ਭੀ ਤਦੇ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਦ ਜਗਤ ਨੂੰ ਬਨਾਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਅਨੰਤ ਸਾਮਰਥ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ, ਸਥਿਤੀ, ਪਰਲੈ ਅਰ ਵਯਵਸਥਾ ਕਰਨੇ ਕਰਕੇਹੀ ਸਫਲਹੈ,ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਨੇਤ੍ਰਦਾ ਸ੍ਵਾਭਾਵਿਕਗੁਣ ਵੇਖਨਾ ਹੈ ਉਸਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਸ੍ਵਾਭਾਵਿਕ ਗੁਣ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਕਰਕੇ ਸਬ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਅਸੰਖ ਪਦਾਰਥ ਦੇਕੇ ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਬੀਜ ਪਹਲੇ ਹੈ ਵਾ ਰੁੱਖ ?

(ਉੱਤਰ) ਬੀਜ,ਕਿਉਂ ਜੋ ਬੀਜ ਹੇਤੁ ਨਿਦਾਨ, ਨਿਮਿੱਤ ਅਰ ਕਾਰਣ ਇਤ੍ਯਾਦੀ ਸ਼ਬਦ ਇਕੋ ਅਰਥ ਦੇ ਵਾਚੀ ਹਨ, ਕਾਰਣ ਦਾ ਨਾਉਂ ਬੀਜ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਕਾਰਯ ਤੋਂ ਪਹਲੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(प्रश्न) जद परमेश्वर सरवशक्तीमान है तां ओह कारण प्रकृिती अर जीव नूं भी उतपंन कर सकदा है, जे नहीं कर सकदा तां सरवशक्तीमान भी नहीं रह सकदा।

(उॅतर) सरवशक्तीमान शबद दा अरथ पहिलों लिख चुकेहां परैंतू की सरवशक्तीमान ओह कहांदा है कि जिहड़ा असंभव बात नूं भी कर सकै, जे कोई असंभव बात अरथात जिसतरां कारण दे बिना कारज नूं कर सकदा है तां की बिना कारण दूजे ईश्वर दी उतपॅतीकर सकदा, आपमर सकदा, जड़, दुॅखी, अनिआयकारीअपवित्र अर कुकरमी आदी हो सकदा है वा नहीं? जेहड़े स्वाभाविकनिअम हन अरथात जिसतरां अॅग गरम, जलठंडा अर प्रिथिवी आदी सब जड़ पदारथां नूं उलटे गुणवाले ईश्वर भी नहीं कर सकदा, अर ईश्वर दे निअम सॅचेअर पूरे हन एसलई उनांनूं बदल नहीं सकदा, एस लई सरवशक्तीमान दा अरथ इॅना ही है कि परमेश्वर बिना किसे दी सहाइता दे अपने सब कंम पूरण कर सकदा है॥

(प्रश्न) ईश्वर साकार है वा निराकार? जो निराकार है तां बगैर हॅथ आदी साधनां दे जगत नूं न बना सॅकेगा, अर जे साकार है तां कोई दोश नहीं आउंदा?

(उॅतर) ईश्वर निराकार है, जेहड़ा साकार अरथात शरीर युकत होवे ओह ईश्वर नहीं किउंकि जेहड़ा परीमित शकती वाला, देश, काल अर वसतूआं करके परीछिंन, भुॅख, तेह, छेदन, भेदन, शीत, उश्ण, बुखार, पीड़ा आदी समेत होवे उस विच जीव दे बिना ईश्वर दे गुण कदी नहीं घट सकदे, जिस तरां तुसीं अर असीं साकार अरथात शरीर वाले हां, एस कारण त्रिसरेनू, अनू, परमानू, अर प्रकृिती नूं अपने वश विच नहीं लिआ सकदे, उसे तरां सथूल देहधारी परमेश्वर भी उनां सूखछम पदारथां तों सथूल जगत नहीं बना सकदा, भावें परमेश्वर भौतिक इंदीगोलक हॅथ पैर आदी अंग तों रहित है परैंतू उस दे अनंत, शकती बल पराकूम है उनां बीं सब कंम करदा है जेहड़े जीव अते प्रकृिती तों कदी नहीं हो सकदे, जद ओह प्रकृिती दे भी सूखछम अर उनां विच विआपक हो तदे ही उनां नूं पकड़ के जगताकार कर दिंदा है॥

(प्रश्न) जिस तरां मनुॅश आदी दे मां, पिउ, साकार हन उनां दी संतान भी साकार हुंदी है। जे एह निराकार हुंदे तां इनां दे पुत्र

ਭੀ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੁੰਦੇ,ਉਸੇਤਰਾਂ ਜੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਬਨਾਇਆ ਹੋਇਆ ਜਗਤ ਭੀ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ।

(ਉੱਤਰ)ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਬੱਚਿਆਂ ਵਰਗਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਹੁਨੇਅਸੀ ਕਹ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜਗਤ ਦਾ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਨਿਮਿੱਤ ਕਾਰਣ ਹੈ, ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਇਹ ਸਥੂਲ ਜਗਤ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਰ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਹਨ, ਅਰ ਓਹ ਸਰਵਥਾ ਨਿਰਾਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੋਂ ਸਥੂਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਰਯ ਜਗਤ ਤੋਂ ਸੂਖਛਮ ਆਕਾਰ ਰਖਦੇ ਹਨ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਕੀਕਾਰਣਤੋਂ ਬਗੈਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰਕਾਰਯਨੂੰਨਹੀਂਬਨਾਸਕਦਾ ?

(ਉੱਤਰ) ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਜਿਸ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜੇਹੜਾ ਵਰਤਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੋਨਾ ਸਰਵਥਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਕੋਈ ਗਪੌੜਾ ਹੱਕੇ ਕਿ ਮੈਨੇ ਬਾਂਝ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਅਰ ਪੁਤ੍ਰੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਡਿੱਠਾ, ਓਹ ਮਨੁਸ਼ ਦੇ ਸਿੰਗ ਦਾ ਧਨੁਸ਼ ਅਰ ਦੋਨੋਂ ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਮ੍ਰਿਗਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਜਲ ਵਿਚ ਸਨਾਨ ਕਰਦੇ ਅਰ ਗੀਧਰਵ ਨਗਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ,ਓੱਥੇ ਬੱਦਲ ਦੇ ਬਗੈਰ ਵਰਸ਼ਾ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਦੇ ਬਗੈਰ ਸਭ ਅੱਨਾਂ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਆਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਕਾਰਣ ਦੇ ਬਗੈਰ ਕਾਰਯ ਦਾ ਹੋਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ,ਜਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਆਖੇਕਿ "ਮਮ ਮਾਤਾਪਿਤਰੌ ਨ ਸਤੋ ਅਹਮੇਵਮੇਵ ਜਾਤਃ ਮਮ ਮੁਖੇ ਜਿਹਵਾ ਨਾਸਤਿ ਵਦਾਮਿ ਚ" ਅਰਥਾਤ ਮੇਰੈ ਮਾਂ ਪਿਉ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਜੰਮ ਪਿਆ ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਜ਼ਬਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਬੋਲਨਾ ਪਿਆ,ਖੁੱਡ ਵਿੱਚਸੱਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲ ਆਇਆ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਇਹ ਭੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੇ, ਅਰ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਨੇ ਆਏ ਹਾਂ, ਅਜੇਹੀ ਅਸੰਭਵ ਬਾਤਾਂ ਪ੍ਰਮੱਤ ਗੀਤ ਅਰਥਾਤ ਪਾਗਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੇ ਕਾਰਣ ਦੇ ਬਿਨਾ ਕਾਰਯ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਾਰਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕੌਨ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) ਜਿਹੜੇ ਕੇਵਲ ਕਾਰਣ ਰੂਪ ਹੀ ਹਨ, ਓਹ ਕਿਸੇ ਦੇਕਾਰਯ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਰ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਾਰਣ ਅਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਾਰਯ ਹੁੰਦਾਹੈ ਓਹ ਦੂਜਾ ਕਾਰਣ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਘਰ ਆਦੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਅਰ ਜਲ ਆਦੀ ਦਾ ਕਾਰਯ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਹੜੀ ਆਦੀ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਓਹ ਅਨਾਦੀ ਹੈ।

ਮੂਲੇ ਮੂਲਾਭਾਵਾਦਮੂਲੰ ਮੂਲਮ ॥ ਸਾਂਖ੍ਯ ਅਃ ੧ ਸੂਤ੍ਰ ੬੭ ॥

ਮੂਲ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥਾਤ ਕਾਰਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਏਸ ਲਈ ਜਿਸਦਾ ਕਾਰਨ ਨ ਹੋਵੇ ਓਹ ਸਬ ਕਾਰਯਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਕਾਰਯ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਤਿੱਨ ਕਾਰਣ ਅਵੱਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਕਪੜੇ ਬਨਾਉਂਨ ਤੋਂ ਪਹਲੋਂ ਜੁਲਾਹਾ, ਰੂੰ ਦਾ ਸੂਤ ਅਰ ਨੜੀਆਂ ਆਦੀ ਹੋਨ ਤਾਂ ਕਪੜਾ ਬਨਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਪਰਮੇਸ਼ੂਰ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਕਾਲ, ਅਰ ਆਕਾਸ਼ ਤਥਾ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਅਨਾਦੀ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਏਸ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਇਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਗਤ ਭੀ ਨ ਹੋਵੇ ॥

ਅਤ੍ਰ ਨਾਸਤਿਕਾ ਆਹੁਃ । ਸ਼ੂਨਯੰ ਤੱਤ੍ਵੰ ਭਾਵੋ ਵਿਨ-ਸ਼ਯਤਿ ਵਸਤੁਧਰਮਤ੍ਵਾਦ੍ਵਿਨਾ ਸ਼ਸਯ॥੧॥

ਸਾਂਖਯਦਰਸ਼ਨ ਅਧਯਾਯ ੧ ਸੂਤ੍ਰ ੪੪ ॥

ਅਭਾਵਾਦ ਭਾਵੋਤਪੱਤਿਰਨਾਨੁਪਮ੍ਰਿਦਯ ਪਾਦੁਰਭਾ-ਵਾਤ ॥ ੨ ॥ ਈਸ਼੍ਵਰਃ ਕਾਰਣੰ ਪੁਰੁਸ਼ਕਰਮਾਫਲਯਦਰ-ਸ਼ਨਾਤ ॥ ੩ ॥ ਅਨਿਮਿੱਤਤੋ ਭਾਵੋਤਪੱਤਿਃ ਕੰਟਕਤੈਖ-ਛਣਯਾਦਿਦਰਸ਼ਨਾਤ ॥ ੪ ॥ ਸਰਵਮਨਿਤਯਮੁਤਪੱ-ਤਿਵਿਨਾਸ਼ਧਰਮਕਤ੍ਵਾਤ ॥੫॥ ਸਰਵੰ ਨਿਤਯੰ ਪੰਚਭੂਤ ਨਿਤਯਤ੍ਵਾਤ ॥ ੬ ॥ ਸਰਵੰ ਪ੍ਰਿਥਗਭਾਵ ਲਖਛਣ ਪ੍ਰਿਥਕਤ੍ਵਾਤ ॥ ੭॥ ਸਰਵਮਭਾਵੋ ਭਾਵੇ ਸ਼੍ਰੁਤਰੇਤਰਾਭਾਵ ਸਿੱਧੇ ॥੮॥

ਨਯਾਯਸੂਤ੍ਰ ਅਃ ੪ । ਆਹਨਕ ੧ ॥

ਨਾਸਤਿਕ ਲੋਗ ਇਹਕਹਿੰਦੇਹਨ ਕਿ ਸ਼ੂਨਯਇਕ ਪਦਾਰਥਹੈ,ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪਹਲੋਂ ਸ਼ੂਨਯ ਸੀ, ਅੰਤ ਵਿਚ ਸ਼ੂਨਯ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਹੜਾ ਭਾਵ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਵਰਤਮਾਨ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਉਸਦਾ ਅਭਾਵ ਹੋਕੇ ਸ਼ੂਨਯ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ॥

(ਉੱਤਰ) ਸ਼ੂਨਯ, ਆਕਾਸ਼ ਅਦ੍ਰਿੱਸ਼, ਪੋਲ ਅਰ ਬਿੰਦੂ ਨੂੰ ਭੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸ਼ੂਨਯਤਾ ਜੜ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਏਸ ਸ਼ੂਨਯ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਯ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਰੇਖਾ, ਰੇਖਾ ਕਰਕੇ

ਵਰਤੁਲਾਕਾਰ ਬਨਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਅਰ ਪਹਾੜ ਆਦੀ ਈਸ਼ੂਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਬਨਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਸ਼ੂਨਜ ਨੂੰ ਜਾਨਨ ਵਾਲਾ ਸ਼ੂਨਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ॥ ੧ ॥

ਦੂਜਾ ਨਾਸਤਿਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਭਾਵ ਤੋਂ ਭਾਵ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੈ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਬੀਜ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਬਦਲਨ ਦੇ ਬਗੈਰ ਅੰਕੁਰ ਨਹੀਂ ਫੁੱਟਦਾ ਅਰਬੀਜ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕਰ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਅੰਕੁਰ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ, ਜਦ ਪਹਲੋਂ ਅੰਕੁਰ ਨਹੀਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅਭਾਵ ਤੋਂ ਉਤਪੱਤੀ ਹੋਈ ?

(ਉੱਤਰ) ਜੋ ਬੀਜ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਓਹ ਪਹਲੋਂ ਹੀ ਬੀਜ ਵਿਚਸੀ, ਜੇ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਕੌਨ ਬਦਲਦਾ ਓਹ ਕਦੀ ਉਤਪੰਨ ਨ ਹੁੰਦਾ ॥ ੨॥ ਤੀਜਾ ਨਾਸਤਿਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ, ਪੁਰੁਸ਼ ਦੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ, ਕਿੱਨੇ ਹੀ ਕਰਮ ਨਿਸ਼ਫਲ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਲਈ ਅਨੁਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨਾ ਈਸ਼ੂਰ ਦੇ ਆਧੀਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਈਸ਼ੂਰ ਦੇਨਾ ਚਾਹੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਦੇਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਏਸ ਬਾਤ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਈਸ਼ੂਰ ਦੇ ਆਧੀਨ ਹੈ।

(ਉੱਤਰ) ਜੇ ਕਰਮਦਾ ਫਲ ਈਸ਼ੂਰ ਦੇ ਆਧੀਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਿਨਾ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਈਸ਼ੂਰ ਫਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ? ਏਸ ਲਈ ਜਿਸਤਰਾਂ ਦਾਕਰਮ ਮਨੁੱਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਦਾ ਫਲ ਈਸ਼ੂਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੂਰ ਸ੍ਵੰਤਤ੍ਰ (ਅਪਨੇ ਆਪ) ਮਨੁਸ਼ ਨੂੰ ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ, ਕਿੰਤੂ ਜੇਹੋ ਜਿਹਾ ਕਰਮ ਜੀਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਓਹੋਜੇਹਾ ਫਲ ਈਸ਼ੂਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ॥੩॥

ਚੌਥਾ ਨਾਸਤਿਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਿਨਾ ਨਿਮਿੱਤ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿੱਕਰ ਆਦੀ ਦ੍ਰਖਤਾਂ ਦੇ ਕੰਡੇ ਤਿੱਖੀਆਂ ਨੋਕਾਂ ਵਾਲੇ ਵੇਖਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਤੋਂ ਜਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਜਦ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਤਦ ਸ਼ਰੀਰ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥ ਬਿਨਾ ਨਿਮਿੱਤ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥

(ਉੱਤਰ) ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਦਾਰਥ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹੋ ਉਸਦਾ ਨਿਮਿੱਤ ਹੈ,ਕੰਡਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦ੍ਰਖਤ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕੰਡੇ ਉਤਪੰਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ? ॥੪॥

ਪੰਜਵਾਂ ਨਾਸਤਿਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਉਤਪੱਤੀ ਅਰ ਵਿਨਾਸ਼ ਵਾਲੇ ਹਨ ਏਸ ਲਈ ਸਭ ਅਨਿੱਤ ਹਨ ॥

ਸ਼ਲੋਕਾਰਧੇਨ ਪ੍ਰਵਖਛਜਾਮਿ ਯਦੁਕਤੰ ਗ੍ਰੰਥਕੋਟਿਭਿਃ।
ਬ੍ਰਹਮ ਸਤਜੰ ਜਗਨ ਮਿਥਜਾ ਜੀਵੋ ਬ੍ਰਹਮੈਵ ਨਾਪਰਃ॥

ਇਹ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸ਼ਲੋਕ ਹੈ ਨਵੀਨ ਵੇਦਾਂਤੀ ਲੋਕ ਪੰਜਵੇਂ ਨਾਸਤਿਕ ਦੀ ਕੋਟੀ ਵਿਚ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸਿੱਧਾਂਤ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਸੱਚ ਜਗਤ ਮਿਥਯਾ ਅਰ ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮ ਥੀਂ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ॥

(ਉੱਤਰ)ਜੇ ਸਬਦੀ ਨਿੱਤਤਾ ਨਿੱਤ ਹੈ ਤਾਂ ਸਬ ਅਨਿੱਤ ਨਹੀਂਹੋਸਕਦਾ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸਬਦੀ ਨਿੱਤਤਾ ਭੀ ਅਨਿੱਤ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅੱਗ ਲਕੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜਕੇ ਆਪ ਭੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥

(ਉੱਤਰ)ਜੇਹੜੀ ਵਸਤੂ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸ਼ਮੇ ਵਿਚ ਅਨਿੱਤਤ੍ਵ ਅਰ ਪਰਮ ਸੂਖਛਮ ਕਾਰਣ ਨੂੰ ਅਨਿੱਤ ਕਹਨਾ ਕਦੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦਾ, ਜੋ ਨਵੀਨਵੇਦਾਂਤੀ ਲੋਗ ਬ੍ਰਹਮ ਥੀਂ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸੱਤ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਕਾਰਯ ਅਸੱਤ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜੇ ਸੁਪਨੇ, ਛੱਸੀ, ਸੱਪ ਆਦੀ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਕਲਪਿਤ ਕਹੀਏ ਤਾਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਨ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਲਪਨਾ ਗੁਣ ਹੈ ਗੁਣ ਥੀਂ ਦ੍ਰਵ੍ਯ, ਅਰ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਥੀਂ ਗੁਣ ਵਖਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਕਰਤਾ ਨਿੱਤ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਕਲਪਨਾ ਭੀ ਨਿੱਤ ਹੋਨੀ ਚਾਹੀਏ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਭੀ ਅਨਿੱਤ ਮੰਨੋ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸੁਫਨਾ ਬਿਨਾ ਵੇਖੇ, ਸੁਨੇ, ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ,ਜੋ ਜਾਗ੍ਰਤ ਅਰਥਾਤ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇ ਵਿਚਸੱਤਪਦਾਰਥ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਖਛਾਤ ਸੰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਤਖਛ ਆਦੀ ਗਿਆਨ ਹੋਨ ਉਤੇ ਉਨਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਅਰਥਾਤ ਵਾਸਨਾ ਰੂਪ ਗਿਆਨ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਠਹਿਰਦਾ ਹੈ, ਸੁਫਨੇ ਵਿਚ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਤਖਛ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਘੂਕ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਗਜਾਨ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੋਨ ਉਤੇ ਭੀ ਬਾਹਰ ਦੇ ਪਦਾਪਥ ਮਜੂਦ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਪਰਲੈ ਵਿਚ ਭੀ ਕਾਰਣ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਵਰਤਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦੇ ਬਿਨਾ ਸੁਫਨਾ ਆਵੇ, ਤਾਂ ਜਨਮ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਰੂਪ ਦਾ ਸੁਫਨਾ ਆਵੇ, ਏਸ ਲਈ ਏਸ ਸੁਫਨੇ ਵਿਚ ਉਨਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨਮਾਤ੍ਰ ਹੈ, ਅਰ ਬਾਹਰ ਓਹ ਸਬ ਪਦਾਰਥ ਵਰਤਮਾਨ ਹਨ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਿਸਤਰਾਂ ਜਾਗ੍ਰਤ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਸੁਫਨੇ ਵਿੱਚ ਅਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਘੂਕ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਅਨਿੱਤਜ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਸਤਰਾਂ ਜਾਗ੍ਰਤ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾ ਨੂੰ ਭੀ ਸੁਫਨੇ ਦੇ ਤੁੱਲ ਮੰਨਨਾ ਚਾਹੀਏ।

(ਉੱਤਰ) ਏਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂ ਜੋ ਸੁਫਨੇ ਅਰ ਘੂਕ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਅਗਜਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਭਾਵ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਲੁਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਸੁਫਨੇ ਅਰ ਘੂਕਨੀਂਦ

ਦੀ ਬਾਤ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਜੋ ਪਹਲੋਂ ਕਹ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ, ਜੀਵ ਅਰ ਜਗਤ ਦਾ ਕਾਰਣ ਅਨਾਦੀ, ਨਿੱਤ ਹਨ ਓਹੋ ਸੱਚ ਹੈ ॥ ੫ ॥

ਛੀਵਾਂ ਨਾਸਤਿਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਂ ਭੂਤਾਂ ਦੇ ਨਿੱਤ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸਬ ਜਗਤ ਨਿੱਤ ਹੈ। (ਉੱਤਰ) ਇਹ ਬਾਤ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਨਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਅਰ ਵਿਨਾਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਣ ਵੇਖਨੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਓਹ ਸਬ ਨਿੱਤ ਹੋਨ ਤਾਂ ਕੀ (ਕਾਰਣ ਹੈਕਿ)ਸਬ ਸਥੂਲਜਗਤ ਤਥਾ ਸ਼ਰੀਰ ਘਟ ਪਟ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਅਰ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਏਸ ਲਈ ਕਾਰਯ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ॥ ੬ ॥

ਸਤਵਾਂ ਨਾਸਤਿਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਬ ਵੱਖੋ ਵਖਰੇ ਹਨ ਕੋਈ ਇਕ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਜਿਸ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਕਿਸੇ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਕੁਝ ਭੀ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ।(ਉੱਤਰ) ਅਵੈਵਾਂ ਵਿਚ ਅਵੈਵੀ, ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਆਕਾਸ਼, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਰ ਜਾਤੀ, ਵੱਖਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਏਸ ਲਈ ਸਬ ਪਦਾਰਥ ਵੱਖੋ ਵਖਰੇ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਅਪਨੇ ਸਰੂਪ ਕਰਕੇ ਵਖਰੇ ਵਖਰੇ ਹਨ, ਅਰ ਵੱਖੋ ਵਖਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪਦਾਰਥ ਭੀ ਹੈ ॥ ੭ ॥

ਅਠਵਾਂ ਨਾਸਤਿਕ ਕਹਿੰਦਾਹੈ ਕਿ ਸਭਨਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਤਰੇਤਰਾਭਾਵ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸਬ ਅਭਾਵ ਰੂਪ ਹਨ ਜੈਸੇ "ਅਨਸ਼ਵੋ ਗੌਃ ਅਗੌਰਸ਼ਵਃ"ਗਊ ਘੋੜਾ ਨਹੀਂ, ਅਰ ਘੋੜਾ ਗਊ ਨਹੀਂ, ਏਸ ਲਈ ਸਬ ਨੂੰ ਅਭਾਵਰੂਪ ਮੰਨਨਾ ਚਾਹੀਏ।(ਉੱਤਰ) ਸਬ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਤਰੇਤਰਾ ਭਾਵ ਦਾ ਯੋਗ ਹੋਵੇ ਪਰੰਤੂ"ਗਵਿ ਗੌਰਸ਼ਵੇ ਅਸ਼ੌ ਭਾਵਰੂਪੌ ਵਰਤਤ ਏਵ"ਗਊ ਵਿਚ ਗਊ,ਅਰ ਘੋੜੇ ਵਿਚ ਘੋੜੇਦਾ ਭਾਵਹੀ ਹੈ ਅਭਾਵ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ,ਜੇ ਪਦਾਰਥਾਂਦਾ ਭਾਵ ਨ ਹੋਵੇਤਾਂ ਇਤਰੇਤਰਾਭਾਵ ਕਿਸ ਵਿਚ ਕਹਿਆ ਜਾਵੇ?॥੮

ਨੌਵਾਂ ਨਾਸਤਿਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਵਭਾਵ ਥੀਂ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ,ਜਿਸਤਰਾਂ ਪਾਨੀ ਅੱਨ ਦੇ ਮਿਲਕੇ ਸੜਨ ਨਾਲ ਕੀੜੇ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਬੀਜ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਪਾਨੀ ਦੇ ਮਿਲਨ ਕਰਕੇ ਘਾਹ, ਦ੍ਰਖਤ ਆਦੀਅਰਪੱਥਰ ਆਦੀਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ,ਜਿਸਤਰਾਂ ਸਮੁਦ੍ਰਵਾਯੁ ਦੇ ਯੋਗ ਤੋਂ ਤਰੰਗਅਰ ਤਰੰਗਾਂ ਸਮੁਦ੍ ਝੱਖ ਹਲਦੀ,ਚੂਨਾ,ਅਤੇ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਰਸ ਮਿਲਾਨ ਕਰਕੇ ਰੋਲਾ ਬਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,ਉਸੇਤਰਾਂ ਸਬ ਜਗਤ ਤੱਤਾਂਦੇ ਸ੍ਵਭਾਵ,ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਏਸ ਦਾ ਬਨਾਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ।(ਉੱਤਰ)ਜੋ ਸ੍ਵਭਾਵ ਥੀਂ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਾਸ਼ ਕਦੀ ਨ ਹੋਵੇ,ਅਰ ਜੋ ਨਾਸ਼ ਹੋਨਾ ਭੀ ਸ੍ਵਭਾਵਥੀਂ ਮੰਨੋ ਤਾਂ ਉਤਪੱਤੀ ਨ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਰ ਜੇ ਏਨੋਂ ਸ੍ਵਭਾਵ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਜਗਾ

ਮੰਨੋਗੇ ਤਾਂ ਉਤਪੱਤੀ ਅਰ ਨਾਸ਼ ਦੀ ਵਜ਼ਵਸਥਾ ਕਦੀ ਨ ਹੋ ਸੱਕੇਗੀ, ਅਰ ਜੇ ਨਿਮਿੱਤ ਦੇ ਹੋਨ ਥੀਂ ਉਤਪੱਤੀ ਅਰ ਨਾਸ਼ ਮੰਨੋਗੇ ਤਾਂ ਨਿਮਿੱਤ ਉਤਪੱਤੀ ਅਰ ਨਾਸ਼ ਹੋਨ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਮੰਨਨਾ ਪਵੇਗਾ ਜੇ ਸ੍ਵਭਾਵ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਪੱਤੀ ਅਰ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਤਪੱਤੀ ਅਰ ਨਾਸ਼ ਦਾ ਹੋਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਸ੍ਵਭਾਵ ਤੋਂ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਏਸ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ,ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਸੂਰਯ ਆਦੀ ਉਤਪੰਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ? ਅਰ ਜਿਸ ਜਿਸ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਮੇਲ ਕਰਕੇ ਜੋ ਜੋ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਸਬ ਘਾਹ ਦ੍ਰਖ਼ਤ ਅਰ ਕੀੜੇ ਆਦੀ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਉਤਪੰਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਥੀਜ ਅਨਾਜ ਪਾਨੀ ਆਦੀ ਦੇ ਮਿਲਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਥਰੈਰ ਉਨਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਹਲਦੀ ਚੂਨਾ ਅਤੇ ਨਿੰਬੂ ਦਾ ਰਸ ਦੂਰ ਦੂਰ ਜਗਾ ਥੋਂ ਆਕੇ ਅਪਨੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਕਿੰਤੂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਿਲਾਨ ਕਰਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਉਸ ਵਿਚ ਭੀ ਠੀਕ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਮਿਲਨ ਕਰਕੇ ਰੋਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਘਟ ਵੱਧ ਵਾ ਅੱਨ੍ਹੇ ਵਾਹ ਮਿਲਾਨ ਨਾਲ ਰੌਲਾ ਨਹੀਂ ਬਨਦਾ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਜਦ ਤਕ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਪਰਮਾਣੂਆਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਅਰ ਯੁਕਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾਂਦਾ ਤਦ ਤਕ ਜੜ ਪਦਾਰਥ ਅਪਨੇ ਆਪ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਪੇ ਹੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਬਨ ਸਕਦੇ। ਏਸ ਲਈ ਸ੍ਵਭਾਵ ਆਦੀ ਥੀਂ ਜਗਤ ਨਹੀਂ ਬਨਦਾ ਕਿੰਤੂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਬਨਾਨ ਨਾਲ ਹੀ ਬਨਦਾ ਹੈ ॥ ੯ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਏਸ ਜਗਤ ਦਾ ਕਰਤਾ ਨ ਸੀ ਨ ਹੈ ਅਰ ਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿੰਤੂ ਅਨਾਦੀ ਕਾਲ ਥੀਂ ਇਹ ਜਹੇ ਦਾ ਤੇਹਾ ਬਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਨ ਕਦੀ ਏਸ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੋਈ, ਨ ਕਦੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ।

(ਉੱਤਰ) ਬਗੈਰ ਕਰਤਾ ਦੇ ਕੋਈ ਭੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਵਾ ਕ੍ਰਿ ਯਾ ਕਰਕੇ ਉਤਪੰਨ ਹੋਨ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਬਨ ਸੱਕਦੀ, ਜਿਹੜੇ ਜ਼ਮੀਨ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥ ਸੰਯੋਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਬਨੇ ਹੋਏ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਓਹ ਅਨਾਦੀ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਅਰ ਜੋ ਸੰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਬਨਦਾ ਹੈ ਓਹ ਸੰਯੋਗ ਦੇ ਪਹਲੋ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਰ ਵਿਯੋਗ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ,ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਏਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਤਾਂ ਨਿੱਗਰ ਤੋਂ ਨਿੱਗਰ ਪੱਥਰ,ਹੀਰੇ ਅਰ ਫੁਲਾਦ ਆਦੀ ਨੂੰ ਭੰਨਤੋੜਕੇ ਭਾਵੇਂ ਗਲਾਕੇ ਯਾ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰਕੇ ਵੇਖਲੋ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖੋ ਵਖਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਮਿਲੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਜੇਕਰ ਮਿਲੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮਾ ਪਾਕੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਭੀ ਜਰੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥੧੦॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਅਨਾਦੀ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਜਿਹੜਾ ਯੋਗਾਭ੍ਯਾਸ ਕਰਕੇ ਅਣਿਮਾ ਆਦੀ ਐਸ਼੍ਵਰਯ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਸਰਵੱਗ ਆਦੀ ਗੁਣਾਂ ਥੀਂ

ਯੁਕਤ ਕੇਵਲ ਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਜੀਵ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ॥

(ਉੱਤਰ)ਜੇ ਅਨਾਦੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜਗਤ ਦਾ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨਵਾਲਾ ਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧ ਹੋਨ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਆਸ਼ਰਾ ਅਰ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਜਗਤ, ਸ਼ਰੀਰ ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਗੋਲਕ ਕੀਕਨ ਬਨਦੇ,ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਗੈਰ ਜੀਵ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਸਾਧਨ ਨ ਹੁੰਦੇ ਤਾ ਸਿੱਧ ਕਿਥੋਂ ਹੁੰਦਾ? ਜੀਵ ਭਾਵੇਂ ਜੇਹਾ ਸਾਧਨ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂਭੀ ਜਿਹੜੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਸ੍ਰਯੰ ਸਨਾਤਨ ਅਨਾਦੀ ਸਿੱਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਨੰਤ ਸਿੱਧੀਆਂ ਹਨ ਉਸਦੇ ਤੁੱਲ ਕੋਈ ਭੀ ਜੀਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂ ਜੇ ਜੀਵ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪਰਮ ਅਵਧੀ ਤੀਕਨ ਵਧੇ ਤਾਂ ਭੀ ਓਹ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਾਮਰਥ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਾਮਰਥ ਵਾਲਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਕਦਾ, ਵੇਖੋ ਕੋਈ ਭੀ ਅਜ ਤੀਕਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕ੍ਰਿਤ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਬਦਲਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਰ ਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਅਨਾਦੀ ਸਿੱਧ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਥੀਂ ਵੇਖਨ ਅਤੇ ਕੱਨਾਂ ਥੀਂ ਸੁਨਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਏਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭੀ ਯੋਗੀ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਜੀਵ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਕਲਪ ਕਲਪਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਵੀਂਨਵੀਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਨਾਂਦਾ ਹੈ ਯਾ ਇੱਕੋ ਜੇਹੀ?

(ਉੱਤਰ) ਜੇਹੋ ਜਹੀ ਹੁਨ ਹੈ ਓਹੋ ਜਹੀ ਪਹਲੋਂ ਸੀ, ਅਰ ਅੱਗੇ ਭੀ ਏਹੋ ਜਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਕ਼ਰਦਾ:—

ਸੂਰਯਾਚੰਦ੍ਰਮਸੌ ਧਾਤਾ ਯਥਾ ਪੂਰ੍ਵਮਕਲਪਯਤ
ਦਿਵੰ ਚ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀਂ ਚਾਂਤਰਿਖਛਮਥੋ ਸ੍ਵਃ॥

ਰਿਗਵੇਦ ਮੰਡਲ ੧੦। ਸੂਕਤ ੧੯੦। ਮੰਤ੍ਰ ੩ ॥

(ਧਾਤਾ) ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਜਿਸਤਰਾਂ ਪਹਲੇ ਕਲਪ ਵਿੱਚ ਸੂਰਯ ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਬਿਜਲੀ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਤਾਰੇ ਆਦੀ ਨੂੰ ਬਨਾਇਆ ਸੀ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਉਸਨੇ ਹੁਨ ਭੀ ਬਨਾਏ ਹਨ ਅਰ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਭੀ ਉਹੋ ਜਹੇ ਹੀ ਬਨਾਵੇਗਾ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਕੰਮ ਭੁਲ ਚੁੱਕ ਤੋਂ ਰਹਿਤਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਇੱਕੋ ਜਹੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਅਲਪੱਗ ਅਰ ਜਿਸਦਾ ਗਿਆਨ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਈਸ਼ੁਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਸ਼ਯ ਵਿੱਚ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮਤ ਹੈ ਯਾ ਵਿਰੋਧ? (ਉੱਤਰ) ਇੱਕ ਮਤ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੇ ਇਕ ਮਤ ਹੈ ਤਾਂ:—

तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः । आकाशाद्वायुः । वायोरग्निः । अग्नेरापः । अद्भ्यः पृथिवी । पृथिव्या ओषधयः । ओषधिभ्यो अन्नम । अन्नाद्रेतः । रेतसः पुरुषः । स वा एष पुरुषो अन्नरसमयः ॥ तैत्तिरीयोपनिषद ब्रह्मानंदवल्ली अनुवाक १ ॥

उस परमेश्वर अर प्रकृती थीं आकाश अवकाश अरथात जिहड़ा कारण रूप द्रव्य सरवत्र फैल रहिआ सी उस नूं कठा करन नाल अवकाश उतपंन जेहा हुंदा है, वासतव विच आकाश दी उतपत्ती नहीं हुंदी, किउंकि आकाश तों बिना प्रकृती अर परमाणू किथे ठहर सकन आकाश तों पिछे वायु, वायु तों पिछे अगनी, अगनी दे पिछे जल, जलां दे पिछे पृथिवी, पृथिवी थीं ओशधी, ओशधीआं थीं अंन, अंन थीं वीरज, वीरज थीं पुरुश अरथात शरीर उतपंन हुंदा है, इीकन आकाश आदी दे क्रम थीं, अर छांदोगज विच अगनी आदी, ऐतरेय विच जल आदी क्रम थीं सृशटी होई (लिखी है) वेदां विच किदे पुरुश (ईशवर) किदे हिरनजगरभ (परमेशवर) आदी थीं मीमांसा विच करम, वैशेशिक विच काल, निआय विच परमाणू, योग विच पुरुशारथ, सांखज विच प्रकृती अर वेदांत विच ब्रहम थीं सृशटी दी उतपत्ती मंनी है, हुन किस नूं सच्चा अर किस नूं झूठ मंनीऐ ?

(उतर) एस विच सब सच्चे कोई झूठा नहीं, झूठा ओह है जेहड़ी उलटा समझदा है, किउंकि परमेशवर निमित्त कारण अर प्रकृती जगतदा उपादान कारण है, जद महापरलै हुंदी है तद उसदे पिछों आकाश आदी दे क्रम करके, अर जद आकाश अर वायु दा परलै नहीं हुंदा अर अगनी आदी दा हुंदा है तां अगनी आदी दे क्रम करके, अर जद बिजली अगनी दा भी नाश नहीं हुंदा तद जल दे क्रम करके सृशटी हुंदी है, अरथात जिस जिस परलै विचजिथों जिथें तक परलै हुंदी है उथों उथें सृशटी दी उतपती हुंदी है, पुरुशअर हिरनजगरभ आदी पहले समुलाास विच लिख चुके हां, ओह सब परमेशवर दे नाउं हन, परंतु विरोध उस नूं कहिंदे हन कि इक्के कंम

ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਵੇਖੋ ਛੀਆਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮਤ ਹੋਨਾ ਏਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧ ਹੈ। ਮੀਮਾਂਸਾ ਵਿਚ ਕਹਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਅਜੇਹਾਕੋਈ ਭੀ ਕੰਮ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਜਿਹਦੇ ਬਨਾਨ ਵਿਚ ਕਰਮ ਚੇਸ਼ਟਾ ਨ ਕੀਤੀਜਾਵੇ"। ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਿਕ ਵਿਚ ਕਹਿਆ ਹੈ "ਕਿ ਸਮਾਂ ਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਬਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ"। ਨਿਆਯ ਵਿਚ ਕਹਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਨਾ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਨ ਸਕਦਾ"। ਯੋਗ ਵਿਚ ਕਹਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਵਿਦਯਾ, ਗਿਆਨ, ਵਿਚਾਰ ਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਨ ਸਕਦਾ"। ਸਾਂਖਯ ਵਿਚ ਕਹਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਤੱਤਾਂਦਾ ਮੇਲ ਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਬਨ ਸਕਦਾ"ਅਰ ਵੇਦਾਂਤ ਵਿਚ ਕਹਿਆ ਹੈ ਕਿ"ਬਨਾਨ ਵਾਲਾ ਨ ਬਨਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਭੀ ਪਦਾਰਥ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ" ਏਸ ਲਈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਛੀ ਕਾਰਣਾਂ ਥੀਂ ਬਨਦੀ ਹੈ,ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੀਆਂ ਕਾਰਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਕ ਦੀ ਵਜਾਖਯਾ ਇੱਕ ਇੱਕ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਛੀ ਮਨੁਸ਼ ਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਇਕ ਛੱਪਰ ਨੂੰ ਉਠਾਨ ਅਰ ਉਸਨੂੰ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਰੱਖਨ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੂਪੀ ਕਾਰਯ ਦੀ ਵਜਾਖਯਾ ਛੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ,ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੈਕਿਪੰਜਾਂ ਅਨ੍ਹਿਆਂ ਅਰ ਇਕ ਅਜੇਹੇ ਮਨੁਸ਼ ਨੂੰ ਜਿਹਨੂੰ ਘੱਟ ਵੱਧ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਇੱਕ ਇੱਕ ਅੰਗ ਦੱਸਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੀਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਹਾਥੀ ਕੇਹੋ ਜੇਹਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਕਹਿਆ ਥੰਮ ਵਰਗਾ, ਦੂਜੇ ਨੇ ਕਹਿਆ ਛੱਜ ਵਰਗਾ, ਤੀਜੇ ਨੇ ਕਹਿਆ ਮੋਹਲੇ ਵਰਗਾ, ਚੌਥੇ ਨੇ ਬਹਾਰੀ ਵਰਗਾ, ਪੰਜਵੇਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਥੜੇ ਵਰਗਾ, ਅਰ ਛੇਵੇਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਾਲਾ ਕਾਲਾ ਚੌਹਾਂ ਥੰਮਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਕੁਝ ਮੱਝੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਅੱਜ ਕਲ ਦੇ ਅਨਾਰਸ਼ ਨਵੇਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨੇ ਅਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਬਨਾਏ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਨਵੀਂ ਮੋਟੀ ਬੁੱਧਵਾਲੇ ਲੋਗਾਂ ਦੇ ਬਨਾਏ ਹੋਏ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਰ ਹੋਰ ਹੋਰ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਵਿਚ ਲਗਕੇ ਝੂਠਾ ਝਗੜਾ ਮਚਾ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਬੁੱਧਵਾਨਾਂ ਦੇ ਯਾ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਮੰਨਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ,ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਅਨ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਅਨ੍ਹੇ ਚੱਲਨ ਤਾਂ ਦੁਖ ਕਿਉਂ ਨ ਪਾਨ? ਇੱਸੇ ਤਰਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲਦੇ ਥੋੜੀ ਵਿਦਯਾ ਵਾਲੇ,ਸ੍ਵਾਰਥੀ, ਇੰਦ੍ਰਿਯਾਰਾਮੀ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੀ ਲੀਲਾ ਸੰਸਾਰਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਦ ਕਾਰਣ ਦੇ ਬਗੈਰ ਕਾਰਯ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਾਰਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?

(ਉੱਤਰ) ਹੇ ਭੋਲੇ ਭਰਾਓ! ਕੁਝ ਅਪਨੀ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦੇ? ਵੇਖੋ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੀ ਪਦਾਰਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਕ

ਕਾਰਣ ਦੂਜਾ ਕਾਰਯ, ਜੇਹੜਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਓਹ ਕਾਰਯ ਨਹੀਂ ਅਰ ਜਿਸ ਸਮੇ ਕਾਰਯ ਹੈ ਓਹ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਤਕ ਮਨੁਸ਼ ਸ੍ਰਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਠੀਕ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਤਦ ਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਠੀਕ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ—

ਨਿਤਜਾਯਾ: ਸਤ੍ਵਰਜਸਤਮਸਾਂ ਸਾਮਜਾਵਸਥਾਯਾ: ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੇਰੁਤਪੱਨਾਨਾਂ ਪਰਮਸੂਖਛਮਾਣਾਂ ਪ੍ਰਿਥਕ ਪ੍ਰਿਥਕ ਵਰਤਮਾਨਾਨਾਂ ਤਤ੍ਵਪਰਮਾਣੂਨਾਂ ਪ੍ਰਥਮ:ਸੰਯੋਗਾਰੰਭ: ਸੰਯੋਗਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਦਵਸਥਾਂਤਰਸਜ ਸਥੂਲਾਕਾਰਪ੍ਰਾਪਤਿ: ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿਰੁਚਜਤੇ।

ਅਨਾਦੀ ਨਿੱਤ ਸਰੂਪ, ਸਤ, ਰਜ ਅਰ ਤਮ, ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਇਕ ਅਵਸਥਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਜੇਹੜੇ ਪਰਮ ਸੂਖਛਮ ਵੱਖੋ ਵਖਰੇ ਤੱਤ ਅਵੈਵਵਿਦਜਮਾਨ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂਦੇ ਪ੍ਰਥਮਸੰਯੋਗ ਦੇ ਆਰੰਭ ਅਰਥਾਤਵਿਸ਼ੇਸ਼ਸੰਯੋਗਾਂ ਕਰਕੇ ਅਵਸਥਾ ਬਦਲਨ ਕਰਕੇ(ਓਹ ਸੂਖਛਮ ਚੀਜ਼)ਦੂਜੀਆਂ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਥੂਲ ਸਥੂਲ ਬਨਦੀ ਬਨਾਂਦੀ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਰੂਪ ਬਨਗਈ ਹੈ,ਇੱਸੇ ਤਰਾਂ ਸੰਸਰਗ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਏਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਭਲਾ ਜੇਹੜੀ ਪ੍ਰਥਮ ਸੰਯੋਗ ਵਿਚ ਮਿਲਨ ਅਤੇ ਮਿਲਾਨ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੇਹੜਾ ਸੰਯੋਗ ਦਾ ਆਦੀ ਅਰ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸਦੇ ਭਾਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਉਸਨੂੰ ਕਾਰਣ, ਅਰ ਜੇਹੜੀ ਸੰਯੋਗ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬਨਦੀ ਅਰ ਵਿਯੋਗ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਓਹੋ ਜਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਉਸਨੂੰ ਕਾਰਯ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੇਹੜਾ ਮਨੁਸ਼ ਉਸ ਕਾਰਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕਾਰਯ ਦਾ ਕਾਰਯ ਕਰਤਾ ਦਾ ਕਰਤਾ ਸਾਧਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਅਰ ਸਾਧਜ ਦਾ ਸਾਧਜ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਅਨ੍ਹਾਂ, ਸੁਨਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਾ, ਅਰ ਜਾਨਦਾ ਹੋਇਆ ਮੂੜ੍ਹ ਹੈ, ਅੱਖ ਦੀ ਅੱਖ, ਦੀਵੇ ਦਾ ਦੀਵਾ, ਅਰ ਸੂਰਯ ਦਾ ਸੂਰਯ ਕਦੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਜਿਸ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਕਾਰਣ, ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਕਾਰਯ, ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਕਾਰਣ ਨੂੰ ਕਾਰਯ ਰੂਪ ਬਨਾਨਹਾਰਾ ਹੈ ਓਹ ਕਰਤਾ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ॥

ਨਾਸਤੋ ਵਿਦਜਤੇ ਭਾਵੋ ਨਾਭਾਵੋ ਵਿਦਜਤੇ ਸਤ: ।
ਉਭਯੋਰਪਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੋਂਤਸਤ੍ਵਨਯੋਸਤਤ੍ਵਦਰਸ਼ਿਭਿ:॥

ਭਗਵਦਗੀਤਾ ਅਧਜਾਯ ੨ । ਸ਼ਲੋਕ ੧੬ ॥

ਕਦੇ ਅਸਤ ਦਾ ਭਾਵ ਵਰੰਤਮਾਨ ਅਰ ਸਤ ਦਾ ਅਭਾਵ ਵਰਤਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਤਤ੍ਵਦਰਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਾਨਿਆ ਹੈ,ਹੋਰ ਪਖਛਪਾਤੀ, ਹਠੀ, ਮਲੀਨ ਆਤਮਾ, ਅਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕ ਏਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਸਹਜ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਜਾਨ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਹੜਾ ਮਨੁੱਸ਼ ਵਿਦਵਾਨਸਤ-ਸੰਗੀ ਹੋਕੇ ਪੂਰਾ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਓਹ ਸਦਾ ਭ੍ਰਮ ਰੂਪੀ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪੰਨ ਓਹ ਪੁਰੁਸ਼ ਹਨ ਕਿ ਸਭਨਾਂ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਸਿੱਧਾਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਜਾਨਨ ਦੇ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਾਨਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਭਾਵ ਨਾਲ ਜਨਾਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਲਈ ਜੇਹੜਾ ਕਾਰਣ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਓਹ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਦਾ, ਜਦ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਨਨ ਦਾ ਸਮਯ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਉਨਾਂ ਪਰਮ ਸੂਖਛਮ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਕੱਠਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਉਤਪੱਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜੇਹੜਾ ਪਰਮ ਸੂਖਛਮ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਰੂਪ ਕਾਰਣ ਥੀਂ ਕੁਝ ਸਥੂਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਮਹਤੱਤ ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਉਸਤੋਂ ਕੁਝ ਸਥੂਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਅਹੰਕਾਰ ਅਰ ਅਹੰਕਾਰ ਥੀਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪੰਜ ਸੂਖਛਮ ਭੂਤ। ਕੰਨ, ਤੁਚਾ, ਨੇਤ੍ਰ, ਜੀਭ, ਨੱਕ ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਵਾਕ, ਹੱਥ, ਪੈਰ, ਉਪਸਥ ਅਰ ਗੁਦਾ ਇਹ ਪੰਜ ਕਰਮ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਅਰ ਯਾਹਰਵਾਂ ਮਨ ਕੁਝ ਸਥੂਲ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਤਨਮਾਤ੍ਰਾਂ ਥੀਂ ਅਨੇਕ ਸਥੂਲ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਪੰਜ ਸਥੂਲ ਭੂਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਪ੍ਰਤਜਖਛ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੀਂ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਔਸ਼ਧੀਆਂ ਦ੍ਰਖਤ ਆਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੀਂ ਅੰਨ, ਅੰਨ ਵੀਰਯ ਥੀਂ ਸ਼ਰੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਆਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮੈਥੁਨੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਰ ਮਰਦ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਬਨਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਸੰਯੋਗ ਕਰਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮੈਥੁਨੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕੇਹੋਜੇਹੀ ਗਿਆਨ ਪੂਰਵਕ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਸ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਗਭੀ ਵੇਖਕੇ ਹੱਕੇ ਬੱਕੇ ਰਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅੰਦਰ ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਜੋੜ, ਨਾੜੀਆਂ ਦਾ ਬੰਧੇਜ, ਮਾਂਸਦੀ ਲਿਪਾਈ, ਚਮੜੇ ਦਾ ਢੱਕਨ, ਤਿੱਲੀ, ਜਿਗਰ, ਫੇਫਰਾ, ਪੱਖੇ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਸਥਾਪਨ, ਜੀਵਦਾ ਸੰਯੋਜਨ, ਸ਼ਿਰੋ ਰੂਪ ਮੂਲਰਚਨਾ, ਵਾਲ,ਨਹੁੰ ਆਦੀ ਦਾ ਸਥਾਪਨ, ਅੱਖਦੀ ਅਤੀ ਸੂਖਛਮ ਸ਼ਿਰਾ ਦਾ ਤਾਰ ਵਰਗਾ ਗੁੰਥਨ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਮਾਰਗਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਜੀਵਦੀ ਜਾਗ੍ਰਤ,ਸ੍ਵਪਨ, ਸੁਸ਼ੁਪਤੀ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਭੋਗਨ ਵਾਸਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ, ਸਥ ਧਾਤੂ ਦਾ ਵਿਭਾਗ ਕਰਨਾ, ਕਲਾ ਕੌਸ਼ਲ ਸਥਾਪਨ ਆਦੀ ਆਸ਼ਚਰਯ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਬਗੈਰ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰਦੇ ਕੌਨ ਕਰ ਸਕਦ, ਹੈ? ਏਸਤੋਂ ਵਧੀਕ ਨਾਨਾਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰਤਨ,ਧਾਤੂਆਂਨਾਲ ਜੜੀ ਹੋਈ ਜ਼ਮੀਨਾ

तरां तरां दे बोहड़ ब्रिखछ आदी दे बीजां विच अतीसूखछम रचना, असंख हरे हरे चिॅटे, पीले, काले, चित्र मित्र कीते होऐ पॅते, फुॅल फल, मूल दा बनाना मिॅठे, खारे, कौड़े, बकबके, चटपटे, खॅटे आदी तरां तरां दे स्वाद, सुगीधी वाले पॅते, फुॅल, फल आदी दी रचना, अनेकां अनेक करोड़ां ज़मीनां सूरज चॅदमां आदी लोकां दा बनाना, उनां नूं धारण करना अते चक्र विच चलाउना, उनां नूं निअम विच रखना आदी परमेश्वर दे बिना कोई नहीं कर सकदा॥

जद कोई किसे पदारथ नूं वेखदा है तां दे प्रकार दा गिआन उतपॅन हुंदा है, इक जिस तज़ां दी ओह चीज़ है अर दूजा उस विच रचना वेखके बनान वाले दा गिआन, जिस तरां किसे पुरुश ने सोहना गहना जंगल विच पाइआ, वेखके मलूम होइआ कि इह सोने दा है, अर किसे बुधवान कारीगर ने बनाइआ है, इसे तरां दुनीआं विच भरां तरां दी रचना बनान वाले परमेश्वर नूं सिॅध करदी है॥

(प्रश़न) मनुॅश़ दी स्रिश़टी पहिलों होई या प्रिथिवी आदी दी?

(उॅतर) प्रिथिवी आदी दी किउंकि प्रिथिवी आदी दे बगैर मनुॅश़ दा टिकन अर पालन नहीं होसकदा॥

(प्रश़न) स्रिश़टी दे आदि विच इक मनुॅश़ वा अनेक मनुॅश़ उतपॅन कीते सन?

(उॅतर) अनेक, किउंकि जिनां जीवां दे करम ईश्वर दी स्रिश़टी विच जनम लैनदे सन उनां नूं जनम स्रिश़टी दे आदि विच ईश्वर ने दिॅता किउंकि :—

मनुश़ज़ा रिश़यश़च ये। ततो मनुश़ज़ा अजायंत॥

इह यजुरवेद विच लिखिआ है। एस प्रमाण थीं इही निश़चे है कि आदि विॅच अनेक अरथात सैंकड़े हज़ारां मनुॅश़ उतपॅन होऐ अर स्रिश़टी विच वेखन नाल भी निश़चा हुंदा है कि मनुश़ अनेक मां, पिउ दी संतान हन।

(प्रश़न) आदी स्रिश़टी विच मनुॅश़ आदी दी बाल, जुआनी या ब्रिध अवसथा विॅच स्रिश़टी होई सी अथवा तिंनां विॅच?

(उॅतर) जुआनी दी अवसथा विच, किउंकि जे बालक उतपॅन करदा तां उन्हां दे पालन वासते दूजे मनुश़ां दी लोड़ हुंदी, अर जे बुॅढे

ਬਨਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਥੁਨੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨ ਹੁੰਦੀ ਏਸ ਲਈ ਜੁਆਨੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੈ ਯਾ ਨਹੀਂ ?

(ਉੱਤਰ) ਨਹੀਂ ਜਿਸਤਰਾਂ ਦਿਨ ਦੇ ਪਹਲੇ ਰਾਤ, ਅਰ ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਲੇ ਦਿਨ ਤਥਾ ਦਿਨ ਦੇ ਪਿਛੇ ਰਾਤ, ਅਰ ਰਾਤ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦਿਨ ਬਰੱਬਰ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਸੇ ਤਰਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪਹਲੇ ਪਰਲੈ ਅਰ ਪਰਲੈ ਦੇ ਪਹਲੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਤਥਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਰਲੈ ਅਰ ਪਰਲੈ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨਾਦੀ ਕਾਲ ਥੀਂ ਏਹੋ ਚਕ੍ਰ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਏਸ ਦਾ ਆਦਿ ਯਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ, ਕਿੰਤੂ ਜਿਸਤਰਾਂ ਦਿਨ ਯਾ ਰਾਤ ਦਾ ਆਰੰਭ ਅਰ ਅੰਤ ਵੇਖਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਰ ਪਰਲੈ ਦਾ ਆਦਿ ਯਾ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ, ਜੀਵ ਅਰ ਜਗਤ ਦਾ ਕਾਰਣ ਤਿੰਨੋਂ ਸਰੂਪ ਥੀਂ ਅਨਾਦੀ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਸਥਿਤੀ ਅਰ ਪਰਲੈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਥੀਂ ਅਨਾਦੀ ਹਨ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਕਦੀ ਨਦੀ ਦ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਦੀ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਫੇਰ ਬਰਸਾਤ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ, ਅਰ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਰੂਪ ਜਾਨਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ ਸੁਭਾਵ ਅਨਾਦੀ ਹਨ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਕੰਮ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ, ਸਥਿਤੀ ਅਰ ਪਰਲੈ ਕਰਨਾ ਭੀ ਅਨਾਦੀ ਹਨ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਦੀ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਗੁਣ ਕਰਮ ਸੁਭਾਵ ਦਾ ਆਰੰਭ ਅਰ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਉਸਦੇ ਕਰਤਵ੍ਯ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਭੀ ਆਰੰਭ ਅਰ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨੇ ਕਈਆਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਸ਼ ਜਨਮ, ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਆਦੀ ਕ੍ਰੂਰ ਜਨਮ, ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਹਰਿਣ ਗਊ ਆਦੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਜਨਮ, ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਖਤ ਆਦੀ ਅਰ ਕੀੜੇ ਮਕੌੜੇ ਪਤੰਗ ਆਦੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਏਸ ਕਾਰਣ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਪਖਛਪਾਤੀ ਠਹਿਰਦਾ ਹੈ।

(ਉੱਤਰ) ਪਖਛਪਾਤੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਦਾ ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਵਸਥਾਕਰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕਰਮ ਦੇ ਬਿਨਾ ਜਨਮ ਦੇਂਦਾ ਤਾਂ ਪਖਛਪਾਤੀ ਹੁੰਦਾ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੇਹੜੀ ਜਗਾ ਹੋਈ ?

(ਉੱਤਰ)ਤ੍ਰਿਵਿਸ਼ਟਪ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸਨੂੰ ਤਿੱਬਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਆਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਇਕ ਜਾਤੀ ਸੀ ਯਾ ਅਨੇਕ ?

(ਉੱਤਰ)ਇਕ ਮਨੁੱਸ਼ ਜਾਤੀ ਸੀ ਫੇਰ "ਵਿਜਾਨੀਹਜਰਾਯਾਨਜੇ ਚ

दस्यवः"इह रिगवेद दा वचन हैं। स्रेशठांदा नाउं आरध,विदवान, देव,अर दुशटांदा नाउं दसयु अरथात डाकू मूरख होन करके आरध अर दसयु दो नाउं होगए॥ "उत शुद्रे उतारधे" अथरववेद वचन । आरधां विच उपर लिखे प्रकार ब्राहमण, खछत्री, वैश अर शूद्र चार भेद होए, द्विज विदवानां दा नाम आरध, अर मूरखां दा नाउं,शूद्र, अनारध अरथात अनाड़ी होइआ ॥

(प्रशन) फेर ओह एथे किसतरां आए ?

(उतर) जद आरध अर दसयुआं विच, अरथात विदवानां, देवतिआं अर अविदवानां असुरां विचसदालड़ाई बथेड़ा हुंदारहिआ है,जद बहुत उपद्रव होन लगा तद आरध लोग सारी - प्रिथिवी विचों एस भूमी दे खंड नूं उतम जानके एथे ही आन वसे, एस करके एस देश दा नाम "आरधावरत" होइआ ॥

(प्रशन) आरधावरत दी अवधी किथों तीकन है ॥

आसमुद्रात्तु वै पुरवादासमुद्रात्तु पशचिमात।
तयोरेवांतरं गिरयोरारधावरतं विदुरबुधाः ॥
सरसवतीदृशद्रतजोरदेवनदजोरयदंतरम । तं
देवनिरमितं देशमारधावरतं प्रचखछते ॥

मनुसमरिती अधयाय २ । शलोक २२ । १७ ॥

(उतर) विच हिमाला, दखछिण विच विंधयाचल, पुरव अर पशचिम विच समुद्र अते पशचिम विच सरसती अरथात अटक नदी पुरवविच,दृशद्रती जेहड़ी निपाल देपुरवभागदे पहाड़थीं निकलके बंगाल अर आसाम दे पुरव ब्रहमा दे पशचिम वल होके दखछिण दे समुद्र विच मिली है जिस नूं ब्रहमपुत्रा कहिंदे हन अर जिहड़ी उतर दे पहाड़ां थीं निकलके दखछिण दे समुंद्र दी खाड़ी विच अटक मिली है हिमाला दी मध रेखा थीं दखछिण अर पहाड़ां दे अंदर अर रामेशुर परयंत विंधयाचलदे अंदर अंदर जितने देश हन उनां सारिआं नूं आरधावरत एस लई कहिंदे हन कि इह आरधावरत देव अरथात विदवानां ने वसाइआ अर आरध जनां दे निवास करने थीं आरधावरत कहाउंदा है ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪਹਲੇ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੀ ਨਾਉਂ ਸੀ ਅਰ ਏਸ ਵਿਚ ਕੌਨ ਵੱਸਦੇ ਸਨ ? (ਉੱਤਰ)ਏਸ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਾਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਰ ਨ ਕੋਈ ਆਰਯਾਂ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਰਯ ਲੋਗ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਾਲ ਦੇ ਪਿਛੋ ਤਿੱਬਤ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਇਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚਆਕੇ ਵੱਸੇ ਸਨ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਲੋਗ ਈਰਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਅਰ ਏਸ ਕਾਰਣ ਥੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਗਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਆਰਯ ਹੋਇਆ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਇੱਥੇ ਜੰਗਲੀ ਲੋਗ ਵੱਸਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੁਰ ਅਰ ਰਾਖਛਸ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਆਰਯ ਲੋਗ ਅਪਨੇ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਅਰ ਉਨਾਂ ਦਾ ਜਦ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ "ਦੇਵਾਸੁਰਸੰਗ੍ਰਾਮ" ਕਥਾ ਦੇ ਵਿਚ ਠਹਿਰਾਇਆ ॥ (ਉੱਤਰ) ਏਹ ਬਾਤ ਸਰਵਥਾ ਝੂਠੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ—

ਵਿਜਾਨੀਹਜ਼ਾਰਯਾਨਜੇ ਚ ਦਸਜ਼ਵੋ ਬਰਹਿਸ਼ਮਤੇ ਰੰਧਯਾ ਸ਼ਾਸਦਵ੍ਰਤਾਨ। [ਰਗਵੇਦ ਮੰਡਲ ੧। ਸੂਕਤ ੫੧ ਮੰਤ੍ਰ ੮॥

ਉਤ ਸ਼ੂਦ੍ਰੇ ਉਤਾਰਯੇ ॥ ਅਥਰਵਵੇਦ ਕਾਂਡ ੧੯। ਵਰਗ ੬੨ ॥

ਇਹ ਲਿਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਰਯ ਨਾਉਂ ਧਰਮਤੇ ਚਲਨ ਵਾਲੇ,ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਤਵਕਤਾ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦਾ ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਲੋਗਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਦਸਯੂ ਅਰਥਾਤ ਡਾਕੂ, ਦੁਸ਼ਟ, ਧਰਮ ਤੇ ਨ ਚਲਨ ਵਾਲੇਅਰ ਅਵਿਦਵਾਨ ਹੈ,ਤਥਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖਛਤ੍ਰੀ, ਵੈਸ਼, ਦ੍ਵਿਜਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਆਰਯ ਅਰ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਦਾ ਨਾਉਂ ਅਨਾਰਯ ਅਰਥਾਤ ਅਨਾੜੀ ਹੈ, ਜਦ ਵੇਦ ਅਜੇਹਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਛਕਵੇਂ ਨੂੰ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਲੋਗ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦੇ, ਅਰ ਦੇਵਾਸੁਰ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਵਿਚ ਆਰਯਾਵਰਤਵਾਸੀ ਅਰਜੁਨਅਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਸ਼ਰਥ ਆਦੀ ਆਰਯ ਅਰ ਦਸਯੂਮਲੇਛਅਸੁਰਾਂ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਜੇਹੜਾ ਹਿਮਾਲੇ ਦੇ ਪਹਾੜ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਦੇਵ ਅਰਥਾਤਆਰਯਾਂ ਦੀ ਰਖਛਾ ਅਰ ਅਸੁਰਾਂ ਦੇ ਜਿੱਤਨ ਨੂੰ ਸਹਾਇਕ ਹੋਏ ਸਨ, ਏਸਥੀਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰਯਾਵਰਤਦੇ ਬਾਹਰ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸੇ ਜਿਹੜੇ ਹਿਮਾਲੇਦੇ ਪੂਰਵ ਅਰ ਆਗਨੇਯ, ਦਖਛਿਣ,ਨੈਰਿਤ੍,ਪੱਸ਼ਚਿਮ, ਵਾਯਵ੍ਯ ਉੱਤਰ ਅਰ ਈਸ਼ਾਨ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਾਉਂ ਅਸੁਰ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਜਦ ਹਿਮਾਲੇ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹਨ ਵਾਲੇ ਆਰਯਾਂ ਉੱਤੇ ਲੜਨੇ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤਦ ਤਦ ਐਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਲੋਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤਰ ਆਦੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਰਯਾਂ ਦੇ ਸਹਾਯਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਰ ਜਿਹੜਾ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ

ਨਾਲ ਦਖਛਿਣ ਵਿਚ ਯੁੱਧਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ ਦੇਵਾਸੁਰਸੰਗ੍ਰਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਉਸਨੂੰ ਰਾਮ ਰਾਵਣ ਅਥਵਾ ਆਰਯਾਂ ਅਤੇ ਰਾਖਛਸਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ,ਕਿਸੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਯਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਆਰਯ ਲੋਗ ਈਰਾਨ ਥੀਂ ਆਏ ਅਰ ਐਬੋਂ ਦੇ ਜੰਗਲੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਕੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਾ ਹੋਏ ਹੋਨ, ਫੇਰ ਕੀਕਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਲੇਖ ਮੰਨਿਆ ਜਾਸਕਦਾ ਹੈ ?ਅਰਃ—

ਮਲੇੱਛਵਾਚਸ਼੍ਚਾਰਯਵਾਚਃ ਸਰਵੇਤੇ ਦਸ੍ਯਵਃ ਸਮ੍ਰੁਤਾਃ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੧੦। ਸ਼ਲੋੱਕ ੪੫ ॥

ਮਲੇੱਛਦੇਸ਼ਸਤ੍ਵਤਃ ਪਰਃ ॥ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧ੍ਯਾਯ ੨।ਸ਼ਲੋੱਕ ੨੩॥

ਆਰਯਾਵਰਤ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਭਿੱਨ ਜਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਹਨ । ਓਹ ਦਸ੍ਯੂ ਦੇਸ਼ ਅਰ ਮਲੇੱਛ ਦੇਸ਼ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਤੋਂ ਭੀ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰਯਾਵਰਤ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਪੂਰਵ ਦੇਸ਼ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਈਸ਼ਾਨ,ਉੱਤਰ ਵਾਯਵ੍ਯ ਅਰ ਪਸ਼ਚਿਮ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਦਸ੍ਯੂ ਅਰ ਮਲੇੱਛ ਤਥਾ ਅਸੁਰ ਹੈ,ਅਰ ਨੈਰਿਤ੍ਯ ਦਖਛਿਣ ਤਥਾ ਆਗਨੇਯ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਆਰਯਾਵਰਤ ਦੇ ਰਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਰਹਨਵਾਲੇ ਲੋਗਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਰਾਖਛਸ ਹੈ, ਹੁਨ ਭੀ ਵੇਖ ਲੌ ਹਬਸ਼ੀ ਲੋਗਾਂ ਦਾ ਸ੍ਵਰੂਪ ਅਜੇਹਾ ਭਰਾਉਨਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਜੇਹੋ ਜਿਹਾ ਰਾਖਛਸਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਰ ਆਰਯਾਵਰਤ ਦੀ ਸੀਧ ਵਿੱਚ ਹੇਠਾਂ ਰਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਾਗ ਅਰ ਉਸ ਦੇਸ਼ਦਾਪਾਤਾਲ ਨਾਉਂ ਹੋਨ ਦਾ ਇਹ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਆਰਯਾਵਰਤੀ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪਾਦ ਅਰਥਾਤ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਤਲੇ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਗਵੰਸ਼ੀ ਅਰਥਾਤ ਨਾਗ ਨਾਉਂਵਾਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੇ ਵੰਸ਼ਦੇ ਰਾਜਾ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਸੇ ਵੰਸ਼ਦੀ ਅਲੋਪੀ ਰਾਜਕੰਨਿਆਂ ਨਾਲ ਅਰਜੁਨ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਖਛਵਾਕੂ ਥੀਂ ਲੈਕੇ ਕੈਰੋਪਾਂਡੂ ਤੀਕਨ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਉੱਤੇ ਆਰਯਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਰਯਾਵਰਤ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਰਿਹਾ, ਤਥਾ ਏਸ ਵਿਚ ਏਹ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੇ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਵਿਰਾਟ,ਵਿਰਾਟ ਦਾ ਮਨੂ,ਮਨੂ ਦੇ ਮਰੀਚੀ ਆਦੀ ਦੱਸ ਪੁੱਤ੍ਰ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂਦੇ ਸ੍ਵਯੰਭੂ ਆਦੀ ਸੱਤ ਰਾਜੇ,ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂਦੀ ਸੰਤਾਨ ਇਖਛਵਾਕੂਆਦੀ ਰਾਜਾਜੇਹੜੇ ਆਰਯਾਵਰਤਦੇ ਪਹਲੇ ਰਾਜਾ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂਨੇਇਹ ਆਰਯਾਵਰਤ ਵਸਾਇਆ ਹੈ, ਹੁਨ ਮੰਦੇ ਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਆਰਯਾਂ ਦੇ ਆਲਸ,ਪ੍ਰਮਾਦ ਅਰੱ ਪਰਸਪਰ ਦੀ ਫੁਟ ਹੋਨ• ਕਰਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਕੀ ਕਹਨੀ, ਕਿੰਤੂ ਆਰਯਾਵਰਤ ਵਿੱਚ ਭੀ ਆਰਯਾਂ ਦਾ ਅਖੰਡ ਸ੍ਵਤੰਤ੍ਰ ਸ੍ਵਾਧੀਨ, ਨਿਰਭੈ ਰਾਜ ਏਸ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਝ ਹੈਸੋਭੀ ਪ੍ਰਦੇ-

ਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਰੁਲਰਹਿਆ ਹੈ,ਕੁਝ ਥੋੜੇ ਜੇਹੇਰਾਜੇ ਸ੍ਵਤੰਤ੍ਰ ਹਨ। ਭੈੜੇ ਦਿਨ ਜਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਦ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖ ਭੋਗਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਕਿੱਨਾ ਕਰੇ ਪਰੰਤੂ ਜਿਹੜਾ ਸ੍ਵਦੇਸ਼ੀ ਰਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਉੱਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਤ ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਹਠ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਰ ਪਰਾਏ ਦਾ ਪਖਛਪਾਤ ਰਹਿਤ ਪ੍ਰਜਾ ਉੱਤੇ ਪਿਉ ਮਾਂ ਵਾਙ੍ਹਣ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਜ਼ਾਯ ਅਰ ਦਯਾ ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ ਰਾਜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਓਹ ਪਰਦੇਸ਼ੀਆਂਦਾ ਰਾਜ ਪੂਰਣ ਸੁਖਦਾਯਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ਿਖਛਾ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਵਿਹਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਛੁੱਟਨਾ ਅਤੀ ਕਠਿਨਹੈ, ਅਰ ਇਸਦੇ ਛੁੱਟੇ ਬਗੈਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਉਪਕਾਰ ਅਰ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਸਿੱਧ ਹੋਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ,ਏਸ ਲਈ ਜੋ ਕੁਝ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਵ੍ਯਵਸਥਾ ਯਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖੇ ਹਨ ਉਸੇ ਦਾ ਮਾਨ ਕਰਨਾ ਭਲੇ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਗਤ ਨੂੰ ਬਨਿਆਂ ਕਿੱਨਾਂ ਸਮਯ ਹੋਇਆ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ)ਇਕ ਅਰਬ ਛਿਆਨਵੇਂ ਕ੍ਰੋੜ ਕਈ ਲੱਖ ਅਰ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਅਰ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਏ ਨੂੰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਏਸਦਾ ਪੂਰਾ ਵ੍ਰਤਾਂਤ ਮੇਰੀ ਬਨਾਈ *ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਲਿਖਯਾ ਹੈ, ਵੇਖ ਲੌ। ਇਤਯਾਦੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਬਨਾਨੇ ਅਰ ਬਨਨ ਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਇਹ ਭੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਸੂਖਛਮ ਭਾਗ ਅਰਥਾਤ ਜਿਹੜਾ ਕੱਟਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ ਪ੍ਰਮਾਣੂ, ਸੱਠ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਦੇ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਦਾ ਨਾਉਂ ਅਣੂ,ਦੋਹਾਂ ਅਣੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਦ੍ਵਯਣੁਕ ਜਿਹੜੀ ਸਥੂਲ ਵਾਯੂ ਹੈ,ਤਿੰਨ ਦ੍ਵਯਣੁਕ ਦੀ ਅਗਨੀ, ਚਾਰ ਦ੍ਵਯਣੁਕ ਦਾ ਜਲ, ਪੰਜ ਦ੍ਵਯਣੁਕ ਦੀ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਅਰਥਾਤ ਤਿੰਨ ਦ੍ਵਯਣੁਕ ਦਾ ਤ੍ਰਸਰੇਣੁ ਅਰ ਉਸਦਾ ਦੂਨਾ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਆਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਨ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਆਦੀ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨੇ ਬਨਾਏ ਹਨ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਏਸ ਦਾ ਧਾਰਣ ਕੌਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ? ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਹਜ਼ਾਰੋ ਫਣ ਵਾਲੇ ਸੱਪ ਦ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਬੈਲ ਦੇ ਸਿੰਗ ਉੱਤੇ, ਤੀਜਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤੇ ਨਹੀਂ, ਚੌਥਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਵਾ ਦੇ ਆਸ਼ਰੇ, ਪੰਜਵਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੂਰਯ ਦੇ ਆਕਰਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਖਿਚੀ ਹੋਈ ਅਪਨੇ ਠਿਕਾਨੇ ਠਹਿਰੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਛੇਵਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਭਾਰੀ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਹੇਠਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਮੰਨੀਏ ?

*, ਰਿਗਵੇਦਾਦੀਭਾਸ਼ਯਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਵੇਦ ਉਤਪੱਤੀ ਵਿਸ਼ਯ ਨੂੰ ਵੇਖ ॥

(ਉੱਤਰ) ਜੇਹੜਾ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਸ਼ੇਸ਼, ਸੱਪ ਅਰ ਬਲਦ ਦੇ ਸਿੰਗ ਉੱਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਛਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਸੱਪ ਅਰ ਬਲਦ ਦੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੇ ਜਨਮ ਵੇਲੇ ਕਿਸਦੇ ਉੱਤੇ ਸੀ ? ਤਥਾ ਸੱਪ ਅਰ ਬਲਦ ਆਦੀ ਕਿਸ ਉੱਤੇ ਹਨ? ਬਲਦ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਂਨ ਤਾਂ ਚੁਪ ਹੀ ਕਰ ਜਾਨਗੇ, ਪਰੰਤੂ ਸੱਪ ਵਾਲੇ ਕਹਨਗੇ ਕਿ ਸੱਪ ਕੱਛੂ ਉੱਤੇ, ਕੱਛੂ ਪਾਨੀ ਉੱਤੇ, ਪਾਨੀ ਅੱਗ ਉੱਤੇ ਅੱਗ ਹਵਾ ਉੱਤੇ ਅਰ ਹਵਾ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਠਹਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਸਬ ਕਿਸ ਉੱਤੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਨਗੇ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਉੱਤੇ, ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇਗਾ ਕਿ ਸ਼ੇਸ਼ ਅਰ ਬਲਦ ਕਿਸਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਨਗੇ ਕਿ (ਸ਼ੇਸ਼) ਕਸ਼ਜਪ ਕਦ੍ਰੂ ਦਾ ਅਰ (ਬਲਦ) ਗਊ ਬੈਲ ਦਾ ਕਸ਼ਜਪ ਮਰੀਚੀ ਦਾ, ਮਰੀਚੀ ਮਨੂ ਦਾ. ਮਨੂ ਵਿਰਾਟ ਦਾ ਅਰ ਵਿਰਾਟ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਆਦਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਰ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਲੋਂ ਪੰਜ ਪੀਹੜੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਤਦ ਕਿਸ ਨੇ ਧਾਰਣ ਕੀਤੀ ਸੀ? ਅਰਥਾਤ ਕਸ਼ਜਪ ਦੇ ਜੱਮਨ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਕਿਸ ਉੱਤੇ ਸੀ, ਤਾਂ 'ਤੇਰੀ ਚੁੱਪ ਮੇਰੀ ਭੀ ਚੁੱਪ' ਅਰ ਲੜਨ ਲਗ ਜਾਨਗੇ। ਏਸਦਾ ਸੱਚਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਜੇਹੜਾ 'ਬਾਕੀ' ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੇਸ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਸੋ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਨੇ "ਸ਼ੇਸ਼ਾਧਾਰਾ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀਤਜੁਕਤਮ" ਇਹ ਕਹਿਆ ਕਿ ਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਆਧਾਰ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਨੇ ਉਸਦੇ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਨੂੰ ਨ ਸਮਝਕੇ ਸੱਪਦੀ ਝੂਠੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਲੀਤੀ ਪਰੰਤੂ ਜਿਸ ਲਈ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਉਤਪੱਤੀ ਅਰ ਪ੍ਰਲੈ ਥੋਂ ਬਾਕੀ ਅਰਥਾਤ ਵੱਖਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਕਾਰਣ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ੇਸ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਉੱਸੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਹੈ:—

ਸਤਜੇਨੋੱਤਭਿਤਾ ਭੂਮਿਃ ॥ ਅਥਰਵਵੇਦ ਕਾਂਡ ੧੪। ਵਰਗ। ਮੰਤ੍ਰ ੧॥

(ਸਤਜ) ਅਰਥਾਤ ਜੇਹੜਾ ਤ੍ਰੈਕਾਲਾਬਾਧਜ ਜਿਸਦਾ ਕਦੇ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਸਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨਸੂਰਯ, ਅਰ ਸਬ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ॥

ਉਖਛਾਦਾਧਾਰ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀਮੁਤ ਦਜਾਮ ॥

ਇਹ ਰਿਗਵੇਦ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ, ਇਸੇ (ਉਖਛਾ) ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਲਦ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਖਛਾ ਬੈਲ ਦਾ ਭੀ ਨਾਉਂ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਮੂੜ੍ਹ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਨ ਆਈ ਕਿ ਇੱਨੀ ਵੱਡੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਮਰਥ ਬੈਲ ਵਿਚ ਕਿਥੋਂ ਆਵੇਗਾ? ਏਸ ਲਈ ਵਰਸ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਸੀਂਚਨੇ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਖਛਾ ਸੂਰਯ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਅਪਨੀ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਸੂਰਯ ਆਦੀ ਦਾ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਬਗੈਰ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਏਡੀਆਂ ਏਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀਕਨ ਧਾਰਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ?

(ਉੱਤਰ) ਜਿਸਤਰਾਂ ਅਨੰਤ ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਅਰਥਾਤ ਸਮੁਦ੍ ਦੇ ਅੱਗੇ ਜਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਬੂੰਦ ਵਰਗੀਆਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਅਨੰਤ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਅਸੰਖਯਾਤ ਲੋਕ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਦੇ ਤੁੱਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਹ ਸਕ਼ਦੇ, ਓਹ ਬਾਹਰ ਅੰਦਰ ਸਬ ਜਗਾ ਵਿਆਪਕ ਅਰਥਾਤ "ਵਿਭੁਃ ਪ੍ਰਜਾਸੁ" ਇਹ ਯਜੁਰਵੇਦ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ ॥ ਓਹ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸਭਨਾਂ ਜੀਵਾ ਵਿੱਚਵ੍ਯਾਪਕ ਹੋਕੇ ਸਬਦਾਧਾਰਣ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ,ਜੇ ਓਹ ਈਸਾਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਭੂ ਨ ਹੁੰਦਾ ਤਾ ਏਸ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਧਾਰਣ ਕਦੀ ਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਆਪਕ ਹੋਨ ਦੇ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਧਾਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ,ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਆਕਰਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਧਾਰੇ ਹੋਏ ਹੋਨਗੇ ਫੇਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ? ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਉੱਤਰ ਦੇਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੰਤ ਹੈ ਯਾ ਸਾਂਤ? ਜੇ ਅਨੰਤ ਆਖੋ ਤਾਂ ਆਕਾਰ ਵਾਲੀ ਵਸਤੁ ਅਨੰਤ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਅਰ ਜੇ ਸਾਂਤ ਕਹੋ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਭਾਗ ਸੀਮਾਂ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸਥੀਂ ਪਰੇ ਕੋਈ ਭੀ ਦੂਜਾ ਲੋਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਓਥੇ ਕਿਸਦੀ ਆਕਰਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਧਾਰਣ ਹੋਵੇਗਾ?ਜੀਕਨ ਸਮਸ਼ਟੀ ਅਰ ਵ੍ਯਸ਼ਟੀ ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਸਬ 'ਸਮੁਦਾਯ' ਦਾ ਨਾਉਂ ਬਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤਦ ਸਮਸ਼ਟੀ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਇਕ ਇਕ ਦ੍ਰਖਤ ਆਦੀ ਦੀ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਗਿਨਤੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਵ੍ਯਸ਼ਟੀ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਕਨ ਸਬ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮ-ਸ਼ਟੀ ਗਿਨਕੇ ਜਗਤ ਕਹੀਏ ਤਾਂ ਸਬ ਜਗਤ ਦਾ ਧਾਰਣ ਅਰ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦਾ ਕਰਤਾ ਬਿਨਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਏਸ ਲਈ ਜੇਹੜਾ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਰਚਦਾ ਹੈ ਓਹੋ :—

ਸਦਾਧਾਰ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀਂ ਦਜਾਮੁਤੇਮਾਮ ॥ ਯਜੁ०ਅ० १३ ।ਮੰ०४ ।

ਜਿਹੜਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਆਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਹਿਤ ਲੋਕ ਲੋਕਾਂਤਰ ਅਰ ਪਦਾਰਥ ਤਥਾ ਸੂਰਜ ਆਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਸਹਿਤ ਲੋਕ ਅਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਰਚਦਾ ਅਰ ਧਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਸਬ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹੋ ਸਬ ਜਗਤ ਦਾ ਕਰਤਾ ਅਰ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਆਦੀ ਲੋਗ ਭੌਂਦੇ ਹਨ ਯਾ ਥਲੋਂਤੇ ਹਨ ?

(ਉੱਤਰ) ਭੌਂਦੇ ਹਨ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕਿੱਨੇ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੂਰਜ ਭੌਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ

ਨਹੀਂ ਭੌਂਦੀ, ਹੋਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਭੌਂਦੀ ਹੈ ਸੂਰਯ ਨਹੀਂ ਭੌਂਦਾ, ਇਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੱਚ ਕੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ?

(ਉੱਤਰ)ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਅੱਧੇ ਝੂਠੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਵੇਦ ਵਿੱਚ ਲਿਖਜਾ ਹੈਕਿ:

ਆਯੰ ਗੌਃ ਪ੍ਰਸ਼ਨਿਰਕ੍ਰਮੀਦਸਦਨਮਾਤਰੰ ਪੁਰਃਪਿਤਰੰ ਚ ਪ੍ਰਯੰਤਸ੍ਵਃ ॥ ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧਜਾਯ ੩ । ਮੰਤ੍ਰ ੬ ॥

ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਪਾਨੀ ਦੇ ਸਮੇਤ ਸੂਰਯ ਦੇ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸੇ ਘੁੱਮਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਭੌਂਦੀ ਹੈ ॥

ਆਕ੍ਰਿਸ਼ਣੇਨ ਰਜਸਾ ਵਰਤਮਾਨੋ ਨਿਵੇਸ਼ਯਨੱਮ੍ਰਿਤੰ ਮਰਤੰਜ ਚ। ਹਿਰਣਯਯੇਨ ਸਵਿਤਾ ਰਥੇਨਾ ਦੇਵੋ ਯਾਤਿ ਭੁਵਨਾਨਿ ਪਸ਼ਯਨ ॥ ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧਜਾਯ ੩੩ ਮੰਤ੍ਰ ੪੩ ॥

ਜੇਹੜਾ ਸਵਿਤਾ ਅਰਥਾਤ ਵਰਸ਼ਾ ਆਦੀ ਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਰੂਪ ਤੇਜਵਾਨ, ਸੁੰਦਰ, ਸਭਨਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਅਰ ਅਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਵਰਸ਼ਾ ਯਾ ਕਿਰਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਅਰ ਸਬ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸਭਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਪਨੀ ਪਰਿਧੀ ਵਿਚ ਭੌਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿੰਤੂ ਕਿਸੇ ਲੋਕ ਦੇ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਘੁੱਮਦਾ, ਊਕਨ ਹੀ ਇਕ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੂਰਯ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਕਰਨਵਾਲਾ ਅਰ ਹੋਰ ਸਬ ਲੋਕਾਂਤਰ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਂਦੇ ਹਨ ਜੀਕਨ :—

ਦਿਵਿ ਸੋਮੋ ਅਧਿਸ਼੍ਰਿਤਃ ॥ ਅਥਰਵ੦ ਕਾਂ੦੧੪।ਅਨੁ ੦੧ । ਮੰ੦ ੧ ॥

ਜੀਕਨ ਇਹ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਸੂਰਯਥੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਊਕਨ ਹੀ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਆਦੀ ਲੋਕ ਭੀ ਸੂਰਯ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਹੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਤ ਅਰ ਦਿਨ ਸਰਵਦਾ ਬਨੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਆਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਫਿਰਨ ਕਰਕੇ ਜਿੱਨਾਂ ਭਾਗ ਸੂਰਯ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਨੇ ਵਿਚ ਦਿਨ ਅਰ ਜਿੱਨਾਂ ਪਿੱਠ ਦੇ ਪਾਸੇ ਅਰਥਾਤ ਓਹਲੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉੱਨੇ ਵਿਚ ਰਾਤ ਅਰਥਾਤ ਸੂਰਯ ਚੜ੍ਹਨਵੇਲਾ, ਸੂਰਯ ਡੁੱਬਨਵੇਲਾ, ਸੰਧਜਾ, ਦੋਪਹਰ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਆਦੀ ਜਿੱਨੇ ਸਮੇ ਦੇ ਭਾਗ ਹਨ ਓਹ ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂਵਿੱਚ ਸਦਾ ਬਨੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਆਰਯਾਵਰਤ ਵਿੱਚ ਸੂਰਯ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਾਤਾਲ ਅਰਥਾਤ 'ਅਮਰੀਕਾ' ਵਿਚ ਲੈਂਹਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜਦ

ਆਰਯਾਵਰਤ ਵਿਚ ਲੈਂਹਦਾ ਹੈ ਤਦ ਪਾਤਾਲ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਜਦ ਆਰਯਾਵਰਤ ਵਿੱਚ ਦੋਪਹਰ ਯਾ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੈ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਪਾਤਾਲ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅੱਧੀ ਅਰ ਦੋਪਹਰ ਦਿਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਹੜੇ ਲੋਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੂਰਯ ਭੌਂਦਾ ਅਰ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਨਹੀਂ ਭੌਂਦੀ ਓਹ ਸਾਰੇ ਅਗਯਾਨੀ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਏਸ ਤਰਾਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਦਿਨ ਅਰ ਰਾਤ ਹੁੰਦੇ। ਸੂਰਯ ਦਾ ਨਾਉਂ "ਬ੍ਰਧ ਨ:" ? ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਓਹ ਜ਼ਮੀਨ ਥੀਂ ਲੱਖਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵੱਡਾ ਅਰ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਹੈ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਰਾਈ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਪਹੋੜ ਭਵੇਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਲਗਦੀ ਅਰ ਰਾਈ ਦੇ ਭੌਂਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਉਕਨ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਦੇ ਘੁੱਮਣ ਥੀਂ ਠੀਕ ਠੀਕ ਦਿਨ ਰਾਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੂਰਯ ਦੇ ਘੁਮਨ ਥੀਂ ਨਹੀਂ, ਅਰ ਜੇਹੜੇ ਸੂਰਯ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਓਹ ਭੀ ਜ੍ਯੋਤਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਜਾਨਨ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਸੂਰਯ ਨਾ ਭੌਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਰਾਸ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਰਾਸ ਅਰਥਾਤ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨ ਹੁੰਦਾ ਅਰ ਭਾਰੀ ਪਦਾਰਥ ਭਵੇਂ ਬਗੈਰ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਯਤਸਥਾਨ ਉੱਪਰਕਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ, ਅਰ ਜੋ ਜੈਨੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਭੌਂਦੀ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਹਿਠਾਂ ਹਿਠਾਂ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਦੋ ਸੂਰਯ ਅਰ ਦੋ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਜੰਬੂਦੀਪ ਵਿਚ ਹੈਗੇਨੇ, ਓਹ ਤਾਂ ਗਾਹੜੀ ਭੰਗ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਹੇਠਾਂ ਹੇਠਾਂ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਚਵਾਂ ਪਾਸੇ ਹਵਾ ਦੇ ਚਕ੍ਰ ਨ ਬਨਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਛਿੰਨ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦੀ, ਅਰ ਉਪਰਲੀ ਜਗਾ ਵਿਚ ਰਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦਾ ਸਪਰਸ਼ ਨ ਹੁੰਦਾ, ਹੇਠਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਹੁੰਦਾ, ਅਰ ਇਕੋ ਜਹੀ ਹਵਾ ਦੀ ਗਤੀ ਹੁੰਦੀ, ਜੇ ਦੋ ਸੂਰਯ ਅਰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਰਾਤ ਅਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਪਖ਼ਛ ਦਾ ਹੋਨਾ ਹੀ ਟੁੱਟ ਫੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਏਸ ਲਈ ਇਕ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਕੋਲ ਇਕ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਅਰ ਅਨੇਕ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸੂਰਯ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸੂਰਯ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਅਰ ਤਾਰੇ ਕੀ ਵਸਤੂ ਹਨ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁਸ਼ ਆਦੀ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

(ਉੱਤਰ)ਇਹ ਸਭੇ ਭੂਗੋਲ ਲੋਕ ਅਰ ਇਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁਸ਼ ਆਦੀ ਪ੍ਰਜਾ ਭੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ:–

ਏਤੇਸ਼ੁ ਹੀਦਗੁਅੰ ਸਰਵੰਵਸੁਹਿਤਮੌਤੇ ਹੀਦਗੁਅੰਸ-ਰਵੰਵਾਸਯੰਤੇ ਤਦਜਦਿਦਗੁਅੰ ਸਰਵੰਵਾਸ੍ਯਯੰਤੇ ਤਸ੍ਮਾ-ਦ੍ਵਸਵ ਇਤਿ॥ ਸ਼ਤਪਥ ਕਾਂਡ ੧੪। ਪ੍ਰਪਾ੦ ੬। ਬ੍ਰਾ੦ ੭। ਕੰਡਿਕਾ ੪॥

ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ, ਜਲ, ਅਗਨੀ, ਹਵਾ, ਆਕਾਸ਼, ਚੰਦਮਾ, ਤਾਰੇ, ਅਰ ਸੂਰਯ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਸੂ ਨਾਉਂ ਏਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਬ ਪਦਾਰਥ ਅਰ ਪ੍ਰਜਾ ਵਸਦੀਆਂ ਹਨ ਅਰ ਇਹ ਹੀ ਸਬ ਨੂੰ ਵਸਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨੇ ਦੇ ਘਰ ਹਨ ਏਸ ਕਰਕੇ ਇਨਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਵਸੂ ਹੈ ਜਦ ਸੂਰਯ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਅਰ ਤਾਰੇ ਭੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਙਣ ਵਸੂ ਹਨ ਤਾਂ ਫੇਰ ਇਨਾਂ ਵਿਚ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੱਸੋਂ ਦੇ ਹੋਨ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਕੀ ਹੈ ?ਅਰ ਜਿਸਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਇਹ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਮਨੁਸ਼ ਆਦੀ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀਇਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸ਼ੂਨਯ ਹੋਨਗੇ ? ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਕੋਈ ਭੀ ਕੰਮ ਨਿਸ਼ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਇੰਨੇ ਅਸੰਖ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁਸ਼ ਆਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸਫਲ ਕਦੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਏਸ ਲਈ ਸਬ ਜਗਾ ਮਨੁਸ਼ ਆਦੀ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਿਸਤਰਾਂ ਏਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮਨੁਸ਼ ਆਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਅਰ ਅਵੈਵ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹੋਨਗੇ ਯਾ ਏਸਤੋਂ ਉਲਟ?

(ਉੱਤਰ)ਕੁਝ ਕੁਝ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਹੋਨਾ ਸੰਭਵ ਹੈ,ਜਿਸਤਰਾਂ ਏਸ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਉੱਤੇ ਚੀਨੀ, ਹਬਸ਼ੀ, ਅਰ ਆਰਯਾਵਰਤ ਅਰ ਯੂਰਪ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਅੰਗ ਅਰ ਰੰਗ, ਰੂਪ ਅਰ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ ਭੇਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸੇਤਰਾਂ ਲੋਕ ਲੋਕਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਭੇਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਸ ਜਾਤੀ ਦੀਜੇਹੋਜਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਏਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਹੈ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਜੇਹੜੀ ਥਾਂ ਵਿਚ ਨੇਤ੍ਰ ਆਦੀ ਅੰਗ ਹਨ ਉਸੇ ਉਸੇ ਥਾਂ ਵਿਚਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਉਸੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਅਵੈਵ ਭੀ ਓਹੋ ਜਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਕਿ:–

सूरयाचंद्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत ।
दिवं च पृथिवीं चांतरिक्षमथो सूः॥

ऋगवेद । मंडल १०। सूकत १९० ॥

(धाता) ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨੇ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੂਰਯ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ,ਦ੍ਯੌ, ਜ਼ਮੀਨ, ਆਕਾਸ਼ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਅੰਦਰ ਸੁਖ ਭੋਗਨ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਕਲਪ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਸੀ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਏਸ ਅਲਪ ਅਰਬਾਂ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਭੀ ਰਚੇ ਹਨ, ਤਥਾ ਸਭਨਾਂ ਲੋਕ ਲੋਕਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਬਨਾਏ ਹਨ, ਭੇਦ ਜ਼ਰਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਏਸ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਯਾ ਨਹੀਂ ?

ਉਨ੍ਹਾਂ ਲ(ਉੱਤਰ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਦੀ ਰਜਵਸਭਾ

ਨੀਤੀ ਸਭਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਰਾਜਰਾਜੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਵੇਦ ਕਰਕੇ ਕਹੀ ਹੋਈ ਨੀਤੀ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੂਪੀ ਸਭ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਜੇਹੀ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਜਦ ਇਹ ਜੀਵ ਅਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਤੱਤ ਅਨਾਦੀ ਅਰ ਈਸ਼ੁਰ ਦੇ ਬਨਾਏ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿਉਂਕਿ ਸਭ ਸ੍ਵਤੰਤ੍ਰ ਹੋਏ।

(ਉੱਤਰ) ਜੀਕਨ ਰਾਜਾ ਅਰ ਪ੍ਰਜਾ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਰਾਜਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਜੀਵ ਅਰ ਜੜ ਪਦਾਰਥ ਹਨ। ਜਦ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਬਨਾਨ ਅਰ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਫਲਾਂ ਦਾ ਦੇਨ ਵਾਲਾ, ਸਭ ਦੀ ਠੀਕ ਠੀਕ ਰਖਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅਰ ਅਨੰਤ ਸਾਮਰਥ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਲਪ ਸਾਮਰਥ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਅਰ ਜੜ ਪਦਾਰਥ ਉਸਦੇ ਅਧੀਨ ਕਿਉਂ ਨ ਹੋਨ? ਏਸ ਲਈ ਜੀਵ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸ੍ਵਤੰਤ੍ਰ,ਪਰੰਤੂ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਭੋਗਨ ਵਿਚ ਈਸ਼ੁਰ ਦੀ ਵਜਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਰਤੰਤ੍ਰ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਉਤਪੱਤੀ,, ਪ੍ਰਲਯ, ਅਰ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਅਰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਬਨਾਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਏਸਤੋਂ ਅਗੇ ਵਿਦ੍ਯਾ, ਅਵਿਦ੍ਯਾ,ਬੰਧ ਅਰ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਯ ਵਿਚ ਲਿਖਨ ਜਾਵੇਗਾ।

———o———

ਇਤਿ ਸ਼੍ਰੀਮੱਦਯਾਨੰਦਸਰਸ੍ਵਤੀਸ੍ਵਾਮੀਕ੍ਰਿਤੇ ਸਤ੍ਯਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼ੇ
ਸੁਭਾਸ਼ਾਵਿਭੂਸ਼ਿਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟ੍ਯੁੱਤਪੱਤ੍ਯਾਦਿਸਥਿਤਿਪ੍ਰਲਯ
ਵਿਸ਼ਯੇ ਅਸ਼ਟਮਃ ਸਮੁੱਲਾਸਃ ਸੰਪੂਰਣਃ ॥੮॥

——o——

ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਆਮੀਦਯਾਨੰਦਸਰਸ੍ਵਤੀਸ੍ਵਾਮੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸਤ੍ਯਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼
ਸੁਭਾਸ਼ਾਭੂਸ਼ਿਤ ਦੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਤਪੱਤੀ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਲਯ
ਵਿਸ਼ਯ ਦਾ ਅੱਠਵਾਂਸਮੁੱਲਾਸ
ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ॥੮॥

ਨੌਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ

ਵਿਦਯਾ ਅਵਿਦਯਾ ਬੰਧ ਮੋਖਛ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ

—+ः✍ः+—

ਵਿਦਯਾਂ ਚਾਵਿਦਯਾਂ ਚ ਯਸਤਦ੍ਵੇਦੋਭਯਗੁਅੰ ਸਹ।
ਅਵਿਦਯਯਾ ਮ੍ਰਿਤਯੁੰ ਤੀਰਤ੍ਵਾ ਵਿਦਯਯਾਮ੍ਰਿਤਮਸ਼ਨੁਤੇ॥

ਯਜੁਰਵੇਦ ਅਧਯਾਯ ੪੦। ਮੰਤ੍ਰ ੧੪॥

ਜੇਹੜਾ ਮਨੁੱਸ਼ ਵਿਦਯਾ ਅਰ ਅਵਿਦਯਾ ਦੇ ਸ੍ਵਰੂਪ ਨੂੰ ਸੰਗਹੀ ਸੰਗ ਜਾਨਦਾ ਹੈ ਓਹ ਅਵਿਦਯਾ ਅਰਥਾਤ ਕਰਮ ਉਪਾਸਨਾ ਦ੍ਵਾਰਾ ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਰਕੇ ਵਿਦਿਆ ਅਰਥਾਤ ਯਥਾਰਥ ਗਿਅਨ ਦੁਆਰਾ ਮੌਖਛ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਵਿਦਯਾ ਦਾ ਲਖਛਣ:—

ਅਨਿਤਯਾਸ਼ੁਚਿਦੁਃਖਾਨਾਤਮਸੁਨਿਤਯਸ਼ੁਚਿਸੁਖਾਤਮ-ਖਯਾਤਿਰਵਿਦਯਾ। ਪਾਤੰਜਲ ਦਰਸ਼ਨ ਸਾਧਨਪਾਦ ਸੂਤ੍ਰ ੫॥

ਏਹਯੋਗਸੂਤ੍ਰ ਦਾ ਵਚਨ ਹੈ ਜੋ ਅਨਿੱਤ ਸੰਸਾਰ ਅਰ ਦੇਹ ਆਦੀ ਵਿੱਚ ਨਿੱਤ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਕਾਰਯ ਜਗਤ ਵੇਖਿਆ ਸੁਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਸਦਾ ਤੋਂ ਹੈ, ਅਰਯੋਗ ਬਲ ਕਰਕੇ ਏਹੋ ਦੇਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹੋ ਜੇਹੀ ਉਲਟੀ ਬੁੱਧ ਹੋਨੀ ਅਵਿਦਿਆ ਦਾ ਪਹਲਾ ਭਾਗ ਹੈ। ਅਸ਼ੁਚੀ ਅਰਥਾਤ ਮਲਮੈ ਇਸਤ੍ਰੀਆਦੀਦੇ ਅਰ ਮਿਥਿਆ ਭਾਸ਼ਣ ਚੋਰੀ ਆਦੀ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਵਿਤ੍ਰ ਬੁੱਧੀ, ਦੂਜਾ ਅਤਸੰਤ ਵਿਸ਼ਯਸੇਵਨ ਰੂਪੀ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਸੁਖ ਬੁੱਧੀ ਆਦੀ, ਤੀਜਾ ਅਨਾਤਮਾ ਵਿਚ ਆਤਮ ਬੁੱਧੀ ਕਰਨਾ ਅਵਿਦਯਾ ਦਾ ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਹੈ।

ਏਹ ਚਹੁੰ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਉਲਟਾ ਗਿਆਨ ਅਵਿਦਯਾ ਕਹਾਂਦੀ ਹੈ, ਏਸਤੋਂ ਉਲਟ ਅਰਥਾਤ ਅਨਿੱਤਵਿਚ ਅਨਿੱਤ, ਅਰ ਨਿੱਤਵਿਚਨਿੱਤ, ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਵਿਚ ਅਪਵਿਤ੍ਰ, ਅਰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਵਿਤ੍ਰ, ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਦੁੱਖ, ਸੁਖ ਵਿਚ ਸੁਖ, ਅਨਾਤਮਾ ਵਿਚ ਅਨਾਤਮਾ, ਅਰ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਨਾ ਵਿਦਿਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ "ਵੇੱਤੀ ਯਥਾ ਵੱਤਤ੍ਵਪਦਾਰਥਸ੍ਵਰੂਪੰ ਯਯਾ ਸਾ ਵਿਦਯਾ। ਯਯਾ ਤਤ੍ਵਸ੍ਵਰੂਪੰ ਨ ਜਾਨਾਤਿ ਭ੍ਰਮਾਦਨਯਸਮਿਨੱਨਯੱਾਨਿਸ਼ਚਿਨੋਤਿ ਯਯਾ ਸਾ ਅਵਿਦਯਾ" ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਦਾਰਥਾਂਦਾ ਯਥਾਰਥ ਸ੍ਵਰੂਪ ਬੋਧ ਹੋਵੇ ਓਹ ਵਿਦਯਾ, ਅਰ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤਤ੍ਵ ਸ੍ਵਰੂਪ ਨਾ ਜਾਨ ਪਵੇ ਹੋਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬੁੱਧੀ ਹੋਵੇ

ਓਭ ਅਵਿਦਜ਼ਾ ਕਹਾਂਦੀ ਹੈ,ਅਰਥਾਤ ਕਰਮ ਉਪਾਸਨਾ ਅਵਿਦਜ਼ਾਏਸ ਲਈਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਾਹਜ ਅਰ ਅੰਤਰਕ੍ਰਿਯਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਗਜ਼ਾਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਕਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਗੈਰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਮ, ਅਰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਦੇ ਮੌਤ ਦੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਰਥਾਤ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਮ, ਪਵਿਤ੍ਰ ਉਪਾਸਨਾ, ਅਰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਮੁਕਤੀ, ਅਰ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਮਿਥਿਆ ਭਾਸ਼ਣ ਆਦੀ ਕਰਮ, ਪਾਸ਼ਾਣ ਮੂਰਤੀ ਆਦੀ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਅਰ ਮਿਥਜ਼ਾ ਗਜ਼ਾਨ ਥੀਂ ਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,ਕੋਈ ਭੀ ਮਨੁੱਸ਼ ਛਿਨਮਾਤ੍ਰ ਭੀ ਕਰਮ ਉਪਾਸਨਾ ਅਰ ਗਿਆਨ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ,ਏਸ ਲਈਧਰਮ ਯੁਕਤ ਸਤ ਭਾਸ਼ਣ ਆਦੀ ਕਰਮ ਕਰਨਾ, ਅਤ ਮਿਥਿਆ ਭਾਸ਼ਣ ਆਦੀ ਅਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਨਾ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਮੁਕਤੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ?

(ਉੱਤਰ) ਜੇਹੜਾ ਬੱਧ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਬੱਧ ਕੌਨ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) ਜੇਹੜਾ ਅਧਰਮ ਅਗਿਆਨ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਜੀਵ ਹੈ

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਬੰਧ ਅਰ ਮੋਖਛਸ੍ਵਭਾਵ ਥੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਵਾਨਿਮਿੱਤ ਕਰਕੇ ?

(ਉੱਤਰ) ਨਿਮਿੱਤ ਥੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਸ੍ਵਭਾਵ ਥੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਬੰਧ ਅਰ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਨਿਵ੍ਰਿੱਤੀ ਕਦੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ॥ (ਪ੍ਰਸ਼ਨ) :—

ਨ ਨਿਰੋਧੋ ਨ ਚੋਤਪੱਤਿਰਨ ਬੱਧੋ ਨ ਚ ਸਾਧਕਃ ॥
ਨ ਮੁਮੁਖਛੁਰਨ ਵੈ ਮੁਕਤ ਇਤਜ਼ੇਸ਼ਾ ਪਰਮਾਰਥਤਾ ॥

ਗੌਜ਼ਪਾਦੀਯਕਾਰਿਕਾ ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੨। ਕਾਰਿਕਾ ੩੨ ॥

ਏਹ ਸ਼ਲੋਕ ਮਾਂਡੂਕ੍ਯੋਪਨਿਸ਼ਦ ਉਤੇਹੈ ਜੀਵਬ੍ਰਹਮ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਜੀਵ ਦਾ ਨਿਰੋਧ ਅਰਥਾਤ ਨਾ ਕਦੀ ਆਵਰਣ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਨਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ, ਨਾ ਬੰਧ ਹੈ, ਅਰ ਨਾ ਸਾਧਕ ਅਰਥਾਤ ਨਾ ਕੁਝ ਸਾਧਨਾਕਰਨੇ ਹਾਰਾ ਹੈ, ਨਾ ਛੁੱਟਨ ਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰਦਾ, ਅਰ ਨਾ ਏਸਦੀ ਕਦੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਜਦ ਪਰਮਾਰਥ ਥੀਂ ਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਕੀ ?

(ਉੱਤਰ) ਏਹ ਨਵੀਨ ਵੇਦਾਂਤੀਆਂ ਦਾ ਕਹਿਨਾ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵਦਾ ਸ੍ਵਰੂਪ ਅਲਪ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਆਵਰਣ ਵਿਚ ਆਂਵਦਾ, ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਨਾ ਰੂਪੀ ਜ਼ਨਮ ਲੈਂਦਾ, ਪਾਪ ਰੂਪੀ ਕਰਮਾਂਦੇ ਫਲ ਭੋਗਰੂਪੀ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਫਸਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਛੁਡਾਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕਰਦਾ, ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਛੁੱਟਨਦੀ ਇਛਿਆ ਕਰਦਾ, ਅਰ ਦੁਖਾਂ ਥੀਂ ਛੁੱਟਕੇ ਪਰਮਾਨੰਦ ਖਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਭੀ ਭੋਗਦਾ ਹੈ॥

(प्रश्न) ऐह सब धरम देह अर अंतहकरणदे हन जीव दे नहीं, किउंकि जीव तां पाप पुंन तों रहित साखछी मात्र है। सरदी गरमी आदी शरीर आदीदे धरम हन, आतमा निरलेप है ॥

(उत्तर) देह अर अंतहकरण जड़ हन उनां नूं सरदी गरमी दी प्रापती अर भोग नहीं है। जेहड़ा चैतन मनुश आदी प्राणी उसनूं सपरश करदा है उसेनूं सरदी गरमी दा भान अर भोग हुंदा है। उस तरां प्राण भी जड़ हन, ना उनां नूं भुख ना तेह, किंतू प्राण वालेजीव नूं भुख तेह लगदी है उसेतरा मनभी जड़ है ना उसनूं हरश, ना शोक हो सकदा है। किंतू मन दारा हरश शोक दुख सुख दा भोग जीव करदा है, जिसतरां वहिशकरण शोत्र आदी इंदीआं थीं अछे बुरे शबद आदी विशिआं दा गरहण करके जीव सुखी दुखी हुंदा है, उसेतरां अंतहकरण अरथात मन, बुधि, चित अहंकार थीं संकलप, विकलप, निशचे, सिमरण अर अभिमान दा करन वाला दंड अर मानदा भागी हुंदा है. जिसतरां तलवार थीं मारनेवाला दंडदे जोग हुंदा है, तलवार नहीं हुंदी, उसेतरां देह इंदीआं अंतहकरण अर प्राणरूपी साधनां थीं चंगे बुरे केमां दा करनवाला जीव सुख दुख दा भुगन वाला है, जीव करमां दा साखछी नहीं किंतू करता भोगता है, करमां दा साखछीतां इक अदवितीय परमेशूर है। जो करम करने वाला जीवहै उहोहीकरमां विच लिपत हुंदा है, ओह जीव साखछी नहीं ॥

(प्रश्न) जीव बरहम दा प्रतिबिंब है जिसतरां शीशे दे टुटन भजन नाल बिंबदी कुश हानी नहीं हुंदी, इसेतरां अंतहकरण विच बरहम दा प्रतीबिंब जीव तद तक है कि जद तक ओह अंतहकरण उपाधी है, जद अंतहकरण नशट होगिआ तद जीव मुकत है ॥

(उत्तर) ऐह बालपने दी गॱल है किउं कि प्रतीबिंब साकार दा साकार विच हुंदा है, जीकन मुंह अर शीशा आकार वाले हन अर वखरे भी हन, जे वखरे ना होन तांभी प्रतीबिंब नहीं होसकदा, बरहम दे निराकार सरव विअपक होंन करके उसदाप्रतोबिंब हो ही नहींसकदा

(प्रश्न) वेखो डुंघे निरमल जल विच निराकार अर विअपक आकाश दा प्रतीबिंब पैंदा है, इसेतरां निरमल अंतहकरण विचपरमेशूरदा आभास है। ऐस लई ऐसनूं चिदाभास कहिंदे हन ॥

(उत्तर) ऐह बालबुॱधदा मिथिआ प्रलाप है, किउंकि आकाश दिशता नहीं तां उसनूं अॱख नाल कोई भी नहीं देख सकदा जद

ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਸਥੂਲ ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਉਂਕਰ ਵੇਖ ਸੱਕੇਗਾ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਏਹ ਜੇਹੜਾ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਨੀਲਾ ਅਰ ਧੁੰਧਲਾਪਨ ਨਜ਼ਰ ਆਂਵਦਾ ਹੈ ਓਹ ਆਕਾਸ਼ ਹੈ ਵਾ ਨਹੀਂ ?

(ਉੱਤਰ) ਨਹੀਂ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਤਾਂ ਓਹ ਕੀ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) ਵਖੋ ਵਖਰੇ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ,ਜਲ,ਅਰ ਅਗਨੀ ਦੇਤ੍ਰਿਸਰੇਣੂ ਨਜ਼ਰ ਆਂਵਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਵਿਚ ਜੋ ਨੀਲਾਪਨ ਨਜ਼ਰ ਆਂਵਦਾ ਹੈ ਓਹ ਵਧੀਕ ਜਲ ਹੈ ਜੇਹੜਾ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਜੇਹੜਾ ਧੁੰਧਲਾਪਨ ਨਜ਼ਰ ਆਂਵਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਥੀਂ ਧੂੜ ਉੱਡਕੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਭੌਂਦੀ ਹੈ ਓਹ ਨਜ਼ਰਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਉੱਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਜਲ ਵਾ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਆਕਾਸ਼ਦਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਿਸਤਰਾਂ ਘਟਾਕਾਸ਼, ਮਠਾਕਾਸ਼, ਮੇਘਾਕਾਸ਼ ਮਹਾਕਾਸ਼ ਦੇ ਭੇਦ ਵਿਹਾਰਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ,ਉਸੇਤਰਾਂ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਦੇ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਅਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਉਪਾਧੀਦੇ ਭੇਦ ਕਰਕੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਅਰ ਜੀਵ ਨਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਘਟ ਆਦੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਦ ਮਹਾਕਾਸ਼ ਹੀ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ ॥

(ਉੱਤਰ) ਏਹ ਭੀ ਗੱਲ ਅਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਕਾਸ਼ ਕਦੀ ਛਿੰਨ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਭੀ "ਘੜਾ ਲੈ ਆਓ" ਇਤਿਆਦੀ ਵਿਹਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਘੜੇਦਾ ਆਕਾਸ਼ ਲੈ ਆਓ,ਏਸ ਲਈ ਏਹ ਬਾਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਿਸਤਰਾਂ ਸਮੁਦ੍ ਦੇ ਵਿਚ ਮੱਛੀ ਕੋੜੇ ਅਰ ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਵਿਚ ਪੰਛੀ ਆਦੀ ਉੱਡਦੇ ਹਨ ਉਸੇਤਰਾਂ ਚਿਦਾਕਾਸ਼ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਸਥ ਅੰਤਹ-ਕਰਣ ਭੌਂਦੇਹਨ ਓਹ ਆਪੋ ਤਾਂ ਜੜ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਸਰਵਵਿਆਪਕ ਪਰ-ਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਸੱਤਾ ਥੀਂ ਜਿਸਤਰਾਂ ਕਿ ਅੱਗ ਕਰਕੇ ਲੋਹਾ ਉੱਸੇਤਰਾਂ ਚੈਤਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੀਕਨ ਓਹ ਚਲਦੇ ਫਿਰਦੇ ਅਰ ਆਕਾਸ਼ ਤਥਾ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਸ਼ਚਲ ਹਨ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਜੀਵਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਮੰਨਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ॥

(ਉੱਤਰ) ਏਹ ਭੀ ਤੁਹਾਡਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਸੱਚਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਸਰਵ ਵਿਆਪੀ ਬ੍ਰਹਮ ਅੰਤਹਕਰਣਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਕੇ ਜੀਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸ-ਰਵੱਗ ਆਦੀ ਗੁਣ ਉਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਵਾ ਨਹੀਂ ? ਜੇ ਕਹੋ ਕਿ ਆਵਰਣ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸਰਵੱਗਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਦੱਸੋ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਅਰ ਖੰਡਿਤ ਹੈ ਵਾ ਅਖੰਡਿਤ? ਜੇ ਆਖੋ ਕਿ ਅਖੰਡਿਤ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਭੀ ਪਰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੁੱਟ ਸਕਦਾ ਜਦ ਪਰਦਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਰਵੱਗਤਾ ਕਿਉਂਨਹੀਂ? ਜੇ ਆਖੋ ਕਿ ਅਪਨੇ ਸ੍ਵਰੂਪ ਨੂੰ ਭੁੱਲਕੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਜੇਹਾ

है स्वरूप करके नहीं जद आपे नहीं चलदा भां अंतहकरण जिॅना जिॅना पहिले मिली होेई जगह छॅडदा अर अॅगे अॅगे जिॅथे जिॅथे खिसकदा जावेगा उथोें उथोें दा ब्रहम ब्रूमवाला अगिआनी हो जावेगा अर जिॅना जिॅना छुॅटदा जावेगा उथोें उथोें दा गिआनी पवित्र अर मुकत हुंदा जावेगा। इसे प्रकारसब थां सृिशटी दे ब्रहमनूॅ अंतहकरण विगाड़िआ करनगे अर बंध मुकती भी छिन छिन विच होेइआ करेगी, तुहाडे कहिन दे अनुसार जे एसतरां दा हुंदा भां किसे जीव नूॅ पहिलां वेखे सुने दी यादगीरी ना हुंदी किउंकि जिस ब्रहम ने वेखिआ ओह नहीं रहिआ एस लई ब्रहम जीव अर जीव ब्रहम इक कदी नहीं हुंदे, सदा वॅखो वखरे हन॥

(प्रशन) एह सब अधिआरोपमात्र है अरथात होर वसतू विच होर वसतू दा सथापन करना अधिआरोप कहांदा है। उॅसेतरां ब्रहम वसतू विच सब जगत अर एसदे विहार दा अधिआरोप करन नाल जिगासू नूॅ बोध कराना हुंदा है वासतव विच सब ब्रहम ही हन।

(प्रशन)अधिआरोप दा करन वाला कौन है?

(उॅतर) जीव।

(प्रशन) जीव किस नूॅ कहिंदे हन?

(उॅतर) अंतहकरणावछिंन चैतन नूॅ॥

(प्रशन) अंतहकरणावछिंन चैतन दूजा है वा उहो ब्रहम?

(उॅतर) उहो ब्रहम है॥

(प्रशन)भां की ब्रहम ही ने अपने विच जगत दी झूठी कलपन कर लीती?(उॅतर) होवे, ब्रहम दी एस करके की हानी॥

(प्रशन)·जेहड़ा मिथिआ कलपना करदा है कि ओह झूठा नहीं हुंदा?(उॅतर) नहीं,किउंकि जो मन बाणी करं कलपित वा किहा होेइआ है ओह सब झूठा है॥

(प्रशन)फेर मन बाणी करके झूठी कलपना करने अर मिथिआ बोलन वाला ब्रहम कलपित, अर मिथिआवादी होेइआ वा नहीं?

(उॅतर) होवे, सानूॅ अपनी गॅल सिॅध करनी है। वाहरे झूठे वेदांतीओ तुसां ने सत सवरूप. सतकाम, सतसंकलप, परमातमा नूॅ मिथिआचारी कर दिॅता, की इह तुहाडी दुरगती दा कारण नहीं है? केहड़ी उपनिशद, सूत्र वा वेद विच लिखिआ है कि परमेशर मिथिआ संकलप अर मिथिआवादी है जिसतरां किसे चोर ने कटवाल

ਨੂੰ ਦੰਡ ਦਿੱਤਾ ਅਰਥਾਤ "ਉਲਟਾ ਚੋਰ ਕਰਵਾਲ ਨੂੰ ਡਾਂਟੇ" ਏਸ ਕਹਾਨੀ ਵਰਗੀ ਤੁਹਾਡੀ ਬਾਤ ਹੋਈ ਏਹ ਤਾਂ ਬਾਤ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਕਟਵਾਲ ਚੋਰ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਵੇ,ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਬਾਤ ਉਲਟੀ ਹੈ ਕਿ ਚੋਰ ਕਟਵਾਲ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਵੇ,ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮਿਥਿਆ ਸੰਕਲਪ ਅਰ ਮਿਥਿਆਵਾਦੀ ਹੋਕੇ ਉਹੋ ਅਪਨਾ ਦੋਸ਼ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਵਿਅਰਥ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਜੇ ਬ੍ਰਹਮ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆਨੀ, ਮਿਥਿਆ ਵਾਦੀ, ਮਿਥਿਆਕਾਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਥ ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਮ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਇੱਕ ਰਸ ਹੈ.ਸਤਸ੍ਵਰੂਪ, ਸਤਮਾਨੀ, ਸਤਵਾਦੀ, ਅਰ ਸਤਕਾਰੀ ਹੈ ਏਹ ਸਥ ਦੋਸ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਹਨ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਵਿਦਿਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਓਹ ਅਵਿਦਜਾ ਹੈ ਅਰ ਤੁਹਾਡਾ ਅਧਿਆਰੋਪ ਭੀ ਮਿਥਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾ ਹੋਕੇ ਅਪਨੇ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ, ਅਰ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜੀਵ ਮੰਨਨਾ ਏਹ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆਨਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੀ ਹੈ? ਜੇਹੜਾ ਸਰਵਵਿਆਪਕ ਹੈ ਓਹ ਪਰੀਛਿੰਨ, ਅਗਿਆਨ ਅਰ ਬੰਧ ਵਿਚ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭਿੱਗਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਗਿਆਨ ਪਰੀਛਿੰਨ, ਇਕਦੇਸ਼ੀ, ਅਲਪ, ਅਲਪਗਜ ਜੀਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਰਵਗਜ, ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਬ੍ਰਹਮ ਨਹੀਂ ॥

ਹੁਣ ਮੁਕਤੀ ਅਤੇ ਬੰਧ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਮੁਕਤੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ? (ਉੱਤਰ) "ਮੁੱਚੈਤਿ ਪ੍ਰਿਥਗ ਭਵੈਤਿ ਜਨਾ ਯਸਜਾਂ ਸਾ ਮੁਕਤਿਃ" ਜਿਸ ਵਿਚ ਛੁੱਟ ਜਾਨਾ ਹੋਵੇ ਉਸਦਾ ਨਾਉਂ ਮੁਕਤੀ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਕਿਸ ਕੋਲੋਂ ਛੁਟ ਜਾਨਾ ?

(ਉੱਤਰ) ਜਿਸਥੀਂ ਛੁਟਨੇ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸਥ ਜੀਵ ਕਰਦੇ ਹਨ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਕਿਸਥੀਂ ਛੁੱਟਨੇ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ?

(ਉੱਤਰ)ਜਿਸਥੀਂ ਛੁੱਟਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਕਿਸਥੀਂ ਛੁੱਟਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ?

(ਉੱਤਰ) ਦੁੱਖ ਥੀਂ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਛੁਟਕੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਅਰ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ?

(ਉੱਤਰ) ਸੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਅਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ॥

(ਉੱਤਰ) ਮੁਕਤ ਅਰ ਬੰਧ ਕਿਨਾਂ ਕਿਨਾਂ ਬਾਤਾ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ)ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾਲਨੇ,ਅਧਰਮ, ਅਵਿਦਜਾਕੁਸੰਗ ਕੁਸੰਸਕਾਰ ਬੁਰੇ ਠਰਕਾਂ ਥੀਂ ਪਰੇ ਰਹਿਨੇ ਅਰ ਸੱਤ ਬੋਲਨੇ ਪਰਉਪਕਾਰ, ਵਿਦਜਾ, ਪਖਛਪਾਤ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਨਿਆਯ ਧਰਮ ਦੀ ਬ੍ਰਿੱਧੀ ਕਰਨੇ, ਉੱਪਰ ਕਹੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਉਸਤਤੀ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ, ਉਪਾਸਨਾ

ਅਰਥਾਤ ਯੋਗਾਭਿਆਸ ਕਰਨੇ, ਵਿਦਯਾ ਪੜ੍ਹਾਨੇ,ਪੜ੍ਹਾਣੇ ਅਰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨੇ ਸਭ ਥੀਂ ਉੱਤਮ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨੇ ਅਰ ਜੋ ਕੁਝ ਕਰੇ ਓਹ ਸਭ ਪਖਛਪਾਤ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਨਿਆਯਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰੇ ਇਤਿਆਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮੁਕਤੀ ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂਥੀਂ ਉਲਟ ਈਸ਼੍ਵਰ ਆਗਿਆ ਭੰਗ ਕਰਨੇ ਆਦੀ ਕੰਮਾਂ ਥੀਂ ਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਜੀਵਦਾ ਲੈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਵਾ ਵਿਦਯਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

(ਉੱਤਰ)ਵਿਦਯਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਕਿੱਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਬ੍ਰਹਮ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਅਰ ਓਹ ਮੁਕਤ ਜੀਵ ਇਕ ਠਿਕਾਨੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਅਪਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਵਾਲਾ ਹੋਕੇ ਸਰਵਤ੍ਰ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ)ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰਵਤ੍ਰ ਪੂਰਣਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਮੁਕਤ ਜੀਵ ਅਵ੍ਯਾਹਤਗਤੀ ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਰੋਕ ਨਹੀਂ, ਵਿਗਿਆਨ ਆਨੰਦ ਪੂਰਵਕ ਅਪਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਮੁਕਤ ਜੀਵ ਦਾ ਸਥੂਲ ਸ਼ਰੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਵਾ ਨਹੀਂ ?

(ਉੱਤਰ) ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਫੇਰ ਓਹ ਸੁਖ ਅਰ ਆਨੰਦ ਭੋਗ ਕਿਸਤਰਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ)ਉਸ ਦੇ ਸਤਸੰਕਲਪ ਆਦੀ ਸ੍ਵਾਭਾਵਿਕ ਗੁਣ ਸਾਮਰਥ ਸਭ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਭੌਤਿਕ ਸੰਗ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ :—

ਸ਼ਿਣ੍ਵਨ ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰੰਭਵਤਿ, ਸਪਰਸ਼ਯਨ ਤ੍ਵਗਭਵਤਿ, ਪਸ਼ਯਨ ਚਖਛੁਰਭਵਤਿ, ਰਸਯਨ ਰਸਨਾ ਭਵਤਿ, ਜਿਘ੍ਰਨ ਘ੍ਰਾਣੰ ਭਵਤਿ, ਮਨ੍ਵਾਨੋਮਨੋ ਭਵਤਿ, ਏਧਯਨ ਬੁੱਧਿਰਭਵਤਿ । ਚੇਤਯੰਸ਼ਚਿੱਤੰਭਵਤਯਹੰਕੁਰਵਾਣੋ ਅਹੰਕਾਰੋ ਭਵਤਿ ॥ ਸ਼ਥਪਥ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਾਂਡ ੧੪ ॥

ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਭੌਤਿਕ ਸ਼ਰੀਰ ਵਾ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਗੋਲਕ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ, ਕਿੰਤੂ ਅਪਨੇ ਸ੍ਵਾਭਾਵਿਕ ਸ਼ੁੱਧ ਗੁਣ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਸੁਨਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਕੰਨ, ਸਪਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਖਲੜੀ, ਵੇਖਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਕਰਕੇ ਅੱਖਾਂ, ਸ੍ਵਾਦ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਬਾਨ, ਗੰਧ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਨੱਕ, ਸੰਕਲਪ ਵਿਕਲਪ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇ ਮਨ, ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ

ਬੁੱਧੀ,ਯਾਦ ਕਰਨਦੇ ਲਈ ਚਿੱਤ,ਅਰ ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਅਰਥ ਅਹੰਕਾਰ ਰੂਪ,ਅਪਨੀਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲਾ ਜੀਵਾਤਮਾ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਹੋਜਾਂਦਾ ਹੈ,ਅਰ ਸੰਕਲਪ ਮਾਤ੍ਰ ਸ਼ਰੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਆਸ਼ਰੇ ਰਹਿਕੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਗੋਲਕ ਦ੍ਵਾਰਾ ਜੀਵ ਅਪਨਾ ਕਾਰਯ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਅਪਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਸਬ ਆਨੰਦ ਭੋਗ ਲੈਂਦਾ ਹੈ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿੱਨੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਅਰ ਕਿੱਨੀ ਹੈ ?

(ਉੱਤ੍ਰਰ) ਮੁੱਖ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਬਲ, ਪਰਾਕ੍ਰਮ, ਆਕਰਸ਼ਣ, ਪ੍ਰੇਰਣਾ,ਗਤੀ, ਭੀਸ਼ਣ ਵਿਵੇਚਨ, ਕ੍ਰਿਆ, ਉਤਸਾਹ, ਸਮਰਣ, ਨਿਸ਼ਚਾ, ਇੱਛਾ, ਪ੍ਰੇਮ, ਦ੍ਵੇਸ਼, ਸੰਯੋਗ, ਵਿਭਾਗ, ਸੰਯੋਜਕ, ਵਿਭਾਜਕ, ਸ਼੍ਰਵਣ, ਸਪਰਸ਼ਣ,ਦਰਸ਼ਨ, ਸ੍ਵਾਦਨ, ਅਰ ਗੰਧ ਗ੍ਰਹਣ ਤਥਾਗਿਆਨ, ਇਨਾਂ ਚੌਂਹੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਾਮਰਥ ਯੁਕਤ ਜੀਵ ਹੈ ਏਸ ਥੀਂ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਭੀ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਭੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਜੀਵ ਦਾ ਲੈ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸੁਖ ਕੌਨ ਭੋਗਦਾ ਅਰ ਜੇਹੜੇ ਜੀਵ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਓਹ ਤਾਂ ਮਹਾਂ ਮੂੜ੍ਹ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਕਤੀ ਜੀਵ ਦੀ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟਕੇ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ ਸਰਵਵਿਆਪਕ, ਅਨੰਤ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਵਿਚ ਜੀਵਦਾ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਰਹਿਨਾ, ਵੇਖੋ ਵੇਦਾਂਤ ਸ਼ਾਰੀਰਕ ਸੂਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ :–

ਅਭਾਵੰ ਵਾਦਰਿਰਾਹ ਹਜੈਵਮ ॥ ਵੇਦਾਂਤਦਰਸ਼ਨ ੪। ੪। ੧੦॥

ਜੋਵਾਦਰੀ ਵਿਆਸ ਜੀਦੇ ਪਿਤਾ ਹਨ ਓਹ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਜੀਵਦਾ ਅਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮਨਦਾ ਭਾਵ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਜੀਵ ਅਰ ਮਨ ਦਾ ਲੈ ਪਰਾਸ਼ਰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਉਸੇ ਤਰਾਂ:—

ਭਾਵੰ ਜੈਮਿਨਿਰਵਿਕਲਪਾਮਨਨਾਤ ॥ ਵੇਦਾਂਤਦਃ ੪।੪।੧੧॥

ਅਰ ਜੈਮੁਨੀ ਆਚਾਰਯ ਮੁਕਤ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਮਨ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸੂਖਛਮਸ਼ਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਅਰ ਪ੍ਰਾਣ ਆਦੀ ਨੂੰ ਭੀ ਵਿਦਜਮਾਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਭਾਵ ਨਹੀਂ:—

ਦ੍ਵਾਦਸ਼ਾਹਵਦੁਭਯਵਿਧੰ ਵਾਦਰਾਯਣੋਅਤਃ ॥ਵੇਃ ੪।੪।੧੨।

ਵਿਆਸਮੁਨੀ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਭਾਵ ਅਰ ਅਭਾਵ, ਇਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ੁੱਧ ਸਾਮਰਥ ਕਰਕੇ ਯੁਕਤ ਜੀਵ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਬਨਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਪਵਿਤ੍ਰਤਾ, ਪਾਪਾਚਰਣ, ਦੁਖ, ਅਗਿਆਨ ਆਦੀ ਦਾ ਅਭਾਵ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ?

ਯਦਾ ਪੰਚਾਵਤਿਸ਼ਠੰਤੇ ਜਞਾਨਾਨਿ ਮਨਸਾ ਸਹ ।

ਬੁੱਧਿਸ਼ਚ ਨ ਵਿਚੇਸ਼ਟਤੇ ਤਾਮਾਹੁ: ਪਰਮਾਂ ਗਤਿਮ ॥

ਕਠੋਪਨਿਸ਼ਦ ਅ: ੨ । ਵ: ੬ । ਮੰਤ੍ਰ ੧੦ ॥

ਜਦ ਸ਼ੁੱਧ ਮਨ ਯੁਕਤ ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਜੀਵਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ-ਆਂ ਹਨ ਅਰ ਬੁੱਧਿਦਾ ਨਿਸ਼ਚੇ ਸਥਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਗਤੀ ਅਰਥਾਤ ਮੋਖਛ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :—

ਯ ਆਤਮਾ ਅਪਹਤਪਾਪਮਾ ਵਿਜਰੋ ਵਿਮ੍ਰਿਤਜੁ-ਰਵਿਸ਼ੋਕੋਅਵਿਜਿਘਤਸੋਅਪਿਪਾਸ: ਸਤਜਕਾਮ: ਸਤਜ-ਸੰਕਲਪ: ਸੋ ਅਨ੍ਵੇਸ਼ਟਵਜ: ਸ ਵਿਜਿਜਵਾਸਿਤਵਜ: ਸਰਵਾਂਸ਼ਚ ਲੋਕਾਨਾਪਨੋਤਿ ਸਰਵਾਂਸ਼ਚ ਕਾਮਾਨ ਯਸਤਮਾਤਮਾਨਮਨੁਵਿਦਜ ਵਿਜਾਨਾਤੀਤਿ ॥

ਛਾਂਦੋਗਜਉਪਨਿਸ਼ਦ ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੮ । ਖੰਡ ੭ । ਮੰਤ੍ਰ ੧ ॥

ਸ ਵਾ ਏਸ਼ ਏਤੇਨ ਦੈਵੇਨ ਚਖਛੁਸ਼ਾ ਮਨਸੈਤਾਨ ਕਾਮਾਨ ਪਸ਼ਜਨ ਰਮਤੇ । ਯ ਏਤੇ ਬ੍ਰਹਮਲੋਕੇਤੰ ਵਾ ਏਤੰ ਦੇਵਾ ਆਤਮਾਨਮੁਪਾਸਤੇ ਤਸਮੱਾਤੇਸ਼ਾਗੁਅੰ ਸਰਵੇ ਚ ਲੋਕਾ ਅੱਾਤਾ: ਸਰਵੇ ਚ ਕਾਮਾ: ਸ ਸਰਵਾਗੁਅੰਸ਼ਚਲੋਕਾ-ਨਾਪਨੋਤਿ ਸਰਵਾਗੁਅੰਸ਼ਚ ਕਾਮਾਨਜਸਤਮਾਤਮਾਨਮਨੁ ਵਿਦਜ ਵਿਜਾਨਾਤੀਤਿ ॥ਛਾਂਦੋ:ਪ੍ਰ:੮ ।ਖੰਡ ੧੨ ।ਮੰਤ੍ਰ ੫।੬ ।

ਮਘਵਨਮਰਤਜਵਾਇਦਗੁਅੰਸ਼ਰੀਰਮੱਾਤੰਮ੍ਰਿਤਜੁਨਾ ਤਦਸਜਾਮ੍ਰਿਤਸਜਾਸ਼ਰੀਰਸਜਾਤਮਨੋਧਿਸ਼ਠਾਨਮੱਾਤੋ ਵੈ ਸਸ਼ਰੀਰ: ਪ੍ਰਿਯਾਪ੍ਰਿਯਾਭਜਾਂ ਨ ਵੈ ਸਸ਼ਰੀਰਸਜ ਸਤ: ਪ੍ਰਿਯਾਪ੍ਰਿਯਯੋਰਪਹਤਿਰਸਤਜਸ਼ਰੀਰੰ ਵਵਸੰਤੰ ਨ ਪ੍ਰਿਯਾਪ੍ਰਿਯੇ ਸਪ੍ਰਿਸ਼ਤ: ॥ਛਾਂਦੋ: ਪ੍ਰ:੮ । ਖੰਡ ੧੨ । ਮੰਤ੍ਰ ੧ ॥

ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ 'ਅਪਹਤਪਾਪਮਾ' ਸਬ ਪਾਪਾਂ, ਬੁਢੇਪਾ, ਮੌਤ, ਸ਼ੋਕ, ਭੁੱਖ, ਤੇਹ ਥੀਂ ਰਹਿਤ, ਸੱਤਕਾਮ, ਸੱਤਸੰਕਲਪ ਹੈ ਉਸਦੀ ਖੋਜ ਅਰ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ,ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧਥੀਂ ਮੁਕਤ ਜੀਵ ਸਬ ਲੋਕਾਂ ਅਰ ਸਬ ਕਾਮਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਨਕੇ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਰ ਅਪਨੇ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਜਾਨਦਾ ਹੈ ਸੋ ਇਹ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜੀਵ ਸ਼ੁੱਧ ਦਿਵ੍ਯ ਨੇਤ੍ਰ ਅਰ ਸ਼ੁੱਧ ਮਨ ਥੀਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਰਮਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਏਹ ਬ੍ਰਹਮਲੋਕ ਅਰਥਾਤ ਦਰਸ਼ਨੀਯ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੋਕੇ ਮੁਕਤੀ ਸੁਖਨੂੰ ਭੋਗਦੇ ਹਨ ਅਰ ਇਸੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਜੋ ਕਿ ਸਬ ਦਾ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਆਤਮਾ ਹੈ ਉਸਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਥੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਬ ਲੋਕ ਅਰ ਸਬ ਕਾਮਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਜੋ ਸੰਕਲਪ ਕਰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਓਹ ਲੋਕ ਅਰ ਓਹ ਓਹ ਕਾਮਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਓਹ ਮੁਕਤ ਜੀਵ ਸਥੂਲ ਸ਼ਰੀਰ ਛੱਡਕੇ ਸੰਕਲਪ ਮੇਂ ਸ਼ਰੀਰ ਨਾਲ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ,ਕਿਉਂ ਕਿ ਜੋ ਸ਼ਰੀਰ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਸੰਸਾਰਿਕ ਦੁੱਖਾਂ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਇੰਦ੍ਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਜਾਪਤੀ ਨੇ ਕਹਿਆਹੈ ਕਿ ਹੇ ਪਰਮ ਆਦਰ ਯੋਗ ਧਨਵਾਨ ਪੁਰੁਸ਼, ਏਹ ਸਥੂਲ ਸ਼ਰੀਰ ਮਰਣਧਰਮਾ ਹੈ। ਅਰ ਜਿਸਤਰਾਂ ਸ਼ੇਰਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਬਕਰੀ ਹੋਵੇ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਏਹ ਸ਼ਰੀਰ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੈ, ਸੋ ਸ਼ਰੀਰ ਏਸ ਮਰਣ ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਰਹਿਤ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੇ ਰਹਨ ਦਾ ਠਿਕਾਨਾ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਏਹ ਜੀਵ ਸੁਖ ਅਰ ਦੁਖ ਥੀਂ ਸਦਾ ਗ੍ਰਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਸ਼ਰੀਰ ਸਹਿਤ ਜੀਵ ਦੀ ਸੰਸਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੀ ਨਿਵ੍ਰਿੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਜੋ ਸ਼ਰੀਰ ਰਹਿਤ ਮੁਕਤ ਜੀਵਾਤਮਾ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਿਕ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦਾ ਸਪਰਸ਼ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿੰਤੂ ਸਦਾ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੀਵ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਫੇਰ ਜਨਮ ਮਰਣ ਰੂਪ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਕਦੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਵਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ:—

ਨ ਚ ਪੁਨਰਾਵਰਤਤੇ ਨ ਚ ਪੁਨਰਾਵਰਤਤ ਇਤਿ।

ਛਾਂਦੋਗ੍ਯਉਪਨਿਸ਼ਦ ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੮ ਖੰਡ ੧੫॥

ਅਨਾਵ੍ਰਿੱਤਿਃਸ਼ਬਦਾਨਾਵ੍ਰਿੱਤਿਃ ਸ਼ਬਦਾਤ॥

ਵੇਦਾਂਤਦਰਸ਼ਨ ਅਧ੍ਯਾਯ ੪। ਪਾਦ ੪। ਸੂਤ੍ਰ ੨੨॥

ਯਦਗਤ੍ਵਾ ਨ ਨਿਵਰਤੰਤੇ ਤੱਧਾਮਪਰਮੰਮਮ। ਭਗਵਤਗੀਤਾ

ਇਤਿਆਦੀ ਵਚਨਾਂ ਥੀਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕਤੀ ਓਹੋ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਥੀਂ ਹਟ ਕੇ ਫਿਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ॥

(ਉੱਤਰ) ਏਹ ਬਾਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਵੇਦ ਵਿਚ ਏਸ ਬਾਤ ਦਾ ਨਿਸ਼ੇਧ ਕੀਤਾ ਹੈ:—

ਕਸਜ ਨੂਨੰ ਕਤਮਸਜਾ ਮ੍ਰਿਤਾਨਾਂ ਮਨਾਮਹੇ ਚਾਰੁਦੇਵਸਜ ਨਾਮ। ਕੋ ਨੋ ਮਹਜਾ ਅਦਿਤਯੇ ਪੁਨਰਦਾਤ ਪਿਤਰੰ ਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ੇਯੰ ਮਾਤਰੰ ਚ ॥੧॥ ਅਗਨੇਰਵਯੰ ਪ੍ਰਥਮਸਜਾ-ਮ੍ਰਿਤਾਨਾਂ ਮਨਾਮਹੇ ਚਾਰੁ ਦੇਵਸਜ ਨਾਮ। ਸ ਨੋ ਮਹਜਾ ਅਦਿਤਯੇ ਪੁਨਰਦਾਤਪਿਤਰੰ ਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ੇਯੰ ਮਾਤਰੰ ਚ ॥੨॥

ਰਿਗਵੇਦ ॥ ਮੰਡਲ ੧ ਸੂਕਤ ੨੪। ਮੰ੦ ੧। ੨ ॥

ਇਦਾਨੀਮਿਵ ਸਰਵਤ੍ਰ ਨਾਤਜੰਤੋੱਛੇਦਃ ॥੩॥

ਸਾਂਖਜ੦ ਅਧਜਾਯ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੧੫੯॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਅਸੀਂ ਲੋਗ ਕਿਸਦਾ ਨਾਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਜਾਨੀਏ, ਕੌਨ ਨਾਸ਼ ਰਹਿਤ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇਵ, ਸਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਸ੍ਵਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸੁਖਦਾ ਭੋਗ ਕਰਾਕੇ ਫੇਰ ਏਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਮਾਤਥਾ ਪਿਉ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ ? ॥੧॥

(ਉੱਤਰ) ਅਸੀਂ ਏਸ ਸ੍ਵਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਵਰੂਪ ਅਨਾਦੀ, ਸਦਾ ਮੁਕਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਜਾਨੀਏ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਦਾ ਭੋਗ ਕਰਾਕੇ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਵਿਚ ਫੇਰ ਮਾਂ ਪਿਉਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਜਨਮ ਦੇਕੇ ਮਾਂ, ਪਿਉ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ ਓਹੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦਾ ਸਬਦਾ ਸ੍ਵਾਮੀ ਹੈ ॥ ੨ ॥ ਜੀਕਨ ਏਸ ਸਮੇਂ ਬੰਧ ਮੁਕਤ ਜੀਵ ਹੈਂਨ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਸਦਾ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਤਜੰਤ ਵਿੱਛੇਦ ਬੰਧ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿੰਤੂ ਬੰਧ ਅਰ ਮੁਕਤੀ ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ॥ ੩ ॥ (ਪ੍ਰਸ਼ਨ):—

ਤਦਤਜੰਤਵਿਮੋਖਛੋਅਪਵਰਗਃ । ਦੁਖਜਨਮਪ੍ਰਵ੍ਰਿੱਤਿਦੋਸ਼ਮਿਥਜਾਗਜਾਨਾਨਾਮੁੱਤਰੋੱਤਰਾ ਪਾਯੇਤਦਨੰਤਰਾ-ਪਾਯਾ ਦਪਵਰਗਃ। ਨਜਾਯਦਰਸ਼ਨ ਅ੦੧। ਸੂਤ੍ਰ ੨੨। ੨ ॥

ਜੋ ਦੁੱਖ ਦਾ ਅਤਯੰਤ ਵਿੱਛੇਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹੋ ਮੁਕਤੀ ਕਹਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆਨ, ਅਵਿਦਯਾ, ਲੋਭ ਆਦੀ ਦੋਸ਼, ਵਿਸ਼ਯ ਦੁਸ਼ਟ ਠਰਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤੀ, ਜਨਮ ਅਰ ਦੁੱਖਦਾ, ਉੱਤਰ ਉੱਤਰਦੇ ਛੁੱਟਨਕਰਕੇ ਪੂਰਵਪੂਰਵ ਦੇ ਦੂਰ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੇਹੜੀ ਕਿ ਸਦਾ ਬਨੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

(ਉੱਤਰ) ਏਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਅਤਯੰਤ ਸ਼ਬਦ ਅਛਯੰਤਾਭਾਵ ਹੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੋਵੇ ਜਿਸਤਰਾਂ "ਅਤਯੰਤੰ ਦੁਖਮਤਯੰਤੰ ਸੁਖੰ ਚਾਸਨ ਵਰਤਤੇ" ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਅਰ ਬਹੁਤ ਸੁੱਖ ਏਸ ਮਨੁਸ਼ ਨੂੰ ਹੈ ਏਸ ਤੋਂ ਇਹ ਵਿਦਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁਖ ਵਾ ਦੁਖ ਹੈ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਏਥੇ ਭੀ ਅਤਯੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਜਾਨਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੋ ਮੁਕਤੀ ਥੀਂ ਭੀ ਜੀਵ ਫਿਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਓਹ ਕਿੱਨੇ ਸਮੇ ਤਕ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ? (ਉੱਤਰ):—

ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਲੋਕੇਸ਼ੁ ਪਰਾਂਤਕਾਲੇ ਪਰਾਮ੍ਰੁਤਾਃ ਪਰਿਮੁਚੰਤਿ ਸਰਵੇ ॥ ਮੁੰਡਕ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ੩ ਖੰਡ ੨। ਮੰਤ੍ ੬ ॥

ਓਹ ਮੁਕਤ ਜੀਵ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਤਦ ਤਕ ਭੋਗ ਕੇ ਫੇਰ ਮਹਾਕਲਪ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਮੁਕਤੀ ਸੁਖ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਏਸਦੀ ਸੰਖਿਆ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਤ੍ਰਿਤਾਲੀ ਲੱਖ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰੇਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਚਤੁਰਯੁਗੀ, ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਚਤੁਰਯੁਗੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਅਹੋਰਾਤ੍ ਅਜੇਹੇ ਤੀਹ ਅਹੋਰਾਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮਹੀਨਾ, ਅਜੇਹੇ ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵਰ੍ਹਾ, ਅਜੇਹੇ ਸੌ ਵਰਿਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਂਤਕਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਨੂੰ ਗਣਿਤ (ਹਿਸਾਬ) ਦੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਠੀਕ ਸਮਝ ਲੌ, ਇੱਨਾਂ ਸਮਯ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਸੁਖ ਭੋਗਨ ਦਾ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸਬ ਸੰਸਾਰ ਅਰ ਗ੍ਰੰਥਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਥੀਂ ਫੇਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਿਚ ਕਦੀ ਨ ਆਉਂਨ ॥

(ਉੱਤਰ) ਏਹ ਬਾਤ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਲੇ ਤਾਂ ਜੀਵਦਾ ਸਾਮਰਥ ਸ਼ਰੀਰ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥ, ਅਰ ਸਾਧਨ ਅੰਤ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਉਸਦਾ ਫਲ ਅਨੰਤ ਕਿਸਤਰਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਅਨੰਤ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਭੋਗਨ ਦਾ ਅਸੀਮ ਸਾਮਰਥ, ਕਰਮ, ਅਰ ਸਾਧਨ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਏਸ ਲਈ ਅਨੰਤ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਭੋਗ ਸਕਦਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਨਿੱਤ ਹਨ ਉਨਾਂ ਦਾ ਫਲ ਨਿੱਤ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਅਰ ਜੇ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਭੀ ਮੁੜਕੇ ਜੀਵ ਏਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਉੱਛੇਦ ਅਰਥਾਤ ਜੀਵ ਨਿਃਤੇਸ (ਬਾਕੀ ਨਾ ਰਹਿਨ) ਹੋ ਜਾਨੇ ਚਾਹੀਏ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਿੱਨੇ ਜੀਵ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉੱਨੇ ਈਸ਼ੁਰ ਨਵੇਂ ਉਤਪੰਨ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਖ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਮੁੱਕਦੇ ਨਹੀਂ ॥

(ਉੱਤਰ) ਜੇ ਏਸ ਤਰਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੀਵ ਅਨਿੱਤ ਹੋ ਜਾਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸਦਾ ਨਾਸ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਫੇਰ ਤੁਹਾਡੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਕਤੀ ਪਾਕੇ ਹੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਜਾਨ, ਮੁਕਤੀ ਅਨਿੱਤ ਹੋਗਈ ਅਰ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਭੀੜਭੜੱਕਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਆਮਦਨ ਬਹੁਤੀ ਅਰ ਖਰਚ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਾ ਰਹੇਗਾ, ਅਰ ਦੁੱਖ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਬਗੈਰ ਸੁਖ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜੀਕਨ ਕੌੜਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਿੱਠਾ ਕੀ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਮਿੱਠਾ ਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੌੜਾ ਕੀ ਕਹਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਸ੍ਵਾਦ ਦੇ ਇਕ ਰਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਹੋਨ ਥੀਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਪਰੀਖਛਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ,ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਸ਼ ਮਿੱਠਾ ਮਧੁਰ ਹੀ ਖਾਂਦਾ ਪੀਂਦਾ ਜਾਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੇਹਾ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸਤਰਾਂ ਸਬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰਸਾਂ ਦੇ ਭੋਗਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,ਅਰ ਜੇ ਈਸ਼ੁਰ ਅੰਤ ਵਾਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਅਨੰਤ ਫਲ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਨਿਆਯ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਜਿੱਨਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕ ਸਕੇ ਉੱਨਾ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤੇ ਰੱਖਨਾ ਬੁੱਧੀਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਇਕ ਮਨ ਭਾਰ ਉਠਾਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਦਸ ਮਨ ਧਰਨ ਕਰਕੇ ਭਾਰ ਧਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਅਲਪ, ਅਲਪੱਗਯ ਸਾਮਰਥ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਉੱਤੇ ਅਨੰਤ ਸੁਖ ਦਾ ਭਾਰ ਧਰਨਾ ਈਸ਼ੁਰ ਦੇ ਲਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਅਰ ਜੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਵੇਂ ਜੀਵ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ-ਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕਿੱਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਧਨ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰੰਤੂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖਰਚ ਹੈ ਅਰ ਆਮਦਨ ਨਹੀਂ ਉਸਦਾ ਕਦੀ ਨਾ ਕਦੀ ਦਿਵਾਲਾ ਨਿਕਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਏਹ ਵਿਵਸਥਾ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਜਾਨਾ ਉੱਥੋਂ ਮੁੜਕੇ ਆਉਨਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਕੀ ਥੋੜੇ ਜੇਹੇ ਕੈਦ ਥੀਂ ਜਨਮ ਕੈਦ ਦੰਡ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਥਵਾ ਫਾਂਸੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ?ਜਦ ਉਥੋਂ ਆਉਨਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਨਮਕੈਦ ਥੀਂ ਇੱਨਾ ਹੀ ਫਰਕ ਹੈ ਕਿ ਉੱਥੇ ਮਜ਼ੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀਪੈਂਦੀ,ਅਰ ਬ੍ਰਹਮਵਿਚ ਲੈ ਹੋਨਾ ਸਮੁਦ੍ਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਮਰਨਾ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਿਸਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਿੱਤ ਮੁਕਤ ਪੂਰਣ ਸੁਖੀ ਹੈ ਉਸੇਤਰਾਂ ਜੀਵ ਭੀ ਨਿੱਤ ਮੁਕਤ,ਅਰ ਸੁਖੀ ਰਹੇਗਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਭੀ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਆਵੇਗਾ।

(ਉੱਤਰ)ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਨੰਤ ਸਰੂਪ, ਸਾਮਰਥ, ਗੁਣ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਵਾਲਾ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਓਹ ਕਦੀ ਅਵਦਿਆ ਅਰ ਦੁੱਖ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਸਕਦਾ। ਜੀਵ ਮੁਕਤ ਹੋਕੇ ਭੀ ਸੁੱਧ ਸਰੂਪ,ਅਲਪੱਗ,ਅਰ ਪਰੀਮਿਤਗੁਣ,

ਕਰਮ, ਸੁਭਾਵ ਵਾਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵਰਗਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਅਜੇਹੀ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਭੀ ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥ ਕਰਨਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ॥

(ਉੱਤਰ)ਮੁਕਤੀ ਜਨਮ ਮਰਣ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ,ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਤਕ ਛੱਤੀ ਹਜ਼ਾਰ ਵੇਰੀ ਉਤਪੱਤੀ ਅਰ ਪਰਲੈ ਦਾ ਜਿੱਨਾ ਸਮਯ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉੱਨੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਰਹਿਨਾ ਦੁੱਖਦਾ ਨਾ ਹੋਨਾ ਕੀ ਥੋੜੀ ਜਹੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਜਦ ਅੱਜ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਹੋ ਕਲ ਭੁੱਖ ਲੱਗਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਫੇਰ ਏਸਦਾ ਉਪਾਯਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਜਦ ਭੁੱਖ ਤੇਹ ਥੋੜਾ ਜੇਹਾ ਧਨ, ਰਾਜ, ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ, ਇਸਤ੍ਰੀ, ਸੰਤਾਨ ਆਦੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਉਪਾਯ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀਦੇ ਵਾਸਤੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰਨਾ,ਜਿਸਤਰਾਂ ਮਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਤਾਂ ਭੀਜੀਉਂਦੇ ਰਹਿਨ ਦਾ ਉਪਾਯ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਥੀਂ ਹਟਕੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਆਉਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭੀ ਉਸਦਾ ਉਪਾਯ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਕੀ ਸਾਧਨ ਹਨ?

(ਉੱਤਰ)ਕੁਝ ਸਾਧਨ ਤਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਲਿਖ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਪਰੰਤੂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਾਯ ਏਹ ਹਨ, ਜੇਹੜਾ ਮੁਕਤੀ ਚਾਹੇ ਓਹ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਰਥਾਤ ਜਿੱਨਾਂ ਝੂਠ ਬੋਲਨ ਆਦੀ ਪਾਪ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਦੁਖ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਸੁਖ ਰੂਪੀ ਫਲ ਨੂੰ ਦੇਨ ਵਾਲੇ ਸੱਚ ਬੋਲਨ ਆਦੀ ਧਰਮਾਚਰਣ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੇ, ਜੋ ਕੋਈ ਦੁਖ ਨੂੰ ਛੁਡਾਨਾ ਅਰ ਸੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਨਾ ਚਾਹੇ ਓਹ ਅਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਧਰਮ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਖਦਾ ਪਾਪਾਚਰਣ ਅਰ ਸੁਖਦਾ ਧਰਮਾਚਰਣ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਹੈ, ਸਤ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੰਗ ਥੀਂ ਵਿਵੇਕ ਅਰਥਾਤ ਸੱਤ ਅਸੱਤ, ਧਰਮ, ਅਧਰਮ, ਕਰਤਵ ਅਕਰਤਵ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੇ, ਵੱਖੋ ਵੱਖਰਾ ਜਾਨੇ, ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਅਰਥਾਤ ਜੀਵ ਪੰਜਾਂ ਕੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਕਰੇ, ਇਕ 'ਅੰਨਮਯ' ਜੋ ਖਲੜੀ ਥੀਂ ਲੈਕੇ ਹੱਡੀਆਂ ਤਕ ਜਿੱਨਾ ਸਮੁਦਾਯ ਪ੍ਰਿਥਵੀਮਯ ਹੈ। ਦੂਜਾ 'ਪ੍ਰਾਣਮਯ'ਜਿਸ ਵਿਚ'ਪ੍ਰਾਣ'ਅਰਥਾਤਜੋ ਅੰਦਰਥੀਂ ਬਾਹਿਰ ਜਾਂਦਾ,'ਅਪਾਨ' ਜੋ ਬਾਹਿਰ ਥੀਂ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ, 'ਸਮਾਨ' ਜੋ ਧੁੰਨੀ ਵਿਚ ਹੋਕੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਰਸ ਪਹੁੰਚਾਂਦਾ, 'ਉਦਾਨ' ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕੰਠ ਵਿਚ ਅੰਨਪਾਨ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਅਰ ਬਲ, ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,'ਵਿਆਨ'ਜਿਸਕਰਕੇ ਸਬ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਚੇਸ਼ਟਾਆਦੀ ਕਰਮ ਜੀਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੀਜਾ"ਮਨੋਮਯ"ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨ ਦੇ ਨਾਲ ਅਹੰਕਾਰ ਵਾਕ, ਪੈਰ ਹੱਥ, ਗੁਦਾ ਅਰ ਉਪਸਥ, ਪੰਚਕਰਮ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਹਨ। ਚੌਥਾ "ਵਿਗਿਆਨਮਯ" ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੁੱਧ, ਚਿੱਤ, ਕੰਨ, ਖਲੜੀ, ਅੱਖਾਂ, ਜ਼ਬਾਨ ਅਰ ਨੱਕ, ਇਹ ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਗਿਆਨ ਆਦੀ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਵਾਂ "ਆਨੰਦਮਯਕੋਸ਼" ਜਿਸ ਵਿਚ

ਪ੍ਰੀਤੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਆਨੰਦ, ਅਧਿਕ ਆਨੰਦ,ਅਰ ਆਧਾਰ ਕਾਰਣ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ।ਇਹ ਪੰਜ ਕੋਸ਼ ਕਹਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਜੀਵ ਸਥ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮ ਉਪਾਸਨਾ ਅਰ ਗਿਆਨ ਆਦੀ ਵਿਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਅਵਸਥਾ–ਇਕ 'ਜਾਗ੍ਰਤ' ਦੂਜੀ 'ਸ੍ਵਪਨ' ਅਰ ਤੀਜੀ 'ਸੁਸ਼ੁਪਤੀ' ਅਵਸਥਾ ਕਹਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਸ਼ਰੀਰ ਹਨ ਇਕ 'ਸਥੂਲ' ਜੋ ਏਹ ਨਜ਼ਰ ਆਂਵਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਪੰਜ ਪ੍ਰਾਣ ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ, ਪੰਜ ਸੂਖਛਮ ਭੂਤ ਅਰ ਮਨ ਤਥਾ ਬੁੱਧਿ ਇਨਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਅਤੱਠਾ 'ਸੂਖਛਮਸ਼ਰੀਰ' ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ, ਏਹ ਸੂਖਛਮ ਸ਼ਰੀਰ ਜਨਮ ਮਰਣ ਆਦੀ ਵਿਚ ਭੀ ਜੀਵਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਸਦੇ ਦੋ ਭੇਦ ਹਨ ਇਕ ਭੌਤਿਕ ਅਰਥ ਤ ਜੋ ਸੂਖਛਮ ਭੂਤਾਂ ਦੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਥੀਂ ਥਨਿਆ ਹੈ, ਦੂਸਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਜੋ ਜੀਵਦੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੁਣ ਰੂਪ ਹਨ, ਏਹ ਦੂਜਾ ਅਰ ਭੌਤਿਕ ਸ਼ਰੀਰ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਭੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਏਸਥੀਂ ਜੀਵ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਸੁਖ ਨੂੰ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ॥ ਤੀਜਾ "ਕਾਰਣ" ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁਸ਼ੁਪਤੀ ਅਰਥਾਤ ਗਾਢੀ ਨੀਂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਓਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਰੂਪ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸਰਵਤ੍ ਵਿਭੂ ਅਰ ਸਥ ਜੀਵਾਂਦੇ ਲਈ ਇੱਕੋ ਹੈ। ਚੌਥਾ"ਤੁਰਯਾ ਸ਼ਰੀਰ" ਓਹ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਮਾਧੀ ਥੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਆਨੰਦ ਸ੍ਵਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀਵ ਮਗਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇੱਸੇ ਸਮਾਧੀ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਤੋਂ ਹੋਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਭੀ ਯਥਾਵਤ ਸਹਾਇਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥ ਕੋਸ਼ਾਂ, ਅਵਸਥਾ ਥੀਂ ਜੀਵ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਏਹ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਲੂਮ ਹੈ ਕਿ ਅਵਸਥਾ ਥੀਂ ਜੀਵ ਵਖਰਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜਦ ਮੌਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਥ ਕੋਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵ ਨਿਕਲਗਿਆ। ਏਹੋ ਜੀਵ ਸਥ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਕ ਸਥ ਦਾ ਧਰਤਾ ਸਾਖਛੀ, ਕਰਤਾ, ਭੋਗਤਾ, ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕੋਈ ਏਹ ਕਹੇ ਕਿ ਜੀਵ ਕਰਤਾ ਭੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਨੋ ਕਿ ਓਹ ਅਗਿਆਨੀ ਅਵਿਵੇਕੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਿਨਾ ਜੀਵ ਦੇ ਜੋ ਏਹ ਸਥ ਜੜ ਪਦਾਰਥ ਹਨ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦਾ ਭੋਗ ਵਾ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਰਨਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਇਨਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨਾਲ ਜੀਵ ਪਾਪ ਪੁੱਨਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਅਰ ਸਥ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਭੋਗਤਾ ਹੈ, ਜਦ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਮਨ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਅਰ ਆਤਮਾ, ਮਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਯੁਕਤ ਹੋਕੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਰਕੇ ਅੱਛੇ ਵਾ ਬੁਰੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਹੀ ਓਹ ਬਹਿਰਮੁਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,ਉਸ ਵੇਲੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਨੰਦ, ਉਤਸਾਹ ਨਿਰਭੈਤਾ, ਅਰ ਬੁਰੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਭੈ, ਸ਼ੰਕਾ, ਲੱਜਾ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਓਹ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਿਖਛਾ ਹੈ, ਜੇਹੜਾ ਕੋਈ ਏਸ ਸ਼ਿਖਛਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਹੋਨ ਵਾਲੇ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜੋ ਉਲਟਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਓਹੋ ਬੰਧ ਤੋਂ ਹੋਨ ਵਾਲੇ ਦੁਖ ਭੋਗਦਾ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਸਾਧਨ

ਵੈਰਾਗ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਵਿਵੇਕ ਥੀਂ ਸੱਤ ਅਸੱਤ ਨੂੰ ਜਾਨਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਤ ਆਚਰਣ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਅਰ ਅਸੱਤ ਆਚਰਣ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਵਿਵੇਕਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਥੀਂ ਲੈਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਗੁਣ ਕਰਮ ਸੁਭਾਵ ਥੀਂ ਜਾਨਕੇ ਉਸਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾਲਨੀ, ਅਰ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿੱਚ ਤਤਪਰ ਹੋਨਾ, ਉਸ ਥੀਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾ ਚਲਨਾ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਥੀਂ ਉਪਕਾਰ ਲੈਨਾ ਵਿਵੇਕ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਸਤੇ ਪਿਛੋਂ ਤੀਜਾ ਸਾਧਨ "ਸ਼ਟਕਸੰਪੱਤੀ" ਅਰਥਾਤ ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮ ਕਰਨਾ। ਇਕ "ਸ਼ਮ" ਜਿਸ ਥੀਂ ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਅਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਨੂੰ ਅਧਰਮਾਚਰਣ ਥੀਂ ਹਟਾਕੇ ਧਰਮਾਚਰਣ ਵਿਚ ਸਦਾ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿੱਤ ਰਖਨਾ, ਦੂਜਾ "ਦਮ" ਜਿਸ ਥੀਂ ਕੰਨ ਆਦੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਵਜਭਿਚਾਰ ਆਦੀ ਬੁਰੇ ਕਰਮਾਂ ਥੀਂ ਹਟਾਕੇ ਜਿਤੇਂਦ੍ਰੀਪਨਾ ਆਦੀ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾ ਰਖਨਾ। ਤੀਜਾ "ਉਪਰਤੀ" ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੁਸ਼ਟ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਥੀਂ ਸਦਾ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ। ਚੌਥਾ"ਤਿਤਿਖਛਾ"ਭਾਵੇਂ ਨਿੰਦਿਆ,ਉਸਤਤੀ ਹਾਨੀ ਅਰ ਲਾਭ ਕਿੱਨਾ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨ ਹੋਵੇ ਪਰੰਤੂ ਹਰਸ਼ ਸ਼ੋਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮੁਕਤੀਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਗੇ ਰਹਿਨਾ। ਪੰਜਵਾਂ"ਸ਼ਰੱਧਾ"ਜੋ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸੱਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਧ ਥੀਂ ਪੂਰਣ ਆਪਤ ਵਿਦਵਾਨ ਸਤ ਉਪ-ਦੇਸ਼ਟਾ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਚਨਾਂ ਉਪਰ ਵਿਸ਼੍ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਛੇਵਾਂ ਸਮਾਧਾਨ ਚਿੱਤ ਦੀ ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ,ਏਹ ਛੇ ਮਿਲਕੇ ਇਕ'ਸਾਧਨ'ਤੀਜਾ ਕਹਾਂਦਾਹੈਚੌਥਾ"ਮੁਮੁਖਛਤ੍ਵ" ਅਰਥਾਤ ਜੀਕਨ ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਅੰਨ ਜਲਦੇ ਦੂਜਾ ਕੁਝਭੀ ਅੱਛਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਉਸੇ ਤਰਾਂ- ਬਗੈਰ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਰ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਾ ਹੋਨੀ ਏਹ ਚਾਰ ਸਾਧਨ, ਅਰ ਚਾਰ ਅਨੁਬੰਧ ਅਰਥਾਤ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਏਹੁ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਥੀਂ ਯੁਕਤ ਪੁਰੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹੋ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ"ਸੰਬੰਧ" ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਰੂਪ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਜ ਅਰ ਵੇਦ ਆਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਕ ਨੂੰ ਯਥਾਵਤ ਸਮਝਕੇ ਅਨ੍ਵਿਤ ਕਰਨਾ। ਤੀਜਾ"ਵਿਸ਼ਯੀ" ਸਬ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਵਿਸ਼ੇ ਬ੍ਰਹਮ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਰੂਪੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਸ਼ਯੀ ਹੈ।ਚੌਥਾ "ਪ੍ਰਯੋਜਨ" ਸਬ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨਿਵ੍ਰਿੱਤੀ ਅਰ ਪਰਮਾਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਮੁਕਤੀ ਸੁਖ ਦਾ ਹੋਨਾ ਏਹ ਚਾਰ ਅਨੁਬੰਧ ਕਹਾਂਦੇ ਹਨ,ਉਸਦੇ ਪਿਛੋਂ"ਸ਼੍ਰਵਣ ਚਤੁਸ਼ਟਯ"ਇਕ"ਸ਼੍ਰਵਣ"ਜਦ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਧਿਆਨ ਦੇਕੇ ਸੁਨਨਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਸੁਨਨ ਵਿਚ ਅਤਯੰਤ ਧਿਆਨ ਦੇਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਕਿ ਇਹ ਸਬਨਾਂ ਵਿਦਿਆਂ ਥੀਂ ਸੂਖਛਮ ਵਿਦਿਆ ਹੈ। ਸੁਨਕੇ ਦੂਜਾ"ਮਨਨ"ਇਕਾਂਤ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਸੁਨੇ ਹੋਏ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ, ਜਿਸ ਬਾਤ ਵਿਚ ਸ਼ੰਕਾ ਹੋਵੇ ਫੇਰ

ਪੁੱਛਨਾ ਅਰ ਸੁਨਦੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਵਕਤਾ ਅਰ ਸ਼੍ਰੋਤਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਨ ਤਾਂ ਪੁੱਛਨਾ ਅਰ ਸਮਾਧਾਨ ਕਰਨਾ। ਤੀਜਾ "ਨਿਦਿਧਯਾਸਨ" ਜਦ ਸੁਨਨ ਅਰ ਮੰਨਨ ਕਰਕੇ ਸੰਦੇਹ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਦ ਸਮਾਧਿ ਲਾਕੇ ਉਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਵੇਖਨਾ, ਸਮਝਨਾ, ਕਿ ਓਹ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸੁਨਿਆ ਸੀ, ਵਿਚਾਰਿਆ ਸੀ, ਉਹੋ ਜੈਹਾ ਹੀ ਹੈ ਵਾ ਨਹੀਂ?ਧਿਆਨਯੋਗ ਕਰਕੈ ਵੇਖਨਾ। ਚੌਥਾ "ਸਾਖਛਾਤਕਾਰ" ਅਰਥਾਤ ਜਿਸਤਰਾਂ ਦਾ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਸ੍ਵਰੂਪ, ਗੁਣ ਅਰ ਸ੍ਵਭਾਵ ਹੋਵੇ ਉਸ ਤਰਾਂ ਠੀਕ ਠੀਕ ਜਾਨ ਲੈਨਾ ਸ਼੍ਰਵਣਚਤੁਸ਼ਟਯ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਦਾ ਤਮੋਗੁਣ ਅਰਥਾਤ ਕ੍ਰੋਧ, ਮਲੀਨਤਾ, ਆਲਸ, ਪ੍ਰਮਾਦ ਆਦੀ। ਰਜੋਗੁਣ ਅਰਥਾਤ ਈਰਸ਼ਾ, ਦ੍ਵੇਸ਼, ਕਾਮ, ਅਭਿਮਾਨ ਵਿਖਛੇਪ ਆਦੀ ਦੋਸ਼ਾਂ ਥੀਂ ਵਖਰਾ ਹੋਕੇ ਸਤ ਅਰਥਾਤ **ਸ਼ਾਂਤਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ, ਵਿਦਿਆ, ਵਿਚਾਰ ਆਦੀ** ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕਰੇ। **(ਮੈਤ੍ਰੀ)** ਸੁਖੀਜਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਤ੍ਰਤਾ, (ਕਰੁਣਾ) ਦੁਖੀਜਨਾਂ ਤੇ ਦਇਆ (ਮੁਦਿਤਾ) ਪੁੰਨ ਆਤਮਾ ਥੀਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਨਾ। (ਉਪੇਖਛਾ) ਦੁਸ਼ਟ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਨਾ ਪ੍ਰੀਤੀ ਅਰ ਨਾ ਵੈਰ ਕਰਨਾ, ਨਿੱਤ ਪ੍ਰਤੀ ਘੱਟੋਘੱਟ ਦੋ ਘੰਟੇ ਤਕ ਮੁਮੁਖ਼ੁ ਧਿਆਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੇ ਜਿਸ ਥੀਂ ਅੰਦਰ ਦੇ ਮਨ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥ ਸਾਖਛਾਤ ਹੋਨ, ਵੇਖੋ ਅਸੀਂ ਚੈਤਨ ਸ੍ਵਰੂਪ ਹਾਂ ਏਸ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨ ਸ੍ਵਰੂਪ ਅਰ ਮਨਦੇ ਸਾਖਛੀ ਹਾਂ,ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ,ਚੰਚਲ, ਆਨੰਦਿਤ,ਵਾ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਯਥਾਵਤ ਵੇਖਨੇ ਹਾਂ, ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਣ ਆਦੀ ਦੇ ਜਾਨਨ ਵਾਲੇ, ਪਹਲਾਂ ਵੇਖੇ ਦੇ ਯਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਅਰ ਇਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਜਾਨਨ ਵਾਲੇ ਧਾਰਣ ਆਕਰਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਅਰ ਸਬ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਹਾਂ,ਜੇ ਵਖਰੇ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿਤਾ ਨਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਰਨ. ਵਾਲੇ ਸ੍ਵਾਮੀ ਕਦੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦੇ।

ਅਵਿਦ੍ਯਾਸ੍ਮਿਤਾਰਾਗਦ੍ਵੇਸ਼ਾਭਿਨਿਵੇਸ਼ਾਃ ਪੰਚ ਕਲੇਸ਼ਾਃ ।

ਯੋਗਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪਾਦ੨ ਸੂਤ੍ਰ ੩।

ਇਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਵਿਦ੍ਯਾ ਦਾ ਸ੍ਵਰੂਪ ਆਖ ਚੁੱਕੇ,ਪ੍ਰਿਥਕ ਵਰਤਮਾਨ (ਵਖਰੀ ਰਹਿਨ ਵਾਲੀ)ਬੁੱਧੀਨੂੰ ਆਤਮਾ ਥੀਂ ਭਿੰਨ ਨਾ ਸਮਝਨਾ ਅਸ੍ਮਿਤਾ ਹੈ, ਸੁਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤੀ ਰਾਗ, ਦੁਖ ਵਿਚ ਅਪ੍ਰੀਤੀ ਦ੍ਵੇਸ਼, ਅਰ ਸਬ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰਇਹ ਇਛਿਆ ਸਦਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਰਹਾਂ ਮਰਾਂ ਨਾਂ, ਮੌਤ ਦੇ ਦੁੱਖ ਥੀਂ ਤ੍ਰਾਸ (ਡਰ) ਅਭੀਨਿਵੇਸ਼ ਅਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗਾਭਿਆਸ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ **ਛੁਡਾਕੇ ਬ੍ਰਹਮ** ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਮੁਕਤੀ ਦੇ **ਪਰਮਾਨੰਦ** ਨੂੰ ਭੋਗਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜਿਸਤਰਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਆਪ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਓਹੋ ਸਹੀ ਹੋਰਕੋਈ

ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਵੇਖੋ ਜੈਨੀ ਲੋਗ ਮੋਖਛਸ਼ਿਲਾ, ਸ਼ਿਵਪੁਰ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਬੈਠ ਰਹਿਨਾ, ਈਸਾਈ ਚੌਥਾ ਅਸਮਾਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਲੜਾਈ, ਬਾਜੇ ਗਾਜੇ, ਵਸਤ੍ਰ ਆਦੀ ਧਾਰਣ ਥੀਂ ਆਨੰਦ ਭੋਗਨਾ. ਉੱਸੇਤਰਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ, ਵਾਮਮਾਰਗੀ ਸ਼੍ਰੀਪੁਰ, ਸ਼ੈਵ ਕੈਲਾਸ਼, ਵੈਸ਼ਨਵ ਵੈਕੁੰਠ ਅਰ ਗੋਕੁਲੀਏ ਗੁਸਾਈਂ ਗੋਲੋਕਆਦੀ ਵਿਚ ਜਾਕੇ,ਉੱਤਮ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਅੰਨ, ਪਾਨ ਵਸਤ੍ਰ, ਸਥਾਨ ਆਦੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਰਹਿਨ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਪੌਰਾਣਿਕ ਲੋਗ (ਸਾਲੋਕਜ) ਈਸ਼ੁਰ ਦੇ ਲੋਕ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ, (ਸਾਨੁਜਜ) ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਵਾਂਙਣ ਈਸ਼ੁਰ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਨਾ, (ਸਾਰੂਪਜ) ਜਿਸਤਰਾਂ ਉਪਾਸਕਦੇਵਦੀਆਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਉੱਸੇਤਰਾਂ ਬਨ ਜਾਨਾ, (ਸਾਮੀਪਜ) ਸੇਵਕ ਦੇ ਸਮਾਨ ਈਸ਼ੁਰਦੇ ਸਮੀਪ ਰਹਿਨਾ, (ਸਾਯੁਜਜ) ਈਸ਼ੁਰ ਨਾਲ ਸੰਯੁਕਤ ਹੋ ਜਾਨਾ ਇਹ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਵੇਦਾਂਤੀ ਲੋਗ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਲੈ ਹੋਨ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ॥

(ਉੱਤਰ)ਜੈਨੀ(੧੨)ਬਾਹਰਵੇਂ ਈਸਾਈ (੧੩) ਤੇਹਰਵੇਂ ਅਰ (੧੪) ਚੌਦਵੇਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਆਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਲਿਖਾਂਗੇ। ਜੋ ਵਾਮਮਾਰਗੀ ਸ਼੍ਰੀਪੁਰ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਲਖਛਮੀ ਵਰਗੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ, ਸ਼ਰਾਬ, ਮਾਂਸ ਆਦੀ ਖਾਨਾ ਪੀਨਾ ਰੰਗ ਰਾਗ, ਭੋਗ ਕਰਨਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਓਹ ਏਥੋਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਹੀਂ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਮਹਾਦੇਵ ਅਰ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਪਾਰਬਤੀ ਅਰ ਲਖਛਮੀ ਦੇ ਸਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਸਤ੍ਰੀ ਯੁਕਤ ਹੋਕੇ ਆਨੰਦ ਭੋਗਨਾ, ਏਥੋਂ ਦੇ ਧਨਵਾਨ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਇੱਨਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਥੇ ਰੋਗ ਨਾ ਹੋਨਗੇ, ਅਰ ਜੁਆਨੀ ਸਦਾ ਰਹੇਗੀ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਤ ਮਿਥਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿੱਥੇ ਭੋਗ, ਉੱਥੇ ਰੋਗ ਅਰ ਜਿੱਥੇ ਰੋਗ ਉਥੇ ਬੁਢੇਪਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਪੌਰਾਣਿਕਾਂ ਥੀਂ ਪੁਛਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਚਾਰ ਤਰਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ ਓਹੋ ਜਹੀ ਤਾਂ ਕੀੜੇ. ਮਕੌੜੇ, ਪਤੰਗੇ, ਪਸ਼ੂ ਆਦਿਕਾਂ ਦੀ ਭੀ ਸ੍ਵਤਃਸਿੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜਿੱਨੇ ਲੋਕ ਹਨ ਓਹ ਈਸ਼ੁਰ ਦੇ ਹਨ ਇਨਾਂ ਵਿਚ ਸਬ ਜੀਵ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਲੋਕਜ ਮੁਕਤੀ ਆਪੇਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।"ਸਾਮੀਪਜ"ਈਸ਼ੁਰ ਸਰਵਤ੍ਰ ਵਿਆਪਕ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸਬ ਉਸਦੇ ਸਮੀਪ ਹਨ ਏਸ ਲਈ "ਸਾਮੀਪਜ" ਮੁਕਤੀ ਭੀ ਸ੍ਵਤਃ ਸਿੱਧ ਹੈ "ਸਾਨੁਜਜ" ਜੀਵ ਈਸ਼ੁਰ ਥੀਂ ਸਬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਛੋਟਾ ਅਰ ਚੈਤਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸ੍ਵਤਃ ਬੰਧ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੈ ਏਸ ਲਈ ਸਾਨੁਜਜ ਮੁਕਤੀ ਭੀ ਬਗੇਰ ਯਤਨ ਦੇ ਸਿੱਧ ਹੈ, ਅਰ ਸਬ ਜੀਵ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਵਿਆਪਜ ਹੋਨ ਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਹਨ ਏਸ ਥੀਂ ਸਾਯੁਜਜ ਮੁਕਤੀ ਭੀ ਸ੍ਵਤਃ ਸਿੱਧ ਹੈ ਅਰ ਜੋ ਹੋਰ ਸਾਧਾਰਣ ਨਾਸਤਿਕ ਲੋਕ ਮਰਨ ਕਰਕੇ ਭੱਤਾਂ ਵਿਚ ਭੱਤ ਮਿਲਕੇ

परममुकती मंनदे हन ओह भां कुंउे गये आदी नूं भी प्राप्त है, इह मुकतीआं नहीं हन किंतु इक प्रकार दा बंधन है, किउंकि एह लोग शिवपुर मोखछशिला, चौथे आसमान, सतवें असमान, शीपुर, कैलाश वैकुंठ गोलोक नूं इक देश विच सथान विशेश मंनदे हन जो ओह उनुं सथानां थीं वखरे होन तां मुकती छुट जावे इसे तरां जिसतरां थारां पथर दे अंदर नशर बंद हुंदे हन उस दे समान बंधन विच होनगे? मुकती भां इहो है कि जिथे इछिआ होवे उिथे विचरे किदे अटके नहीं नां भै ना शंका, ना दुख हुंदा है, जो जनम है ओह उतपती, अर मरना परलै कहिआ है, सभे उुतु जनम लैंदे हन।

(प्रशन) जनम इक है वा अनेक?

(उुतर) अनेक।

(प्रशन) जे अनेक होन तां पिछले जनम अर मौत दीआं थातां दा समरण किउं नहीं?

(उुतर) जीव अलपग है इंनां समिआं दी जानन वाला नहीं एस लई समरण नहीं रहिंदा। अर जिस मन नाल गिआन करदा है ओह भी इक समें विच दो गिआन नहीं कर सकदा। भला पिछले जनम दी थात भां दूर रहिन देओ इसे देह विच जद गरभ विच जीव सी, शरीर थनिआं पिछों जमिआं पंजवें वरे तों पहिले पहिले जो जो थातां होईआं हन उनुं दा समरण किउं नहीं कर सकदा? अर जागत वा सुपने विच बहुत सारा विहार परतखछ विच करके जद सुशुपती अरथात गाढ़ी नींद हुंदी है तद जागत आदी विहारदा समरण किउं नहीं कर सकदा? अर तुहानूं कोई पुछे कि थारां वरिआं तों पिछों तेहरवें वरहे दे पंजवें महीने दे नवें दिन दस वजे तों पहिले मिंट विच तुसां ने की कीता सी तुहाडा मुंह हथ कंन अख शरीर किस रंग ढंग दा सी? अर मन विच की विचार सी? जद इसे शरीर विच इह हाल है तां पिछले जनम दीआं थातां दे समरण विच शंका करनी केवल थालपन दी थात है अर जो समरण नहीं हुंदा है इसे करके जीव सुखी है नहीं तां सब जनमां दे दुखां नूं वेख वेख दुखी होके मर जांदा जो कोई अगले अर पिछले जनम दे बृतांत नूं जानना चाहे तांभी नहीं जान सकदा किउंकि जीवदा गिआन अर सरूप अलप है। एह थात ईशर दे जानन जोग है जीव दे नहीं॥

(प्रशन) जद जीव नूं पुरव दा गिआन नहीं अर ईशर एस

ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੀਵ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ ਕਿ ਅਸਾਂਨੇ ਫਲਾਨਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸੇ ਦਾ ਇਹ ਫਲ ਹੈ ਤਦ ਹੀ ਓਹ ਪਾਪ ਕਰਮਾਂ ਥੀਂ ਬਚ ਸੱਕਨ।

(ਉੱਤਰ) ਤੁਸੀਂ ਗਿਆਨ ਕਿੱਨੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਮੰਨਦੇ ਹੋ?

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪ੍ਰਤਖਛ ਆਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਥੀਂ ਅੱਠ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ।

(ਉੱਤਰ) ਤਾਂ ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਧਨ ਬੁੱਧੀ ਵਿਦਿਆ ਗਰੀਬੀ, ਨਿਰਬੁੱਧੀ ਮੂਰਖਤਾ ਆਦੀ ਸੁਖ ਦੁਖ ਸੈਸਾਰ ਵਿਚ ਵੇਖਕੇ ਪੂਰਵ ਜਨਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਿਉਂਨਹੀਂ ਕਰਦੇ? ਜਿਸਤਰਾਂ ਇਕ ਅਵੈਦ ਅਰ ਇਕ ਵੈਦ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੋਗ ਹੋਵੇ ਉਸਦਾ ਨਿਦਾਨ ਅਰਥਾਤ ਕਾਰਣ ਵੈਦ ਜਾਨ ਲੈਂਦਾ ਅਰ ਅਵਿਦ੍ਯਾਨ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਦਾ ਉਸਨੇਵੈਦਕ ਵਿਦ੍ਯਾ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ ਅਰ ਦੂਜੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਜ੍ਵਰ (ਬੁਖ਼ਾਰ) ਆਦੀ ਰੋਗ ਦੇ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਅਵੈਦ ਭੀ ਇੱਨਾਂ ਜਾਨ ਸਕਦਾ ਹੈਕਿ ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਕੁਪੱਥ ਹੋਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਰੋਗ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਸੁਖ ਦੁਖ ਆਦੀ ਦਾ ਘਾਟਾ ਵਾਧਾ ਵੇਖਕੇ ਪੂਰਵ ਜਨਮ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਲੈਂਦੇ, ਅਰ ਜੇ ਪੂਰਵ ਜਨਮ ਨੂੰ ਨਾਂ ਮੰਨੋਗੇ ਤਾਂ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਪਖਛਪਾਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਗੈਰ ਪਾਪਦੇ ਗਰੀਬੀ ਆਦੀ ਦੁੱਖ, ਅਰ ਬਗੈਰ ਪੂਰਵ ਸੰਚਿਤ ਪੁੰਨਦੇ ਰਾਜ, ਧਨਾਢਜਤਾ ਅਰ ਨਿਰਬੁੱਧਤਾ ਉਸਨੂੰ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤੀ। ਅਰ ਪੂਰਵ ਜਨਮ ਦੇ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁੱਖ ਸੁਖ ਦੇ ਦੇਨ ਨਾਲ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨਿਆਯਕਾਰੀ ਯਥਾਵਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਇਕ ਜਨਮ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਭੀ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨਿਆਯਕਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਤਰਾਂ ਮਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂਉੱਚਾ ਤਾਜਾ ਜੋ ਕਰੇ ਸੋ ਨਿਆਯ ਜਿਸਤਰਾਂ ਮਾਲੀ ਅਪਨੇ ਬਗੀਚੇ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਅਰ ਵੱਡੇ ਦ੍ਰਖਤ ਲਗਾਂਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੱਟਦਾ ਪੁੱਟਦਾ ਅਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਰਖਛਾ ਕਰਦਾ ਵਧਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਜੋ ਵਸਤੁ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਓਹ ਜਿਸਤਰਾਂ ਚਾਹੇ ਰੱਖੇ ਉਸਦੇ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਭੀ ਦੂਜਾ ਨਿਆਯ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇ ਸੱਕੇ ਵਾ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਡਰੇ॥

(ਉੱਤਰ) ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਿਸ ਲਈ ਨਿਆਯ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਰਦਾ ਅਨਿਆਯ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਏਸ ਲਈ ਓਹ ਪੂਜਾ ਦੇ ਯੋਗ ਅਰ ਵੱਡ, ਹੈ ਜੋ ਨਿਆਯ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰੇ ਓਹ ਈਸ਼੍ਵਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸਤਰਾਂ ਮਾਲੀ ਯੁਕਤੀ ਦੇ ਬਗੈਰ ਮਾਰਗ ਵਾ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਖਤ ਲਗਾਨੇ ਨਾ ਕੱਟਨ ਯੋਗ ਨੂੰ ਕੱਟਨੇ, ਅਯੋਗ ਨੂੰ ਵਧਾਨ ਯੋਗ ਨੂੰ ਨਾ ਵਧਾਨ ਕਰਕੇ ਦੋਸ਼ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਿਨਾ ਕਾਰਣ ਦੇ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਲਗੇ, ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਨੂੰ ਨਿਆਯ ਕਰਕੇ ਯੁਕਤ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਸ੍ਵਭਾਵ ਥੀਂ

ਪਵਿਤ੍ਰ ਅਰ ਨਿਆਯਕਾਰੀ ਹੈ, ਜੇ ਪਾਰਲ਼ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਕੰਮ ਕਰੇ ਤਾਂ ਜਗਤ ਦੇ ਚੰਗੇ ਨਿਆਯਾਧੀਸ਼ ਕੋਲੋਂ ਭੀ ਘਟ ਅਰ ਅਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਿਤ ਹੋਵੇ । ਕੀ ਏਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਖਿਨਾ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਉੱਤਮ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਅਰ ਦੁਸ਼ਟ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਦੰਡ ਦੇਨ ਵਾਲਾ ਨਿੰਦਿਆ ਦੇ ਯੋਗ, ਅਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ? ਏਸ ਲਈ ਈਸ਼ੁਰ ਅਨਿਆਯ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਜਿਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਜਿੱਨਾਦੇਨਾ ਵਿਗਰਿਆ ਹੈ ਉੱਨਾ ਦੇਂਦਾ ਅਰ ਜਿੱਨਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ਉੱਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ॥

(ਉੱਤਰ) ਉਸਦਾ ਵਿਚਾਰ ਜੀਵਾਂਦੇ ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਓਹੋ ਅਪਰਾਧੀ ਅਨਿਆਯਕਾਰੀ ਹੋਵੇ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਵੱਡੇ ਛੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜੇਹਾ ਹੀ ਸੁਖ ਦੁੱਖ ਹੈ, ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਚਿੰਤਾ, ਅਰ ਛੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਟੀ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿਸੇ ਸਾਹੂਕਾਰ ਦਾ ਝਗੜਾ ਕਚੈਹਰੀ ਵਿਚ ਲੱਖ ਰੁਪਯੇ ਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਓਹ ਆਪਨੇ ਘਰੋਂ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਕਚੈਹਰੀ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਹੋਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਦੇਖਕੇ ਅਗਿਆਨੀ ਲੋਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੇਖੋ ਪੰਨ ਪਾਪ ਦਾ ਫਲ ਇਕ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਪੂਰਵਕ ਬੈਠਾ ਹੈ ਅਰ ਦੂਜੇ ਬਗੈਰ ਜੁੱਤੀ ਪਾਏ ਹੋਏ ਉਪਰੋਂ ਹੇਠੋਂ ਸੜਦੇ ਹੋਏ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਚੁਕਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਲੋਗ ਏਸ ਵਿਚ ਏਹ ਜਾਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਕਚੈਹਰੀ ਪਾਸ ਆਉਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਸਾਹੂਕਾਰ ਨੂੰ ਥੜਾ ਸ਼ੋਕ ਅਰ ਸੰਦੇਹ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਮੈਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਚੈਹਰੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਤਦ ਸੇਠ ਜੀ ਇੱਦੇ ਉਦੇ ਜਾਨਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਾਡਵਿਵਾਕ(ਵਕੀਲ)ਦੇ ਪਾਸ ਜਾਵਾਂ ਵਾ ਸਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੇ ਪਾਸ.ਅੱਜ ਹਾਰਾਂਗਾ ਵਾ ਜਿੱਤਾਂਗਾ, ਨਾ ਜਾਨੇ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ,ਅਰ ਮੈਹਰੇ ਤਮਾਕੂ ਪੀਂਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਬਾਤਚੀਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਸੋਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਜੇ ਉਹ ਜਿਤ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸੁਖ, ਅਰ ਹਾਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੇਠ ਜੀ ਦੁਖਸਾਗਰ ਵਿਚ ਡੂਬ ਜਾਵੇ ਅਰ ਉਹ ਮੈਹਰੇ ਜਿਉਂਦੇ ਫਿਰੇਂ ਰਹਿਦੇ ਹਨ.ਇੱਸੇਤਰਾਂ ਜਦ ਰਾਜਾ ਸ਼ੈਦਤ ਕੋਮਲ ਬਿਛੋਨੇ ਵਿਚਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭੀ ਜਲਦੀ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਅਰ ਮਜੂਰ ਕੰਕਤ ਪੱਥਰ ਅਰ ਮਿੱਟੀ ਉੱਚੀ ਨੀਵੀਂ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਸੋਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਝੱਟ ਹੀ ਨੀਂਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਸਰਵਤ੍ਰ ਸਮਝੋ ॥

(ਉੱਤਰ) ਇਹ ਸਮਝ ਅਗਿਆਨੀਆਂਦੀਹੈ ਕੀ ਕਿਸੇ ਸਾਹੂਕਾਰ ਨੂੰ ਆਖੀਏ ਕਿਤੂ ਮੈਹਰਾ ਬਨਜਾ ਅਰ ਮੈਹਰੇ ਨੂੰ ਕਹੀਏ ਕਿ ਤੂ ਸਾਹੂਕਾਰ ਬਨਜਾ ਤਾਂ ਸਾਹੂਕਾਰ ਕਦੀ ਮੈਹਰਾ ਬਨਨ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁਦਾ ਅਰ ਮੈਹਰੇ ਸਾਹੂਕਾਰਬਨਨਾ

ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਜੇ ਸੁਖਦੁਖ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਪਨੀਅਪਨੀ ਵਿਵਸਥਾ ਛੱਡਕੇ ਨੀਵਾਂ ਅਰ ਉੱਚੇ ਬਨਨਾ ਦੋਨੋਂ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਦੇਖੋ ਇਕ ਜੀਵ ਵਿਦਵਾਨ, ਪੁੰਨ ਆਤਮਾ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਰਾਜਾ ਦੀ ਰਾਣੀ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ, ਅਰ ਦੂਜਾ ਬੜੀ ਗਰੀਬਨੀ ਪੀਹਨਵਾਲੀ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਇਕਨੂੰ ਗਰਭਥੀਂ ਲੈਕੇ ਸਰਵਥਾ ਸੁਖ, ਅਰ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਥ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੁਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਇਕ ਜਦ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਸੁੰਦਰਖੁਸ਼ਬੂ ਵਾਲੇ ਜਲ ਆਦੀ ਨਾਲ ਸਨਾਨ ਕਰਾਂਦੇ ਹਨ, ਯੁਕਤੀ ਨਾਲ ਨਾੜ੍ਹ ਕਟਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਦੁਧ ਦਾ ਪੀਨਾ ਆਦੀ ਯਥਾ ਜੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਦੇ ਹਨ ਜਦ ਓਹ ਦੁਧ ਪੀਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਮਿਸ਼ਰੀ ਆਦੀ ਮਿਲਾਕੇ ਦਿੱਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਲ ਜਾਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਖਨ ਦੇਲਈ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਖਿਡਾਉਨਾ ਸਵਾਰੀ ਉੱਤਮ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਲਾਡ ਨਾਲ ਆਨੰਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਦਾ ਜਨਮ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ, ਸਨਾਨ ਦੇ ਲਈ ਜਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਜਦ ਦੁੱਧ ਪੀਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਤਦ ਦੁੱਧ ਦੇ ਬਦਲੇ ਮੁੱਕਾ, ਚਪੇੜ ਆਦੀ ਨਾਲ ਮਾਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਤਯੰਤ ਦੁਖੀ ਸੁਤ ਨਾਲ ਰੋਂਦਾ ਹੈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੁਛਦਾ ਇਤਿਆਦੀ ਜੀਵਾਂਨੂੰ ਬਗੈਰ ਪੁੰਨ ਪਾਧ ਦੇ ਦੁੱਖ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਉੱਤੇ ਦੋਸ਼ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਬਗੈਰ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਨਰਕ ਸੁਰਗ ਭੀ ਨਾ ਹੋਨੇ ਚਾਹੀਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੇ ਏਸ ਸਮਯ ਬਗੈਰ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਭੀ ਜਿਸਨੂੰ ਚਾਹੇਗਾ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰਗ ਵਿਚ ਅਰ ਜਿਸਨੂੰ ਚਾਹੇ ਨਰਕ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦੇਵੇਗਾ, ਫਿਰ ਤਾਂ ਸਥ ਜੀਵ ਅਧਰਮ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਨਗੇ, ਧਰਮ ਕਿਉਂ ਕਰਨਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਮ ਦਾ ਫਲ ਮਿਲਨ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਹੈ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਉਸਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ ਉਸੇਤਰਾਂ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਪਾਪ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਭੈ ਨ ਹੋਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਾਪ ਦੀ ਬ੍ਰਿਧੀ ਅਰ ਧਰਮ ਦਾ ਖੈ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਏਸ ਲਈ ਪੂਰਵ ਜਨਮ ਦੇ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਮਾਨ (ਏਹ) ਜਨਮ ਅਰ ਵਰਤਮਾਨ ਤਥਾ ਪੂਰਵ ਜਨਮ ਦੇ ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਗੇ ਹੋਨ ਵਾਲੇ ਜਨਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਮਨੁੱਸ਼ ਅਰ ਹੋਰ ਪਸ਼ੂ ਆਦੀ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਜੀਵ ਇੱਕੋ ਜੇਹਾ ਵਾ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਜਾਤੀ ਦਾ?

(ਉੱਤਰ) ਜੀਵ ਇੱਕੋ ਜਹੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਕਰਕੇ ਮਲੀਨ ਅਰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਮਨੁਸ਼ ਦਾ ਜੀਵ ਪਸ਼ੂ ਆਦੀ ਵਿੱਚ, ਅਰ ਪਸ਼ੂ ਆਦੀ ਦਾ ਮਨੁਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੇ ਅਰ ਪੁਰੁਸ਼ ਦਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਵਾ ਨਹੀਂ?

(ਉੱਤਰ) ਆਹੋ ਜਾਂਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਪਾਪ ਵਧ ਜਾਂਦਾ, ਪੁੰਨ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਭਦ ਮਨੁਸ਼ ਦਾ ਜੀਵ ਪਸ਼ੂ ਆਦੀ ਨੀਚ ਸ਼ਰੀਰ ਅਰ ਜਦ ਧਰਮ ਵਧੀਕ ਭਯਾ ਅਧਰਮ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਭਦ ਦੇਵ ਅਰਥਾਤ ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਮਿਲਦਾ ਅਰ ਜਦ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁਸ਼ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਵਿਚ ਭੀ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਦੇ ਉੱਤਮ ਮੱਧਮ, ਅਰ ਨਿਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਮਨੁਸ਼ ਆਦੀ ਵਿਚ ਭੀ ਉੱਤਮ, ਮੱਧਮ, ਨਿਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸ਼ਰੀਰ ਆਦੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਜਦ ਅਧਿਕ ਪਾਪ ਦਾ ਫਲ ਪਸ਼ੁ ਆਦੀ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਭੋਗ ਲੀਤਾ ਫਿਰ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਰਹ ਜਾਨ ਕਰਕੇ ਮਨੁਸ਼ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਅਰ ਪੁੰਨ ਦੇ ਫਲ ਭੋਗਕੇ ਫੇਰ ਭੀ ਮੱਧਮ ਮਨੁਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ,ਜਦ ਸ਼ਰੀਰ ਥੀਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਉੱਸੇ ਦਾ ਨਾਮ ਮੌਤ, ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਜੋਗ ਹੋਨ ਦਾ ਨਾਮ ਜਨਮ ਹੈ, ਜਦ ਸ਼ਰੀਰ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ਭਦ ਯਮਾਲਯ ਅਰਥਾਤ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਸਥਿਭ ਵਾਯੁ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ"ਯਮੇਨ ਵਾਯੁਨਾ"ਵੇਦ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਯਮ ਨਾਮ ਵਾਯੂ ਦਾ ਹੈ ਗਰੁੜ ਪੁਰਾਣ ਦਾ ਮਨ ਘੜਤ ਯਮ ਨਹੀਂ, ਏਸਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੰਡਨ ਮੰਡਨ ਯਾਹਰਵੇਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਾਂਗੇ, ਪਿਛੋਂ ਧਰਮਰਾਜ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਉਸ ਜੀਵਦੇ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਹਵਾ, ਅੰਨ, ਜਲ, ਅਥਵਾ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਛੇਦ ਦੁਆਰਾ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਈਸ਼ੁਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਕੇ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਵੀਰਯ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਸਥਿਭ ਹੋਕੇ ਸ਼ਰੀਰ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਬਾਹਿਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਧਾਰਣ ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਕਰਮ ਹੋਨ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਰ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਧਾਰਣ ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਕਰਮ ਹੋਨ ਤਾਂ ਪੁਰੁਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਨਪੁੰਸਕ ਗਰਭ ਠਹਰਨ ਸਮੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਰਜ ਵੀਰਯ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਸੇ ਤਰਾਂ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਿਚ ਭਦ ਤਕ ਜੀਵ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਉੱਤਮ ਕਰਮ, ਉਪਾਸਨਾ, ਗਿਆਨ ਨੂੰ (ਪ੍ਰਾਪਤ) ਹੋ ਕਰਕੇ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਤਮ ਕਰਮ ਆਦੀ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉੱਤਮ ਜਨਮ ਅਰ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਮਹਾਕਲਪ ਤਕ ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁੱਖਾਂ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੋਕੇ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਮੁਕਤੀ ਇਕ ਜਨਮ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਵਾ ਅਨੇਕ ਜਨਮਾਂਵਿਚ?

(ਉੱਤਰ) ਅਨੇਕ ਜਨਮਾਂ ਵਿਚ ਕਿਉਂਕਿ—

ਭਿਦ੍ਯਤੇ ਹ੍ਰਿਦਯਗ੍ਰੰਥਿਸ਼੍ਛਿਦ੍ਯੰਤੇਸਰ੍ਵਸੰਸ਼ਯਾਃ।ਖਛੀ-

ਯੰਤੇ ਚਾਸਜ਼ ਕਰਮਾਣਿ ਤਸਮਿਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੇਪਰਾਵਰੇ ॥

ਮੁੰਡਕੋਪਨਿਸ਼ਦ ਖੰਡ ੨ ਮੰਤ੍ਰ ੮ ॥

ਜਦ ਏਸ ਜੀਵਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਅਵਿਦਯਾ, ਅਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਗੰਢ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ, ਸਭ ਸੰਸ਼ੇ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਅਰ ਦੁਸ਼ਟ ਕਰਮ ਖੈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਹੀ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੋ ਕਿ ਅਪਨੇ ਆਤਮਾ ਦੇ ਅੰਤਰ ਅਰ ਬਾਹਰ ਵਿਆਪ ਰਹਿਆ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵਿਖੇ ਜੀਵ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਵਾ ਵਖਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ?

(ਉੱਤਰ) ਵਖਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸੁਖ ਕੌਨ ਭੋਗੇ ? ਅਰ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਸਾਧਨ ਹਨ ਓਹ ਸਾਰੇ ਨਿਸ਼ਫਲ ਹੋ ਜਾਨ, ਓਹ ਮੁਕਤੀ ਕਾਧੀ ਨਿੰਤੁ ਜੀਵਦਾ ਪਰਲੈ ਜਾਨਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਜਦ ਜੀਵ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾਲਨ, ਉੱਤਮ ਕਰਮ,ਸਤਸੰਗ,ਯੋਗਾਭਿਆਸ ਪੂਰਵ ਕਹੇ ਹੋਏ ਸਭ ਸਾਧਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਓਹੋ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਪਾਂਦਾ ਹੈ ॥

ਸਤਜ਼ ਜਞਾਨਮਨੰਤੰ ਬ੍ਰਹਮ ਯੋ ਵੇਦ ਨਿਹਿਤੰ ਗੁਹਾਯਾਂ ਪਰਮੇ ਵਯੋਮਨ । ਸੋਅਸ਼ਨੁਤੇ ਸਰਵਾਨ ਕਾਮਾਨ ਸਹ ਬ੍ਰਹਮਣਾ ਵਿਪਸ਼ਚਿਤੇਤਿ ॥

ਤੈੱਤਿਰੀਯੋਪਨਿਸ਼ਦ ਆਨੰਦਵੱਲੀ ਅਨੁਵਾਕ ੧ ॥

ਜੋ ਜੀਵਾਤਮਾ ਅਪਨੀ ਬੁੱਧੀ ਅਰ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਸਤ ਗਯਾਨ ਅਰ ਅਨੰਤ ਆਨੰਦਸਰੂਪ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨੂੰ ਜਾਨਦਾ ਹੈ ਓਹ ਉਸ ਵਿਆਪਕ ਸਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੋਕੇ ਉਸ ਅਨੰਤ ਵਿਦਿਆ ਯੁਕਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਨਾਲ ਸਭ ਕਾਮਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਜਿਸ ਆਨੰਦ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਉਸ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਮੁਕਤੀ ਅਖਵਾਂਦੀ ਹੈ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਜਿਸਤਰਾਂ ਸ਼ਰੀਰਦੇ ਬਗੈਰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਭੋਗ ਸਕਦਾ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਬਗੈਰ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਆਨੰਦ ਕਿਸਤਰਾਂ ਭੋਗ ਸਕੇਗਾ ?

(ਉੱਤਰ) ਏਸਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਪਹਿਲੇ ਕਹ ਆਏ ਹਾਂ ਅਰ ਇੱਨਾ ਵਧੀਕ ਸੁਨ ਲੌ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੁਖ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਆਸ਼ਰੇ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਆਸ਼ਰੇ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਜੀਵਾਤਮਾ ਭੋਗਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਮੁਕਤ ਜੀਵ. ਅਨੰਤ ਵਿਆਪਕ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਸ੍ਵੱਛੰਦ (ਅਪਨੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ) ਭੌਂਦਾ, ਸ਼ੁਧ ਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ, ਹੋਰਨਾਂ ਮੁਕਤ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ

ਹੋਇਆ ਸਥ ਲੋਕ ਲੋਕਾਂਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਅਰਥਾਤ ਜਿੱਨੇ ਏਹ ਲੋਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦ ਹਨ ਅਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਭੌਂਦਾ ਹੈ। ਓਹ ਸਥ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਜੇਹੜੇ ਉਸਦੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਮੱਗੇ ਹਨ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਨਾ ਗਿਆਨ ਵਧੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਉੱਨਾਂ ਹੀ ਆਨੰਦ ਵਧੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨਿਰਮਲ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਪੂਰਣ ਗਿਆਨੀ ਹੋਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸਥ ਸੱਨਿਹਿਤ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਭਾਨ ਯਥਾਵਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਹੋ ਸੁਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ੍ਵਰਗ, ਅਰ ਵਿਸ਼ਯ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਫਸਕੇ ਦੁੱਖਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੋਗ ਕਰਨਾ ਨਰਕ ਅਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। "ਸ੍ਵ" ਸੁਖਦਾ ਨਾਮ ਹੈ "ਸ੍ਵਃ ਸੁਖੰ ਗੱਛਤਿ ਯਸਮਿਨ ਸ ਸ੍ਵਰਗਃ" "ਅਤੋ ਵਿਪਰੀਤੋ ਦੁਃਖਭੋਗੋ ਨਰਕ ਇਤਿ" ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੁਖਹੈ ਓਹ ਸਾਮਾਨਯ ਸ੍ਵਰਗ,ਅਰ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਥੀਂ ਆਨੰਦ ਹੈ ਓਹੋ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ੍ਵਰਗ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ । ਸਥ ਜੀਵ ਸ੍ਵਭਾਵ ਥੀਂ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇਛਿਆ ਅਰ ਦੁੱਖਦਾ ਵਿਜੋਗ ਹੋਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਤਕ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਰ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ ਤਦ ਤਕ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਖਦਾ ਮਿਲਨਾ ਅਰ ਦੁੱਖਦਾ ਛੁੱਟਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸਦਾ ਕਾਰਣ ਅਰਥਾਤ ਮੂਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਨਸ਼ਟ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸਤਰਾਂਃ--

ਛਿੱਨੇ ਮੂਲੇ ਬ੍ਰਿਖਛੋ ਨਸ਼ਯਤਿ ਤਥਾ ਪਾਪੇਖਛੀਣੇ ਦੁੱਖ ਨਸ਼ਯਤਿ ॥

ਜਿਸਤਰਾਂ ਜੜ੍ਹ ਕੱਟ ਜਾਨ ਕਰਕੇ ਵ੍ਰਖਤ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਪਾਪ ਨੂੰ ਛੱਡਨ ਕਰਕੇ ਦੁੱਖ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਵੇਖੋ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਪਾਪ ਅਰ ਪੁੰਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਗਤੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥

ਮਾਨਸੰਮਨਸੈਵਾਯਮੁਪਭੁੰਕਤੇ ਸ਼ੁਭਾਸ਼ੁਭਮ ।
ਵਾਚਾ ਵਾਚਾਕ੍ਰਿਤੰ ਕਰਮ ਕਾਯੇਨੈਵ ਚ ਕਾਯਿਕਮ ॥੧॥
ਸ਼ਰੀਰਜੈਃ ਕਰਮਦੋਸ਼ੈਰਯਾਤਿ ਸਥਾਵਰਤਾਂ ਨਰਃ ।
ਵਾਚਿਕੈਃ ਪਖਛਿਮ੍ਰਿਗਤਾਂ ਮਾਨਸੈਰੰਤਜਜਾਤਿਤਾਮ॥੨॥
ਯੋ ਯਦੈਸ਼ਾ ਗੁਣੋ ਦੇਹੇ ਸਾਕਲਜੇਨਾਤਿਰਿਚਜਤੇ ।
ਸ ਤਦਾ ਤਦਗੁਣਪ੍ਰਾਯੰ ਤੰ ਕਰੋਤਿ ਸ਼ਰੀਰਿਣਮ ॥੩॥
ਸੱਤ੍ਵੰ ਜਞਾਨੰ ਤਮੋ ਅਜਞਾਨੰ ਰਾਗਦ੍ਵੇਸ਼ੌ ਰਜਃਸਮ੍ਰਿਤਮ!

ਏਤਦ ਵਜ਼ਾਪਤਿਮਦੈਤੇਸ਼ਾਂ ਸਰਵਭੂਤਾਸ਼੍ਰਿਤੰ ਵਪੁਃ ॥੪॥
ਤਤ੍ ਯਤਪ੍ਰੀਤਿਸੰਯੁਕਤੰ ਕਿੰਚਿਦਾਤਮਨਿ ਲਖਛਯੇਤ ।
ਪ੍ਰਸ਼ਾਂਤਮਿਵ ਸ਼ੁੱਧਾਭੰ ਸੱਤ੍ਵੰ ਤਦੁਪਧਾਰਯੇਤ ॥ ੫ ॥
ਯੱਤੁ ਦੁਃਖਸਮਾਯੁਕਤਮਪ੍ਰੀਤਿਕਰਮਾਤਮਨਃ ॥
ਤਦ੍ਰਾਜੋਅਪ੍ਰਤਿਪੰ ਵਿਦਜਾਤ ਸਤਤੰ ਹਾਰਿ ਦੇਹਿਨਾਮ॥੬॥
ਯੱਤੁ ਸਜ਼ਾਨਮੋਹਸੰਯੁਕਤਮਵਜ਼ਕਤੰ ਵਿਸ਼ਯਾਤਮਕਮ ।
ਅਪ੍ਰਤਰਕਜ਼ਮਵਿਜਵੇਯੰਤਮਸਤਦੁਪਧਾਰਯੇਤ ॥੭॥
ਤ੍ਰਯਾਣਾਮਪਿ ਚੈਤੇਸ਼ਾਂ ਗੁਣਾਨਾਂ ਯਃ ਫਲੋਦਯਃ ।
ਅਗ੍ਰਜੋ ਮਧਜੋ ਜਘਨਜਸ਼ਚ ਤੰ ਪ੍ਰਵਖਛਾਮਜਸ਼ੇਸ਼ਤਃ॥੮॥
ਵੇਦਾਭਜ਼ਾਸਤਪੋ ਜਵਾਨੰ ਸ਼ੌਚਮਿੰਦ੍ਰਿਯਨਿਗ੍ਰਹਃ ।
ਧਰਮਕ੍ਰਿਯਾਤਮਚਿੰਤਾ ਚ ਸਾਤ੍ਵਿਕੰ ਗੁਣਲਖਛਣਮ॥੯॥
ਆਰੰਭਰੁਚਿਤਾ ਅਧੈਰਯਮਸਤਕਾਰਯਪਰਿਗ੍ਰਹਃ ।
ਵਿਸ਼ਯੋਪਸੇਵਾਚਾਜਸੰ੍ ਰਾਜਸੰ ਗੁਣਲਖਛਣਮ ॥੧੦ ॥
ਲੋਭਃ ਸ੍ਰਪਨੋ ਧ੍ਰਿਤਿਃ ਕ੍ਰੌਰਯੰ ਨਾਸਤਿਕਜ਼ੰ ਭਿੰਨਵ੍ਰਿਤਿਤਾ
ਯਾਚਿਸ਼ਣ੍ਤਾ ਪ੍ਰਮਾਦਸ਼ਚ ਤਾਮਸੰ ਗੁਣਲਖਛਣਮ॥੧੧
ਯਤਕਰਮ ਕ੍ਰੂਤ੍ਵਾਕੁਰਵੰਸ਼ਚ ਕਰਿਸ਼ਜ਼ੰਸ਼ਚੈਵ ਲੱਜਤਿ ।
ਤੰ ਜਵੇਯੰ ਵਿਦੁਸ਼ਾ ਸਰਵੰ ਤਾਮਸੰ ਗੁਣਲਖਛਣਮ॥੧੨
ਯੇਨਾਸਮਿਨਕਰਮਣਾਲੋਕੇਖਜ਼ਾਤਿਮਿੱਛਤਿਪੁਸ਼ਕਲਾਮ।
ਨ ਚ ਸ਼ੋਚਤ੍ਯਜ਼ਸੰਪੱਤੌ ਤਦ੍ਵਿਜਵੇਯੰ ਤੁ ਰਾਜਸਮ ॥੧੩॥
ਯਤਸਰਵੇਣੋਂਛਤਿ ਜਵਾਤੁ ਯੰ ਨ ਲੱਜਤਿ ਚਾਚਰਨ ।

ਯੇਨ ਤੁਸ਼ਜਤਿ ਚਾਤਮਾਸਜ ਤਤਸਤ੍ਵਗੁਣਲਖਛਣਮ॥੧੪
ਤਮਸੋ ਲਖਛਣੰ ਕਾਮੋ ਰਜਸਸਤ੍ਵਰਥ ਉਚਜਤੇ।
ਸੱਤ੍ਵਸਜ ਲਖਛਣੰ ਧਰਮਃ ਸ਼੍ਰੈਸ਼ਠਜਮੇਸ਼ਾਂਯਥੋੱਤਰਮ॥੧੫

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੧੨॥ ਸ਼ਲੋਕ ੮। ੯।੨੫-੩੩।੩੫-੩੯॥

ਮਨੁਸ਼ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਪਨੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਮੱਧਮ, ਅਰ ਨਿਕ੍ਰਿਸ਼੍ਟ ਸ੍ਵਭਾਵ ਨੂੰ ਜਾਨਕੇ ਉੱਤਮ ਸ੍ਵਭਾਵ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ, ਮੱਧਮ, ਅਰ ਨਿਕ੍ਰਿਸ਼੍ਟ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ, ਅਰ ਇਹ ਭੀ ਨਿਸ਼ਚੇ ਜਾਨਨ ਕਿ ਇਹ ਜੀਵ ਮਨ ਥੀਂ ਜਿਸ ਸੁਭ ਵਾ ਅਸੁਭ ਕਰਮ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਮਨ, ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰੀਰ ਨਾਲ ਅਰਥਾਤ ਸੁਖ ਦੁਖ ਨੂੰ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ॥ ੧ ॥ ਜੋ ਨਰ ਸ਼ਰੀਰ ਥੀਂ ਚੋਰੀ,ਪਰ ਇਸਤ੍ਰੀਗਮਨ, ਸ੍ਰੇਸ਼ਠਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਆਦੀ ਦੇ ਦੁਸ਼ਟ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਦ੍ਰਖਤ ਆਦੀ ਸਥਾਵਰ ਦਾ ਜਨਮ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੀਤੇ ਪਾਪ ਕਰਮਾਂ ਥੀਂ ਪੰਛੀ ਅਰ ਮ੍ਰਿਗ ਆਦੀ, ਤਥਾ ਮਨ ਥੀਂ ਕੀਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਕਰਮਾਂ ਥੀਂ ਚੰਡਾਲ ਆਦੀ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ॥ ੨ ॥ ਜੋ ਗਣ ਇਨਾਂ ਜੀਵਾ ਦੇ ਦੇਹ ਵਿਚ ਵਧੀਕ ਕਰਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਗੁਣ ਉਸ ਜੀਵ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਵਰਗਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ॥ ੩ ॥ ਜਦ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ ਤਦ ਸਤ, ਜਦ ਅਗਿਆਨ ਰਹੇ ਤਦ ਤਮ, ਅਰ ਜਦ ਰਾਗਦ੍ਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਲੱਗੇ ਤਦ ਰਜੋਗੁਣ ਜਾਨਨਾ ਚਾਹੀਏ,ਇਹ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਗੁਣ ਸਬ ਸੰਸਾਰਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਹੋਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ॥੪॥ ਉਸਦਾ ਵਿਵੇਕ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਜਦ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ,ਮਨ ਪ੍ਰਸੰਨ,ਸ਼ਾਂਤਦੇ ਸਦ੍ਰਿਸ਼ ਸ਼ੁੱਧ ਭਾਨ ਯੁਕਤ ਵਰਤੇ, ਤਦ ਸਮਝਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਸਤੋਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਅਰ ਰਜੋਗੁਣ ਤਥਾ ਤਮੋਗੁਣ ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ ॥ ੫ ॥ ਜਦ ਆਤਮਾ ਅਰ ਮਨ ਦੁਖ ਕਰਕੇ ਯੁਕਤ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਰਹਿਤ ਵਿਸ਼ਯ ਵਿਚ ਇੱਦੇ ਉੱਦੇ ਜਾਨ ਆਨ ਵਿਚ ਲਗੇ ਤਦ ਸਮਝਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਰਜੋਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸਤੋਗੁਨ ਅਰ ਤਮੋਗੁਣ ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ ॥੬॥ ਜਦ ਮੋਹ ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਆਤਮਾ ਅਰ ਮਨ ਹੋਵੇ,ਜਦ ਆਤਮਾ ਅਰ ਮਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਿਵੇਕ ਨਾ ਰਹੇ, ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਤਰਕ ਵਿਤਰਕ ਰਹਿਤ ਜਾਨਨਾ ਦੇ ਯੋਗ ਨ ਹੋਵੇ ਤਦ ਨਿਸ਼ਚੇ ਸਮਝਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਏਸ ਸਮਯ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਤਮੋਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਅਰ ਸਤੋਗੁਣ ਤਥਾ ਰਜੋਗੁਣ ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ ॥੭॥ ਹੁਨ ਜੋ ਇਨਾਂ ਤਿੱਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਉੱਤਮ ਮੱਧਮ, ਅਰ ਨਿਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਫਲਦਾ ਉਦਯਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਭਾਵ ਨਾਲ ਕਹਿਨੇ ਹਾਂ॥੮॥ ਜੋ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ,ਧਰਮ

ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ, ਗਿਆਨਦੀ ਬ੍ਰਿੱਧੀ, ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਇਛਿਆ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਰੋਕਨਾ, ਧਰਮ ਕ੍ਰਿਯਾ, ਅਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹੋ ਸਤੋਗੁਣ ਦਾ ਲਖਛਣ ਹੈ॥੯॥ ਜਦ ਰਜੋਗੁਣ ਦਾ ਉਦਯ,ਸਤੋ ਅਰ ਤਮੋਗੁਣਦਾਅੰਤਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਰੁਚੀ,ਧੀਰਯ ਤਿਆਗ, ਅਸੱਤ ਕਰਮਾਂਦਾ ਗ੍ਰਹਣ, ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂਦੇ ਸੇਵਨ ਵਿਚਪ੍ਰੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਸਮਝਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਰਜੋਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਨਾਲਮੇਰੇ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰਹਿਆਹੈ॥੧੦॥ਜਦ ਤਮੋਗੁਣਦਾ ਉਦਯ ਅਰ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਅਤਯੰਤ ਲੋਭ ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਪਾਪਾਂਦਾ ਮੂਲ ਵਧਦਾ,ਅਤਯੰਤ ਆਲਸ ਅਰ ਨੀਂਦ,ਧੀਰਯ ਦਾ ਨਾਸ਼,ਕ੍ਰੂਰਤਾ ਦਾ ਹੋਨਾ,ਨਾਸਤਿਕਪਨ ਅਰਥਾਤ ਵੇਦ ਅਰ ਈਸ਼ੂਰ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੱਧਾ ਦਾ ਨਾ ਰਹਨਾ, ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਬ੍ਰਿੱਤੀ ਅਤ ਏਕਾਗ੍ਰਤਾ ਦਾ ਅਭਾਵਅਰ ਕਈ ਵਿਅਸਨਾਂ ਵਿਚ ਫਸਨਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤਮੋਗੁਣ ਦਾ ਲਖਛਣ ਵਿਦਵਾਨ ਨੂੰ ਜਾਨਨਾ ਯੋਗ ਹੈ ॥੧੧॥ ਤਥਾ ਜਦ ਅਪਨਾ ਆਤਮਾ ਜਿਸ ਕਰਮ ਨੂੰ ਕਰਕੇ, ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇਛਿਆ ਨਾਲ ਲੱਜਾ, ਸ਼ੰਕਾ, ਅਰ ਭੈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ ਤਦ ਜਾਨੋ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਤਮੋਗੁਣ ਵਧ ਰਹਿਆ ਹੈ ॥ ੧੨॥ ਜਿਸ ਕਰਮ ਥੀਂ ਏਸ ਲੋਕ ਵਿਚ ਜੀਵਾਤਮਾ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ (ਨਾਮਵਰੀ) ਚਾਹੁੰਦਾ, ਗਰੀਬੀ ਹੋਨ ਉੱਤੇ ਭੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਭੱਟ ਆਦੀ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਨਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਤਦ ਸਮਝਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਰਜੋਗੁਣ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ ॥ ੧੩ ॥ ਅਰ ਜਦ ਮਨੁਸ਼ ਦਾ ਆਤਮਾ ਸਭ ਕੋਲੋਂ ਜਾਨਨਾ ਚਾਹੇ. ਗੁਣ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਦਾ ਜਾਵੇ, ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਲੱਜਾ ਨਾ ਕਰੇ, ਅਰ ਜਿਸ ਕਰਮ ਥੀਂ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇ ਅਰਥਾਤ ਧਰਮਾਚਰਣ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਹੋਵੇ ਤਦ ਸਮਝਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਸਤੋਗੁਣ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ ॥ ੧੪ ॥ ਤਮੋਗੁਣ ਦਾ ਲਖਛਣ ਕਾਮ, ਰਜੋਗੁਣ ਦਾ ਅਰਥ ਸੰਗ੍ਰਹ (ਧਨਜੋੜਨੇ)ਦੀ ਇੱਛਾ, ਅਰ ਸਤੋਗੁਣ ਦਾ ਲਖਛਣ ਧਰਮ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕ਼ਰਨਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਤਮੋਗੁਣ ਥੀਂ ਰਜੋਗੁਣ ਅਰ ਰਜੋਗੁਣਥੀਂ ਸਤੋਗੁਣ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ॥੧੫॥ ਹੁਨ ਜਿਸ ਜਿਸ ਗੁਣ ਥੀਂ ਜਿਸ ਜਿਸ ਗਤੀ ਨੂੰ ਜੀਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ:-

ਦੇਵਤ੍ਵੰ ਸਾਤ੍ਵਿਕਾ ਯਾਂਤਿ ਮਨੁਸ਼੍ਯਤ੍ਵੰ ਚ ਰਾਜਸਾਃ।
ਤਿਰਯਕਤ੍ਵੰ ਤਾਮਸਾਨਿਤ੍ਯਮਿਤ੍ਯੇਸ਼ਾ ਤ੍ਰਿਵਿਧਾ ਗਤਿ॥੧
ਸਥਾਵਰਾਃ ਕ੍ਰਿਮਿਕੀਟਾਸ਼੍ਚ ਮਤਸ੍ਯਾਃ ਸਰਪਾਸ਼੍ਚ ਕੱਛਪਾਃ।
ਪਸ਼ਵਸ਼੍ਚ ਮ੍ਰਿਗਾਸ਼੍ਚੈਵ ਜਘਨ੍ਯਾ ਤਾਮਸੀ ਗਤਿਃ ॥੨॥

ਹਯਸਤਿਨਸ਼ਚ ਤੁਰੰਗਾਸ਼ਚ ਸ਼ੂਦ੍ਰਮਲੇੱਛਾਸ਼ਚਗਰਹਿਤਾਃ।
ਸਿੰਹਾ ਵਜ਼ਾਘ੍ਰਾ ਵਰਾਹਸ਼ਚਮਧਜ਼ਮਾ ਤਾਮਸੀ ਗਤਿਃ॥੩॥
ਚਾਰਣਾਸ਼ਚ ਸੁਪਰਣਾਸ਼ਚ ਪੁਰੁਸ਼ਾਸ਼ਚੈਵ ਦਾਂਭਿਕਾਃ।
ਰਖਛਾਂਸਿਚ ਪਿਸ਼ਾਚਾਸ਼ਚ ਤਾਮਸੀਸ਼ੁੱਤਮਾ ਗਤਿਃ॥ ੪।
ਝੱਲਾਮੱਲਾ ਨਟਾਸ਼ਚੈਵ ਪੁਰੁਸ਼ਾਃ ਸ਼ਸਤ੍ਰਵ੍ਰਿੱਤਯਃ।
ਦਜ਼ੁਤਪਾਨਪ੍ਰਸਕਤਾਸ਼ਚ ਜਘਨਜ਼ਾ ਰਾਜਸੀ ਗਤਿਃ॥੫॥
ਰਾਜਾਨਃ ਖਛਤ੍ਰਿਯਾਸ਼ਚੈਵ ਰਾਜਞਾਂ ਚੈਵ ਪਰੋਹਿਤਾਃ।
ਵਾਦਯੁੱਧਪ੍ਰਧਾਨਾਸ਼ਚ ਮਧਜ਼ਮਾ ਰਾਜਸੀਗਤਿਃ॥੬॥
ਗੰਧਰਵਾ ਗੁਹਜ਼ਕਾ ਯਖਛਾ ਵਿਬ੍ਰਧਾਨੁਚਰਾਸ਼ਚ ਯੇ।
ਤੁਥੈਵਾਪਸਰਸਃ ਸਰਵਾ ਰਾਜਸੀਸ਼ੁੱਤਮਾ ਗਤਿ॥੭॥
ਤਾਪਸਾ ਯਤਯੋ ਵਿਪ੍ਰਾ ਯੇ ਤ ਵੈਮਾਨਿਕਾ ਗਣਾਃ।
ਨਖਛਤ੍ਰਾਣਿ ਚ ਦੈਤਜ਼ਾਸ਼ਚ ਪ੍ਰਥਮਾ ਸੱਤ੍ਵਿਕੀ ਗਤਿਃ॥੮
ਯਜ੍ਞਾਨਰਿਸ਼ਯੋ ਦੇਵਾ ਵੇਦਾ ਜਜੋਤੀਂਸਿ਼ ਵਤਸਰਾਃ।
ਪਿਤਰਸ਼ਚੈਵ ਸਾਧਜ਼ਾਸ਼ਚਦ੍ਵਿਤੀਯਾਸਾਤ੍ਵਿਕੀਗਤਿਃ॥੯॥
ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿਸ਼੍ਵੰਸ੍ਰਿਜੋ ਧਰਮੋ ਮਹਾਨਵਜ਼ਕਤਮੇਵ ਚ।
ਉੱਤਮਾਂ ਸਾਤ੍ਵਿਕੀਮੇਤਾਂ ਗਤਿਮਾਹੁਰਮਨੀਸ਼ਿਣਃ॥੧੦॥
ਇੰਦ੍ਰਿਯਾਣਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗੇਨ ਧਰਮਸਜ਼ਾਸੇਵਨੇਨ ਚ।
ਪਾਪਾਨਸੰਯਾਂਤਿ ਸੰਸਾਰਾਨ ਵਿਦ੍ਵਾਂਸੋ ਨਰਾਧਮਾਃ॥੧੧॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜ਼ਾਯ ੧੨। ਸ਼ਲੋਕ ੪੦।੪੨–੫੦।੫੨।

ਜੋਹੜੇ ਮਨੁਸ਼ ਸਾਤ੍ਵਿਕ ਹਨ ਓਹ ਦੇਵ ਅਰਥਾਤ ਵਿਦ੍ਵਾਨ, ਜੋ ਰਜੋਗੁਣੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਮੱਧਮ ਮਨੁਸ਼ ਅਰ ਜੋ ਤਮੋਗੁਣ ਵੀਂ ਯੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਓਹ

ਨੀਚ ਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥ ੧ ॥ ਜੋ ਅਤਯੰਤ ਤਮੋਗੁਣੀ ਹਨ ਓਹ ਸਥਾਵਰ ਦੁਖਤ ਆਦੀ ਕੀੜੇ ਮਕੌੜੇ ਮੱਛੀ, ਸੱਪ ਕੱਛੂ ਪਸ਼ੂ ਅਰ ਮ੍ਰਿਗ ਦੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥੨ ॥ ਜੋ ਮੱਧਮ ਤਮੋਗੁਣੀ ਹਨ ਓਹ ਹਾਥੀ ਘੋੜਾ ਸ਼ੂਦ੍ ਮਲੇਛ ਨਿੰਦਿਤ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ੇਰ ਬਘਿਆੜ ਸੂਰ ਦੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥ ੩ ॥ ਜੋ ਉੱਤਮ ਤਮੋਗੁਣੀ ਓਹ ਚਾਰਣ (ਜੋ ਕਿ ਕਵਿੱਤ ਦੋਹਾ ਆਦੀ ਬਨਾਕੇ ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੇ ਹਨ)ਸੋਹਨੇ ਪੰਛੀ, ਦੰਭੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਅਪਨੇ ਸੁਖਦੇ ਲਈ ਅਪਨੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਾਖ-ਛਸ ਅਰਥਾਤ ਹਿੰਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਿਸ਼ਾਚ ਅਰਥਾਤ ਅਨਾਚਾਰੀ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਰਾਬ ਆਦੀ ਦਾ ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਰ ਮਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਉੱਤਮ ਤਮੋਗੁਣ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ॥ ੪ ॥ ਜੋ ਨੀਚ ਰਜੋਗੁਣੀ ਹਨ ਉਹ ਸ਼ੱਲਾ ਅਰਥਾਤ ਤਲਵਾਰ ਆਦੀ ਥੀਂ ਮਾਰਨੇ ਦਾ, ਕਹੀ ਆਦੀ ਨਾਲ ਪੁੱਟਨ ਵਾਲੇ, ਮਲਾਹ ਅਰਥਾਤ ਬੇੜੀ ਆਦੀ ਚਲਾਨ ਵਾਲੇ, ਨਟ ਜੋ ਬਾਂਸ ਆਦੀ ਉੱਤੇ ਬਾਜੀਆਂ ਲਗਾਂਦੇ, ਚੜ੍ਹਨਾ ਉਤਰਨਾ ਆਦੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਧਾਰਣ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀ, ਅਰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਨ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਹੋਨ ਅਜੇਹੇ ਜਨਮ ਨੀਚ ਰਜੋਗੁਣ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ॥ ੫ ॥ ਜੋ ਮੱਧਮ ਰਜੋਗੁਣੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਰਾਜਾ ਖਛੜੀ ਵਰਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜਿਆ ਦੇ ਪੁਰੋਹਿਤ, ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੂਤ, ਪ੍ਰਾਡ ਵਿਵਾਕ (ਵਕੀਲ ਬੈਰਿਸਟਰ) ਯੁੱਧ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਧਯਖ਼ਛ ਦੇ ਜਨਮ ਪਾਂਦੇ ਹਨ ॥੬॥ਜੋ ਉੱਤਮ ਰਜੋਗੁਣੀ ਹਨ ਓਹ ਗੰਧਰਵ (ਗਾਉਨ ਵਾਲੇ) ਗੁਹ੍ਯਕ (ਬਾਜੇ ਬਜਾਵਨ ਵਾਲੇ)ਯਖਛ(ਧਨਾਢਯ) ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਅਰ ਅਪਸਰਾ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਉੱਤਮ ਰੂਪ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਪਾਂਦੇ ਹਨ ॥ ੭ ॥ ਜੋ ਤਪੀ, ਯਤੀ, ਸੰਨਿਆਸੀ, ਵੇਦਪਾਠੀ,ਵਿਮਾਨ (ਉਡਨਖਟੋਲਾ)ਦੇ ਚਲਾਨ ਵਾਲੇ ਜੋਤਸ਼ੀ ਅਰ ਵੈਦ ਅਰਥਾਤ ਦੇਹ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਥਮ ਸਤੋਗੁਣ ਦੇ ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਜਾਨੋ ॥ ੮ ॥ ਜੋ ਮੱਧਮ ਸਤੋਗੁਣ ਯੁਕਤ ਹੋਕੇ ਕਰੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਜੀਵ ਯੋਗਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੇਦ ਦੇ ਅਰਥ ਜਾਨਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਵੇਦ, ਵਿਦਯੁਤ (ਬਿਜਲੀ) ਆਦੀ ਅਰ ਕਾਲ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਗਿਆਤਾ, ਰਖਛਕ, ਗਿਆਨੀ,ਅਰ (ਸਾਧਜ) ਕਾਰਜ ਸਿੱਧੀ ਦੇ ਲਈ ਸੇਵਨ ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਜਨਮ ਪਾਂਦੇ ਹਨ ॥ ੯ ॥ ਜੋ ਉੱਤਮ ਸਤੋਗੁਣ ਯੁਕਤ ਹੋਕੇ ਉੱਤਮ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਭ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਜਾਨਨ ਹਾਰੇ 'ਵਿਸ਼੍ਰਿਸ੍ਰਿਜ' ਸਭ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕ੍ਰਮ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਜਾਨਕਰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਮਾਨ ਆਦੀ ਯਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬਨਾਨ ਹਾਰੇ, ਧਾਰ-ਮਿਕ, ਸਰਵ ਉੱਤਮ ਬੁਧਯੁਕਤ ਅਰ ਅਵਯਕਤ ਦੇ ਜਨਮ ਅਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਵਸ਼ਿਤ੍ਵ ਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥ ੧੦ ॥ ਜੋ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੋਕੇ ਵਿਸ਼ਯੀ

ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਅਧਰਮ ਕਰਨੇਹਾਰੇ ਅਵਿਦਵਾਨ ਹਨ, ਓਹ ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨੀਚ ਜਨਮ ਬੁਰੇ ਬੁਰੇ ਦੁੱਖ ਰੂਪੀ ਜਨਮ ਨੂੰ ਪਾਂਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਤ੍ਵ, ਰਜ, ਅਰ ਤਮੋਗੁਣ ਯੁਕਤ ਵੇਗ ਨਾਲ ਜਿਸ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕਰਮ ਜੀਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਉਸਨੂੰ ਉਸੀ ਉਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਓਹ ਗੁਣਾਤੀਤ ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸਕੇ ਮਹਾਯੋਗੀ ਹੋਕੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕਰਨ, ਕਿਉਂਕਿ :-

ਯੋਗਸ਼ਚਿੱਤਵ੍ਰਿੱਤਿਨਿਰੋਧਃ ॥੧॥ ਪਾਤੰਜਲਯੋਗ੨। ੨ ॥

ਤਦਾ ਦ੍ਰਸ਼ਟੁਃਸ੍ਵਰੂਪੇਅਵਸਥਾਨਮ ॥ ੨ ॥ ਪਾਤੰਜਲ੧।੩।

ਇਹ ਯੋਗਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪਾਤੰਜਲ ਦੇ ਸੂਤ੍ਰ ਹਨ। ਮਨੁਸ਼ ਰਜੋਗੁਣ, ਤਮੋਗੁਣ ਯੁਕਤ ਕਰਮਾਂ ਥੀਂ ਮਨ ਨੂੰ ਰੋਕ, ਸ਼ੁਧ ਸਤੋਗੁਣ ਯੁਕਤ ਕਰਮਾਂ ਥੀਂ ਭੀ ਮਨ ਨੂੰ ਰੋਕ, ਸੁਧ ਸਤੋਗੁਣ ਯੁਕਤ ਹੋ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਦਾ ਨਿਰੋਧ ਕਰ, ਏਕਾਗ੍ਰ ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਅਰ ਧਰਮ ਯੁਕਤ ਕਰਮ ਇਨਾਂ ਦੇ ਅਗ੍ਰਭਾਗ ਵਿਚ ਚਿੱਤ ਦਾ ਠਹਰਾ ਰੱਖਨਾ। ਨਿਰੋਧ ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਪਾਸ਼ਿਓਂ ਮਨਦੀ ਬ੍ਰਿੱਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਨ, ਜਦ ਚਿੱਤ ਇਕਾਗ੍ਰ ਅਰ ਨਿਰੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਸਭ ਦੇ ਦ੍ਰਸ਼ਟਾ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੇ ਸ੍ਵਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਤ੍ਯਾਦੀ ਸਾਧਨ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਲਈ ਕਰੇ ਅਰ :—

ਅਥਤ੍ਰਿਵਿਧਦੁਃਖਾਤ੍ਯੰਤਨਿਵ੍ਰੱਤਿਰਤ੍ਯੰਤਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥਃ ।

ਸਾਂਖ੍ਯ० ਅਧ੍ਯਾਯ ੧। ਸੂਤ੍ਰ ੧ ॥

ਇਹ ਸਾਂਖ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦਾ ਸੂਤ੍ਰ ਹੈ :—ਜੋ ਅਧਿਆਤ੍ਮਿਕ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਰੀਰ ਸੰਬੰਧੀ ਪੀੜਾ 'ਅਧਿਭੌਤਿਕ' ਜੋ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋਨਾ 'ਅਧਿਦੈਵਿਕ' ਜੋ ਅਤੀ ਵਰਸ਼ਾ, ਅਤੀਤਪਤ, ਅਤੀਸ਼ੀਤ, ਮਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਚੰਚਲਤਾ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਛੁਡਾਕੇ ਮੁਕਤੀ ਪਾਨਾ ਅਤ੍ਯੰਤ ਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥ ਹੈ। ਏਸਤੋਂ ਅੱਗੇ ਆਚਾਰ, ਅਨਾਚਾਰ, ਅਰ ਭਖਛ ਅਭਖਛ ਦਾ ਵਿਸ਼ਯ ਲਿਖਾਂਗੇ ॥

ਇਤਿ ਸ਼੍ਰੀਮੱਦਯਾਨੰਦਸਰਸ੍ਵਤੀਸ੍ਵਾਮੀਕ੍ਰਿਤੇ ਸਤ੍ਯਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼ੇ
ਸੁਭਾਸ਼ਾਵਿਭੂਸ਼ਿਤੇ ਵਿਦ੍ਯਾ ਅਵਿਦ੍ਯਾ ਬੰਧਮੋਖਛ
ਵਿਸ਼ਯੇ ਨਵਮः ਸਮੁੱਲਾਸः ਸੰਪੂਰਣः ॥੯ ॥

ਸ਼੍ਰੀ ਸੁਆਮੀਦਯਾਨੰਦਸਰਸ੍ਵਤੀਸ੍ਵਾਮੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸਤ੍ਯਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੁਭਾਸ਼ਾ
ਭੂਸ਼ਿਤ ਦੇ ਵਿਦ੍ਯਾ ਅਵਿਦ੍ਯਾ ਬੰਧਮੋਖਛ ਵਿਸ਼ਯ ਦਾ
ਨੌਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ॥੯॥

ओ३म्
दयानन्द मठ, दीनानगर
(ज़िला गुरदासपुर)

ਦਸਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ

ਆਚਾਰ ਅਨਾਚਾਰ ਅਰ ਭਖਛ ਅਭਖਛ ਵਿਸ਼ਯ ਵਿੱਚ।

———o———

ਹੁਨ ਜੋ ਧਰਮ ਯੁਕਤ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕਰਨਾ, ਸੁਸ਼ੀਲਤਾ ਸਤਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਅਰ ਸਤਵਿਦਯਾ ਦੇ ਗ੍ਰਹਣ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਆਦੀ ਆਚਾਰ, ਅਰ ਇਨਾਂ ਥੀਂ ਉਲਟ ਅਨਾਚਾਰ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਨੇ ਹਾਂ :—

ਵਿਦ੍ਵਦਭਿਃ ਸੇਵਿਤਃਸਦਭਿਰਨਿਤਜਮਦ੍ਵੇਸ਼ਰਾਗਿਭਿਃ।
ਹ੍ਰਿਦਯੇਨਾਭਜਨੁਜਵਾਤੋ ਯੋ ਧਰਮਸਤੱਨਿਬੋਧਤ ॥ ੧॥
ਕਾਮਾਤਮਤਾ ਨ ਪ੍ਰਸ਼ਸਤਾ ਨ ਚੈਵੇਹਾਸਤਜਕਾਮਤਾ।
ਕਾਮਜੋ ਹਿ ਵੇਦਾਧਿਗਮਃ ਕਰਮਯੋਗਸ਼ਚ ਵੈਦਿਕਃ ॥੨॥
ਸੰਕਲਪਮੂਲਃ ਕਾਮੋ ਵੈ ਯਜਵਾਃ ਸੰਕਲਪਸੰਭਵਾਃ।
ਵ੍ਰਤਾਨਿਯਮਧਰਮਾਸ਼ ਚਸਰਵੇਸੰਕਲਪਜਾਃਸਮ੍ਰਿਤਾਃ।੩
ਅਕਾਮਸਜ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਾਚਿਦ ਦ੍ਰਿਸ਼ਜਤੇ ਨੇਹ ਕਰਹਿਚਿਤ।
ਯਦਜਦਹਿਕੁਰੁਤੇਕਿੰਚਿਤਤਤਤਤਕਾਮਸਜਚੇਸ਼੍ਟਿਮ।੪
ਵੇਦੋਅਖਿਲੋ ਧਰਮਮੂਲੰ ਸਮ੍ਰਿਤਿਸ਼ੀਲੇ ਚ ਤਦਵਿਦਾਮ।
ਆਚਾਰਸ਼ਚੈਵ ਸਾਧੂਨਾਮਾਤਮਨਸਤੁਸ਼ਟਿਰੇਵ ਚ ॥੫॥
ਸਰਵੰ ਤੁ ਮਵੇਖਛਜੇਦੰਨਿਖਿਲੰ ਜਵਾਨਚਖਛੁਸ਼ਾ।
ਸ਼ਰੁਤਿਪ੍ਰਮਾਣਜਤੋ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਸ੍ਵਧਰਮੇ ਨਿਵਿਸ਼ੇਤ ਵੈ ॥ ੬॥

ਸ਼੍ਰੁਤਿਸਮ੍ਰਿਤਜੁਦਿਤੰ ਧਰਮਮਨੁਤਿਸ਼ਠਨ ਹਿ ਮਾਨਵਃ ।
ਇਹ ਕੀਰਤਿਮਵਾਪਨੋਤਿ ਪ੍ਰੇਤਜ ਚਾਨੁੱਤਮੰ ਸੁਖਮ ॥੭॥
ਯੋਅਵਮਨਜੇਤ ਤੇ ਮੂਲੇ ਹੇਤੁਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਸ਼੍ਰਯਾਦ ਦ੍ਵਿਜਃ ।
ਸ ਸਾਧੁਭਿਰਬਹਿਸ਼ਕਾਰਯੋ ਨਾਸਤਿਕੋ ਵੇਦ ਨਿੰਦਕਃ॥੮
ਵੇਦਃ ਸਮ੍ਰਿਤਿਃ ਸਦਾਚਾਰਃ ਸ੍ਵਸਜ ਚ ਪ੍ਰਿਯਮਾਤਮਨਃ ।
ਏਤਤਚਤੁਰਵਿਧੰ ਪ੍ਰਾਹੁਃ ਸਾਖਛਾਂ ਧਰਮਸਜਲਖਛਣਮ॥੯
ਅਰਥਕਾਮੇਸ਼੍ਵਸਕਤਾਨਾਂ ਧਰਮਜਵਾਨੰ ਵਿਧੀਯਤੇ ।
ਧਰਮੰ ਜਿਜਵਾਸਮਾਨਾਨਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣੰ ਪਰਮੰ ਸ਼੍ਰੁਤਿ ॥੧੦॥
ਵੈਦਿਕੈਃ ਕਰਮਭਿਃ ਪੁਣਜੈਰਨਿਸ਼ੇਕਾਦਿਰਦ੍ਵਿਜਨਮਨਾਮ।
ਕਾਰਯਃ ਸ਼ਰੀਰਸੰਸਕਾਰਃ ਪਾਵਨਃ ਪ੍ਰੇਤਜ ਚੇਹ ਚ ॥੧੧
ਕੇਸ਼ੰਾਤਃ ਸ਼ੋਡਸ਼ੇ ਵਰਸ਼ੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਸਜ ਵਿਧੀਯਤੇ।
ਰਾਜਨਜਬੰਧੋਰਦ੍ਵਾਵਿੰਸ਼ੇਵੈਸ਼ਜਸਜਦ੍ਵਯਧਿਕੇ ਤਤਃ॥੧੨॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੨ । ਸ਼ਲੋਕ ੧–੪।੬।੮।੯।੧੧–੧੩।੨੬।੬੫॥

ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਏਸ ਬਾਤ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਰਖਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਜਿਸਦਾ ਸੇਵਨ ਰਾਗ ਦ੍ਵੇਸ਼ ਰਹਿਤ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਗ ਨਿੱਤ ਕਰਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਅਰਥਾਤ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਸਤਜ ਕਰਤੱਵ ਜਾਨਨ ਓਹੋ ਧਰਮ ਮੰਨਨ ਅਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ ॥ ੧ ॥ ਕਿਉਂਕਿ ਏਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਤਜੰਤ ਕਾਮਨਾ ਅਰ ਨਿਸ਼ਕਾਮਤਾ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਵੇਦਾਰਥ ਗਿਆਨ, ਅਰ ਵੇਦ ਵਿਚ ਕਹੇ ਹੋਏ ਕਰਮ ਇਹ ਸਬ ਕਾਮਨਾ ਹੀ ਨਾਲ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥ ੨ ॥ ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੇਕਿ ਮੈਂ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਅਰ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹਾਂ ਵਾ ਹੋ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਓਹ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਬ ਕਾਮ ਅਰਥਾਤ ਯੱਗ, ਸੱਤਭਾਸ਼ਣ ਆਦੀ ਬ੍ਰੱਤ ਯਮ ਨਿਯਮ ਰੂਪੀ ਧਰਮ ਆਦੀ ਸੰਕਲਪ ਥੀਂ ਹੀ ਬਨਦੇ ਹਨ ॥੩॥ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਜੋ ਹੱਥ,ਪੈਰ, ਨੇਤ੍ਰ, ਮਨ ਆਦੀ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਓਹ ਸਬ ਕਾਮਨਾਂ ਹੀ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਇੱਛਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅੱਖਦਾ ਖੋਲਨਾ ਅਰ ਮੀਟਨਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਸਕਦਾ ॥ ੪ ॥ ਏਸ ਲਈ ਸੰਪੂਰਣ ਵੇਦ ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ, ਤਥਾ ਰਿਸ਼ੀਪ੍ਰਣੀਤ

शास्त्र, सत्पुरुशां दा आचार अर जिस जिस करम विच अपना आत्मा प्रसंन रहे अरथात भै, शंका, लज्जा, जिन्हां विच नां होवे उन्हां करमां दा सेवन करना उचित है वेखो जद कोई मिथिआ भाशण, चोरी आदी दी इच्छा करदा है तदे उसदे आत्मा विच भै, शंका, लज्जा ज़रूर उत्पंन हुंदी है, एस लई एह करम करने योग नहीं ॥ ५ ॥ मनुश्य संपूरण शास्त्र, वेद सत पुरुशां दा आचार, अपने आत्मा दे अविरुध अच्छे प्रकार विचार कर गिआन नेत्र करके श्रुती प्रमाण थीं अपने आत्मा दे अनुकूल धरम विच प्रवेश करे ॥ ६ ॥ किउंकि जो मनुश्य वेदोकत धरम अर जो वेद थीं अविरुध सम्रिती उकत धरम दा अनुशठान करदा है ओह एस लोक विच कीरती, अर मरके सरव उत्तम सुख नूं प्रापत हुंदा है ॥ ७॥ श्रुती वेद,अर सम्रिती धरमशास्त्र नूं कहिंदे हन, इनां करके सब करतव्य,अकरतव्य दा निशचा करना चाहीऐ,जो कोई मनुश्य वेद,अर वेद अनुकूल आपत गरंथां दा अपमान करे उस नूं सेशठ लोग जाती तों बाहर कढ देन, किउंकि जो वेद दी निंदा करदा है ओहो नासतिक कहांदा है ॥ ८ ॥ एस लई वेद सम्रिती, सत पुरुशां दा आचार, अर अपने आत्मा दे गिआन थीं अविरुध प्रिआचरण, इह चार धरम दे लखछण अरथात इनां करकेहा धरम जानिआ जांदा है ॥ ९॥ परंतू जो धन दे लोभ अर काम अरथात विशय सेवा विच फसिआ होइआ नहीं हुंदा उसे नूं धरम दा गिआन हुंदाहै, जो धरम नूं जानन दी इच्छा करन उनां दे वासते वेद ही परमप्रमाण है ॥ १० ॥ एस करके सब मनुश्यां नूं उचित है कि वेदोकत पुंन रूपी करमां थीं ब्राहमण, खछत्री, वैश, अपने संतानां दा निशेक आदी संसकार करन, जो एस जनम वा परजनम विच पवित्र करने वाला है ॥ ११ ॥ ब्राहमण दे सोलवें, खछत्री दे बाईवें, अर वैश दे चौवीवें वरे्ह विच केशांत करम खौर मुंडन हो जाना चाहीऐ अरथात एस विधी दे पिछों केवल चोटी नूं रखके होर दाड़ी मुछ अर सिर दे वाल सदा मुनांदे रहिना चाहीऐ, अरथात फेर कदी ना रखना, अर जे शीत प्रधान देश होवे तां जिस तरां मन करे भावें जितने केश रखे, अर जे बहुत गरम देश होवे तां सब चोटी समेत छेदन करा देना चाहीऐ किउंकि सिर विच वाल रहिन करके गरमी वधीक हुंदी है, अर उस थीं बुधी घट जांदी है, दाड़ी, मुछ रखन नाल खाना पीना चंगी तरां नहीं हुंदा अर जुठ भी वालां विच रह जांदी है ॥ १२ ॥

ਇੰਦ੍ਰਿਯਾਣਾਂਵਿਚਰਤਾਂ ਵਿਸ਼ਯੇਸ਼ੂਪਹਾਰਿਸ਼ੁ ।
ਸੰਯਮੇ ਯਤਨਮਾਤਿਸ਼ਠੇਦ੍ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਯੰਤੇਵ ਵਾਜਿਨਾਮ ॥੧
ਇੰਦ੍ਰਿਯਾਣਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗੇਨ ਦੋਸ਼ਮਿੱਛਤਜਸੰਸ਼ਯਮ ।
ਸੰਨਿਯਮਜ ਤੁ ਤਾਨਜੇਵ ਤਤਃ ਸਿੱਧਿੰ ਨਿਯੱਛਤਿ ॥੨॥
ਨ ਜਾਤੁਕਾਮਃ ਕਾਮਾਨਾਮੁਪਭੋਗੇਨ ਸ਼ਾਮਜਤਿ ।
ਹਵਿਸ਼ਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਵਰਤਮੇਵ ਭੂਯ ਏਵਾਭਿਵਰਧਤੇ॥੩ ॥
ਵੇਦਾਸਤਜਾਗਸ਼ਚ ਯਜਵਾਸ਼ਚ ਨਿਯਮਾਸ਼ਚਤਪਾਸਿਚ।
ਨ ਵਿਪ੍ਦੁਸ਼ਟਭਾਵਸਜ ਸਿੱਧਿੰ ਗੱਛੰਤਿ ਕਰਹਿਚਿਤ॥੪
ਵਸ਼ੇ ਕ੍ਰਿਤ੍ਵੇਂਦ੍ਰਿਯਗ੍ਰਮੰ ਸੰਯਮਜ ਚ ਮਨਸਤਥਾ ।
ਸਰਵਾਨਸੰਸਾਧਯੇਦਰਥਾਨਾਖਛਿਲਵਨਯੋਗਤਸੁਨੁਮਾ॥੫
ਸ਼ਰੁਤਾ ਸਪ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚ ਭੁਕਤਾ ਘ੍ਰਾਤ੍ਵਾ ਚ ਯੋ ਨਰਃ।
ਨ ਹ੍ਰਿਸ਼ਯਤਿ ਗਲਾਯਤਿ ਵਾ ਸ ਵਿਜਵੇਯੋਜਿਤੇਂਦ੍ਰਿਯਃ॥੬
ਨਾਪ੍ਰਿਸ਼ਃ ਕਸਜਚਿਦ ਬ੍ਰਯਾਨਨ ਚਾਨਜਾਂਯੇਨ ਪ੍ਰੱਛਤਃ ।
ਜਾਨੰਨਪਿ ਹਿਮੇਧਾਵੀ ਜਡਵੱਲੋਕ ਆਚਰੇਤ ॥੭॥
ਵਿੱਤੰਬੰਧੁਰਵਯਃ ਕਰਮ ਵਿਦਜਾ ਭਵਤਿ ਪੰਚਮੀ ।
ਏਤਾਨਿ ਮਾਨਜਸਥਾਨਾਨਿ ਗਰੀਯੋ ਯਦਜਦੁੱਤਰਮ॥੮॥
ਅਜਵੋ ਭਵਤਿ ਵੈ ਬਾਲਃ ਪਿਤਾ ਭਵਤਿ ਮੰਤ੍ਦਃ ।
ਅਜਵੰ ਹਿ ਬਾਲਮਿਤਜਾਹੁਃ ਪਿਤੇਤਜੇਵ ਤੁ ਮੰਤ੍ਦਮ ॥੯
ਨ ਹਾਯਨੈਰਨ ਪਲਿਤੈਰਨ ਵਿੱਤੇਨ ਨ ਬੰਧੁਭਿਃ ।
ਰਿਸ਼ਯਸ਼ਚ੍ਕ੍ਰਿਰੇ ਧਰਮੰ ਯੋਅਨੂਚਾਨਃ ਸ ਨੋ ਮਹਾਨ॥੧੦॥

ਵਿਪ੍ਰਾਣਾਂ ਜਵਾਨਤੋ ਜਜੈਸ਼ਠਜੰ ਖਛਤ੍ਰਿਯਾਣਾਂਤੁ ਵੀਰਯਤਃ।
ਵੈਸ਼ਜਾਨਾਂ ਧਾਨਜਧਨਤਃ ਸ਼ੂਦ੍ਰਾਣਾਮੇਵ ਜਨਮਤਃ॥੧੧॥
ਨ ਤੇਨ ਬ੍ਰਿੱਧੋ ਭਵਤਿ ਯੇਨਾਸਜ ਪਲਿਤੰ ਸ਼ਿਰਃ।
ਯੋ ਵੈ ਯੁਵਾਪਜਧੀਯਾਨਸ ਤੰਦੇਵਾਃ ਸਥਵਿਰੰਵਿਦੁਃ॥੧੨॥
ਯਥਾ ਕਾਸ਼ਠਮਯੋ ਹਸਤੀ ਯਥਾ ਚਰਮਮਯੋ ਮ੍ਰਿਗਃ।
ਯਸ਼ਚ ਵਿਪ੍ਰੋਅਨਧੀਯਾਨਸਤ੍ਰਯਸਤੇਨਾਮ ਵਿਭ੍ਰਤਿ॥੧੩
ਅਹਿੰਸਯੈਵ ਭੂਤਾਨਾਂ ਕਾਰਯੰ ਸ਼੍ਰੇਯੋਨੁਸ਼ਾਸਨਮ।
ਵਾਕਚੈਵਮਧੁਰਾ ਸ਼ੱਲਖਛਣਾ ਪ੍ਰਯੋਜਜਾਧਰਮਮਿੱਛਤਾ॥੧੪

ਮਨੂਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੨। ਸ਼ਲੋਕ ੯੮। ੯੩। ੯੪। ੯੭। ੧੦੦।੯੮।
੧੧੦। ੧੩੬। ੧੫੩–੧੫੭। ੧੫੯॥

ਮਨੁੱਸ਼ਾਂ ਦਾ ਏਹੋ ਮੁੱਖ ਆਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਹਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਨ ਵਿਚ ਯਤਨ ਕਰ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਸਾਰਥੀ ਰੋਕ ਕੇ ਸ਼ੁੱਧ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਚਲਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਵਸ਼ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਅਧਰਮ ਮਾਰਗਥੀਂ ਹਟਾਕੇ ਧਰਮ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਸਦਾ ਚਲਾਇਆ ਕਰੇ॥ ੧॥ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਯਾਸਕਤੀ ਅਰ ਅਧਰਮ ਵਿਚ ਚਲਾਨ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜਦ ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਚਲਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਹੀ ਮਨਮਾਨੀ ਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥ ੨॥ ਏਹ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅੱਗ ਵਿਚ ਲਕੜੀਆਂ ਅਰ ਘਿਉ ਪਾਨ ਨਾਲ (ਅੱਗ) ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਭੋਗਨ ਨਾਲ ਕਾਮ ਸ਼ਾਂਤ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿੰਤੂ ਵਧਦਾ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਮਨੁੱਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਯ ਵਿਚ ਕਦੀ ਭੀ ਗਲਤਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਨਾ ਚਾਹੀਏ॥ ੩॥ ਜੋ ਅਜਿਤੇਂਦ੍ਰੀ ਪੁਰੁਸ਼ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਪ੍ਰ ਦੁਸ਼ਟ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਾ ਵੇਦ ਗਿਆਨ, ਨਾ ਤਿਆਗ, ਨਾ ਯੱਗ, ਨਾ ਨਿਯਮ, ਅਰ ਨ ਧਰਮਾਚਰਣ ਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿੰਤੂ ਏਹ ਸਬ ਜਿਤੇਂਦ੍ਰੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਨ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥ ੪॥ ਏਸ ਲਈ ਪੰਜ ਕਰਮਇੰਦ੍ਰੀ, ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀ ਅਰ ਯਾਹਰਵਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਵਸ਼ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਯੁਕਤ ਅਹਾਰ (ਭੋਜਨ) ਵਿਹਾਰ ਯੋਗ ਨਾਲ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਰਖਛਾ

करदा होइआ सब अरथां नूं सिॱध करे॥५॥ जिसे॑दी उसनूं कहिंदे हन कि जेहड़ा उसतती सुनके खुश अर निंदा सुनके शोक,चंगा सपरशकरके सुख,अर दुशटसपरश करके दुॱख, सुंदर रूप देखके प्रसंन अर बुरा रूप देखके अप्रसंन,उॱतम भोजन करकेआनंदित,अर निकृशट भोजन करके दुखित,सुगंध विच रुची अर दुरगंध विच अरुची नहीं करदा ॥ ६ ॥ कदी बगैर पुछे दा अनिआय नाल पुछन वाले नूं कि जो कपट नाल पुछदा होवे उस नूं उॱतर देवे उनां दे सामने बुॱधीमान जड़दे समान हहिन। हां जेहड़े निशकपट अर जिगिआसू होन उनां नूं बगैर पुॱछे भी उपदेश करे ॥७॥ इक धन, दूजे बंधू, कुटंब,कुल, तीजी अवसथा, चौथे उॱतम करम, अर पंजवी स्रेशठ विदिआ, इह पंज मान दे सथान हन, परंतू धन तों उॱतम बंधू, बंधू थीं वधीक अवसथा, अवसथा थीं वधीक चंगे करम, अर करम थीं पवित्र विदिआ वाले उॱतरोॱतर वधीक मान दे योग हन ॥ ८ ॥ किउंकि भावें सौ वरे दा भी होवे परंतू जो विदिआ विगिआन रहित है ओह बालक, अर जो विदिआ विगिआन दा दाता है उस बालक नूं भी बृॱध मंनना चाहीए, किउंकि सब शासत्र अर आपत विदवान अगिआनी नूं बालक अर गिआनी नूं पिता कहिंदे हन ॥ ९ ॥ बहुत वरेआं दे बीतने, चिटे वालां दे होने, बहुत धन करके अर वडे कुटंब दे होन करके बृॱध नहीं हुंदा, किंतू रिशी महातमा लोगां दा इही निशचा है कि जो साडे विच विदिआ, विगिआन विच वधीक है ओहो बृॱध पुरुश कहांदा है ॥ १० ॥ ब्राहमण गिआन करके, खछत्री बल करके, वैश धनधान करके,अर शूद्र जनम अरथात बहुती उमर होन करके बृॱध (वॱडा) हुंदा है ॥ ११ ॥ शरीर दे वाल चिॱटे होन करके वॱडा नहीं हुंदा, किंतू जो जुआन विदिआ पड़िआ होइआ है·उसे नूं विदवान लोग वॱडा जानदे हन ॥ १२ ॥ अर जो विदिआ नहीं पड़िआ है ओह जिस तरां काठ दा हाथी तथा चॱम दा मृग हुंदा है उसे तरां अविदवान मनुॱश जगत विच नाम मात्र मनुॱश कहांदा है ॥ १३ ॥ ऐस लई विदिआ पड़ु, विदवान धरमातमा होके निरवैर भाव नाल सब प्राणीआं दे कलिआण दा उपदेश करे, अर उपदेश विच बाणी मिॱठी अर कोमल बोले, जो सत्य उपदेश नाल धरम दी बृॱधी अर अधरम दा नाश करदे हन ओह पुरुश पैन हन ॥ १४ ॥ निॱत सनान करन, वसत्र,अंन, पान, सथान सब शुॱध रॱखन किउंकि इनां दे शुॱध होन विच चिॱत दी शुॱधी अर

ਅਰੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੌਚ ਉੱਨਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਨਾਲ ਮਲ ਦੁਰਗੰਧ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ॥

ਆਚਾਰਃ ਪ੍ਰਥਮੋ ਧਰਮਃ ਸ਼੍ਰੁਤਯੁਕਤਃ ਸਮਾਰਤ ਏਵ ਚ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੧। ਸ਼ਲੋਕ ੧੦੯॥

ਜੋ ਸੱਤ ਭਾਸ਼ਣ ਆਦੀ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਆਚਰਣ ਕਰਨਾ ਹੈ ਓਹੋ ਵੇਦ ਅਰ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਕਹਿਆ ਹੋਇਆ ਆਚਾਰ ਹੈ॥

ਮਾ ਨੋ ਵਧੀਃ ਪਿਤਰੰ ਮੋਤ ਮਾਤਰਮ॥ ਯਜੁਃਅਃ ੧੬ ਮੰਤ੍ਰ ੧੫।

ਆਚਾਰਯੋ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯੇਣ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰਿਣਮਿੱਛਤੇ॥

ਅਥਰਵਵੇਦ ਕਾਂਡ ੧੧। ਵਰਗ ੧੫। ਮੰਤ੍ਰ ੧੭॥

ਮਾਤ੍ਰਿਦੇਵੋ ਭਵ। ਪਿਤ੍ਰਿਦੇਵੋ ਭਵ। ਆਚਾਰਯ ਦੇਵੋ ਭਵ। ਅਤਿਥਿਦੇਵੋ ਭਵ॥ ਤੈੱਤਿਰੀਯਾਰਣਯਕ ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੭। ਅਨੁਵਾਕ ੧੧॥

ਮਾਂ, ਪਿਉ, ਆਚਾਰਯ, ਅਰ ਅਤਿਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਪੂਜਾ ਕਹਾਂਦੀਹੈ, ਅਹ ਜਿਸ ਜਿਸ ਕਰਮ ਥੀਂ ਜਗਤ ਦਾ ਉਪਕਾਰ ਹੋਵੇ ਓਹ ਓਹ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਅਰ ਹਾਨੀ ਕਾਰਕ ਛੱਡ ਦੇਨਾਹੀਮਨੁਸ਼ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਹੈ॥ ਕਦੀ ਨਾਸਤਿਕ, ਵਿਸ਼ਯਲੰਪਟ, ਵਿਸ਼੍ਵਾਸਘਾਤੀ, ਮਿਥਿਆਵਾਦੀ, ਸ੍ਵਾਰਥੀ, ਕਪਟੀ, ਛਲੀ ਆਦੀ ਦੁਸ਼ਟ ਮਨੁਸ਼ਾਂਦਾ ਸੰਗ ਨਾ ਕਰ, ਆਪਤ ਜੋ ਸਤਵਾਦੀ ਧਰਮਾਤਮਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਪੁਰੁਸ਼ ਹਨ ਉਨਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਸੰਗ ਕਰਨੇਹੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਆਚਾਰ ਹੈ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ)ਆਰਯਾਵਰਤ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਆਰਯਾਵਰਤ ਦੇਸ਼ ਥੀਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨ ਕਰਕੇ ਆਚਾਰ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਵਾ ਨਹੀਂ ?

(ਉੱਤਰ) ਏਹ ਬਾਤ ਮਿਥਿਆਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਜੋ ਬਾਹਰ ਅੰਦਰ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਕਰਨੀ ਸੱਤਭਾਸ਼ਣ ਆਦੀ ਆਚਰਣ ਕਰਨਾ ਹੈ ਓਹ ਜਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ਕਰੇਗਾ ਆਚਾਰ ਅਰ ਧਰਮ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਕਦੀ ਨਾਹੋਵੇਗਾ, ਅਰ ਜੋ ਆਰਯਾ-ਵਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਭੀ ਦੁਸ਼ਟਾਚਾਰ ਕਰੇਗਾ ਉਹੋ ਧਰਮ ਅਰ ਆਚਾਰ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਕਹਾਵੇਗਾ, ਜੇ ਏਸ ਤਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ:—

ਮੇਰੋਰਹਰੇਸ਼ਚ ਦ੍ਵੇ ਵਰਸ਼ੇ ਵਰਸ਼ੰ ਹੈਮਵਤੰ ਤਤਃ।
ਕ੍ਰਮੇਣੈਵ ਵਜਤਿਕ੍ਰਮਜ ਭਾਰਤੰ ਵਰਸ਼ਮਾਸਦਤ॥

ਸ ਦੇਸ਼ਾਨ ਵਿਵਿਧਾਨ ਪਸ਼ਜੰਸ਼ਚੀਨਹੂਣਨਿਸ਼ੇਵਿਤਾਨ।

ਮਹਾਭਾਰਤ ਸ਼ਾਂਤਿਪਰਵ ਮੋਖਛਧਰਮ ਅਧਜਾਯ ੩੨੭ ॥

ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਮਹਾਭਾਰਤ ਸ਼ਾਂਤੀਪਰਵ ਮੋਖਛਧਰਮ ਵਿਚ ਵਿਆਸਸ਼ੁਕ ਸੰਵਾਦ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਸਮਯਵਿਆਸ ਜੀ ਅਪਨੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸ਼ੁਕ ਅਰ ਸ਼ਿੱਸ਼ ਸਮੇਤ ਪਾਤਾਲ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਏਸ ਸਮਯ ਅਮਰੀਕਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਸ਼ੁਕਾਚਾਰਯ ਨੇ ਪਿਤਾ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਆਤਮਵਿਦਜਾਇੱਨੀਹੀ ਹੈ ਵਾ ਵਧੀਕ? ਵਿਆਸ ਜੀਨੇ ਜਾਣਕੇ ਉਸ ਬਾਤ ਦਾ ਉੱਤਰਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਬਾਤ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਦੀ ਸਾਖਛੀ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਅਪਨੇ ਬੇਟੇ ਸ਼ੁਕ ਨੂੰ ਕਹਿਆ ਕਿ ਹੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤੂੰ ਮਿਥਲਾਪੁਰੀ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਇਹੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜਨਕ ਰਾਜਾ ਥੀਂ ਕਰ, ਓਹ ਏਸਦਾ ਯਥਾਯੋਗ ਉੱਤਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਪਿਤਾ ਦਾ ਵਚਨ ਸੁਨਕੇ ਸ਼ੁਕਾਚਾਰਯ ਪਾਤਾਲ ਥੀਂ ਮਿਥਲਾਪੁਰੀ ਦੇ ਵੱਲ ਚਲੇ, ਪ੍ਰਥਮ ਮੇਰੂ ਅਰਥਾਤ ਹਿਮਾਲੇ ਥੀਂ ਈਸ਼ਾਨਉੱਤਰ ਅਰ ਵਾਯਵਜਕੋਨ ਵਿਚ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਵਸਦੇ ਹਨ ਉਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਹਰੀਵੰਸ਼ ਸੀ ਅਰਥਾਤ ਹਰੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਬੰਦਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਨੁੱਸ਼ ਹੁਨ ਭੀ ਲਾਲ ਮੂੰਹ ਅਰ ਬੰਦਰ ਵਰਗੇ ਭੂਰੇ ਨੇਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਏਸ ਵੇਲੇ ਯੂਰਪ ਹੈ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹਰੀਵੰਸ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਅਰ ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ (ਯਹੂਦੀ) ਭੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਚੀਨ ਵਿਚ ਆਏ, ਚੀਨ ਥੀਂ ਹਿਮਾਲੇ ਅਰ ਹਿਮਾਲੇ ਥੀਂ ਮਿਥਲਾਪੁਰੀ ਨੂੰ ਆਏ ਅਰ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤਥਾ ਅਰਜੁਨ ਪਾਤਾਲ ਵਿਚ ਅਸ਼ੁਤਰੀ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਗਨੀਯਾਨ ਨੌਕਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਉੱਤੇ ਬੈਠਕੇ ਪਾਤਾਲ ਵਿਚ ਜਾਕੇ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਯੁਧਿਸ਼ਠਿਰ ਦੇ ਯੱਗ ਵਿਚ ਉੱਦਾਲਕ ਰਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਲੈ ਆਏ ਸਨ, ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਗੰਧਾਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੰਧਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਥੋਂ ਦੀ ਰਾਜਪੁਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਮਾਦ੍ਰੀ ਪਾਂਡੂ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਈਰਾਨ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਕੰਨਿਆ ਸੀ, ਅਰ ਅਰਜੁਨ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪਾਤਾਲ ਵਿਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਲੜਕੀ ਉਲੋਪੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ਾਂਤਰ ਦੀਪ ਦੀਪਾਂਤਰ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਬ ਬਾਤਾਂ ਕਿਉਂ ਕਰ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ? ਮਨੂਸਮ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਜੋ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਵਿਚ ਜਾਨ ਵਾਲੀ ਨੌਕਾ ਉਤੇ ਮਸੂਲ ਲੈਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਓਹ ਭੀ ਆਰਯਾਵਰਤ ਥੀਂ ਦੂਜੇ ਦੀਪ ਵਿਚ ਜਾਨੇ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹੈ, ਅਰ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਯੁਧਿਸ਼ਠਿਰ ਨੇ ਰਾਜਸੂ ਯੱਗ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਨ ਦੇ ਨਿਮੰਤ੍ਰਣਦੇਨ ਵਾਸਤ ਭੀਮ, ਅਰਜੁਨ, ਨਕੁਲ ਅਰ ਸਹਦੇਵ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ

गए सन, जे दोश मंनदे हुंदे तां कदी ना जांदे, सो पहिले आरधा-वरत देश दे लोग वजापार, राजकारध अर ब्रमण दे वासते सारी प्रिथिवी उुत्ते जांदे सन। अर जो अज कल छोह छाह अर धरम नशट होन दी शंका है ओह केवल मूरखां दे बहकान, अर अगिआन दे वधन करके है। जेहड़े मनुश देश देशांतर अर दीप दीपांतर विच जान आउंन विच शंका नहीं करदे ओह देश देशांतर दे कई प्रकारदे मनुशां दे समागम, रीती भांती वेखन, अपना राज अर विहार वधान नाल निरभै, शूरवीर होन लगदे,अर अछे विहार दा गरहण, बुरी बातां दे छडन विच ततपर होके वडे ऐशरध नुं प्रापत हुंदे हन। भला जो महाब्रशट मलेछ कुल उतपंन वेशजा (कंजरी) आदी दे समागम नाल आचारब्रशट धरमहीन नहीं हुंदे किंतु देश देशांतर दे उुत्तम पुरुशां दे नाल समागम विच छोह अरदोश मंनदे हन एह केवल मूरखता दी बात नहीं ता की है?हां इंनां कारण तां है कि जो लोग मांस खांदे, अर शराब पींदे हन उुनां दे शरीर अर वीरज आदी धातु भी दुरगंध आदी थीं दूशत हुंदे हन, एस लई उुनां दे संग करन नाल आरधां नुं भी इह कुलखछण ना लग जावे, इह तां ठीक है परंतु जद इनां थीं विहार, अर गुण गरहण करन विच कोई भी दोश वा पाप नहीं है किंतु इनां दे मदजपान आदी दोशां नुं छड गुणां नुं गरहण करन तां कुश भी हानी नहीं। जद इनां दे छोहन अर वेखन नाल भी मूरख लोग पाप गिणदे हन इसे करके उुनां नाल जुध कदी नहीं कर सकदे किउंकि जुध विच उुनांनुं वेखना अर छोहना ज़रूरी है।सजन लोगां नुं राग,दोश,अनिआध मिथजाभाशण आदी दोशां नुं छड निरवैर,प्रीती,परउुपकार सजनता आदीदा धारण करना उुतमआचार है,अर इह भी समझ लैन कि धरम साडे आतमा अरकरतुते नालहै,जद असीं अछे कम करने हां तांसानुं देशदेशांतर अर दीप दीपांतर जान विच कुश भी दोश नहीं लग सकदा,दोशतांपाप दे कम करन विच लगदे हन, हां इंनां ज़रूर चाहीए कि वेदोकत धरम दा निशचे, अर पाखंड मत दा खंडन करना ज़रूर सिख लैन, जिस करके कोई सानुं झूठा निशचा ना करा सके। की बिना देश देशांतर अर दीप दीपांतर विच राज वा वजापार कीते अपने देश दी उुनती कदी हो सकदी है? जद अपने देश विच ही सदेशी लोग विहार करदे अर परदेशी अपने देश विच विहार वा राज करन तां

ਬਿਨਾ ਗਰੀਬੀ ਅਰ ਦੁਖ ਦੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਸਦਾ। ਪਾਖੰਡੀ ਲੋਗ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਵਾਂਗੇ ਅਰ ਚੰਗ ਦੇਸ਼ਾਂਤਰ ਵਿਚ ਜਾਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਹੋਕੇ ਸਾਡੇ ਪਾਖੰਡ ਜਾਲ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸਨ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਅਰ ਰੋਜ਼ੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਭੋਜਨ ਛਾਦਨ ਵਿਚ ਬਖੇੜਾ ਪਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਓਹ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਨ ਜਾ ਸੱਕਨ, ਹਾਂ ਇੱਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਮਾਂਸ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਦੀ ਭੁੱਲਕੇ ਭੀ ਨਾ ਕਰਨ। ਕੀ ਸਭ ਬੁੱਧੀਮਾਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਪੁਰੁਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਯੁੱਧ ਸਮਯ ਵਿਚ ਭੀ ਚੌਕਾ ਲਗਾਕੇ ਰਸੋਈ ਬਨਾਕੇ ਖਾਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਰਦਾ ਹੈਤੂ ਹੈ, ਕਿੰਤੂ ਖਛਤ੍ਰੀ ਲੋਗਾਂ ਦਾ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਇਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ, ਜਲ ਪੀਂਦੇ ਜਾਨਾ ਅਰ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਸ਼ਤ੍ਰੂਆਂ ਨੂੰ ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ, ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਵਾ ਪੈਦਲ ਹੋਕੇ ਮਾਰਦੇ ਜਾਨਾ, ਅਪੰਨੀ ਜਿਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਆਚਾਰ, ਅਰ ਹਾਰਨਾ ਅਨਾਚਾਰ ਹੈ। ਇਸਮੁੜ੍ਹਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਚੌਕਾ ਲਗਾਂਦੇ ਲਗਾਂਦੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਕਰਾਂਦੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਤੰਤ੍ਰਤਾ, ਆਨੰਦ, ਧਨ, ਰਾਜ, ਵਿਦਿਆ, ਅਰ ਪੁਰੁਸ਼ਾਰਥ ਉੱਤੇ ਚੌਕਾ ਲਗਾਕੇ ਹੱਥ ਦੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਅਰ ਇੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਪਦਾਰਥ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਪਕਾਕੇ ਖਾਈਏ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਜਾਨੋ ਸਾਰੇ ਆਰਯਾਵਰਤ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਚੌਕਾ ਲਗਾਕੇ ਸਰਵਥਾ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਭੋਜਨ ਬਨਾਨ ਉਸ ਜਗਹ ਨੂੰ ਧੋਨੇ ਲਿਪਨੇ ਝਾੜੂ ਲਗਾਨੇ, ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ,ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਯਤਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਨਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਾ ਈਸਾਈਆਂ ਵਾਙਣ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਰਸੋਈਘਰ ਕਰ ਛੱਡਨਾ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸਖਰੀ ਨਿਖਰੀ ਕੀ ਹੈ (ਉੱਤਰ) ਸਖਰੀ ਜੋ ਜਲ ਆਦੀ ਵਿਚ ਅੰਨ ਪਕਾਏ ਜਾਂਦੇ, ਅਰ ਜੋ ਘਿਉ ਦੁਧ ਵਿਚ ਪਕਾਂਦੇ ਹਨ ਓਹ ਨਿਖਰੀ ਅਰਥਾਤ ਦੇਗੀ। ਇਹ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੂਰਤਾਂ ਦਾ ਚਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਪਾਖੰਡ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਘਿਉ ਦੁੱਧ ਵਧੀਕ ਲੱਗੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਨ ਵਿਚ ਸੁਆਦ, ਅਰ ਪੇਟ ਵਿਚ ਚਿਕਨਾ ਪਦਾਰਥ ਵਧੀਕ ਜਾਵੇ ਇੱਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਪੰਚ ਰਚਿਆ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੋ ਅੱਗ ਵਾ ਕਾਲ ਕਰਕੇ ਪੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਸੋ ਪੱਕਾ, ਅਰ ਨਾ ਪੱਕਾ ਹੋਇਆ ਕੱਚਾ ਹੈ। ਜੋ ਪੱਕਾ ਹੀ ਖਾਨਾ ਅਰ ਕੱਚਾ ਨਾ ਖਾਨਾ ਹੈ ਇਹ ਭੀ ਸਰਵਤ੍ਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਛੋਲੇ ਆਦੀ ਕੱਚੇ ਭੀ ਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਦ੍ਵਿਜ ਲੋਗ ਅਪਨੇ ਹੱਥ ਦੀ ਰਸੋਈ ਬਨਾਕੇ ਖਾਨ,ਵਾ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਬਨਾਈ ਹੋਈ ਖਾਨ ?

(ਉੱਤਰ) ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਬਨਾਈ ਹੋਟੀ ਖਾਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ

ਖਛਤ੍ਰੀ ਅਰ ਵੈਸ਼ ਵਰਣ ਵਾਲੇ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਪੁਰੁਸ਼, ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਨੇ, ਰਾਜ ਪਾਲਨ, ਅਰ ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਨ, ਖੇਤੀ, ਅਰ ਵਸਾਪਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਰਹਿਨ, ਅਰ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਦੇ ਭਾਂਡੇ, ਤਥਾ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦਾ ਪੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਅੰਨ ਆਪਤ ਕਾਲ ਦੇ ਬਿਨਾ ਨਾ ਖਾਨ। ਸੁਨੋ ਪ੍ਰਮਾਣ :—

ਆਰਯਾਧਿਸ਼ਠਿਤਾ ਵਾ ਸ਼ੂਦ੍ਰਾਃ ਸੰਸਕਰਤਾਰਃ ਸਯੁਃ।

ਆਪਸਤੰਬ ਧਰਮਸੂਤ੍ਰ। ਪ੍ਰਪਾਠਕ ੨। ਪਟਲ ੨। ਖੰਡ ੨। ਸੂਤ੍ਰ ੪॥

ਆਰਯਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਅਰਥਾਤ ਮੂਰਖ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਪੁਰੁਸ਼ ਰਸੋਈ ਬਨਾਨ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਪਰੰਤੂ ਓਹ ਸ਼ਰੀਰ ਵਸਤ੍ਰ ਆਦੀ ਥੀਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਰਹਿਨ ਆਰਯਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਜਦ ਰਸੋਈ ਬਨਾਨ ਤਦ ਮੂੰਹ ਬਨ੍ਹਕੇ ਬਨਾਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਥੀਂ ਜੂਠਾ ਅਰ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਹ ਭੀ ਅੰਨ ਵਿਚ ਨਾ ਪਵੇ, ਅੱਠਵੇਂ ਦਿਨ ਹਜਾਮਤ ਬਨਵਾਨ, ਨਹੁ ਲੁਹਾਨ, ਸਨਾਨ ਕਰਕੇ ਰਸੋਈ ਬਨਾਇਆ ਕਰਨ, ਆਰਯਾਂ ਨੂੰ ਖਵਾਕੇ ਆਪ ਖਾਨ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਦੇ ਛੋਹੇ ਹੋਏ, ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਅੰਨ ਦੇ ਖਾਨ ਵਿਚ ਜਦ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਹਥ ਦਾ ਬਨਾਇਆ ਕਿਸਤਰਾਂ ਖਾ ਸੱਕਦੇ ਹਨ ?

(ਉੱਤਰ) ਇਹ ਬਾਤ ਮਨਘੜਤ ਝੂਠੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਗੁੜ, ਖੰਡ, ਘਿਉ, ਦੁਧ, ਆਟਾ, ਸਾਗ, ਫਲ, ਮੂਲ ਖਾਧਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਨੋ ਸਬ ਜਗਤ ਭਰਦੇ ਹੱਥਦਾ ਬਨਾਇਆ ਅਰ ਜੂਠਾ ਖਾਲੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਸ਼ੂਦ੍ਰ, ਚਮਾਰ, ਭੰਗੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਈਸਾਈ ਆਦੀ ਲੋਗ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਨਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟਦੇ, ਛਿਲਦੇ ਪੀੜਕੇ ਰਸ ਕਢਦੇ ਹਨ ਤਦ ਝਾੜੇ ਪਾਨੀ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬਿਨਾਂ ਧੋਤੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਛੁੰਹਦੇ ਚੁੱਕਦੇ ਧਰਦੇ, ਅੱਧਾ ਟੋਟਾ ਚੂਪ ਰਸ ਪੀ ਕੇ ਅੱਧਾ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾ ਦਿੰਦੇ, ਅਰ ਰਸ ਪਕਾਂਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਰਸ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਭੀ ਪਕਾਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਖੰਡ ਬਨਾਂਦੇ ਹਨ ਤਦ ਪੁਰਾਣੇ ਜੁੱਤੇ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਤਲੇ ਵਿਚ ਮੈਲਾ, ਮੂਤ੍ਰ ਗੋਹਾ, ਮਿਟੀ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰ ਦੀ ਹੈ ਉਨਾਂ ਹੀ ਜੁੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਰਗੜਦੇ ਹਨ, ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਅਪਨੇ ਘਰਦੇ ਜੂਠਿਆਂ ਭਾਂਡਿਆਂਦਾ ਪਾਨੀ ਪੀਂਦੇ ਉੱਸੇ ਵਿਚ ਘਿਉ ਆਦੀ ਰੱਖਦੇ, ਅਰ ਆਟਾ ਪੀਹਨ ਦੇ ਵੇਲੇ ਭੀ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਜੁਠੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਠਾਂਦੇ, ਅਰ ਪਸੀਨਾ ਭੀ ਆਟੇ ਵਿਚਚੋਂ ਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਤਿਆਦੀ, ਅਰ ਫਲ ਮੂਲ ਕੰਦ ਵਿਚ ਭੀ ਅਜੇਹੀ ਲੀਲਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਖਾਧਾ ਤਾਂ ਜਾਨੋ ਸਬ ਦੇ ਹਥ ਦਾ ਖਾਲੀਤਾ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਫਲ, ਮੂਲ, ਕੰਦ, ਅਰ ਰਸ, ਇਤਿਆਦੀ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ?

(ਉੱਤਰ) ਵਾਹ ਜੀ ਵਾਹ! ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਅਜੇਹਾ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦਿੰਦੇ

ਝਾਂ ਕੀ ਧੂੜ ਸੁਆਹ ਖਾਂਦੇ, ਗੁੜ ਸ਼ੱਕਰ ਮਿੱਠੀ ਲੱਗਦੀ, ਦੁੱਧ ਘੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਏਹ ਮਤਲਬ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਚੰਗਾ ਜੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਝਾਂ ਭੰਗੀ ਵਾ ਮੁਸਲਮਾਨ,ਅਪਨੇ ਹਥੋਂ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਬਨਾਕੇ ਝੁਹਾਨੂੰ ਆਕੇ ਦੇਵੇ ਝਾਂ ਖਾ ਲਓਂਗੇ ਵਾ ਨਹੀਂ ? ਜੋ ਕਹੋ ਕਿ ਨਹੀਂ ਝਾਂ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਵਿਚ ਭੀ ਦੋਸ਼ ਹੈ,ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਈਸਾਈ ਆਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਮਾਂਸ, ਖਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇ ਖਾਨ ਵਿਚ ਆਰਯਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਮਦਯ, ਮਾਂਸ, ਆਦੀ ਖਾਨਾ, ਪੀਨਾ ਅਪਰਾਧ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਆਰਯਾਂ ਦਾ ਇਕ ਭੋਜਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੀ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ। ਜਦ ਇਕ ਮਤ ਇਕ ਹਾਨੀ ਲਾਭ,ਇਕ ਸੁਖ,ਦੁੱਖ, ਆਪਸ ਵਿਚ ਨਾ ਮੰਨਨ ਤਦ ਤਕ ਉੱਨਤੀ ਹੋਨੀ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਨਿਰਾ ਖਾਨਾ, ਪੀਨਾ ਹੀ ਇਕ ਹੋਨ ਕਰਕੇ ਸੁਧਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿੰਤੂ ਜਦ ਤਕ ਬੁਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ ਅਰ ਅੱਛੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਤਦ ਤਕ ਵਾਧੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥

ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਰਯਾਵਰਤ ਵਿਚ ਰਾਜ ਹੋਨ ਦੇ ਕਾਰਣ ਏਹ ਹਨ, ਆਪਸ ਦੀ ਫੁੱਟ, ਮਤਭੇਦ, ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਦਾ ਸੇਵਨ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਵਿਦਿਆ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨੀ ਪੜ੍ਹਾਨੀ, ਵਾ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬਿਨਾ ਸ੍ਵਯੰਵਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ, ਵਿਸ਼ਯਾਸਕਤੀ, ਮਿਥਿਆ ਭਾਸ਼ਣ ਆਦੀ ਖੋਟੇ ਲਖਛਣ, ਵੇਦਵਿਦਯਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾ ਹੋਨਾ ਆਦੀ ਕੁਕਰਮ ਹਨ, ਜਦ ਆਪਸ ਵਿਚ ਭਰਾ ਭਰਾ ਲੜਦੇ ਹਨ ਤਦ ਹੀ ਤੀਜਾ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਲਾ ਆਕੇ ਪੈਂਚ ਬਨ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਲੋਗ ਮਹਾਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਪਹਲੇ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਉਸ ਨੂੰ ਭੀ ਭੁੱਲ ਗਏ, ਦੇਖੋ ਮਹਾਭਾਰਤ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸਭ ਲੋਗ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਵਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਸਨ ਆਪਸ ਦੀ ਫੁੱਟ ਕਰਕੇ ਕੌਰਵਾਂ, ਪਾਂਡਵਾਂ, ਅਰ ਯਾਦਵਾਂ ਦਾ ਸਤ੍ਯਾਨਾਸ ਹੋਇਆ ਸੋ ਝਾਂ ਹੋਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਹੁਨ ਤਕ ਭੀ ਓਹੋ ਰੋਗ ਪਿੱਛੇ ਲਗਾ ਹੈ, ਨਾ ਜਾਨੀਏ ਏਹ ਭੈੜਾ ਰਾਖਛਸ ਕਦੀ ਛੁੱਟੇਗਾ ਵਾ ਆਰਯਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਸੁਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾਕੇ ਦੁੱਖ-ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਡੁਬਾ ਮਾਰੇਗਾ ਉਸੇ ਦੁਸ਼ਟ ਦੁਰਯੋਧਨ ਗੋਤ੍ਰਹਤਿਆਰੇ, ਸ੍ਵਦੇਸ਼-ਵਿਨਾਸ਼ਕ ਨੀਚ ਦੇ ਦੁਸ਼ਟ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਆਰਯ ਲੋਗ ਹੁਨ ਤਕ ਭੀ ਚੱਲਕੇ ਦੁਖ ਵਧਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਕਿ ਇਹ ਰਾਜਰੋਗ ਅਸਾਂ ਆਰਯਾਂ ਵਿਚੋ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥

ਭੱਖਛ ਅਭੱਖਛ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਧਰਮਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚਕਹਿਆ ਹੋਇਆ,ਦੂਜਾ ਵੈਦ੍ਯਕ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਕਹਿਆ ਹੋਇਆ। ਧਤਮਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ :—

ਅਭਖਛਜਾਣਿ ਦ੍ਵਿਜਾਤੀਨਾਮਮੇਧਜਪ੍ਰਭਵਾਣਿ ਚ।

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੫। ਸ਼ਲੋਕ ੫॥

ਦ੍ਵਿਜ, ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖਛਤ੍ਰੀ ਅਰ ਵੈਸ਼ ਨੂੰ ਮਲੀਨ, ਮੈਲਾ, ਮੂਤ੍ਰ ਆਦੀ ਦੇ ਸੰਸਰਗ ਥੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਸਾਗ, ਫਲ, ਮੂਲ ਆਦੀ ਨਾ ਖਾਨੇ ਚਾਹੀਏ।

ਵਰਜਯੇਨਮਧੁ ਮਾਂਸੰ ਚ। ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਜਾਯ ੨। ਸ਼ਲੋਕ ੧੭੭।

ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ, ਗਾਂਜਾ, ਭੰਗ, ਅਫੀਮ ਆਦੀ।

ਬੁੱਧਿੰ ਲੁੰਪਤਿ ਯਦ ਦ੍ਰਵ੍ਯੰ ਮਦਕਾਰੀ ਤਦ੍ਰੁਚਯਤੇ।

ਸ਼ਾਰੰਗਧਰ ਅਧਜਾਯ ੪। ਸ਼ਲੋਕ ੨੧॥

ਜੋ ਜੋ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਦੀ ਨਾ ਕਰਨ। ਅਰ ਜਿੱਨੇ ਅਨਾਜ, ਸੜੇਬਿਗੜੇ ਦੁਰਗੰਧੀ ਆਦੀ ਕਰਕੇ ਦੂਸ਼ਿਤ, ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਨਾ ਬਨੇ ਹੋਏ, ਅਰ ਮਦ੍ਯ, ਮਾਂਸ ਖਾਨ ਵਾਲੇ ਮਲੇੱਛ, ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਸ਼ਰਾਬ ਮਾਂਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰ ਰਹਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਨਾ ਖਾਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਪਕਾਰਕ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਅਰਥਾਂਤ ਜਿਸਤਰਾਂ ਇਕ ਗਊ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਥੀਂ ਦੁੱਧ, ਘਿਉ, ਬਲਦ, ਗਊਆਂ, ਉਤਪੰਨ ਹੋਨ ਕਰਕੇ, ਇਕ ਪੀਹੜੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਲਖ ਪੰਜਹੱਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਛੇਸੌ (੪੭੫੬੦੦) ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਦੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰਨ ਨਾ ਮਾਰਨ ਦੇਨ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿਸੇ ਗਊ ਕੋਲੋਂ ਵੀਹ ਸੇਰ, ਅਰ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਦੋ ਸੇਰ ਦੁੱਧ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮੱਧ ਭਾਗ ਯਾਰਾਂ ਸੇਰ ਪ੍ਰਤ੍ਯੇਕ ਗਊ ਕੋਲੋਂ ਦੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਗਊ ਅਠਾਰਾਂ ਅਰ ਕੋਈ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਦੁੱਧ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਭੀ ਮੱਧ ਭਾਗ ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨੇ ਹੋਏ, ਹੁਨ ਪ੍ਰਤ੍ਯੇਕ ਗਊ ਦੇ ਜਨਮ ਭਰ ਦੇ ਦੁੱਧ ਥੀਂ ਚਵੀ ਹਜਾਰ ਨੌਂ ਸੌ ਸਠ (੨੪੯੬੦) ਮਨੁਸ਼ ਇਕ ਵੇਰੀ ਰੱਜ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਸਦੇ ਛੀ ਵੱਛੀਆਂ ਛੀਵੱਛੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਮਰਜਾਨ ਤਾਂ ਭੀ ਦਸ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਂ ਵਛੀਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਭਰਦੇ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਮਿਲਾਕੇ ਇਕ ਲੱਖ ਚਹੁੰ ਹਜ਼ਾਰ ਅੱਠ ਸੌ (੧੨੪੮੦੦) ਮਨੁਸ਼ ਰੱਜ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਹੁਨ ਰਹੇ ਪੰਜ ਬਲਦ ਓਹ ਜਨਮ ਭਰ ਵਿਚ ਪੰਜ ਹਜਾਰ (੫੦੦੦) ਮਨ ਅਨਾਜ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਉਸ ਅੰਨ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਤ੍ਯੇਕ ਮਨੁਸ਼ ਤਿਨ ਪਾ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਢਾਈ ਲੱਖ (੨੫੦੦੦੦) ਮਨੁਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦੁੱਧ ਅਰ ਅੰਨ ਮਿਲਾਕੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਚੁਹੱਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਅੱਠ ਸੌ ੩੭੪੮੦੦ ਮਨੁਸ਼ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਦੋਹਾਂ ਗੌਨਤੀਆਂ ਨੂੰ

मिलाके इक गऊ दी इक पीहड़ी विच चार लॅख पंजहॅतर हज़ार छे सौ(४७५६००) मनुश इक वेले पलदे हन,अर पीहड़ी ते पीहड़ी वधाके लेखा करीऐ तां अमॅख मनुशां दा पालन हुंदा है, ऐस तों भिंन बैल, गॅडी, सवारी भार चुॅकन आदी कंमां थीं मनुशां दे बहुत उपकार हुंदे हन, तथा गऊ दुॅध देन विच वधीक उपकार करन वाली हुंदी है, अर जीकन बलद उपकार करन वाले हुंदे हन, ऊकन झोटे भी हन, परंतु गउदे दुॅध,घिउ नाल जिॅने बुधी वधन दे लाभ हुंदे हन उॅने मश दे दुध नाल नहीं इसलई मुॅख उपकार करन वाली आरशां ने गऊ नूं गिनिआ है, अर जो कोई होर विदवान होवेगा ओह भी इसे तरां समझेगा।

बकरी दे दुॅध नाल पंजी हज़ार नौं सौ वीह (२५९२०) आदमीआं दा पालन हुंदा है, इॅसे तरां हाथी, घोड़े ऊंठ, भेड, घोते आदी थीं भी बहुत उपकार हुंदे हन* इनां पशुआं दे मारन वालिआं नूं सब मनुॅशां दी हतिआ करन वाले जानो, वेखो जद आरशां दा राज सी तद इह महोपकारक गऊ आदी पशू नहीं मारे जांदे सन तद ही आरशावरत वा होर पृथिवी दे देशां विच वछे आनंद विच मनुॅश आदी पाणी रहिंदे सन किउं कि दुॅध घिउ बलद आदी पशूआं दा वाधा होन करके अंन, रस, पुशकल (चंगी तरां) पापत हुंदे सन, जद थीं विदेशी मांस दे खान वाले ऐस देश विच आके गऊ आदी पशूआं दे मारन वाले, शराब पीन वाले राज अधिकारी होऐ हैन तद तों ही सहिज सहिज नाल आरशां दे दुॅख दी बज़ती हुंदी जांदी है किउंकि :—

नशटे मूले नैव फलं न पुशपम।

बृॅहचाणकज अधजाय १०। १३।

जद दरखत दी जड़ कट दिॅती जावे तां फल फुल किॅथों होन।

(पृशन) जे सारे अहिंसक हो जान तां बघिआड़ आदी पशू इॅने वध जान कि सब गऊ आदी पशूआं नूं मार खान तुहाडा पुरुशारथ ही विअरथ हो जावे ?

(उॅतर) इह राज पुरुशां दा कंम है कि जो हानीकारक पशू वा मनुॅश होन उनां नूं दंड देन अर जान तों भी मार मुॅटन॥

* इसदी विशेश वजाखजा "गोकरुणानिधी" विच कीती है।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਫੇਰ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਂਸ ਸੁੱਟਪਾਨ?

(ਉੱਤਰ) ਭਾਵੇਂ ਸੁੱਟ ਦੇਂਨ ਭਾਵੇਂ ਕੁੱਤੇ ਆਦੀ ਮਾਂਸ ਖਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾ ਦੇਨ, ਭਾਵੇਂ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਂਨ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਮਾਂਸ ਖਾਨ ਵਾਲਾ ਖਾ ਲਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੁਝ ਹਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿੰਤੂ ਉਸ ਮਨੁਸ਼ ਦਾ ਸਭਾਵ ਮਾਂਸਾਹਾਰੀ ਹੋਕੇ ਹਿੰਸਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜਿੱਨਾਂ ਹਿੰਸਾ ਅਰ ਚੋਰੀ, ਵਿਸ਼੍ਵਾਸਘਾਤ, ਛਲ, ਕਪਟ ਆਦੀ ਕਰਕੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਭੋਗ ਕਰਨਾ ਹੈ ਓਹ ਅਭੱਖਛ ਅਰ ਅਹਿੰਸਾ ਧਰਮ ਆਦੀ ਕਰਮਾਂ ਥੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ-ਕਰਕੇ ਭੋਜਨ ਆਦੀ ਕਰਨਾ ਭਖਛ ਹੈ । ਜਿਨਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਥੀਂ ਦੇਹ ਅਰੋਗਤਾ, ਰੋਗ ਨਾਸ਼, ਬੁੱਧੀ, ਬਲ, ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਦਾ ਵਾਧਾ, ਅਰ ਉਮਰ ਵਧੇ, ਓਹ ਚਾਵਲ ਆਦੀ ਕਨਕ, ਫਲ, ਮੂਲ, ਕੰਦ, ਦੁੱਧ, ਘਿਉ, ਮਿੱਠੇ ਆਦੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਭੋਜਨ ਯਥਾਯੋਗ ਪਕਾ ਬਨਾਕੇ ਠੀਕ ਠੀਕ ਸਮਯ ਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਨਾਲ ਭੋਜਨ ਕਰਨਾ ਸਬ ਭਖਛ ਕਹਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਿੱਨੇ ਪਦਾਰਥ ਅਪਨੇ ਸ੍ਵਭਾਵ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਗਾੜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ । ਉਨਾਂ ਉਨਾਂ ਦਾ ਸਰਵਥਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ, ਅਰ ਜੋ ਜੋ ਜਿਸ ਜਿਸ ਦੇ ਲਈ ਹਿਤ ਵਾਲੇ ਹਨ ਉਨਾਂ ਉਨਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਨਾ ਇਹ ਭੀ ਭਖਛ ਹੈ ॥

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਅਕੱਠੇ ਖਾਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦੋਸ਼ ਹੈ ਵਾ ਨਹੀਂ?

(ਉੱਤਰ) ਦੋਸ਼ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸ੍ਵਭਾਵ ਅਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਜਿਸਤਰਾਂ ਕੋਹੜੀ ਆਦੀ ਦੇ ਖਾਨ ਕਰਕੇ ਅੱਛੇ ਆਦ-ਮੀ ਦਾ ਭੀ ਲਹੂ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉੱਸੇ ਤਰਾਂ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਖਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਕੁਝ ਵਿਗਾੜ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸੁਧਾਰ ਨਹੀਂ, ਏਸ ਲਈ:—

ਨੋੱਛਿਸ਼ਟੰ ਕਸਯਚਿਤਦਦਯੱਾਨਾਦਯੱਾਚੈਵ ਤਥਾਂਤਰਾ ।
ਨ ਚੈਵਾਤਯਸ਼ਨੰ ਕੁਰਯੱਾਨਚੌੱਛਿਸ਼ਟਃ ਕ੍ਵਚਿਦ ਬ੍ਰਜੇਤ ॥

ਮਨੁਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਯਾਯ ੨ । ਸ਼ਲੋਕ ੫੬ ॥

ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਪਨਾ ਜੂਠਾ ਪਦਾਰਥ ਦੇਵੇ, ਅਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਭੋਜਨ ਦੇ ਵਿਚ ਆਪ ਖਾਵੇ, ਨਾ ਬਹੁਤਾ ਭੋਜਨ ਕਰੇ, ਅਰ ਨਾ ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਧੋਤੇ ਬਗੈਰ ਕਿਦੇ ਇੱਧਰ ਉੱਧਰ ਜਾਵੇ ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) "ਗੁਰੋਰੁੱਛਿਸ਼੍ਟਭੋਜਨਮ" ਏਸ ਵਾਕ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ ?

(ਉੱਤਰ) ਏਸਦਾ ਏਹ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜੋ ਵਖਰਾ ਅੰਨ ਸੁਧ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸਦਾ ਭੋਜਨ ਕਰਨਾ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੋਂ ਭੋਜਨ ਕਰਾਕੇ ਫੇਰ ਸ਼ਿੱਸ਼ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ।

(ਪ੍ਰਸ਼ਨ) ਜੇ ਨਿਰਾ ਜੂਠ ਦਾ ਨਿਸੇਧ ਹੈ ਤਾਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦਾ ਜੂਠਾ ਸ਼ਹਦ,

वॅछे दा जूठा दूॅध, अर इॅक गराही खान तों पिॅछों अपनी भी जूठ हुॅदी है फेर उसनूॅ भी ना खाना चाहीदे ?

(उॅतर) शहिब कहिन मात्र हीजूठा हुॅदा है परॅतू ओह बहुतसारी औशधीआं दा साथ कहिआ होइआ है। वॅछा अपनी मां दे बाहर दा दूॅध पीॅदाहै अॅदर दे दूॅध नूॅ नहीं पी सकदा एस लई जूठ नहीं परॅतू वॅछे दे पीन तों पिछों पानी नाल उस दी मां दे थन नूॅ धॅकके मुध भांडे विच दूॅध चोना चाहीदे,अर अपना जूठा अपने आप नूॅ विगाड़ नहीं करदा, देखो सृभाव थीं इह बात सिॅध है कि किसे दा जूठा कोई भी ना खावे, जिस तरां अपने मूॅह, नॅक, कॅन, अॅख, उपसथ अर गुहज इॅदीआं दे मल, मूत्र आदी दे छोहन विच घिण नहीं हुॅदी उसे तरां किसे दूजे दे मल मूत्र नूॅ छोहन नाल हुॅदी है । एस लई इह सिॅध हुॅदा है कि इह विहार सृशटी क्रम थीं उलटा नहीं है एस लई मनुॅश मात्र नूॅ उचित है कि किसे दा जठा ना खावे ॥

(पृशन) भला इसत्री पुरुश भी इक दूजे दी जूठ ना खान ?

(उॅतर)नहीं,किउंकि उनां दे भी शरीरदा सुभाव भिंनभिंन है।

(पृशन) दॅसो जी मनुॅश मात्र दे हॅथ दी कीती होई रसोई दे खान विच की दोश है ? किउंकि ब्राहमण तों लैके चंडाल तक दे शरीर हॅडीआं, मांस, चमड़े दे हन, अर जिस तरां दा लहू ब्राहमण दे शरीर विच है ओहो जेहा ही चंडाल आदी दे, फेर मनुॅश मात्र दे हॅथ दी पॅकी होई रसोई दे खान विच की दोश है ?

(उॅतर)दोश है किउंकि जिॅना उॅतम पदारथां दे खान पीन करके ब्राहमण अर ब्राहमणीदे शरीर विच दुरगंध आदी दोश रहितहज, वीरज उतपंन हुॅदा है उसेतरां चंडाल अरचंडालीदे शरीरविच नहीं किउंकि चंडाल दा शरीर दुरगंध दे पूमाणूआं नाल भरिआ होइआ हुॅदा है उसे तरां ब्राहमण आदी वरणां दा नहीं, एस लई ब्राहमण आदी उॅतम वरणांदे हथदा खाना अर चंडालआदी नीच भंगी, चमार आदी दा ना खाना, भला जद कोई तुहानूॅ पुॅछेगा कि जिस तरां चमड़े दा शरीर,सॅस,धी,नूॅह,दा है उसे तरां दा अपनी इसत्री दा भी है, तां की मां आदी जनानीआ दे नाल भी अपनी इसत्री दे वाछन वरतोगे, तद तुहानूॅ शरम करके चुप ही रहिना पवेगा, जिस तरां उॅतम अंन, हॅथ अर मूॅह नाल खांदा जांदा है उसे तरां दुरगंध भी खादा जा सकदा है तां की मल आदी भी खाओगे,की एसतरां दा भी कोई होसकदा है ?

(प्रश्न) जो गऊ दे गोहे नाल चौका लगांदे हो तां अपने गोहे नाल चौका किउं नहीं लगांदे ? अर गोहे दे चौके विच जान नाल चौका अशुध किउं नहीं हुंदा ?

(उत्तर)गाउदे गोहे विच ओहो जेहा दुरगीध नहीं हुंदाजेहो जेहा कि मनुश दे मलदा हुंदा है, गोहा चिकना होन करके जलदी नहीं उखड़दा ना कपड़ा विगड़दा ना मैला हुंदा है जेहो जेहा मिटी थीं मैल चड़ुदा हे उहो जेहा सुके होऐ गोहे थीं नहीं हुंदा, मिटी अर गोहे नाल जिस थां दा लेपन करने हां ओह वेखन विच अतीसुंदर हुंदा है, अर जिथे रसोई बनदी है उथे भोजन आदी करन नाल घिउ, मिठा, अर जूठ भी डिगदी है उस कर के मखी, कीड़ी आदी बहुत सारे जानवर मैली जगह दे रहिन करके आउंदे हन, जे उथे झाड़ू लेपन आदी नाल सुधी रोज़ रोज़ ना कीती जावे तां जाने पखाने दे समान ओह सथान हो जांदा है, इस लई रोज़ रोज़ गोहे, मिटी, झाड़ू नाल सरवथा सुध रखना, अर जे पका मकान होवे तां पानी नाल धोके सुधरखना चाहीऐ। इस थीं उपर कहे दोशां दी निवित्ती हो जांदी है, जिसतरां मीआं जीदे रसोई दे सथान विच किदे कोले, किदे सुआह, किदे लकड़ी, किदे टुटी होई हांडी, किदे जूठी रकेबी, किदे हड गोडे पऐ रहिंदे हन अर मखीआं दा की कहिना ओह जगह ऐहो जेही भैड़ी लगदी है कि जो कोई भला मानस जाके बैठे तां उस नूं उत्तों भी आजाना सच है, अर उस दुरगीधवालीजगह वाछन ही ओह जगह नज़र आउंदीहै। भला जे कोई इनां तों पुछे जे गोहे नाल चौका लगान विच तां तुसीं दोश गिनदे हो परंतु चुलेु विच ऐरने बालने, उसदी अग ना ले तमाकु पीने, घरदीआं कंधां उपर लेपन करने आदी नाल मीआं जी दा भी चौका खुशट हो जांदा होवेगा, ऐस विच की मैदेह।

(प्रश्न) चौंके विच बैठके भोजन करना चैगा वा बाहर बैठके ? (उत्तर)जिथे अछा उत्तम सुंदर सथान दिसे उथे भोजन करना चाहीऐ, परंतु ज़रूरी जुध आदिकां विच तां घोड़ेआदी सवारीआंते बैठके वा खले खलोते भी खाना पीना अतअंत उचित है।

(प्रश्न) की अपने ही हथदा खाना अर दूजे दे हथदा नहीं ? (उत्तर)जो आरथां विच सुध रीती नाल बनावे तां बराबर सथ आरथां नाल खान विच कुश भी हानी नहीं, किउंकि जे ब्राहमण आदी वरण वाले इसत्री, पुरुश, रसोई बनाने, चौका देने, बरतन

भांडे मांजने आदी धंदिआं विच पऐ रहिन तां विदिआ आदी शुभ गुणां दी बृधी कदी नहीं हो सॱके, वेखो महाराजा युधिशठिर दे राजसूय यॱग विच पृथिवी दे राजरिशी, महारिशी आऐ सन, इॱको ही रसोईखाने विचों भोजन करदे सन, जद थीं ईसाई, मुसलमान आदी दे मत मछांतर चॱले, आपस विॱच वैर विरोध होइआ, उनां ने शराब पीनी, गऊ मांस दा खाना आरंभ कीता, उसे वेले तों भोजन आदी विच बखेड़ा होगिआ, देखो काबल, कंधार, ईरान, अमरीका, युरप आदी देशां दे राजिआं दीआं कंनिआ लीधारी, मादी, उलोपी आदी दे नाल आरयावरती राजा लोक विआह आदी विहार करदे सन, शकुनी आदी कौरव पांडवां दे नाल खांदे पींदे सन, कुश विरोध नहीं करदे सन, किउंकि उस समय सरव भूगोल विच वेदोकत इक मत सी, उसे विच सब दी निशचा सी, अर इक दूजे दा सुख दुख, हानी, लाभ, आपस विच अपने जेहा समझदे सन, तदे तां भूगोल (पृथिवी) विच सुख सी, हुन तां बहुत सारे मत वाले होन करके बहुत सारा दुॱख, अर विरोध वधगिआ है, एसदा दूर करना बुॱधीमानां दा कंम है। परमेशूर सब दे मन विच सॱचे मत दा अजेहा की बीजे कि जिस करके मिथिआ मत शताबी ही नाश नूं प्रापत होन, एस विॱच सब विदवान लोग विचार करके विरोधभाव नूं छॱडके आनंद नूं वधान॥

इह थोड़ा जेहा आचार, अनाचार, भखछ, अभखछ विशय विच लिखिआ एस गृंथ दा पूरवारध इसे दसवें समुॱलास दे नाल पूरा होगिआ, इनां समुॱलासां विच विशेश खंडन, मंडन एस लई नहीं लिखिआ कि जद तक मनुॱश सॱत,असॱत दे विचार विच कुश भी सामरथ नहीं वधांदे तद तक सथूल अर सूखछम खंडन दे अभिप्राय नूं नहीं समझ सकदे, एस लई प्रथम सब नूं सॱची शिखछा दा उपदेश करके हुन उॱतरारध अरथात जिस विच चार समुॱलास हन, उस विच विशेश खंडन मंडन लिखांगे, इनां चौंहां विचों पहिले समुॱलास विच आरयावरती मत मतांतर, दूजे विच जैनीआं दे,तीजे विच ईसाईआं दे चौथे विच मुसलमानां दे मत मतांतरां दे खंडन मंडन दे विशयविच लिखांगे अर पशचाछ चौदवें समुॱलास दे अंत विच अपना मत भी दिखाइआ जावेगा, जो कोई विशेश खंडन मंडन वेखना चाहुंन ओह इनां चौंहा समुॱलासां विच देखन, परंतु सामानज करके किदे दसां

ਸਮੁੱਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਕੁਝ ਥੋੜਾ ਜੇਹਾ ਖੰਡਨ ਮੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਨਾਂ ਚੌਦਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸਾਂ ਨੂੰ ਪਖਛਪਾਤ ਛੱਡਕੇ ਨਿਆਯ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖੇਗਾ ਉਸਦੇ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਸੱਤ ਅਰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਕੇ ਆਨੰਦ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਰ ਜੋ ਹਠ ਦੁਰਾਗ੍ਰਹ ਅਰ ਈਰਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਖੇ ਸੁਨੇਗਾ ਉਸਨੂੰ ਏਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਯਥਾਰਥ ਮਲੂਮ ਹੋਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ, ਏਸ ਲਈ ਜੋ ਏਸਨੂੰ ਯਥਾਵਤ ਨਾ ਵਿਚਾਰੇਗਾ ਓਹ ਏਸਦਾ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਨਾ ਪਾਕੇ ਗੋਤੇ ਖਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਵਿਦ੍ਵਾਨਾਂ ਦਾ ਏਹੋ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤ ਅਸੱਤ ਦਾ ਨਿਰਣਯ ਕਰਕੇ ਸੱਤ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣ ਅਸੱਤ ਦਾ ਤ੍ਯਾਗ ਕਰਕੇ ਪਰਮ ਆਨੰਦਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਓਹੋ ਹੀ ਗੁਣ ਗ੍ਰਾਹਕ ਪੁਰੁਸ਼ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਕੇ ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਕਾਮ ਅਰ ਮੋਖਛ ਰੂਪੀ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ॥

ਇਤਿ ਸ਼੍ਰੀਮੱਦਯਾਨੰਦਸਰਸ੍ਵਤੀਸ੍ਵਾਮਿਕ੍ਰਿਤੇ ਸਤ੍ਯਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼ੇ ਸੁਭਾਸ਼ਾ
ਵਿਭੂਸ਼ਿਤ ਆਚਾਰਾਨਾਚਾਰ ਭਖਛ ਅਭਖਛ ਵਿਸ਼ਯੇ
ਦਸਮਃ ਸਮੁੱਲਾਸਃ ਸੰਪੂਰਣਃ ੧੦ ॥

—o—

ਸਮਾਪਤੋਯੰਪੂਰਵਾਰਧਃ ॥

—o—

ਸ਼੍ਰੀਮੱਦਯਾਨੰਦਸਰਸ੍ਵਤੀਸ੍ਵਾਮੀਕ੍ਰਿਤ ਸਤ੍ਯਾਰਥਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੁਭਾਸ਼ਾਵਿਭੂਸ਼ਿਤ
ਦੇ ਆਚਾਰ ਅਨਾਚਾਰ ਭਖਛਾਭਖਛ ਵਿਸ਼ਯ ਦਾ
ਦਸਵਾਂ ਸਮੁੱਲਾਸ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ॥ ੧੦ ॥

—o—

ਪੂਰਵਾਰਧ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ।